

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
ANTOLOGİYALARI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
“Dünya ədəbiyyatının görkəmli
nümayəndələrinin əsərlərinin
Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında”
2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.

FRANSIZ ƏDƏBİYYATI ANTOLOGİYASI

Fransız ədəbiyyatı antologiyası

Bakı, "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013, 440 səh.

ISBN 978-9952-32-126-5

Ön sözün müəllifi:

CƏLAL BƏYDİLİ (MƏMMƏDOV)

Redaktor:

ƏSƏD NƏSİRLİ

Korrektor:

ELSEVƏR MURADOV

Mətn: Bakı Slavyan Universitetinin
nəşriyyatı

© "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013
www.eastwest.az
www.fb.com/eastwest.az

ÖN SÖZ

Fransız ədəbiyyatı dünyanın ən zəngin nümunələrindəndir. Bütün ədəbiyyatlar içərisində Avropa və ümumən dünya xalqlarının ədəbi-bədii düşüncəsinə hamısından çox təsir göstərən də fransız söz sənətidir. Bəşər bədii fikir tarixinə bu ədəbiyyat neçə-neçə dünya şöhrətli yazıçı və şair, o cümlədən P.Kornel, J.Rasin, P.Ronsar, J.-B.Molyer (XVI-XVII əsrlər), F.Volter, D.Didro, J.-J.Russo, P.-J.Beranje, P.Bomarşe (XVIII əsr), O.de Balzak, V.Hüqo, D.Defo, J.Vern (XIX əsr), A.Ekzüperi, P.Elüar, J.Sime-non, A.Kamü, J-P.Sartr, F.Saqan (XX əsr) və başqa simalar bəxş etmişdir.

Hələ 1600-cü illərdə klassisizm deyilən fransız mədəni cərəyanı bütün Avropa ədəbiyyatında dərin izlər qoymuşdu. 1700-cü illərin fransız yazıçı və şairləri Avropa ədəbiyyatını davamlı olaraq öz təsirləri altında saxlamışdılar. XIX əsr boyunca fransız realizmi və simvolizmi bir çox dillərdə yazıb-yaradan sənətkarların ədəbi görüşlərinin təşəkkülünə töhfələr vermişdir. XX əsrdə isə sür-realizm və ekzistensializm Fransanın sərhədlərini çox-çox aşaraq digər yazıçı, şair və mütəfəkkirlərin yaradıcılığına ciddi şəkildə təsir göstərmişdir.

Fransız yazıçı və şairlərindən bir çoxu forma, dil, tərz və ənənəyə xüsusi əhəmiyyət verib, başqa dillərdə yazıb-yaradan sənətkarlardan daha artıq dərəcədə norma və qəliblərə bağlı idilər. Fransızlara antipoetik xalq kimi incə hissələrin yabançı və anlaşılmaz olması vaxtilə söylənməmiş qənaətin son dərəcə yanlış və ənənəvi olduğunu fransız ədəbiyyatının bütün tarixi sübuta yetirir.

Avropanın ən köklü ədəbiyyatlarından olan fransız söz sənəti öz inkişafı boyu daim cəmiyyətə və tarixi proseslərə dərin bağlılığı ilə seçilmişdir. Fransız yazıçılarından bir çoxu həm də tarixçi (Volter, Mişle, Renan) və siyasi mütəfəkkir (Monteskyö, Russo,

Tokvill) olmuşlar. Fransız ədəbiyyatı Dekartdan və Paskaldan başlamış üzü bu yana Sartr və Kamüyə qədər həmçinin fəlsəfəyə son dərəcə yaxınlığı ilə seçilmişdir. Bu ədəbiyyatı Avropanın başqa ədəbiyyatlarından fərqləndirən başqa bir cəhət isə onun incəsənətin digər sahələrinə çox dərindən və aşkar biçimdə qarşılıqlı nüfuz edə bilmək gücüdür.

* * *

Qədim fransız dilinin ilk abidəsi Böyük Karın imperiyanı öz oğulları arasında bölüşdürməsi haqda Verden razılaşması üçün 842-ci ildə hazırlanmış “Strasburq andları”dır. IX-X əsrlərə aid ilk mənzum ədəbi abidələr isə latın mənbələrinə söykənir.

VIII–XIV əsrlərin fransız ədəbiyyatı folklor nümunələri – əmək, toy və s. nəğmələr, əfsanələr, nağıllar şəklində və XI–XIII əsrlərin ədəbi abidələrindən jestlər, kurtuaz ədəbiyyatı, trubadurlar, truverlər və vaqantların lirikası, eləcə də misteriyalar kimi şəhər ədəbiyyatı nümunələrində mühafizə olunmuşdur. Həmin dövrlərin epik poeziya nümunələri sırasında mühüm yer tutan poemalarda döyüşçülərin qəhrəmanlıqlarından bəhs edilirdi. Jestlər də VIII–X əsrlərin əvvəlində baş verən hadisələrdən danışan bu poemalar silsiləsindən ibarət idi. Bu dövrün ilk belə epik tarixi poemaları içərisində ən geniş yayılanı Böyük Karın müharibələrini anlayan “Roland nəğmələri”dir.

İlk fransız eposu, əsasən, jonqlyorlar arasında qorunub qalmış və yazıya alınmışdır. Bu peşəkar şairlər feodal saraylarında tanınmış trubadurların əsərlərini də yayırdılar. Trubadurlar əsərlərini Fransanın cənubunda “provansal” (əyalət) deyilən xalq dilində qoşurdular. Məhəbbət mövzulu bir çox belə şərqçi Fransanın şimalına truver adlanan şairlər tərəfindən gətirilmişdi.

Trubadurların lirikasının qaynağını, ilk növbədə, Ovidinin poeziyası və “Nəğmələr nəğməsi” təşkil etmişdir. Fransanın güneyindəki bu təcrübəni artıq XII əsrin ortalarına doğru Fransanın şimalındakı truverlər əxz edirlər. Poeziyaya qafiyə də truver lirikası ilə gəlir, yeni ədəbi formalar meydana çıxır. Trubadurların və truverlərin poeziyası kurtuaz mədəniyyəti ilə bağlı olmuşdur.

XII əsrdə meydana gələn və hadisələrin gerçək təsvirini verməyə çalışan mənzum hekayətlərdə kelt mifoloji motivləri özünü

göstərir. Bu dövrün ədəbiyyatının başlıca yeniliyi romandır. “İskəndərin romanı”, “Fiv haqqında roman”, “Troya haqqında roman” kimi ilk belə əsərlər antik materiallar əsasında işlənirdi.

Artur əfsanələrinə söykənən “Breton silsiləsi” ilə yanaşı, Tristan və İzolda haqda romanlar daha geniş yayılır. Tristan artıq Tom və Berulun eyniadlı romanlarının qəhrəmanına çevrilir.

Bu dövrlərin ən çox oxunan romanı “Gül romanı” idi. Onu ayrı-ayrı müəlliflər, o cümlədən də ilk qisimlərini Giyom de Lorris qələmə almışdı.

XII əsrin sonlarında şəhər ədəbiyyatının inkişafı ilə bağlı, epos və cəngəvər romanlarına parodiya kimi “renardiya” qolu meydana çıxır.

Fransız ədəbiyyatı tarixində XII əsrin ortaları – XV əsrin başlanğıcı fransızca yaradılan sırf yazılı ədəbiyyatın ən qədim formalarının mövcudluğu ilə müəyyənləşir. XIII əsrin ortalarından etibarən poeziya musiqidən birdəfəlik ayrılır. Bütün bunlar Giyom de Maşonun yaradıcılığında təcəssümünü tapır. “Maşonun məktəbi”ni alleqorizmə meyil fərqləndirir. Maşonun ardınca isə Estaş Deşan, Jan Fruassar, Alen Şartye... gəlir.

Fransız nəsr tarixində XIII əsrin ilk on ili dönüş mərhələsidir. Bu dövrdə nəinki latıncadan tərcümələrin sayı çoxalır, eyni zamanda orijinal əsərlər (IV səlib yürüşünün xronikası), habelə ilk fransız prozaik romanları meydana gəlir. Zamanla latın dili də yalnız məxsusi funksiyalar yerinə yetirməklə ədəbi dil kimi fəaliyyətini artıq dayandırır.

XII əsrin dini-mərasimi dramları ana dilində icra olunmağa başlayır. Misteriyaların ən tanınmış müəllifləri sırasında A.Qreban və J.Mişelin adını çəkmək olar.

Orta əsrlər fransız ədəbiyyatının ən tanınmış lirik şairi Fransua Viyondur.

1494–1525-ci illər arasında fransız ordusunun İtaliyanı işğal altında saxlaması italyan ədəbiyyatı və sənəti ilə təması fransız İntibahını daha da sürətləndirir. Marqarita Navarralı novellalar toplusu “Heptameron”da Bokkaçonun təsirini gizlətmir. Lakin burada söhbət açıq yamsılamadan da getmir.

İntibah dövründə fransız ədəbiyyatının ən böyük siması məşhur “Qarqantua və Pantaqrue”in müəllifi F.Rabledir. Dövrün digər

görkəmli simaları – Ronsar, Dyü Belle, Monten, Denorj, Berto, Voklen, Frene və b. da İntibah ənənələrini davam etdirirdilər. Onların sırasında XVI-XVII əsrlərin qovuşuğunun protestant mütəfəkkiri və yazıçısı T.A.d'Obinyenin adı xüsusi qeyd olunur.

Fransız mədəniyyəti tarixində təbii inqilabədək tam iki əsr davam edən "klassik dövr" erkən mərhələdə barokko və klassik ənənələrinin yanaşı getməsi, XIV Lüdovikin zamanında klassisizmin hökmranlığı, Maarifçilik dövrünün ensiklopediyaçıları və filosoflarının fəaliyyəti ilə xarakterizə olunur.

XVI əsrin sonlarına doğru artıq fransız ədəbiyyatında faciə teatr səhnələrindən misteriyaları da sıxışdırıb çıxarır. A.Ardinin barokko teatrının əsas süjet xəttini qədim tarix və mifologiya təşkil edir.

XVII əsr fransız ədəbiyyatında klassisizm dövrüdür. Fransada klassisizm son dərəcə böyük təsir gücünə malik ədəbi cərəyan olmuşdur. F.Malerbü, P.Kornel, J.Rasin, R.Dekart, F.Laroşfuko, B.Paskal, F.Fenelon, J.Lafonten və b. fransız klassisizminin görkəmli nümayəndələridir. Onlardan yalnız Dekartın fəlsəfəsi və Kornelin dramaturgiyası yeni estetikanın müjdəsini vermişdir.

Klassisist teatr İntibah ənənələrindən çıxış edirdi. Bu cərəyanın ən dərin təsir gücünə malik estetik manifesti N.Bualonun "Poeziya sənəti" əsəri oldu. Klassisizmin əsasları, həmçinin F.d'Obinyakın, J.B.Molyerin, J.Rasinin əsərlərində əksini tapmışdır. Klassisist faciənin çiçəklənməsi J.Rasinin yaradıcılığı ilə bağlıdır. Klassik komediyanı isə J.B.Molyer yaradır. Fransa və Qərbi Avropa ədəbiyyatında klassik komediya janrının banisi olan sənətkar klassisist idealla uyuşmayan, üstəlik Kornelin və Rasinin əsərlərindən tam fərqlənən yeni tipli pyeslər meydana gətirmişdir.

1660-cı illərdə böyük qəhrəmanlıq romanlarından novellaya doğru dönüş baş verir. Bu dövrdə əxlaqi əsərlər meydana gəlməyə başlayır. Laroşfukonun və Labrüyerin yaradıcılığı buna bir nümunədir. Lafonten təmsilə yeni həyat verir. Dirçəliş dövrü ədəbiyyatının süjet və motivlərindən yararlanan Lafontenin yaradıcılığı XVII əsr klassisizmində xüsusi hadisədir.

Lakin klassisizm yaradıcılarından sonra faciə, komediya və poema janrlarında durğunluq özünü göstərməyə başlayır. Russonun "Yeni Eloiza"sınadək ən çox oxunan əsər Fenelonun "Telemakin sərgüzəştləri" olur.

1630-cu illərdə fransızca ilk dövrü nəşrlər işıq üzü görməyə başlayır.

1690-cı illərdə roman artıq yeni estetikanın – rokokonun təsirini hiss etməyə başlayır. A.Prevo, P.Marivo və başqalarının yaradıcılığı bu dövrə təsadüf edir. Marivonun romanları fransız ədəbiyyatının ilk realist romanları sırasındadır. Rokoko ilə həmçinin A.Hamiltonun yaradıcılığı bağlıdır. Rokoko poetikası maarifçilik prozasına (Monteskyönün, Volterin povestləri), sentimental romana (Didronun “Rahibə”si) də təsirsiz ötüşməmişdir.

XVII əsrdə fransız teatrı (dramaturgiyada Molyer) ənənələrini Renyar, Dankur, Lesaj davam etdirirlər. Əsrin ən dəyərli əsəri dövrün Monteskyö, Volter, Dalamber, Helvetsi, Holbax, Büffon və Russo kimi maarifçilərinin iştirakı ilə meydana gələn 35 cildlik “Ensiklopediya” (1751-1772) hesab olunur. Monteskyö, Volter, Didro, Russo həmin dövrün fəlsəfi romanının ən gözəl nümunələrini verirlər. Bu əsrin ilk görkəmli siyasi mütəfəkkiri Ş.L.Monteskyödür. Onun epistolyar fəlsəfi romanı, ideal dövlət quruculuğu axtarışlarına həsr olunan traktatı, eləcə də Volterin fəlsəfi məzmunlu “Kandid, yaxud optimizm”i fransız ədəbiyyatının dəyərli nümunələridir.

“Ramonun qardaşı oğlu”nun müəllifi Didro isə dramatik sənətin yeni konsepsiyasını yaradır. Dram sənəti o dövrdə Seden, Mersye və de Bomarşenin yaradıcılığında öz inkişafını davam etdirir. Volter dramaturgiyada klassisizmdən faydalanır (“Edip”, 1718). “Dalambərə məktublar”ında müasir teatrı ilə bağlı görüşləri Russo-nun maarifçilərlə birləşməsinə səbəb olur. 1760-cı illərdə russoçuluq fransız romanında çevriliş yaradır, 1778-1789-cu illərdə isə Russo ədəbi məktəbi (N.Leonar, S.Mersye...) formalaşır. Əsrin ən tanınmış russoçuları – “Pol və Virginiya” müəllifi (1788) J.Bernardan de Sent-Pyer, bir də A.P.Şenye olur. Məhz Russodan sonra alman poeziyasında milli özünüdərk əksini tapır.

İctimai fikrin təşəkkül tapdığı XVIII əsrdə dövrü mətbuat sürətlə inkişaf edir.

XVIII-XIX əsrin həddələrində isə Avropa mədəniyyətində görünməmiş dəyişikliklər baş verir. Təbəssümünü romantizmə tapan mədəni relyativizm ideologiyası formalaşır. Romantiklər folkloru, xalq mədəniyyətinə üz tuturlar...

Digər mühüm hadisə olan “əsrin övladı” obrazını isə “Rene” (1802) əsərində ilk dəfə F.R. de Şatobrian yaradır.

Stendal polemik oçerklərinin toplandığı “Rasin və Şekspir” (1823–1825) kitabında klassisizmin təqlidinə qarşı çıxır, “romantik” prinsiplərin müdafiəsinə qalxır. Klassisizm ənənəsinin isə nüfuzu yalnız 1820-ci ilin sonlarına doğru sarsılır. Fransız romantizmi yalnız bu zamandan ümummilli hadisə ola bilir və yalnız bundan sonra – 30-cu illərdə yüksək romantizmin şedevrləri meydana gəlir. A. de Lamartin, A. de Vinyi və V. Hüqonun yaradıcılığının tədrici inkişafı fransız romantizminin bu yeni – bərpa (1814–1830) dövrü ilə bağlıdır. Lamartinin və Vinyinin poetik əsərlərində romantik könuəllərin tarixçəsi danışılır.

Fransız tarixi romanı 1820-ci illərin başlanğıcında V. Skottun təsiri ilə təşəkkül tapır. Lakin tarixi zövqünü Skottdan alan fransızlar tarixiliyə münasibətdə ingilis romançısından fərqli davranırlar. Balzak və Merime az bilinən tarixi hadisələri əsərlərinin süjet xətti üçün əsas götürürlər, Hüqo isə tarixi hadisələrdən yalnız dövrün koloritini yaratmaq üçün faydalanır (“Paris Notr-Dam kilsəsi”). 1820-ci illərin sonunda isə tarixi romana maraq ümumən azalır; ona yalnız sonralar A. Dümanın “Üç müşkətyor”unda (1844), “İyirmi il sonra”sında (1845) və s. qayıdılır. Mövzu dairəsi məhdud olan bu romanlarda isə yetkin səciyyələr yoxdur. Onları intriqalar, kəskin mükəlimə, təsvirdə və xarakteristikalarda yığcamlıq və s. maraqlı, əyləncəli etmişdir.

1829-cu ildə J. Janenin romanının nəşri ilə fransız romantizminin qısa “qeyzli” dövrü başlayır. Dümanın və Hüqonun bir çox əsərləri, O. de Balzakın, J. Sandın, P. Merimenin povest və hekayələri, Stendalın xronikaları bu və ya başqa dərəcədə “qeyzli” ədəbiyyatla bağlanır. “Qeyzli romantiklər”ə bəzən J. de Nervalı da aid edirlər. Novella ustası kimi tanınan P. Merimenin romantizmi isə özünə ironiya və mistifikasiyaya meyli ilə seçilir.

Romantizmin böyük nümayəndəsi, yalnız fransız ədəbiyyatının deyil, ümumən dünya bədii fikir tarixinin ən görkəmli simalarından olan Viktor Hüqonun əsərlərində – şeir və dramlarında, romanlarında humanist ideallar parlaq əksini tapır. Onun yer üzünün xalqları üçün qiymətli əsərlərindən “Səfillər”i fransız ədəbiyyatının ən yaxşı romanı sayılır.

Macəra ədəbiyyatını E.Syünün və bir qədər sonra J.Vernin qələmindən çıxan əsərlər formalaşdırır. Dünya ədəbiyyatı tarixində J.Vern elmi-fantastik romanın yaradıcısı və bu janrın ən görkəmli nümayəndəsi hesab olunur. Onun əsərləri məlumatlarla zəngindir, macəra üslubunda yazılmışdır və dövrün romantik tərzinə uyğun gərgin dramatik süjetə malikdir.

XIX əsrin I yarısında fransız romanı dramın güclü təsirini öz üzərində hiss edir. 1830-cu illərdə roman kompozisiyasının iki – dramatik və xronikal tipləri hakim idi. Balzak diqqətini birincinin üzərində cəmləyir. Dövrün filosofu olan Balzakin yaratdığı romanlar bir növ sosiologiyadır. Dünyada romanın taleyini Balzak müəyyən edir və artıq bundan sonra romanın görə biləcəyi bir iş qalmır. Onun “Bəşəri komediya”sı sənətin yaratdığı bir dünyadır. “Bəşəri komediya”ya (1829–1848) “Ön söz”ündə Balzak cəmiyyəti tarixən təşəkkül tapmış mürəkkəb orqanizm kimi təsvir edir. Yazıçı, eyni zamanda tarixçi, insan xarakteri və ehtiraslarının analitiki, ön müxtəlif zümrələrin əxlaqının bilicisi olmalıdır. Stendalın əsərinə rəyində o, incəsənətdə psixoloji təhlilin gərəkliliyini söyləyir ki, bu qənaətlər də ədəbiyyatda başlanğıcını Balzak və Stendal prozasından götürən “realizmin” manifesti kimi qəbul olunmuşdur.

1852-ci ildə T.Qotyenin işıq üzü görən toplusu “Parnas” ədəbi qrupunun yolunu açır. Qrupun üzvlərindən Ş.Lekont de Lil qədim tarixi xəyalında canlandırır “əski mədəniyyətlərin səsinə dumağa” çalışır, parnasçıların ideal obrazını yaradırdı. 1880-ci illərin sonlarına doğru “Parnas”ın estetikası əhəmiyyətli ölçüdə köhnəlir və yerini yeni cərəyanlara verir.

Fransız ədəbiyyatında naturalizmin doğuluşu Qonkur qardaşları və E.Zolyanın ədəbi-tənqidi fəaliyyəti ilə bağlıdır. 1880-ci illərin əvvəlində naturalizm Floberdən sonrakı nəsllə mənsub gənc yazıçıların, habelə Zolyanın ətrafında birləşən A.Dodenin, G.de Mopassanın və başqalarının əsas yaradıcılıq prinsipinə çevrilir.

P.Verlenin şeirlərini və A.Rembonun məcmuəsini isə simvolistlər özlərinin manifesti elan edirlər. Onlar hər ikisi Bodlerin təsiri altında olmuşdu. Verlen şeirlərinə jarqon, məhəlli söz və folklor arxaizmləri daxil edirdi. Simvolizmin mütəşəkkil cərəyan kimi tarixi 1880-ci illərdən başlanır. Həmin illərin sonunda yüksəliş çağını yaşayan bu axın 1891-ci ildən artıq dəbdə olur.

Özünü dünyagörüşü kimi əvvəlcə lirikada göstərən simvolizm tez bir vaxtda dramaturgiyaya da nüfuz edir. Simvolizm ənənələri modernist cərəyanı şairlərinin axtarışlarına da təsir göstərir. P.Valeri və P.Klodelin yaradıcılığı bunun parlaq nümunəsidir.

Bütövlükdə isə aydın görünür ki, fransız ədəbiyyatı artıq XIX əsrdə dünya ədəbi hərəkatına öncüllük edə bilmir.

Fransız yazıçılarının XX əsrin əvvəllərindəki axtarışları əsasən, “əsrin sonu” ilə gələn böhran əhvali-ruhiyyəsində olur. Əsrin ilk onilliklərində J.Mariten, Q.Marsel, J.Bernanos, F.Moriak kimi mütəfəkkir və yazıçıların fəaliyyəti genişlənir. A.Frans klerikal-millətçi dünyagörüşünə qarşı çıxır. J.Jirodu, A. de Monterlan, J.Anuy və J.Koktonun pyesləri 1920-1930-cu illərdə avanqard repertuarın əsasını təşkil edir. Apollinerin dramaturgiyası və poeziyası sürrealistlər qrupunun yaradıcılığına həlledici təsir göstərir.

1924-cü ildə yeni hərəkatın qurucusu və lideri A.Bretonun “Sürrealizmin manifesti” işıq üzü görür. Romanları ekzistensial dünyagörüşünə yaxın olan A.Malro Bretonun dəstəsinin fəal üzvü idi. Dadaistlər və sürrealistlərlə bir yaradıcılıq fəaliyyətinə başlamış L.Araqon isə müəyyən vaxtdan sonra sürrealizmdən uzaqlaşır.

Birinci Dünya müharibəsinin başlanması ilə müharibə əleyhinə yazılan əsərlərin əsas mövzusunı mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların fəci toqquşması təşkil edir. Bu motivlər J.Düamelin, R.Dorjellesin, R.Rollanın əsərlərində, habelə “Klarte” birliyinin üzvü olan A.Barbüsün, R.Lefevrin, P.Vayyan-Kutüryenin, J.Blokun və başqalarının yaradıcılığında səslənir.

M.Prustun, üzərində 1907-ci ildən işlədiyi 7 romandan ibarət “İtirilmiş zaman sorağında” silsiləsinin son cildi 1927-ci ildə işıq üzü görür. XX əsrin böyük romançısının estetik-fəlsəfi görüşlərindən fransız mədəniyyəti indi də bəhrələnir.

1930-cu illərin sonu – 1940-cı illərin əvvəlində J.-P.Sartnın, A.Kamünün ekzistensializmin doğruluğunu xəbər verən ilk əsərləri meydana gəlir. Ekzistensialist romanın hər iki böyük nümayəndəsinin fəlsəfi düşüncələri qələmə aldıkları romanlarında da əksini tapmışdır.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı Fransaın faşistlər tərəfindən işğalı antifaşist Müqavimət Hərəkatı ədəbiyyatının yaranmasına gətirib çıxarır. 1942-ci ilin sentyabrında yazıçı J.Dekurun Milli

cəbhə manifesti meydana çıxır. Hərbi təyyarəçi A. de Sent-Ekzüperinin yaradıcılığı müqavimət hərəkatı ilə bağlı olmuşdur.

1944-cü ilin 25 avqustunda Parisin azad olunması ilə Fransanın mədəni həyatı tədricən dirçəlməyə başlayır. Lakin 1940-cı illərin sonunda müharibədən sonraya bağlanan ümidlər puça çıxır. Əsrin 50-60-cı illərində isə fransız ədəbiyyatında artıq bir sıra modernist cərəyanlar, xüsusən ekzistensializm, antiroman (realist roman ənənələrini inkar edən “yeni roman”) və absurd dramı yayılır. Absurdizmin manifesti E.İoneskonun və S.Bekketin əsərləri hesab olunur. J.Jenenin pyeslərindəki absurd dünyada qiyam heç nəyi dəyişmir.

Dövrün ədəbi salnaməsində A.Truayanın əsərləri, M.Drüonun silsilə tarixi romanları ilə yanaşı, F.Saqanın məhəbbət mövzulu yaradıcılığı xüsusi yer tutur. Ənənəvi romanla yanaşı, bu illərdə avtobioqrafiya janrı da populyarlıq qazanır (F.Moriak, J.Qrin, A.Malro...).

60-cı illərin fransız ədəbiyyatında lirika müasir texnogen sivilizasiyada insanın yerini müəyyən etməyə çalışan fəlsəfi axınla birləşir. Bu illər fransız poeziyasına “yeni realizm” qədəm qoyur. “Yeni roman” isə 1970-ci ildən sonra yerini ənənəvi romana verir. L.Araqonun, M.Yussenarın, A.Şamsonun, B.Klavelin... əsərləri ilə tarixi romana qayıdır.

1970-1980-ci illərin fransız poeziyası mənzərəni fəlsəfi düşüncənin mərkəzinə çevirməsi və daha sonra “antisürrealist” qiyamı ilə səciyyələnir. 1990-cı illərin prozasında XX əsr fransız ədəbiyyatının ən müxtəlif ənənələri birləşir. Müasir dövrün çox az tanınan yazıçılarının yaradıcılığı isə fransız mətbuatında “depressionizm” deyə təqdim edilir...

Cəlal Bəydili (Məmmədov)

JAN BATİST MOLYER
(1622–1673)

SKAPENİN KƏLƏYİ

Üçpərdəli komediya

İştirak edirlər:

Arqant

Jeront

Oktav – Arqantın oğlu, Qiasintaya vurulub

Leandr – Jerontun oğlu, Zerbinettaya vurulub

Zerbinetta – qaraçı hesab olunur, amma əslində,
Arqantın qızıdır və Leandra vurulub

Qiasinta – Jerontun qızı, Oktava vurulub

Skapen – Leandrın nökəri, kələkbaz

Silvestr – Oktavanın nökəri

Nerina – Qiasintanın dayəsi

Karl – kələkbaz

İki nəfər yükdaşıyan

Əhvalat Neapolda baş verir.

BİRİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ GƏLiŞ

Oktav, Silvestr.

Oktav. Aşiq üçün bundan pis xəbər ola bilməz! Mən bilmirəm ki, nə edim?! Silvestr, yəni sən özün körpüdə eşitdin ki, atam qayıdır?

Silvestr. Bəli.

Oktav. Bu gün səhər gəlir?

Silvestr. Hə, səhər gəlir.

Oktav. Özü də istəyir ki, mənı evləndirsin?

Silvestr. Bəli.

Oktav. Cənab Jerontun qızına?

Silvestr. Hə, cənab Jerontun...

Oktav. Buna görə də onun qızını Tarentdən çağırıblar?

Silvestr. Bəli...

Oktav. Bütün bunların da hamısını mənim əməmdən eşitmişən.

Silvestr. Hə də, əminizdən...

Oktav. Ona da atam özü məktub yazıb?

Silvestr. Hə də, məktub...

Oktav. Deyirsən ki, əmim də bizim bütün işlərimizdən xəbərdardır, hə?

Silvestr. Xəbərdardır da...

Oktav. Ay səni, bir əməlli-başlı danış görüm də! Hər kəlməni səndən kəlbətinlə dartıb çıxarırsan, nə olub?

Silvestr. Day nə deyim e mən? Özünü hər şeyi bilirsiniz də... Necə deyirsinizsə, elədir...

Oktav. Bir məsləhət ver də mənə, de görüm, belə çətin məqamda neyləyək?

Silvestr. Allah haqqı, mən sizdən betər özümü itirmişəm!.. Mənim özümə məsləhət verən lazımdır!

Oktav. Lənət şeytana! Atamın bu gəlişi mənı tamam öldürdü!

Silvestr. Məni də!

Oktav. Atam xəbər tutan kimi axırımıza çıxacaq, dərimizə saman təcək!

Silvestr. Əh, təkcə elə saman olsaydı, nə var idi ki! Qorxuram sizin o yelbeyin işləriniz mənə baha başa gəlsin! Odur, görürəm necə qara buludlar alır başımın üstünü, oradan da belimə çomaqlar yağır!..

Oktav. Aman Allah! İndi mən nə edim?

Silvestr. Bax bu barədə gərək əvvəlcədən fikirləşəydin!

Oktav. Eh, sən də bir tərəfdən beynimi aparma! Mənə dərs deməyə vaxt tapıb...

Silvestr. Cənab, siz o yelbeyin işlərinizlə axırına çıxacaqsız...

Oktav. Mən nə edim, hə? Nə qərara gəlim? Necə eləyim ki, bədbəxtlik baş verməsin?

İKİNCİ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Skapen.

Skapen. Cənab Oktav, nə olub belə? Nə baş verib? Nədir? Deyəsən, özünüzi lap itirmisiniz! Nə bədbəxtlik üz verib?

Oktav. Eh, Skapen, mənim əzizim, batmışam! Bilmirəm ki, nə edim? Dünyanın ən bədbəxt adamıyam mən!..

Skapen. Niyə axı?

Oktav. Sən, bəyəm, heç nə bilmirsən?

Skapen. Yox.

Oktav. Atamla cənab Jeront bura, Neapola gəlirlər, məni evləndirmək istəyirlər.

Skapen. Yaxşı da, burada nə pis iş var ki?

Oktav. Eh, sən axı bilmirsən ki, mən niyə belə nigaranam!

Skapen. Bilmirəm, sizdən asılıdır da, deyin, bilim. Mən ürəyi-yumşaq adamam, sizin kimi cavanlara niyə kömək eləməyim ki?

Oktav. Ah, Skapen, əyər sən bir şey fikirləşib tapsaydın, məni bu bədbəxtlikdən qurtarmaq üçün bir yol göstərsəydin, bütün ömrüm boyu sənə minnətdar olardım!..

Skapen. Düzünü deyim sizə ki, əgər bir işə girişdim ha, mənim üçün mümkün olmayan şey yoxdur. Görünür, Allah-taala bir vergidir də, verib mənə, elə şeylər fikirləşib tapıram, elə bicliklər ağıma gəlir ki, gəl görəsən! Deyirlər ki, lotusan... Qoy desinlər də, dərrakələri bu qədərdir! Bax, özümü tərifləmək olmasın, amma mənim kimi iş bacaran, kələk quran hələ anasından olmayıb! Belə işlərdə kimdir məndən məşhuru? Heç kim! Amma di gəl ki, indi adamın xidmətinə qiymət verən yoxdur! Allaha and olsun, bir dəfə başıma bir əhvalat gəldi, ondan sonra day belə işlərə girişməyəm...

Oktav. Əhvalat? Nə əhvalat, Skapen?

Skapen. Bir dəfə iş belə gətirdi ki, məhkəməylə düz gəlmədim.

Oktav. Məhkəməylə?

Skapen. Hə. Bir balaca çəkişməmiş oldu.

Oktav. Sənin məhkəməylə çəkişməmiş oldu?

Skapen. Hə də!.. Mənimlə yaxşı rəftar eləmədi, mən də dünyanın belə ədalətsizliyinə hirsələndim, dedim, bir də belə işlərə qarışmayacağam. Nə isə!.. Yaxşısı budur ki, siz öz əhvalatınızı danışın görüm.

Oktav. Sən bilirsən də, Skapen, Jeront mənim atamla bir yerdə düz iki aydır ki, alış-veriş işlərindən ötrü səfərə çıxıblar.

Skapen. Bilirəm.

Oktav. Bizi də Leandrla burada qoydular. Məni Silvestrə, Leandri də sənə tapşırdılar.

Skapen. Elədir. Mən də öz vəzifəmin öhdəsindən pis gəlməmişəm!..

Oktav. Bir neçə vaxt bundan əvvəl Leandr cavan qaraçı qızına rast gəldi, vuruldu ona.

Skapen. Bunu da bilirəm...

Oktav. Biz onunla çox yaxın, necə bir eşqə düşdüyünü o saat mənə danışdı. Məni həmin qızla tanış elədi, doğrudan da, gözəl qızıdır, ancaq Leandrın gözüne görünən dərəcədə yox... Leandr bütün gününü dəqiqədə bir o qızın gözəlliyindən, zərifliyindən danışdı, ağılnı-kamallını tərifləyirdi, vəcdə gəlirdi ki, o qız necə söhbət eləyir!.. Söhbətlərini də əvvəldən axıracan mənə danışdı, məcbur eləmək istəyirdi ki, o qızın hazırcavablığına mən də heyran qalım! Mənə o qədər tənə

eləyirdi ki, guya, danışıklarına diqqətlə qulaq asmıram, söyürdü ki, guya, onun o incə hisslərinə biganəyəm...

Skapen. Hələ ki başa düşə bilmirəm, bütün bunlarla məni ha tərəfə sürükləyirsiniz?

Oktav. Bir dəfə Leandr sevgilisinin qaldığı yerə gədirdi, mən də onu ötürürdüm. Bir də gördük ki, o çöllü-biyabandakı balaca evlərin birindən inilti gəlir, bərkdən ağlayırlar... Soruşuruq ki, nə olub belə? Hansısa bir arvad ah çəkib dedi ki, orada bir müsibət baş verib, gəl görəsən! Düzdür, o müsibət yad adamların başına gəlib, ancaq sinədə ki ürək oldu, adama təsir edəcək!

Skapen. Axı, bütün bunları nəyə görə deyirsiniz?

Oktav. Maraqla məni bürtdü... Leandrı yola gətirdim ki, gedək görək, orada nə olub elə? Girib içəri görürük ki, bir qarı can üstündədir, yanında qulluqçu ağlayıb özünü öldürür, elə oradaca bir cavan qız da dayanıb, ondakı o gözəllik dünyada heç kimdə ola bilməz!

Skapen. Aha!..

Oktav. Onun yerinə başqası olsaydı, eybəcər görünərdi: əynində cırcındır pal-paltardı, başına bir sarı ləçək örtüb ki, altından saçları çıxıb çiyninə tökülür. Ancaq qarının yanında dayanıb ağlayan o qız o əyin-başla da elə gözəl idi, adam gözüni çəkə bilmirdi ondan!

Skapen. Bax indi hər şeyi başa düşürəm!

Oktav. Eh, Skapen, əgər sən də o vaxt onu eləcə görsəydin, indi heyranlıq içindəydin!

Skapen. Əlbəttə, mən buna şübhə eləmirəm. Heç görməsəm də, indi bilirəm ki, onun xətti-xalı, gül camalı başqa şeydir!..

Oktav. Onun o göz yaşları da adi göz yaşları deyildi! Görürsən ki, qızların gözləri qızarır, hıqqıldayırlar, elə deyildi! Ağlamağı da özü kimi incə idi!.. Onun o kədərində bir həzinlik vardı ki!..

Skapen. Hə, görürəm, hamısını yaxşıca görürəm!..

Oktav. Mənim yerimdə kim olsaydı, ağlayardı!.. Görəydin bir qarını necə qucaqlayırdı, “ana” deyib necə əzizləyirdi! Eh, onun o cür məsumluğu kimə təsir eləməzdi?!

Skapen. Hə, doğrudan da, çox təsirlidir. Görürəm ki, onun o məsumluğuna yaman vurulmusunuz!

Oktav. Eh, Skapen, adam vəhşi də olsaydı, o qıza vurulardı!

Skapen. Əlbəttə! Buna nə söz ola bilər?!

Oktav. Mən nə sözlər tapırdımsa, deyirdim ki, o gözəl qızın dərdi bir az azalsın. Sonra oradan çıxdıq. Leandrdan soruşdum ki, gördüyümüz o qız, necə, xoşuna gəldi? Çox soyuq cavab verdi ki, pis deyil... Onun eləcə soyuqluğu mənə pis təsir elədi, ürəyimi açmadım, demədim ki, qızın o gözəlliyi mənə dəli eləyib!

Silvestr (*Oktava*). Bir az qısa eləmək olmaz, cənab, yoxsa ki, sabaha qədər bu söhbəti qurtarmayacağıq! İcazə verin, mən iki kəlməylə qalanını danışım. (*Skapenə*) O vaxtdan da cənab Oktav bir könlüdən min könlə aşıq olub! Qızın dərdini azaltmaq istəyir, amma öz həyatı da əzab-əziyyətə dönüb. Cənab Oktav tez-tez onlara baş çəkmək istəyərdi, amma o qulluqçu ki var, qoymurdu. Arvad öləndən sonra evdə qulluqçu böyüklük eləyirdi. Cənab Oktav da, az qalmışdı dəli olsun, and verirdi, yalvarırdı, amma bir şey çıxmırdı. Qulluqçu deyirdi ki, həmin qızın valideynləri, guya, əsilzadə adamlardır, düzdür, kasıbdır, yalqızdır, amma cənab Oktavın evlənmək fikri yoxdursa, özünə nəhaq əziyyət verməsin. Bundan sonra cənab Oktavın ehtirası lap çıxa gəldi. O qədər fikirləşirdi ki, az qalırdı beyni çatlasın!.. Çox götür-qoy elədi, o tərəfini fikirləşdi, bu tərəfini fikirləşdi, axırda da qərar qəbul elədi! Əlqərəz, cənab Oktav indi üç gündür ki, evlidir!

Skapen. Başa düşürəm...

Silvestr. Bunun üstünə onu da gəl ki, atası səfərdən qayıdır!.. Əslində, iki aydan sonra gəlməliydi... O tərəfdən də əmisi bu evlənmək əhvalatından xəbər tutub... Bu tərəfdən Oktavı cənab Jerontun ikinci arvadından – deyirlər ki, tarentlidir – olan qızına evləndirmək istəyirlər... Bax belədir işlər!..

Oktav. Hələ onu da üstə gəl ki, arvadım kasıbın biridir. Mənim də ki, ona kömək eləməyə heç cür imkanım yoxdur!

Skapen. Vəssalam? Belə boş şeylərdən ötrü, nə olub, ikiniz də özünüzü itirmisiniz? Gör e bir! Ayıb deyil sənə, Silvestr? Belə bir xırda işin öhdəsindən gələ bilmirsən? Lap balqabaqsan al!.. O boyda kişisən, başını işə sala bilmirsən, bir şey fikirləşib tapmırsan, bir kələk işlətmirsən ki, işləri qaydasına qoyasan. Vay, belə də axmaq adam olar?! Mənim başıma belə iş gəlsəydi, vallah, bizim o qocaları barmağıma

dolayardım! Vaxt vardı uşaqdım, bir tikə boyum vardı, amma elə işlərdən çıxırdım ki, gəl görəsən!..

Silvestr. Boynuma alıram ki, Allah-taala mənə belə bir vergi verməyib. Mən məhkəməylə-zadla höcətə girə bilmərəm.

Oktav. Budur, mənim əziz Qiasintam da gəldi.

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Qiasinta.

Qiasinta. Ah, Oktav! Silvestr Nerinaya düz deyib ki, guya, atan qayıdır, özü də səni evləndirmək istəyir?

Oktav. Elədir, gözəl Qiasinta!.. Bu xəbər mənə elə bir dəhşətli zərbə vurdu ki!.. Bu nədir? Sən ağlayırsan? Nə üçündür bu göz yaşları? Yoxsa, sən məni xəyanətdə günahlandırırsan? Yoxsa, mənim məhəbbətimə əmin deyilsən?

Qiasinta. Yox, Oktav, inanıram ki, sən məni sevirsən, ancaq bilmirəm, həmişə sevəcəksən?

Oktav. Bəyəm elə bir şey ola bilər ki, bütün ömrüm boyu səni sevməyim?

Qiasinta. Deyirlər, guya, siz kişilər qadınlar kimi həmişəlik sevmə bilmirsiniz, deyirlər, guya, sizin ən güclü ehtirasınız da o saat alışıb-yandığı kimi, tez də sönür.

Oktav. Deməli, mənim ürəyim, başqa kişilərin ürəyi kimi deyil, əziz Qiasinta! Ölənə qədər səni sevəcəyəm, mən buna əminəm!..

Qiasinta. İnanmaq istəyirəm ki, dediklərin kimi də hiss edirsən... Sənin səmimiyyətinə qətiyyənlə şübhəm yoxdur. Ancaq qorxuram ki, atanın hökmü sənin ürəyindəki o incə hissələri boğsun. Axı sən atandan asılısan, atan da səni başqasıyla evləndirmək istəyir. Hərgah mənim başıma belə bir iş gəlsə, ölərəm...

Oktav. Yox, gözəl Qiasinta, heç bir ata məni belə xəyanətə məcbur eləyə bilməz!.. Mən vətənimdən də ayrılıram, hətta həyatımdan da əl çəkərəm, ancaq səndən ayrılmaram. Hələ heç üzünü də görmədiyim o qıza ki, atam məni evləndirmək istəyir, dəhşətli nifrət eləyirəm! Mən qəddar deyiləm, ancaq qoy bu dəniz daşsın o qızı mənə

tərəf gətirən yolları həmişəlik kəssin!.. Yalvarıram sənə, ağlama, mənim sevimli Qiasintam! Sənin o göz yaşların məni öldürür, qəlbimi puç edir!

Qiasinta. Əgər sən belə istəyirsənsə, mən də çalışaram ki, daha ağlamayım... O uca göylər mənim bəxtimə nə qismət edirsə etsin, dözərəm.

Oktav. O uca göylər bizi tək qoymaz!

Qiasinta. Sən mənə sadıq olacaqsansa, heç nədən qorxmuram!..

Oktav. Qorxma, mən heç zaman sənə xəyanət etməyəcəyəm!

Qiasinta. Deməli, mən xoşbəxt olacağam!..

Skapen (*kənara*). Allaha and olsun, ağıllı qızıdır, özü də pis deyil, lap mənim istəyimcədir!

Oktav (*Skapenə işarə edərək*). Bax bu adamı görürsən, istəsə, bizə kömək eləyə bilər!

Skapen. And içmişəm ki, bir də heç vaxt belə işlərə baş qoşmayım, amma siz ikiniz də məndən yaxşıca xahiş eləsəniz, onda, bəlkə...

Oktav. Sənin köməyindən ötrü təkcə xahiş lazımdırsa, bütün varlığım xahiş edirəm: bizim işimizi öhdənə götür!

Skapen (*Qiasintaya*). Bəs siz heç nə deməyəcəksiniz?

Qiasinta. Mən də sizinçün əziz nə varsa, hamısına and verirəm: bizim məhəbbətimizə kömək edin!..

Skapen. Neyləmək olar, gərək kömək eləyim... Bəşəriyyətin ehtiyacı var belə köməyə... Oldu, çalışaram sizinçün!..

Oktav. Əmin ol ki...

Skapen (*Oktava*). Bəsdirin. (*Qiasintaya*) Siz isə gedin, özü də heç nədən ötrü narahat olmayın.

Qiasinta gedir.

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Oktav, Silvestr, Skapen.

Skapen (*Oktava*). Siz də möhkəm durun, atanızla görüşməyə hazır olun.

Oktav. Boynuma alıram ki, bu görüş barədə fikirləşəndə canıma vicvicə düşür, görürəm ki, anadangəlmə ağciyərim, özümü ələ ala bilməyəcəyəm...

Skapen. Yox, özünüzi gərək möhkəm göstərsiniz, yoxsa atanız görər ki, zəifsiniz, uşaq kimi oynadacaq sizi. Gəlin bir sınaqdan keçirək, görək nə olur?.. Çalışın ki, cəsarətli olasınız, nə dedi sizə, cavabını qətiyyətlə verin.

Oktav. Nə bacarıramsa, edəcəyəm.

Skapen. Sınamaq lazımdır, öyrəşəsiniz gərək. Görək. Görək, bu təzə rolunu necə aparacaqsınız. Başlayırıq: cəsarətli olursunuz, başınızı dik tutursunuz, baxışınız da iti olur!

Oktav. Belə?

Skapen. Hə, amma bir az cəsarətli.

Oktav. Necədir?

Skapen. Yaxşı! Elə fərz eləyin ki, mən sizin atanızam, sərt cavablar verin, elə bilin ki, onun özinə verirsiniz. “Ay səni, yaramaz, dardan asmaq lazımdır səni, fırldaqçının biri, şərəfli bir atanın naxələf oğlu, bu qədər zirzibildən sonra hələ bir mənim gözümə də görünürsən? Mənsiz burada oyun qalmayıb ki, çıxarmayasan, yaramaz! Zəhmətimin, sənə həsr elədiyim əməyimin axını budur, hə? Deməli, sən mənə belə ehtiram edirsən, belə hörmət göstərirsən?!” Hə!.. Nə oldu? “Gör sən necə alçaqsan ki, atanın razılığı olmadan nişanlanmışsan, gizlincə evlənmişən! Cavab ver, yaramaz, cavab ver! Görək, nə bəraət gətirəcəksən özünçün?..” Bəs nə lal kimi dayanıb susmusunuz? Hə?

Oktav. Mənə elə gəldi ki, elə bil, atam özüdür danışan...

Skapen. Lap yaxşı da, gərək dayanıb gözüünüzü döyməyəsiniz!

Oktav. Dayan, qoy bu saat özümü ələ alım, necə lazımdırsa, elə də cavab verəcəyəm.

Skapen. Sözüümüz sözdür də?

Oktav. Hə!
 Silvestr. Atanız gəlir!
 Oktav. İlahi, mən batdım!

Gedir.

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Silvestr, Skapen.

Skapen. Cənab Oktav, hara gedirsiniz? Dayanın!.. Qaçdı! Bax, ağciyərlik buna deyərlər!.. Amma biz gedək qocanı qarşılayaq.

Silvestr. Mən ona nə deyəcəyəm?

Skapen. Nə lazımdırsa, mən deyəcəyəm. Sən mənim dediklərimi təkrar elə.

ALTINCI GƏLİŞ

Silvestr və Skapen səhnənin dərinindədir, Arqant.

Arqant *(elə bilir ki, təkdir)*. Belə də iş olar? Həyasızlığa bir bax!

Skapen *(Silvestrə)*. Deyəsən, xəbər tutub. Gör bir kişiylə necə təsir edib ki, öz-özüylə danışır!

Arqant *(elə bilir ki, təkdir)*. Həyasızlığın dərəcəsinə bax!

Skapen *(Silvestrə)*. Qoy qulaq asaq!

Arqant *(elə bilir ki, təkdir)*. Maraqlıdır, görək indi mənə bu nikah barədə nə deyəcəklər?!

Skapen *(kənara)*. Bir söz tapıb deyərik!

Arqant *(elə bilir ki, təkdir)*. Bəlkə, danacaqlar?

Skapen *(kənara)*. Yox a-a!.. Niyə?

Arqant *(elə bilir ki, təkdir)*. Ya başlayacaqlar özlərini təmizə çıxarmağa?

Skapen *(kənara)*. Bax bu ola bilər!

Arqant *(elə bilir ki, təkdir)*. Yoxsa, cürbəcür uydurmalarla başımı aldatmaq istəyəcəklər?

Skapen *(kənara)*. Hər şey ola bilər...

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Ancaq bütün o uydurmaların mənası olmayacaq!

Skapen (*kənara*). Baxaq görək də!..

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Məni aldatmaq olmaz!

Skapen (*kənara*). Nahaq özünüzi öyürsünüz...

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Mən o “sevimli” oğlumu lazım olan yerdə gizlədə bilərəm!

Skapen (*kənara*). Biz buna yol vermərik!

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). O alçaq Silvestrin də belini əzmək mənə borc olsun!

Silvestr (*Skapenə*). Əlbəttə, məni yaddan çıxarmaz!..

Arqant (*Silvestri görür*). A, sən də buradasan, ey evimizin müdrik məsləhətçisi?! Gənclərin nümunəvi tərbiyəçisi!..

Skapen. Cənab! Mən necə də şadam ki, siz, nəhayət, qayıtdınız.

Arqant. Salam, Skapen! (*Silvestrə*) Mənim əmrlərimi yaxşı yerinə yetirmisən! Daha buna söz ola bilməz! Mən səfərdə olanda oğlum özünü çox ağıllı aparıb!

Skapen. Səhhətiniz necə, yaxşıdır mı, cənab?

Arqant. Əh, pis deyil!.. (*Silvestrə*) Niyə susmusan, fırıldaqçı, niyə dinmirsən?

Skapen. Necə gedib-gəldiniz, razısınız mı?

Arqant. Şükür Allaha! Əl çək məndən, qoy bir onun yaxşıca dərslərini verim!

Skapen. Dərs vermək istəyirsiniz?

Arqant. Bəli.

Skapen. Kimin dərslərini vermək istəyirsiniz, cənab?

Arqant (*Silvestri göstərir*). Bax, bu fırıldaqçının!

Skapen. Axı nəyə görə?

Arqant. Bəs sən eşitməmişən ki, bunlar burada mənsiz nələr elə-yiblər?

Skapen. Nəsə dəymişdi qulağıma... Boş şeydir!..

Arqant. Əcəb boş şeydir! Həyasızlıqdır!

Skapen. Sözüünüzdə, əlbəttə, həqiqət var, cənab!

Arqant. Bundan böyük ədəbsizlik olmaz!

Skapen. Düz deyirsiniz!

Arqant. Atadan icazəsiz evlənmək!

Skapen. Əlbəttə, yaxşı deyil... Amma məncə, bu işi hay-küysüz xətm etmək lazımdır.

Arqant. Səncə, elədir, amma, məncə, elə deyil. Mən bir hay-küy qaldırım ki, alovu qalxıb göyə çatsın! Yoxsa, deyəcəksən ki, mənim heç hirsələnməyimə də bir səbəb yoxdur?

Skapen. Nə danışırırsınız, cənab? Mən bu işdən xəbər tutan kimi, o saat sizin tərəfinizi saxladım, elə hirsələndim ki, hətta oğlunuza da acıqlandım. Öztünüz soruşun görün, ona nələr dedim?! Adam gərək sizin kimi ataya ehtiram bəsləsin, sizin ayağınızın izini öpsün! Elə sözlər dedim ona ki, heç siz elə sözlər deməzdiniz. Eh, nə deyim elə... Amma indi bir az ağılım başıma gəlib, baxıb götürərəm ki, əslində, o, çox da təqsirkar deyil.

Arqant. Bu nə nağıldır belə danışırısan?! Allah bilir, gedib hansı yuvanın quşuna evlənilib, özü də təqsirkar deyil?

Skapen. Bəs necə olsun, cənab, deməli, tale məcbur edib də...

Arqant. Day sənə sözüm yoxdur! Onda bundan sonra nə istəyirsən, elə də. Fırıldaqla işlət, oğurluq elə, adam öldür, de ki, tale məcbur eləyib, vəssalam!

Skapen. Aman Allah! Mənim sözlərimi ayrı cür yozursunuz e... Mənim dediyim budur ki, oğlunuz öz istəyiylə bu işə girişməyib.

Arqant. Axır ki, girişib?

Skapen. Ay cənab, deyirsiniz ki, o, özünü qocafəndi aparsın?! Cavanlar elə ona görə cavandırlar ki, ehtiyatlı deyillər, kəllələrinə əziyyət vermirlər. Budur, elə bizim Leandri götürək. Nə qədər öyrətmişəm onu, nə qədər başa salmışam, danlamışam, amma indi elə bir iş tutub ki, oğlunuzunku onun yanında toya getməlidir... Siz öztünüz bəyəm cavan olmamısınız, dəcəllik-zad eləməmişiniz? Axı deyirlər, cənab, siz öztünüz vaxtilə pis kavalər olmamısınız, az dünya gözəli görməmişiniz, hə?..

Arqant. Nə ki düzdür, düzdür! Höcətləşməyəcəyəm səninlə! Mən o gözəlləri görməyinə görmüşəm, ancaq gətirib işi bu yerə çıxarmamışam!

Skapen. Nə eləyirdi, hə? Görür ki, cavan bir qızıdır, özü də oğlunuzdan ötrü hayıl-mayıldır. Sizə oxşayıb e, axı bütün qadınlar sizi sevir! Qız da onun xoşuna gəlir, hərdən bir gəlib qıza baş çəkir, nazıylar oynayır, özünü aşıq kimi aparır, elə ah çəkir ki, qızın ürəyinə yayılır... Axırda qız daha dayana bilmir, oğlunuz da bundan istifadə edir. Qızın

qohum-əqrəbası gəlib onları bir yerdə tuturlar, oğlunuzu da məcbur eləyirlər ki, evlənsin...

Silvestr (*kənara*). Yaman fırıldaqdır!..

Skapen. Bəyəm siz istərdiniz ki, onu öldürsünlər? Hər halda, evlənmək ölməkdən yaxşıdır ki!..

Arqant. Mənə heç kim deməyib ki, əhvalat belə olub.

Skapen (*Silvestri göstərir*). Budur, soruşun bundan, o da eyni sözü deyəcək.

Arqant (*Silvestrə*). Deməli, onu məcbur eləyiblər ki, evlənsin?

Silvestr. Bəli, cənab.

Skapen. Mən sizə yalan deyəcəyəm?

Arqant. Onda görək o saat notariusun yanına gedəydi, deyəydi ki, onu məcburən evləndiriblər.

Skapen. Özü istəmədi də, getsin.

Arqant. Axı onda nikahı pozmaq mənim üçün asan olardı.

Skapen. Nikahı pozmaq?

Arqant. Əlbəttə.

Skapen. Yox, siz onların nikahını pozmazsınız.

Arqant. Pozmaram?

Skapen. Yox.

Arqant. Niyə? Bütün atalıq hüquqlarım da mənim tərəfimdədir, üstəlik orası da ki, oğlumu zorla evləndiriblər!

Skapen. Sizin oğlunuz buna razı olmaz.

Arqant. Razı olmaz?

Skapen. Yox.

Arqant. Mənim oğlum?

Skapen. Bəli, sizin oğlunuz!.. Sizcə, asandır onunçün ki, bu cavan çağından qorxdığını boynuna alsın, desin ki, məni zorla evləndiriblər? Heç vaxt bunu boynuna almaz: belə çıxacaq ki, o, sizin kimi ataya layiq oğul deyil, əfəlin biridir!

Arqant. Cəhənnəmə çıxsın! Mənim vecimə deyil!

Skapen. O, sizin də, özünün də şərəfini qorumaqdan ötrü hamıya deməlidir ki, istəyincə evlənib.

Arqant. Mənə isə elə gəlir ki, bizim şərəfimizi qorumaq üçün o görək əksini desin!..

Skapen. Yox, ömründə bunu deməz.

Arqant. Mən onu məcbur eləyərəm!

Skapen. Vallah, deməyəcək...

Arqant. Deməz, varislikdən məhrum eləyərəm!

Skapen. Siz?

Arqant. Bəli, mən!

Skapen. Bəsdirin!..

Arqant. Necə yəni, bəsdirin?

Skapen. Siz onu varislikdən məhrum eləməzsiz...

Arqant. Eləməyəm?

Skapen. Yox.

Arqant. Yox?

Skapen. Yox.

Arqant. Bax buna sözüüm yoxdur! Mən öz doğmaca oğlumu varislikdən məhrum eləyə bilmərəm?

Skapen. Deyirəm ki, yox da...

Arqant. Kim mənə mane olacaq, hə?

Skapen. Siz özünü.

Arqant. Mən özüm?

Skapen. Əlbəttə. Siz buna ürək eləməzsiz.

Arqant. Eləyərəm.

Skapen. Zarafat eləyirsiniz, cənab?

Arqant. Heç zarafat-zad eləmirəm.

Skapen. Ata məhəbbəti buna imkan verməz!

Arqant. Lap yaxşı verər.

Skapen. Yox, cənab, yox!

Arqant. Sənə deyirəm ki, belə də olacaq!

Skapen. Boş sözdür, cənab!

Arqant. Boş-zad deyil.

Skapen. Vallah, mən sizi yaxşı tanıyıram. Sizin ürəyiniz həlimdir, cənab! Mərhəmətli adamsınız siz.

Arqant. Mərhəmətli-zad deyiləm! Elə hirslənərəm ki... Yaxşı, bəsdır boşboğazlıq elədin, acıqlandırma məni. (*Silvestra*) Yeri get, alçaq, mənim o yarıtmazımı tap gətir. Özüm də gedim cənab Jerontun yanına, danışım ona ki, nə bəlaya düşmüşəm! (*Gedir.*)

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Silvestr, Skapen.

Silvestr. Vallah, boynuma alıram ki, sən bicin birisən, bundan sonra işlər qaydasına düşəcək!.. Amma bizim pulumuz qalmayıb daha, borc aldığımız adamlar da düşüblər arxamıza.

Skapen. Narahat olma, bu da düzələcək. İndi gərək elə bir sadıq adam tapaq ki, istədiyimiz həngaməni çıxarsın – bax, başımı buna görə sındırıram!.. Dayan bir görüm.. Bax, belə dur, papağını da, bax, belə fırlat, cani kimi, ayağını da belə qoy, əllərini belində tut, gözlərini də elə qurd gözü kimi, özün də gəl buradan keç, elə bil ki, səhnədə şahsan... Hə... Yaxşı! Gedək. Sənə xəlvətcə bir söz deyim: belə eləsən, paltarını dəyişsən, bir az hazırlaşsan, sifətdən də, səşindən də heç kim səni tanımaz.

Silvestr. Amma bax ha, məni məhkəməylə-zadla üz-üzə gətməyəsən, namusuna and verirəm sənini!

Skapen. Yaxşı-yaxşı, bizi nə təhlükə gözləyirsə, qardaş malı kimi bölüşərik!.. Cəmi-cümlətanı üçcə il sürgün qorxusu mənim kimi alicənab adamı yarı yolda saxlayacaq?..

İKİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ GƏLİŞ

Jeront, Arqant.

Jeront. Əlbəttə, belə havada bizimkilər gərək elə bu gün gəlib çıxsınlar. Tarentli bir dənizçi deyirdi ki, yola çıxmazdan əvvəl mənim müvəkkilimi görüb. Ancaq qızımın gəlməyi məsələsi sizinlə danışdığımız kimi olmadı... Oğlunuz haqqında indi dedikləriniz isə, bizim planlarımızı tamam alt-üst eləyir...

Arqant. Narahat olmayın: sizə söz verirəm ki, elə bu gündən girişib bütün işləri qaydasına qoyacağam!

Jeront. Bilirsiniz, cənab Arqant, uşaqları tərbiyə etmək çox vacib məsələdir... Bununla ciddi məşğul olmaq lazımdır...

Arqant. Əlbəttə. Nədir ki?

Jeront. Yəni çox vaxt cavan oğlanlar ona görə özlərini pis aparırlar ki, ataları onları düzgün tərbiyə etməyiblər.

Arqant. Düzdür, belə şeylər də olur. Ancaq siz bununla nə demək istəyirsiniz?

Jeront. Nə demək istəyirəm?

Arqant. Bəli.

Jeront. Onu demək istəyirəm ki, əgər siz oğlunuzu yaxşı bir ata kimi ciddi tərbiyə edəydiniz, o da başınıza belə bir oyun açmazdı.

Arqant. Aha, çox gözəl! Deməli, siz özünüzlükünü ciddi tərbiyə etmişiniz, hə?

Jeront. Bəs necə?! Mənim oğlum belə bir iş tutsaydı, görərdi ki, nə olacaq!

Arqant. Bəs sizin o oğlunuz ki “yaxşı atalar kimi ciddi tərbiyə etmişiniz”, bax o, mənim oğlumdan da səfəh bir iş görübsə, onda necə? Hə?

Jeront. Necə, necə?

Arqant. Bax eləcə!

Jeront. Bu, nə deməkdir?

Arqant. Bu o deməkdir ki, cənab Jeront, hop deməmiş, hoppanma. Başqalarını günahlandırmazdan əvvəl adam gərək bir baxıb görsün ki, öz işləri necə, qaydasındadır, yoxsa yox?

Jeront. Bu eyhamlarınızı başa düşmürəm.

Arqant. Mən sizi başa salaram...

Jeront. Mənim oğlum barədə nəyə eşitmişiniz?

Arqant. Ola bilsin ki, eşitmişəm...

Jeront. Hə? Nə eşitmişiniz?

Arqant. Sizin o Skapen bayaq nəyə deyirdi, nəyəsə işarə edirdi, ancaq mən çox acıqlıydım, öyrənə bilmədim nə deyir... Siz özünüzlükünüzü ondan öyrənə bilərsiniz. Ya bir başqasından öyrənin, baxın... Mən isə qaçıram vəkili yanına – bəlkə, bir məsləhət-zad verdi ki, bu həngamənin içindən necə çıxacaq. Xudahafiz.

Gedir.

İKİNCİ GƏLİŞ

Jeront təkdir.

Jeront. Nə olub, görəsən? Bunun oğlundan da səfeh bir iş tutub?! Başa düşmürəm, atadan icazəsiz evlənməkdən də pis nə iş ola bilər? Bundan o tərəfi adamın heç ağlına da gəlmir!..

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Jeront, Leandr.

Jeront. Axırı ki, gəldin!

Leandr. *(Jerontun üstünə qaçır ki, onu qucaqlasın)*. Ata! Mən elə sevinirəm ki! Axırı, qayıtdınız!

Jeront *(oğlunu qucaqlamır)*. Dayan. Əvvəlcə danışaq görək!..

Leandr. Qoyun bir sizi qucaqlayım, sonra...

Jeront *(onu itələyir)*. Sənə deyirlər ki, dayan!

Leandr. Necə? Ata, izin vermirsiniz ki, sevindiyimdən sizi qucaqlayım?

Jeront. Yox. Əvvəlcə gərək danışaq!

Leandr. Nə olub ki?

Jeront. Elə dur ki, sifəti görə bilim.

Leandr. Nə üçün?

Jeront. Gözümün içinə bax.

Leandr. Hə?

Jeront. Burada nə əhvalat baş verib?

Leandr. Necə yəni, nə əhvalat?

Jeront. De görüm, mənsiz burada nə işdən çıxmısan?

Leandr. Ata, bilmirəm e, nə istəyirsiniz məndən?

Jeront. Səndən mənə heç nə lazım deyil! Ancaq de görüm, neyləmişən burada?

Leandr. Ata, mən elə bir iş görməmişəm ki, sizi acıqlandıra!

Jeront. Heç bir şey?

Leandr. Heç bir şey!

Jeront. Yaman ürəkləndin ha!..

Leandr. Axı mən bilirəm ki, heç nədə günahım yoxdur!

Jeront. Ancaq Skapen sənin haqqında nəsə deyib.

Leandr. Skapen?

Jeront. Aha!.. Bax, qızardın!..

Leandr. O, sizə mənim bərəmdə nəsə deyib?

Jeront. Bura belə söhbətlərin yeri deyil, evdə danışarlıq səninlə.

Tez elə, get evə, mən də gəlirəm. Bax nankor, əgər məni biabır eləmişənsə, səndən üz döndərəcəyəm: oğlum deyilsən daha! İtil gözümdən!

Gedir.

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Leandr təkdir.

Leandr. Deməli, satıb məni! Alçaq! Gərək, əslində, o özü hər şeyi atamdan gizlədəydi, ancaq birinci satıb məni! Allaha and olsun, bunu belə qoymayacağam, belə bir xəyanətə görə onun cəzasını verəcəyəm!

BƏŞİNCİ GƏLİŞ

Leandr, Oktav, Skapen.

Oktav. Əziz Skapen! Mən sənə elə borcluyam ki!.. Əhsən sənə! Yaxşı ki, Allah səni mənim imdadıma yetirdi!

Leandr. Aha, sən buradasan! Çox yaxşı! Çox yaxşı ki, düşdün əlimə, alçağın biri, alçaq!

Skapen. Qulluğunuzda hazıram, cənab. Məni şərəfdar edirsiniz!

Leandr *(şpaqasını sıyırmıq istəyir)*. Mənimlə belə zarafat eləmək olmaz! İndicə görərsən bunun axırını!

Skapen *(diz üstə düşür)*. Cənab!

Oktav *(Leandri tutub saxlayaraq onunla Skapenin arasında dayanır)*. Dayan, Leandr!

Leandr. Yox, Oktav, burax məni, mane olma!

Skapen (*Leandra*). Ah, cənab!

Oktav (*Leandri saxlayaraq*). Allah xatirinə!

Leandr (*Skapeni vurmaq istəyir*). Qoy bir ürəyimi boşaldım!

Oktav. Sən bizim dostluğumuz, Leandr, vurma onu!

Skapen. Axı mən sizə neyləmişəm, cənab?

Leandr (*Skapeni vurmaq istəyir*). Mənə neyləmişən, xain?!

Oktav (*Leandri saxlayaraq*). Yaxşı, bəkdir!

Leandr. Yox, Oktav! Qoy özli xəyanətini boynuna alsın! Bax indicə! Mən bilirəm, fırıldaqçı, bilirəm, nə oyun açmısan mənim başıma! Mənə deyiblər! Ancaq sən elə bilmisən ki, heç kim mənə heç nə deməyəcək, hə?! Hamısını özün boynuna al, yoxsa bu saat şpaqayla qarnınıdeşəcəyəm!

Skapen. Ah, cənab, yəni, doğrudan, əliniz qalxacaq mənə?

Leandr. Al boynuna!

Skapen. Neyləmişəm axı mən sizə, cənab?

Leandr. Ay səni, fırıldaqçının biri! Əgər səndə vicdan varsa, özün de ki, neyləmişən?!

Skapen. Vallah, cənab, bilmirəm, neyləmişəm!

Leandr (*üstünə atılaraq*). Bilmirsən?

Oktav (*Leandri saxlayaraq*). Leandr!

Skapen. Yaxşı da, cənab, əgər bu dərəcədə bilmək istəyirsiniz, onda qoy boynuma alım, sizə bağlılanan o bir çəllək ispan çaxırını dostlarımla birgə mən içmişəm... Çəlləkdə də deşik açdım, yerə su tökdüm ki, guya, çaxır özü tökülüb...

Leandr. Deməli, sən içmişən o ispan çaxırını, ay alçaq?! Mən də qulluqçunu söyürəm, elə bilirəm onun işləkləridir!..

Skapen. Bəli, cənab, günahkaram!..

Leandr. Yaxşı, bildim bunu! Ancaq indi söhbət başqa şeydən gedir.

Skapen. Başqa şeydən?

Leandr. Bəli, başqa şeydən, özü də vacib bir məsələdən! İstəyirəm ki, özün boynuna alasan!

Skapen. Başqa bir şey yadıma gəlmir axı, cənab...

Leandr (*Skapeni vurmaq istəyir*). Demək istəmirsən?

Skapen. Vay!

Oktav (*Leandri saxlayaraq*). Yavaş!

Skapen. Yaxşı da, cənab, boynuna al deyirsiniz, alaram: üç həftə bundan əvvəl ki, mənə saat verib tapşırdınız, çatdırım sizin o qaraçı qıza ha, çirkin-pasın içində gəlib sizi aldatdım ki, guya, mənə oğrular döyüb, saati da alıb aparıblar... Saat məndədir, yalan deyirdim...

Leandr. Deməli, mənim saatımı sən oğurlamısan?

Skapen. Bəli, cənab... Mən də gerek bilim ki, saat nəçədir, yoxsa yox?

Leandr. Sənə söztüm yoxdur! Sadiq nökrə buna deyərlər, e!.. Ancaq yenə də mən başqa şey soruşuram.

Skapen. Yenə siz deyən deyil?

Leandr. Yox, alçaq! Sən gerek başqa şeyi boynuna alasan!

Skapen (*kənara*). Lənət şeytana!

Leandr. Tez elə, denən! Vaxtım yoxdur.

Skapen. Vallah, cənab, bundan başqa daha bir şey olmayıb.

Leandr (*Skapeni vurmaq istəyir*). Olmayıb?

Oktav (*onların arasında dayanır*). Bəddir!

Skapen. Yaxşı, nə olur-olsun!.. Yarım il bundan qabaq qulyabanı kimi birisi yadınızdadır, taxta ilə sizin başınıza vurdu ha? Gecəydi, siz də ondan qaçanda düşdünüz zirzəmiyə, az qaldı, boy-nunuz sınısın...

Leandr. Hə. Nə olsun ki?

Skapen. O qulyabanı məndim də, cənab.

Leandr. Ah, alçaq! Deməli, sən idin o qulyabanı?

Skapen. Hə, cənab, mən idim. İstəyirdim bir balaca sizi qorxudum da, axı gecənin yarısı bizi hara gəldi göndərdiniz...

Leandr. Yaxşı, vaxtı gələr, bütün bunları yadına salaram. Ancaq indi gəl çıx mətləb üstə. De görüm, atama nə demisən?

Skapen. Sizin atanıza?

Leandr. Hə, fırıldaq, atama!

Skapen. O gələndən sonra heç üzünü də görməmişəm.

Leandr. Görməmişən?

Skapen. Yox, cənab.

Leandr. Doğru deyirsən?

Skapen. Bəli, cənab. O özü Allahın şahididir.

Leandr. Ancaq mən elə onun özündən eşitdim.
Skapen. Bağışlayın məni, cənab, amma atanız düz söz deməyib sizə.

ALTINCI GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Karl.

Karl. Cənab! Sizə pis xəbər gətirmişəm.

Leandr. Nə olub?

Karl. Sizin o qaraçılar Zerbinettanı özləriylə aparırlar. Bir ağlayıb göz yaşı tökür ki!.. Məndən xahiş elədi, tez sizə çatdırım ki, əgər iki saatdan sonra girov pulunu çatdırmasanız, bir də onu görməyəcəksiniz.

Leandr. İki saatdan sonra?

Karl. Bəli, cənab. *(Gedir.)*

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Leandr, Oktav, Skapen.

Leandr. Ah, əziz Skapen, Allah xatirinə, mənə kömək elə!

Skapen *(vüqarla Leandrın qabağında gəzişir)*. Aha! “Əziz Skapen!” İndi lazımam, olmuşam “əziz Skapen!”

Leandr. Qulaq as, mən səni tamam bağışlayıram. Lap bunlardan pis iş görmüsənsə, onu da bağışlayıram!..

Skapen. Yox canım, məni niyə bağışlayırsınız? Yaxşısı budur, şpaqayla dəlmə-deşik eləyin qarnımı. Öldürün məni, canım qurtarar...

Leandr. Yox, yalvarıram sənə, məni xilas et, Zerbinettanı qurtar.

Skapen. İ-ı-ı!.. Yaxşısı budur, öldürəsiniz məni!..

Leandr. Mənim heç sənə əlim qalxar? Yalvarıram, kömək elə! Sən istəsən, hər şey gələr əlindən!

Skapen. Yox e, yox, deyirəm sizə! Yaxşısı budur, məni öldürəsiniz!..

Leandr. Sən Allah, yaddan çıxar mənim sözlərimi! Xahiş edirəm, fikirləş, gör mənə necə kömək eləyə bilərsən.

Oktav. Skapen! Gərək ona kömək eləyəsən!

Skapen. Məni belə incidəndən sonra ona necə kömək eləyim?

Leandr. Yalvarıram, hirsələnib dediklərimin hamısını yadımdan çıxar, kömək elə mənə, bütün hiylələrini sal işə.

Oktav. Mən də səndən xahiş edirəm.

Skapen. Yox, mən belə təhqiri yaddan çıxara bilmərəm.

Oktav. Yaxşı da, belə kinli olma.

Leandr. Skapen, yəni, doğrudan, sən belə bir məqamda məni ata bilərsən? Axı mənim məhəbbətim belə bir bəlaya düşüb!..

Skapen. Durduğun yerdə, heç nəyin üstündə adamı beləcə incidəsən!..

Leandr. Mən düz iş görmədim, boynuma alıram.

Skapen. Mənə fırıldaqçı deyəsən, alçaq deyəsən, yaramaz deyəsən!..

Leandr. Ah, bilsən, necə peşman olmuşam!..

Skapen. Üstəlik, bir şpaqanı da qarnıma soxmaq istəyirdilər...

Leandr. Bütün varlığımla səndən üzr istəyirəm, istəsən lap diz də çöküm. Bax, Skapen, mən diz üstəyəm, bir daha xahiş edirəm ki, məni atmayasan.

Oktav. Daha, Skapen, bağışlamaq lazımdır.

Skapen. Qalxın, cənab. Gələn dəfə belə çıxmazsınız özünüzdən...

Leandr. Söz verirsən ki, mənə kömək eləyəcəksən?

Skapen. Fikirləşmək lazımdır...

Leandr. Axı vaxt gözləmir.

Skapen. Narahat olmayın. Sizə nə qədər lazımdır?

Leandr. Beş yüz ekyü.

Skapen (*Oktava*). Bəs sizə?

Oktav. İki yüz pistol.

Skapen. Bu pulları qopardaram sizin valideynlərinizdən. (*Oktava*) Sizin atanızla məsələni, demək olar ki, çürütmüşük. (*Leandra*) Sizin atanız, doğrudur, xəsisin biridir, amma onunla danışmaq daha da asandır. Özünü bilirsiniz də, Allah ağıl paylayanda, o, haradasa, başqa yerdəymiş!.. Nə desən, o saat inanır. Bu sözlərdən inciməyin, cənab, siz ona oxşamamısınız!.. Kimdən istəyirsiniz soruşun, hamı deyəcək ki, onun təkəcə adı sizin atanızdır...

Leandr. Bəsdir, bəsdir, Skapen!

Skapen. Yaxşı, yaxşı, utanmalı bir şey yoxdur burada! Ürəyinizə salmayın!.. Baxın! Cənab Oktavın atası gəlir. Birinci o gəlibsə, elə ondan da başlayaq. İkinci də gedin buradan. (*Oktava*) Siz isə Silvestrə deyin ki, tez gəlib başlasın öz komediyasını.

Leandr və Oktav gedirlər.

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Skapen, Arqant.

Skapen (*öz-özünə*). Yaman fikirlidir!

Arqant (*Skapeni götürür*). Adam da özünü bu cür avam aparar, bu cür ağılsız iş görər?! Kim çıxdı rastına, ona evlənmək olar? Ah, ağılsız cavanlıq!

Skapen. Salam, möhtərəm cənab!

Arqant. Salam, Skapen.

Skapen. Yenə də oğlunuzun evlənməyi barədə fikirləşirsiniz?

Arqant. Hə, Skapen, bu əhvalat məni yaman kökə qoyub!..

Skapen. Həyat elə şeydir ki, cənab, hər gün bəd bir əmələ rast gəlmək mümkündür, gərək hər şeyə hazır olasan. Haçansa qədim bir müdrikin dediyi sözü eşitmişəm, indiyə qədər yadımdadır.

Arqant. Nə sözdür elə?

Skapen. Deyir, ailənin başçısı ki evdən getdi, qayıdana qədər nəsə pis bir iş baş verəcək: ya evi yanacaq, ya pullarını oğurlayacaqlar, ya arvadı öləcək, ya oğlunu şil-küt eləyəcəklər, ya da qızını tovlayıb yoldan çıxaracaqlar. Əgər bunların heç biri olmasa, deməli, o adam xoşbəxtin birisidir! Mən özüm də bütün ömrüm boyu ağılım kəsən qədər çalışmışam ki, bu kəlamı yadımdan çıxarmayım. Evə qayıdanda həmişə hazır oluram ki, Allahın mənə nəsə qəzəbi tutub, ya söyəcəklər, ya döyəcəklər, ya asacaqlar, ya vuracaqlar, amma belə bir şey olmayanda Allahıma şükür eləyirəm, deyirəm, bəxtim gətirib.

Arqant. Yaxşı da eləyirsən, amma mən bu səfeh evlənmə əhvalatı ilə barışmaq fikrində deyiləm. Mən Oktavın taleyini özbaşına

qoya bilmərəm. İndicə vəkillə məsləhətləşdim ki, bu nikahı necə pozum.

Skapen. Vallah, cənab, əgər siz mənə inanırsınızsə, bu məsələni başqa cür həll etmək lazımdır. Öztünüz bilirsiniz də, bizdə məhkəməyə düşmək nə deməkdir: elə bir sıxma-boğmaya salacaqlar sizi ki, içindən çıxmaq da olmayacaq.

Arqant. Düz deyirsən, özüm də bilirəm... Bəs neyləyim?

Skapen. Deyəsən, mən bir yol tapmışam!.. Mən dərdinizi bölüşürəm, yazığım gəlir, ona görə də başımı sındırıram ki, sizi bu qayğılardan necə xilas edim. Uşaqların belə şərəfli valideynləri incitməklərinə baxa bilmirəm, sizə isə, cənab, mənim həmişə xüsusi hörmətim olub.

Arqant. Sənə təşəkkür eləyirəm, Skapen...

Skapen. Buna görə də, Oktava gedən o qızın qardaşıyla görüşdüm. Başkəsinin biridir, ağzını açan kimi adam öldürməkdən danışır, sənəti belədir də!.. Onun üçün adam öldürmək bir stəkan çıxır içmək kimi bir şeydir! Oktavın evlənməyi barədə söz saldım, sübut elədim ona ki, bu nikahı pozmaq asan işdir: bir halda ki, onu zorla evləndiriblər, atalıq hüquqları da Arqantın tərəfindədir, qanunun müdafiəsi də! Qanun Arqantın hüquqlarını da nəzərə alacaq, dövlətini də, tanışlarını da!.. Onu o qədər başa saldım ki, axırı razılıq verdi, pulla məsələni həll etmək olar. Siz pulu əsirgəməyin, o, nikahın pozulmasına razı olacaq.

Arqant. Nə qədər istəyir?

Skapen. Əvvəlcə Allah bilir, nə qədər istəyirdi!..

Arqant. Yəni, nə qədər?

Skapen. Çox e, çox!..

Arqant. Axı nə qədər?

Skapen. Beş yüz-altı yüz pistoldan aşağısına heç qulaq da asmaq istəmirdi.

Arqant. Onu gördüm, altı yüz azara tutulsun! Bizi ələ salır-nədi?

Skapen. Eləcə də dedim ona. Heç fikrimə də gətirmədim ki, razı olum, yoxsa yox?! Yaxşıca işarə vurdum ona ki, siz o qədər də sadələvh adam deyilsiniz, ona ömründə altı yüz yox e, heç beş yüz pistol da verməzsiz. Onunla çox çək-çevir elədik, axırda bax belə

qərara gəldik: deyir ki, onun orduya getmək vaxtıdır, pal-paltar almağa pul lazımdır, odur ki istəsə də, istəməsə də, siz deyənə razı olmalıdır. Deyir, gərək at alsın, əsgər üçün də elə at tapılmaz ki, altmış pistoldan əskik olsun.

Arqant. Altmış pistol yenə dərd yaradır, vermək olar...

Skapen. Gərək yəhər-qayış da alsın, tapança da – bu da iyirmi pistol.

Arqant. İyirmi, o da altmış, elədi səksən pistol!..

Skapen. Tamam doğrudur.

Arqant. Düzdür, çox istəyir, ancaq eybi yox, buna da razıyam!..

Skapen. Nökərimə də, deyir, at lazımdır – qoy lap otuz pistolluq at olsun.

Arqant. Yox a?! Qoy cəhənnəm olub getsin, heç nə verməyə-cəyəm!

Skapen. Cənab!

Arqant. Yox-yox! Həyasızlığa bir bax e!

Skapen. Siz istəyirsiniz ki, nökrə piyada gəzsin?

Arqant. Ağasıyla birlikdə necə bilir, elə də eləsin!..

Skapen. Yəni belə bir xırda-xuruşun üstündə həsdələyirsiniz? Sən Allah, məhkəməyə-zada getməyin, nəyiniz var, verin, tək məhkəməyə işiniz düşməsin.

Arqant. Yaxşı, nə olar, olsun!.. Otuz pistol da verərəm.

Skapen. Bir də deyir ki, qatır lazımdır...

Arqant. Qoy qatırıyla bir yerdə rədd olsun cəhənnəmə! Bunsansa məhkəmə yaxşıdır.

Skapen. Bir fikirləşin!..

Arqant. Artıq heç nə vermərəm.

Skapen. Cənab! Lap bekara bir qatır tapıb alırıq...

Arqant. Heç eşşək də almaram!

Skapen. Bir fikirləşin...

Arqant. Yox, yaxşısı budur, məhkəməyə verin.

Skapen. Gör bir nə deyirsiniz e?! Gör bir nəyə qərar verirsiniz?! Bilmirsiniz məhkəmədə nələr baş verir?! Yüz cürə şikayət olur orada, bir hərc-mərclik başlayır ki, gəl görəsən, canavar kimi adamın başının üstünü alırlar: bir tərəfdən pristavlar, bir tərəfdən vəkillər, müvək-

killər, şahidlər, katiblər, məruzəçilər, onların köməkçiləri, nə bilim mən, hakimlər, mirzələr! – hər biri də qanundan necə istəyir, elə də istifadə eləyir, lap qəpik-quruşa da tamah salır. Müvəkkiliniz o biri tərəflə əlbir olacaq, bir keçə qiymətinə satacaq sizi. Vəkilinizi də satın alacaqlar, heç məhkəməyə də gəlməyəcək, gəlsə də, başlayacaq hədərən-pədərən danışmağa, mətləb də qalacaq bir tərəfdə. Katib heç özünü olmaya-olmaya ittiham hökmünüzü oxuyacaq. Məruzəçinin mirzəsi sənədləri gizlədəcək, ya da elə məruzəçinin özü, guya, o sənədləri heç görməyib!.. Yox, əgər böyük əzab-əziyyətlə elə eləsəniz ki, belə şeylər olmasın, onda da baxıb görəcəksiniz ki, aşnaları hakimləri sizin əleyhinizə çöndəriblər. Cənab, uzaq olun, uzaq olun belə ədalət məhkəməsindən! İş məhkəməyə vermək, cəhənnəmin içinə girmək kimi bir şeydir. Mən, vallah, məhkəmənin əlindən qaçıb dünyanın lap axırında gizlənərdim!..

Arqant. Qatır üçün ona nə qədər lazımdır?

Skapen. Cənab! Qatır üçün də, əsgər atı üçün də, nökrin atı üçün də, tapançaya, yəhərə-filana, ev sahibəsinə də bir balaca borcu var, əlqərəz, hamısı üçün cəmi-cümlətanı iki yüz pistol lazımdır.

Arqant. İki yüz pistol?

Skapen. Bəli, cənab.

Arqant (*hirsə dala-qabağa gəzişir*). Yox, canım, yox!.. Məhkəmə bundan yaxşıdır...

Skapen. Fikirləşin...

Arqant. İş verirəm məhkəməyə.

Skapen. Başınızı bəlaya salmayın..

Arqant. Yox, məhkəmə bundan yaxşıdır!

Skapen. Axı iş məhkəməyə verməkdən ötrü də pul lazımdır. Sənədləri düzəltmək üçün xərc çəkməlisiniz, imzaları təsdiq etmək üçün də xərc çəkməlisiniz, etibarnamə üçün də, müvəkillərə də cib xərcliyi verməlisiniz. Məsləhət üçün də pul verməlisiniz, vəkillərin çıxışı üçün də, hələ sənədlərin surətini çıxarmağı demirəm!.. Məruzəçilərə xərc çəkməlisiniz, sənədləri reyestrə salanda xərc çəkməlisiniz, imza atmağa, arayış çıxarmağa, işi tezləşdirməyə – elə bir ucdan xərciniz çıxacaq. Hələ nə qədər rüşvət verməlisiniz! Yaxşısı budur, indidən verin o pulu, əl çəksin sizdən, məsələ də qurtarsın getsin.

Arqant. Necə? İki yüz pistol?

Skapen. Hə, bu daha da sərfəlidir. Mən öz fikrimdə məhkəmə xərclərini hesablamışam, belə çıxır ki, əgər siz bu başkəsənə iki yüz pistol versəniz, azı yüz əlli pistol qalacaq cibinizdə! Hələ o qədər əzab-əziyyətdən qurtarmağınızı demirəm. Mən heç üç yüz pistolu da əsir-gəməzdim, təki o hoqqabaz vəkillərin camaatın içində boşboğazlıq eləməklərini eşitməyim.

Arqant. Mənim heç vecimə deyil, nə istəyirlər, qoy desinlər.

Skapen. Baxın, özünüz bilən yaxşıdır, amma mən sizin yerinizdə olsaydım, işi aparıb məhkəməyə çıxarmazdım.

Arqant. Yox, mən iki yüz pistol verə bilmərəm.

Skapen. Budur, dediyim o zırramadır, gəldi!..

DOQQUZUNCU GƏLİŞ

Onlar, eləcə də pullu qatil qiyafəsində Silvestr.

Silvestr. Skapen! Oktavın atası Arqantdı-nədi, göstər onu mənə!

Skapen. Neynirsiniz onu?

Silvestr. Mənə deyiblər ki, guya, bacımın nikahını pozmaq istəyir, işi məhkəməyə verir!..

Skapen. Bilmirəm, doğrudan da, belə eləmək istəyir, ya yox? Amma sizə iki yüz pistol verməyə razı deyil, deyir, çoxdur.

Silvestr. Çor deyir, zəqqutun deyir! Cəhənnəmə, gora deyir! Qoy bir keçsin əlimə, yerindəcə öldürəcəyəm onu! Qoy sonra lap as-sınlar mənə!

Arqant qorxusundan əsə-əsə Skapenin arxasında gizlənir.

Skapen. Oktavın atası ciyərli adamdır, bəlkə, heç sizdən qor-xub-eləmir?

Silvestr. Necə yəni qorxmur, lənət şeytana?! Gəlsin bura, bu saat şpaqayla qarnını yırtım! (*Arqantı görür.*) Bu kimdir belə?

Skapen. O deyil, cənab Oktavın atası deyil.

Silvestr. Bəlkə, onun dostudur?

Skapen. Yox, cənab, əksinə, onun qəddar düşmənidir.

Silvestr. Qəddar düşmənidir?

Skapen. Bəli, cənab!

Silvestr. Ay səni! Çox şadam! (*Arqanta*) Deməli, o alçaq Arqantın düşmənisiniz, hə?

Skapen. Hə-hə! İnanın mənə!..

Silvestr (*Arqantın əlini sıxıb silkələyir*). Əlinizi verin! Əlinizi verin! Mən də sizə söz verirəm, namusuma, bax, bu şpaqama, nəyə deyirsiniz, ona and içirəm ki, günü elə bu gün o fırıldaqçının, o alçaq Arqantın axırına çıxacağam, sizin də canınız qurtaracaq! Mənə arxayın ola bilərsiniz!

Skapen. Cənab! Bizdə belə şeylərə icazə vermirlər!

Silvestr. Tüptürüm icazəyə! Mən icazəyə-zada baxan adam deyiləm! Mənim daha itirəcək bir şeyim yoxdur!..

Skapen. Cənab Arqant da, yəqin, tədbir görəcək. Dostları da var, qohumları, nöqərləri də var, onu sizdən qoruya bilərlər!

Silvestr. Bax mən də bunu istəyirəm də, lənət şeytana! Mənə də elə bu lazımdır da! (*Şpaqasından yapışır*.) Tez eləyin, tez eləyin, ey cinlər, şeytanlar! Gətirin onu köməkçiləriylə bir yerdə bura! Hamısını birdən gətirin! Hanı bəs onlar? Qoy gəlsinlər də, hücum eləsinlər mənə! (*Vuruş mövqeyində dayanır*.) Ay əclaflar, sizdə belə ürək var ki, mənim üstümə gəldirirsiniz?! Yaxşı, gəl, gəl görüm! (*Elə bil ki, qarşısında bir neçə rəqib var, hamısını dəlmə-deşik eləyir*.) Aman gözləməyin məndən! Başlayaq! Dayan! Vur görüm! Sən də vur! Qorxma, vur! Hə, alçaqlar, əclaflar, nə oldu?! Bu saat! Bu saat görərsiniz! Görərsiniz ki, mən kiməm! Dayanın, alçaqlar, dayanın! Alın! Bax, belə! Bu da sənin! Bu da sənin! (*Arqantla Skapenə tərəf dönür*.) Zərbə! Bu da bir zərbə! Ala! Tut gəldi! Aha, qaçırsınız?! Dayan, lənət şeytana, dayan yerində!

Skapen. Ey-ey, cənab! Bizim ki işimiz yoxdur sizdə...

Silvestr. Sırğa eləyin, asın qulağınızdan! Mənimlə zarafat eləmək olmaz! (*Gedir*.)

ONUNCU GƏLİŞ

Skapen, Arqant.

Skapen. Gördünüz iki yüz pistoldan ötrü nə qədər adamın atasını yandırdı?! Yaxşı da, Allah uğurlu eləsin!

Arqant (*qorxudan titrəyərək*). Skapen!

Skapen. Nədir, cənab?

Arqant. Mən bu qərara gəldim ki, iki yüz pistolu verim.

Skapen. Çox gözəl, cənab.

Arqant. Gedək onun yanına. Pullar yanımdadır.

Skapen. Yaxşısı budur ki, pulu mənə verəsiniz. Özünüz niyə görünürsünüz bir də onun gözüne? Sizin şəninizə yaraşmaz axı, indicə ona dediniz ki, siz cənab Arqant deyilsiniz. Bir də qorxuram ki, sizi tanıyandan sonra daha da çox istəsin.

Arqant. Elə olmağına elədir, amma mən istəyirəm ki, bir görüm də, pullarımı necə verirəm...

Skapen. Deməli, mənə etibar etmirsiniz?

Arqant. Etibar məsələsi deyil e, hər halda...

Skapen. Allaha and olsun, cənab, iki şeydən biridir: ya mən vicdanlı, təmiz adamam, ya da lotunun biriyəm. Mən nəyə görə sizi aldatmalıyam? Bəyəm başqa adam üçün çalışıram? Öz ağamın dostuyçün çalışıram da! Axı siz ağamla qohum olmaq istəyirsiniz! Bir halda ki, mənə inanmırsınız, onda qarışmıram bu işə, başqasını tapın, qoy o qoysun qaydasına işlərinizi.

Arqant. Yaxşı, ala!

Skapen. Yox, cənab, pulunuzu mənə etibar etməyin. Mənimçün də elə yaxşısı bu olar ki, başqa adam tapasınız özünüzə.

Arqant. Ay Allah!.. Götür götürüm!

Skapen. Yox, cənab, inanmırsınız – lazım deyil. Kim bilir, bəlkə, doğrudan da, mən sizi soymaq istəyirəm?

Arqant. Sənə deyirlər ki, götür! Hələ çox çənə-boğaz eləyəcəyəm səninlə? Ancaq özünü gözlə e, yavaş ol onunla.

Skapen. Arxayın olun, hərif-zad deyiləm mən!

Arqant. Səni evdə gözləyəcəyəm.

Skapen. Mütləq gələcəyəm. *(Tək)* Bununla belə qurtardıq. İndi gərək o birisini tapım... Budur, gedir! Elə bil, Allah-taala özü bir-bir onları mənim toruma salır.

ON BİRİNCİ GƏLİŞ

Skapen, Jeront.

Skapen *(özünü elə göstərir ki, guya, Jerontu görmür)*. Aman Allah! Belə də bəla olar düşdük?! Bədbəxt ata! Yazıq Jeront, indi onun halı necə olacaq?

Jeront *(öz-özlünə)*. Nədirsə, mənim bərəmdə deyir? Özü də, elə bil, sarısını udub!

Skapen. Yəni, heç kim mənə deməyəcək ki, cənab Jeront haradadır?

Jeront. Nə olub, Skapen?

Skapen *(guya, Jerontu görmür, eşitmir, səhnədə qaçır)*. Görəsən, harada tapa bilərəm onu? Axı bu bədbəxtçiliyi ona çatdırmaq lazımdır!

Jeront *(Skapenin arxasınca qaça-qaça)*. Bir de görüm, nə olub?

Skapen. Ora qaçıram, bura qaçıram, onu tapa bilmirəm ki, bilmirəm!

Jeront. Mənəm də, mənəm!

Skapen. Gizlənidir, neyləyib? Tapmaq mümkün deyil onu!

Jeront *(Skapeni dayandırır)*. Dayan bir! Korsan bəyəm? Mən boyda adamı görmürsən?

Skapen. Ah, heç cür tapa bilmirəm sizi!

Jeront. Bir saatdır dalınca qaçıram! Hə! Nə olub?

Skapen. Cənab!

Jeront. Hə?

Skapen. Sizin oğlunuz...

Jeront. Hə? Nədir? Nə, oğlum, nə?

Skapen. Başına bədbəxtçilik gəlib ki, daha danışılasy deyil!

Jeront. Nə olub axı?

Skapen. Bayaq rastlaşdım onunla, yaman fikirli idi. Bilmirəm,

nə demisiniz ona, amma mənə nəhaq qatmışınız bu işə. Getdik ki, limanda bir az gəzişək, fikrimiz dağılsın. Bir də gördük ki, çox gözəl bir türk qalerası¹ dayanıb. Cavan bir türk əlini uzadıb bizi qalerağa dəvət etdi. Biz də getdik. Bizi əntiqə qarşıladı, əntiqə meyvələrə qonaq elədi, əla çaxır verdi – ömründə belə çaxır içməmişdik.

Jeront. Bəs sən bədbəxtçilikdən danışırısan?!

Skapen. Bir dəqiqə dayanın, cənab, indi deyəcəyəm. Biz oturub yeyib-içən vaxt həmin oğlan qalerağı çıxarar dənizə... Xeyli üzüb gedəndən sonra, mənə oturtdu qayığa, tapşırıdı sizə deyim ki, elə bu saat ona beş yüz ekyü göndərməsəniz, oğlunuzu aparacaq Əlcəzairə.

Jeront. İşə bir bax e! Beş yüz ekyü?

Skapen. Bəli, cənab! Özü də mənə ikicə saat vaxt verib.

Jeront. Ay quldur! Bıçaqsız qanımızı tökür!

Skapen. İndi, cənab, gərək fikirləşəsiniz ki, o cür sevdiiyiniz oğlunuzu qul zəncirindən necə qurtarasınız!

Jeront. Niyə yolunu azıb gedib, o qalerağa girib?

Skapen. Nə biləydi ki, belə olacaq?

Jeront. Qaç, Skapen, tez qaç, o gəmiçiyə də ki, onu məhkəməyə verəcəyəm!

Skapen. Ba-ay! Dənizin ortasında nə məhkəmə?

Jeront. Niyə gəlib girib axı o qalerağa?

Skapen. Əcəldir də!

Jeront. Onda, Skapen, indi sən sübut elə ki, sadıq nökersən!

Skapen. Neyləyim ki, cənab?

Jeront. Get ona da ki, mənim oğlumu qaytarsın, mən pul yığıb toplayana qədər əvəzində səni girov saxlasın.

Skapen. Ay cənab, əvvəlcə bir fikirləşin də, nə danışırırsınız!.. O axmaq, bəyəm, sizin oğlunuzun yerinə mənim kimi lüttün birini saxlayar?

Jeront. Niyə şeytan onu azdırıb? Niyə gedib girib o qalerağa?

Skapen. Belə bir bədbəxtçiliyi gözləməirdi axı! Cənab! Yaddan çıxarmayın, mənə cəmi ikicə saat vaxt verilib.

Jeront. Deyirsən ki, tələb eləyir?..

Skapen. Bəli! Beş yüz ekyü.

---

¹ Qalera – keçmişdə çoxavarlı gəmi (tərc.)

Jeront. Beş yüz ekyü! Onun heç vicdanı var?!

Skapen. Onda vicdan nə gəzir?!

Jeront. O başa düşür ki, beş yüz ekyü nə deməkdir?

Skapen. Əlbəttə, cənab, bilir. Bilir ki, beş yüz ekyü eləyir min beş yüz livr.

Jeront. Bəs o alçaq nə fikirləşir, min beş yüz livr yerə tökülüb?

Skapen. Eləsini qandırmaq olar?

Jeront. Axı niyə, niyə gedib girib o qaleraya?

Skapen. Düz deyirsiniz, cənab! Amma əvvəldən kim nə bilsin?

Siz Allah, tələsin, cənab!

Jeront. Al, mənim dolabımın açarlarıdır.

Skapen. Oldu, cənab.

Jeront. Açarsan.

Skapen. Baş üstə, cənab!

Jeront. Sol tərəfdə yekə açar görəcəksən, çardağındır.

Skapen. Başa düşdüm!

Jeront. Oradakı o köhnə zənbilin içində nə qədər pal-paltar var götür, apar sat köhnə-kürüşçüyə, sonra da pulunu apar, mənim oğlum o əzabdan xilas et!..

Skapen (*açarı geri qaytarır*). O-o-o, cənab, sizi, deyəsən, qara basır! O cır-cındırdan ötrü mənə heç yüz frank da verməzlər! Bir də ki vaxt hanı?

Jeront. Axı niyə gedib girib o qaleraya?

Skapen. Daha gecdir bu barədə danışmaq! Qaleraı yaddan çıxarın, oğlunuzu fikirləşin, vaxt gözləmir, həmişəlik itirə bilərsiniz onu. Ah, mənim bədbəxt, cavan ağam! Yəqin ki, bir daha səni görməyəcəyəm! Mən burada bu boş söhbətlər elədiyim vaxt, bəlkə, daha səni zəncirləyib Əlcəzairə aparıblar?! O göylər mənim şahidimdir ki, sənin üçün əlimdən nə gəlirdi, etdim! Əgər səni girovdan almadılarsa, bunun yeganə günahı öz atandadır!

Jeront. Dayan, Skapen, gedim pul gətirim.

Skapen. Tez eləyin, cənab, onsuz da, qorxuram ki, gecikmiş olaq...

Jeront. Deməli, deyirsən ki, dörd yüz ekyü?

Skapen. Beş yüz, cənab.

Jeront. Beş yüz ekyü?

Skapen. Bəli, cənab!

Jeront. Axı niyə, niyə gedib girib o qaleraya?

Skapen. Elədir, cənab, amma tez olun.

Jeront. Gəzməyə getməyə başına yer qəhət idi?

Skapen. Düzdür e, düzdür, amma bir az tez eləmək olmaz?

Jeront. O qaleranı görüm od tutub-yansın!

Skapen (*kənara*). Qaleradan yapışib buraxmır!

Jeront. Bura bax, Skapen, lap yadımdan çıxıb axı, indicə düz beş yüz ekyü qızıl almışam. Ancaq heç ağılıma da gəlməzdi ki, onları məndən tutub alacaqlar! (*Pul kisəsini Skapenə uzadır, amma o saat da əlini çəkir və Skapen nəhaq yerə pul kisəsini götürmək istəyir.*) Ala get, oğlumu girovdan al, gətir.

Skapen (*pul kisəsini onun əlindən almaq istəyir*). Baş üstə, cənab!..

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Ancaq o gəmiçiyə də ki, alçağın biridir...

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Yaxşı!

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Vıcdansızdır...

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Yaxşı!

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Namussuzdur, oğrudur...

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Arxayın olun!

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Məndən beş yüz ekyü qopardır, ancaq buna ixtiyarı yoxdur...

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Əlbəttə!

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Mənə qalsaydı, ona heç bir ekyü də verməzdim!..

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Çox yaxşı!..

Jeront (*eyni hərəkətlə*). De ki, əgər əlimə keçsə, onun ciyərini çıxaracağam!..

Skapen. Baş üstə!

Jeront (*pul kisəsini cibinə qoyub gedir*). Tez elə, get, oğlumu al gətir!

Skapen (*Jerontun ardınca qaçır*). Dayanın, cənab!

Jeront (*geri çönür*). İndi nə istəyirsən?

Skapen. Bəs pul?

Jeront. Bəyəm, vermədim sənə?

Skapen. Yox, canım, təzədən cibinizə qoydunuz.

Jeront. Dərdin əlindən fikrim özümdə deyil...

Skapen. Hə, yəqin, elədir.

Jeront. Axı niyə, niyə gedib girib o qaleraya? Görtüm, o qalə-ranı od tutub-yansın! O gəmiçini görüm, cəhənnəmə vasil olsun! *(Gedir.)*

Skapen *(tək)*. Gör e, puldan ayrılı bilmir! Amma bu, hələ hamı-sı deyil! Məni gedib oğluna şeytanlayırsan?! Baxarsan, necə əvəzini çıxacağam səndən!

ON İKİNCİ GƏLİŞ

Skapen, Oktav, Leandr.

Oktav. Nə oldu Skapen? Mənimçün bir şey qopara bildin?

Leandr. Mənimçün necə? Məhəbbətimə kömək eləyə bil-
cəksən?

Skapen *(Oktava)*. Bax, bu sizinçün iki yüz pistol! Atanızdan qo-
pardım!

Oktav. Ah, sən məni necə də sevindirdin!

Skapen *(Leandra)*. Amma sizinçün, cənab, heç nə eləyə bil-
mədim...

Leandr *(getmək istəyir)*. Mənim əlacım ancaq ölməkdir. Zerbine-tanı məndən ayırıblarsa, yaşamağımın nə mənası?

Skapen. Dayanın, dayanın! Belə tez yox da! Hara tələsirsiniz?

Leandr *(qayıdır)*. Bəs, sənə, mən nə eləməliyəm?

Skapen. Yaxşı, bəsdirin! Budur, sizin də işiniz düzəlib!

Leandr. Ah, diriltidin sən məni!

Skapen. Amma bir şərtlə: mənə icazə verəcəksiniz ki, atanızdan
intiqaam alım. Sizə məndən deyicilik elədiyinə görə.

Leandr. Nə istəyirsən, elə.

Skapen. Bax, bunu şahidin yanında boyun olursunuz al..

Leandr. Əlbəttə.

Skapen. Onda alın, bu da sizin beş yüz ekyü.

Leandr. Tez gedək, mənim əziz Zerbine-tanı qurtaraq!

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

BİRİNCİ GƏLİŞ

Zerbinetta, Qiasinta, Skapen, Silvestr.

Silvestr. Bəli, bizim cavan ağalar bu qərara gəldilər ki, siz bir yerdə olasınız. Biz də neyləyək, onların dediklərinə əməl edirik.

Qiasinta (*Zerbinettaya*). Belə qərardan gözəl nə ola bilər? Belə bir rəfiqəyə mən ancaq şad ola bilərəm. Gələn biz də, Oktav ilə Leandr necə dostdurlarsa, eləcə rəfiqələr olaq!

Zerbinetta. Mən razı! Dostluq üçün mən həmişə hazıram.

Skapen. Bəs məhəbbətə?

Zerbinetta. Məhəbbət tamam başqa şeydir. Məhəbbət təhlükədir, mən isə bir o qədər də cəsarətli deyiləm.

Skapen. Elə bilirəm ki, mənim ağama qarşı ədalətli deyilsiniz... Sizinçün o qədər yaxşılıqlar edib, onun məhəbbətinə cavab verəcəksiniz?

Zerbinetta. Mən onun məhəbbətinə axıra qədər inanmıram... Mənimçün elədikləri hələ çox azdır. Hələ də tamam etibar etmirəm. Düzdür, şənlənməyi, çalıb-oynamağı xoşlayıram, ancaq bu, o demək deyil ki, hər şeyə yüngül yanaşıram. Buna görə də sənin ağan nəhaq elə fikirləşir ki, məni girovdan alıbsa, məhəbbətimə nail olacaq. Bu yerdə pul bir şey deyil. Əgər istəyirsə ki, onun məhəbbətinə məhəbbətlə cavab verim, gərək and içsin ki, həmişə mənə sadıq olacaq. And içsin, adət-ənənədə necədirsə, elə eləsin!..

Skapen. O özü də elə bu fikirdədir. Onun sizə münasibəti çox ciddidir, başqa cür olsaydı, mən heç ona kömək eləyərdim?

Zerbinetta. Əgər belə deyirsənsə, mən sənə inanmağa hazıram, Skapen, ancaq Leandrın atası, yaqın ki, bunun əleyhinədir.

Skapen. Eybi yox, biz bunu qaydasına qoyarıq!..

Qiasinta (*Zerbinettaya*). Bizim taleyimiz o qədər bir-birinə bənzəyir ki, dostluğumuz da gərək möhkəm olsun. İkimizin də kədəri eynidir, ikimizin də başına gələn bədbəxtlik eynidir.

Zerbinetta. Sizin dərdiniz bir az yüngüldür, heç olmasa, bilirsiniz

ki, valideynləriniz kimdir, qohumlarınız kimdir, onların köməyi sizə dayaq ola bilər, lap məcbur da eləyə bilər camaatı ki, nikahınızı tanısınlar. Ancaq mənim heç bir köməyim yoxdur. Onun atası üçün var-dövlət lazımdır, mənim belə bir kimsəsizliyim də onun ürəyini yumşalda bilməz.

Qiasinta. Yox, sizin dərdiniz daha yüngüldür, çünki Leandri başqasına evləndirmək istəmirlər.

Zerbinetta. Oktavın, ya Leandrin dönük çıxma biləcəyi bizi qorxutmamalıdır. Bizim yaxşı cəhətlərimiz azdır bəyəm? Gərək öz qələbəmizə inanaqlı.. Mən təkcə ata hökmündən qorxuram!.. Ata hökmünün yanında bizim gözəlliyimiz də heç nədir...

Qiasinta. Ah, nə üçün ən təmiz məhəbbət də belə maneələrə rast gəlir? İki ürəyi bir-birinə bağlayan tellər maneəyə rast gəlməsə, məhəbbət necə də gözəldir!

Skapen. Ah, siz nə danışırırsınız, xanım? Sakitlik, rahatlıq olan yerdə məhəbbət olar?! Xoşbəxtlik ki buludsuz göy kimi tərtəmiz oldu, onda heç, bezdirəcək səni! Həyatın gərək enişi də olsun, yoxuşu da! Qarşıya ki, maneə çıxdı, məhəbbət lap alışıb-yanır, kefin, ləzzətin də qiyməti artır!

Zerbinetta. Bura bax, Skapen, danış bir görək, o xəsis qocadan pulu necə qopardın? Deyirlər, yaman məzəli əhvalatdır!.. Özün bilirsən ki, mənə gülməli əhvalatlar danışanda qiymətini qaytarıram, nə qədər desən, gülmürəm.

Skapen. Bunu Silvestr məndən yaxşı danışar sizə. Mənim fikrim indi başqa yerdədir, biri var, ondan intiqam almaq istəyirəm. Ölmürəm belə bir kefi üçün!

Silvestr. Heç nədən ötrü özünü niyə bıçağın altına atırsan?

Skapen. Belə təhlükəli oyunlar mənə ləzzət eləyir!

Silvestr. Neçənci dəfədir ki deyirəm, qulaq as mənə, tök bu daşı ətəyindən!

Skapen. Yox, yaxşısı budur, mən özüm özümə qulaq asım!

Silvestr. Axı bu həngaməyə nə ehtiyacın var?!

Skapen. Onda niyə məni dilə tutursan?

Silvestr. Ondan ötrü ki, havayı yerə səni çubuqla kötəkləməsinlər.

Skapen. Belə mənimdir, özüm bilərəm, sənə belin deyil ki!

Silvestr. Onu da düz deyirsən: öz belindir, nə istəyirsən, elə!

Skapen. Mən ömründə heç vaxt çubuqdan qorxmamışam, amma bax sən kimi qorxaqları görməyə gözüüm yoxdur! Həmişə tir-tir əsirlər, həmişə qorxurlar bir işdən yapışsınlar ki, düşər-düşməzi olar!

Zerbinetta (*Skapenə*). Bir azdan sən bizə lazım olacaqsan.

Skapen. Gedin, indi gəlirəm. Mən ona göstərəcəyəm ki, həmin Skapenəm, heç kimi satmamışam, satmaram da!

Zerbinetta, Qiasinta və Silvestr gedirlər.

İKİNCİ GƏLİŞ

Skapen, Jeront.

Jeront. Hə, Skapen, necədir mənim oğlumun işləri?

Skapen. Oğlunuz indi təhlükəsiz yerdədir, amma sizin, cənab, başınıza yaman qəza gələ bilər, yaxşısı budur, evdə oturasınız! Qorxuram ki!..

Jeront. Nədir? Nə olub?

Skapen. Bax, biz indi durub burada danışırıq, amma sizi hər tərəfdə axtarırlar, öldürmək istəyirlər.

Jeront. Məni?

Skapen. Bəli, sizi.

Jeront. Kim?

Skapen. Oktavın evləndiyi o qızın qardaşı. Deyir, guya, siz bacısının nikahını ona görə pozmaq istəyirsiniz ki, Oktavı qızınızla evləndirəsiniz. Buna görə də beyninə girib ki, namusunu qorumaqdan ötrü gərək sizi öldürsün. Onun da dostlarının hamısı hərbi adamlardır, sizi axtarırlar, ondan-bundan soruşurlar ki, haradasınız? Onun bölüyündən olan əsgərləri öz gözümlə gördüm, kim rastlarına gəlir, sorğusuala tuturlar, hissələrə bölünüb kəsdiriblər sizin evə gedən yolun qabağını, indi heç öz evinizə də gedə bilməyəcəksiniz, haradan keçmək istəsəniz, onlara tuş olacaqsınız.

Jeront. Əziz Skapen, bəs mən nə eləyim?

Skapen. Vallah, bilmirəm, cənab, yaman çətin məsələdir... Bir vicvicə düşüb canıma ki!.. Dayan, dayan... (*Səhnənin dərinliyinə baxır ki, guya, görsün orada kimsə var, ya yox.*)

Jeront (*qorxudan əsərək*). Hə, nədir?

Skapen (*qayıdaraq*). Heç...

Jeront. Sən bir şey fikirləşib tapa bilməzsən ki, məni xilas edəsən?

Skapen. Bir şey gəlib ağıma, amma qorxuram, özümü şil-küt eləyələr!

Jeront. Skapen, indi sən sübut elə ki, sadıq nökərsən! Məni belə bədbəxtlik içində atıb getmə, xahiş edirəm!

Skapen. Nə danışırınsınız, cənab? Mən sizə sidq-ürəkdən qulluq edirəm, belə dar gündə sizi köməksiz qoyaram bəyəm?

Jeront. Mən də sənin xəcalətindən çıxacağam, bil bunu! Bax, bu paltarı sənə bağışlayacağam! Köhnələndən sonra...

Skapen. Dayanın bir, cənab. Budur, yaxşı ki, yolda bu torba əlimə keçdi. Girin bu torbanın içinə, sonra baxaq görək... Yox, yox, heç kim yoxdur. Deyirəm ki, girin bu torbanın içinə, amma Allah xətrinə, cıncırınızı da çıxarmayın. Sizi şəlləyəcəyəm dalıma, guya, yüküdür, düşmənlərinizin yanından keçib, aparacağam evinizə. Orada qapı-bacanı bağlayaraq, adam göndərərək ki, kömək eləsin.

Jeront. Pis fikirləşməmişən!..

Skapen. Hə, elədir. İndi özünüzdə görəcəksiniz. (*Kənara*) Dediysin o böhtana görə sənin başına bir oyun açım ki!..

Jeront. Nə deyirsən?

Skapen. Deyirəm, yaxşıca aldadacağıq sizin o düşmənləri!.. Tez eləyin, girin torbaya, amma tərpənməyin orada, nə olur-olsun, cıncırınızı da çıxarmayın.

Jeront. Qorxma! Mən öz işimi bilən adamam!

Skapen. Tez eləyin, odur, quldurlardan biri gəlir. (*Səsini dəyişir.*) “Yəni mən, doğrudan, o Jerontu öldürə bilməyəcəyəm? Bir Allah bəndəsi göstərəydi mənə ki harada gizlənib ol!” (*Öz səsiylə Jerontu*) Tərpənməyin! (*Səsini dəyişir.*) “Lap yerin dibinə də girsən, səni tapaacağam!” (*Öz səsiylə Jerontu*) Cıncırınızı çəkməyin! (*Səsini dəyişir.*) “Ey, o torbanın yanındakı!..” Nədir, cənab? “Ala, bu qızılı sənə verirəm, ancaq göstər mənə ki, haradadır o Jeront!” Siz cənab Jerontu axtarırsınız? “Hə, lənət şeytana, onu axtarıram!” Onu neynirsiniz ki, ay cənab? “Neynirəm?” Bəli. “İstəyirəm, onu çubuğa qonaq eləyim!” Cənab

Jeront kimi adamlara çubuq çəkməzlər, onlarla belə rəftar eləmək olmaz! “Necə yəni, olmaz?!” O alçaqla, o yaramazla, o səfehlə belə rəftar eləmək olmaz?!” Cənab Jeront alçaq deyil, yaramaz deyil, səfeh də deyil! Zəhmət çəkin, onun haqqında belə sözlər deməyin! “Nə? Sən nə cəsəret edib mənimlə belə danışsən?” O cür hörmətli adamı təhqir eləyəndə bəs mən müdafiə eləməyim onu? “Yoxsa, sən o Jerontun dostusan?” Bəli, cənab, mən onun dostuyam! “Aha, lənət şeytana, dostusan, lap yaxşı!” (*Çubuqla torbanı döyəcləyir.*) “Al gəldi onda, onun əvəzinə!” (*Guya ki, ağrıdan qışqırır.*) Vay! Vay! Vay! Cənab! Vay! Vay! Vay! Qulaq asın! Vay! Vay! Vay! Yavaş olun! Vay! Vay! Vay! “Bax, bunları məndən ona çatdırarsan! Xudahafiz!” Ah, alçaq qaskonlu! Ah, aman!..

Jeront (*başını torbadan çıxarır*). Vay, Skapen, daha bacarmıram!

Skapen. Mənim də aşımı verdilər, belimə əl vura bilmirəm.

Jeront. Sən nə deyirsən? Mənim belimə vururdu ki!

Skapen. Yox, ay cənab, çoxu mənim belimə dəyirdi.

Jeront. Nə gopa basırsən? Mənim belimə dəyirdi o çubuqların hamısı, indi də ağrıyır yeri.

Skapen. Yox deyirlər sizə də! Çubuğun ucu bir-iki dəfə toxundu sizə...

Jeront. Gərək lap kənara çəkiləydin ki, səni döyəndə mənə toxunmayaydı da!

Skapen (*Jerontun başını torbaya basır*). Gizlənin tez! Odur, biri də gəlir, xaricidir, elə bil... “Lənət şeytana! Qaraçı, elə bil, qaç bütün gün, tapma, tapma o şeytan Jeront!” Yaxşı gizlənin! “De mana, cənab, siz bildiz qarda Jeront? Mən axtarır onu!” Yox, cənab, bilmirəm. “Düz dedim! Onu beli lazım mana, o Jeront beli! On çubuq ora! Dort dana da şpaqa! Yapışdı Jeront yerə! Bax, bu şpaqa!” Elədir, cənab, ancaq mən bilmirəm ki, cənab Jeront haradadır. “Bu torba, elə bil, tarpandı!” – Bağışlayın, cənab, siz səhv edirsiniz. “Bu torba na var? Orda na?” Heç bir şey, cənab. “Man istadi bu şpaqa o torba soxmaq!” Yox, cənab, lazım deyil. “Siz qostarsın na var o torba?” Axı sizə nə var ki, mən nə aparıram? “Man bilmək istadi!” Heç nə bilməyəcəksiz. “San na casarat mana?!” Bu, mənim köhnə şeylərimdir, cır-cındırır. “Qostersin! Soz yok!” Yox, göstərməyəcəyəm. “Qostersin yok?” Yox! “Onda mənim çubuq sen bel vurmaq!” Cəsəret etməzsəniz. “Sen axmaq!” (*Çubuq ilə*

torbanı döyəcləyir və guya, özünü döyürmüşlər kimi bərkdən qışqırır.) Vay! Vay! Vay! Cənab! Vay! Vay! Vay! “Sağ ol! Bu mandan balaca dars sani oyratmaq!” Ay aman! Vay! Səni görüm şeytan aparsın! Ay, öldüm!..

Jeront *(başını torbadan çıxarır)*. Vay, məni döyüb əldən saldı!

Skapen. Vay, ölürəm!..

Jeront. Niyə bu alçaqlar elə mənim belimə vururlar?!

Skapen *(Jerontun başını torbaya basır)*. Gizlənin! Odur, əsgərlər gəlirlər, düz altı nəfərdir! *(Cürbəcür səslərlə)* “Gedək, bu Jerontu axır ki, tapmaq lazımdır, yoxsa yox? Hər tərəfi axtarmaq lazımdır! Yorulub əldən düşsək də, bütün şəhəri gərək axtaraq! Hər bir dəlmə-deşiyə baxmaq lazımdır! Heç haranı yaddan çıxarmaq olmaz! Hər tərəfi! Hansı tərəfə gedək? Budur, bura! Yox, ora! Sağa! Sola! Yox! Bura! Bura!” *(Öz səsiylə Jerontu)* Yaxşı gizlənin. “Oho, budur, onun nökdir! Hə, alçaq, de görüm, haradadır ağan?” Məndə işiniz olmasın, cənablar! “Tez elə! De görüm, hardadı ağan? Tez ol! Yolumuzdan eləmə bizi, tez ol!” Yavaş olun, cənablar!

Jeront yavaşca başını torbadan çıxarır və

Skapenin hərəkətlərini görür.

“Bu saat tap ağanı, yoxsa səni ölənəcən döyəcəyik!” Mənim başıma nə oyun istəyirsiniz, açın, amma ağamı satmaram! “Sənin canını alacağım!” Nə eləyirsiniz, eləyin! “Aha, özün belə istədin! Tut gəldi!” Vay! *(Çubuqla vurmaq istəyəndə Jeront torbanın içindən çıxır, Skapen isə qaçıb gedir.)*

Jeront *(tək)*. Ay alçaq! Ay canı! Quldur! Deməli, sənmişsən, az qala, məni öldürürdün?!

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Jeront, Zerbinetta.

Zerbinetta *(Jerontu görmədən)*. Ha-ha-ha! Yox, qoy bir nəfəsimi dərim...

Jeront *(Zerbinettanı görmədən)*. Baxarsan, sənə başına nə oyun açacağam!

Zerbinetta *(Jerontu görmədən)*. Ha-ha-ha! Əcəb əhvalatdır! Gör necə ələ salıblar qocanı!

Jeront (*Zerbinettanı görərək*). Burada gülməli bir şey yoxdur, heç kimi də ələ salmayıblar!

Zerbinetta. Nə? Siz nə danışsınız, cənab?

Jeront. Deyirəm ki, mənə nəhaq gülürsünüz.

Zerbinetta. Sizə gülürəm?

Jeront. Bəli.

Zerbinetta. Nə danışsınız?! Heç kimin sizə gülmək fikri yoxdur!

Jeront. Bəs niyə mənim düz sifətimə hırıldayırsınız?

Zerbinetta. Vallah, bunun sizə dəxli yoxdur. İndicə mənə elə bir məzəli əhvalat danışdılar ki, ona gülürəm. Heç özüm də bilmirəm ki, niyə bu qədər güldüm?.. Bəlkə, mən də bu işin iştirakçısıyam, ona görə? Ancaq, doğrudan da, daha bundan gülməli əhvalat eşitməmişəm ki, pul qoparmaqdan ötrü oğlu atanın başına nə oyun açır!..

Jeront. Pul qoparmaqdan ötrü oğlu atanın başına oyun açır?

Zerbinetta. Hə, hə! Düzdür, siz heç bunu xahiş eləmirsiniz, amma məmnuniyyətlə bu əhvalatı danışaram. Mənim, bilirsiniz, belə şeyləri danışmağa yaman həvəsim var!..

Jeront. Çox məmnun olaram, danışın.

Zerbinetta. Hə, danışım da... Mən danışmaqla bir ziyan olma-yacaq, onsuz da, belə hadisə gizli qala bilməz. Taleyim elə gətirib ki, mən qaraçılar deyilən məxluqlarla bir yerdə yaşamışam. Vilayətdən vilayətə köçürlər, fala baxırlar, bir para başqa işlərlə də məşğul olurlar... Burada, bax, bu şəhərdə məni cavan bir oğlan gördü və aşiq oldu. O vaxtdan bəri o cavan oğlan bir addım da olsun, məndən kənar durmur. Əvvəlcə bütün başqa cavan oğlanlar kimi o da elə bilirdi ki, bircə söz deməyinə bənddir, dayana bilməyəcəyəm, hayıl-mayıl olacağam. Ancaq o gördü ki, mən məğruram. Məğrurluğum onu məcbur etdi ki, fikrini dəyişsin. Hisslərini mənim asılı olduğum həmin adamlara da bildirdi. Qaraçılar razı oldu ki, pul alıb məni qaytarsınlar. Bədbəxtlikdən, yaxşı ailələrdən olan başqa cavan oğlanlar kimi mənim sevgilimin də işləri pis idi, yəni pulu yox idi. Onun dövləti atası var, ancaq xəsisin biridir. Dünya hələ elə xəsis görməyib!.. Dayanın bir.. Nədir onun adı? Siz bilmirsiniz, nədir onun adı? Əlbəttə, siz, yəqin, bilirsiniz, bilirsiniz ki, bu şəhərdə bir nömrəli xəsis kim hesab olunur?

Jeront. Xeyr, bilmirəm.

Zerbinetta. Adı “ron”la qurtarır, ya “ront”la qurtarır?.. O... Oront.. Yox, belə deyil. Je... Jeront? Hə, özüdür ki var, Jeront! Yadıma düşdü, belədir ki var! O simicin adı Jerontdur! Bax əhvalat belədir. Bizim qaraçılar bu gün şəhərdən çıxıb getmək istəyirdilər, mənim o cavan oğlanım da pulu olmadığı üçün, mənimlə ayrılmalıydı, ancaq nökrinin bicliyi köməyimizə yetdi. Nökr onun atasından pulları dartıb qopartdı. Nökrin adı yaxşı yadımdadır: Skapen. O, elə qeyri-adi bir adamdır ki, tərifləməklə qurtaran deyil!

Jeront (*kənara*). Ay səni, fırldaqçının biri, fırldaqçı!

Zerbinetta. O qoca səfehli aldatmaq üçün görün bir necə biclik işlədib! Ha-ha-ha! Yadına düşəndə adam gülməkdən ölür! Vallah, dayana bilmirəm! Ha-ha-ha! Skapen gedir o simicin yanına... Ha-ha-ha!.. Gedir o simicin yanına, deyir ki, guya, oğluyla bir yerdə limanda gəzişirmişlər... Ha-ha-ha!.. Gəzirmişlər, orada bir türk qalerası görürlər, guya, cavan gəmiçi onları gəmiyə qonaq dəvət edir.. Ha-ha-ha!.. Guya, oturub yeyib-ıçdıkları vaxt qalera çıxır dənizə, gəmiçi də, guya, Skapeni qayıqla sahilə göndərir ki, qocaya desin: ya beş yüz ekyü göndər, ya da oğlunu Əlcəzairə aparacağıq! Ha-ha-ha!.. Bu yerdə mənim o xəsisim, o simicim qorxuya düşür, bir tərəfdən oğluna yazığı gəlir, bir tərəfdən də pulları vermək istəmir. Beş yüz ekyünü vermək onunçün ürəyinin başına xəncər soxmaq kimi bir şeydir! Ha-ha-ha!.. Heç cür puldan əl çəkmək istəmir, başını-beynini çatladır ki, oğlunu necə qaytarsın, ağzına gələn cəfəngi danışır... Ha-ha-ha!.. İstəyir, həmin qaleradən ötrü dənizə polis göndərsin... Ha-ha-ha! Nökrinə yalvarır ki, gedib oğlunun əvəzinə girovda qalsın, guya, pul yığıb onu qurtaracaq! Yalandan e!.. Ha-ha-ha!.. İstəyir, köhnə cır-cındırını beş yüz ekyüyə satdırsın, o cır-cındıra heç otuz ekyü də verməzlər. Ha-ha-ha! Nökr başa salır onu ki, belə şeylər köməyə yetməz, o xəsis də elə hey deyir ki, “axı niyə, niyə gedib girib o qalera?” Elə hey qarğış eləyir. Axır ki, ahla-uflla o, bir kisə pulun məhəbbətini ürəyindən silməli olur!.. Ancaq, deyəsən, siz bu əhvalatda gülməli bir şey görmürsünüz axı? Hə? Nə deyirsiniz?

Jeront. Deyirəm ki, o cavan oğlan alçağın biridir! Atası oğlunu belə işlərdən ötrü lap qaydasınca cəzalandıracaq! Deyirəm ki, o

qaraçı qız da həyasızın, nanəcibin biridir! Mənim kimi hörmətli bir adama belə şeylər danışmağa cəsarət edir! Ona göstərəcəklər ki, cavan oğlanları tora salmaq nə deməkdir! Nökər də quldurun biridir! Cənab Jeront onu elə bu gün dar ağacına göndərəcək. *(Gedir.)*

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Zerbinetta, Silvestr

Silvestr. Hara qaçmısınız belə? Bilirsiniz, indicə kimlə danışırıdınız? Cənab Leandrın atasıdır e, bu!

Zerbinetta. İndi başa düşdüm... İşə bir bax!.. Heç bilmədən öz əhvalatını özünə danışmışam!

Silvestr. Nə? Hansı əhvalatı?

Zerbinetta. Həmin əhvalatı da!.. Elə xoşuma gəlmişdi o əhvalat ki, adam axtarırdım danışmağa. Eh, nə olsun e?! Özünə eləyir də, bizə nə istisi, nə soyuğu?

Silvestr. Heç danışmağın yeri ydi? Adamın dili gərək uzun olmasın. Öz işləriniz barədə də, heç olmasa, susa bilmirsiniz...

Zerbinetta. Bəyəm başqalarından eşitməyəcəkdi?

Arqant *(səhnə arxasından)*. Ey, Silvestr!

Silvestr *(Zerbinettaya)*. Gedin evə. Ağam məni çağırır.

Zerbinetta gedir.

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Silvestr, Arqant.

Arqant. Deməli, siz əlbir olmusunuz, fırldaqçılar! Sən, Skapen, bir də ki mənim oğlum – əlbir olmusunuz ki, məni aldadasınız?! Elə bilirsiniz ki, mən buna dözəcəyəm?

Silvestr. Vallah, cənab, Skapen sizi aldadırsa, bunun mənə dəxli yoxdur, ola da bilməz!

Arqant. Mən ayırd eləyəcəyəm bu məsələni, eləyəcəyəm, ancaq! Mən imkan vermərəm ki, gözümün qabağında pəstəha açalar!

ALTINCI GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Jeront.

Jeront. Ah, cənab Arqant, mənim başıma bir müsibət gəlib ki!

Arqant. Mənim də dərdim böyükdür, cənab Jeront!..

Jeront. Fırıldaqçı Skapen aldadıb, beş yüz ekyünü aparıb məndən!

Arqant. O fırıldaqçı Skapen məni də eləcə aldadıb, iki yüz pistolumu əlimdən alıb.

Jeront. Hələ o beş yüz ekyüdən başqa mənə elə qonaqlıq verib ki, deməyə adamın dili də gəlmir. Bütün bunların cavabını verəcək o alçaq!

Arqant. Əlbəttə. Qoy cavab versin ki, hansı cəsarətlə mənimlə belə oyun oynayıb?!

Jeront. Mən gerek onu elə cəzalandırım ki, başqalarına da ibrət olsun!

Silvestr *(kənara)*. Allahın altında, məndə işləri olmayaydı!..

Jeront. Bu, hələ harasıdır, cənab Arqant?! Bədbəxtlik ki gəldi, dalını gözlə!.. Mən güman edirdim ki, bu gün qızımı görəcəyəm... Yeganə təsəllimi ydi mənim bu dünyada, ancaq indi müvəkkilimdən eşidirəm ki, qızım çoxdan gedib Tarentdan. Yəqin, gəmi batıb, qızım da həlak olub.

Arqant. Bəs siz niyə qızınızı Tarentda qoyurdunuz? Niyə həmişə öz yanınızca gəzdirmirdiniz ki, görəndə ürəyiniz açılsın?

Jeront. Bunun səbəbi var idi, cənab Arqant. Ailə vəziyyətim eləydi ki, ikinci nikahımı gizli saxlamalıydım... Oho, kimi götürəm?!

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Nerina.

Nerina *(Jerontun qarşısında dizləri üstə dayanır)*. Ah, cənab Pandolf!..

Jeront. O adı daha başından elə, məni Jeront çağır. Əvvəllər olduğu kimi, daha Tarentda başqa ad daşımağıma ehtiyac yoxdur.

Nerina. Ah, cənab, sizi o adla burada axtarmaq, bilsəydiniz, bizi necə çaşbaş salmışdı!..

Jeront. Mənim qızım, arvadım haradadırlar?

Nerina. Qızınız burada, yaxınlıqdadır. Amma onu görməmişdən qabaq gərək məni bağışlayasınız!.. Axı onunla tək qaldım, heç bir köməyimiz yox idi, bilmirəm sizi harada axtarım... Qızınızı ərə verdim.

Jeront. Mənim qızım ərlidir?

Nerina. Bəli, cənab...

Jeront. Bəs kimə ərə gedib?

Nerina. Oktav adında cavan bir oğlana. O cənab Arqantın oğludur.

Jeront. Aman Allah!

Arqant. Belə də təsadüf olar?!

Jeront. Tez, tez bizi qızımın yanına apar!

Nerina. Budur, bax, bu evə girməlisiniz...

Jeront. Düş qabağa. Gedək, gedək, cənab Arqant!

Silvestr *(tək)*. Bax, qəribə əhvalat buna deyərlər el..

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Silvestr, Skapen.

Skapen. Hə, Silvestr, neyləyir bizimkilər?

Silvestr. İkicə xəbər verəcəyəm sənə. Birincisi budur ki, Oktavın məsələsi həll olundu, sən demə, bizim Qiasinta cənab Jerontun qızıymış!.. Təsadüf elə gətirib ki, valideynlərinin istədiyi olub. İkincisi də budur ki, qocalar, xüsusən cənab Jeront səni yaman cəzalandırmaq istəyirlər.

Skapen. Boş şeydir! Belə hədə-qorxular mənə təsir etməz!.. Hər dəqiqənin öz hökmü var!..

Silvestr. Bax ha!.. Oğlanlar atalarıyla barışarlar, onda qanın gedər!..

Skapen. Qorxma!.. Onların ürəyini yumşaldaram.

Silvestr. Tez qaç! Odur, gəlirlər.

Skapen qaçır.

DOQQUZUNCU GƏLİŞ

Silvestr, Jeront, Arqant, Qiasinta, Zerbinetta, Nerina.

Jeront. Gəl, qızım, gəl mənim yanıma! Əgər indi anan da bura da olsaydı, elə sevinərdim ki!

Arqant. Budur, Oktav da gəldi.

ONUNCU GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Oktav.

Arqant. Gəl, gəl, oğlum, gəl, sən də bizimlə bir yerdə sevin ki, evlənməyinin axırı necə yaxşı qurtardı! Allah özü...

Oktav. Yox, ata, məni kiminlə evləndirmək istəsəniz də, bir şey çıxmayacaq! Sizdən gizlətməyin mənası yoxdur!.. Onsuz da, siz bilirsiniz ki, mən artıq evliyəm.

Arqant. Elədir, ancaq sən bilmirsən ki...

Oktav. Mən bildiyimi bilirəm, ata!

Arqant. Sənə demək istəyirəm ki, cənab Jerontun qızı...

Oktav. Cənab Jerontun qızı ilə mənim nə işim var?!

Jeront. Bu, elə həmin qızıdır da!

Oktav (*Jeronta*). Cənab, sizdən artıq dərəcədə üzr istəyirəm, ancaq mən öz fikrimi dəyişməyəcəyəm!

Silvestr (*Oktava*). Əşi, bir qulaq asın da!..

Oktav. Kəs səsini! Mən heç nəyə qulaq asmaq istəmirəm!

Arqant (*Oktava*). Sənin arvadın...

Oktav. Yox, ata, mən ölərəm, ancaq sevimli Qiasintadan ayrıl-maram. Nə istəyirsiniz, eləyin, ancaq mən, bax, bunun sədaqətinə and içmişəm! (*Səhnənin əks tərəfinə keçərək Qiasinta ilə yanaşı dayanır.*) Mən onu ömrüm boyu sevəcəyəm, başqası mənə lazım deyil!..

Arqant. Bəs elə biz də onu veririk də sənə! Kütün biri, küt! Elə dediyini deyir!..

Qiasinta (*Jerontu göstərərək*). Elədir, Oktav, bax, bu, mənim atamdır, axır ki, tapdım onu!.. Dərdimiz-sərimiz qurtardı daha!..

Jeront. Gedək bizə!.. Oturub yaxşıca söhbət edərik...

Qiasinta (*Zerbinettanı göstərərək*). Ata! Sizdən çox xahiş edirəm, məni əziz rəfiqəmdən ayırmayın. O, elə gözəl insandır ki, tanıdıqca, siz də çox istəyəcəksiniz onu.

Jeront. Sən istəyirsən ki, qardaşını yoldan çıxarmış bu qızı evimə aparım? Bayaq özü ağzına güləni deyirdi!..

Zerbinetta. Bağışlayın, cənab!.. Ancaq bilsəydim ki, siz kim-siniz, heç nə danışmazdım. Axı sizin ancaq adınızı eşitmişdim...

Jeront. Necə yəni, ancaq adınızı eşitmişdim?

Qiasinta. Ata! Mən zəmin oluram ki, o, yaxşı qızıdır! Qardaşının da ona bəslədiyi hisslərdə heç bir pis şey yoxdur.

Jeront. Ay səni! Yoxsa, oğlumu, doğrudan da, belə bir qıza evləndirirəm? Allah bilir, kimdir?.. Aralıqda gəzənin biridir də!..

ON BİRİNCİ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Leandr.

Leandr. Ata! Siz qanınızı qaraltmayın ki, mən əsilzadə olmayan kasıb bir qızı sevirəm. Qaraçılardan ki onu aldım, indicə mənə dedilər ki, Zerbinetta bizim şəhərlidir, dörd yaşı olanda onu oğurlayıblar, valideynləri əsilzadəymiş. Bax, bu bilərziyi də mənə verdilər. İndi bu bilərziyin vasitəsi ilə Zerbinettanın valideynlərini tapmaq olar.

Arqant. Aman Allah! O, mənim qızımdır, bu bilərzikdən tanıdım! Düzdür, düzdür! Mən onu dörd yaşında itirmişəm!

Jeront. O, sizin qızınızdır?

Arqant. Bəli, bu odur, gör necə oxşayır?! Mənim heç bir şübhəm yoxdur!

Qiasinta. Aman Allah! Dünyanın işlərinə bax!

ON İKİNCİ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Karl.

Karl. Ah, cənablar, indicə bədbəxt bir hadisə baş verdi!

Jeront. Nə olub?

Karl. Bədbəxt Skapen...

Jeront. Fırıldağıdır o! Əmr eləyəcəyəm ki, assınlar onu!

Karl. Yox, cənab, daha bu barədə narahat olmayacaqsınız. Təzə tikintinin yanından keçirmiş, yuxarıdan böyük bir çəkil düşüb, yazığının başını elə partladığı ki, beyni görünür. Skapen ölür... Xahiş elədi, onu gətirək ki, ölümqabağı bir-iki söz desin.

Arqant. Bəs haradadır?

Karl. Odur, gətirirlər.

ON ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Skapen.

Skapen *(başını sarıyıb, guya ki, yaralıdır; onu iki hambal gətirir)*. Ah!.. Ah!.. Görürsünüz, cənablar?! Görürsünüz mən nə haldayam?! Ah!.. Mən istəyirəm ki, əvvəlcə sizdən üzrxahlıq eləyim, sonra ölüm... Kimi incitmişəmsə, hamınız məni bağışlayın!.. Ah!.. Cənablar!.. Son nəfəsimdə yalvarıram sizə, bütün olub-keçənə görə məni bağışlayın!.. Xüsusən, siz, cənab Arqant!.. Bir də siz, cənab Jeront!.. Ah!..

Arqant. Mən bağışlayıram səni, sakit ölə bilərsən.

Skapen *(Jeront)*. Sizi, cənab Jeront, hamıdan çox incitmişəm... O çubuq zərbələri...

Jeront. Yaxşı, yada salma onları... Mən də səni bağışlayıram...

Skapen. O çubuqlar mənim tərəfimdən elə hərəkətdir ki...

Jeront. Dedim ki, bəsdir!

Skapen. O çubuqlardan ötrü ölümqabağı vicdanım mənə rahatlıq vermir...

Jeront. Allah!.. Bəsdir!

Skapen. Mən o çubuqlarla sizi...

Jeront. Deyirəm sənə ki, qurtar! Mən hər şeyi yaddan çıxarmışam!

Skapen. Siz necə də mərhəmətlisiniz, cənab! Amma siz sidq-ürəkdən məni bağışlayırsınız o çubuqlara görə!

Jeront. Hə, hə, hə, bağışlayıram, tək ağzını mumla! Bağışlayıram – qurtardı getdi!

Skapen. Ah, cənab, sizin bu sözlərinizdən sonra necə də rahat oldum...

Jeront. Yox... Bağışlamağına, bağışlayıram səni, ancaq bu şərtlə ki, öləsən!

Skapen. Necə, cənab?

Jeront. Əgər sən sağalsan, mən səni bağışlamayacağam!

Skapen. Vay! Vay!.. Yenə halım xarab oldu!..

Arqant. Belə ki, bir xoşbəxtlik gəlib bizi tapıb, cənab Jeront, siz onu şərtsiz-zadsız bağışlayın!

Jeront. Siz deyən olsun!

Arqant. Gedək, bir yerdə şam eləyək, şadlıq eləyək!..

Skapen. Hələ ki ölməmişəm, qoy məni də mizə yaxın apar-sınlar!..

SON

ŞARL PERRO

(1628–1703)

BÜLLUR BAŞMAQ

Biri vardı, biri yoxdu, keçmiş zamanlarda varlı-karlı, adlı-sanlı bir kişi var idi. Onun arvadı ölmüşdü. İkinci dəfə çox deyingən, lovğa arvad almışdı. Qəddarlıqda tayı-bərabəri yoxdu. Arvadın iki qızı var idi. Hər cəhətdən analarına oxşayan bu qızlar da lovğa, bədxasiyyət idilər. Kişinin bir qızı var idi. O çox mülayim və mehriban idi, lap rəhmətlik anasına oxşayırdı. Onun anası dünyanın ən rəhmdil arvadlarından biri idi.

Ögey ana pis xasiyyətini o saat bürüzə verdi. Xüsusilə ögey qızı görən gözü yox idi. Ögey qızın səmimiliyi onu hövsələdən çıxarırdı. Bu mehriban, xoşxasiyyətli və qəşəng qızla müqayisədə onun qızları həmişəkindən də pis görünürdülər.

Ögey ana evin ən ağır, əzab-əziyyətli işlərini ona tapşırırdı: yazıq qız qab-qacağı yuyar, pilləkənləri silər, ögey ananın və onun ərköyün qızlarının otaqlarını süpürüb təmizlərdi. Qız evin üstündəki çardaqda, nazik bir döşəkçə üstündə yatardı. Onun bacılarının isə parket döşəməli yataq otaqları, qu tükündən yorğan-döşəkləri var idi, divardan isə döşəmədən tavana çatan güzgülər asılmışdı.

Yazıq qız hər cür əziyyətə dözər və söyülüb-danlanmaqdan qorxaraq dərini atasına belə deməkdən çəkinərdi: çünki atası təzə arvadının sözü ilə oturub-duraraq, onun sözündən çıxmazdı. Ögey qız işini qurtarandan sonra ocağın yanındakı küncə qısılib, külün üstündəcə oturardı. Buna görə də ögey ananın böyük qızı ona Pinti adı qoymuşdu. Kiçik qız isə böyük bacısı kimi kobud deyildi, ona görə də qızı “Zoluşka”, yəni “Küllü qız” çağırırdı. Zoluşka köhnə paltarında geyimli-kecimli, bəzəkli bacılıqlarından çox-çox qəşəng idi.

Günlərin bir günü padşahın oğlu ziyafət vermək fikrinə düşür və ölkənin bütün adlı-sanlı adamlarını saraya dəvət edir. Zoluşkanın bacılarını da ziyafətə çağırırlar. Onlar özlərinə yaraşılıq, qəşəng paltar və şlyapa seçə-seçə bərk sevinirdilər. Zoluşkanın işi isə bir az da artdı. O, bacılıqlarının yubkalarını ütüləməli və yaxalıqlarını kraxmallamalı idi.

Bacılar daha qəşəng geyinmək üçün bir-birilə hey məsləhətləşirdilər.

Böyük bacı deyirdi:

– Mən krujevalı qırmızı məxmər paltarımı geyəcəyəm.

Kiçik bacı da öz növbəsində deyirdi:

– Mən sadə paltarımı geyəcəyəm. Üstündən brilyant düyməli, zərgürlü qolsuz bürüncəyimi də çiyinə salacağam. Belə bürüncək hər adamda olmaz!

Onlar ən yaxşı dəriyə bürüməli ləçək sifariş etdilər, ən bahalı lentlər aldılar, hər şeydə də Zoluşka ilə məsləhətləşirdilər; çünki onun paltar seçməkdə böyük zövqü vardı. O, bacılarına kömək etməyə ürəkdən çalışırdı, hətta saçlarını darayıb düzəltməyi də onlara təklif etdi. Bu təklifə onlar həvəslə razılıq verdilər.

Zoluşka onların saçlarını düzəltməyə qızlar ondan soruşurdular:

– Zoluşka, düzünü de, sən də ziyafətə getmək istərdinmi?

Zoluşka:

– Ah, bacılarım, mənə ələ salmayın! Heç mənə ora buraxarlarmı? – deyər cavab verirdi.

– Düz deyirsən, əlbəttə, səni buraxmazlar! Orada sənə kimi pıncını görsələr, gülməkdən uğunub özlərindən gedərlər.

Zoluşkanın yerinə başqası olsaydı, açıqca onların saçlarını pis darayardı, Zoluşka isə, əksinə, çalışırdı ki, yaxşı darasın.

Bacılar sevinmələrindən və həyəcədən iki gün heç bir şey yəmədilər. Çalışırdılar ki, mümkün qədər bellərini tarım çəksinlər və hey güzgünün qabağında fırlanırdılar.

Nəhayət, arzu etdikləri gün gəlib çatdı. Ögey ana və bacılar ziyafətə getdilər. Zoluşka uzun müddət onların ardınca baxdı. Kəmərdən itəndən sonra qız acı-acı ağladı.

Xalası Zoluşkanın ağladığını görüb onun niyə belə kədərləndiyini soruşdu.

– Mən istərdim... Mən də istərdim ki... – göz yaşları içində boğulan Zoluşka sözünü bitirə bilmədi.

Lakin xalası onun nə demək istədiyini o saat başa düşdü (axı sehrbaz idi).

– Sən də ziyafətə getmək istərdin, eləmi? – o soruşdu.

Zoluşka ah çəkib dedi:

– Bəli.

Sehrbaz qadın ondan soruşdu:

– Dediklərimə həmişə əməl edəcəyinə söz verirsənmi? Onda sənin ziyafətə getməyinə kömək edəram. – Qollarını qızın boynuna salıb əlavə etdi. – Get, dirrikdən mənə böyük bir balqabaq gətir.

Zoluşka dirriyə qaçdı, yekə bir balqabaq seçib sehrbaz qadına gətirdi. Balqabağın onun ziyafətə getməyinə necə kömək edəcəyini heç cür başa düşə bilmədi.

Sehrbaz qadın balqabağın içini ovdu, sehrli çubuğunu ona toxundurdu, balqabaq bir anda qızıl suyuna çəkilmis karetc çevrildi.

Sonra sehrbaz qadın siçan tələsinə baxdı. Orada altı diri siçan var idi.

Sehrbaz Zoluşkaya əmr etdi ki, tələnin ağzını açsın. Oradan çıxan siçanların hamısına sehrli çubuğunu toxundurdu. Siçanlar o saat gözəl atlara çevrildi. Beləliklə, altı siçan altı gözəl ata döndü.

Sonra sehrbaz qadın fikrə getdi:

– Faytonçunu haradan tapaq?

Zoluşka dedi:

– Qoy gedib siçovul tələsinə baxım, bəlkə, ona siçovul düşüb. Siçovulu faytonçuya döndərmək olar.

– Doğru deyirsən! – sehrbaz qadın onunla razılaşdı. – Get, bax.

Zoluşka tələni gətirdi, içində üç kök siçovul var idi.

Sehrbaz qadın siçovullardan ən böyüyünü, bıqlısını seçib çubuğunu ona toxundurdu. Siçovul o saat dönüb kök və bıqlı faytonçu oldu.

Sonra sehrbaz qadın Zoluşkaya dedi:

– Bağda, suçiləyənin dalında altı kərtənkələ var. Get, onları mənə gətir.

Zoluşka kərtənkələləri gətirən kimi sehrbaz qadın onları döndərüb altı nökar elədi. Hamının əynində zərbaftalı qəşəng paltar vardı. Onlar

karetin dalındakı xidmətçi yerlərinə elə cəld sıçradılar ki, elə bil, bütün ömürləri boyu bu işlə məşğul olmuşdular.

Sehrbaz qadın dedi:

– Hə, indi ziyafətə gedə bilərsən. Məndən razı qaldınmı?

– Əlbəttə. Ancaq bu cındır paltarda ora necə gedim? – Zoluşka soruşdu.

Sehrbaz qadın çubuğunu qıza toxundurdu. Köhnə paltar o dəqiqə dönüb daş-qaşla bəzənmiş zərxara oldu. Sehrbaz qadın əlavə olaraq qıza bir cüt büllur ayaqqabı da bağışladı. Dünyada heç bir qız belə gözəl ayaqqabını yuxusunda da görməmişdi.

Zoluşka bəzəkli-düzəkli bir halda kareyə mindi. Sehrbaz qadın ayrılarkən ona dönə-dönə tapşırırdı ki, gecə yarısına qədər qayıtsın.

– Bir dəqiqə belə gecikmiş olsan, kareyə yenə dönüb balqabaq, atların siçan, nöqərlərin kərtənkələ, gözəl paltarın isə köhnə cındıra dönəcək, – sehrbaz qadın ona xəbərdarlıq etdi.

Zoluşka sehrbaz qadına saraydan gecə yarısına kimi qayıdacağına söz verdi və sevinə-sevinə ziyafətə yollandı.

Padşah oğluna xəbər verdilər ki, ziyafətə naməlum, çox gözəl şahzadə qız gəlmişdir. O, qızı qarşılamaya çıxdı. Qıza karetdən düşməkdə kömək etdi və onu qonaqların yığıldığı salona gətirdi.

Salona dərhal sakitlik çökdü; qonaqlar rəqslərini, kamançalanlar musiqini dayandırdılar, hamı naməlum şahzadə qızın gözəlliyinə heyran qalmışdı.

Hər tərəfdə:

– Nə gözəl qızıdır! – deyə pıçıladaşırdılar.

Hətta qoca padşah belə gözünü ondan ayırmayaraq tez-tez arvadının qulağına deyirdi ki, çoxdan bəri belə gözəl, məlahətli qız görməmişəm.

Qadınlar qızın paltarına diqqətlə baxırdılar ki, sabah özlərinə o cür paltar tikdirlsinlər. Ancaq belə gözəl parça və mahir usta tapa bilməyəcəklərindən qorxurdular.

Şahzadə, qızı ən hörmətli yerə aparıb rəqsə dəvət etdi. Qız elə gözəl oynayırdı ki, hamı ona məəttəl qalmışdı.

Bir azdan sonra qonaqlara şirniyyat və meyvə verdilər. Lakin şahzadə, qızla o qədər məşğul idi ki, əlini şirniyyata heç uzatmadı da.

Qız isə bacılarının yanına gedib onlarla mehribancasına danışdı və şahzadənin onu qonaq etdiyi portağalları onlarla bölüşdürdü.

Tanış olmayan bu xanımın bu cür mehribanlıq bacıları təəccüb-ləndirdi.

Zoluşka söhbətin şirin yerində on ikiyə on beş dəqiqə qaldığını bildirən saat zəngini eşitdi.

Hamı ilə tələsik görüşüb evə yollandı. Evə qayıdan kimi sehrbaz qadının yanına gedib ona razılıq etdi və dedi ki, şahzadə ondan sabah da saraya ziyafətə gəlməsini xahiş etmişdir.

Qız ziyafətdə gördüyünü və eşitdiyini sehrbaz qadına danışanda qapının döyüldüyünü eşitdi. Bu, ziyafətdən qayıdan ögey bacıları idi. Zoluşka gedib qapını açdı. Qız özünü elə göstərdi ki, guya, yuxudan təzəcə durmuşdur. Gözlərini ova-ova gərnəşərək:

– Ziyafətdə nə çox qaldınız? – dedi.

Əslində, onlardan ayrılandan bəri yuxusu heç gəlmirdi də.

Bacılardan biri:

– Sən də ziyafətdə olsaydın, heç darıxmazdın. Ora bir şahzadə qız gəlmişdi, elə gözəldi ki, dünyada heç tayı-bərabəri olmazdı. O, bizə çox mehribanlıq etdi, bizi portağala qonaq etdi.

Zoluşka şadlığından uçurdu. Qız, bacılarından şahzadə qızın adını soruşdu. Lakin bacılar şahzadə qızı heç kimin tanımadığını, hətta şahzadənin də buna görə pərt olduğunu söylədilər. Qızın kimliyini öyrənmək üçün şahzadə hər şeydən keçərdi.

Zoluşka gülümsəyərək dedi:

– Yəqin, o, çox gözəlmiş! Siz xoşbəxtsiniz! Kaş onu görəydim!.. Bacıcan, evdə geydiyin sarı paltarını mənə bircə günlüyə versənə!

Böyük bacı:

– Bircə bu qalmışdı! – cavab verdi. – Öz paltarımı sən kimə pintiye verim! Dünyada vermərəm.

Zoluşka bacısından rədd cavabı alacağını, onsuz da, bilirdi, ona görə bu cavaba çox şadlandı. Bacısı razı olsaydı, bu paltar onun nəyinə lazım idi?

Ertəsi gün Zoluşkanın bacıları yenə ziyafətə getdilər. Zoluşka da getdi. Bu gün o, dünənkindən də qəşəng geyinmişdi. Şahzadə ondan bir dəqiqə belə ayrılmır və qulağına cürbəcür xoş sözlər pıçıldayırdı.

Zoluşka, kefi çox kök olduğundan, sehrbaz qadının tapşırığını tamam yadından çıxarmışdı. O, elə bilirdi ki, hələ saat heç on bir olmayıb. Birdən saat on ikini vurdu. O, quş kimi atılaraq cəld evə yollandı. Şahzadə onun dalınca qaçdı, lakin çata bilmədi. Qız tələsik qaçdığından büllur ayaqqabısının bir tayını itirdi. Şahzadə onu üsul-luca yerdən götürdü.

Darvazadakı qarovulçulardan şahzadə xanımın hansı tərəfə getdiyini soruşdu. Qarovulçular şahzadə xanımı deyil, kəndli qızına oxşayan kasıb bir qızın saraydan yüyürərək çıxdığını gördüklerini söylədilər.

Zoluşka karetsiz, nökersiz, köhnə paltarda tövşüyə-tövşüyə evə gəldi. Bütün cah-calaldan onda yalnız bir tay ayaqqabı qalmışdı.

Bacıları ziyafətdən gələndə Zoluşka onlardan soruşdu ki, bu gün də dünənki kimi şən keçdimi? Dünən gələn şahzadə xanım bu gün də gəlmişdimi?

Bacıları dedilər ki, şahzadə xanım bu gün də gəlmişdi, lakin saat gecəyarısı zəngini vurduqda o, tələsik çıxıb qaçdı. Qaçarkən gözəl büllur ayaqqabısının bir tayını ayağından saldı. Şahzadə onun ayaqqabısını yerdən götürdü və ziyafət qurtarana qədər gözünü ondan ayırmadı. Məlum oldu ki, şahzadə ayaqqabının sahibi olan şahzadə xanıma vurulmuşdur.

Bacılar doğru demişdilər: bir neçə gündən sonra şahzadənin əmri ilə padşahlıqda olan qadınların hamısına xəbər verdilər ki, büllur ayaqqabı kimin ayağına olsa, şahzadə onu alacaqdır.

Əvvəlcə ayaqqabını şahzadə xanımların, sonra zadəgan qadınlarının, sonra da saray adamları arvadlarının ayaqlarına ölçdülər. Heç kəsin ayağına olmadı.

Büllur ayaqqabının tayını Zoluşkanın bacılarına da gətirdilər. Onlar ha çalışdırlarsa, ayaqlarını xırdaca ayaqqabıya yerləşdirə bilmədilər.

Zoluşka öz ayaqqabısını tanıdı və gülümsəyərək:

– İcazə verin, mən də onu ayağıma geyim, – dedi.

Bacıları cavab olaraq onu lağa qoydular. Lakin ayaqqabını gətirən saray adamı Zoluşkaya diqqətlə baxdı. Saray adamı onun çox gözəl olduğunu görcək dedi ki, ona ayaqqabını padşahlıqda olan qızların hamısının ayağına ölçmək əmri verilmişdir. O, Zoluşkanı kresloda oturtdu. Ayaqqabı qızın ayağına rahatca keçdi.

Bacılar çox təəccüb etdilər. Zoluşka cibindən ayaqqabının o biri tayını da çıxarıb ayağına geyəndə bacılar lap mat qaldılar.

Bu vaxt sehrbaz qadın hazır olub çubuğunu Zoluşkanın köhnə paltarına toxundurdu. Köhnə paltar dönüb əvvəlkindən də bəzəkli və yaraşıqlı bir geyim oldu.

Bacılar ziyafətə gələn gözəl xanımın kim olduğunu görcək Zoluşkanın qabağında diz çökdülər və indiyə qədər onunla pis rəftar etdiklərinə görə ondan bağışlanmalarını xahiş etdilər.

Zoluşka onları ayağa qaldırıb öpdü və təqsirlərindən keçdi. Yalnız onlardan xahiş etdi ki, həmişə onu sevsinlər.

Sonra Zoluşkanı geyim-kecimli bir halda saraya – şahzadənin yanına apardılar. Qız, şahzadənin gözlünə əvvəlkindən də gözəl və məlahətli göründü. Bir neçə gündən sonra şahzadə qızı aldı.

Zoluşkanın özü kimi xasiyyəti də çox gözəl idi. O, bacılarını da öz yanına saraya gətirib, həmin gün onları iki nəfər saray əyanına ərə verdi.

ÇƏKMƏLİ PİŞİK

Biri vardı, biri yoxdu, bir dəyirmançı vardı. Bunun üç oğlu vardı. Dəyirmançı öləndə var-yoxunu – dəyirmanını, eşşəyini, bir də pişiyini oğlanlarına qoyub getdi.

Qardaşlar atalarından qalan mirası o saat bölüşdürdülər. Böyük qardaş dəyirmanı götürdü, ortancıl qardaş – eşşəyi. Kiçik qardaşa pişik çatdı.

Kiçik qardaşın qanı yaman qaraldı. Axı ona düşən miras payı çox pis idi.

O deyirdi:

– Əgər qardaşlarım bir yerdə yaşasalar, bir parça çörəyi düz yolla qazana bilərlər. Mənim işim çətinidir. Mən Pişiyi yedikdən və dərisindən də əlcək tikdikdən sonra gərək acından ayağımı uzadıb öləm.

Pişik bu sözləri eşitdi, ancaq incimədi. O, özünü tox tutub dedi:

– Ağa, fikir çəkmə. Sən mənə bir torba ver, bir də kolların arasında rahat gəzmək üçün bir cüt uzunboğaz çəkmə. Onda görərsən ki, sənə düşən miras payı fikirləşdiyin kimi də pis deyil.

Pişiyin ağası onun bu sözlərinə çox da inanmadı. Ancaq onun cürbəcür kələklərini yadına salıb fikirləşdi: “Bəlkə, Pişik, doğrudan da, bir şeylə mənə kömək etdi!”

Pişik ağasından çəkmələri alan kimi cəld geydi. Sonra torbaya kələm qoydu, torbanı dalına atıb çoxlu dovşan yaşayan meşəyə getdi.

O gəlib meşəyə çatdı. Kolların dalında gizləndi, oturub gözlədi ki, cavan, axmaq dovşanlardan biri gəlib, kələm üçün torbaya girsin.

Elə təzəcə gizlənmişdi ki, bəxti gətirdi: cavan, təcrübəsiz bir dovşan gəlib torbaya girdi. Pişik cəld torbaya tərəf atılıb bərk-bərk torbanın ağzını bağladı.

Ovunun belə müvəffəqiyyətlə baş tutmasından razı qalan Pişik birbaşa kralın sarayına getdi, qapıda xahiş etdi ki, onu kralın yanına buraxsınlar.

Onu kralın yanına apardılar, Pişik içəri girəndə baş əyib dedi:

– Ey böyük kral! Markiz Karabas (Pişik ağasını belə adlandırdı) mənə əmr etdi ki, bu dovşanı sizə bəxşiş gətirim.

Kral dedi:

– Ağana de ki, mən onun göndərdiyi bəxşisdən razı qaldım, çox sağ olsun!

Pişik baş əydi və saraydan çıxıb getdi.

Yenə bir gün o, zəmiyə gedib buğda sünbüllərinin arasında gizləndi. Ovu aldatmaq üçün içində yem olan torbanın ağzını açıq qoydu.

Elə ki torbaya iki dənə kəklik girdi, Pişik o dəqiqə kəklikləri krala apardı. Kral kəklikləri götürüb, razılığını bildirdi, sonra əmr verdi ki, Pişiyi şəraba qonaq eləsinlər.

Pişik belə-belə, iki-üç ay dalbadal krala markiz Karabasin adından müxtəlif quşlar apardı.

Bir dəfə Pişik eşitdi ki, kral dünya gözəli olan qızı ilə karetdə çay sahilinə gəzməyə çıxmağa hazırlaşır. O, öz ağasına dedi:

– Əgər mənə qulaq assan, bütün ömrün boyu xoşbəxt olarsan. Bu gün get çayda çimməyə, özü də mənim göstərdiyim yerdə; gerisi ilə sənin işin yoxdur!

Ağa Pişiyin sözünə qulaq asıb çayda çimməyə getdi, amma bunun ona nə xeyri olacağını bilmirdi.

O, çayda çimdüyü zaman kral çayın sahilindən keçirdi.

Pişik dayanıb onu gözləyirdi, elə ki karetin yaxınlaşdığını gördü, var gücü ilə çıxırmağa başladı:

– Kömək eləyin! Kömək eləyin! Markiz Karabas batır.

Kral bu çıxırtını eşidəndə karetdən başını çıxarıb baxdı. Dəfələrlə onun üçün quş gətirən Pişiyi tanıdı. Öz nöqərlərinə əmr etdi ki, tez markiz Karabasa köməyə qaçsınlar.

Markizi çaydan çıxarana kimi Pişik kareyə yaxınlaşıb krala danışdı ki, markiz çiməndə onun paltarlarının hamısını oğrular aparıblar; o, Pişik nə qədər çıxırdısa ki, “Oğrular!”, köməyə gələn olmadı.

Əslində, ağasının paltarlarını bu kələkbaz özü yekə bir daşın altında gizlətməmişdi.

Kral öz saray adamlarına əmr etdi ki, onun ən yaxşı geyimlərindən birini bu saat gedib markiz Karabas üçün gətirsinlər.

Elə ki markiz geyindi, kral onunla mehriban-mehriban danışmağa başladı, sonra ona kareyə minib onlarla gəzməyi təklif etdi.

Dəyirmançının oğlu həm qəşəng, həm də boy-buxunlu idi. Odur ki kral geyimində o daha da gözəlləşmişdi, cavan şahzadə xanım bir könlüdən min könlə ona vuruldu.

Pişik sevinirdi ki, tutduğu işlərin hamısı onun öz istədiyi kimi olur. O, karetdən xeyli qabağa qaçdı, biçənəkdə otçaları görüb onları səslədi.

– Ey, otçalarlar! Əgər siz krala deməsəniz ki, bu biçənək markiz Karabasındır, hamınızı tikə-tikə doğrayacaqlar!

Karet biçənəyə çatanda kral otçalardan soruşdu ki, işlədikləri bu biçənək kimindir.

Pişiyin hədəsindən qorxan otçalarlar bir ağızdan cavab verdilər ki:

– Cənab markiz Karabasın!

Kral dedi:

– Bah, markiz, sizin nə qiyamət biçənəyiniz vardır!

– Bəli, hökmdar! – markiz cavab verdi. – Hər il bu biçənəkdə qiyamət ot olur.

Pişik yenə qabağa qaçdı; biçinçiləri görüb onları səslədi:

– Ey biçinçilər! Əgər siz krala bu tarlaların markiz Karabasın olmasını deməsəniz, hamınızı tikə-tikə doğrayacaqlar!

Karet tarlaların yanından keçəndə kral bilmək istədi ki, bu tarlalar kimindir.

– Cənab markiz Karabasındır! – biçinçilər cavab verdilər.

Kral yenə markizin malikanələrini təriflədi.

Pişik karetdən yenə qabaqda qaçır, qarşısına çıxanlara həmin sözləri demələrini əmr edirdi. Kral markiz Karabasın belə hədsiz-hesabsız dövlətinə heyran qalmışdı.

Axırda Pişik qaçıb qəşəng bir qəsrrə çatdı. Bu qəsr dünyada ən dövlətli sayılan bir Adamyeyənin idi. Bu tarlaların, biçənəklərin, kralın gördüyü bu yerlərin sahibi də həmin bu Adamyeyən idi.

Pişik qabaqca öyrənib bilmişdi ki, bu Adamyeyən cürbəcür heyvana çevrilə bilir. O, Adamyeyənin yanına gəldi, baş əyib dedi ki, qəsrin hörmətli sahibinin hal-əhvalını bilməmiş onun yanından keçə bilmədi.

Həmin Adamyeyən Pişiyi adamyeyənlərə xas olan nəzakət və gültərlə qarşıladı və ona təklif etdi ki, qəsrdə qalıb dincəlsin.

Pişik dedi:

– Məni inandırırıldı ki, siz istədiyiniz heyvana çevrilə bilərsiniz. Məsələn, siz şir və ya fil ola bilərsiniz. Bu düzdür, ya yox?

– Düzdür! – Adamyeyən sərt səslə cavab verdi. – Sizi şübhədən qurtarmaq üçün bu dəqiqə şirə çevrilərəm. Bir baxın!

Pişik, qarşısında nəhəng bir şirin durduğunu gördükdə elə qorxdu ki, dayana bilməyib cəld dama dırmaşdı, ancaq bunu etmək onun üçün çox asan deyildi, çünki çəkməli-çəkməli dama çıxmaq çətindi.

Elə ki Adamyeyən insan şəklini aldı, Pişik ehtiyatla damdan sürüşüb düşdü, boynuna aldı ki, doğrudan da, o, bərk qorxub, elə qorxub ki, heç deyə bilmir.

Adamyeyən qəhqəhə çəkib güldü.

– Məni bir də inandırırıldı ki, – Pişik yenə də dilləndi, – guya, siz ən balaca bir heyvana da, məsələn, siçana və ya siçovula dönə bilərsiniz. Sözüün doğrusu, buna heç inana bilmirəm!

– İnana bilmirsiniz? – Adamyeyən bərkdən bağırdı. – İndi görərsiniz!

O, həmin dəqiqə balaca bir siçana çevrildi və döşəmənin üstə oyan-buyana qaçmağa başladı.

Pişik siçanı görən kimi cəld onun üstünə atıldı və qamarlayıb yedi.

Bu vaxt kral qəsrin yanından ötürdü. O, Adamyeyənin bu gözəl qəsrini gördü, ayaq saxlayıb ona baxmaq istədi.

Pişik karetin çarxlarının səsinə eşitdi, bildi ki, karet körpüyə çatıb, tez onun qarşısına çıxdı.

– Əlahəzrət, markiz Karabasın qəsrinə xoş gəlib! – səsləndi.

Kral ucadan dedi:

– Necə, bura cənab markizindir? Demək, bu da sizin qəsrinizdir? Mən hələ belə qəşəng qəsr görməmişəm! Əgər icazə versəniz, içəri girərik.

Markiz gənc şahzadə xanımın karetdən düşməsinə kömək etdi, onunla birlikdə kralın arxasınca qəsrə getdi.

Onlar böyük bir otağa girdilər. Burada Adamyeyənin dostları üçün müxtəlif yeməklər hazırlanmışdı. Dostları nahara Adamyeyənin yanına gəlmişdilər. Elə ki eşitdilər kral qəsrədir, içəri girməyə çəkildilər.

Kral bir dəqiqə də gözünü markiz Karabasdan çəkmir, həm onun qəşəngliyinə, həm də hesabagəlməz dövlətinə valeh olmuşdu.

Kral beş və ya altı qədəh şərab içdikdən sonra dedi:

– Cənab markiz, mənə qulaq asın, əgər mənim qızıma evlənmək ürəyinizdən keçirsə, bircə kəlmə sözlünüz kifayətdir.

Markiz ehtiramla baş əydi. Belə hörmətə qarşı təşəkkürünü bildirdi və bu işə həvəslə razı oldu. Həmin gün şahzadə xanıma evləndi.

Bundan sonra Pişik xüsusi hörmət sahibi oldu. O daha siçanları ovlamırdı, ancaq hərdənbir, elə-belə, vaxtını keçirmək üçün onlarla oynayırdı.

FRANSUA MARİ VOLTER
(1694–1778)

KANDİD, YAXUD OPTİMİZM

(Hekayədən fraqmentlər)

I fəsil

KANDİD GÖZƏL QƏSRDƏ NECƏ TƏRBİYƏ ALMIŞ VƏ
ONU ORADAN NECƏ QOVLAMIŞLAR

Vestfaliyada, baron Tunder-Ten-Tronqun qəsridə təbiətin ən xoş xasiyyət bəxş etdiyi bir gənc yaşayırdı. Onun bütün qəlbi simasında əks edirdi. Bu gənc hər şey barəsində xeyli düzgün və çox sadədil-cəsinə mühakimə edərdi; belə güman edirəm ki, buna görə də onu Kandid¹ adlandırırdılar. Bu evin köhnə xidmətçiləri belə güman edirdilər ki, Kandid baronun bacısı ilə qonşuluqda olan lütfkar və namuslu əsilzadənin oğlu idi; bu əsilzadə zamanın təxribedici qüvvəsi sayəsində şəcərəsinin məhv olmasından ötrü, əcdadının yalnız yetmiş bir nəslindən artığını isbat edə bilmədiyi üçün həmin xanım heç vəchlə ona ərə getmək istəməmişdi.

Baron, Vestfaliyanın ən qüdrətli hakimlərindən biri idi, onun qəsridə həm qapı, həm də pəncərələr var idi; baş zal hətta şpalerlə bəzənmiş idi. Dal həyətlərdəki itlərin hamısı lazım gəldiyi zaman tam sürü təşkil edir, mehtərlər ovçu olurdular; kənd keşişi böyük sədəqə paylayan idi. Onlar hamısı baronu “Monsenyor” deyərək adlandırırdı və o, əyləncəli sərgüzəştlər nəql etdiyi zaman gülərdilər.

Onun zövcəsi baronessa, təxminən, üç yüz əlli girvənkə gəlirdi, bununla da o, özünə qarşı böyük ehtiram oyadırdı. Baronessa adlı-

---

¹ *Kandid* – fransızca “təmizürəkli, səmimi” deməkdir.

sanlı qonaqları elə bir ləyaqətlə qəbul edirdi ki, bu ləyaqəti onun hörmətini daha da artırırdı. Baronessanın on yeddi yaşlı qızı Kuni-kunda uca, tərəvətli, dolğun və yeməli qız idi. Baronun oğlu hər cəhətdən öz atasına layiq oğlan idi.

Mürəbbi Panqlos evin kahini idi və balaca Kandid onun dərslərini öz yaş və xarakterinin bütün safqəlbliyiylə dinlərdi. Panqlos metafizika – teoloqo-kosmoloqo-nihologiya dərslərini verərdi. O, səbirsiz bir hərəkət olmadığını və mümkün dünyalardan ən yaxşısı olan bu dünyada zəngin baronun qəsri – qəsrlərin ən gözəli, baronessa cənabları isə – mümkün olan baronessaların ən yaxşısı olduğunu heyret ediləcək halda isbat edirdi. “Bəllidir ki, – o söyləyirdi, – şeylər başqa cürə ola bilməz; madam ki, hər şey məqsədəuyğun bir surətdə yaradılmış, demək, hər şey zəruri olaraq ən yaxşı məqsəd üçün yaradılmışdır. Budur, diqqət edin, burunlar gözlüklər üçün yaranmışdır, çünki bizim gözlüklərimiz vardır. Ayaqlar, yəqin ki, ayaqqabı geydirmək üçün təyin edilmişdir, buna görə də biz onları geyindiririk. Daşlar yonulmaq və onlardan qəsrlər tikmək üçün əmələ gəlmişdir, odur ki bax, ibrət sahibi baron bu gözəl qəsirə malikdir. Donuzlar yeyilmək üçün yaradılmışdır – biz donuz ətinə bütün iluzunu yeyirik. Demək, hər şeyi yaxşı görən adamlar boş danışrlar – demək lazımdır ki, hər şey yaxşıya doğru getmək üzrədir”.

Kandid diqqətlə dinləyir və sadəilcəsinə inanırdı: O, Kunikundanı fəvqəladə dərəcədə gözəl sanırdı, lakin buna baxmayaraq, ona bu barədə bir şey söyləməyə belə heç vaxt cəsarət etmirdi. O, belə güman edirdi ki – baron Tunder-Ten-Tronq doğulmaq səadətindən sonra – bəxtin ikinci dərəcəsi – Kunikunda olmaq, üçüncüsü – onu hər gün görmək, dördüncüsü – o məhəllənin və demək, bütün dünyanın ən böyük filosofu olan müəllim Panqlosu dinləmək idi.

Bir dəfə Kunikunda qəsrin yaxınlığında, park adlanan kiçik ormanlıqda gəzərkən doktor Panqlosu kollar arasında gördü, o, burada baronessanın kiçik, əsmər, çox sevimli və çox utancaq qulluqçusuna təcürbi fizika dərsləri verirdi. Kunikunda elmlərə çox böyük həvəskar olduğundan nəfəsini içəri çəkərək, qarşısında ardı-arası kəsilmədən təkrar edilən təcrübələri seyrə başladı. O, doktorun sübutlarını olduqca aydın bir surətdə anladı, onların rabitə və ardıcılığını

mənimsədi. Gənc Kandid üçün qaneedici olduğu qədər onun özünə də qaneedici olan bu təcrübə üçün özünün bir obyekt ola biləcəyini düşünərək, dalğın, həyəcanlı və bilik arzusu meylilə dolmuş bir halda oradan uzaqlaşdı.

Qəsre qayıdarkən Kandidə rast gəldi və qızardı; Kandid də qızardı. O, Kandidi qırıq səslə salamladı və utanmış Kandid özünün belə anlamadığı sözlərlə ona cavab verdi. Ertəsi gün, nahardan sonra masa başından çəkildikləri zaman Kunikunda və Kandid özlərini şirma dalında gördülər. Kunikunda dəsmalını əlindən saldı, Kandid dəsmalı qaldırdı, Kunikunda məsumcasına onun əlini sıxdı. Oğlan sürətlə, həyəcan və fəvqəladə bir nəzakətlə gənc baronessanın əlini öpdü; onların dodaqları birləşdi, gözləri yanır, dizləri titrəyir, əlləri əsirdi. Baron Tunder-Ten-Tronq şirmanın yaxınlığından keçirdi, işin səbəb və nəticələrini özünə bellı edib möhkəm təpiklə Kandidi qəsrədən bayıra fırlatdı. Kunikunda özündən getdi. Gözlərini təzəcə açmışdı ki, baronessa onu sillələməyə başladı; beləliklə, bütün mümkün olan qəsrlərin ən gözəlində və ən yaxşısında böyük qələbəlik, həyəcan əmələ gəlmişdi.

II fəsil

BOLQARLARIN YANINDA KANDİDİN BAŞINA NƏ GƏLMİŞDİ

Dünya cənnətindən qovulmuş Kandid ağlaya-ağlaya gözlərini göyə dikə-dikə, nəzərlərini tez-tez gənc baronessalardan ən gözəlinin yaşadığı ən gözəl qəsre çevirərək, haraya getdiyini bilmədən uzun müddət yürüdü. Şam etmədən, tarlaların üzərində, iki şırım arasında uzandı; qar lopa-lopa töküdü. Ertəsi günü Kandid tamamilə üzülmüş halda pulsuz, acından və yorğunluqdan ölə-ölə, Valdbərhof-frarbəq-Diqdorf adlanan qonşu şəhərə gəlib çıxı bildi. O, qəmgin halda meyxananın qabağında dayandı.

Göy paltarlı iki nəfər onu gördü:

– Dostum, – onlardan birisi söylədi, – bax, necə qədd-qamətli oğlandır, boy-buxunu da münasibdir.

Onlar Kandidə yaxınlaşıb, ən nəzakətli tərzdə onu nahara dəvət etdilər.

– Cənablar, – Kandid onlara xoş təvazökarlıqla döndü, – siz mənə çox hörmət edirsiniz, lakin iş burasındadır ki, ümumi xörəyin haqqını vermək üçün pulum yoxdur.

– Eybi yoxdur, – göypaltarlılardan biri söylədi, – sizin kimi adam heç bir şey verməməlidir; axı sizin boyunuz beş fut beş düym olar, deyilmi?

– Bəli, cənablar, mənim boyum, doğrudan da, belədir, – deyərə Kandid təzim ilə cavab verdi.

– Di masa başına oturunuz, biz nəinki sizin pulunuzu verərik, hətta üstəlik olaraq, qoyun ki, siz bundan sonra da pul cəhətdən çətinlik çəkəsiniz. İnsanlar elə bir-birinə yardım etmək üçün yaranmışlardır...

Kandid:

– Doğrudur, – söylədi, – bunu mənə həmişə Panqlos da deyər, mən indi görürəm ki, hər şey yaxşılığa doğru getməkdir.

Ona bir qədər pul təklif etdilər. O, bu pulları aldı və öz payını vermək istədi, lakin onlar qoymadılar və masa başında əyləşdilər.

– Bəlkə, siz?..

– Ah, bəli! – o cavab verdi, – mən Kunikundanı həssas surətdə sevirəm.

Bu cənablardan biri:

– Yox, – söylədi, – biz sizdən soruşuruq: siz bolqar kralını sevməyirsinizmi?

Kandid:

– Heç yox, – söylədi, – axı mən onu heç bir vaxt görməmişəm.

– Necə? O, kralların ən sevimlisidir, buna görə də onun sağlığına içməlisən.

Kandid:

– Tam bir məmnuniyyətlə, cənablar! – deyib içir. – Yetər. İndi siz bolqarların dayağı, müdafiəsi, mühafizəsi, qəhrəmanısınız. Sizin taleyiniz və şöhrətiniz təmin edilmişdir.

Dərhal onun ayaqlarını buxovladılar və alaya sürüdülər. Onu sola, sağa dönməyə, sümbəni çıxarıb taxmağa, nişan almağa, atmağa,

yürüşə məcbur etdilər və ona otuz kötək vurdular. Ertəsi gün o, məşqi bir qədər yaxşı apardı və yalnız iyirmi kötək yedi. Daha ertəsi gün ona ancaq on kötək vurdular. Yoldaşları ona əcaibə baxan kimi baxırdılar.

Tamamilə özünü itirmiş Kandid özünün nə üçün qəhrəman olduğunu heç bir tövrlə kəsdirə bilmirdi. Gözəl bahar günlərinin birində o, bir az gəzinmək fikrinə düşdü, ayaqlarından öz zövqü üçün istifadə etməyin heyvanlar kimi insanların da ayrılmaz imtiyazı olduğuna inanmış bir halda baş götürüb gözü gördüyü tərəfə yürüdü. Lakin o heç ikicə mil getməmişdi ki, birdən altı fut boylu digər dörd qəhrəman onu yaxaladı, əl-qolunu bağlayıb, həbsxanaya atdı. Rəsmi surətdə ondan xəbər aldılar ki, o, nəyi tərcih edir: otuz altı dəfə sıraları arasından qovulmağını, yoxsa birdən alınma on iki güllənin düzülməsinimi? O nə qədər inandırırsa da ki, onun iradəsi sərbəstdir və nə onu, nə də o birisini istəmir, bir şey çıxmadı – iki şeydən birini seçməli oldu. Azadlıq adlanan ilahi nemət üzündən alay sıraları arasından otuz altı dəfə keçməyi seçdi. İki gəzintiye tab gətirə bildi; alay iki min əsgərdən ibarət idi ki, bu da Kandid üçün boynundan tutmuş dabanlarına kimi bütün əzələ və əsəblərini açmış olan dörd min ağac zərbəsi demək idi. Üçüncü keçişə başlamaq istədikləri zaman əldən düşmüş Kandid başının dağılmasına üstünlük verməyi xahiş etdi və bu güzəştə nail oldu. Onun gözlərini bağladılar, dizi üstə qoydular. Bu halda bolqar kralı yandan ötürdü; məhkumun günahını soruşdu; bu kral böyük dahi olduğu üçün Kandid haqqında verilən xəbərdən anladı ki, o, dünya işlərindən xəbərdar olmayan gənc metafizikdir – odur ki kral əsr bitincəyə qədər bütün jurnallarda mədh ediləcək mərhəmət göstərərək, Kandidə həyat bağışladı. Məharətli cərrah Diosqorid¹ tərəfindən göstərilmiş yumşaldıcı əlaclar ilə Kandidi üç həftənin içərisində sağaltdı. Onun bədəninə təzə dəri gəlməyə və o, gəzməyə başlamışdı ki, bu zaman bolqar kralı avarlar kralına müharibə elan etdi.

---

¹ *Diosqorid* – Qədim Romada yunan mənşəli həkim, farmakoloq, naturalist

III fəsil

KANDİD BOLQARLARDAN NECƏ XİLAS OLDU VƏ
BUNUN NƏTİCƏSİNDƏ NƏ BAŞ VERDİ

Heç bir şey bu iki ordu qədər gözəl, bu qədər mütəhərrik, bu qədər parlaq və müntəzəm ola bilməzdi. Borular, fleytalar və təbillər, toplar cəhənnəmdə belə eşidilməmiş ahəng yaradırdı. Əvvəl toplar hər iki tərəfdən altı min nəfər tələf etdi, sonra tüfəng atışması dünyalar arasında ən gözəl olan dünyanın üzünü murdarlayan doqquz, yaxud on min sərsəridən xilas etdi. Süngü də bir neçə min nəfərin ölümünə kafi dərəcədə səbəb olmuşdu. Bunların hamısı bir yerdə ölənlərin sayını otuz min nəfərə çıxara bilərdi. Kandid filosofa yaraşacaq tərzdə tir-tir titrəyir və bütün bu qəhrəmancasına döyüş müddətində daha yaxşı gizlənməyə çalışırdı. Nəhayət, hər iki kral hərəsi öz düşərgəsində minnətdarlıq duasını oxumağa əmr verdikdə Kandid hərəkət və səbəblər haqqında mühakimə yürütmək üçün başqa yerə getməyi qərara aldı. Ölümlər və can verənlər yığını arasından keçib, ən əvvəl qonşu kəndə çatdı; bu kənd yandırılmışdı; bu, avar kəndi idi, onu bolqar ümumi hüquq qanunlarına görə yandırmışdılar. Bir tərəfdə zərbələrlə şikəst edilmiş qocalar öz balalarını qanlı bağrırlarına basaraq yaralı qadınlarının can verdiklərinə baxır; o biri tərəfdə bir neçə qəhrəmanın təbii ehtiyacını ödədikdən sonra doğram-doğram kəsilmiş gənc qızlar son nəfəslərində idilər; bu yanda isə yarıya kimi yandırılmışlar yalvarıb tamamilə öldürülmələrini rica edirdilər. Yer in üstündə kəsilib atılmış əl və ayaqlarla yan-yana beyin parçaları dağılmışdı.

Kandid tələsik qonşu kəndə qaçdı, bu kənd bolqar kəndi idi və avar qəhrəmanları onunla da həmin qayda üzrə davranmışdılar. Kandid daim titrək vücutlar, yaxud xarabalar arasından keçərək, öz çantasında bir qədər ərzaq saxlayıb, aramsız Kunikundanı xatırlayaraq, nəhayət, müharibə meydanını tərk etdi. O, Hollandiyaya çatdıqda ərzaq qurtarmışdı; lakin bu ölkədə hamının varlı və mömin olduğunu eşitdiyi üçün o, Kunikundanın gözəl gözləri sayəsində qovulmuş

olduğundan qabaq baronun qəsində gördüyü rəftardan pis rəftar görməyəcəyinə şübhə etmirdi.

Bir neçə möhtərəm şəxsdən pul diləndi, lakin onların hamısı ona belə cavab verdi ki, əgər o, bu sənətinə davam etsə, onu islah evinə salar və orada yaşamağın tövrünü öyrədərlər.

Sonra Kandid bir az əvvəl böyük cəmiyyətdə düz bir saat şafəq-qət haqqında danışan adama müraciət etdi. Natiq ona əyri-əyri baxdı:

– Siz buraya nə üçün gəlmisiniz? – o sual verdi.

Buna Kandid:

– Səbəbsiz heç bir hərəkət ola bilməz, – təvazö ilə cavab verdi, – hər şey zəruriyyət zənciri ilə bağlanmış və yaxşıya doğru getmək əsası üzrə qurulmuşdur. Kunikundanın cəmiyyətindən qovulmam, alay sıraları arasından keçilməmə və çörəyi özüm qazana bilincəyə kimi dilənməmə lazım idi; başqa cür ola da bilməzdi.

Natiq ona:

– Dostum, – söylədi, – papanın dəccal olduğuna inanırsınızmı?

Kandid:

– Mən onun haqqında heç bir şey eşitməmişəm, – cavab verdi, – lakin o, dəccal olsa da, olmasa da, mənim çörəyim yoxdur.

– Sən o çörəyi yeməyə layiq deyilsən! Rədd ol, sərsəri, rədd ol, zavallı və məndən həmişəlik əl çək! Natiqin arvadı başını pəncərədən çıxarıb, papanın dəccal olmasından şübhə edən adamı görərək... ilə dolu qabı onun başına əndərdi. Ah fələk! Dindarlıq səyi xanımları gör nə dərəcəyə çatdırarmış!

Xaç suyuna heç bir zaman çəkilməmiş Yakov adlı mərhəmətli anabaptist¹ qardaşlarından birisi olan ruha malik, ləkəsiz ikiayaqlı məxluq ilə belə amansız və biabırcasına rəftar edildiyini görmüşdü. Onu öz evinə apardı, üst-başını təmizlədi, yağla çörək verdi, iki florin bağışlayıb, onu özünə məxsus Hollandiyada istehsal edilən İran qumaşları fabrikinde işləməyi belə öyrətmək istədi.

Kandid təzim edərək:

– Müəllim Panqlos doğru deyirdi ki, dünyada hər şey yaxşıya doğru getmək üzrədir, – dedi, – çünki mənə sizin bu fəvqəladə alicə-

---

¹ *Anabaptist* – əmlak bərabərliyi tərəfdarı

nablığınız qaraəbəli cənabla onun qadınının qabalığından müqayisə edilməz dərəcədə artıq təsir etmişdir.

Ertəsi günü gəzinərkən Kandid bədəni irinləmiş, yaralı, ölgün-gözlü, ağzı əyri, burnu yaralı, dişləri qara, boğuc səsli, amansız öskürəkdən cana gəlmiş, hər dəfə öskürdükcə dişinin birini tüpürən dilənçiyə rast gəldi.

IV fəsil

KANDİD ÖZ KEÇMİŞ FƏLSƏFƏ MÜƏLLİMİ DOKTOR PANQLOSU NECƏ QARŞILADI VƏ TƏSADÜF NƏ KİMİ NƏTİCƏLƏR VERDİ

Kandid dəhşətdən daha artıq mərhəmət hissinə qapılaraq, öz namuslu anabaptisti Yakovdan aldığı o iki florini bu müdhiş dilənçiyə verdi. Eybəcər diqqətlə onun üzünə baxıb hönkürtü ilə ağladı və onun boynuna sarıldı. Kandid qorxu içərisində geri çəkildi.

– Heyhat! – bir bədbəxt digər bədbəxtə söylədi. – Siz öz sevgili Panqlosunuzu tanımırsınızmı?

– Necə? Mənim əziz müəllimsiniz, siz nə üçün belə dəhşətli haldasınız? Sizə necə bir bədbəxtlik üz verdi? Nə üçün artıq o gözəl qəsrdə yaşamırsınız? Qızlar arasında inci olan, təbiətin o nümunəvi əsəri Kunikunda bəs nə oldu?

Panqlos:

– Mən gücdən düşmüşəm, – dedi.

Kandid dərhal onu anabaptistin tövləsinə aparıb, bir az çörək verdi və Panqlos qüvvətə gələndən sonra:

– Hə, – ona sual verdi. – Bəs Kunikunda?

– Kunikunda vəfat etmişdir, – Panqlos cavab verdi.

Kandid bu sözləri eşidər-eşitməz özündən getdi. Panqlos tövlədə təsadüfən tapdığı pis sirkəni iylədərək Kandidi özünə gətirdi. Kandid gözlərini açdı.

– Kunikunda ölüb! Ah, aləmlərin ən gözəli, necə oldun? Bəs o, nədən öldü? Atasının o gözəl qəsrindən təpiklərlə qovulduğum üçün deyil ki?

Panqlos:

– Yox, – deyib ona cavab verdi, – bolqar əsgərləri onu tabdan düşüncəyə qədər zorlayıb, sonra kəsib öldürdülər, onu müdafiəyə qalxan atasının başını partlatdılar, baronessanı parça-parça kəsdilər; mənim bədbəxt şeyirdimin taleyi eynilə başçısının taleyi kimi oldu. Qəsrin özünə gəldikdə, bolqarlar daşı daş üstə qoymadılar: anbarlar, qoyunlar, ördəklər, ağaclar hamısı tələf edilmişdir; lakin bizim intiqamımız yerdə qalmadı, çünki avarlar qonşuda olan bolqar baronunun mülkünü eyni hala salmışlar.

Bu sözlərdən sonra Kandid ikinci dəfə özündən getdi, lakin özünə gəlib, belə hallarda deyilməli olan sözlərin hamısını dedikdən sonra Panqlosun bu qədər acınacaqlı halının səbəb, nəticə və əsaslarını kafi dərəcədə tədqiq etmək istədi.

Həkim:

– Heyhat! Məhəbbət, məhəbbət, insanın təsəllisi, kainatın mühafizi, bütün həssas vücudların ruhu, gözəl məhəbbət! – deyib ah çəkdi.

– Heyhat, – Kandid də səsləndi. – Bu məhəbbəti – ürəklərin hakimi, ruhların ruhu olan məhəbbəti mən də bilmiş idim; o, mənə yalnız bir öpüş və iyirmi təpik bəxş etdi. Lakin necə oldu ki, bu qədər gözəl bir səbəb sizdə belə iyrənc nəticələr törətdi.

– Ah, mənim əziz Kandidim, – Panqlos cavab verdi, – siz ki bizim əlahəzrət baronessanın Paketta adlı qəşəng qulluqçusunu tanıyırdınız: onun qoynunda cənnət zövqü duymuşdum. İndi görürsünüz, mənə taqətdən salan bu cəhənnəm əzabı onun nəticəsidir. O, bu əzablara, görünür, özü tutulmuş, bəlkə də, onlardan ölmüşdür. Pakettaya bu hədiyyəni son dərəcə bilikli bir fransız rahibi bəxş etmişdi; rahibin özü isə, mənbəyini axtarmış olsaq, onu qoca bir qrafinyadan, qrafinya süvari kapitanından, kapitan markizadan, markiza keşişdən, paz cəzviddən, cəzvid isə hələ rahib şeyirdi ikən onu, doğrudan-doğruya, Xristofor Kolumbun yoldaşlarının birindən alıb. Mənə gəldikdə isə, onu artıq heç bir kəsə keçirməyəcəyəm, çünki tezlikcə özüm ölüb-gedəcəyəm.

– Bu nə şəcərədir, Panqlos? – deyərək Kandid təəccüb etdi, – onun bacısı şeytanın özü deyil ki?

– Yox, yox, – böyük həkim cavab verdi, – bu, dünyaların ən gözəlinə zəruri olan bir şeydir, labüd əlavədir, çünki Kolumb, mənşə çeşməsinə zəhərləyən, hətta çox zaman onu tamamilə məhv edən və təbiətin böyük məqsədinə açıqdan-açığa mane olan bu xəstəliyi, Amerika adalarının birində tutmasaydı, bizdə nə şokolad, nə də qəhvə olardı; onu da qeyd edim ki, bizim qitədə bu xəstəlik dini mübahisələr kimi hələlik yalnız bizim özümüzə məxsus olan bir hadisədir; türklər, hindlilər, iranlılar, çinlilər, siamlılar, yaponlar onu hələ tanımır; lakin onların bu xəstəliyi bir neçə əsrdən sonra tanıyacaqları üçün kafi səbəblər var. Bunun intizarında ikən bu xəstəlik bizdə, xüsusən, dövlət taleyini həll edən şanlı və ədəbli müftəxorlardan ibarət olan böyük ordularda təcüb ediləcək müvəffəqiyyətə nail olmuşdur; hər bir intizamla bir-birinin qarşısında duran otuz min nəfərlik iki ordunu gördükdə əmin olun ki, hər birində iyirmi min nəfər mütləq siflisə tutulmuşdur.

Kandid təcüb etdi:

– Əcaib şeydir! Lakin siz gərək özünüzi sağaldasınız.

– Bunu bəs necə etməli? – Panqlos söylədi, – mənim bir qəpik pulum yoxdur, əzizim, bütün yer kürəsində cibindən pul verməmiş, yaxud yalvarıb başqasının pul verməsinə nail olmamış nə dəstür qoymaq olar, nə də qan almaq.

Onun bu sözləri Kandidi aşağıdakı işə vadar etdi: mərhəmətli anabaptist Zakın ayaqlarına qapılaraq öz dostunun vəziyyətini o qədər təsiredici bir şəkildə təsvir etdi ki, yumşaqqəlbli Zak doktor Panqlosu dərhal öz evinə apararaq onu öz hesabına müalicə etməyə başladı. Müalicə zamanı Panqlos yalnız bircə gözünü və bir qulağını itirdi. O çox yaxşı yazır və hesabı gözəl bilirdi. Anabaptist Zak onu öz mühasibi vəzifəsinə qoydu. İki aydan sonra ticarət işləri üçün Lissabona getməli olduqda iki filosofu da özü ilə bərabər öz gəmisində apardı. Panqlos hər şeyin dedikcə yaxşı olduğunu və bundan yaxşı ola bilməyəcəyini ona izah etdi; Zak razı olmurdu:

– Mən əminəm ki, insanlar öz təbiətlərini qismən özləri pozmuş, xarab etmişlər, çünki insan canavar yaranmamışdır, canavar halına düşmüşdür. Allah onlara top, süngü verməmişdir, onların özləri bir-birini tələf etmək üçün süngü, tüfəng düzəltmişdir. Hələ bundan başqa

iflası da özləri uydurub, əlavə olaraq, borc verənləri aldatmaq üçün iflas edənlərin əmlakını öz əlinə alan məhkəməni də uydurmuşlar.

– Bunun hamısı zəruridir, – çəp doktor cavab verdi, – ayrı-ayrı bədbəxtliklərdən ümumi rifah meydana gəlir, odur ki ayrı-ayrı bədbəxtliklərin sayı çox olduqca, ümumi rifah da bir o qədər yüksələcəkdir.

Onlar belə söhbət edərkən, göy birdən tutuldu, hər tərəfdən külək əsdi və Lissabon limanının yaxınlığında ikən, gəmini dəhşətli bir tufan qapladı.

V fəsil

FIRTINA, GƏMİNİN QƏZAYA UĞRAMASI, ZƏLZƏLƏ VƏ DOKTOR PANQLOS, KANDİD VƏ ANABAPTİST ZAKIN TALEYİ

Sərnişinlərin bir yarısı gəminin yana doğru sallanaraq, bütün əsəbləri və bir tərəfdən digər tərəfə çalxaladığı bütün orqanizm mayelərini məruz qoyduğu müdhiş, ağlasığmaz əzablardan qovrulur, can verirdi; onların təhlükədən qorxmağa belə gücü yox idi. Digər yarısı isə bağırır və dua oxuyurdu; yelkənləri cırılmış, dor ağacları qırılmış, gəmi də sınmışdı. Bacaran işləyirdi, lakin heç kəs bir şey anlamır, heç kəs əmr vermirdi. Anabaptist göyərtə üzərində duraraq gəminin idarə edilməsinə bir qədər yardım edirdi; hirsələnmiş bir matros onu elə itələdi ki, Anabaptist yerə yıxıldı; lakin matros özü şiddətli zərbə nəticəsində müvazinətini itirərək gəmidən başısağrı kəlləməyallaq getdi. Sınıq dor ağacına ilişərək asılı halda qaldı. Ürəyiyumsaq Zak dərhal onu xilas etməyə atılıb, kömək edərək onu gəmiyə çıxardı, lakin özünü saxlaya bilməyib, matrosun gözü qabağında dənizə yıxıldı; matros isə onun tərəfə belə baxmayıb, onu ölüm pəncəsində buraxdı. Kandid yaxınlaşdıqda himayəçisinin bir an üçün su üzünə çıxıb, sonra dərhal dalğalara daldığını gördü. Onun ardınca dənizə atılmaq istədi; lakin filosof Panqlos Lissabon reydinin elə məhz həmin bu anabaptistin məhv olması üçün mövcud olduğunu isbat edərək onu saxladı. O, bunu isbat edərkən, gəmi *a priori* (yəni, onları qabaqlayaraq) çatladı

və Panqlos, Kandid və mərhəmətli anabaptistin ölümünə səbəb olmuş vəhşi matrosdan başqa bütün yerdə qalan camaat tələf oldu: bu yaramaz matros üzərək sağ-salamat sahilə çıxdı, Panqlosla Kandid də taxtanın üstündə oraya çatdılar.

Bir az özünə gəldikdən sonra hər ikisi Lissabona doğru yönəldilər, ciblərində bir az pul tapmışdılar, fırtınadan xilas olduqdan sonra özlərini bu pul ilə ac ölümdən də qurtaracaqlarına ümid edirdilər.

Hamilərinin ölümü dalınca ağlaya-ağlaya təzəcə şəhərə girmişdilər ki, ayaqları altında yerin tərpənməyə başladığını hiss etdilər; dəniz coşub sahilədən çıxır, körpüdə duran gəmiləri parça-parça edirdi. Alovla kül havada burularaq küçələri, meydanları örtüb basırdı: evlər dağılır, damlar uçur, bünövrələr tökülürdü; müxtəlif yaşlı və müxtəlif cinsli otuz min əhali xarabalar altında əzilib tələf olmuşdu. Matros söyüş yağdırıb, fit çalaraq:

– Ciblər dolacaq, – deyə səsləndi.

– Amma çox maraqlı şeydir, görəsən, bu qəribə hadisə hansı razı sala biləcək dəlil ilə əsaslandırıla bilər, – Panqlos qeyd etdi.

– Bu qiyamətdir ki, – Kandid heyran qaldı.

Matros pul axtarmaq üçün canından keçərək dərhal xarabalara doğru getdi, pulu tapdı, aldı, doyuncu vurdu və yuxusunu aldıqdan sonra dağılmış evin xarabalarında meyitlər və can verənlər arasında gözüne dəymiş birinci qızın eşqini satın aldı.

Panqlos onu qolundan çəkib:

– Dostum, – dedi, – yaxşı deyil, ümumi dünya idrakını təhqir edirsiniz. Belə bir zamanda da olurmu?

– Cəhənnəmə ki, – matros cavab verdi, – mən matrosam, Bataviyada anadan olmuşam, dörd dəfə Yaponiyaya getmiş və dörd dəfə xacı ayaqlar altında tapdalaşmışam, sən də öz ümumdünya idrakınla yola gətirəcək adam tapmısan.

Kandid daş çınqılları ilə yaralanmış, hər cür qırıntılarla örtülü halda küçədə yatırdı.

– Heyhat, – Panqlosa müraciət etdi, – mənə bir az şərab və yağ tapın, yoxsa mən ölüərəm.

– Bu zəlzələ yeni zəlzələ, yeni şey deyildir, – Panqlos cavab verdi, – keçən il Amerikada olan Lima şəhəri tamamilə eyni bir zəlzələyə

düçar olmuşdu; eyni səbəblər eyni nəticələr doğurur, yəqin, Limadan Lissabona doğru Şimal xətti keçir.

– Bəli, bu, doğrudan da, həqiqətə oxşayır, – Kandid cavab verdi, – lakin siz Allah, mənə bir az yağ və şərab verin.

– Necə yəni, həqiqətə oxşayır, – filosof qışqırdı, – mən bunun artıq isbat edildiyini israr edirəm.

Kandid özündən getdi. Panqlos yaxındakı bulaqdan ona su gətirdi.

Sabahı güntü xarabalar arasında dolaşarkən bir az yeməli şey tapıb özlərini bir balaca bərkitdilər. Sonra sağ qalmış əhaliyə yardım göstərməyə başladılar. Xilas etdikləri vətəndaşlardan bəziləri onları belə şəraitdə heç də pis olmayan xörəyə qonaq etdilər; doğrudur, xörək çox pərişan halda yeyilirdi; həmsöhbətlər yedikləri çörəyi göz yaşları ilə isladır, Panqlos isə başqa cür ola bilməyəcəyinə inandıraraq onlara təskinlik verirdi.

– Çünki, – deyir, – heç bir şey olduğundan yaxşı ola bilməz; çünki Lissabon altında vulkan varsa, demək, o, başqa yerdə ola bilməzdi, çünki şeylər olduğu kimidir, başqa cür ola bilməz, çünki hər şey gözəldir.

Qara inkvizisiya məmuru onun yanında oturmuşdu, bu sözlərini eşitdikdə çox ədəblə ona müraciət edərək:

– Görünür, siz möhtərəm cənab, ilk günaha inanmırsınız, – dedi, – çünki əgər hər şey yaxşıya doğru getmək üzrədirsə, demək, nə günahadüşmə, nə də cəza vardır.

– Əlahəzrətlərin məni əfv etməsini rica edirəm, – Panqlos daha da ədəblə ona cavab verdi, – insanın günaha düşməsi və onun lənətlərə məruz qalması dünyaların ən gözəлиндə zəruri olan bir şey idi.

– Demək, siz iradənin sərbəstliyini inkar edirsiniz, – inkvizitor sual verdi.

– Əlahəzrət cənabınıza qarşı bir az cəsarət edirəm, – Panqlos cavab verdi, – azadlıq tam və mütləq bir zəruriyyətlə bir sırada gedə bilər; çünki bizim azad olmağımız zəruridir, çünki qabaqcadan nəsib edilmiş iradə... – lakin burada məmur portveyn, yaxud oporto tökən qulluqçusuna başı ilə işarə elədi.

VI fəsil

ZƏLZƏLƏNİN QARŞISINI ALMAQ ÜÇÜN YARADILMIŞ GÖZƏL
AUTO-DA-FE¹ VƏ KANDİDİN DÖYÜLMƏSİ HAQQINDA

Lissabonun dörddəüç hissəsini dağıtmış zəlzələdən sonra yerli ərənlər belə qərara gəldilər ki, şəhərin tamamilə dağılmasının qarşısını alacaq ən yaxşı əlac xalqın qarşısında gözəl auto-da-fe mənzərəsini göstərməkdən ibarətdir. Qoimbir universiteti belə güman edirdi ki, bir neçə nəfər insanın atəş üzərində təntənəli surətdə yandırılması yerin titrəməsinə mane olacaq ən yaxşı əlacdır.

Buna görədir ki, öz bacılığı ilə evlənməsi ifşa olunan bir basklı və donuz piyi ilə doldurulmuş cücəni yeyib, içindəki donuz piyini atan iki portəgizlini tutub dama basdılar; çörəkdən sonra da doktor Panqlosu və onun tələbəsi Kandidi – birincisini danışdığı sözlər üçün, ikincisini isə təsvibedici halda qulaq asdığı üçün tutub əl-qolunu bağladılar. Hər ikisini ayrı-ayrı olaraq çox sərin evə saldılar, günəş heç zaman onları burada narahat edə bilməzdi. Səkkiz gündən sonra əyinlərinə əba geyindirib, başlarını kağız qalpaqla bəzədilər.

Kandidin əbası və papağı üzərində başısaşağıya doğru çevrilmiş böyük dillər və quyruqsuz, caynaqsız şeytanlar çəkilməmişdi. Panqlosunkunda isə şeytanlar caynaqlı və quyruqlu olub, alov dilləri ucu ilə yuxarıya doğru çevrilmişdi. Bu qiyafədə dedikcə təsiredici mevizə və gözəl səkkizsəslə xora qulaq asaraq, təntənəli rəsm-keçid düzəldilər. Şərqi oxuya-oxuya, ritmi gözləyərək Kandidi qamçı ilə döydülər. Basklı və donuz piyi ilə arası olmayan iki nəfər portəgizli yandırıldı, Panqlos isə, adətə zidd olaraq asıldı. Həmin elə o günü Yer yenə də dəhşətli gürultu ilə silkələnməyə başladı.

Son dərəcə qorxmış, əldən düşmüş, qana batmış və ağılnı itirmiş Kandid tir-tir titrəyərək öz-özünə belə düşündürdü: “Yaxşı, bu, dünyaların ən yaxşısıdırsa, bəs, görəsən, yerdə qalanları necədir? Kaş mənə bir dəfə də qamçılaysaydılar; mən buna alışdım, mənə bolqarlar da qamçılamışdı; lakin əziz Panqlos, mənim dünyada ən böyük filosofum,

¹ *AUTO-DA-FE* – inkvizisiyanın qərarını elan etmək mərhələsi

kim bilir, nə üstə asıldığını görmək mənə asandırımı?! Ey mənim əziz anabaptistim, ey insanların ən yaxşısı, əcəba, sənin limanda ikən batman vacib idi? Ah, Kunikunda, qızların incisi, əcəba, doğrudan da mı qarnının yırtılması lazım idi?

Moizə, qamçılama, bağışlama və xeyli duadan sonra ayaq üstə çətinliklə duraraq, güc-bəla ilə ağır-ağır sürünürdü ki, birdən qoca bir qarı ona yaxınlaşaraq:

– Cəsarətli ol, oğlum, dalımca gəl, – dedi.

VII fəsil

QOCA QARI KANDİDİN QEYDİNƏ NECƏ QALIRDI VƏ O, İSTƏDİYİ ŞEYİ NECƏ TAPDI

Kandid cəsarətli olmadı, lakin qoca qarının ardınca onun daxmasına getdi; qarı sürtmə üçün bir şüşə dərman verib, yemək-ichmək gətirdi və sonra yanında lazım olan paltar qoyulmuş sadə, lakin xeyli təmiz yataq göstərdi.

– Yeyin, için və yatın, – dedi, – sizi müqəddəs Atox Məryəm, möhtərəm Paduanlı Antoniy və müqəddəs Kompostelli Yakovun özü saxlasın. Sabah yanınıza gələcəyəm.

Gördüyü şeylərdən, çəkdiyi əzablardan və daha artıq qarının mərhəmətindən heyran qalmış Kandid onun əlini öpmək istədi. Qarı:

– Təşəkkürü mənə etməməlisiniz, – dedi, – sabah mən yenə gələcəyəm. Yağı sürtüb yeyin və yatın.

Bütün bədbəxtliklərinə baxmayaraq, Kandid çörəyi yeyib yatdı. Ertəsi gün qarı ona səhər yeməyini gətirib, kürəyini müayinə etdi və onu başqa bir yağla sürtüdü; sonra ona nahar gətirdi. Axşamüstü yenə də gəlib ona şam xörəyini gətirdi. Sabahkı gün yenə də eyni hal təkrar edildi.

– Siz kimsiniz? – Kandid ondan xəbər alırdı. – Sizi bu qədər mərhəmətli edən kimdir? Mərhəmətinizə qarşı necə təşəkkür edə bilərəm?

Mehriban qadın ona bir söz belə demirdi. Axşam gəlirdi, lakin bu dəfə xörək gətirməmişdi.

– Dinməzəcə mənim ardımca gəlin, – ona müraciət etdi. Kandidin qolundan tutub, onu, təxminən, milin dörddəbiri qədər tarla ilə apardı, bağlarla və arxlarla çevrələnmiş tənha evə yaxınlaşdılar. Qarı kiçik qapını döydü, qapını açdılar. Kandidi gizli pilləkənlə kabinetə gətirdi, parça divanın üzərinə oturdub qapını bağladı, getdi. Kandid bütün bu başına gələn macəranın yuxu olduğunu düşünməyə başlamışdı, bütün həyatı ona müdhiş, hazırkı dəqiqə isə xoş yuxu kimi görünürdü.

Bir az keçmədi ki, qarı başı yaylıqla örtülmüş, mücəvhəratı ilə işıq saçan, əzəmətli və izzirab içində çırpınan bir qadına güclə yardım edərək içəri girdi. Qarı Kandidə: “Örtünü qaldırın”, – dedi. Gənc oğlan yaxınlaşıb cəsarətsiz əlilə örtünü qaldırdı. Necə ani təsadüfdir! Əcəba, bu, doğrudandı, Kunikundadır, bu, doğrudan da Kunikundadır! Birdən-birə gücdən düşdüyünü hiss etdi, bir söz belə deyə bilməyib onun ayaqlarına düşdü. Kunikunda divanın üstünə yıxıldı. Qarı hər ikisini spirtlə islatmağa başladı, özlərinə gəlib danışmağa başladılar; qabaqca yalnız ayrı-ayrı sözlər, suallar və cavablar, ah-uhlar, ağlama və nidalar eşidilirdi. Qarı az səs salmalarını məsləhət görüb, onları tək buraxdı.

– Sizsinizmi? – Kandid Kunikundaya tərəf yönəldi. – Siz sağ-salamatsınız? Mən sizi Portəgizdə götürəm. Demək, sizi, filosof Panqlosun məni inandırdığı kimi, zorlamamış, qarnınızı yırtmamışlar.

– Bunun hamısı doğrudur, – deyə gözəl Kunikunda cavab verdi, – lakin bu hallar həmişə də ölümcül olmur.

– Bəs sizin atanız, ananız? Əcəba, onları öldürmüşlərmi?

– Böyük bədbəxtlik üz verdi, onları öldürdülər, – Kunikunda hönkürərək cavab verdi.

– Bəs qardaşınız?

– Onu da öldürdülər.

– Bəs nə cür oldu ki, siz Portəgizə gəldiniz? Mənim burada olduğumu necə bildiniz? Mənim bu evə gəlməmə hansı bir qəribə təsadüf səbəb oldu?

– Mən bunun hamısını sizə nəql edəcəyəm, – Kunikunda cavab verdi, – lakin əvvəl mənə o məsum öptüşü verib, təpik aldığınız dəqiqədən başlayaraq, başınıza gələn macəraları bilmək istəyirəm.

Kandid böyük bir hörmətlə ona tabe oldu; şaşırdığına, səsinin zəif

və titrək olduğuna baxmayaraq, ayrılıqları dəqiqədən başlayaraq, başına gələn macəraların hamısını tam ürək açıqlığı ilə ona söylədi. Kunikunda gözlərini göyə qaldırır, mərhəmətli anabaptist və Panqlosun ölümünə ağlayırdı; Kandid qurtardıqdan sonra qız öz hekayəsinə başladı. Kandid bir sözünü belə diqqətsiz buraxmayıb, daim onu gözlərilə yeyirdi.

VIII fəsil

KUNİKUNDANIN MACƏRASI

– Allah-taala bolqarları bizim gözəl Tunder-Ten-Tronq qəsrimizin üzərinə göndərmək arzusuna düşdükdə yatağında şirin yuxulayırdım; bolqarlar atamı və qardaşımı kəsib, anamı parça-parça etdilər: Altı fut boyunda olan azman bir bolqar bu dəhşətli mənzərəni görər-görməz özündən getdiyimi gördükdə məni zorlamağa başladı; bu, məni özümə gəlməyə məcbur etdi; özümə gəlib qışqırmağa, dişləməyə, cırmaq-lamağa başladım. Bu zaman bolqarın gözlərini yerindən çıxarmağa çalışırdım; onu bilmirdim ki, atamın qəsində baş verən bu hadisə – adi işdir. Yaramaz bıçaqla sol böyrümə zərbə vurdu, yeri hələ də qalmışdır.

– Heyhat, ümid edirəm ki, mən o yeri görəcəyəm, – sadəlövh Kandid səsləndi.

– Görəcəksiniz, – Kunikunda cavab verdi, – lakin davam edək.

– Buyurun, – Kandid onunla razılaşdı.

Kunikunda davam etdi:

– Bu halda bolqar kapitanı gəlib, mənim başdan-ayağa qana batdığımı gördü; əsgər öz işinə davam edirdi. Kapitan bu ədəbsizlikdən cinlənib onu elə üzərimdəcə öldürdü. Sonra yaramı bağlatdırıb, əsir kimi öz evinə apardı. Onun evində çox az olan köynəklərini yuyur, xörək bişirirdim, etiraf etməliyəm ki, o, məni çox gözəl sanırdı, mən də öz tərəfimdən onun gözəl vücudlu olduğunu dana bilmərəm; dərisi çox ağ və zərif idi; lakin ağıllı deyildi, filosofluqdan da ki çox uzaq idi, onun doktor Panqlos tərəfindən tərbiyə edilmədiyi dərhal gözə

çarpırdı. Uç aydan sonra, bütün pullarını sərf etdikdən və mən onu artıq bezdirdikdən sonra, məni don İssaxar adlı yəhudiyə satdı. Bu yəhudi Hollandiya və Portəgizdə alverlə məşğul olurdu, qadınları olduqca sevirdi. Bu yəhudi mənə bənd oldu, lakin heç cür mənə qalib gələ bilmədi. Ona bolqar əsgərindən daha yaxşı müqavimət göstərə bildim. Ümumiyyətlə, namuslu qadını bir dəfə zorlamaq olar, lakin bundan sonra onun namusluluğu daha da möhkəmlənir. Bu yəhudi məni özünə alışıdırmaq üçün gördüyünüz yaylağa gətirmişdir. Bundan əvvəl belə düşündürdüm ki, Tunder-Ten-Tronq qəsridən gözəl yer yoxdur, lakin indi yanıldığımı görürəm.

Günlərin birində böyük inkvizitor məni kilsədə günorta ibadətində gördü; gözlərini ayırmadan uzun müddət baxıb, mənimlə gizli işlər haqqında danışmalı olduğunu ismarladı. Məni onun sarayına gətirdilər. Öz əslimi ona söylədim; bir israiliyə tabe olduğumun ad və sanıma layiq olmadığını mənə təsvir etdi. Don İssaxara onun adını verib mənim Həzrəti-əqdəsə təslim edilməmi təklif etdilər. Lakin don İssaxar saray bankiri və nüfuzlu bir adam olduğundan onun sözüne qulaq asmaq belə istəmədi. Inkvizitor onu auto-da-fe ilə hədələdi. Nəhayət, mənim yəhudim tabe olub onunla müqavilə bağladı; bu müqaviləyə görə, ev və mən onların hər ikisinininki olmalı idi: bazar ertəsi, çərşənbə və istirahət günləri yəhudiyə, həftənin qalan günləri isə inkvizitora baxırdım. Altı aydır ki, bu müqavilə bağlanmışdır. İş, əlbəttə, davasız keçmədi; şənbə ilə bazar arasındakı gecənin hansı əhdə baxdığını: Əhdi-ətiqəmi, Əhdi-cədidəmi baxdığını həll edə bilmirlər. Lakin iş burasındadır ki, indiyə kimi onların hər ikisinə müqavimət göstərə bilmişəm, görünürlər, ona görə də mənə olan sevgiləri soyumur.

Nəhayət, zəlzələ dəhşətlərinin qarşısını almaq və don İssaxarı bir qədər qorxutmaq üçün Həzrəti-əqdəs inkvizitor auto-da-fe bayramı düzəltmək inayətində bulundu. Ayrıca bir hörmət olaraq məni həmin tamaşaya dəvət etdi. Mənə ən gözəl yer verdilər. Günorta duası ilə yandırma arasındakı tənəffüsdə xanımlara sərin içkilər verirdilər. O iki yəhudini və öz bacılığı ilə evlənmiş zavallı bisqaylını yandırdıqları zaman məni dəhşət qaplamışdı, lakin san-benito geymiş kafir qalpaqlı Panqlosu gördükdə mənim nə qədər heyran qaldığımı, nə qədər pərişan olduğumu, dəhşətimi, yəqin ki, təsəvvür edirsiniz. Mən gözlərimi

ovuşdurur, diqqətlə ona zilləyirdim – nəhayət, onu asdılar, özüməndən getdim! Təzəcə özümə gəlmişdim ki, sizi tamamilə lüt-üryan gördüm, bu isə mənim üçün dəhşət, dərd və həyəcanın fəvqü idi. Sizə doğrusunu deməliyəm ki, dəriniz bolqar kapitanımunkından daha da ağ və nəfisdir. Bu mənzərə isə ürəyimi partladan, parça-parça edən hissləri birə iki artırmış oldu. Mən qışqırdım: “Dayanın, barbarlar”, – bağırmaq istədim, lakin səsim tutuldu, həm də bütün bağırğılarım mənasız və faydasız idi. Siz qamçılarla döyüldükdən sonra düşünməyə başladım: necə oldu ki, sevimli Kandid və həkim Panqlos birincisi 100 qamçı zərbəsi almaq, ikinci isə məhbubum olan Həzrəti-əqdəsin əmrinə görə asılmaq üçün Lissabona gəlib çıxdılar. Demək, Panqlos hər şeyin yaxşıya doğru getmək üzrə olduğunu dedikdə, məni amsızcasına aldadmış.

Həyəcanlı və heyran qalmış halda gah dəhşət içərisində boğulur, gah da gücdən düşərək, az qala, öldürdüm. Başım atamın, anamın və qardaşıcağazımın öldürülməsi xatirəti ilə, yaramaz bolqar əsgərinin həyasızlığı, mənə vurduğu bıçaq zərbəsi, mənim qul olmağım, gördüyüm əspazlıq işləri, bolqar kapitanı, iyrənc don İssaxar, murdar inkvizitor, doktor Panqlosun asılması, akkomponimenti altında sizin qamçı ilə döyüldüyünüz o səkkizsəli təntənəli “Miserere” və xüsusən, sizi son dəfə gördüyüm günü, pərdə dalında mənə bəxş etdiyiniz o öpüş xatirəsiylə dolu idi. Bu qədər əzabdan sonra sizi mənim yanıma gətirən Allaha təşəkkürlər edirdim. Bu qoca qarışa sizin qeydinizə qalmasını və mümkün olan kimi sizi buraya gətirməsini tapşırıdım. Mənim bu tapşırığımı o çox yaxşı yerinə yetirdi; sizi görməkdən, eşitməkdən və sizinlə danışmaqdan ifadə olunmaz dərəcədə həzz alıram. Siz, yəqin ki, çox acmısınız, mən də acmışam, gəlin əvvəl şam edək.

Masa başına oturdular, şam etdikdən sonra gözəl taxtın üstündə yerləşdilər; ev sahiblərindən biri olan don İssaxar gəlib, onları bu taxtın üstündə gördü. O gün şabaş günü idi, odur ki don İssaxar öz hüququndan istifadə etmək və öz məhəbbətini qıza göstərmək üçün onun yanına gəlmişdi.

IX fəsil

KUNİKUNDA, KANDİD, BÖYÜK İNKVİZİTOR VƏ
BİR YƏHUDİNİN BAŞINA GƏLƏN MACƏRƏ

Don İssaxar Babil əsarətindən bəri İsraildə yaşamış yəhudilərin ən hirsli idi. “Ay Qaliley qancığı, – deyib onun üstünə düşdü, – sənə cənab inkvizitor azdırmı? Mən hələ üstəlik olaraq, indi bu yaramazla da gərək bölüşəm!” O, bu sözləri deyib, həmişə üstündə gəzdirdiyi uzun xəncəri çıxardı və düşmənin də müsəlləh olduğunu ağına gətirməyərək, Kandidin üstünə atıldı, lakin bizim üreyyumşaq vestfaliyalımız qoca qarıdan paltarla bir yerdə yaxşı qılinc da almışdı. Dərhal qılincını çıxardı və yumşaqxasiyyətli olmasına baxmayaraq, yəhudini ölü halda gözəl Kunikundanın ayaqları altına sərdi.

– Müqəddəs Məryəm! – Kunikunda səsləndi, – indi biz nə edəcəyik? Mənim evimdə cinayət işləndi. Polis gəlsə, biz məhv olduq.

– Panqlos asılmış olmasaydı, – deyə Kandid söylədi, – bizə bu işdə çox yaxşı məsləhət verərdi, çünki o, böyük filosof idi. O olmadığı üçün gəlin qarı ilə məsləhətləşək.

Qarı çox təcrübəli idi və öz fikrini təzəcə söyləməyə başlamışdı ki, o biri qapı açıldı. Gecə saat bir idi, bazar günü başlayırdı. Bu gün Həzrəti-əqdəs inkvizitorunku idi. İçəri girər-girməz əlində qılincda duran qamçılanmış Kandidi, yerdə sərili qalmış meyiti, özünü itirmiş Kunikundanı və məsləhət verən qarını gördü.

Həmin bu dəqiqədə Kandidin üreyyindən belə fikir keçdi, o, bu cür mülahizə etdi: “Bu müqəddəs adam camaatı səsləsə, məni mütləq yandıracaqlar, bəlkə də, Kunikundanı da mənimlə bir yerdə yandırdılar; o, mənim rəqibimdir; öldürmək həvəsindəyəm: düşünməyin mənası yoxdur!” Onun bu mülahizəsi çox aydın və ani olaraq keçdi, inkvizitora heyrətindən ayılmağa imkan verməyib dərhal onu qılincdan keçirdi, inkvizitor yəhudiylə yanaşı yerə sərildi.

– İndi də bu! – deyə Kunikunda bağırırdı, – bizə aman yoxdur, bizi kilsədən xaric edəcəklər, bizim son dəqiqəmizdir. Siz belə yumşaq,

mülayim adam, nəfəsinizi dərmədən bir-birinin ardınca yəhudini və prelatı necə öldürə bildiniz?!

– Güzəl Kunikundam, adam sevdiyi, qısqandığı və üstəlik olaraq inkvizisiya tərəfindən qamçılandığı zaman, doğrudan da, nə etdiyini özü də bilmir.

Bu halda qoca qarı yaxınlaşıb:

– Tövlədə yəhərli və qantarqalı üç Əndəlüs atı var, – dedi, – qoy cəsarətli Kandid onları yəhərləsin; Kunikunda, sizin də cəvahiratınız və brilyantınız var; oturaq yerimin bir yarısının kəsildiyinə baxmayaraq, tezlikcə atlara minək və Qadiksə gedək; hava çox gözəldir; sərin gecədə səyahət etmək çox xoşdur.

Kandid dərhal atları yəhərlədi. İstirahət etmədən otuz mil getdilər; o aralıqda, müqəddəs germanda¹ da tərk edilmiş evin üstünə hücum çəkdi; həzrəti-əqdəsi əzəmətli kilsədə dəfn etdilər, İssaxar isə sallaq-xanaya atıldı.

Kandid, Kunikunda və qoca qarı isə artıq Siyerra-Marena dalğalarında olan kiçik Avasen şəhərinə gəlib, meyxanada bu cür söhbət edirdilər...

---

¹ *Germanda* – xristian dini bayramlarından biri

PYER ÖGÜSTEN KARON
DE BOMARŞE
(1732–1797)

FIQARONUN TOYU
(Pyes)

İştirak edirlər:

Qraf Almaviva	– İspaniya qrandı, Əndəlüs qorrixidoru ¹
Qrafinya	– onun arvadı
Fiqaro	– qrafın kamerdineri və saray müdləri
Süzanna	– qrafinyanın birinci kameristkəsi və Fiqaronun nişanlısı
Marselina	– saray ekonomkəsi
Antonio	– bağban, Süzannanın əmisi və Fanşettanın atası
Fanşetta	– Antonionun qızı
Kerubino	– qrafın birinci pəji
Bartolo	– Sevilyalı doktor
Bazil	– qrafinyanın musiqi müəllimi
Don Qusman Briduazon	– hakim
Dubl Men	– məhkəmənin katibi
Məhkəmə pristavı	
Qripsoley	– gənc çoban
Gənc çoban qız	
Pedrilyo	– qrafın yegeri (baş ovçusu)
Nökrələr, kəndlilər	

*Əhvalat Sevilyadan üç iyölik məsafədə Akuas-Freskas
sarayında vəqə olur.*

¹ Əndəlüs qorrixidoru – vali, hakim, inzibati idarəçi

BİRİNCİ PƏRDƏ

Yarıdöşənmiş bir otaq. Ortada böyük bir kreslo.

Fiqaro otağı ölçür. Süzanna güzgü qabağında
öz gəlinlik paltarına çiçək sancır.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro və Süzanna.

Fiqaro (*oxuyaraq otağı ölçür*). Demək, beləsi on doqquz, beləsi də iyirmi altı.

Süzanna. Fiqaro, bəri bax görüm, belə yaxşı olur, ya belə...

Fiqaro. Üzü belə yaxşıdır, əzizim, ba-ba-ba... bax belə. Toydan bir gün qabaq gəlinin başında bu çiçəkləri görmək sevən ər üçün böyük işdir.

Süzanna. Bura bax, sən orada nə ölçürsən?

Fiqaro. Axtarsan, heç nə. Mən elə onu fikirləşirəm ki, qrafın bizə bağışladığı yataq buraya yerləşər, ya yox?

Süzanna. Bu otağa?..

Fiqaro. Qraf bu otağı bizə verir...

Süzanna. Bunu? Mən istəmirəm.

Fiqaro. Necə yəni, istəmirəm?

Süzanna. İstəmirəm də!..

Fiqaro. Səbəbi nədir axı? Bu otaq bütün bu sarayda ən münasib yerdədir. Bax, bu tərəfdə ağanın otağı, bu tərəfdə xanımın. Bu tərəfdə biri yatır, o tərəfdə o biri. Gecə xanıma bir şey lazım olarsa, bu tərəfdən zəng çalar, o saat sən yanında hazır-nazır; yox, əgər ağaya bir şey lazım olarsa, bu tərəfdən zəngi dinqıldadar, mən də o saat yanında hazır-nazır...

Süzanna. Yaxşı, birdən o, səhər tezdən zəngi çalıb səni bir şey üçün göndərsə, özü də bu yandan qapını açıb hop içəri atılarsa, onda nə olar hə? İkicə addımda yatağımın yanında hazır-nazır...

Fiqaro. Sən bununla nə demək istəyirsən?

Süzanna. Onu demək istəyirəm ki, əlahəzrət qraf Almaviva mahaldakı qızlardan əl çəkib öz sarayına qayıtmağı lazım bilmişdir. Ancaq o, öz sarayına qayıdır, öz arvadının yanına yox. O, özü üçün sənin arvadını gözaltı eləmişdir. Başa düşdünmü? Bu otaq da onun üçün çox münasibdir. Başa düşdünmü? Öz ağasına canla-başla qulluq göstərən Bazil də bu barədə çox can yandırır...

Fiqaro. Bazil...

Süzanna. Bəli, bəli, Bazil, mənim mahnı müəllimim. Öz ağası üçün iş düzəltmək istəyir... və hər gün dərs vaxtı mənim baş-beynimi aparır.

Fiqaro. Aha... bəs belə. Demək, Bazil də can yandırır... deməli, onun da qarınağrısı var... Yaxşı, əzizim, heç eybi yoxdur. Əgər təpik, ya dürtmə qarınağrısını sağaldırsa, onda bəziləri üçün o gözəl dərmandan yazaram...

Süzanna. Bəs, sən nə bilmişdin, əzizim?.. Sən elə bilirsen ki, ağa mənə qoşmaq istədiyi cehizi sənin qara gözlərinə bağışlayır?

Fiqaro. Mən zəhmət çəkirəm. Mənim onu almağa haqqım var.

Süzanna. Doğrudan da, ağıllı adam sarsaq olarmış...

Fiqaro. Belə deyirlər.

Süzanna. Heyif ki, adamlar buna inanmırlar. Bu cehizi ağa mənə qoşur ki, gizlindən yarımca saat onun yanına gedim. Başa düşürsənmi, qabaqlar qanun nə sayaqdı, o sayaq, başa düşdünmü? Sən bilirsənmi ki, o qanun necədir? Hər bir qız gəlin gedən gecəsi öz ağasının yanına getməli və öz qızlığını ona verməlidir. Sən ki bunu bilirsen...

Fiqaro. Əgər qraf öz evlənməsi münasibətilə bu yaramaz qanunu ləğv etmiş olmasaydı, heç zaman səni onun mülkündə almazdım...

Süzanna. Nə olsun. Əvvəl özü ləğv etmiş, indi də peşman olmuşdur. Ona görədir ki, indi sənin arvadını gizlindən də olsa, ələ gətirmək üçün nə qədər pul lazımsa, əsirgəmir...

Fiqaro *(alını ovuşduraraq)*. Belə də iş olar? Başım az qalır çatlasın...

Süzanna. Boş yerə başını ovuşdurma! Ara yerdə sızanaqdan-zaddan çıxar, sonra da elə bilirlər ki...

Fiqaro. Sən mənə gülürsən, kələkbaz! Ah, əgər o fırıldaqçı oğlu fırıldaqcını aldada bilsəydim...

Süzanna. Aldatmaq sənin sənətidir. Sən ki onun ustasısan...

Fiqaro. Onu aldatmaq necə... ən yaxşı bir işdir.

Otaqdan zəng səsi eşidilir.

Süzanna. Odur, qrafinya da oyandı. Mənə tapşırırmışdır ki, toy günü otağına gedim. Sağ ol, Fi-Fiqaro, sən indi başını qurdala, bizim işimizi bir balaca fikirləş.

Fiqaro. Onda sən məni öp, qoy fikrim açılsın...

Süzanna. Bu gün səni öpsəm, mənim oynasım olarsan. Onda sabah ərim olanda mənə nə deyərsən? *(Fiqaro tutub onu öpür.)* Yaxşı, daha bəsdir!

Fiqaro. Bilmirsən ki, səni nə qədər sevirəm.

Süzanna *(paltarını düzəldərək)*. Sənin də bu söz düşüb ağzına, səhərdən axşamacan elə deyirsən. Bircə bilmirəm, haçan yorulacaqsan?..

Fiqaro. Nə qədər səhərdən axşamacan deyirəm, yorulmayacağam; onda ki başladım axşamdan səhərəcən deməyə, onda daha deməyəcəyəm. Başa düşdün?

Yenidən zəng çalınır.

Süzanna *(uzaqdan öz əlini öpərək)*. Ala, bu da sənin öpüşün! Deməli, biz hesablaşdıq.

Fiqaro *(onun ardınca qaçaraq)*. Elə niyə? Sən ki onu o sayaq almamışdın.

İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro tək.

Fiqaro *(əllərini ovaraq tez-tez gəzişir)*. Deməli, qraf həzrətləri, istəyirsiniz, mənim ağzıma piy sürtəsiniz, qulağıma zəfəran. Özü də mənə təzə mənəsb verir ki, kağız-mağız daşıyam... Mən isə oturub hey fikirləşirəm ki, bu necə işdir? Hələ təzəcə məni dalandar təyin etmişdi, indi də götürüb özü ilə səfərə aparır və kuryerliyə təyin edir ki, kağızları daşıyam. Başa düşdüm, əlahəzrət! Deməli, bir dəfəyə üç

məsələ. Siz – siz, mən – siyasi tazı, Süzanna da, deməli, bayır-bacaq arvadı. Mən, deməli, bu tərəfdən kağız daşıyacağam, sən isə o tərəfdən mənim arvadımın yanına karvan yolu salacaqsan. Mən bu tərəfdən qarda, yağışda oyan-buyana qaçıb sənin külfətinin səadəti üçün çalışacağam, sən isə gizlindən xımr-xımr çalışacaqsan ki, mənim külfətimi çoxaldasan. Niyə, yaxşı sövdadır, əgər baş tutsa. Ancaq, deyəsən, bu heç baş tutana oxşamır, əlahəzrət! Bu baş tutmayacaq, əlahəzrət! O ki qaldı o Bazil kəsmişə, heç eybi yoxdur. Mən əgər sənin atanı yandırdım, yandırdım, yandırmadım... Yox, onların ikisini bir-birilə salışdırmaq lazımdır. Bunun yaxasını onun əlinə, onun yaxasını bunun əlinə. Hey, Fiqaro, möhkəm dur! Əvvəlcə zəhmət çək, bu toy məsələsini qurtar, ondan da qabaq bu Marselina şoqəribin ağzını malala... yoxsa sənə çox çəpəki baxır; pulları cibişdanla, qrafa da öz yerini göstər. O ki qaldı Bazilə, onun məsələsi asandır. Onu *(yumruğunu düyünləyərək)* düzəldərik.

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Marselina, Bartolo, Fiqaro.

Fiqaro. Budur, doktor da gəldi. Zahir batin! Xoş gəlmisiniz, doktor! Mənim ürəyimin təbibi!.. Bu gün, axır, mənimlə Süzannanın toyudur. Olmaya, bizim toyumuza gəlmisiniz?..

Bartolo. Xeyr, əzizim! Elə bir fikirdə olmamışam...

Fiqaro. O da ola bilər. Mən axı sizin toyunuza balaca bir şətəl qatıb pozmuşdum.

Bartolo. Danışmağa başqa bir söz tapa bilmirsiniz?..

Fiqaro. Deyəsən, acığınız tutur, doktor! O bir şey deyil. Doktorlar elə acıqlı olurlar, illah ki, mal doktorları. Yəni baytarlar. Sağ olun, Marselina, siz hələ də məni məhkəməyə vermək fikrindən daşınmamısınız ki, sən ki məni sevmirsən, mən də sənə söz demirəm. Daha acığın neçin gəlir, daha acığın niyə gəlir? Ancaq iş bərkə düşəndə, doktoru verəcəyəm qabağa...

Bartolo. Necə, necə? Nə dedin?

Fiqaro. Marselina əhvalatı sizə danışar. *(Gedir.)*

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Marselina, Bartolo.

Bartolo (*Fiqaronun ardınca baxaraq*). Bu gədənin zatında qənbərqulu var. Qabaqcadan deyə bilərəm ki, bu gədə böyük bir əclafın dərisində oləcəkdir, ancaq əgər dərisini diri-diri soymasalar.

Marselina. Siz, doktor, yenə də elə əvvəlki kimisiniz. Adam ölsə, boğazına bir damcı su tökməzsiniz. Adamlar gözünüzün qabağında evlənirlər. Siz amma elə danışib-danışib oturursunuz.

Bartolo. Siz də elə həmişə adamı sancmağa yaxşısınız. Yaxşı, mən buraya nə üçün gəlmişəm? Qrafa bir şey olmamışdır ki?

Marselina. Xeyr, doktor, qrafa heç bir şey olmamışdır.

Bartolo. Bəlkə, arvadı xəstələnmişdir. Aldanmış qrafıya... xəstə deyil ki?

Marselina. Qrafıya darıxır.

Bartolo. Nədən?

Marselina. Əri onu büsbütün gözdən salmışdır.

Bartolo (*sevinərək*). Ona elə yaxşıdır. Bərəkallah ər! Mənim əvəzimə intiqam alır.

Marselina. Bu qrafın da işindən baş açmaq olmur. Özü öz arvadına baxmır, özgəni də qısqanır.

Bartolo. Arvada baxmadığı darıxdığındandır, qısqanlığı da lovğalığından.

Marselina. Budur, elə bu günü götürək: bir yandan bizim Süzannanı Fiqaroya verir, bir yandan da başından dövlət yağdırır...

Bartolo. Görünür, bir bicliyi var, onu örtüb-malalamaq istəyir.

Marselina. Yox, lap da elə deyil. Görünür ki, əlahəzrət qraf öz vəziyyətindən istifadə ilə toy gecəsi gəlin ilə görüşmək istəyir...

Bartolo. Fiqaro? O, buna da razı olar.

Marselina. Bazil deyir ki, məsələ ayrı cürdür.

Bartolo. Aha! Bazil də buradadır? O, burada nə gəzir?

Marselina. Öz qaydasıyla fırıldaq çevirir. Hamısından yamanı da odur ki, yapışıb yaxama, hər gündə mənə eşqnamə oxuyur.

Bartolo. Mən olsaydım, çoxdan yaxamı onun əlindən qurtarardım.

Marselina. Nə sayaq?

Bartolo. Heç nə sayaq, sadəcə, gedərdim ona ərə, qurtardı getdi!

Marselina. Yaxşı, bəs nə üçün siz özünü öz yaxanızı əlimdən bu vasitə ilə qurtarmırsınız? Siz öz vədələrinizi, bizim çocuğumuzu, unudulmuş sevginin son yadigarını yadınıza salın... Biz onun üzündən izdivaca girməli idik...

Bartolo *(papağını çıxararaq)*. Deməli, siz məni Sevilyadan elə ona görə çağırırdırmışdınız ki, bu çərən-pərən sözlərinizi deyəsiz?

Marselina. Yaxşı, bunlar qalsın. İndi ki, siz məni almaq istəmirsiniz, onda mənə kömək edin, özgəyə gedim... Bizim keçmişimiz sizi bu köməyə məcbur edir.

Bartolo. Hə, ona sözüm yoxdur, böyük məmnuniyyətlə. Təki ərə gedəsiniz. Ancaq onu mənə deyiniz görək, sizi hansı bədbəxt almalı olacaq?

Marselina. Ax, doktor! Fiqarodan başqa kim ola bilər.

Bartolo. Necə, o cibgir oğlu cibgir...

Marselina. O heç acıqlı olmur, həmişə kefikök olur.

Bartolo. Bəs Süzanna nə olsun?

Marselina. Siz mənə kömək etsəniz, o, Süzannanı ala bilməz. O, mənə kağız vermişdir ki, məni alsın. İndi onu məhkəməyə çəkmək lazımdır.

Bartolo. Yeni lap elə toy günü?

Marselina. Toy olanda nə olar? Adamlar toydan sonra da ayrılırlar.

Bartolo. Yaxşı. Qorxuram axı bu, daldan atılan daş kimi topuğa dəysin.

Marselina. Heç yox. Süzanna bütün arvadlar kimi qorxaq və utancaqdır. Biz ona qrafın bu iltifatlarının əsl səbəbini deyərik.

Bartolo. Yaxşı, bundan nə çıxar ki?

Marselina. Bundan o çıxar ki, Süzanna utanar və əvvəlki kimi qrafın təkliflərinə razı olmaz. Qraf isə ondan intiqam almaq üçün mənə kömək edər. Beləliklə, toy pozular. Toy da ki pozuldu, demək, mənim işim düzəldi.

Bartolo. Deyəsən, bu zalımın qızı doğru deyir axı! Bu elə

ağlabatan şeydir. O haramzadənin ucundan mənim gözəl-göyçək arvadım əlimdən çıxdı. Mən bu qoca əcuzəni o haramzadənin boğazına sarıya bilsəydim, çox məzəli iş olardı. Özü də şeytan oğlu bir vaxt yüz qızılımlı ötürmüşdür. Ölsə də, ondan əl çəkən deyiləm.

Marselina. Ah, bu çox gözəl olar, doktor!

Bartolo. O şeytan oğlunun atasını yandırmaq lazımdır.

Marselina. Onun arvadı olmaq! Ah, doktor, onun arvadı olmaq!..

BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Marselina, Bartolo, Süzanna.

Süzanna (*əlində enli lentli ləçək və qrafıyanın paltarı*). Arvadı olmaq? Kimin arvadı? Olmaya. Fiqaronun arvadı olmaq istəyirsiniz?..

Marselina (*acı bir deyişlə*). Nə olar ki? Nədən siz ona gedirsiniz?

Bartolo. Axşam-axşam, deyəsən, işə düşdük? Arvad ki acıqlandı, yığ şələ-şüləni, köç... biz, gözəl Süzanna, onu danışırıd ki, siz öz ərinizi xoşbəxt edəcəksiniz.

Marselina. Qrafı ki hesaba salmaq lazım gəlmir, o, öz yerində...

Süzanna (*təzimlə*). Təşəkkür edirəm, xanım, sözləriniz həmişə o qədər zəhərli olur ki, adamın xoşu gəlir.

Marselina (*təzimlə*). Təşəkkürə dəyməz, xanım əfəndi! Qraf ki öz qulluqçularına bu qədər yaxşılıq edir, onun əvəzində kiçik bir yaxşılığa nə söz ola bilər?

Süzanna. Yaxşı ki, xanım, sizin qısqanclığınızı hamı bilir. Bir də, deyirlər sizin Fiqaro ilə xırda haqq-hesabınız var...

Marselina. Mən sizin getdiyiniz yol ilə getmək istərsəm, o haqq-hesab daha ciddi ola bilər.

Süzanna. Oho... o yol bütün arvadlar üçün birdir.

Marselina. Oraya bax! Sən çox təmizsən... çək özünü də!.. Kor kora kor deməsə, korun bağrı çatlar.

Bartolo (*Marselinanı dartaraq*). Sağ olun, bizim Fiqaronun gözəl gəlini!..

Marselina (*təzimlə*). Əlahəzrət qrafın gizli oynaşı!

Süzanna (*təzimlə*). Təşəkkür edirəm, xanım əfəndi!

Marselina. Siz çox gözəlsiniz, xanım!

Süzanna (*təzimlə*). Sizin bu qədər özünüzdən çıxmağınız göstərir ki, elədir, xanıml!.. Görünür, gözəlliyim gözüünüzə batır.

Marselina. Siz ehtirama layiqsiniz.

Süzanna. Bağışlayın, xanım, ehtiram ağbirçəklərə məxsusdur.

Marselina (*özündən çıxaraq*). Ağbirçəklərə, ağbirçəklərə!

Bartolo (*onu saxlayaraq*). Marselina!

Marselina. Gedək, doktor, mən özümü saxlaya bilmirəm. Sağ olun, xanım! (*Təzim edir.*)

Süzanna. Gedin, gedin, xanım, mən sizin fırıldaqlarınızdan bir belə də qorxmuram. Heç bilmirəm, mən buraya nə üçün gəldim...

ALTINCI GÖRÜŞ

Süzanna, Kerubino.

Kerubino (*içəri qaçaraq*). Ah, Süzanna, səninlə təkliddə danışmaq üçün iki saatdır qapıda gələn-gedəni güdürəm. Sən, Süzanna, əgər gedirsən, mən isə saraydan çıxıb gedirəm.

Süzanna. Bu, necə olur ki, mənim ələgetməyim səni saraydan qovur.

Kerubino (*şikayətlə*). Qraf məni qovur, Süzanna!

Süzanna (*onun ağzını əyərək*). Bunların hamısı boş şeydir, Kerubino, boş şeydir!

Kerubino. Dünən gecə o gəlib, məni sənin əmin qızının, Fanşettanın yanında gördü. Mən ona bugünkü rolunu öyrədirdim. Məni görən kimi qraf özündən çıxdı və dedi ki, cəhənnəm ol buradan, qırışmal! Bir də səni bu sarayda görsəm, atanı yandıraram! İndi qrafıya onu sakit edə bilməsə, onda işim bitmiş olacaq, Süzanna! Mən bir də səni görə bilməyəcəyəm.

Süzanna. Məni nəçin görəcəksən, sən ki canın qrafıyanın yanında, ölürsən onun üçün.

Kerubino. Sən nə qədər xoşbəxtsən, Süzanna! Sən həmişə onu görə bilirsən, onunla danışırısan, geyindirirsən, soyundurursan. Ah, Süzanna, belə bir səadətə bir-cə günün üçün mən öz... o əlindəki nədir?

Süzanna (*gülməyərək*). Bu – qrafinyanın lenti, bu da – ləçəyidir. Bunlar qrafinyanın saçlarını qucurlar.

Kerubino. Qrafinyanın lenti? Süzanna, o lenti mənə ver.

Süzanna (*onu itələyərək*). Bo... bo... boyuna bax, iştahasına bax... qundaqdan dünən çıxıb... (*Kerubino lenti onun əlindən qapır.*) Ah... lent!..

Kerubino (*kreslonun ətrafında oyan-buyana qaçaraq*). Sən ki lenti itirmisən, ya da ki itibdir. Axır ki, nə istəyirsən, de də...

Süzanna (*onun ardınca qaçaraq*). And içirəm ki, üç-dörd ildən sonra sən bir haramzada olacaqsan ki, dünyada tayın olmayacaq! Lenti bəri ver, deyirəm sənə!.. (*Lenti almaq istəyir.*)

Kerubino (*cibindən qəzəl çıxararaq*). Süzanna, qoy bu lent məndə qalsın, əvəzində bu romansı sənə verim. Ömrümün ağır günlərində qrafinyanın xatirəsi bütün həyatımı zəhərləyirkən, sən Süzanna, şəfəq kimi mənim ürəyimi işıqlandıracaqsan...

Süzanna (*romansı onun əlindən qapır*). Mənim ürəyimi işıqlandıracaqsan... Siz hələ bunun danışdığına baxın. Quldurun biri quldur! Mən də sizin üçün Fanşetta deyiləm! Orada gedirlər, onu Fanşettanın yanında tuturlar, burada qrafinya üçün ürəyi gedir, bu yandan da mənim üçün eşqnamə oxuyur.

Kerubino. Fanşetta yaxşı qızıdır. Heç olmasa, sözlərimə qulaq asır. Sən heç mənimlə danışmaq da istəmirsən.

Süzanna. Nahaq yerə sənə qulaq asır... Ey, eşitmirsən... sənə deyirəm, lenti bəri ver... (*Lenti qapmaq istəyir.*)

Kerubino (*qaçaraq*). Xeyr a... onu görə bilməzsən! Onu məndən ancaq həyatımla birgə almaq olar. Yaxşı, romans sənə azdırsa, üstəlik səni min kərə öpərəm. (*Onun ardınca qaçır.*)

Süzanna (*dönüb qaçaraq*). Hünərin var, yaxın gəl. Mən də əvəzində sənə min dəne şillə vurmasam, atamın qızı deyiləm. Gedərəm, qrafinyaya deyərəm. Əlahəzrət qrafa da deyərəm. Deyərəm, yaxşı edirsiniz ki, bu avaranı qovursunuz. Deyərəm, bir yandan qrafinyaya eşqnamə oxuyur, bir yandan da məni tutub öpmək istəyir.

Qraf içəri girir.

Kerubino (*onu görərək*). Vay, dədəm, vay!.. Daha işim bitdi... (*Kreslonun dalında gizlənir.*)

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, qraf Almaviva, Kerubino kreslonun arxasında.

Süzanna (*qrafı görünce*). Ah!.. (*Deyə kreslonun yanına gəlib Kerubionu daldalamaq istəyir.*)

Almaviva (*ona yanaşaraq*). Sən çox həyəcanlısan, Süzanna, öz-özünlə danışırısan. Axtarsan elə də olmalıdır. Bu gün axı sənin toyundur.

Süzanna. Nə istəyirsiniz, qraf? Sizi burada, mənim yanımda görsələr...

Almaviva. Əlbəttə, yaxşı düşməz, Süzanna! Ancaq bilirsən ki, sənin işlərin məni nə qədər maraqlandırır. Mənə qulaq as. Mən öz fikrimi sənə demək istəyirəm. Ancaq vaxtım çox azdır. (*Kresloya oturur.*)

Süzanna (*tez*). Mən heç bir şeyə qulaq asmıram.

Almaviva (*onun əlindən tutaraq*). Bircə söz. Sən bilirsən ki, kral məni Londona səfir təyin etmişdir. Mən Fiqaronu da özümə aparıram. Ona yaxşı qulluq vermişəm. Hər bir arvad da öz ərinin ardınca getməyə məcbur olduğundan...

Süzanna. Oh, əgər öz düşündüyümü deyə bilsəydim...

Almaviva (*ona yaxınlaşaraq*). Söylə, söylə, əzizim! Bu gündən mən həmişəlik sənə ixtiyarındayam...

Süzanna (*qorxaraq*). Mən heç bir şey istəmirəm. Qraf həzrətləri, buradan gedin, yalvarıram sizə!

Almaviva. Sən qabaqca de görüm, nə demək istəyirdin?

Süzanna (*acıqlı*). Nə demək istədiyimi özüm də bilmirəm. Sözüüm yadımdan çıxdı.

Almaviva. Biz arvadın indiki vəzifələri haqqında danışırıdığ...

Süzanna. Hə, onu deyəcəkdim: siz öz indiki arvadınızı doktorun əlindən alıb qaçırdıqdan sonra onun xətrinə birinci gecə haqqını ləğv etdiniz.

Almaviva. Bu qanun təzə evlənənlərin xoşuna gəlmirdi. Doğrudur, onu ləğv etdim, ancaq o çox gözəl qanundur. Sən axşamüstü hava qaralanda bağçaya çıx, biz o qanun haqqında danışaq... Bu kiçik iltifata qarşı hazıram ki...

Bazil (*səhnə ardından*). Qraf kimsəni qəbul etmir.

Almaviva. De ki, buraya kimsə gəlməsin.

Süzanna (*şaşıraaq*). Siz buradamı qalacaqsınız?

Bazil (*səhnə ardından*). Əlahəzrət qraf qrafıyanın yanında idi və oradan indicə getmişdir. Bu saat gedib axtararam...

Almaviva. Bir elə yer də yoxdur ki, adam gizlənsin. Budur. Mən kreslonun arxasında oturum. Sən tez onu yola sal.

Süzanna onun qabağını kəsmək istəyir. Qraf yavaşcadan onu itələyir. Süzanna çəkilib qraf ilə Kerubionun arasında dayanır.

Qraf kreslonun ardına girmək üçün əylərkən Kerubino çevrilib kreslonun üstünə atılır və orada sıxılıb qalır. Süzanna qrafıyanın paltarını Kerubionun üstünə örtüb özü də kreslonun qabağında dayanır.

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Qraf Almaviva və Kerubino gizlənmiş, Süzanna, Bazil.

Bazil. Xanım, qrafın yerini bilmirsiniz?

Süzanna. Qraf mənim nəyimə lazımdır? Məndən əl çək!

Bazil. Siz bir az ağıllı olsaydınız, sualım sizi açıqlandırmazdı.

Fiqaro qrafı axtarır.

Süzanna. Deməli, Fiqaro elə adamı axtarır ki, sizdən sonra onun ən böyük düşmənidir.

Bazil. Bir arvadın özlünə dost olmaq, ərinə düşmənlə olmaq deyil ki...

Süzanna. Sizcə, əlbəttə, yox... Siz əxlaqsızlıq müəllimisiniz.

Bazil. Sizdən elə bir şey istəyirlər ki, onu məmnuniyyətlə özgəsinə verəcəksiniz.

Süzanna. Alçaq! Sizə kim ixtiyar verdi ki, buraya gəldiniz?

Bazil. Daha acığınız nə üçün tutur? Heç rahatsız olmayın. Hər şey sizin könlünüz istəyən kimi olacaq. Ancaq elə bilməyin ki, əlahəzrət qrafın istəyinə əngəl törədə biləcək adam təkəcə Fiqarodur. Mənim fikrim başqadır. Təkəcə Fiqaro olsaydı, iş asan olardı. Bircə o balaca gədə olmasaydı...

Süzanna. Kim? Kerubino? (*Qorxaraq*)

Bazil. Bəli, bəli, Kerubino. Səhərdən axşama kimi sizin oyan-buyanızda qurdalanır. Bu gün səhərdən bu arada girlənir ki, mən gedən kimi yanınıza cumsun. Hə... elə deyilmi? Yalan deyirəm?

Süzanna. Hamısını yalan deyirsən, rədd ol buradan, alçaq!

Bazil. Bəli, mən alçağam! Ona görə ki, hər şeyi açıq-aydın görürəm. O hamıdan gizlətdiyi romans sənin üçün deyilsə, bəs kimin üçündür?

Süzanna. O romansı mənim üçün yazmışdır.

Bazil. Ancaq çox ola bilər ki, o romans qrafınyanın özü üçün yazılmış olsun. Deyirlər, gədə qrafınyadan yaman kəsir. Ancaq bir az ehtiyatlı olsaydı, daha yaxşı olardı. Əlahəzrət qrafın bu xüsusda təbiəti bir cürdür. Bu barədə qraf ilə zarafat etmək olmaz.

Süzanna (*nifrətlə*). Siz alçaqsınız. Belə yalan sözlərlə yazığı məhv edə bilərsiniz. Onsuz da, qrafın ona acığı tutmuşdur.

Bazil. Mən özümdən demirəm ki, bunu hamı deyir də!

Almaviva (*kreslonun ardından sıçrayaraq*). Necə yəni, hamı deyir?

Süzanna. Ah!.. Pərvədigaral..

Almaviva. Buna nə oldu. (*Bazilə*) Bazil, tut onu bu kresloda oturmaq.

Süzanna (*onu itələyərək*). Mən oturmaq istəmirəm. Heç soruşmadan qızın otağına soxulmaq böyük rəzalətdir.

Bazil. Mən əlahəzrət qrafın yanında o gədəni zarafatla ələ saldığımıza çox peşmanam, qraf həzrətləri!

Almaviva. O elə bu gün ata-anasının yanına göndərilməlidir. Əxlaqsız uşaqdır. Hələ dünən onu bağbanın qızı ilə bir yerdə tutmuşam.

Bazil. Fanşetta iləmi?

Almaviva. Elə qızın öz otağında.

Süzanna. Siz də, qraf həzrətləri, oraya, əlbəttə, iş dalınca getmişdiniz.

Almaviva. Qapını döyürəm, cavab verən yoxdur. Sənin əmin qızı özünü itirib, əl-ayağı əsir... Şübhələndim... Bir oyan-buyana baxdım, bir şey yoxdur. Qapılarının dalında paltarasan var. Üzünə də pərdə çəkilmişdi. Mən nəzərə çarpdırmadan yavaşca pərdəni qaldırdım... (*Paltarı kreslonun üstündən qaldırır.*) Bir də gördüm ki, (*Kerubionu görür.*) Ah!

Bazil. Ha-ha-hal..

Almaviva. O, bura da soxulmuşdur. Daha sizə sözüüm yoxdur, xanım! Siz hələ adaxlı ikən belə işlər görürsünüz, ərə gedəndən sonra nə edəcəksiniz? Deməli, siz burada tək qalmaq istəyirdiniz ki, nökrərimi qəbul edəsiniz. Siz isə, ağa, yaramaz əxlaqsızsiniz. Siz öz süd ananıza hörmət etməyi yaddan çıxarıb onun qulluqçusunun otağına soxulursunuz. Elə bir bu çatmırdı. Lakin mən razı ola bilmərəm ki, ən çox sevdiyim Fiqaro belə aldansın.

Süzanna. Burada kimsəni aldadan yoxdur. Siz mənimlə danışarkən o, burada idi.

Almaviva (*acıqlanmış*). Bu yalandır.

Süzanna. O gəlmişdi qrafınyaya yalvarım ki, onun bağışlanmasını sizdən xahiş etsin... Sizin gəlişiniz onu elə qorxutdu ki, o qaçıb bu kreslonun arxasında gizləndi...

Almaviva. Yalan deyirsən. Mən içəri girən kimi bu kreslonun üstündə oturdum.

Kerubino. Qraf həzrətləri, mən qorxudan qaçıb kreslonun arxasına girmişdim.

Almaviva. O da yalandır; çünki sonradan kreslonun arxasına mən özüüm girmişdim.

Kerubino. Bağışlayın, qraf həzrətləri, elə siz oraya keçəndə mən də buraya atıldım.

Almaviva (*acıqlı*). Şeytan oğlu şeytan! Gör necə də zirəkdir! O, bizim sözlərimizə qulaq asırmış.

Kerubino. Heç yox, qraf həzrətləri! Mən var qüvvəmlə çalışırdım ki, heç bir şey eşitməyəm.

Almaviva (*Süzannaya*). Çox gözəl. Sən artıq Fiqaroya gedə bilməyəcəksən.

Bazil. Buraya gələn var, qraf həzrətləri!

Almaviva (*Kerubinonu kreslodan dartıb düşürərək*). Görünür, yer çox xoşuna gəlib. Durmaq da istəmir.

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Kerubino, Süzanna, Fiqaro, qrafinya, Almaviva, Fanşetta, Bazil,
bir çox kəndli nökrələr və qulluqçular. Hamısı ağ geyimdə.
Fiqaro – əlində ağ lələklər və lentlərlə bəzədilmiş bir gəlin tacı.

Fiqaro (*qrafinyaya*). Qrafinya həzrətləri, biz bu mərhəməti ancaq sizdən gözləyə bilirik.

Qrafinya. Götürmüşünüz, qraf, onlar yanınızda mənim hörmətimi olduğundan artıq hesab edirlər.

Fiqaro (*yavaşdan Süzannaya*). Sən də bizə kömək elə.

Süzanna. Bundan bir şey çıxmaz.

Fiqaro (*yavaşdan*). Görək. Ancaq sən kömək elə.

Almaviva (*Fiqaroya*). Siz nə istəyirsiniz?

Fiqaro. Qraf həzrətləri, siz qrafinya həzrətlərinə olan məhəbbətiniz şərəfinə birinci gecənin o ayıblı adətini ləğv etmişiniz. Bu alicənablıq sizin nökrələrinizi çox sevindirmişdir. Bir də hər kəs öz istədiyi qıza özünü öz bacarığı və dəyərilə bəyəndirməlidir. Onun məhəbbətini bir vergi kimi tələb etmək canavarlıqdır.

Almaviva. Mən ki o qanunu ləğv etmişəm, daha nə istəyirsən?

Fiqaro (*inadla*). Əlbəttə, bu iş üçün bütün nökrələriniz öz alicənab ağalarını alqışlamaq istəyirlər. Mən özüm sizin bu mərhəmətinizi o qədər qiymətləndirirəm ki, birinci olaraq yeni adətlə toy etmək istəyirəm. (*Süzannanın əlindən tutur.*) Bu gəlinin tacı ağ lentlərlə bəzədilmişdir. Onlar sizin fikirlərinizin saflığını və təmizliyini göstərir. Biz istərdik, Süzanna bu gəlinlik tacını sizin əlinizdən alsın. Biz istəyirik ki, bundan sonra evlənənlər üçün bu da bir adət olsun. Dostlar, siz də qraf həzrətlərindən rica edin!

Hamı. Rica edirik, qraf həzrətləri!

Süzanna. Siz bu təriflərə layıqsınız, qraf həzrətləri!

Almaviva (*öz-özünə*). Şeytan qız!..

Fiqaro. Qraf həzrətləri, Süzannanın gözəlliyi sizin nə böyük qurban verdiyinizi hər şeydən açıq və aydın göstərir.

Süzanna. Siz mənim sir-sifətimdən əl çəkiniz. Yaxşısı budur ki, hamılıqla qraf həzrətlərinin mərhəmətinə təşəkkür edək...

Almaviva (*öz-özünə*). Bu, yaman tordur.

Qrafinya. Onlarla birlikdə mən də sizdən xahiş edirəm, qraf!
Almaviva. Yaxşı, razıyam.

Hamı. Urral!..

Almaviva (*öz-özünə*). Yamanca tora düşdüm... (*Bərkdən*) Ancaq toy təntənəli keçsin deyə, onu axşama qoymaq lazımdır. (*Yavaşdan*) Bu saat Marselinanın ardınca adam göndərmək lazımdır.

Fiqaro (*Kerubino*). Siz nə üçün bizimlə bir yerdə sevinmirsiniz?

Süzanna. Onun qanı qaradır, qraf həzrətləri onu qovur.

Qrafinya. Ah, qraf, sizdən xahiş edirəm, onu bağışlayın.

Almaviva. O, buna layiq deyildir.

Qrafinya. O, hələ uşaqdır, qraf!

Almaviva. Bağışlayın, qrafinya! O, sizin düşündüyünüz qədər də uşaq deyildir.

Kerubino. Mən, qraf həzrətləri, doğrudan da, yaxşı iş görməmişəm. Ancaq hər halda, mən ağzı-boşuna danışanlardan deyiləm. Mən heç bir vaxt xəbərçilik etməmişəm.

Almaviva (*həyəcanla*). Yaxşı, yaxşı, daha bəsdir!

Fiqaro. Nə var, nə olmuşdur məgər?

Almaviva (*tez*). Bəsdir, bəsdir, götlürəm ki, hamı onun bağışlanmasını arzu edir. Mən də onu bağışlayıram. Bundan başqa, onu öz bölüyümə zabıt təyin edirəm...

Hamı. Urral!..

Almaviva. Ancaq bu şərt ilə: o, bu saat yola düşüb öz bölüyünə getməlidir.

Fiqaro. Sabah getsə yaxşıdır.

Almaviva. Mən belə istəyirəm.

Kerubino. Baş üstə, qraf həzrətləri.

Almaviva. Qrafinya ilə görüşün. Sizi himayə etdiyinə görə də təşəkkür edin.

Kerubino qrafinyanın qabağında diz çökür,
lakin həyəcandan danışa bilmir.

Qrafinya (*həyəcanla*). Sizin burada bir gün belə qalmağınıza icazə verilmir. Gedin və bütün gəncliyinizi keçirib, bu qədər yaxşılıq gördüyünüz bu evi unutmayın. Biz sizin yeni həyatda görəcəyiniz

işləri gözədən qaçırmayacaq və hər bir müvəffəqiyyətinizə sevinəcəyik...

Kerubino qalxıb, öz yerinə qayıdır.

Almaviva. Siz çox həyəcanlısınız, qrafinya!..

Qrafinya. Doğrudur, qraf, inkar etmirəm. O, mənim qohumumdur.

Almaviva (*yavaşdan*). Görünür, Bazil doğru deyirmiş. (*Bərkdən*) İndi son dəfə olaraq Süzannanı da öpünüz.

Fiqaro. Qraf həzrətləri, nə üçün bəs son dəfə? O – həftə səkkiz mən doqquz – burada, son dəfə o buradadır da. Məni də öp. Xudahafiz. Xudahafiz, mənim əziz Kerubinom. Xudahafiz. (*Onu qucaqlayır.*)

Almaviva. Bəs Marselina haradadır?

Fanşetta. Qraf həzrətləri, o, kəndə doğru getdi...

Almaviva. Bəs nə vaxt qayıdacaq?

Bazil. Allah bilir, nə vaxt qayıdacaq.

Fiqaro. Allah eləsin ki, getdiyi olsun, gəldiyi olmasın...

Fanşetta. O, doktor ilə birgə gedirdi.

Almaviva (*tez*). Doktor buradadır? Lap yerində gəlib çıxmışdır.

Fanşetta. Marselina yol gedə-gedə bərkdən-bərkdən danışdı. Bir az gedir, dayanır, əllərini belə-belə oynadır, yenə də yola düşüb acıqlı-acıqlı gedirdi. Doktor da onu bilə-bilə sakit etmək istəyirdi. Yaman acığı tutmuşdu. Kəlməbaşı da kürəkənimiz Fiqaronun adını çəkirdi.

Almaviva (*onun çənəsindən tutaraq*). Gələcək kürəkəninizin.

Fanşetta. Qraf həzrətləri, dünənki məsələ üçün bizi bağışlayırsınızmı?

Almaviva (*sözlünü kəsərək*). Yaxşı, yaxşı bağışlayıram, bağışlayıram. Qrafinya, biz gedə bilərik! Bazil, mənə dəyərsən!

Süzanna (*Fiqaroya*). Sən də bir mənə dəyərsən, əzizim!..

Fiqaro (*yavaşdan Süzannaya*). Yaman tora saldıq ha!

Süzanna (*yavaşdan*). Bərəkallah! Yaxşı gəldin... (*Gedirlər.*)

ONUNCU GÖRÜŞ

Kerubino, Fiqaro və Bazil.

Adamlar dağılışarkən Fiqaro
onların ikisini dayandırıb səhnəyə çəkir.

Fiqaro. Bura baxın, iş, deyəsən, düzələn kimidir. İndi toya hazırlaşmaq lazımdır. Ancaq biz qabaqcadan sözləşməliyik. Belə olmasın ki, tənqidçilərin acıqlandığı gündə nəhs kimi lap bərbad oynayan artistlər təki işimiz baş-ayaq vursun. Bugünkü rollarımızı yaxşı-yaxşı əzbərləməliyik...

Bazil *(saxta bir görüslə)*. Mənim rolum hamısından ağır olacaq.

Fiqaro *(onun arxasından yumruğunu göstərərək)*. Əvəzində nə kimi gözəl mükafat alacağınızı bilsəydin, bir dəqiqə belə rahat oturmazdın...

Kerubino. Lakin orasını unudursan ki, mən bu gün getməliyəm.

Fiqaro. Amma, yəqin ki, qalmaq istərdin?

Kerubino. Heç getməyim gəlmir...

Fiqaro. Bilirsən, əzizim, burada biclik lazımdır. Sən öz qaydasıyla yola hazırlaş, yol paltarını geyin, oyan-buyana qaç, atını yəhərlə, şeylərini yığışdır. Elə də gurultu qopar ki, hamı yola hazırlaşdığını görsün. Axırda atı min və çaparaq birbaş kəndə. Ora çatan kimi düş, at qalsın, özün piyada birbaş buraya və arxa qapıdan həyətə. Qraf səni getmiş biləcəkdir. Ancaq onun gözüne görünməyəsən.

Kerubino. Bəs Fanşetta öz rolunu bilmir axı?

Bazil. Bir həftədir gecə-gündüz yanından ayrılırsan. Bəs bu bir həftədə ona nə öyrədirdin?

Fiqaro. Bu gün ki işin yoxdur. Get, öyrət də!

Bazil. Ey, mənə bax! Sən bir az özünü gözlə. Atası bərk acıqlanmışdır. O gün qızı da yaman kötəkləmişdi. Siz orada, deyəsən, iş arasına tikiş soxursunuz. Özünü gözlə, Kerubino, aradan qənbərqulu çıxarmayasan... Birdən döyüşdürərsən güvəci qazanla ha...

Fiqaro. Hə, başladı axmağın biri axmaq yenə də məsəl toxumağa... yaxşı, de görək, məsəlin sonrası nə deyir?.. Döyüşdürərsən güvəci qazanla?

Bazil. Qazan qalar, sonra güvəc çatlayar.

Fiqaro (*gedərkən*). Ancaq o, biz düşündüyümüz qədər də axmaq deyil...

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Səhnə geniş bir yataq otağıdır.
Sağda bayır qapısı. Solda kabinet qapısı.

Arxa divardan qrafinyanın otağına bir qapı daha açılır.
Yanda pəncərə.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna və qrafinya sağ qapıdan girirlər.

Qrafinya (*divanın üstə atılaraq*). Süzanna, hamısını yerli-yerində mənə söylə!

Süzanna. Mən, qrafinya, hamısını sizə söylədim.

Qrafinya. Deməli, o, səni tovlamaq istəyirdi?

Süzanna. Heç yox, qrafinya! Qraf həzrətləri qulluqçu ilə uzun danışmaz. O, məni, sadəcə, satın almaq istəyirdi.

Qrafinya. Kerubino da elə orada idi?

Süzanna. O, kreslonun arxasında gizlənib qalmışdı. Yanıma gəlmişdi ki, sizdən xahiş edirəm, siz də onu bağışlatdırasınız.

Qrafinya. O, özümə nə üçün demirdi? Mən ki onu qovmazdım.

Süzanna. Mən də ona dedim, qrafinya! O, sizdən ayrı düşəcəyinə çox yanır. Sizin lentinizi əlimdə gördü. Lap dəli kimi oldu. Elə atıldı lentin üstünə ki...

Qrafinya. Mənim lentimi? Bu ki uşaqlıqdır!

Süzanna. Mən istədim lenti onun əlindən alım, bir də gördüm

i, üzü şir kimi qızmışdır və dedi ki, “sən ancaq onu həyatımla bir yerdə ala bilərsən!

Qrafinya. Sonra?..

Süzanna. Sonra daha nə? Cin kimidir. Onunla bacarmaq olar? Sizin paltarınızın ətəyini belə öpməyə cəsarət etmən. Odur ki üstümə atılıb məni qucaqlayır...

Qrafinya. Yaxşı, bunlar qalsın. Deməli, ərim axırda sənə dedi ki...

Süzanna. Açıq dedi ki, ona əl verməsəm, Marselinanın tərəfinə keçəcək.

Qrafinya *(qalxıb orada gəzişərək)*. Sən heç qorxma, Süzanna!.. Mən heç razı olmaram ki, əzab çəkəsən. Fiqaronun arvadı sən olacaqsan. O, buraya gələcəkmi?

Süzanna. Qraf ova gedən kimi gələcək.

Qrafinya. Pəncərəni aç, bağdan bir az sərin gəlsin. Otaq çox boğanaqdır.

Süzanna. Siz elə qızğın danışırırsınız ki, *(pəncərəni açır)* odur, qraf da gedir. Özü at üstə, yanında da Pedriyo; tazılar da baş alıb gedirlər.

Qrafinya. Deyəsən, qapı döyülür?

Süzanna *(oxuya-oxuya qapıya qaçır)*. Mən bir gözəl sevmişəm, gözəllərin gözüdür...

Aha, budur, Fiqaro özü də gəldi!

İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Süzanna, qrafinya oturmuş.

Süzanna. Gəl, əzizim, gəl. Qrafinya səni səbirsizliklə gözləyir...

Fiqaro. Aha, mənim gözəlim, sənsən? Qrafinya həzrətlərinin rahatsız olmalarına heç bir ehtiyac yoxdur. Bunların hamısı boş şeydir. Qraf həzrətləri arvadımın gözəlliyinə vurulub, onu özü üçün oynasa çevirmək istəyir. Bu, olduqca təbii işdir.

Süzanna. Təbiidir...

Fiqaro. Ona görə də qraf həzrətləri bizə mərhəmət göstərüb mənə kuryerliyə, Süzannanı isə səfərət müşavirliyinə təyin etməyi münasib görmüşdür. Deməli, hər şey öz qaydasıyla yerli-yerində...

Süzanna. Az danış, Fiqaro!

Fiqaro. Əgər Süzanna bu böyük mənsəbi qəbul etməsə, qraf həzrətləri Marselinaya kömək etməyi münasib görəcəkdir. Bundan aydın nə ola bilər? Adamlar işlərimə mane olurlar. Mən də intiqam alaraq onların işlərini pozuram. Hamı belə edir, biz də belə etməliyik... Biz də öz işimizi onun kimi qurmaliyiq. Hər şeydən qabaq biz iştahasını yüyənləməliyik və bildirməliyik ki, nəhaq yerə özgənin malını öz malı hesab edir. Zəhmət çəkib, anasına oxşayanı atasının qucağına soxmasın...

Qrafinya. Lakin bu işi kim görəcək?

Fiqaro. Bu iş artıq görüldü qurtarmışdır, qrafinya! Ona sizin haqqınızda yalan kağız göndərilmişdir.

Qrafinya. Mənim haqqımda? Siz dəli olmusunuz-nədir?

Fiqaro. Xeyr, qrafinya! Siz qorxunuz ki, qraf həzrətləri özü dəli olmasın.

Qrafinya. Onun kimi qısqanc bir adama... o, elə qısqancdır ki...

Fiqaro. Daha yaxşı. Elə adamları ələ almaq üçün bir azca qanlarını qaraltmaq kifayətdir. Bunu arvadlar daha yaxşı bacarırlar. Ondan sonra da qanlarını qızıqdırıb balaca intriqa düzəltəsiniz, işləri qurtardı. Yüyənlərindən tutub çaya susuz aparar, susuz gətirərsiniz. Mən özgə adam vasitəsilə Bazilə adsız kağız göndərdim ki, guya, sizi sevən bir nəfər bu axşam toy vaxtı sizinlə təkliddə görüşmək istəyir. Bazil də o kağızı qrafa verəcək.

Qrafinya. Siz namuslu bir qadının təmiz adı ilə oynamaq istəyirsiniz?

Fiqaro. Bilirsiniz, qrafinya, bu cür yalana aldanmayan adam az tapılır.

Qrafinya. Bəlkə, bunun üçün sizə təşəkkür də etmək lazımdır?

Fiqaro. İndi o, özgəsinin arvadıyla keçirmək istədiyi vaxtı öz qanuni arvadını güdməyə sərf etməli olacaq. Bundan yaxşı nə ola bilər? O elə indidən özünü itirmişdir. Bilmir, hansı birinin ardınca

düşsün. Odur, qrafinya, baxın, bir dovşanın ardınca düşüb dəli kimi çapır. Lakin inandırırım sizi ki, bu saat fikri başqa ovla məşğuldur. Toyumuz isə sürətlə yaxınlaşır. O, bizə qarşı tədbir görməyə vaxt tapmayacaqdır. Qrafinyanın yanında isə bizim evlənməmizə mane ola bilməz.

Süzanna. Marselina mane ola bilər ki...

Fiqaro. Oho... o heç mənim yadımda da yoxdur. O, doğrudan da, cəncəlli məsələdir. Bilirsən, nə var? Bu iş xatalı işdir. Sən qraf həzrətlərinə bildir ki, axşam bağa çıxıb onunla görüşəcəksən...

Süzanna. Sənin ümidin ona gəlir...

Fiqaro. Əh... ümidin ona gəlir... Onu yaxşı bilin ki, heç nədən heç nə düzəldə bilməyən adamlar heç nə edə bilməzlər. Özləri də heç nəyə dəyməzlər. Mənim fikrim belədir.

Süzanna. Yaxşı fikirdir.

Qrafinya. Deməli, onun görüşə getməsinə razısınız?

Fiqaro. Razi nədir? Heç bir belə də razı deyiləm. Biz başqa bir adama Süzannanın paltarını geyindirərik. Sonra da gedib onları görüş yerində tutarıq. Qraf qaranlıqda nə bilir ki, kimdir?

Süzanna. Yaxşı, mənim paltarımı kimə geyindirəcəksən?

Fiqaro. Odur a... Kerubino ölməyib ki!

Qrafinya. O ki getmişdir.

Fiqaro. Getmişdir, ancaq özgələri üçün. Yaxşı, razısınız, özüm bildiyim kimi edim, ya yox?

Süzanna. Belə işlərdə o ustadır.

Fiqaro. Üç-dörd fitnəni bir yerdə başlamaq və hamısını biri-birinə dolaşdırmaq... Oho, mən anadan vəzir olmaq üçün doğulmuşam.

Süzanna. Deyirlər, vəzirlik çətin sənətdir.

Fiqaro. Almaq, gətirmək və istəmək. Onun bütün gücü bu üç sözdədir.

Qrafinya. O, elə qətiyyətlə deyir ki, özümün də ona inanmağım gəlir...

Fiqaro. Mən də elə onu arzu edirəm. Onda nə qədər ki, qraf ovdadır, Kerubino bu buraya göndərim, siz onu geyindirib baş-gözüntü darayın. Sonra onu evə salıb, nə edəcəyini öyrədərəm. Ondan sonra isə, qraf həzrətləri, mən nə hava çalsam, onunla oynamalısiniz! (Gedir.)

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Süzanna, qrafinya.

Qrafinya. Süzanna, mən heç geyinməmişəm də... indicə o oğlan gələcək.

Süzanna. Qrafinya həzrətləri, siz istəmirsiniz ki, o, buradan getsin?

Qrafinya (*güzgü qabağına keçərək*). Kim? Mən? Sən indicə görərsən, onu necə danlayacağam.

Süzanna. Ona bu romansı oxutdurariq. (*Romansı qrafinyaya verir.*)

Qrafinya. Saçlarım da heç daranmamışdır...

Süzanna (*gülümsəyərək*). Sizin hörüklərinizi bir az hörüm. Onda o daha da məftun olar...

Qrafinya (*ciddi*). Nə dedin?

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Kerubino (*utancaq halda*). Süzanna, qrafinya.

Süzanna. Gəlin; müsyö zabit! Qəbul edirlər.

Kerubino (*həyəcandan titrəyərək ahla yanaşır*). Ax, Süzanna, bilsəniz, bu ad məni nə qədər incidir! O, mənə xatırladır ki, buradan gedəcəyəm və bir də qrafinyanı görməyəcəyəm... O, o qədər... mərhəmətlidir ki...

Süzanna. Və gözəldir ki...

Kerubino (*ah çəkərək*). Bəli, gözəldir!

Süzanna (*onun ağzını əyərək*). “Bəli, gözəldir”, gör necə də əzilir. Necə də utanır... Ey, gözəl oğlan, al bu romansı, qrafinya üçün oxu görüm.

Qrafinya (*notları açaraq*). Bu romans kimindir?

Süzanna. Baxın, necə qızardı! (*Yumruğunu onun yanağına dirəyərək*) Dələduzun biri dələduz. Hamısını danışaram ha!

Qrafinya. Qoy romansı oxusun.

Kerubino. Mən, qrafinya, həyəcandan titrəyirəm, ürəyim elə döyünür ki...

Süzanna (*gülərək*). Nya. Nya.. Nyanyanya... hə, tez ol da!.. Utancaq ədib! Zəhmət çəkib oxuyun. Qrafinya sizin romansınıza qulaq asmaq istəyir. Havasını mən çalaram.

Qrafinya. Mənim gitaram yaxşıdır, Süzanna! Onu çal.

Qrafinya oturmuş və əlindəki not ilə romansın oxunmasını təqib edir. Süzanna kreslonun ardında durub qrafinyanın əlindəki notlara baxaraq çalır. Kerubino başını aşağı salıb qrafinyanın qabağında dayanmış, titrək bir səsle oxuyur.

Ay ağalar, gənc yaşında bir gözələ vuruldum,
Həsrətilə çox ağladım, ağlamaqdan kor oldum,
Bülbül kimi gül başına dolanmaqdan yoruldum.

* * *

Mən gecələr uyumadım, yatmış tale durmadı,
Qınamayın, sevgi gəldi, sevda məndən sormadı.

* * *

Sevda məndən sormadı ki, mən nəciyəm, mən kiməm,
Üzəngisiz bir at kimi öz yerimdən qopardı,
Səllər kimi dərələrdən, təpələrdən aşaraq
Sonsuz-sonsuz səhralara apardı.

* * *

Mən gecələr uyumadım, yatmış tale durmadı,
Qınamayın, sevgi gəldi, sevda məndən sormadı.

Qrafinya. Pis deyil. Adama təsir də edir.

Süzanna (*gitaranı bir yana qoyaraq*). Oho! Təsirinə söz ola bilməz! O barədə bu zalım lap qiyamətdir. Elə oxuduqca, təsir eləyir. Aha, yaxşı yadıma düşdü. Müsyö zabıt, siz bilirsinizmi, biz bu gecə gülmək üçün sizə arvad paltarı geyindirmək istəyirik. Ona görə də bu saat paltarlarımdan birini geyin, ölçək görək – gəlir, ya yox. Sən qabaqca plaşı çıxar. (*Plaşını açır.*)

Qrafinya. Birdən gələn-zad olmasın?

Süzanna. Gələndə nə olar? Bu da yaman iş deyil ki. Hər halda, qapını bağlayım... (*Qapıya tərəf qaçır.*)

Mən bir gözəl sevmişəm ki, on dörd-on beş yaşı var.
Başını arvad kimi darayanda, lap qiyamət olacaqdır!
Q r a f i n y a . Daraq-maraq lazımsa, mənim tualetimdən götür.

BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Kerubino, qrafinya.

Q r a f i n y a . Toy başlananadək qraf sizin sarayda olduğunuzu bil-məməlidir. Sonradan ona deyərək ki, təyin edilməniz haqqında əmr-namə hazırlanıncayadək biz...

Kerubino *(cibindən kağız çıxarıb qrafinyaya verərək)*. Lakin, qrafinya, budur, əmrnamə yazılmışdır. Bu gün Bazil mənə verdi.

Q r a f i n y a . Yazılmışdır? Sanki, bir dəqiqə belə itirməkdən qor-xurlarmış! *(Oxuyur.)* O qədər tələsmişlər ki, möhür də yaddan çıxmışdır. *(Kağızı Kerubinoya qaytarır.)*

ALTINCI GÖRÜŞ

Kerubino, qrafinya, Süzanna.

Sü z a n n a *(əlində böyük ləçək)*. Möhür?.. Hanı möhür?..

Q r a f i n y a . Onun təyin edilməsi haqqında yazdıqları əmrna-məyə möhür də basmamışlar.

Sü z a n n a . Deməli, bu tezliklə əmrnamə də hazırdır?

Q r a f i n y a . Mən də onu deyirəm ki, çox tələsmişlər.

Sü z a n n a *(qrafinyanın yanında oturur; əlindəki sancaqları oynadaraq oxuyur)*.

Onun bayğın gözləri var,
Qələm kimi qaşı var.
Mən bir gözəl sevmişəm ki,
14-15 yaşı var.

Kerubino onun qabağında dizi üstə oturur.
Süzanna onun başını darayır.

Q r a f i n y a . Yaxasını düzəlt, qoy arvad yaxasına oxşasın.

Sü z a n n a *(yaxasını düzəldərək)*. Baxın görün, nə gözəl qız oldu.
Mənim lap paxıllığım tutur.

Qrafinya. Qollarını da bir az çırmamaq lazımdır. (*Süzanna onun qollarını çırmayır.*) O əlindəki nədir? Lentdir, nədir?

Süzanna. Özü də sizin lentiniz. Elə yaxşı oldu ki, qrafinya özü öz gözüylə gördü. Ona demişdim ki, hamısını qrafinyaya deyəcəyəm.

Qrafinya. O qan nədir? (*Lenti açır.*)

Kerubino (*utanaraq*). Bu gün səhər atın yüyənini keçirirdim. Başını yellədi, əlimi cızdı.

Qrafinya. Heç adam lenti əlinə sarıyar?

Süzanna. Özü də oğurluq lenti. Hanı, baxım görüm, sənın o yüyənın orada nə edirdi. Ölmüşün əlinə baxın, ağappaqdır. Birce baxın, Qrafinya. (*Öz əli ilə tutuşdurur.*)

Qrafinya (*soyuq halda*). Siz ondansa, bir az plastır gətirin. Orada, mənim tualetimin üstündə var.

Süzanna onun başından itələyir.

Kerubino əlləri üstə yerə yıxılır.
Süzanna kabinetə keçir.

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Kerubino diz üstə. Qrafinya.

Qrafinya (*bir müddət dinməz lentə baxır. Kerubino gözlərini ondan çəkməyir*). Bu lenti... bu lentin rəngi mənim xoşuma gəlir... onun itdiyini eşidəndə çox heyifsiləndim.

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Kerubino diz üstə, qrafinya, Süzanna.

Süzanna (*gələrək*). Bu saat onun əlini bağlayaq. (*Taftanı və qayçıını qrafinyaya verir.*)

Qrafinya. Onun üçün öz paltarını gətirməyə gedəndə mənim o biri paltarımdakı lenti də gətirərsən.

Süzanna Kerubininonun paltarını götürüb orta qapıya gedir.

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Kerubino diz üstə, qrafinya.

Kerubino (*küt-küt baxaraq*). O lent məni hər şeydən yaxşı sağalda bilərdi.

Qrafinya. O lent sizi necə sağalda bilərdi? (*Taftanı göstərərək*) Bu, ondan yaxşıdır.

K u b e r i n o. Qadının bədəninə toxunan lent... özü də... qadının...

Qrafinya. Sizin üçün yad olan qadının lenti dərman kimi sizin yaranızı sağaldırmış. Mən bunu bilmirdim. Bunu sınamaq üçün mən sizin əlinizə bağlanmış bu lenti gizlədərəm. Qulluqçularımdan birinin əli yaralanarsa, onun gücünü sınayarıq...

Kerubino (*məyus*). O lent sizin yanınızda qalır, mən isə gedirəm.

Qrafinya. Siz ki həmişəlik getmirsiniz.

Kerubino. Mən nə qədər bədbəxtəm... Ölürkən də dodaqlarım...

Qrafinya. Ora baxınız... gözlərdən yaş axır (*yaşlıq ilə gözlərini silərək*), bəsdir, bəsdir, çocuq! Başdan-başa mənasız danışırırsınız. (*Qapı döyülür, qrafinya bərkdən*) Kimdir?

ONUNCU GÖRÜŞ

Kerubino, qrafinya, qraf qapı arxasında.

Almaviva (*qapı arxasından*). Qapını nə üçün bağlamısınız?

Qrafinya (*həyəcanla*). Aman Allah! Bu ərimdir! Aman Allah, nə edim? (*Kerubinoya*) Siz də belə soyuncaq qollarınız, boynunuz açıq mənimlə tək bir otaqda! Otaq tör-töküntü... o yandan da Fiqaronun kağızı! Özü də qısqanc!..

Almaviva (*qapı arxasından*). Qapını nə üçün açmırsınız? Kim var orada?

Qrafinya. Burada... mən... mən təkəm.

Almaviva (*qapı ardından*). Təksiniz, bəs kiminlə danışırırsınız?

Qrafinya. Kiminlə danışacağam, sizinlə danışiram.

Kerubino (*öz-özünə*). Dünənki və bu gün səhərki işlərdən sonra o, mənə burada görən kimi öldürəcəkdir. (*Qrafinyanın tualet otağına qaçıb qapını örtür.*)

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Qrafinya tək.

Qrafinya (*bəzək otağının açarını çıxarıb qraf tiçlən qapını açmağa qaçaraq*). Belə də ehtiyatsızlıq olar?

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, qrafinya.

Almaviva (*acıqlı*). Siz ki heç vaxt qapını bağlamırdınız?

Qrafinya (*çaşaraq*). Mən... mən burada Süzanna ilə xırda əsgiləri yığışdırırdım. Süzanna elə bu saat getdi.

Almaviva (*onu süzərək*). Siz həyəcanlı kimisiniz.

Qrafinya. Qəribə bir şey yoxdur. Biz sizin sözüünüzü danışırıdık.

Almaviva. Mənim sözüümü danışdırdınız? Mən çox rahatsızam. Ona görə də ovdan yarımçıq qayıtmışam. Məktub almışam. Doğrudur, ona heç bir əhəmiyyət vermirəm, ancaq, hər halda, o məktub mənə çox rahatsız etmişdir.

Qrafinya. Nə olmuşdur? Məktub nədir?

Almaviva. Mənə yazırlar ki, müəyyən bir adam bu gün sizinlə görüşməyə çalışacaq. Mən o adamı buradan getmiş hesab edirəm.

Qrafinya. Mən bu gün heç otaqdan çıxmıyacağam.

Almaviva. Lakin bu gün Süzannanın toyudur.

Qrafinya. Nə olursa olsun və kim olursa olsun, hər halda, bayıra çıxmıyacağam. Bərk naxoşam.

Kerubino o biri otaqda masanı yıxır.

Almaviva. Bu nə səsdır?

Qrafinya (*böyük həyəcanla*). Səs nədir?

Almaviva. Orada kim isə masanı yıxdı.

Qrafinya. Mən... mən heç bir şey eşitmədim.

Almaviva. Sizin, görünür, nədənsə fikriniz çox dağınıqdır.

Qrafinya. Fikrim dağınıqdır? Nədən?

Almaviva. Qrafinya, o biri otaqda adam var.

Qrafinya. Orada adam nə gəzir?

Almaviva. Onu sizdən soruşuram.

Qrafinya. Yəqin Süzannadır, otağı yığışdırır.

Almaviva. Siz elə indicə dediniz ki, Süzanna çıxıb getdi.

Qrafinya. Getməyinə getdi. Bəlkə, sonra qayıtmışdır. Bil-mirəm.

Almaviva. Oradakı Süzanna isə, siz nə üçün bu qədər həyəcan-lısınız?

Qrafinya. Görürəm ki, o qız sizi məndən daha artıq maraqlan-dırır.

Almaviva. O, məni o qədər maraqlandırır ki, onu bu saat gör-mək istəyirəm.

Qrafinya. Zənn edirsəm, belə arzu sizdə tez-tez olur. Ancaq bu şübhənzə tamamilə əsassızdır.

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Qraf, qrafinya və Süzanna orta qapıdan çıxaraq.

Almaviva. Biz o şübhəni bu saat asanlıqla aradan qaldırırıq.
(*O biri otağa doğru dönərək*) Süzanna, bəri çıxın. Mən sizə əmr edirəm.

Süzanna arxada gəzinir.

Qrafinya. O çıpaqdır, qraf! Bu vəziyyətdə arvadların yanına soxulmaq yaxşı deyil. O, burada mənim ona toy üçün bağışladığım paltarını ölçürdü.

Almaviva. O özü çıpaqdır. Dili ki, çıpaq deyil. Görünə bilməzsə, danışa bilər ki. (*Yenidən o biri otağa müraciətlə*) Süzanna, cavab ver. Sən oradasan, yox?

Süzanna səhnənin dərinliyindən qaçıb yatağının altında gizlənir.

Qrafinya *(tez yan otağa müraciətlə)*. Süzanna, sizə cavab verməyi yasaq edirəm. *(Qrafa)* Bu canavarlıqdır!

Almaviva. İndi ki o cavab vermir, onda istər geyinmiş olsun, istər çılpaq, onu görəcəyəm.

Qrafinya *(qapını tutaraq)*. Başqa bir yerdə sizə heç bir şey yasaq edə bilmərəm. Lakin öz otağımda əminəm ki...

Almaviva. Mən də əminəm ki, bu saat bu əsrarəngiz Süzannanın nə sayaq adam olduğunu görəcəyəm... Görürəm ki, sizdən açarı almaq mümkün olmayacaq. Ancaq bu qapını sındırmaq da çətin deyil. Ey, kim var orada?

Qrafinya. Yaxşı, çağırın öz nöqərlərinizi, böyük gürultu qoparıb bütün sarayı özünüzlə güldürün!

Almaviva. Yaxşı, elə olsun. Özüm təkliddə də bacara bilərəm. Gedim, çəkidən, kəlbətimdən götürəm. *(Gedir və qayıdır.)* Aha, o orta qapı yadımdan çıxdı. Onu da bağlamaq lazımdır ki, sonradan özünüzlə lap yaxşıca doğrulda biləsiniz. *(Orta qapını bağlayır.)*

Qrafinya *(özlünə)*. Pərvərdigara! Bu nə işdir, biz gördük!

Qraf. İndi otaq hər tərəfdən bağlıdır. Ancaq hər şey olduğu kimi qalsın deyə zəhmət çəkib siz də cəncəlsiz və gürultusuz mənimlə gedə bilərsinizmi! Zənn edirəm, belə boş şeydən boyun qaçırmaya da bilərsiniz, *(qolunu açaraq)* buyura bilərsiniz, qrafinya! *(Bərkdən)* İndi oradakı o Süzanna zəhmət qəbul edib məni gözləməyə məcbur olacaq.

Qrafinya. Bu rəzalətdir, qraf! Görünməmiş, eşidilməmiş rəzalətdir!

Qraf. İndicə hamısını görərik. *(Qrafıyanı çıxarıb arxadan qapını açarlayır.)*

ON DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Süzanna, Kerubino.

Süzanna *(yerindən çıxıb yan qapıya qaçır və açar yerinə qışqırır)*. Qapını aç, Kerubino, qapını aç, mənəm Süzannayam!

Kerubino. Ah, Süzanna, görsəydiniz nə müdhiş vəziyyət idi!..

Süzanna. Bu saat rədd ol get! Bu dəqiqə qraf qayıdacaq.

Kerubino *(qorxu ilə)*. Yaxşı, bəs haradan gedim?

Süzanna. Bilmirəm. Sənə deyirəm rədd ol, qurtardı getdi!

Kerubino. Axı getmək üçün yol yoxdur.

Süzanna. O, indicə sizi məhv edəcək. Bizim də atamızı yandıracaq. Tez qaç, hamısını Fiqaroya bildir!

Kerubino. Bu bağçanın pəncərəsi hündür deyil ki... *(Qaçıb baxır.)*

Süzanna *(qorxaraq)*. Tamam iki mərtəbədir. Oradan atılmaq olmaz. Ax, yazıq qrafinya!.. Ay Allah, mən nə edim!..

Kerubino *(qayıdaraq)*. Pəncərə bostana açılır. Qovunların bir-iki tağını korlamaq lazım gələcək.

Süzanna *(onu saxlayaraq)*. Nə edirsən, buradan atılan sağ qalar? Qarpız kimi partlırsan ki!

Kerubino. Mən onunçün yanar təndirə də atılmağa hazıram, Süzanna! *(Süzannanı öpərək)* Bu öpüş isə mənim üçün yol açar. *(Qaçıb pəncərədən bayıra atılır.)*

ON BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna tək. Qorxudan çıxır.

Süzanna. Ah! *(Kreslo üstə düşür, sonra qalxıb pəncərədən baxır və qayıdaraq)* Heç izi də görünmür. Yaman haramzadədir. Gözəl olduğu qədər də cəld və itidir. İndi tez öz yerimə! *(Yan otağa gedir.)* İndi qraf həzrətləri, o qapı, o da siz! Sındıra bilərsiniz! *(Qapını bağlayır.)*

ON ALTINCI GÖRÜŞ

Qraf və qrafinya otağa gedirlər.

Almaviva *(əlindəki çəkcə və kəlbətini kreslonun üstünə ataraq)*. Hər şey olduğu kimi öz yerindədir. Qrafinya, bu saat qapını sındıracağam. Bir də sizə təklif edirəm, qapını açın!

Qrafinya. Adam da lovğalıqdan bu qədər dəli ola bilərmiş!

Almaviva. Qapını açın, deyirəm! Yoxsa bu saat sındıracağam! *(Qapıya tərəf gedir. Qrafinya onun qabağını kəsərək)*

Qrafinya. Dayanın, qraf, sizdən rica edirəm. Doğrudan da mı, siz məni bu qədər xain hesab edirsiniz?

Almaviva. Siz nə istəyirsiniz deyın, ancaq mən o otaqda kim olduğunu görməliyəm və görəcəyəm!

Qrafinya (*qorxaraq*). Yaxşı, qraf, onu görərsiniz. Yalnız qabaqca mənə qulaq asın. Ancaq sakit...

Almaviva. Deməli, oradakı Süzanna deyil.

Qrafinya. Hər halda, oradakı sizin üçün qorxulu adam deyil. Biz bu gecəki toy üçün oyun düzəldirdik və and içirəm ki...

Almaviva. And içmək lazım deyil, deyın görək, oradakı Süzannadır, ya yox?

Qrafinya. Yox, qraf!

Almaviva. Hər halda, arvaddır?

Qrafinya. Yox, qraf!

Almaviva. Aha, deməli, kişidir. Adı nədir?

Qrafinya. Adını deməyə qorxuram, qraf!

Almaviva (*qudurmuş*). Mən onu it kimi öldürəcəyəm...

Qrafinya. Aman Allah!..

Almaviva. Tez cavab verin, oradakı kimdir?

Qrafinya. Oradakı uşaqdır, Kerubinodur, qraf!

Almaviva. Aha! Kerubino! Yaramazın biri yaramaz! Mənim şübhələrimin də, kağızda yazılanların da açarı odur.

Qrafinya (*yalvarırcasına əllərini uzadaraq*). Ah, qraf, siz heç güman edə bilərmisiniz ki... mən onunla...

Almaviva (*ayaqlarını yerə döyərək*). Sus!.. (*Öz-özünə*) Məlun uşaq, hara gedirəm, yolumun üstünə çıxır. (*Bərkdən*) Artıq açın, qrafinya. İndi hər şeyi bilirəm. Bunların hamısında cinayət olmasaydı, siz bu gün səhər onunla vidalaşarkən o qədər mütəəssir olmazdınız. O, əmr etdiyim kimi çıxıb gedərdi. Süzanna haqqında yalandan dastan düzəltməyinizə ehtiyac qalmazdı və onu heç kəs belə ehtiyatla gizlətməzdı.

Qrafinya. O, sizin gözüünüzə görünməklə sizi acıqlandırmaqdan qorxurdu, qraf!..

Almaviva (*kəskin bir qəzəblə qapıya doğru baxaraq*). Bayıra çıx, yaramaz uşaq!

Qrafinya (*onun əlini tutub saxlamaq istəyir*). Qraf, yalvarıram sizə,

elə acıqlanmışınız ki, mən o yazıq üçün qorxuram. Bir azca sakit olun! O, bu saat demək olar ki, çılpacdır.

Almaviva. Necə? Çılpaq?..

Qrafinya. Bəli, demək olar ki, çılpaq. Paltarsız, boynu açıq. O burada arvad paltarı geyinmək istəyirdi.

Almaviva. Siz elə onun yanında dayanmışdınız? Yaramaz qadın! Siz bir də bu otaqdan çıxma bilməyəcəksiniz. O yaramazı isə bu saat elə qovum ki, bir də heç yerdə gözümə görünə bilməsin.

Qrafinya (*diz üstə çöküb əllərini qaldıraraq*). Onda təqsir yoxdur. O, getmək istəyirdi, mən çağırırdım.

Almaviva (*qızğın*). Uzaq! Özgə üçün xahiş etməyin də böyük cəsarətdir!..

Qrafinya. Yaxşı, qraf. Mən öz otağımın açarını sizə verirəm. Ancaq mənə söz verin ki, onu salamat buraxarsınız. Ondan sonra mənə nə istəyirsiniz, edin.

Almaviva (*açarı alaraq*). Mən artıq heç şey eşitmək istəmirəm.

Qrafinya (*yaylıq ilə üzünü örtüb divanın üstə yığılır*). Pərvərdigara! Yazıq məhv oldu!..

Almaviva qapını açır və qarşısında Süzannanı görür.

Almaviva (*heyrlə geriçək*). Süzanna!..

ON YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, qrafinya, Süzanna.

Süzanna (*güllərək çıxır*). Mən onu öldürəcəyəm. Mən onu öldürəcəyəm. Di öldürün, qraf!

Almaviva (*özünə*). Ay dad-bidad! Yaman aldatdılar məni! (*Qrafinyaya baxır və onu hələ də həyəcanlı görərək*) Özünü də heyrlət edən kimi görünürsünüz, qrafinya! Bəlkə, orada başqası da var. (*Yan otağa girir.*)

ON SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Qrafinya oturmuş, Süzanna.

Süzanna (*qrafinyanın yanına qaçaraq*). Sakit olun, qrafinya. O artıq yoxdur. O, pəncərədən atılıb əkildi.

Qrafinya. Ah, Süzanna, lap ölüərəm!

ON DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Qrafinya oturmuş, Süzanna, qraf.

Almaviva (*pərt olmuş bir halda yan otaqdan çıxır və azacıq sükutdan sonra*). Heç kəs yoxdur. Qrafinya, öz rolunuzu çox gözəl oynadınız!

Süzanna. Bəs mən, qraf həzrətləri?

Qrafinya həyəcanını göstərməmək üçün
yaylıq ilə örtünüb oturur.

Almaviva (*yanaşaraq*). Deməli, siz zarafat edirmişsiniz?

Qrafinya (*bir az özünə gələrək*). Nə olar ki?

Almaviva. Bu, yaman zarafatdır.

Qrafinya. Sizin hərəkətiniz də çox yaxşı deyildi.

Süzanna. Qraf həzrətləri, boynunuza alın ki, sizə hələ bu da azdır.

Almaviva. Şeytan qız! Səni çağıranda nə üçün çıxmırsan?

Süzanna. Çalışdım ki, tez-tez geyinim. Ondan başqa, qrafinya əmr etmişdi ki, çıxmayım.

Qraf. Bəs o məktub?

Qrafinya. Mən o məktubun sizə göndərilməsini istəməirdim...

Almaviva. Necə istəməirdim? O məktubdan xəbəriniz varmı?

Qrafinya. Onu Fiqaro düzəltmişdir.

Almaviva. Fiqaro düzəltmişdir!

Qrafinya. Fiqaro düzəldib Bazilə vermişdir.

Almaviva. Bazil isə deyir ki, ona kağızı bir nəfər kəndli vermişdir. Yaxşı, heyvanın biri heyvan! Gör bunun üçün sənin başına nə oyun gətirəcəyəm. Bəs o gədə məsələsi nə oldu? Çılpaq, paltarsız?

Qrafinya. Odur, o, sizin qabağımızdadır. Siz, əlbəttə, onun əvə-

zinə Süzannanı görməkdən narazı deyilsiniz. Onsuz da, deyəsən, onu görməkdən boyun qaçırmayacaqsınız.

Almaviva. Kral həzrətləri mənim yerimə London səfirliyinə sizi təyin etməli idi.

Süzanna. Qrafınyanın otağında başqa kişi olmasından şübhələnmək.

Almaviva. Mənə, onsuz da, cəza verilmişdir.

Süzanna. Qrafınyanın sözünə inanmamaq...

Almaviva. Bağışlayın, qrafinya!

Qrafinya. Görürsən, Süzanna, ürəyim nə qədər zəifdir? Səni də pis öyrədirəm. *(Qrafa əl verir.)*

Süzanna. Onlara hələ elə lazımdır, qrafinya!

Qraf öz arvadının əlini bərk öptür.

İYİRMİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, Fiqaro, qrafinya, qraf.

Fiqaro *(tövşüyərək içəri qəçir)*. Mənə dedilər ki, qrafinya xəstədir. Elə qaçmışam ki, nəfəsim kəsilib. Allaha şükür, salamatlıqdır.

Almaviva *(soyuq bir deyişlə)*. Siz çox mehribansınız.

Fiqaro. Bu, mənim borcumdur, qraf həzrətləri! İndi ki hər şey yerli-yerindədir, o zaman qulluğunuza ərz edirəm ki, bütün gənc qulluqlarınız toyda iştirak etmək üçün qızlı-oğlanlı, dəf-nağara ilə bayırda toplaşsın, nə vaxt gəlini aparmağıma icazə verməyinizi gözləyirlər.

Almaviva. Bəs sarayda qrafinyaya kim baxacaqdır?

Fiqaro. Qrafinyaya baxmaq? Qrafinya ki Allaha şükür salamatdır!

Almaviva. Yaxşı, bəs o qrafinya ilə gizlicə görüşmək istəyən adam nə olsun?

Fiqaro. Hansı adam?

Almaviva. Bəzilə verdiyin kağızda göstərilən adam.

Fiqaro. Hansı kağız? Kim dedi onu?

Almaviva. Mən bunu heç kəsdən eşitməsəydim belə, sənin üz-gözlündən bilərdim ki, yalan deyirsən, haramzadə!

Fiqaro. Elə isə onda mən yalan demirəm, üz-gözüm yalan deyir.

Süzanna. Nahaq yerə ibarə xərcləmə! Biz hamısını danışmışıq.

Fiqaro. Nəyi danışmısınız? Nə vardı ki, nə də danışasınız?

Süzanna. Biz onu danışmışıq ki, bayaq sən qrafa kağız yazıb göstərmisən ki, guya, Kerubino mən geyinən otaqda olacaq.

Almaviva. Bu barədə sən nə deyə bilərsən?

Qrafinya. Artıq gizlənmək lazım deyil, Fiqaro! Oyun qurtardı.

Fiqaro *(düşünməyə çalışaraq)*. Oyun... qurtardı?

Almaviva. Bəli, qurtardı. De görüm, nə deyə bilərsən?

Fiqaro. Mən... mən onu deyə bilərəm ki... o gün olaydı ki, mənim toyum da olub qurtaraydı. Beləliklə, siz icazə versəniz...

Almaviva. Deməli, sən məktubu boynuna alırsan.

Fiqaro. Əlbəttə, qrafinya, siz və Süzanna belə arzu edirsinizsə, daha çarə yoxdur. Boynuma almalyam. Ancaq mən, qraf həzrətləri, sizin yerinizə olsaydım, Allah haqqı, burada danışdıqlarımızın bir kəlməsinə belə inanmazdım.

Almaviva. Gədənin dilinə bir kəlmə doğru söz gəlmir. Açıq-aydın məsələni də danmaq istəyir.

Qrafinya. Eybi yoxdur, qraf, toy qabaqdadır, xətrinə dəyməyin!

Fiqaro *(yavaşdan Süzannaya)*. Mən ona dedim ki, gizlənsin. Vəziyyət qorxuludur.

Süzanna. Sən onu gördün?

Fiqaro. Elə yaman halda ki, Allah göstərməsin.

Süzanna. Yazıq, bədbəxt!

Qrafinya. Lakin, qraf, bu yazıqlar bir-birinə qovuşmaq üçün tələsirlər... Toy məclisini açmaq lazımdır. Artıq gedək!

Almaviva *(öz-özünə)*. Bəs bu Marselina necə oldu? *(Bərkdən)* Ancaq mən paltarlarımı dəyişməliyəm.

Qrafinya. Nökərlərdən başqa kim var ki?

Almaviva. Bu paltarda araya çıxmaq olmaz ki, qrafinya!

İYİRMİ BİRİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Süzanna, qrafinya, qraf və Antonio.

Antonio *(əlində sınımış dibçəkdə qərənfil, özü də kefli, içəri girir)*. Qraf həzrətləri, qraf həzrətləri!..

Almaviva. Nə istəyirsən, Antonio?

Antonio. Əmr edin, bu bostanıma çıxan pəncərəni taxtalasınlar. Mən sizdən çox xahiş edirəm. Buyurun, taxtalasınlar... çünki səhərdən axşama kimi oradan bostana zirzibil atırlar. Budur, elə bu saat oradan dipdiri adam atdılar. Xahiş edirəm, buyurunuz taxtalasınlar.

Almaviva. Bu pəncərədən?

Antonio. Buyurun, qraf həzrətləri, zəhmət çəkib baxın. Görün, zalım oğlu qərənfilləri necə darmadağın eləyib? Buyurun, qraf həzrətləri, taxtalasınlar, qurtardı getdi!

Süzanna *(yavaşcadan Fiqaroya)*. Bir çarə tap, Fiqaro!

Fiqaro. Qraf həzrətləri, o, bu gün səhərdən keflidir...

Antonio. Səhər içənin atasına lənət. Mən hələ dünəndən bir azca kefli kimiyəm... bu da durdu-durdu, söz danışdı!

Almaviva *(köpürürək)*. Çək o adamı buraya! Haradadır o?

Antonio. Haradadır?

Almaviva. Haradadır?

Antonio. Mən nə bilim haradadır? Mən sizdən soruşuram ki... tez onu buraya çağırtdırın. Mən sizin nökrinizəm. Bu bağçanın üstündə qabıqdan çıxıram. İşləyirsən, düzəldirsən, bir də görürsən, tarap, bir adam yumbalandı, var-yoxu dağıtdı getdi. Bu axı mənim şərəfimə toxunur.

Süzanna *(yavaşdan Fiqaroya)*. Çarə tap, Fiqaro!

Fiqaro. Bir əvvəlcə onu mənə de görüm ki, bu keflənməyi haçan tərgidəcəksən?

Antonio. Mən içməsəm, lap divara dırmaşaram.

Qrafinya. Boş-boşuna içməkdən nə çıxar?

Antonio. Xırtdayə kimi içmək və istədiyin vaxt istədiyini sevmək. İnsanla başqa heyvanların, qrafinya həzrətləri, fərqi ancaq bundadır.

Almaviva (*qəzəblənmiş*). Sənə deyirəm cavab ver, yoxsa bu saat çıxarıb qovaram!

Antonio. Gözləyin, siz məni qovdunuz, mən də o saat çıxdım getdim!

Almaviva. Nə demək istəyirsən?

Antonio. Siz mənim kimi yaxşı nökeri qovsanız, deməli, buranız (*alnını göstərir*) laxlayıb. Mən də axmaq deyiləm ki, sizin kimi ağanı öz yanımdan qovum.

Almaviva (*onun yaxasından tutur*). Sən deyirsən ki, bu pəncərədən adam atdılar?

Antonio. Elədir ki var, qraf həzrətləri! Elə bu saat. Özü də baş-dan-başa ağ geyimdə. Elə də qaçırdı ki, lap şıdırgı dörd ayaq...

Almaviva (*səbirsizliklə*). Sonra?

Antonio. Mən qaçdım ki, tutum onu, birdən ilişdim hasara. Elə aşdım ki, əl-ayağım burxuldu. Elə sərələndim yerə, gəl görəsən.

Almaviva. Sən o adamı tanıyarsanmı?

Antonio. Tanımağına tanıyardım. Nə üçün tanımıram. Ancaq orası var ki, yaxşı-yaxşı görmədim onu.

Süzanna (*Fiqaroya yavaşdan*). O, onu görməmişdir.

Fiqaro. A kişi, sən də bir dibçək gül üçün nə qiyamət qoparmısan. Elə o qalib ki, ağlayasan. De görüm, güllərinin qiyməti nədir? Qraf həzrətləri, zəhmət çəkib oyan-buyanı axtartmayın. Oradan atılan mən idim.

Almaviva. Sən?

Antonio. Onda sən yəqin bir saatın içində bir belə böyümüsən. Oradan atılan adam səndən həm qısa idi, həm də arıq.

Fiqaro. Ay kişi, bəs sən bu vaxtadək onu da bilmirsən? Adam atlananda bükülür, ona görə həm qısa görünür, həm də arıq.

Antonio. Mənə qalırsa, o, çox güman ki, o balaca gədə olmalıdır.

Almaviva. Kim, Kerubino?

Fiqaro. Özüdür ki, var. Sevilyanın lap qapısında atdan diyirləndi və birbaş sənin bostanına.

Antonio. Oho... yox, onu deyə bilmərəm. Mən onun atdan yıxıldığını görmədim. Bir şeyi ki görməmişəm, görməmişəm. Yalan deyə bilmərəm.

Fiqaro. Qraf həzrətləri, mən içəridə idim. O biri otaqda... özüm də ağ xalatda. Ora çox istidir. Siz ki bilirsiniz. Birdən səsinizi eşitdim. Belə bir çaxnaşma qopdu. Bilmirəm, ağılıma o kağız zəhrimər gəldi, nə gəldi, yaman qorxdum. Birdən ağılıma gəldi, atılım bostana. Budur, sağ ayağım da bir azca burxulmuşdur. *(Ayağını ovuşdurur.)*

Antonio. İndi ki atılan sizmişsiniz, onda alın öz kağızınızı, atılarda cibinizdən düşdü qaldı.

Almaviva *(kağızı qaparaq)*. Bəri ver görüm! *(Kağıza baxıb бүktür.)*

Fiqaro *(özünə)*. İşim bitdi!

Almaviva. Siz, yəqin, qorxudan bu kağızın nə kağız olduğunu və cibinizə haradan gəlib çıxdığını unutmamışsınız. Deyin görək, bu, nə kağızdır?

Fiqaro *(Fiqaro çaşqın halda ciblərini qurdalayıb bir çox kağız çıxararaq)*. Əlbəttə... orası elədir ki, var. Ancaq mənim cibimdə o qədər kağız var ki... kim bilir hansıdır... *(Kağızların birinə baxır.)* Aha, Marselinanın məktubu. Dörd səhifə... yaman olmaz... bəlkə, o dustaq yazığın ərizəsidir? Yox, yox, o, budur buradadır. O biri cibimdə avadanlığın siyahısı var.

Qraf əlindəki kağızı açır.

Qrafinya *(yavaşcadan Süzannaya)*. Aman Allah! Süzanna! Bu Kerubino üçün yazılan əmrnamədir.

Süzanna *(yavaşcadan Fiqaroya)*. Hər şey məhv oldu. Kerubino üçün yazılan əmrnamədir.

Almaviva *(kağızı бүктür)*. Hə, hörmətli aғamız, siz ki hər şeyə mahirsiniz. Görünür, yaddaşıınız kütləşmişdir.

Antonio *(Fiqaroya yanaşaraq)*. Qraf həzrətləri buyururlar ki, görünür, yaddaşıınız kütləşmişdir.

Fiqaro *(onu itələyərək)*. Sən də burnunu o yana çəksənə! Gözüümü çıxartdın ki!..

Almaviva. Hə, nə oldu? Yadına düşmədimi? Bilmirsən, bu nə kağızdır?

Fiqaro. Aha, yaxşı yadıma düşdü. O, yəqin, o yazıq uşağın təyin edilməsi haqqında yazılan əmrnamə olacaq. Kerubininonun, Kerubininonun, o yazıq mənə verdi. Mən də yadımdan çıxıb heç qaytarmamışam.

Görün a... heç huşum başımda deyil. İndi o yazıq əmrnaməsiz nə edəcək? Tez qaçıb göndərmək lazımdır.

Almaviva. Dayan, dayan. O, bu kağızı sizə nə üçün vermişdi?

Fiqaro (*tutularaq*). Orada... bilmirəm nə etmək lazımdır...

Almaviva (*kağıza baxaraq*). Burada hər şey yerli-yerindədir.

Qrafinya (*yavaşıdan Süzannaya*). Möhür basılmamışdır.

Süzanna (*yavaşıdan Fiqaroya*). Möhür basılmamışdır.

Almaviva (*Fiqaroya*). Kimi gözləyirsən? Mən səndən söz soruşuram?

Fiqaro. Yəni orada hər şey öz yerindədir. Ancaq bir şey çatmır. Boş şeydir. Ancaq çatmır da... o deyirdi ki... deyirdi ki...

Almaviva. Deyirdi ki, deyirdi ki... nə deyirdi, axı?

Fiqaro. Bu kağıza qraf həzrətlərinin möhürünü basmaq lazımdır. Axtarsanız, o elə bir şey deyil, boş şeydir. Heç zəhmətinə dəyməzdi...

Almaviva (*kağızı açıb baxır və acığından əzir*). Görünür, heç bir şey bilmək olmayacaq. Bütün təqsirlər bu Fiqaro şeytan oğlundadır. Ancaq şeytan oğlunu tuta bilmirəm ki, intiqam alım... (*Acıqlı getmək istəyir.*)

Fiqaro (*onu dayandıraraq*). Qraf həzrətləri, bəs bizim o toy məsələsi nə yerdə qaldı?

İYİRMİ İKİNCİ GÖRÜŞ

Bazil, Bartolo, Marselina, Fiqaro, qraf, Qripsoley, qrafinya, Süzanna, Antonio, qrafın qulluqçuları və kəndlilər.

Marselina (*qrafa müraciətlə*). Qraf həzrətləri, onun toy etməyə ixtiyarı yoxdur. Sizdən rica edirəm, ədalətlə bizim divanımıza baxın... O, mənə öz dilindən iltizam və kağız vermişdir.

Almaviva (*öz-özünə*). Budur. Bu da intiqam. Öz qaydasıyla hazır...

Fiqaro. İltizam? Nə iltizam? Danış görək.

Marselina. Mən hamısını danışaram. Sən yaramaz adamsan.

Qrafinya divanın üstə oturur, Süzanna onun arxasında dayanır.

Almaviva. Nə olmuşdur, Marselina?

Marselina. O, öz dilindən iltizam vermişdir ki, mənı alsın.

Fiqaro. Mən ondan pul borc almışam. Kağızı da o barədə vermişəm. Qurtardı getdi!

Marselina. Bu şərt ilə ki, mənı alsın da! Siz, qraf həzrətləri, bizim baş hakimimizsiniz.

Almaviva. Siz məhkəməyə müraciət edin. Mən ədalətlə işə baxmağa hazıram.

Bazil (*Marselinanı göstərərək*). Qraf həzrətləri, onda icazənilə mənim də Marselinaya qarşı haqqım var.

Almaviva. Aha! Kağız məsələsində iştirak edənlərin biri də budur. Fiqaro.

Az idi arıq-yırıq,
Bir də çıxdı dabanı cırıq.

Almaviva (*acıqla Bazilə*). Sizin haqqınız? Hələ mənim yanımda danışmağa cəsarət də edirsiniz? Axmağın biri axmaq!

Antonio (*əllərini şappıldadaraq*). Vallahi ki, qraf həzrətləri, atamın ərvahına and olsun ki, lap tappılı ilə üstünə düşmüşünüz. Ömründə onun əsl adını bundan doğru deyən olmamışdır.

Almaviva. Marselina, sizin işinizə baxana qədər toy təxirə salınacaq. İşə elə bu gün sarayda bütün camaatın qabağında baxılacaqdır. Siz, möhtərəm Bazil, kəndə gedib məhkəmə üzvlərini çağırınız!

Bazil. Marselinanın işi haqqındamı?

Almaviva. Hə. Doğrudan, məktubu sizə verən o kəndlini də gətirin.

Bazil. Mən onu nə tanıyıram?

Almaviva. Siz çağırmaq istəmirsiniz?

Bazil. Mən saraya hər tapşırığa əməl etmək üçün gəlməmişəm.

Almaviva. Bəs nə üçün gəlmisiniz?

Bazil. Mən orqan çalanam. Qrafınyə həzrətlərinə gitara, qulluqçularınıza oxumaq, nöqərlərinizə də mandalina çalmaq öyrədirəm. Mənim borcum əmr etdiyiniz zaman gitara çalmaqla cəmiyyətinizi əyləndirməkdir.

Qripsoleyl (*ortaya çıxaraq*). Qraf həzrətləri, buyurursunuz, mən bu saat hamısını çağırım.

Alma viva . Sən kimsən, nəçisən və adın nədir?

Qripsoley l . Mənim adım Qripsoleyldir, qraf həzrətləri! Özüm çobanam, keçi otarıram. Bu gün məni qoyublar ki, fişəng buraxım. Deməli, bayramdır, vur getsin! Mən o fırıldaqçılarımızın hamısını tanıyıram. Bu saat hamısını yığb gətirərəm.

Alma viva . Yaxşı, get çağır! (*Bazilə*) Siz isə zəhmət çəkib onunla gedin və yolda öz oxumağınızla və gitaranızla əyləndirin. O, mənim cəmiyyətimdəndir.

Qripsoley l (*sevinclə*). Kimdir o sizin cəmiyyətinizdən? Mən?..

Süzanna əlilə onu dayandırır qrafınyanı göstərir.

Bazil (*heyrlə*). Necə? Deməli, mən Qripsoleyllə gedib, onun üçün oxuyum?

Alma viva . Bu, sizin vəzifənizdir. Gedin. Yoxsa mən bu saat sizi saraydan qovaram... (*Gedir.*)

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Səhnədə qrafdan başqa yenə də əvvəlkilər.

Bazil (*öz-özünə*). Nə etmək, yumruqla köttük sınımaz.

Fiqaro . Sənin başın ki, xalis kötükdür. And içirəm ki, bir yumruğa sındıraram.

Bazil . Mənə nə düşüb ki, can yandırır onların toyuna kömək edim? Yaxşısı budur ki, özüm Marselinanı almağa çalışaram. (*Fiqaroya*) Mənə bax, mən qayıdınca heç bir şey etmə. (*Kreslonun üstündən gitaranı götürür.*)

Fiqaro (*onun ardınca baxaraq*). Heç şey etmə! Sənin öz başınçün. Qulaqlarımı sallayıb ağanın qayıtmasını gözləyəcəyəm. Allahın var, qiyamətin özünə kimi heç qayıtma! Sənin daha işin bitdi. Oxumağın da qaldı o dünyaya. Onda, mən özüm başlayım. Ey dostlar, tez başlayın, gəlinimizin şərəfinə. (*Oynayaraq və oxuyaraq dalı-dalı çəkilir. Bazil və başqaları onun ardınca gedirlər.*)

Fiqaro .

Bu dünyada maldan, puldan,
Bir ağıllı baş yaxşıdır.

Dam daram, daram daram!
 Dam daram, daram, daram!
 Anlamaz bir kəllədən
 Bir parça daş yaxşıdır.
 Dam daram, daram daram!
 Dam daram, daram daram.
 Oxuyaraq səhnədən gedirlər.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Süzanna və qrafinya.

Qrafinya *(divanın üstə oturmuş)*. Gördüntüzümü, bu yelbeyin Fiqaro öz məktubu ilə başıma nə oyun açdı?

Süzanna. Mən yan otaqdan çıxarkən siz öz-özünüzi görseydiniz... Məni görən kimi sapsarı saraldınız, sonra birdən-birə üzünüz qıpqırmızı qızardı, elə bil, od tutub-yanırdı.

Qrafinya. Deməli, o, pəncərədən atıldı!

Süzanna. Heç gözünü də qırpmadı. Gözəl uşaqdır. Lap qov kimi yüngüldür.

Qrafinya. Bağban da nə yerində gəlib çıxdı. Mən özümü elə itirdim ki, heç dilim söz tutmurdu.

Süzanna. Yox, qrafinya, bu gün gördüm ki, yüksək cəmiyyətin qadınları yalanı daha yaxşı danışirlər.

Qrafinya. Necə bilirsən? Qraf bu deyilənlərin hamısına inandı, ya yox? İndi birdən Kerubinonu sarayda görsə, onda nə olar?

Süzanna. Tapşırıram ki, onu yaxşı-yaxşı gizlətsinlər.

Qrafinya. Bütün bu işlərdən sonra onu sənin yerinə bağa göndərə bilmərəm.

Süzanna. Mən də yəqin ki, getməyəcəyəm. Deməli, yenə də toy işi dünyinə düşdü.

Qrafinya. Dayan, birdən sənin, ya bir başqasının əvəzində onun yanına bağçaya özüm getsəm, nə olar?

Süzanna. Kim, qrafinya? Siz?

Qrafinya. Onda heç kəsi də bu işə qarışdırmaq lazım gəlməz.

Onun xainliyini elə açaram ki, özünü doğrultmaq üçün bir bəhanə də tapa bilməz. Gözəl fikirdir. Gedək, Süzanna! Tez get, qrafa bildir ki, axşam bağçada olacaqsan; ancaq heç kəsə bir söz belə...

Süzanna. Bəs Fiqaro...

Qrafinya. Bir kəlmə də. Yoxsa yenə başlar özündən hoqqa çıxarmağa, işi daha da korlar. Tez mənim məxmər maskamı bəri gətir. Mən də eyvana gedim, bu işi yaxşı-yaxşı fikirləşim.

Süzanna gedir.

İYİRMİ BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Qrafinya tək.

Qrafinya. Bu iş üçün böyük cəsarət lazımdır. Ah, mənim sevimli lentim! (*Lenti götürüb qatlayır.*) Sən yadımdan çıxmırsan. Artıq səndən heç zaman ayrılmaram. Sən həmişə mənə bugünkü səhnəni, o bədbəxt uşağın... eh, qraf! Siz nə etdiniz? İndi durun, görün, sizə nə edəcəyəm!

İYİRMİ ALTINCI GÖRÜŞ

Qrafinya, Süzanna.

Süzanna gəlir, qrafinya lenti sinəsində gizlədir.

Süzanna. Buyurun, qrafinya, bu da maska!

Qrafinya. Unutma ki, bu iş haqqında Fiqaro bir söz belə bilməməlidir. Eşidirsənmi? Mən sənə yasaq edirəm.

Süzanna (*sevinclə*). Bilirsiniz, qrafinya, bu, elə qiyamət işdir ki, onu fikirləşdikcə, ağlım başımdan uçur. O, bütün işləri birdən-birə qurtarır. İndi nə olursa olsun, hər halda, mənim toyum, yəqin ki, baş tutacaq. (*Qrafinyanın əlini öpür. Hər ikisi gedir.*)

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Sarayda məhkəmə salonu: hər iki tərəfdə vəkillər üçün kürəkli skamyalar. Ortada iki pilləli taxtabənddə qrafın kreslosu. Qabaqda katib üçün stul və kətil. Taxtabəndin hər iki tərəfində Brid və Azon və ya başqa məhkəmə üzvləri üçün yerlər düzəlmişdir.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, Pedrilyo.

Pedrilyo. Əmrə müntəzirəm, qraf həzrətləri!

Almaviva. Bu saat yaxşı at yəhərlə və dörd ayaq birbaşa Sevilyaya! Gör Kerubino oradadır, ya yox.

Pedrilyo. Bölükdəmi?

Almaviva. Bəli. Onu da öyrən ki, oraya haçan çatmışdır.

Pedrilyo. Baş üstə, qraf həzrətləri!

Almaviva. Orada olursa, əmrnaməni ona ver və tez qayıt!

Pedrilyo. Birdən orada olmasa?

Almaviva. Onda daha da tez qayıt və hamısını mənə bildir. Get!

İKİNCİ GÖRÜŞ

Qraf tək düşünərək.

Almaviva. Mən Bazili qovmaqda heç yaxşı iş görmədim. O məktubu ona özgəsi vermişdir. Orada kimin işə qrafınyla ilə görüşmək istədiyi yazılır. Mən gələn vaxt Süzannanı otağa salıb qapını bağlayırlar. Qrafınyla özünü itirir. Kim işə pəncərədən atılır. Buradaca bağban gəlib vurhəvur salır. Fiqaro deyir ki, pəncərədən o atılmışdır. Burada kələf dolaşır, sapın ucunu tapmaq olmayır. Hər halda, burada bir şey var. Bir tərəfdən baxanda mən də lap ağ eləyirəm. Neçə yol özüm bu işdən əl çəkmək istəmişəm, ancaq özümü saxlaya bilməyirəm. O, mənə mübarizəsiz təslim olmaq istəsəydi, bu qədər şirin ola bilməzdi. Bu Fiqaro da gəlib çıxmadı. Onunla danışarkən Süzannanın işi ona deyib-demədiyini öyrənmək lazımdır.

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Qraf, Fiqaro.

Fiqaro (*özünə*). Budur. Biz də buyurduq...

Almaviva. Hər şeydən qabaq onu bilmək lazımdır ki, bu barədə Süzanna ona bir söz belə olsun demişdir, ya yox.

Fiqaro (*öz-özünə*). Görünür, demişdir.

Almaviva. Mən onu qoca arvad almağa məcbur edəcəyəm.

Fiqaro (*özünə*). Bazilin oynasını almağa...

Almaviva. Sonradan onun da işinə baxarıq. Sonradan ona da surət çəkərik.

Fiqaro. Ora baxınız, o, mənim arvadıma surət çəkmək istəyir.

Almaviva (*dönərək*). Hə? Nədir? Nə olmuşdur?

Fiqaro (*yaxınlaşaraq*). Bir şey yoxdur, qraf həzrətləri! Siz əmr etmişdiniz, mən də gəlmişəm.

Almaviva. Sən nə deyirdin?

Fiqaro. Mən heç bir şey demirdim, qraf həzrətləri!

Almaviva (*təkrar edir*). O, mənim arvadıma surət çəkmək istəyir.

Fiqaro. Mən, qraf həzrətləri, öz-özümə danışırıdım. Marselinanı fikirləşirdim. O, mənim arvadıma surət çəkib özünü onun yerinə salmaq istəyir.

Almaviva (*səhnədə gəzinərək*). Mən tez gəlmənizi əmr etmişdim. Nə üçün bu qədər gecikdiyinizi bilmək olarmı?

Fiqaro (*paltarını düzəldərək*). Bayaq bostanda paltarlarım tamamilə bulaşmışdı. Paltarlarımı dəyişdirirdim, qraf həzrətləri!

Almaviva. Paltarlarınızı dəyişdirmək üçün sizə neçə saat lazım olduğunu bilmək olarmı?

Fiqaro. Hər halda, qraf həzrətləri, vaxt istəyir də.

Almaviva. Görünür, burada nökrələrin geyinməsi ağalarınkindən uzun çəkir.

Fiqaro. Onların axı nökrələri yoxdur ki, kömək etsin. Özləri geyinirlər.

Almaviva. Mən axı yaxşı başa düşə bilmədim ki, sizi bu qədər qorxu içərisində pəncərədən atılmağa nə məcbur etdi?

Fiqaro. Yaman qorxulu idi, qraf həzrətləri! Elə bil, diri-diri qəbirə atılırdım.

Almaviva. Mənə bax, haramzadənin biri haramzadə! Sən bu badalağı kimə gəlirsən. Özün yaxşıca bilirsen ki, məni sənə nə kimi qorxu içərisinə atıldığını heç də maraqlandırmır. Ancaq bunu nə üçün edirdin?

Fiqaro. Mən başıma nə daş salım, qraf həzrətləri? Siz yalan xəbər eşidən kimi elə açıqlanırsınız, qabağınızca gələni vurub-yırırsınız. Hələ orada gözüünüzə kişi dəysəydi, qapı-bacanı sındırdınız.

Almaviva. Siz pilləkəndən gedə bilərdiniz.

Fiqaro. Yaxşı məsləhətdir. Pilləkəndən gedəydim, siz də balkonda tutub atamı yandırardınız!

Almaviva *(acıqla çıxıraraq)*. Balkonda. *(Öz-özünə)* Mən özüməndən çıxıram. Beləliklə, istədiyimi öyrənə bilmərəm.

Fiqaro. Aha... Xəstədir. Ehtiyatlı ol, Fiqaro!

Almaviva. Mən onu demək istəmirdim. Bilirsənmi, səni özümə Londona aparmaq istəyirdim. Sonradan bu məsələni düşündüm...

Fiqaro. Siz öz fikrinizi dəyişdinizmi?

Almaviva. Əvvəla, siz ingiliscə bilmirsiniz.

Fiqaro. Əh, ingilis dilində nə var ki, onu da bilməyim. Mən bütün İngiltərəni gəzərəm, heç yerdə də dilim dolaşmaz. İstədin yağlı cücə yeyəsən, gir aşxanaya, əlini belə elə, *(kabab çəkib bişirməyi göstərir)* o saat sizə yaxşı xəmirəşi gətirsinlər. Özü də çörəksiz. Çox gözəl. Əlavə bir-iki stəkan da yaxşı şərab vurmaq istəsən, əlini belə elə. *(Əli ilə şüşə qapağın açılmasını göstərir.)* O saat sizə dəmir qablarda əla pivə gətirsinlər. Bu da çox gözəl. Küçədə bir arvad gördün, yavaşca əlini yapışdır dodaqlarına, balaca marçıldat. O saat görəcəksən ilişdirdi şilləni qulağının dibinə... deməli, başa düşmüşdür. Doğrudur, ingilislər oyan-buyanda hərdən bəzi sözlər də deyirlər, ancaq dilin əsl əsası elə budur ki var. Əgər qraf həzrətlərinin məni burada saxlamaq üçün başqa əsasları yoxsa...

Almaviva *(öz-özünə)*. Londona getmək istəyir. Görünür, Süzanna ona bir söz deməmişdir.

Fiqaro *(öz-özünə)*. O, elə bilir ki, mən heç şey bilmirəm. Onu elə burada tutmaq lazımdır.

Almaviva. Mənə bax, nə üçün sənin bütün işlərindən həmişə biclik çıxır?

Fiqaro. Adam hər şeydə biclik axtaranda, gözünə elə biclik görünür.

Almaviva. Sən öz adını yaman korlamısan, Fiqaro.

Fiqaro. Mən özüm ki yaman deyiləm. Amma ağalarımızdan hansı biri özü üçün deyə bilər ki, mən yaman deyiləm?

Almaviva. Həmişə görürəm ki, sən bir məqsədə çatmaq üçün ayrı-ayrı yollarla gedirsən.

Fiqaro. Başqa cür ola da bilməz. Bir mən deyiləm ki. Burada yüzlərcə adamlar var. Hamısı irəli getmək istəyir. Tələsir, bir-birini sıxır, itələyir, yıxır. Kim bacarırsa, o, irəli gedir, yerdə qalanı isə basıb əzirlər. Bütün dünyanın işi belədir. Mən isə artıq bunların hamısından bezmişəm.

Almaviva. Necə? İrəli getməkdənmi? (*Öz-özünə*) Bu, təzə xəbərdir.

Fiqaro (*özünə*). Aha, indi növbə mənimdir. (*Bərkdən*) Qraf həzrətləri, siz məni dalandar təyin etməklə xoşbəxt etdiniz. Pis yer deyil. Doğrudur, çapar kimi yeni xəbərlər daşımayacaqdım. Ancaq hər halda, burada öz arvadımla xoşbəxt yaşaya bilərdim.

Almaviva. Sən onu da özünlə Londona apara bilərdin.

Fiqaro. Onda da həftə səkkiz, mən doqquz ondan ayrılacaqdım... Ad da olacaqdı ki, arvadım var. Ağzıma dad, qarnıma heç zad...

Almaviva. Sən öz ağılnla və çalışmağınla irəliləyib yaxşı yer tuta bilərdin.

Fiqaro. Yəni ağılnan adam irəli gedə bilər? Siz mənə gülürsünüz. Qraf həzrətləri, adamları irəli aparan iki şeydir: hamıya "bəli, bəli" demək və yaltaqlıq...

Almaviva. Mənim rəhbərliyim altında bir azca siyasətlə məşğul olsaydın.

Fiqaro. Eh, siyasət də bir şey deyil ki... onu çoxdan bilirəm.

Almaviva. Onu da, yəqin, ingilis dilini bilən kimi bilirsən.

Fiqaro. Ancaq siyasətdə elə bir şey də yoxdur ki, adam özünü göstərsin. Özünü elə tut ki, guya, hamının bildiyi şeyi bilmirsən və

hamının bilmədiyini bilirsen. Hamının anlamadığına qulaq as və eşitdiyinə qulaq asma. Özünü elə göstər ki, guya, heç kəsə bacarmadığı işi sən bacarırsan. Heç bir şey bilməsən də, həmişə özünü elə göstər ki, guya, səndə böyük sirr saxlanmışdır. Gir otağa, qapıları bağla və orada bikaçılıqdan qələm çərt. Həqiqətdə boş və sarsaq da olsan, özünü böyük alim göstər. Yaman-yaxşı, hər halda, özünü elə tut ki, böyük adam kimi görünəsən. Xəbərçilərin sayını artır və bütün əclaf adamlara kömək et. Bunların hamısı ilə bərabər möhürləri kəs, özgələrin kağızlarını aç oxu, özün də de ki, böyük məqsədlər kiçik vasitələri doğruldurlar. Daha başqa şey lazım deyil. Oldun xalis siyasət adamı.

Almaviva. Sənin dediyin siyasət deyil, intriqadır.

Fiqaro. Siyasətdir, ya intriqadır, kim baş açır? Mənə qalırsa, ikisi də bir yuvanın quşudur. Sonra da buyur, ayırd elə görüm, necə eləyirsən. Məndən ötrü isə köhnə dastanlarda deyilən kimi – “öz yarım hamısından əzizdir”.

Almaviva (öz-özünə). Qalmaq istəyir. Anlayıram. Deməli, Süzənə hamısını ona demişdir.

Fiqaro. Necəsən, əzizim, öz ağacındır öz omban. Kişisən, davam elə.

Almaviva. Deməli, sən bu fikirdəsən ki, Marselinanın işini udaçaqsan.

Fiqaro. Qraf həzrətləri, siz özünüz bütün gənc qızları əlimizdən alırkən mən bir qoca arvadı necə alım? Qoca arvadı almamaq mənim üçün təqdir sayıla bilərmi?

Almaviva (rişxənd ilə). Məhkəmədə bütün artıq mülahizələr ortadan çıxır və arada ancaq qanun qalır.

Fiqaro. O qanunlar da bütün böyük adamlar üçün yüngül olur, balaca adamlar üçün ağır...

Almaviva. Elə bilirsen, mən zarafat eləyirəm?

Fiqaro. Bilmirəm, qraf həzrətləri! Məsəl var ki, diqqət hər şeydən doğrudur. Məsəllər isə həmişə doğru deyirlər. Dostumuzla düşmənimizi vaxt özü göstərir.

Almaviva. Görünür, ona hamısı deyilmişdir. O, hər halda, Marselinanı almalıdır...

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Qraf, nöker, Fiqaro.

Nöker. Don Qusman Briduazon.

Almaviva. Briduazon?..

Fiqaro. Bəli, yerli məhkəmə rəisi, sizin nökeriniz!

Almaviva. Qoy gözləsin...

BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, Fiqaro.

Fiqaro (*düşünməkdə olan qrafa baxaraq*). Deməli, qraf həzrətləri mənə ancaq bunu demək istəyirdilər?

Almaviva (*ayılmış kimi*). Mən?.. mən bu salonun məhkəmə iclası üçün təmizlənməsini əmr etmişdim.

Fiqaro. Burada hər şey hazırdır. Budur, sizin üçün böyük kreslo. Məhkəmə üzvləri üçün möhkəm stullar. Katib üçün kətil, vəkillər üçün skamyalar. Camaat üçün döşəmə yuyulub. Yerdə qalan çənəçünə də daldan dayanarlar. Gedim, süpürgəçiləri yola salım. (*Gedir.*)

ALTINCI GÖRÜŞ

Qraf Almaviva tək.

Almaviva. Bu şeytan oğlu ilə bacarmaq olmur. Dili ilə adamı yuyub aparır. Yox, nə olursa olsun, o, Süzannanı ala bilməyəcəkdir.

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, qraf.

Süzanna (*tələsik içəri qaçaraq*). Qraf həzrətləri, bağışlayın. Qraf həzrətləri!..

Almaviva (*acıqlı*). Nə olmuşdur?

Süzanna. Siz acıqlısınız, qraf həzrətləri?

Almaviva. Nə istəyirsən?

Süzanna. Xanımımın kefi yoxdur. Yəqin, yenə əsəbidir. Mənə bir az valerian verin. Bu saat qaytararam.

Almaviva (*şüşəni ona verərək*). İstəməz, qalsın sizdə... Bir azdan, çox güman ki, sizə də lazım olacaq.

Süzanna. Bizdə əsəb nə gəzir. Bu, ağa naxoşluğudur.

Almaviva. Öz adaxlısını sevən və itirən gəlinciyəz...

Süzanna. Siz mənə bağışladığınız cehizdən Marselinanın borcunu vermək olar?

Almaviva. Mənmi bağışlamışam? Mən?

Süzanna (*gözlərini endirərək*). Siz özünüzdə mənə söz vermişdiniz, bəlkə, səhv etmişəm.

Almaviva. Mən söz vermişdim, ancaq bir şərt ilə ki, siz sözümdə qulaq asasınız.

Süzanna. Sizin sözüünüzə qulaq asıb boyun əymək borcumdur, qraf həzrətləri!

Almaviva. İnsafsız! Nə üçün sən bunu mənə əvvəldən demədin?

Süzanna. Doğru sözü həmişə demək olar.

Almaviva. Deməli, axşamüstü bağa çıxacaqsan?

Süzanna. Mən hər axşam orada gəzirəm.

Almaviva. Bu gün səhər sən o qədər sərt idin ki...

Süzanna. Bu gün səhər axı Kerubino kreslonun arxasında idi. Nə edə bilərdim.

Almaviva. Onu doğru deyirsən. O heç ağılıma gəlməmişdir. Yaxşı, Bazil mənim adımdan sənə deyəndə nə üçün acıqlanırdın?

Süzanna. Bu işə Bazili, ya bir başqasını qarışdırmağın nə mənası var?

Almaviva. Fiqaroya isə hamısını danışmışan, deyilmi?

Süzanna. Əlbəttə, Fiqaroya hamısını danışmışam. Təkcə onun bilməməli olduğu şeyləri deməmişəm. Ancaq elə şeylər qalmışdır ki, onları o bilməməlidir.

Almaviva (*gülərək*). Ha-ha-ha. Qiyamət qızsan, Süzanna! Deməli, sən söz verirsən. Sözüünün üstündə durmasan, onda özün bil. Orasını bil ki, görüşə gəlməsən, nə toy olacaq, nə də cehiz.

Süzanna (*təzimlə*). Toy olmaz, toy haqqı da olmaz, qraf həzrətləri!
Almaviva. Bunların hamısını bu məlun qız haradan tapır və...
ancaq sənin xanımın valerian gözləyir axı.

Süzanna (*gülərək şüşəni qaytarır*). Sizinlə danışa bilmək üçün bir
bəhanə lazım idi, ya yox?

Almaviva (*onu qucmaq istəyir*). Gözəl məxluq!

Süzanna (*onun əlindən çıxaraq*). Gələn var.

Almaviva (*öz-özünə*). O mənimdir.

Süzanna. Tez gedim, hamısını xanıma danışım. (*Bayıra
qaçır.*)

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, Fiqaro.

Fiqaro. Süzanna! Süzanna! Qraf həzrətlərlə xüsusi söhbətdən
sonra hara belə qaçırsan?

Süzanna. İndi get, məhkəmədə nə edirsən et. Sənin işin udul-
muşdur. (*Qaçır.*)

Fiqaro (*onun ardınca qaçaraq*). Dayan, bir danış görək nə olmuş-
dur... Süzanna!..

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Qraf tək girir.

Qraf. Sənin işin udulmuşdur. Yenə də onlar mənim başımı aldat-
dılar. Yaxşı, köpək uşağı! Heç eybi yoxdur. Bunların hamısının heyfini
sizdən çıxaram. Məhkəmə qərarı ədalətli olacaqdır. İntriqa apararkən
heç bir vasitədən çəkinmək olmaz... (*Gedir.*)

ONUNCU GÖRÜŞ

Bartolo, Marselina, Briduazon.

Marselina (*Briduazona*). Möhtərəm ağa, mənim işimə qulaq asın...

Briduazon (*rəsmi paltarda və pəltək*). Ya-a-xşı. Şifahi göstərişinizə qulaq asırıq...

Bartolo. Bu izdivac iltizamıdır.

Marselina. Və borc verilmiş pul iltizamı.

Briduazon. A-anlayıram. Və sairə, və sairə...

Marselina. Elə deyil, ağa! Burada heç bir sairə-mairə yoxdur...

Briduazon. Anlayıram. Deməli, siz borc pul almısınız.

Marselina. Heç yox! Mən borc pul vermişəm.

Briduazon. A... ha... anlayıram. Deməli, siz öz pullarınızı istəyirsiniz.

Marselina. Heç yox! Mən istəyirəm ki, o, mənı alsın...

Briduazon. Aha. İndi anlayıram. Hamısını anlayıram. Deməli, o istəyir ki, sizi alsın...

Marselina. Heç yox! Bizim məhkəməyə gəldiyimiz də elə ona görədir.

Briduazon. Burada anlaşılmaz nə var ki? Hamısını anlayıram...

Marselina. Siz heç bir şey anlamırsınız, ağam! (*Bartoloya*) Heç bilmirəm, bu nə baş-ayaq vurur. (*Briduazona*) Heç bilmirəm. Siz belə bizi necə mühakimə edəcəksiniz?

Briduazon. Bəs mən bu yeri pul verib nə üçün almışam?

Marselina (*ah çəkərək*). Belə yerləri satmaq lap böyük günahdır!

Briduazon. Əlbəttə, bu yeri bizə havayı versəydilər, daha yaxşı olardı. Şikayətiniz kimdəndir?

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Bartolo, Marselina, Briduazon, Fiqaro əllərini ovuşduraraq girir.

Marselina (*Fiqaronu göstərərək*). Budur, bundan, bu haramza-dədən.

Fiqaro (*gülərək Marselinaya*). Mən sizə mane olmadım ki? Qraf həzrətləri bu saat buyuracaqlar, ağam!

Briduazon. Mən bu oğlanı harada isə görmüşəm.

Fiqaro. Məni Sevilyada öz arvadınızın yanında görmüş olarsınız. Onu müalicə etməyə gəlmişdim.

Briduazon. Nə vaxt?

Fiqaro. Balaca oğlunuzun doğulmasından bir il qabaq. İnsafən, gözəl uşaqdır.

Briduazon. O, bütün uşaqlarımdan gözəldir. Deyirlər, sən burada nadinçlik edirsən.

Fiqaro. Zarafat edirsiniz, ağam! Bu, boş şeydir.

Briduazon. Evlənmək üçün iltizam vermisən? Ax, yazıqçıgöz!

Fiqaro. Bilirsiniz, ağam...

Briduazon. Heç olmasa, katibimlə görüşmüşənmə?

Fiqaro. Gərək ki, Dubl Men olsun?

Briduazon. Bəli, bəli, özüdür. Oho, o çox usta adamdır. Yaman da iş bacarandır.

Fiqaro. Öz təcrübəmdən görmüşəm. Tamamilə doğrudur, ağam! Necə görüşməmişəm? Əməlli-başlı görüşmüşəm. Nə lazımsa, öz qaydasilə etmişəm.

Briduazon. Qaydanı pozmaq olmaz. Hər şey öz qaydasında edilməlidir.

Fiqaro. Ona söz ola bilməz, ağam! Qayda lazımlı şeydir. İşin əsası müttəhimlərə aidsə, qaydası hakimlərin alınmaz haqqıdır.

Briduazon. Görünür, oğlancığaz mən düşündüyüm qədər də axmaq deyil. Yaxşı, əzizim, indi ki, bütün qaydalarımıza olduğu kimi riayət etmisən, onda biz də sənə işin üçün çalışarıq...

Fiqaro. Məhkəmə adamı da olsanız, hər halda, ədalətinizə əmin oluram.

Briduazon. Necə? Bəli, mən məhkəmə adamıyam. Lakin sən borclusan və borcunu vermirsən.

Fiqaro. O!! Elə çıxır ki, heç kökündən borclu deyiləm.

Briduazon. Elədir, elədir. Ancaq sən nə dedin?

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Briduazon, qraf və nökrərlərdən biri.

Nökrər. Ağalar, Əlahəzrət qraf!

Almaviva (*gələrek*). Siz, cənab Briduazon, rəsmi paltardasınız. Bu, ev işidir. Adi geyimdə də baxmaq olardı.

Briduazon. Təşəkkür edirəm, qraf həzrətləri! Ancaq mən heç vaxt başqa paltarda bayıra çıxmıram. Rəsmi geyim hər şeydən vacibdir. Biri ola bilər ki, qısa hörüklü hakimə gülsün də... lakin elə prokuror ləbbadəsi görən kimi özünü itirir. Elə bircə geyimindən bədəninə titrətmə tutur. Rəsmi paltar, forma – müqəddəs şeydir.

Almaviva (*saray məmuruna*). Camaatı buraxın gəlsin!

Saray məmuru (*qapıları cırıltı ilə açaraq*). Məhkəmə iclası açıqdır!

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və Antonio, qulluqçular, kəndlilər toy tarında, qraf böyük kresloda oturur, Briduazon onun yanında stulda, katib stul ardında kətildə, məmur və vəkillər skamyalarda, Marselina Bartolonun yanında, Fiqaro o biri skamyada oturlar. Kəndlilər və qulluqçular hamının ardında ayaq üstə dururlar.

Briduazon (*Dubl Menə*). Dubl Men, baxılacaq işləri oxuyunuz!

Dubl Men. Birinci iş iki nəfər tərəfindən yazılmış komediya haqqındadır. Komediya sarsaq olduğundan iki nəfərdən heç biri onu öz boynuna almaq istəmir.

Almaviva. Hər ikisi haqlıdır. O biri işi oxuyun. Bundan sonra da onlar bir yerdə əsər yazsalar, o zaman əsər yüksək cəmiyyətdə hörmətsiz qalmasın deyə zadəganlardan biri ona öz adını verməlidir. Ədib isə öz məharətini.

Dubl Men (*o biri işi oxuyur*). Rəncbər Andrey Petroviç Petrov töycüyüqandan şikayət edir və artıq aldığı göstərir.

Almaviva. Onun mənə dəxli yoxdur. Ondansa, kralın yanında xırda ağaları müdafiə edərem. O biri işi oxuyun.

Dubl Men *(yeni işi götürür. Bartolo və Fiqaro dururlar)*. Marselina Dö-Vert Allyor *(Marselina qalxıb baş əyir.)* Fiqarodan şikayət edir. Atasının adı yazılmamışdır.

Fiqaro. Adı bilinməz.

Briduazon. Adı bilinməz? Adı bilinməz nədir?

Fiqaro. Mənim atamın adıdır.

Dubl Men *(yazır)*. Fiqaro Adı bilinməz oğluna qarşı şikayət verir... kimlərdənsiniz? İctimai vəziyyətiniz?

Fiqaro. Əsilzadə.

Almaviva. Zadə. Deməli, siz zadəgansınız?

Katib yazır.

Fiqaro. Allah istəsəydi, qraf oğlu da ola bilərdim.

Almaviva *(katibə)*. Davam etdirin.

Məmur *(zəng çalır)*. Ağalar, səs salmayın!

Dubl Men *(oxuyur)*. Fiqaronun yuxarıda qeyd edilən Marselinanı almaqdan boyun qaçırması haqqında, müddəi tərəfindən vəkil doktor Bartolo təyin edilir. Müttəhim isə, icma icazə verərsə, qayda və adətlərə zidd olaraq, özü-özünü müdafiə edəcəkdir.

Fiqaro. Adət çox yanlış yolla gedir. Azacıq biliyi olan bir adam həmişə öz işini hər bir vəkildən yaxşı bilir. Vəkillər boş yerə hülqumlarını yırtır və hər nə bilsələr, müdafiə etdikləri işdən bir şey bilmirlər. Onların danışdıqları çox vaxt müdafiə etdikləri adamı daha da təqsirləndirir, qulaq asanları da darıxdırır. İclasdan sonra da özlərini dünyada birinci nətiq hesab edirlər. Mən isə bütün işi üç-dörd kəlmə ilə danışacağam, möhtərəm ağalar!

Dubl Men. Üç-dörd kəlmə əvəzinə, səhərdən bir aləm gərəksiz sözlər danışmışınız. Siz vəkil deyilsiniz. Ancaq özünü müdafiə etməlisiniz. Buyurun, doktor, iltizam kağızını da oxuyun.

Fiqaro. Elədir ki var. İltizam kağızı.

Bartolo *(gözlüyünü taxaraq)*. Açıq və aydın iltizam kağızı.

Briduazon. Bu saat görərik.

Dubl Men. Səs salmayın, ağalar!

Bartolo (*oxuyur*). “Mən aşağıda imza edən Fiqaro, Marselina Dö-Vert Allyordan iki min piast¹ pul almışam. Bu kağızı verən kimi aldığım pulları ona qaytarmalıyam və ona evlənməliyəm... və i.a. imza... Fiqaro”. Heç şübhəsizdir ki, bu kağız üzrə müttəhim aldığı pulları qaytarmalı və ikinci iltizama da əməl etməlidir. Bundan başqa, bütün məxaric də onun hesabına yazılmalıdır. (*Bartolo ittiham nitqini başlayır.*) Möhtərəm ağalar! Bu vaxta kimi məhkəmədə bu qədər maraqlı işə baxılmamışdır. Gözəl Falatrida ilə evlənmək üçün iltizam verən Makedoniyalı İskəndərdən başlayaraq...

Almaviva (*onun sözünü kəsərək*). Danışmaqdan qabaq müttəhimdən öz imzasını təsdiq edib-etmədiyini soruşmaq lazımdır.

Briduazon. Siz bu barədə nə deyə bilərsiniz?

Fiqaro. Ağalar, kağızı oxuyarkən doktor cənabları bilərək, ya bilməyərək səhv buraxdı. Kağızda “pulları qaytarmalı və onu alma-lyam” deyilmir. Orada belə olmalıdır: pulları qaytarmalı, ya onu alma-lyam. Bunların arasında böyük fərq var.

Almaviva. Kağızda “və” yazılmışdır, ya “ya”.

Bartolo. Burada “və” yazılmışdır.

Fiqaro. Orada “ya” yazılmışdır.

Briduazon. Dubl Men, alın, özünü oxuyun.

Dubl Men (*kağızı alaraq*). O daha yaxşı olar. Onlar özləri oxu-yanda çox vaxt yanlış oxuyurlar. (*Oxuyur.*) Əh-əh-əh... Marselina... əh-əh-əh Dö-Vert Allyordan... əh-əh... Pulları qaytarmalı və... ya... və... ya... Aydın yazılmışdır, üstünə də mürəkkəb dağılmışdır.

Briduazon. Mürəkkəb dağılmışdır, anlayıram!

Bartolo. Mən qətiyyətlə deyirəm ki, bu bağlayıcı cümlənin iki bərabər hissəsini bitşdirmək üçün yazılmışdır. Özü də “və”-dir.

Fiqaro. Mən qətiyyətlə deyirəm ki, o, cümlənin bir-birinə qarşı qoyulan iki hissəsini ayırmaq üçün yazılmışdır. Özü də “ya”dır. (*Yanıdakılara*) O əgər tülküdürsə, mən də onun quyuğuyam. İstəyir lap latınca desin, mən də onun üçün yunanca qırıldadım.

Almaviva. Bu mübahisəni nəticə ilə qurtarmaq lazımdır.

Fiqaro. Mən heç bilmirəm, bu, necə ola bilər. Mən həm evlənməliyəm, həm də öz arvadıma pul verməliyəm.

¹ Piast – İspaniyada gümtiş pul

Bartolo. Əlbəttə, bizlərdə ər-arvad evlənin, malları isə ayrı-ayrı olur.

Fiqaro. Evlənmək qəbz isə, onda ər və arvadın malları da ayrı olur, canları da.

Məhkəmə üzvləri qalxıb öz aralarında səssiz danışirlar.

Bartolo. Bu da sizin kağızınız!

Dubl Men. Səs salmayın, ağalar!

Məmur. Səs salmayın, ağalar!

Bartolo. Haramzadənin biri, haramzadə! Siz öz borcunuzu belə qaytarırsınız?

Fiqaro. Siz, vəkil əfəndi, görünür, öz işiniz üçün çalışırsınız.

Bartolo. Mən bu qadını müdafiə edirəm.

Fiqaro. Ağzınıza hər nə çərə-pərən gəlir, danışa bilərsiniz. Ancaq söyüş söymək olmaz. Məhkəmələrdə üçüncü adamın iştirakına yol veriləndə orası nəzərə alınır ki, dava aparan tərəflər özlərindən çıxmasınlar. Kimsə düşünməmişdir ki, bu bitərəf vəkillər öz vəziyyətlərindən istifadə edib söyüş söyəcəkklər və kimsə də onlara bir söz deməyəcək.

Məhkəmə üzvləri müşavirələrini davam etdirirlər.

Antonio (*məhkəmə üzvlərini Marselinaya göstərərək*). Onlar orada nə pıçıladaşırlar?

Marselina. Məhkəmə rəisi rüşvət almışdır. İndi o birilərini də ələ gətirmək istəyir. Mənim işim uduzulmuşdur.

Bartolo (*yavaşdan*). Deyəsən, ona oxşar bir şeydir.

Fiqaro (*gülərək*). Qorxma, Marselina, möhkəm dayan!

Dubl Men (*qalxıb Marselinaya*). Mən sizi məsuliyyətə çəkirəm. Məhkəmənin şərafətini saxlamaq üçün xahiş edirəm, başlanmış iş haqqında qərar çıxarmazdan əvvəl şikayətimə baxılsın.

Almaviva (*oturaraq*). Yox, katib! Mən özümün təhqir edilməmə məsələsinə baxa bilmərəm. Mən ədalətlə və bitərəf divan etmək istəyirəm. Deməli, müddəi burada nə tələb edə bilər. Ya pulun verilməsini, ya da ərə getməsinə. Bunların ikisi bir yerdə ola bilməz.

Dubl Men. Səs salmayın, ağalar!

Məmur. Səs salmayın, ağalar!

Almaviva. Müttəhim bizə nə deyir? O, evlənmək istəmir və buna tamamilə haqqı var.

Fiqaro (*sevinərək*). Mən işi apardım.

Almaviva. Lakin iltizam kağızında deyilir ki, “bu pulları istənilən vaxt qaytarmalıyam, ya da onu almalıyam”. Ona görə də məhkəmə belə bir qərara gəlir: “ya müttəhim iki min piastır pul verməli, ya da elə bu gün şikayətçi Marselinanı almalıdır.” (*Qaxır.*)

Fiqaro. Mən məhv oldum.

Antonio (*sevinərək*). Bax bu, yaxşı qərardır!

Fiqaro. Ondan sənə nə var?

Antonio. Mənə o var ki, sən bacım qızının əri olmayacaqsan. Təşəkkür edirəm, qraf həzrətləri!

Məmur. Ağalar, artıq dağılışın!

Adamlar çıxırlar.

Antonio. Gedim hamısını Süzannaya danışım.

ON DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Qraf gəzişir. Marselina, Bartolo, Fiqaro, Briduazon.

Marselina (*oturaraq*). Vay, ürəyim dincəldi!

Fiqaro. Mənim isə bağrım çatlayır.

Almaviva (*öz-özünə*). Axır ki, intiqamımı aldım!

Fiqaro. Bəs bu Bazil nə oldu? Demişdi, gəlib Marselinanın ərə getməsinə mane olacaq. O da, şeytan oğlu, gəlib çıxmadı. (*Getmək istəyən qrafa*) Qraf həzrətləri, siz gedirsinizmi?

Almaviva. İclas qurtardı.

Fiqaro (*Briduazona*). Tfu, dozanqurdu!

Briduazon. Kim? Mən?

Fiqaro. Bəli, bəli, sən!

Briduazon. Anlayıram.

Fiqaro. Hər halda, mən onu almayacağam. Mən əsilzadəyəm.

Qraf dayanır.

Bartolo. Xeyr, alacaqsan!

Fiqaro. Necə alacağam? Ata-anam razı olmamış, mən evlənə bilərəmmi?

Bartolo. Hanı, ata-anan kimlərdir? De görək də?

Fiqaro. Bir azdan onları taparam. On beş ildir ki, axtarıram.

Bartolo. Axmağın biri! Səninçin ata-ana haradan gəldi? Sən divar dibində doğulmusan.

Fiqaro. Xeyr, doktor, ata-anam məni itirmişlər. Ya da məni onlardan oğurlamışlar.

Almaviva. İtirmişlər, oğurlamışlar – sübut göstər.

Fiqaro. Quldurlar, qraf həzrətləri, məni ipək bələkdə və bir çox qızıl şeylərlə birlikdə tapmışlar. Bunlar mənim əsilzadə olduğumu sübut etmək üçün kafi deyilmi? Bu da olmasa mənim bədənimdə elə nişanlar var ki, onlarla mənim valideynlərim o saat məni tanıya bilərlər. Budur, baxınız... *(Sağ qolunu çırmayır.)*

Marselina *(tez qalxaraq)*. Sağ qolunda qayçı şəkli?..

Fiqaro. Siz bunu haradan bilirsiniz?

Marselina. Pərvərdigara! Buudur?

Fiqaro. Bəli, bəli, mən özüməm...

Bartolo *(Marselinaya)*. O, yəni, kim?

Marselina *(tez)*. Bizim Emanuel.

Bartolo *(Fiqaroya)*. Səni qaraçılar aparmışlar.

Fiqaro *(həyəcanla)*. Hansı sarayın işə iki addımlığından. Məhriban doktor, məni öz nəcib ailəmə qaytarın və bunun üçün hər nə istəyirsiniz, məndən ala bilərsiniz. Varlı ata-anam mənim üçün öz qızılarını əsirgəməzlər.

Bartolo *(Marselinanı göstərərək)*. Odur, sənin anan odur.

Fiqaro. Deməli, süd anam?

Bartolo. Xeyr, doğma anan.

Almaviva. Onun anası?

Fiqaro. Bu, necə işdir? Açıq deyin!

Marselina *(Bartolonu göstərərək)*. Odur, o da sənin atandır.

Fiqaro. Ay haray... tutmayın məni, çıxdım özüməndən...

Marselina. Təbiət özü bunu yüz min yol deməmişdirmi?

Fiqaro. Heç bir yol da!

Briduazon. Məsələ aydındır. Onu, deməli, o almayacaq.

Bartolo. Heç mən də almayacağam.

Marselina. Siz də almayacaqsınız? Bəs oğlunuz? Siz ki mənə and içmisiniz.

Bartolo. Axmaq olmuşam. Anlamamışam. Qələt eləmişəm. Belə xatirələr adamı evlənməyə məcbur etsəydi, onda bütün arvadları almaq lazım gələrdi.

Briduazon. Hər şeyə belə baxılsa, onda kimsə-kimsəni almazdı.

Bartolo. Bu – gəncliyin ağır mirasıdır.

Marselina. Ağır. Həm də çox ağır. Mən öz təqsirimi heç də danmaq istəmirəm. Lakin otuzillik sakit həyatdan sonra o ağırlığın nəticəsini görmək nə qədər ağırdır. Mən düzgün həyat üçün doğulmuşdum. Namusla yaşayırdım. Lakin gəncliyin təcrübəsiz illərində bir tərəfdən ehtiyac, bir tərəfdən də yalançı dillər, yalan vədlər adamı çaşdırarkən təcrübəsiz uşaq bu birgə hücumla necə dayana bilər. Burada bizi mühakimə edənlər, ola bilər ki, özləri öz həyatlarında yüzlərlə zavallını məhv etmişdir.

Fiqaro. Təqsiri hamıdan çox olanların ürəyi hamıdan bərk olur. Bu, ümumi qaydadır.

Marselina (*tez*). Öz etirazlarının qurbanı olanları atıb təhqir edən insafsız nankor kişiler, gənclikdə etdiyimiz səhvlərin cəzasını ancaq siz çəkməlisiniz! Siz kişiler hər sənəti qamarlayıb yazıq qızlar üçün nə qoymusunuz ki, onlar da özlərini dolandıra bilsinlər.

Fiqaro. Bunlar əsgərlərə də tikiş tikdirirlər.

Marselina (*heyecanlı*). Qadınlar ən yüksək bir mərtəbəyə çatdıqda belə sizdən ancaq güllünc hörmət görə bilirlər. Bu hörmət ancaq üzdədir. Həqiqətdə isə biz sizin əlinizdə əsirdən başqa şey deyilik.

Fiqaro. O doğrudur.

Almaviva (*öz-özünə*). Doğru dedin qoydun!

Briduazon. Vallahı ki lap doğru deyir!

Marselina. Yaxşı, oğlum, qoy o istəməsin, haradan gəlmiş olduğuna baxma, haraya gedəcəyinə bax! Mən əminəm ki, arvadın səni hələ onsuz da qəbul edəcək. Öz gözəl arvadınla yaşa və xoşbəxt ol. Həmişə şad, azad və hamıya qarşı mehriban ol. O zaman anan həmişə səni seviləcək və dünyada ən xoşbəxt qadın olacaq.

Fiqaro. Bunlar hamısı qiymətli sözlərdir, anal Mən sənin sözü-nə büsbütün şarikəm... Yaxşı, biz hələ gözlərik...

Almaviva. Bu sarsaq məsələnin heç yeri deyildi.

Briduazon (*Fiqaroya*). Bəs sənin bəyliyin necə oldu? Sarayların harada qaldı? Deməli, sən ədalət məhkəməsini aldatmısan.

Fiqaro. Sizin ədalətiniz təpənizə dəysin... onun üzündən nələr çəkməmişəm. Hələ o zəhrimar yüz qızıldan ötrü, az qalmışdı ki, bu ağanın boğazını üzüm. İndi də o, anam olmaqdan boyun qaçırır. Yaxşı. İndi ki göylər bu qədər fəlakətdən qorumuşdur, o zaman sən də məni bağışla, ata... Siz isə, anacan, öpün məni. Ancaq ana kimi öp, a...

Marselina onun boynuna sarılır.

ON BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər, Süzanna və Antonio.

Süzanna (*içəri qaçaraq*). Dayanın, dayanın, qraf həzrətləri! Qoy onlar evlənməsinlər. Bu arvadın pullarını qrafinyanın mənə bağışladığı cehizlərdən verərəm...

Almaviva (*öz-özünə*). Bu qrafinyaya da Allah bəla versin! Elə bil, hamısı mənə qarşı sözləşmişlər. (*Gedir*)

ON ALTINCI GÖRÜŞ

Antonio (*Fiqaronun öz anasını qucduğunu görərək Süzannaya*). Bir ora bax, gör nə edirlər.

Süzanna (*üzünü çevirərək*). Gördüm. Bizim, daha, burada qalmamız artıqdır.

Fiqaro (*onu dayandıraraq*). Heç elə şey yoxdur. Gördüm ki, deyirsən, de görüm, nəyi görmüsən.

Süzanna. Öz səhvimi, öz axmaqlığımı və sənin alçaqlığını...

Fiqaro. Heç nə onu görmüsən, nə də bunu...

Süzanna (*acıqlı*). Mən onu gördüm ki, sən sevinərək evlənirsən. Yoxsa bu hərərətli qucaqlaşmanı hara yozmaq olar.

Fiqaro (*şad bir deyişlə*). Qucaqlamağına qucaqlayıram, amma almağına almayacağam...

Süzanna getmək istəyir, Fiqaro onu dayandırır.

Süzanna (*onu sillə ilə vuraraq*). Alçaq! Sənin nə ixtiyarın var, məni saxlayasan?

Fiqaro (*yanındakılara*). Gördünüz? Sevgi belə olar! Lakin ayrıl-mazdan qabaq səndən xahiş edirəm: bir bu dəyərlı arxada yaxşı-yaxşı bax... görürsənmi?

Süzanna. Görürəm!..

Fiqaro. Hə, necə görürsən?

Süzanna. Çox kifirdir!

Fiqaro. Yaşasın qısqanclıq!

Marselina. Gözəl Süzanna, yaxın gəl, gələcək qayınanan səni öpsün. Səni bu qədər incidən bu insafsız mənim oğlumdur...

Süzanna. Necə? Siz onun anasisiniz? (*Onun yanına qaçır, qucaqlaşırlar.*)

Antonio. Necə yəni... elə bu saatca vurdu, oldu sənin anan?

Fiqaro. Yox, bunu ancaq indicə bildim.

Marselina. Yox, ürəyimin daim ona doğru çırpındığı səbəbsiz deyilmiş. Mən ancaq o səbəbini anlamamışam... Məni ona tərəf sürükləyən – qanımdır...

Fiqaro. Məni isə mühakiməm idarə edirdi. Odur ki həmişə sizdən qaçırdım. Axı sizdən lap zəhləm gedirdi. Sübut – bu pullar.

Marselina. Onlar sənindir. Al bu kağızı, qoy o, cehizin olsun.

Süzanna (*əlindəki pul kisəsini ona ataraq*). Al bunları da...

Fiqaro. Çox sağ olun! Təşəkkür edirəm.

Marselina. Yazıq mən! Hələ qız ikən dünyada ən rəzil qadın olacaqdım. İndi isə xoşbəxt anayam. Qucun məni, balalarım! Pərvərdigara! Mən nə qədər xoşbəxtəm! Ah, bilsəniz, sizi nə qədər sevcəyəm!..

Fiqaro. Dayan, ana! Göz yaşı boğazımı boğur. Bütün ömrümdə bu, birinci göz yaşıdır. Lakin sevincimdən ağlayıram. Artıq utanmaq istəməz. Qoy kim nə deyir-desin, həm ağlayacağam, həm də güləcəyəm. (*Anasını və Süzannanı qucaqlayır.*)

Marselina. Mənim oğlum!

Süzanna. Mənim əzizim!

Briduazon *(yaylıqla gözlərini silərək)*. Deyəsən, qocalığımda mən də xərifləmişəm.

Fiqaro. Sizin yanınızda heç bir kədər mənim üçün qorxulu deyil.

Antonio. Daha sənin də əzildiyin bəsdir. Elə bil, uşaqdır, qundaqdan təzə çıxıbdır! Təmiz ailələrdə qabaqca ataynan ana evlənməlidirlər. Səninkilər düzəlişdilər, ya yox?

Bartolo. Düzəlişdilər. Mən belə heyvərənin anasına əl versəm, əlim qurusun.

Antonio. Bundan sonra sən onun atası deyilsən, bəlkə, anasının oynasısan. *(Fiqaroya)* İndi ki belə oldu, daha mən də öz sözümlü geri götürürəm.

Süzanna. Dayıcan!..

Antonio. Necə ki necə? Mən bacım qızını götürüb atasız adama verəcəyəm?

Briduazon. Əcəb axmaq adamsan! Elə də iş olar? Atasız da adam olmaz ki. Hər halda, bir adamın oğlu olmaq lazımdır.

Antonio. Biz o nağılları çox yaxşı bilirik. Mən öz bacım qızını ona vermərəm, vəssalam, şüdtamam, qurtardı getdi! *(Gedir.)*

ON YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Bartolo, Süzanna, Fiqaro, Marselina, Briduazon.

Bartolo *(Fiqaroya)*. Get, indi bir adam axtar tap ki, səni oğulluğa götürsün. *(Getmək istəyir.)*

Marselina *(ona çatıb belindən tutur və qaytarır)*. Dayanın, doktor, getməyin.

Fiqaro *(öz-özünə)*. Deyəsən, bu gün Əndəlüsdəki bütün axmaqlar yığılmışlar ki, mənim toyuma mane olsunlar.

Süzanna *(Bartoloya)*. Mehriban atacağım, bu, sizin oğlunuzdur!

Marselina. Elə bil, özüdür ki, var. Ağlı da, bacarığı da, hətta üzü də...

Fiqaro (*Bartoloya*). Özü də sənə lap havayı başa gəlmişdir. Bir quruş da xərci yoxdur.

Bartolo. Bəs apardığın o yüz qızılım necə olsun?

Marselina (*onu oxşayaraq*). Mən öz oğlumun atasını o qədər sevəcəyəm ki...

Süzanna (*onu oxşayaraq*). Biz sizi o qədər sevəcəyik ki, atacan!..

Bartolo (*damarları sustalaraq*). Ata! Atacan! Atacan!... deyəsən, mən də bu ağa kimi xərifləmək istəyirəm. (*Briduazonu göstərir.*) Balaca uşaq kimi hər yana sürüyürlər, gedirəm. (*Marselina və Süzanna onu qucaqlayırlar.*) Dayanın, dayanın... mən elə deməmişəm, razıyam. (*Dönərək*) Qraf haraya getdi?

Fiqaro. Mən tez qaçıb onu tapım. Ondan son sözünü qoparmaq lazımdır. Yoxsa təzədən intriqa başlayarsa, biz də təzədən başlamalı olarıq...

Hamısı bir yerdə. Gedək, gedək, bir yerdə gedək! (*Bartolonu da sürüyüb özlərilə aparırlar.*)

ON SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Briduazon tək.

Briduazon. "Mən bu ağa kimi xərifləmişəm". Belə şeyləri adam öz-özüünə təklidə deyə bilər. Lakin başqalarının yanında... Əcəb buranın adamları axmaqdırlar. (*Gedir.*)

PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Qəndil və çiçəklərlə, çiçək hötürklərlə bəzənmiş, xülasə, şənlik üçün hazırlanmış qalereya. Birinci planda sağ tərəfdə üstündə mürəkkəb olan masa və yanında kreslo.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, qrafinya.

Qrafinya. Paltarlarımızı dəyişmək üçün hər şey hazırdır mı?

Süzanna. Heç bir şey istəməz, qrafinya. Görüş baş tutmayacaq.

Qrafinya. Aha, sən, demək, öz fikrini dəyişmişən.

Süzanna. Mən yox, Fiqaro.

Qrafinya. Siz məni aldadırsınız?

Süzanna. Allah eləməsin, qrafinya! Siz nə düşündürsünüz?

Qrafinya. Bağçada öz yerini mənə ver, özün isə heç gəlmə. Beləliklə, ərinə verdiyin sözü tutmuş olarsan. Mən də ərimlə özüm bilərəm. Sizin görüşünüz harada təyin edilmişdir?

Süzanna. Ancaq o yadımdadır ki, bağda olmalıdır.

Qrafinya *(masanı göstərərək)*. Qələmi götür, onun üçün müəyyən yer təyin et!

Süzanna. Ona yazım?

Qrafinya. Yazmaq lazımdır.

Süzanna. Ancaq, qrafinya, heç olmasa, siz...

Qrafinya. Mən hamısını öz öhdəmə götürürəm. *(Süzanna qələmi alıb oturur, qrafinya ona deyir.)* Bu, yeni mahnıdır:

Bağçamızda şabalıd var,

Çaya atır kölgəsini.

Orada bu gün axşamüstü

Ay işığını salacaq...

Süzanna. Bağçamızda şabalıd var. Bəs sonrası nə olsun?

Qrafinya. Elə bilirsən, başa düşməz?

Süzanna *(yenidən oxuyur)*. Düzdür. *(Kağızı бүkür.)* Bəs nə ilə yapışdırmaq?

Qrafinya. Bük, sancaq sanc! Cavabı da elə o sancaq olsun. Aşağıdan yaz ki, “möhrünü qaytarın”.

Süzanna *(gülərək yazır)*. Ha-ha-ha! Möhrünü! Bu möhr o əmrnamədəki möhürdən daha məzəlidir.

Qrafinya *(ah çəkərək)*. Oh!..

Süzanna *(öz paltarında sancaq axtararaq)*. Mənim sancağım yoxdur.

Qrafinya *(öz paltarından çıxararaq)*. Al sanc! *(Kerubinin lenti yerə düşür.)* Ah, lentim!

Süzanna *(lenti qaldıraraq)*. Bu, o balaca oğrucuğazın lentidir. Siz o yazıqdan...

Qrafinya. Daha əlində qalmayacaqdı ki? Qurtardın. Bəri ver!

Süzanna. Siz ki, qrafinya, onu daha bağlamayacaqsınız. O, bayaq o gədən qanına batmışdı.

Qrafinya *(lenti alaraq)*. Fanşetta üçün yarar. Mən onu çiçək gətirəndə verəcəyəm.

İKİNCİ GÖRÜŞ

Gənc kəndli qızı, Kerubino qadın paltarında, Fanşetta, geyinmiş kecinmiş qızlar əllərində çiçəklər, Qrafinya, Süzanna.

Fanşetta. Qrafinya, qızlar kənddən sizin üçün çiçək gətirmişlər.

Qrafinya *(tez lenti gizlədərək)*. Ah, nə gözəl çiçəklərdir! Heyif ki, gözəl qızlar, mən hamınızı tanımıram. *(Kerubino-nu göstərərək)* Bu utancaq qızcıqaz kimdir?

Kəndli qızı. O, əmim qızıdır, qrafinya! Toya gəlmişdir.

Qrafinya. Gözəl qızdır. Bu qədər çiçəyi apara bilməyəcəyəm. Ona görə də qonağa hörmət eləyib ondan çiçəkləri alaram. *(Kerubino-dan çiçəkləri alıb alından öpür.)* Görün, nə gözəldir. *(Süzannaya)* Elə deyilmi, Süzanna! O, kimə isə çox oxşayır.

Süzanna. Elə bil, almanın yarısıdır.

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Antonio, qraf və əvvəlkilər.

Antonio. Qraf həzrətləri sizə ərz eləyirəm ki, o buradadır. Onlar mənim qızımın yanında onu bəzəndirirdilər. Paltarları indi də oradadır. Bu da onun papağı, düyünçədən çıxarmışam. *(O, qızlara baxıb Kerubionu tanıyır. Yaylığını dartıb açır. Kerubionun saçları yerə düşür. Antonio onun papağını başına taxır.)* Budur, bu da bizim zabıt ağamız!..

Qrafıya *(geri sıçrayaraq)*. Ah!.. Pərvədigara!..

Süzanna. Haramzadənin biri haramzadə!..

Antonio. Mən sizə ərz elədim ki, o buradadır.

Almaviva *(acıqlı)*. Buna siz nə deyirsiniz, qrafıya...

Qrafıya. Buna nə deyə bilərəm, qraf? Bu, məni sizdən daha artıq təəccübləndirir.

Almaviva. Yaxşı, bəs səhər siz nə deyirdiniz?

Qrafıya. Bilirsiniz, qraf, bu məsələni artıq sizdən gizlətmək istəmirəm. O, səhər mənim pəncərəmdən atıldı. Biz onu gülmək üçün geyindirmək istəyirdik. Bəzəndirən vaxt siz gəlib çıxdınız. Elə özü-nüzdən çıxdınız ki, o qaçdı, mən də bir qədər tutuldum. Bizim səhər başladığımızı indi bu uşaqlar bitirmişlər.

Almaviva *(sərt bir səslə Kerubinoya)*. Siz nə üçün getməmisiniz?

Kerubino *(tez papağını çıxararaq)*. Qraf həzrətləri...

Almaviva. Sən bunun cəzasını çəkəcəksən!

Fanşetta. Qraf həzrətləri, siz həmişə məni öpərkən deyirsiniz ki, "Fanşetta, məni sev, hər nə istəsən, sənə verərəm".

Almaviva *(qızararaq)*. Mən sənə haçan demişəm?

Fanşetta. Həmişə deyirsiniz, qraf həzrətləri! İndi Kerubinoya cəza vermək əvəzinə, verin onu mənə ərliyə... onda sizi çox-çox-çox sevrərəm...

Almaviva *(öz-özünə)*. Görün, uşağın biri mənim başıma nə gətirdi!

Qrafıya. İndi, qraf, siz buna nə deyə bilərsiniz? Siz şübhələrimi artırmaq və doğrultmaq üçün heç şeydən çəkinmirsiniz.

Antonio. Deməli, qraf həzrətləri, siz belə... Lənət sənə kor şeytan! Mən onun atasını yandıraram. Lap, elə bil, öz rəhmətlik anasıdır.

Almaviva (*şaşırmış öz-özünə*). Deyəsən, burada görtünməz əl hər şeyi mənə qarşı çevirir...

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və Fiqaro.

Fiqaro. Qraf həzrətləri, qızlarımızı burada saxlamısınız... çalanlar gözləyirlər, oynayan yoxdur.

Almaviva. Siz də oynayacaqsınız mı?

Fiqaro. Bəs nə edəcəyəm, qraf həzrətləri?

Almaviva. Siz ki səhər pəncərədən atlanda ayağınız burxulmuşdu. Axsaq ayaqla necə oynayacaqsınız?

Fiqaro (*ayağını tumarlayaraq*). Azacıq ağrıyır. Ancaq eybi yoxdur. Keçər-gedər. (*Qızlara*.) Hə, nə oldu, qızlar, gedək də!..

Almaviva. Yaxşı ki, bostanın ləkləri yumşaqmış. Yoxsa atan yanacaqmış... Bəxtin gətirmişdir.

Fiqaro. Əlbəttə, bəxtim gətirmişdir. Yoxsa...

Antonio. Özü də yerə elə yıxılmışdı ki, kirpi kimi büzüşmüşdü.

Fiqaro. Daha nə edim. Bəlkə, başqası zirək olub göydə qalacaqdı. Hə, qızlar, nə oldu? Gəlin də!

Antonio. Kerubino da hələ onda dördəyaq Sevilaya çapırdı.

Fiqaro. Dördəyaq çapırmış, ya birəyaq-birəyaq sürürmüş, kim bilir?

Almaviva. Əmrnaməsi də sizin cibinizdə idi?

Fiqaro (*bir az heyrlə*). Elədir ki var, qraf həzrətləri! Ancaq bu sorğuların səbəbi nədir? Hə, qızlar, nə oldu?

Antonio (*Kerubinin qolundan tutub ortaya çıxararaq*). Zəhmət çəkib baxsana! Gördün, yox? Bu göstərir ki, gələcək kürəkənciyim əməlli-başlı bir yalançıdır.

Fiqaro (*heyrlə*). Kerubino... (*Öz-özünə*) Lənət sənə kor şeytan!

Antonio. İndi başa düşdün, yox?

Fiqaro. Başa düşməyinə düşdüm. Ancaq o, nə oxuyur.

Almaviva (*soyuq bir səslə*). Heç bir şey oxumur. O deyir ki, qərənfil ləkinə özü atılmışdır.

Fiqaro. O atılmışdır? Ola bilər də... mən ki bilmirəm. Bilmədiyim şeyi deyə bilmərəm.

Almaviva. Deməli, sən də atılmışsan, o da?

Fiqaro. Görünür, elə olub da... Biri ki bir yerdən atılır, qoyun kimi elə hamısının atılmağı gəlir... Daha nə etmək, qraf həzrətlərinin acığı tutanda elə hamının qorxudan yıxılmağı gəlir...

Almaviva. Elə iki nəfər birdən?

Fiqaro. İki nəfər nədir? Acığınız tutanda lap iki yüz nəfər birdən yıxılar, o ki iki nəfər olsun! Ancaq onun cibi yoxdur, Qraf həzrətləri, yaralanan ki olmamışdır.

Almaviva. Biz, deyəsən, komediya oynayırıq...

Musiqi səsi eşidilir.

Fiqaro. Odur, başladılar. Qızlar, gəlin görək. Süzanna, əlini bəri ver.

Hamısı qaçıb gedir. Təkcə Kerubino başını aşağı salıb yerində dayanır.

BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Kerubino, qraf, qrafıya.

Almaviva (*Fiqaronun ardınca*). Gədənin həyasızlığına baxın. (*Kerubinoya*) O ki qaldı sizə, nəhaq yerə özünü zü utanan kimi göstərməyə çalışırsınız. Zəhmət çəkib, bu saat paltarınızı dəyişdirin və birbaşa saraydan bayıra. Bu axşam burada səni gözümlə görməməlidir.

Qrafıya. O darıxacaq, yazıq...

Kerubino (*sevinclə*). Darıxmaq... Öz alnımda elə səadət nişanı gəzdirirəm ki, yüzillik qaranlıq dustağı mənim üçün səadət sarayına döndərə bilir. (*Papağını örtüb qaçır.*)

ALTINCI GÖRÜŞ

Qraf və qrafinya dinməzəcə özlərini yelpiklə yelləyərək.

Qraf. O, alınımdakı səadət nəyə deyirdi?

Qrafinya. Yəqin, birinci zabıt papağını deyir. Uşaqlar hər boş şey üçün sevinirlər. *(Getmək istəyir.)* Budur, Fiqaro da öz gəlinilə gəlir. Bir az oturaq, onları qəbul edək. Sonra tez getməliyəm. Xəstəyəm.

Almaviva. Fiqaro öz gəliniylə. Çarə yoxdur. Buna da dözmək lazımdır gəlir.

Qraf və qrafinya otururlar.

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Qraf və qrafinya oturur. Musiqi marş çalır. Məşəbəyilər çiyinlərində tüləng. Məhkəmə üzvləri və Briduazon. Kişili-arvadlı kəndlilər. İki gənc qız əllərində gəlinin örpəyi. İki qız, əllərində əlcək və çiçəklər, Antonio Süzannanın əlindən tutmuş gətirir. Bir neçə qız Marselinanın örpəyini və çiçəklərini gətirirlər. Fiqaro Marselinanın əlindən tutub gətirir. Bartolo böyük gül dəstəsi ilə hamıdan geridə gəlir. Gənc qızlar qrafın qabağından keçərək əllərindəki şeyləri onun qulluqçularına verirlər. Kəndlilər və kəndli qadınlar salonun hər iki tərəfindən sıra ilə düzülür. Qabaqca fandanqo¹ oynayırlar. Bundan sonra musiqi, oxu-nacaq duetin havasını çalır. Antonio Süzannanı qrafın qabağına gətirir. Süzanna qrafın qabağında dizi üstə oturur. Qraf örpəyi Süzannanın başına örtüb çiçəkləri ona verərkən qızlar oxuyurlar. Duetin son bəndində Süzanna qrafın ətəyini dartır və gözlərilə əlindəki kağızı göstərərək əlini başına doğru qaldırır. Qraf Süzannanın örpəyini sancaqlamaq bəhanəsi ilə kağızı onun əlindən alıb cibinə qoyur. Duet bitəndən sonra gəlin qalxıb qrafa təzim edir. Fiqaro onu qrafın əlindən alıb, salonun o biri tərəfinə, Marselinanın yanına aparır. İkinci dəfə fandanqo rəqsi oynayır. Qraf səhnənin ortasına çıxıb tələsik məktubu çıxarır və sancaq əlinə batdığı üçün əlini silkələyib barmağını sorur və sancaqlanmış kağıza baxaraq:

Almaviva *(asta musiqi çalınır)*. Zəhrimara qalasan! Bu arvadlar da hər yerə sancırlar sancağı. *(Sancağı tullayıb məktubu oxuyur və öpür.)*

Fiqaro *(bunların hamısını görüb anasına və Süzannaya)*. Deyəsən, qız yanından keçərkən ovcuna məhəbbət kağızı basdı. Kağıza sancaq sancılmışdı. Qraf həzrətlərinin əlinə batdı.

¹ Fandanqo – iki nəfərin oynadığı ispan rəqsi

Rəqslər yenidən başlanır. Qraf kağızı бүкür və üstündəki yazını oxuyub yeri axtarır və sancağı tapıb paltarının qoluna sancır.

Fiqaro (*Süzanna və Marselinaya*). Adamın sevdiyindən aldığı hər şey şirindir. Odur, sancağı götürür. Amma qəribə sarsaqdır ha!

Süzanna qrafinya ilə gözləşir. Rəqslər qurtarır.
Yenidən duet başlanır. Fiqaro Marselinanı qrafın qabağına gətirir.
Qraf örpəyi götürür. Duet başlanarkən bayırdan gurultu qopur.

Musiqi saxlanır.

Məmur (*qapıda bağırır*). Dayanın, deyirəm sizə!.. Basabas salmayın, hamınız birdən girməyəcəksiniz ki! Ey komanda!.. Buraya gəlin!

Tez keşikçilər içəri girirlər.

Almaviva (*qalxaraq*). Nə var? Nə olmuşdur orada?

Məmur. Bazildir, qraf həzrətləri, oxuya-oxuya gəlir. Bütün kəndlilər də ardınca axışb gəlmişlər.

Almaviva. Təkcə özünü buraxın.

Qrafinya. Buyursanız, mən gedərəm...

Almaviva. Mənimlə bərabər qaldığınız üçün təşəkkür edirəm, qrafinya!

Qrafinya. Süzanna, o, bu saat qayıdar. (*Kənarda Süzannaya*)
Gedək, paltarlarımızı dəyişək.

Qrafinya və Süzanna gedirlər.

Marselina. O gəlib bütün işləri pozacaq.

Fiqaro. Sən dayan, mən bu saat onu buradan kürütdürüm.

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Qrafinya və Stüzannadan başqa bütün əvvəlkilər.

Qripsoleyli və Bazil əlində gitara.
Bazil oxuya-oxuya girir.

Fiqaro *(ona yanaşaraq)*. Yaxşı, uçacaq qoy ucsun da, daha sən nə vurhavur salmışan?

Bazil *(Qripsoleyli göstərərək)*. Mən bu ağanı əyləndirməklə qraf həzrətlərinə öz itaətimi sübut etdim. İndi mən də ədalət tələb edə bilərəm.

Qripsoleyli. Qraf həzrətləri, o heç mənciyəzi əyləndirmədi. Səsini boğazının yoğun yerinə salıb bağırır. Daha bunun harası əyləncə oldu?

Almaviva. Siz nə istəyirsiniz, Bazil?

Bazil. Mən, qraf həzrətləri, istəyirəm ki, xüsusi malımı özümə qaytarsınlar. Mən Marselinanın əlini istəyirəm.

Fiqaro *(ona yanaşaraq)*. Əzizim. Siz haçandan bəri axmaq üzü görməmişiniz?

Bazil. Elə bu saatca qarşımda götürəm.

Fiqaro. Mənim gözlərim sizin üçün güzgünü əvəz edirsə, onda gözlərimə dürüst baxın və sözümlə eşidin. Siz bu qadına yanaşsanız...

Bartolo *(gülərək)*. Eybi yoxdur, canım, qoy sözünü desin!

Briduazon *(onların arasına girir)*. Bağışlayın, əfəndilər, siz bir-birinizlə bu qədər dost ikən...

Fiqaro. Kimdir dost? Biz?

Bazil. Böyük səhviniz var.

Fiqaro *(tez)*. Belə qəsidəxanla dost olmaq.

Bazil. Belə qafiyəpərvazla dost olmaq...

Fiqaro. Yaramaz zurnaçı!

Bazil. Siyasi nökr!

Almaviva. Ey, mənə baxın!

Bazil. O heç bir vaxt mənim hörmətimi saxlamır.

Fiqaro. Sən kimsən ki, hörmətini də saxlamır?

Bazil. Mənim üçün söz çıxarır ki, guya, axmağam.

Fiqaro. Onu camaat özü məndən yaxşı bilir.

Bazil. Halbuki camaat istedadım haqqında bar-bar bağırır.

Fiqaro. Onlar hamısı sənin istedadından yaxa qurtarmaq üçün bağırırlar.

Bazil. Eşidirsinizmi?

Fiqaro. Eşitsinlər də, doğru sözə nə söz? Doğru sözümdən qorxursansa, boş yerə gəlib şadlığımızı nə üçün pozursan?

Bazil (*Marselinaya*). Siz mənə söz vermisiniz, yox?

Marselina. Nə söz?

Bazil. Siz söz vermisiniz ki, dörd ilə kimi ələ getməsəniz, onda özgələrindən qabaq mənimlə evlənəcəksiniz.

Marselina. Nə şərt ilə?

Bazil. Bu şərt ilə ki, oğlunuzu tapsanız, onu oğulluğa götürüm.

Hamısı. İndi oğlu tapılmışdır.

Bazil. Mən də onu oğulluğa götürməyə hazıram.

Hamısı (*Fiqaronu göstərərək*). Budur, onun oğlu budur.

Bazil (*qorxu ilə geriləyərək*). Necə, necə?

Briduazon. Deməli, siz onun anasından vaz keçirsiniz?

Bazil. Belə yaramazın atası olmaq dəhşətdir.

Fiqaro. Belə yaramazın oğlu olmaq ondan daha yamandır.

Bazil (*Fiqaronu göstərərək*). İndi ki bu işdə bu da var, mən hər şeydən vaz keçirəm. (*Gedir.*)

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Bazildən başqa hamısı.

Bartolo (*gülür*). Ha-ha-ha!..

Fiqaro (*sevincindən hoppanaraq*). Axır ki, o, arvadım olacaq.

Almaviva (*öz-özünə*). Mənim də oynayıram. (*Qabxır.*)

Briduazon (*Marselinaya*). İndi hamısı razı qaldı.

Almaviva. İki kəbin kağızı düzəldin, mən imza edirəm!

Hamısı. Urra!.. (*Gedirlər.*)

Almaviva. Mən bircə saat dincəlmək istəyirəm. (*Getmək istəyir.*)

ONUNCU GÖRÜŞ

Qripsoley, Fiqaro, Marselina, qraf.

Qripsoley (Fiqaroya). Gedim köməyə. Deyirlər, böyük şabalıd ağacının altı çıraqban olacaq. Fişəng buraxacaqlar.

Almaviva (tez qayıdaraq). Bunu sənə hansı axmaq buyurdu?

Fiqaro. Nə olar ki?

Almaviva. Qrafıya xəstədir. Bəs o, fişənglərə haradan baxacaqdır? Fişəngləri mütləq onun otağındakı eyvandan atmaq lazımdır.

Fiqaro. Eşitdinmi, Qripsoley! Eyvandan.

Almaviva. Şabalıd ağacının altında! Yaxşı yer tapdılar! (Gedərək öz-özünə) Bir o qalmışdı ki, görüş yerini yandırınsınlar.

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Marselina.

Fiqaro. İndi bu, guya, arvadı üçün can yandırır!.. (Getmək istəyir.)

Marselina (onu saxlayaraq). Oğlum, sənə ikicə söz demək istəyirəm. Mən sənin yanında təqsirliyəm. Gözəl arvadına haqsızlıq eləmişəm. Onu qraf ilə əlaqədə bilirdim.

Fiqaro. Siz öz oğlunuzu yaxşı tanımırınsınız. Məni heç bir arvad aldada bilməz.

Marselina. Buna sevinirəm, oğlum! Qısqanclıq...

Fiqaro. Axmaqların xəstəliyidir. O, lovğalıqdan doğur. Mənim bu barədə özümün xüsusi fəlsəfəm var. Süzanna haçan məni aldada bilsə, aldatsın, mən qabaqcadan onu bağışlayıram. (Geri dönüb Fanşetta-nın kimi işə axtarır kimi baxdığını göstərir.) Əh, əh, əh... baldızım sözlərimizə qulaq asır...

Fanşetta. Heç yox! Mən elə iş etmərəm. Deyirlər, yaxşı deyil. Mən burada adam axtarıram.

Fiqaro. Yalan deyirsən, şeytan! Sən yaxşı bilirsən ki, o, burada ola bilməz.

Fanşetta. O, yəni kim?

Fiqaro. Kerubino.

Fanşetta. Heç onu axtarmıram; çünki yerini sizdən yaxşı bilirəm. Mən öz bibim qızını axtarıram, Süzannanı...

Fiqaro. O, mənim balaca baldızcığazımın nəyinə lazımdır?

Fanşetta. Siz daha özgəsi deyilsiniz. Sizə demək olar. Mən ona bu sancağı verəcəyəm.

Fiqaro *(tez)*. Sancaq, sancaq? Onu sənə kim verdi? Soruşmaq olar? *(Özüni saxlayaraq)* Fanşetta, o sancağı sənə kim verdi?

Fanşetta. Acığınız nə üçün gəlir? Onda çıxıb gedərəm.

Fiqaro *(onu saxlayaraq)*. Yox! Yox! Mən zarafat edirəm. Bu sancağı Süzanna üçün qraf göndərmişdir. Bu sancaq onun əlindəki kağıza sancılmışdı. Götürsən ki, mən hamısını bilirəm.

Fanşetta. İndi ki hamısını bilirsiniz, daha nə üçün soruşursunuz?

Fiqaro *(cavab arayaraq)*. İstəyirdim görüm, qraf həzrətlərinin əmri necədir.

Fanşetta. Elə dübbəduz siz deyən kimi: "Fanşettacan, al bu sancağı öz gözəl bibin qızına ver və de ki, bu böyük şabalıd ağacının möhürüdür".

Fiqaro. Şabalıd ağacının?

Fanşetta. Şabalıd ağacının. Ancaq dedi ki, sancağı elə ver ki, heç kəs görməsin.

Fiqaro. Deyilən sözə qulaq asmaq lazımdır, Fanşetta! Yaxşı ki, sizi heç kəs görmədi. Sizə verilən tapşırığa yaxşı-yaxşı əməl edin və qrafın dediklərindən başqa ona heç bir söz deməyin.

Fanşetta. Mənə nə düşübdür ki, ona artıq söz danışım? Mən uşaq deyiləm ki? *(Gedir.)*

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Marselina.

Fiqaro. Hə, ana?

Marselina. Nə var, oğlum?

Fiqaro. Eşitdiyim bu sözlər ağır bir güllə kimi ürəyimə dəydi.

Marselina. Görünür, sən o ürəyin üfürülmüş qovuqdur.

Hələ bir az bundan qabaq bu qədər sakit ikən, bir balaca sancaq onu vurub deşdi.

Fiqaro. O sancaq axı Süzannanıdır. Qraf onu bayaq yerdən götürdü.

Marselina. Bayaq sən nə deyirdin. Mənim qısqancılıq haqqında öz fəlsəfəm var. Haçan Süzanna məni aldada bilsə, aldatsın, onu qabaqcadan bağışlayıram.

Fiqaro. Adam, ana, öz hiss etdiyini danışır. Ən soyuqqanlı hakim öz işini müdafiə etdikdə qanunları dəyişdirir. Başqa cür yozur. Ancaq bizimki, görünür, öz şabalıd ağacı mülahizəsində bir az tələsmişdir. Mənim üçün hələ gec deyil. Hələ onu atıb ayrısını ala bilərəm.

Marselina. Daha sənin ağlına sözüüm yoxdur. Bircə şübhə ilə hər şeyi qırıb alt-üst etmək! Kim sənə dedi ki, Süzanna qrafı aldatmır, mütləq səni aldadır? Sən nə bilirsən ki, şabalıd ağacının yanına o gələcək, orada nə deyəcək, nə edəcək? Bunların hamısını sən o qədər bilirsənmi ki, soruşmamış, öyrənməmiş qərar çıxarasan? Mən səni daha ağıllı bilirdim.

Fiqaro *(anasını öpərək).* Sən doğru deyirsən, ana! Ancaq nə edim ki, təbiətim belədir. Sonradan özüm peşman olacağam. Doğrudan da, bir adamı təqsirləndirməzdən qabaq işi yaxşı-yaxşı öyrənib bilmək lazımdır. Mən görüşün harada təyin edilmiş olduğunu bilirəm, sağ ol, ana! *(Gedir.)*

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Marselina tək.

Marselina. Sağ ol! Görüş yerini mən də bilirəm. Onu sakit etdim. İndi görək Süzanna nə edəcəkdir. Bəlkə, gedib bunların hamısını qabaqcadan ona demək və onu saxlamaq lazımdır? O, o qədər gözəl və mehriban qızıdır ki... Öz mənfəətimiz aramızda düşmənlik salmayanda hamımız bu xain canavar kişilərlə vuruşaraq, yazıq qadınlara kömək etməyə hazırıq. *(Gedir.)*

PƏRDƏ

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Bağda, şabalıd ağacının altında. Sağda və solda iki eyvan.
Arxada meşə, irəlidə skamya, səhnə qaranlıqdır.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Fanşettanın bir əlində neçə portağal və konfet,
o biri əlində kağız fənər.

Fanşetta. O, sol eyvanı dedi. Deməli, burada. Birdən o olmadı? Onda nə edəcəyəm? Bu lakeylər də mənə portağal vermək istəmirdilər. Kimin üçündür? Soruşmaq olar? Onu mən özüm bilirəm... Biz də bilirik. Nə olar ki?.. Qraf onu görmək istəməyirsə, acından ölməyəcək ki? Axır ki, bir-iki öpüşlə yaxamı qurtardım. Eybi yoxdur. Əvəzini çıxar. *(Birdən ona baxan Fiqaronu götürür və "Ah!" deyərək sol eyvana qaçır.)*

İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro böyük plashda və papağının qıraqlarını üzünə endirib!
Bazil, Antonio, Bartolo, Briduazon, Qripsoley, qulluqçular və işçilər.

Fiqaro *(qabaqca tək)*. Aha, Fanşetta! *(Gələnəri bir-bir gözdən keçirib sərt bir səsle)* Axşamınız xeyir olsun, ağalar! Siz hamınız buradasınız?

Bazil. Çağırdıqlarının hamısı.

Bartolo. Bu, nə geyimdir? Deyəsən, oğurluğa getməyə hazırlaşmısan?

Fiqaro *(həyəcanla)*. Siz buraya toya gəlmisiniz, elə deyilmi?

Briduazon. Elədir.

Fiqaro. Onda heç uzağa getmək lazım deyil. Bugünkü gəlinin və bu yeri seçən hörmətli qrafın şərəfinə bu şabalıd ağacının altında toy şənliyi düzələcək.

Bazil *(yadına salaraq)*. Aha!.. Bildim, məsələ nə yerdədir. Gəlin tez buradan gedək. Mənim sözümə qulaq asın. Bu ağacın altında görüş təyin edilmişdir. Mən sizə hamısını danışaram. Gedək...

Briduazon *(Fiqaroya)*. Biz bu saat qayıdırıq...

Fiqaro. Səsimi eşidən kimi hamınız buraya gəlin. Sizə çox qəribə əhvalat göstərməsəm, məndən pis adam yoxdur.

Bartolo. Ancaq orasını unutma ki, güclülərlə çəkişmə.

Fiqaro. Unutmaram.

Bartolo. Çəkişdin, bərk dayan...

Fiqaro. Orası elədir. Ancaq orası da var ki, pişiyi bərk vurarsan, qayıdıb üzünü cırmaqlar.

Bartolo. Çox gözəl. O, deyəsən, dəli olmuşdur.

Briduazon. Oxşayır...

Bazil (*öz-özünə*). Qraf və Süzanna mənsiz düzəlmişlər. Daha yaxşı. Gedin, ağalar. Allah səni xoşbəxt etsin, bəy əfəndi! (*Hamı gedir.*)

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Fiqaro (*tək qaranlıqda gəzişərək*). Ah, qadınlar, qadınlar!.. Mən: “görüşə get” – deyəndə boyun qaçırır. Sonra da mənə söz verir. Bu yandan da bu qədər adamın içində... Alçaq kağız oxuyarkən bir gülürdü də... Yox, qraf həzrətləri, o, sizinki olmayacaq. Olmayacaq. Siz əsilzadəsiniz deyə özünüzü böyük dahi hesab edirsiniz. Ali nəşəb, sərvət və nəcəbət adamın başını gicəldə bilir. Lakin bunları qazanmaq üçün siz özünüz nə etmisiniz? Ancaq zəhmət çəkib doğulmusunuz. Bu qədər. Özünüz isə ən adi bir adamsınız. Mən isə kütlə içərisində itib-gedən bir yoxsulam. Bu yoxsulcığaz özünü dolandırmaq üçün o qədər bilik və bacarıq göstərməli olmuşdur ki, məmləkətin bütün idarələri yüz ildə göstərə bilməmişlər. İndi siz mənimlə çəkişmək istəyirsiniz. Gələn var! Odur! Yox! Heç kəs yoxdur! (*Oturur.*) Toyum çox maraqlı toy oldu. Uşaqkən məni quldurlar oğurlamışdılar. Atam, anam bəlli deyildi. Mən quldurlar arasında böyüyüb onlardan tərbiyə alırdım. Bir azdan bu həyatdan bezib doğru yol tutmaq istədim. Lakin hər yerdə üzümə vurub qaytardılar. Mən kimyagərlik, əczaçılıq, həkimlik, cərrahlıq və daha bir çox şeylər öyrəndim. Çox-çox çalışdıqdan sonra mənə ancaq xırdaca baytarlıq yeri verdilər. Bir azdan yazıq heyvanları incitməkdən darıxdım. Özümü başqa işdə sınamaq istədim. Başımı götürüb teatra gəldim. Ondansa boynuma

kəndir salıb özümü suya atsaydım, daha yaxşı olardı. Əvvəl-əvvəl hərəmxana həyatından komediya yazdım. O yandan konsul çıxdı ki, burada Məhəmmədə sataşmısan. Oyan-buyan, axır ki, komediyani əkdilər getdi. İşlərim şuluqlaşdı. Ağıl ağılla bacarmayanda min cür böhtan düzəldirdilər. Xülasə, çulum getdi qarnımın altına. Ordum batdı. Azca qalmışdı ki, atım kəlləni yerə. Hər gün gözləyirdim ki, bu saat məhkəmə məmuru gəlib atamı belimə sarıyacaq. Nəhayət, birtə-hər son gücümü topladım. Sərvətin təbiəti müzakirəyə qoyuldu. Özümün bir quruşum olmadığı halda, pulun dəyəri haqqında kitab toqquş-durdum. Elə bundan bir az keçmişdi ki, tutub basdılar məni qazamata. İçəri girəndə bütün ümidlərim və hörmətimlə vidalaşdım. (*Qalxır.*) O zaman bu hakimlərin biri əlimə keçsəydi, ona göstərərdim ki, heç düşünmədən qərar çıxarmaq nə deməkdir. (*Təzədən əyləşir.*) Axırda onlar mənə havayı çörək verməkdən yoruldular və günlərin bir günün-də qapıları açıb, saldılar məni küçəyə. Bayırda da yemək lazım oldu-ğundan mən yenə də qələmimi itilədim və hər kimə çatdım, soruşdum ki, sizdə bu saat vacib məsələ nədir? Mənə dedilər ki, sən qazamatda ikən mətbuat işləri yüngülləşmişdir. Bircə hökumət, siyasət, din, əxlaq haqqında yazmaq olmaz; sonra bir də nüfuzlu adamlar, inanılmış cəmiyyətlər, opera və başqa teatrlar, bir də bir şeyə dəxli olan adam-lar haqqında bir şey yazmaq olmaz. Yerdə qalan şeylər haqqında iki senzuradan keçmək şərtlə istədiyim qədər yaza bilərəm. Bu gözəl hürryyətdən istifadə etmək məqsədi ilə jurnal çıxarmağa başladım. Adını da qoydum “Faydasız jurnal”; o saat bütün kağız qaralayanlar düşdülər üstümə. Axır ki, jurnalı bağladılar. Mən yenə də qaldım işsiz. Hesabdar yeri tapdım. Onu da özgəyə verdilər. Oğurluqdan başqa çarəm qalmamışdı. Axırda getdim, qumarxanada kart paylayan oldum. Ay başınıza dönmə, hörmətim elə artdı ki, ən yaxşı aşxanalarda nahar edirdim. Ən yaxşı qumarxanalar öz qapılarını üzümə açdılar. Yığılan şetəldən də pay alırdım. İşlərim lap düzəlmək üzrə idi. Mən anladım ki, pul qazanmaq üçün hər şeydən artıq, yaşa-mağı bacarmaq lazımdır. Ancaq orası pisdə ki, dörd yanımda hamı oğrudur, məndən isə doğruluq tələb edirdilər. Odur ki yenə də işlərim pozuldu. Yenə az qalmışdı ki, kəlləni ağardım. Birdən ağılıma gəldi, ülgüc tapdım, bir də ingilis qayışı. Abır-həyanı atdım yana, düşdüm

yola. O şəhər sənin, bu şəhər mənim. Kimə çatırdım, saqqalını qır xıb salırdım yola. Asudəcə yaşayırdım. Sevil yada mən bir yunana rast gəldim. Onun üçün arvad aldım. İndi o da bunun əvəzində mənim arvadıma surət çəkmək istəyir. Belə bir ağaya qarşı təkcə bir yol var ki, o da intriqadır. İndi də öz doğma anamı almaq qorxusu altında ikən birdən bir sürü qohum tapdım. *(Ruhlanmış kimi qalxır.)* Az qala, üstümdə dalaşırlar. Bu odur? Bəli, mən özüməm. Bu sənsən? Xeyr, mən deyiləm. Sən deyilsən, bəs kimdir? Buyur görək də... Süzanna! Süzanna! Sən mənə nə qədər əzab verirsən? Gəlirlər. Son dəqiqə yetişir. *(Sığ tərəfə gedir.)*

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Fiqaro, qrafinya Süzannanın paltarında,
Süzanna qrafinyanın paltarında, Marselina.

Süzanna *(yavaşdan qrafinyaya)*. Marselina mənə dedi ki, Fiqaro burada olacaq.

Marselina. O, burada olmalıdır. Yavaş danış.

Süzanna. Deməli, biri eşqnamə oxuyacaq, o biri də qulaq asacaqdır. Başlayaq.

Marselina. Danışdığınızı eşidə bilmək üçün bu eyvanda gizlənəcəyəm. *(Fanşettanın girdiyi daxmaya girir.)*

BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, qrafinya, Süzanna.

Süzanna *(bərkdən)*. Siz titrəyirsiniz, qrafinya! Soyuq deyil ki?

Qrafinya *(bərkdən)*. Bura rütubətdir. Mən gedirəm otağa.

Süzanna. Mən sizə gərək deyiləmsə, icazə verin, bu ağacların altında bir az gəzişim.

Qrafinya. Buraya şəh düşmüşdür.

Süzanna. Mən öyrəncəliyəm.

Fiqaro. Hmm... öyrəncəlidir. *(Sığa çəkilir. Süzanna isə sol tərəfə gedir.)*

ALTINCI GÖRÜŞ

Fiqaro, Kerubino, qrafinya, Süzanna.
Fiqaro və Süzanna sağda, solda.

Kerubino *(zabit paltarında; o, şad halda oxuyur).*

Mən gecələr uyumadım yatmış tale durmadı,
Qınamayın sevgi gəldi, sevda məndən sordu.

Q r a f i n y a *(öz-özlünə).* Bu, Kerubinodur gəlir...

Kerubino. Fanşetta məni daxmada gözləməlidir. Bu arvad kimdir?

Qrafinya. Ah... mən nə edəcəyəm?

Kerubino *(uzaqdan baxaraq).* Səhv etmirəmsə, Süzannadır.

Qrafinya *(öz-özlünə).* Bu, Kerubinodur gəlir... çıxsaxsa...

Qraf uzaqdan görünür.

Kerubino *(yanaşib qrafinyanın əlini tutur).* Bəli, bu gözəl Süzannadır. Ürəyimin döyüntüsü göstərir ki, səhv etmirəm. *(Qrafinyanın əlini bağrına basmaq istəyir.)*

Qrafinya *(əlini çəkərək yavaşdan).* Tez gedin buradan...

Kerubino. Mən çoxdan bəridir ki, burada gizlənirəm. Yəqin, mənə acıyıb baş çəkməyə gəlmisiniz.

Qrafinya. Bu saat Fiqaro gələcəkdir.

Almaviva *(yaxınlaşaraq öz-özlünə).* Deyəsən, Süzannadır.

Kerubino *(qrafinyaya).* Mən heç Fiqarodan bir belə də qorxmuram. Sən də heç onu gözləmirsən.

Qrafinya. Bəs kimi gözləyirəm?

Almaviva *(öz-özlünə).* O, tək deyildir.

Kerubino. Sən elə bilirsən, mən bilmirəm? Bu gün səhər mən kreslo dalında oturanda qraf səni bu görüşə çağırırdı.

Almaviva *(öz-özlünə acıqlı).* Yenə də bu məlun Kerubino!

Fiqaro *(özlünə).* Sonra da deyirlər, özgənin sözünə qulaq asmaq yaxşı deyildir.

Qrafinya. Bu saat buradan gedin sizə deyirəm!

Kerubino. Əvəzini verməsən, getməyəcəyəm. İyirmi öpüş öz yerinə, yüzü də gözəl xanımının yerinə.

Qrafinya. Allahdan istəyirəm, mənə yaxın gələsiniz.

Kerubino. Gələrəm, beş də artıq. Sən qrafın yanında qrafinya-nın yerini tutmaq istəyirsən, mən də sənin yanında qrafın yerini. Arada Fiqaronun atası yanır.

Fiqaro. Siz hələ bu haramzadəyə baxın!

Kerubino qrafinyaı öpmək istərkən qraf onların arasına girir.

Kerubino onu öpür.

Qrafinya *(çəkilərək)*. Ah!..

Fiqaro *(marçılı təşəbbüslə öz-özünə)*. Atasını yandırdı, zalım oğlu, zalım!

Kerubino *(əli ilə qrafın paltarına toxunaraq öz-özünə)*. Qraf! *(Soldakı daxmaya qaçır.)*

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, qraf, qrafinya, Süzanna.

Fiqaro *(yanaşaraq)*. Mən bilmək istəyirəm ki...

Almaviva. İndi ki sən daha öpüşmürsən, onda al... *(Şilləni Fiqaroya tutuzdurur.)*

Fiqaro. Ay!.. *(Üzünü tutub çəkilərək)*. Görünür, qulaq asmaq da xatasız deyilmiş.

Süzanna *(səhnənin solunda bərkdən gültür)*. Ha-ha-ha!..

Almaviva. Arsız oğlu arsız! Bərk şillə yediyi bəs deyil, hələ bir gültür də!

Fiqaro *(özünə)*. Daha ağlamayacaq ki, əl özgənin, üz özgənin.

Almaviva. Hara gedirəm, elə bu şeytan oğlunu götürəm. O, sənin görüşündən aldığım zövqü büsbütün poza bilirdi.

Qrafinya *(Süzannanın səslə)*. Siz ümid edirsinizmi?

Almaviva. Heç şübhəsiz! Xüsusilə sən o əziz məktubundan sonra. *(Onun əlini tutaraq)* Sən titrəyirsən?

Qrafinya. Mən qorxurdum.

Almaviva. Mən, gerek ki, sənə bir öpüş də borcluyam. *(Onun alından öpür.)*

Qrafinya. Nə edirsiniz?

Fiqaro *(öz-özünə)*. Şeytan qız!

Süzanna. Vallahi qiyamətdir!

Almaviva *(qrafinyanın əllərini tutaraq)*. Nə gözəl də əlləriniz vardır. İncə, zərif. Kaş qrafinyanın da əlləri belə gözəl olaydı! Barmaqlarınız daha gözəldir.

Qrafinya. Bəs sevgi?

Almaviva. Sevgi nədir? Məni sənin ayağına gətirən səndəki nəşədir.

Qrafinya. Deməli, siz artıq qrafinyanı sevmirsiniz?

Almaviva. Sevirəm. Ancaq səndə gördüyüm zövqü onda görə bilmirəm.

Qrafinya. Məsələn.

Almaviva. Mən, Süzanna, yaxşı deyə bilmirəm. Bu arvadlar bizim duyğularımızı davam etdirə bilmirlər. Onlar həmişə dəyişiksiz olurlar.

Qrafinya. Bəs siz?

Almaviva. Bizim işimiz onları ələ almaqdır. Onlar isə bizi öz yanlarında saxlamağı bacarmalıdırlar. Bunu onlar çox vaxt unudurlar.

Qrafinya. Mən bunu unutmaram.

Almaviva. Mən də unutmaram.

Fiqaro *(öz-özünə)*. Mən də unutmaram.

Süzanna *(öz-özünə)*. Mən də unutmaram.

Almaviva *(qrafinyanın əlini tutaraq)*. Bura yaman səs salır, Süzanna! Yavaş danışmaq lazımdır. Sənin bu barədə fikrin yoxdur. Azacıq sözə baxsan, dünyada ən gözəl oynaş olarsan. *(Alından öpür.)* Mən sözümdən qaçan deyiləm. Al. Bu görüşdə mənə ver-diyin nəşəyə qarşı söz verdim qızıllar. Ancaq sən bu görüşə xüsusi bir gözəllik verdiyindən mən onların üstünə bir brilyantı da artırıram.

Qrafinya *(qalxıb təzim edərək)*. Süzanna heç bir şeydən boyun qaçırmır.

Fiqaro (*öz-özünə*). Yaxşı, şeytan qızı şeytan!..

Süzanna. Yəqin, onlar da bizə yetişəcək.

Almaviva (*özünə*). Verimdən boyun qaçırmır. O daha yaxşıdır.

Qrafinya (*baxınaraq*). Odur, məşəl yandırır!..

Almaviva. Onlar sənin toyuna hazırlşırlar. Onlar gəlib-keçincə girib bu otaqların birində oturaq.

Qrafinya. Ora qaranlıqdır.

Almaviva (*yavaşdan onu çəkərək*). İşıq bizim nəyimizə lazımdır? Biz orada kitab oxuyacaq deyilik ki?

Fiqaro (*öz-özünə*). Getdi zalımın qızı, zalım! Daha bunu heç gözləmədim. (*Yanaşır.*)

Almaviva (*sərt bir səslə*). Kimdir o gedən?

Fiqaro (*acıqlı*). Gedən yox, gələn!..

Almaviva (*yavaşdan qrafinyaya*). Gələn Fiqarodur. (*Qaçır.*)

Qrafinya. Mən bu saat gələm. (*Sağdakı eyvana çıxır. Qrafisə meşəyə qaçır.*)

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Süzanna qaranlıqda.

Fiqaro (*qraf ilə Süzanna bildiyi qrafinyanın hara getdiklərini görməyə çalışır*). Yoxdurlar. Çıxdılar eyvana. Bu yaxşı. (*Əsəbi səslə*) Siz, ey bir şübhə üçün xəbərçilər tutub aylarca öz arvadlarını təqib edən kişilər, siz məndən dərs alın. Birinci gündən öz arvadımın ardınca baxdım və hər şeyi də öyrəndim. Hər halda, artıq şübhə yeri qalmadı. Hər şeyi öz gözümlə gördüm.

Süzanna (*qaranlıqda ortaya çıxaraq öz-özünə*). Mən sənə göstərəm ki, şübhələnmək necə olar? (*Qrafinyanın səsilə*) O, kimdir orada?

Fiqaro. Kimdir? Bu gündə yaşamaqdansa, ölmək istəyən biri!

Süzanna (*qrafinyanın səsilə*). Ah, Fiqaro, sənsən?

Fiqaro (*baxaraq*). Qrafinya?

Süzanna. Yavaş!

Fiqaro (*tez*). Ah, qrafinya! Lap yerində gəlmisiniz. Siz necə bilirsiniz? İndi qraf həzrətləri haradadır?

Süzanna. Mən nə bilim haradadır? Ondansa...

Fiqaro *(tez)*. Siz bilən Süzanna haradadır?

Süzanna. Yavaş danışın.

Fiqaro. Odur, hər ikisi bu evvandır. Bu saat onları çağırım...

Süzanna *(əlilə onun ağzını qapayır və çaşdığından öz səs ilə)*. Sus, yavaş!

Fiqaro *(öz-özlünə)*. Aha!.. Süzanna!.. Lənət sənə kor şeytan!

Süzanna *(qrafinyanın səs ilə)*. Siz, deyəsən, həyəcanlısınız?

Fiqaro *(öz-özlünə)*. Haramzadə məni aldatmaq istəyir.

Süzanna. Biz intiqam almalıyıq, Fiqaro!

Fiqaro. Siz intiqam almağı çoxmu istəyirsiniz?

Süzanna. İstəməseydim, onda mən arvad olmazdım. Lakin intiqam almaq üçün kişilərin əlində vasitə çoxdur.

Fiqaro *(yavaşcadan)*. Qrafinya, burada kimsə yoxdur. Arvadların əlində olan vasitə bizim əlimizdə olan vasitələrin hamısına dəyər.

Süzanna *(özlünə)*. Nə qızısdıracağam qulaqlarının diblərini.

Fiqaro. Bu, toydan qabaq olsaydı, qiyamət olardı.

Süzanna. Sevgi olmadan belə bir intiqam nəyə lazımdır?

Fiqaro. Sevgi var. Ancaq o hörmət maskasıyla örtülmüşdür.

Süzanna. Sevginizin nə qədər səmimi olduğunu bilmirəm. Ancaq sözlərinizdə bir saxtalıq hiss edilir.

Fiqaro *(gülməli bir görüşlə diz çökərək)*. Ah, qrafinya. Bilsəniz, mən sizi nə qədər sevirəm! Siz harada nə vaxt və nə vəziyyətdə olduğumuzu nəzərə alın! Qoyun sizin nifrətiniz mənim yalvarışlarımı qüvvətləndirsin!

Süzanna *(özlünə)*. Əlim belə gicişir.

Fiqaro *(özlünə)*. Ürəyim elə döyüntür ki.

Süzanna. Lakin siz düşünürsünüzmü ki...

Fiqaro. Düşünmüşəm, qrafinya. Hamısını düşünmüşəm.

Süzanna. Siz düşünmüşünüzmü ki, sevgi və qəzəb...

Fiqaro. Hər şeydən qüvvətlidir. Düşünmüşəm, hamısını düşünmüşəm, qrafinya, hamısını! Rica edirəm, qrafinya, əlinizi mənə verin.

Süzanna *(Şilləni onun qulağının dibinə ilişdirərək öz səs ilə)*. Al! Bu da mənim əlim!

Fiqaro. Vay dədəm, vay! Nə yaman da şappıldadı... Bu şillə yaman tutdu...

Süzanna *(ikinci dəfə vuraraq)*. Bəs bu necə və bəs bu necə? Yaxşıdır? Yaxşıdır?

Fiqaro. Lənət sənə, kor şeytan! Görtür, bu gün şillə güntüdür.

Süzanna *(üst-üstə vuraraq)*. Bu, sənin şübhən, bu, sənin intiqamın, bu, sənin xəyanətin, bu, sənin planların, bu da onun Allah payı! Bax sevgi belə olar! Bu gün səhərki kimi yenə də dinmirsən.

Fiqaro *(qalxıb gülərək)*. Doğrudan da, sevgi bax belə olar. Mən xoşbəxtəm. Şappıldat, gözəl, şappıldat! Nə qədər istəyirsən, qapazla! Ancaq nə qədər döyəcəlsən, bütün dünyada arvad qapazı yeyənlər arasında mənim kimi bir xoşbəxt tapa bilməzsən.

Süzanna. Xoşbəxt! Haramzadənin biri! Bayaq bəs burada qrafınyaya eşqnamə oxuyan kim idi. Elə də şirin-şirin deyirdin ki, az qala, onun yerinə mən təslim olacaqdım...

Fiqaro. Mən sənə o gözəl səsinə o saatca tanımaya bilərdimmi?

Süzanna. Deməli, mənə tanımışdın? Yaxşı. Mən də bunun heyfini səndən çıxaram.

Fiqaro. Bu yaxşı! Həm adamı döyür, həm də acıqlanır. Bax bu lap arvadsayağı oldu! Yaxşı, de görüm, burada nə gəzirsən? Mən səni onun yanında bilirdim. Bu paltarlarını dəyişdirməyin nə deməkdir?

Süzanna. Sən özün öz əl-ayağınla gəlib özgə üçün hazırlanmış tələyə düşmüşsən. Bir tülkü əvəzinə tələmizə iki tülkü buyurmuşsa daha o, bizim təqsirimiz deyil ki...

Fiqaro. Yaxşı, bəs o biri tülkünü şappıldadan kimdir?

Süzanna. Öz arvadı.

Fiqaro. Arvadı?

Süzanna. Bəli, bəli, öz arvadı.

Fiqaro *(dəlicəsinə gülərək)*. Əh, Fiqaro! Get, bir kəndir tap, asıl! Belə iş qiyamətə kimi sənə ağına gəlməzdi. Onun arvadı! Ha-ha-ha! Bəs o buradakı marçıltı nə idi?

Süzanna. Qraf öz arvadını öpürdü.

Fiqaro. Bəs Kerubino kimi öpdü?

Süzanna. Kerubino qrafı.

Fiqaro. Yazıq qraf, öz arvadını öpürmüş, ha-ha-ha!

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Qraf, Fiqaro, Süzanna.

Almaviva (*arxadan çıxıb sağ eyvana yönələrək*). Nahaq yerə bütün bağı axtardım. Bəlkə, bura girmişdir?

Süzanna (*yavaşdan Fiqaroya*). Gələn qrafdır.

Almaviva (*eyvana yanaşaraq*). Süzanna, buradasan?

Fiqaro. Başla, biz də səriyək. (*Süzannanın əlini öpür.*)

Almaviva (*qayıdaraq*). Bunlar kimdir? Qrafınyanın yanında kişi. (*Yanaşır.*)

Fiqaro (*qalxaraq dəyişik bir səsle*). Bağışlayın, qrafınya. Mən bu görüşün toy münasibətilə olduğunu düşünməmişəm. Lakin belə əhəmiyyətsiz maneə bizim nəşəmizi poza bilərmə?

Almaviva. Lənət sənə şeytan!..

Fiqaro (*Süzannanı sol eyvana ötlürək öz-özlünə*). Şeytan-meytanı yıxdı tökdü buraya. (*Bərkdən, gedərək*) Qrafınya, səhər pəncərədən atılmağa məcbur oldum, heç olmasa, indi onun əvəzini çıxarıq.

Almaviva. Aha, indi məsələ aydındır.

Süzanna (*sol tərəfdə eyvanın yanından*). Qabaqca gör, dalımızca baxan yoxdur ki... (*Onun alnından öpür.*)

Almaviva. O... intiqam!

Süzanna sol eyvana qaçır.

ONUNCU GÖRÜŞ

Fiqaro, qraf onun əlini tutur.

Fiqaro (*qorxmuş kimi*). Qraf?

Almaviva (*onu tanıyaraq*). Aha! Yaramaz! Sənsən? Ey!.. Kim var orada? Buraya gəlin!

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, Fiqaro, Pedrilyo.

Pedrilyo. Axır ki, sizi tapdım, qraf həzrətləri!

Almaviva. Pedrilyo, sənsən? Təkmisən?..

Pedrilyo. Seviyadan bu saat qayıtdım, qraf həzrətləri! Atı lap yormuşam.

Almaviva. Buraya gəl və bütün səsinlə çığır!..

Pedrilyo (*çığırır*). Kerubino oraya getməmişdir. Bu da kağız!

Almaviva (*onu itələyərək*). Heyvan!

Pedrilyo. Özünüzdə buyurdunuz ki, qışqırım, qraf həzrətləri!

Almaviva (*Fiqaronu bərk tutaraq*). Çığır, adamları köməyə çağır! Ey, kim var orada? Hamınız bura gəlin!

Pedrilyo. Biz burada iki nəfərik. Fiqaro, bir də mən. Nədən qorxursunuz, qraf həzrətləri?

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər, Briduazon, Bartolo, Bazil, Antonio, Qripsoley və toya gələnlər məşəllərlə.

Bartolo (*Fiqaroya*). Gördün ki, çağıran kimi gəldik?

Almaviva (*sol eyvanı göstərərək*). Pedrilyo, keç dayan bu qapının qabağında.

Pedrilyo keçib, qapıda dayanır.

Bazil (*yavaşdan Fiqaroya*). Onu Süzanna ilə bir yerdə tutmusan?

Almaviva (*Fiqaronu göstərərək*). Siz hamınız bunu araya alın. Aradan çıxsə, başınızla cavab verəcəksiniz!

Bazil. Ha-ha-ha!

Almaviva (*acıqlı*). Səsinə kəs! (*Fiqaroya*) Siz zəhmət çəkib, mənim sorğuma cavab vermək istəmisiniz?

Fiqaro (*soyuq bir səslə*). İstədim-istəmədim, çarə yoxdur, qraf həzrətləri, cavab vermək lazım gəlir. Burada sizin özünüzdən başqa hər şey sizin ixtiyarınızdadır.

Almaviva. Mənim özümdən başqa?

Antonio. Yaxşı dedi.

Almaviva *(daha artıq köpürərək)*. Məni özümdən çıxaran onun bu qədər sakit dayanmasıdır.

Fiqaro. Biz bilməyi bir şey üçün ölümə gedən əsgər deyilik ki? Mənə nə olmuşdur ki, özümdən çıxım?

Almaviva. Lənət sənə! *(Özünü saxlayaraq)* Yaxşı, özünü səadət mücəssəməsi kimi göstərmək istəyən hörmətli ağamız, bu saat bu eyvana ötürdüyünüz qadının kim olduğunu lütfən buyura bilərmisiniz?

Fiqaro *(qəsdən o biri eyvanı göstərərək)*. Ona?..

Almaviva *(tez)*. Yox, buna!

Fiqaro. O, başqa məsələ! Mənə xüsusi iltifat göstərən gənc qadın.

Bazil *(heyrlə)*. Al! Ha!..

Almaviva *(tez)*. Eşidirsiniz?

Bartolo *(heyrlə)*. Eşidirik.

Almaviva *(Fiqaroya)*. Siz necə bilirsiniz? O gənc qadın üçüncü adamla əlaqədardır, ya yox?

Fiqaro. Mən ancaq onu bilirəm ki, əsilzadələrdən bir nəfər çoxdan bəri onun ardınca qaçırdı. Lakin görünür ki, o, məni daha artıq bəyənmiş və ona görə də məni intixab etmişdir.

Almaviva. İntixab! *(Özünü saxlayaraq)* Mən bunların hamısını onunla sevişən qadının ağzından öz qulaqlarımla eşitdim...

Briduazon *(heyrlə)*. Onunla sevişən qadın!

Almaviva *(köpürmüş)*. Bu iş hamının qabağında olmuşdur. İntiqam da hamının qabağında alınmalıdır! *(Sol eyvana çıxır.)*

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Qrafdan başqa əvvəlkilər.

Antonio. Bax bu, doğru sözdür.

Briduazon *(Fiqaroya)*. Burada kim kimin arvadını mənimsəmişdir?

Fiqaro. Heç kim. İstəyən olmuşdur, ancaq bir şey çıxmamışdır.

ON DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər, qraf, Kerubino.

Almaviva *(eyvandan birini sürüyərək)*. Nahaq yerə çalışmayın, xanım əfəndi! Sizin işiniz artıq bitmişdir.

Fiqaro *(heyvətlə)*. Kerubino!

Almaviva. Kerubino?

Bazil. A... ha...

Almaviva *(öz-özünə acıqlı)*. Bu məlun gədə hər yerdə qabağuma çıxır! *(Kerubinoya)* Siz burada nə gəzirsiniz?

Kerubino *(qorxaraq)*. Sizin əmrinizə görə gizlənmişdim.

Pedrilyo. Boş yerə atı yordum.

Almaviva. Antonio, sən içəri gir, o alçaq qadını bayıra çıxart! O, məni dünyada rüsvay etdi.

Briduazon. Siz orada qrafıyanımı axtarırsınız?

Antonio. Dünyada heç kəs cəzasız qalmır. Siz yazıq camaatın qızlarını o qədər rüsvay etmisiniz ki...

Almaviva *(acıqlı)*. Kəs, sənə deyirəm!

ON BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Antoniodan başqa əvvəlkilər.

Almaviva. Ağalar, indi görəcəksiniz ki, orada bu uşaq tək deyilmiş.

Kerubino. Mərhəmətli bir xanım mənim halıma yanmasaydı, işim yaman olacaqdı.

ON ALTINCI GÖRÜŞ

Əvvəlkilər, Antonio, Fanşetta.

Antonio *(kimi isə ardınca sürükləyərək)*. Buyurun, xanım, çəkinməyin. Sizin buraya girmiş olduğunuzu hamı bilir. Odur ki hamının yanında çıxmaq da olar.

Fiqaro. Bu ki baldızcığazımdır?

Bazil. A... ha...

Almaviva. Fanşetta!

Antonio *(dönərək)*. Tfu, kor şeytan. Qraf həzrətləri, görünür, siz məni qəsdən öz qızımın ardınca göndərmisiniz ki, bu camaat içində rüsvay edəsiniz!

Almaviva. Onun orada olduğunu kim bilirdi? *(Özü getmək istəyir.)*

Bartolo *(irəli çıxaraq)*. Qraf həzrətləri, bu cəlpəşik işdir. Mən soyuqqanlı adamam. İcazənizlə özüm gedim. *(İçəri girir.)*

Briduazon. Demək olar ki, dolaşmaq işidir.

ON YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və Marselina.

Bartolo *(ardınca gətirdiyi qadına)*. Siz heç rahatsız olmayın, xanım! Sizə toxunan olmaz! Əmin ola bilərsiniz! *(Dönərək)* Marselina!

Bazil. A... ha...

Fiqaro *(gülərək)*. Anam da burada imiş ki.

Antonio. Hamısı bir-birindən beşbetərdir.

Almaviva. Mənə nə!.. Qrafıya...

ON SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və Süzanna. Süzanna yelpiklə üzünü örtərək çıxır.

Almaviva. Aha, budur, axır ki, özü çıxıb gəldi! *(Onun əlindən tutur.)* Həzərat! Sizcə, belə yaramaz qadın nəyə layiqdir? *(Süzanna başını aşağı salıb dinməz diz üstə düşür.)* Yox, yox, olmaz! *(Fiqaro o biri tərəfdən diz üstə atılır.)* Yox, yox, olmaz! *(Marselina diz üstə düşür.)* Yox, yox, olmaz deyirəm! *(Briduazondan başqa hamısı diz üstə düşür.)* Yüz nəfər də gəlsəniz, olmaz – deyirəm, olmaz!

ON DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və qrafinya.

Qrafinya (*sağ eyvandan düşüb diz üstə atılaraq*). Qoy daha da çox olsun!

Almaviva (*Qrafinyaya və Süzannaya baxaraq*). Bu nədir?

Briduazon (*gülərək*). Başınıza dönüm! Bu ki qrafinyadır!

Almaviva (*onu qaldırmaq istəyir*). Necə oldu ki, qrafinya, siz... Yalvarıram sizə, hamı bir-birini bağışlasın.

Qrafinya. Mənim yerimdə siz olsaydınız, deyəcəkdiniz ki, yox, yox, olmaz! Amma bu gün üçüncü dəfədir ki, heç bir şərt qoymadan sizi bağışlayıram! (*Qalxır*.)

Süzanna (*qalxaraq*). Mən də bağışlayıram!

Marselina (*qalxaraq*). Mən də bağışlayıram!

Fiqaro (*qalxaraq*). Mən də bağışlayıram! Ancaq yaman səs salır.

Almaviva. Səs salır?

Fiqaro. Belə bir gün səfir yaradır.

Almaviva. Deməli, sancaqla sancılmış kağızı...

Süzanna. Qrafinya demişdi, mən yazmışdım.

Qrafinya. Hər kəs öz malını alacaq. (*Pulları Fiqaroya, brilyantı isə Süzannaya verir.*)

Süzanna (*Fiqaroya*). Bu da bir cehiz!

Fiqaro (*pul kisəsini silkələyərək*). Bu üçüncüdür. Ancaq bunun üstündə çox zəhmət çəkdik.

Qripsoleyl. Gəlinin corabbağısını isə bizə verin!

Qrafinya (*lentini açıb yerə atır*). Corabbağısı paltarının üstündə idi. Alın! (*Uşaqlar atılıb lenti qaldırmaq istəyirlər.*)

Kerubino (*birinci atılıb lenti qapır*). Kim istəyir, buyursun alsın, görüm necə alır?

Almaviva (*gülərək*). Siz o qədər qəribəsiniz ki, bayaqkı şillədən də böyük bir ləzzət aldığınızı söyləyə bilərsiniz.

Kerubino (*əlini qıluncuna ataraq*). Şillə nədir? Zabitə şillə?

Fiqaro (*gülməli bir qəzəblə*). O, şilləni mənim üzümdə almışdır. Zadəganların ədaləti belədir!

Alma viva (*Briduazonun çiyinə vuraraq*). Yaxşı, Don Briduazon, siz axı bir ağıllı adamsınız. Bu işlər haqqında sizin fikriniz nədir?

Briduazon. Bu gördüyümüz işlər haqqındamı, qraf! Vallahi, qraf, heç bilmirəm bu barədə sizə nə deyim. Mənim fikrim belədir.

Hamısı. Əhsən! Əsl fikir elə budur!

Fiqaro. Mən yoxsul idim. Hamısı mənə yuxarıdan-aşağı baxırdı. Mənə nifrət edirdi. Məni bir az ağıllı götuncə, bu nifrət daha da artdı. İndi mənim gözəl bir arvadım var və yaxşı da pulum!

Bartolo (*gülərək*). Bu, bütün ürəkləri sənə cəlb edər. Mən hamısını tanıyıram və bilirəm.

Fiqaro (*tamaşaçılara baş əyərək*). Arvadımdan və pulumdan başqa hər bir şeylə qulluğunuzda hazıram!

Musiqi çalınır.

PƏRDƏ

ANRI DE SEN-SIMON

(1760–1825)

TƏŞKILATÇI

(Əsərdən fraqmentlər)

“...Təsəvvür edək ki, Fransa özünün əllidəbir fizikini, əllidəbir kimyaçısını, əllidəbir fizioloqunu, əllidəbir riyaziyyatçısını, əllidəbir şairini, əllidəbir rəssamını, əllidəbir heykəltəraşını, əllidəbir musiqiçisini, əllidəbir ədəbiyyatçısını, əllidəbir çilingərini, əllidəbir mülki və hərbi mühəndisini, əllidəbir topçusunu, əllidəbir arxitektorunu, əllidəbir həkimini, əllidəbir əczaçısını... itirir” (sadalama uzundur, az qala, bütün yaradıcılıq sahələri və sənətlərin adı çəkilir və nəhayət, belə bir nəticəyə gəlinir – H.Q).

“...Bu adamlar ən məhsuldar fransızlar olduqlarına, ən vacib şeyləri yaratdıqlarına, millət üçün ən vacib işləri idarə etdiklərinə, bu işləri elmin, incəsənətin və sənətkarlığın inkişafına istiqamətləndirdiklərinə görə fransız cəmiyyətinin ən gözəl hissəsi sayılırlar. Onlar bütün fransızlar arasında ölkəyə ən çox xeyir verən, ona ad-san qazandıran, onun tərəqqisinə və abadlaşmasına təkan verən adamlardır. Fransa onları itirsə, başsız bədənə dönər, elə həmin andanda onunla rəqabət aparən ölkələr qarşısında kiçilər, bu itkini bərpa edəne qədər, bədəndə yeni baş bitənə qədər rəqiblər qarşısında kiçik qalar. Belə bir bədbəxtliyi aradan qaldırmaq üçün Fransa tam yeni bir nəslin yaranmasını gözləməli olar. Çünki öz xeyirli işləri ilə fərqlənən adamlar qeyri-adi adamlardır, təbiət isə qeyri-adi adamları, ələlxüsus yaradıcılıqda qeyri-adi olanları az-az yetirir.

İndi isə başqa vəziyyəti təsəvvür edək. Təsəvvür edək ki, Fransa bütün bu dahi adamları, elm, incəsənət xadimlərini, öz yaradıcılarını qoruyub saxlayır, amma bədbəxtlikdən, eyni gündə kralın qardaşı

cənablarını, Anqulem qrafını və qrafinyasını, Berri qrafını və qrafinyasını, Orlean qrafını və qrafinyasını, Burbon qrafını və qrafinyasını və madmazel Kondeni (bunların hamısı kral ailəsi və yüksək cəmiyyətin nümayəndələridir – H.Q.) itirir.

Təsəvvür edək ki, Fransa, eyni zamanda, krala xidmət edən yüksək rütbəli zabitlər, bütün dövlət nazirlərini, bütün dövlət müşavirlərini, dövlət şurası məmurlarını, bütün marşalları, kardinalları, arxiyepiskop və yepiskopları, yüksək rütbəli keşisləri, vilayət və əyalət rəhbərlərini, nazirlik məmurlarını, hakimləri və üstəlik də varlılar içindən on min ən varlı sahibkarını itirib.

Belə bir hadisə, yəqin ki, fransızları rahatsız edərdi, çünki onlar mülayimdirlər, çünki onlar belə böyük sayda həmvətənlərinin qəfildən yoxa çıxmasına biganə qala bilməzlər. Amma bu otuz min adamı – dövlətin tanınmış məmurlarını itirmək onlara ancaq sentimental qüssə gətirərdi, çünki bu işin dövlətə heç bir siyasi zərəri dəyməzdi”.

KLOD JOZEF RUJE DE LİL
(1760–1836)

MARSELYEZA

İrəli, yurd oğulları!
Gəlib çatıb şöhrət anı.
Qoşun çəkir bizə sarı,
Qanlı bayraqlar tıranı.
Əsgərlərin vəhşi səsi
Dəlib keçir qulaqları,
Qadınları, uşaqları
Qorxudur ölüm hədəsi.

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Bizlərdən nə istəyir ki,
Kölələr-krallar ordusu?..
Onlar qandal hazırlayır
Çoxdan fransıza axı!
Qandal – rüsvayçılıq! Aman!
Ürəkdə qəzəb alışıq.
Nə üçün qultək danışır
Onlar bizimlə hər zaman?!

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!

İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!
Gəlmələrə arxalanıb,
Qanun yazır onlar bizə.
Satın alınmış gədalar
Sahib çıxır evimizə.
İlahi! Düşmüşük dara!
Qollarımız zəncirdədi –
Qul olaq deyə əbədi
Despotlara, tiranlara!

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Əsməcəyə düşsün tiran
Başının kütlə dəstəsiylə.
Məkrli məmləkət quran
Cəzalansın haqq səsiylə.
Əsgər olmuşuq hamımız,
Gənc igidlər həlak oldu.
İkiqat artıq doğulduq
Yenmək üçün sizləri biz.

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Fransızlar! Böyük ürək
Döyüşdən bezmiş hər kəsi,
Siz mərdlərə göstərərək,
Amana çağırır sizi!
Amma qanlı və qəddardır

Buyeyə şərik olanlar.
 Bir yırtıcı kimi onlar,
 Anaya da amansızdır.
 Silahlanın, vətəndaşlar!
 Birləşin bir cərgədə siz!
 İrəli! İrəli!
 Düşmənlərin al qanıyla
 Qoy boyansın çöllərimiz!

Ey müqəddəs yurd sevgisi,
 Apar bizi intiqama.
 Azadlıq! Şəhid bil bizi,
 Yox onlara xilas, amma.
 Qoy bayraq kimi yüksəlsin
 Qələbənin qadir səsi.
 Şöhrət olur yurd sevgisi,
 Qoy müştəbeh düşmən bilsin.

Silahlanın, vətəndaşlar!
 Birləşin bir cərgədə siz!
 İrəli! İrəli!
 Düşmənlərin al qanıyla
 Qoy boyansın çöllərimiz!

Yolda ki canlar qoyublar,
 Biz o yolla gedəcəyik.
 Mərdlər harda uyuyublar
 Orada and içəcəyik.
 Ölmək xoşdur igidlərtək
 Dözmək alçaltmasın bizi,
 Toplayaraq gücümüzü,
 Təki qisas alıb ölək.

Silahlanın, vətəndaşlar!
 Birləşin bir cərgədə siz!
 İrəli! İrəli!
 Düşmənlərin al qanıyla
 Qoy boyansın çöllərimiz!

PYER JAN DE BERANJE
(1780–1857)

AZAD İNSAN

Siz, ey əsir olan şöhrətə, ada,
Hörmət eləyin bu hüriyyətimə,
Fəqirliklə onu tapdım dünyada,
O, səbəb şənimə, həm izzətimə.
Ülfəti xoş, şirin insandır fəqir.
Yoxsulluq eləmiş könlümə təsir,
Duyun, siz bunları nəğmələrimdən,
Göy üzündə süzən gərgin pərimdən,
Lakin mən edərkən bəhsi-hüriyyət,
Gülür sözlərimə nədənsə Lizet.

* * *

Bu doğru ki, avam bir yoxsulam mən,
Cəmiyyət içində yerim, izim yox.
Əsarətə qarşı qolda gücüm çox.
Ehtiyatım çoxdur oxdan, nəşədən
Oxlarım həcvdir, hər zaman mənəm,
Bu məclisdə, qərib, yad nəğməzənəm.
Atram ox kimi kəskin sözümlü,
Müdafiə edirəm daim özümü.
Lakin mən edərkən bəhsi-hüriyyət,
Gülür sözlərimə nədənsə Lizet.

Hər kəs gülür Luvrun ləvəndlərinə
Üzüstə sürünən gəda yerinə,

Bu karvansarada bağlı qapılar.
 Açılmaz gəlməsə ta bir tacidar.
 Əbləh o kəsdir ki, əlində sazı
 Bu qapıda edə razü-niyazı,
 Dilənçilər kimi durub pay uma
 Öz rəzalətinə gözünü yuma.
 Lakin mən edərkən bəhsi-hürriyyət,
 Gülür sözlərimə nədənsə Lizet.

* * *

Cahanda hər qüdrət bir sıxıntıdır.
 Şahların halına qəlbim acıyır.
 Kral nədir? O, bir zəncir gəzdirən,
 Əsiri özündən bəxtiyar və şən.
 Hökmranlıq mənə etməz bəxtiyar,
 Varmıdır dünyada xoşbəxt hökmdar?
 Mənim işim sevgi və məhəbbətdir,
 Etdiyim təbliğat bir hürriyyətdir.
 Lakin mən edərkən bəhsi-hürriyyət,
 Gülür sözlərimə hər zaman Lizet.

* * *

Bəxtimlə arada sülhümüz möhkəm,
 Atıram yolumda sarsılmaz qədəm,
 Bütün varım-yoxum: gündəlik çörək.
 Sabaha ümidim: nə olur gərək!
 Hər gecə yatağa girirəm rahat;
 Mən öz taleyimlə tutmuşam ülfət.
 Yuxum şirin, qəlbim dolu iftixar,
 Heç bir hadisəyə olmaram düçar.
 Lakin mən edərkən bəhsi-hürriyyət,
 Gülür sözlərimə hər zaman Lizet.

* * *

Ancaq bu nə sirdir, bu nə əlamət,
Başqa bir xislətə sahibdir Lizet?
Cazib bir işvəylə tamam bəzənmiş,
Məni ram etməyə eyləyir yeriş,
İstər məni əsir etsin nikaha,
Sonra sürükləsin əqdi-nikaha,
Yox, onda gülüşə varsa ixtiyar,
Məndə də azadlıq olacaq şüar.
Lakin mən edərkən bəhsi-hürriyyət,
Gülsün istəyincə, buraxın, Lizet.

QOCALIQ

Dostlarıma

Zaman tələsdirər, görərik yenə, –
Geniş alnımızda qırıqlar salar;
Gənclikdən nə qalır axı bizə, nə?
Bəli, qocalıq, sevimli dostlar.
Hər addımbaşında görəndə, ancaq
Əlim yetişməyən gül var, çiçək var;
Bilsəm ki, onlardan mənə çatacaq
Yox, yox... bu, qocalmaq deyil, a dostlar.

Şərablə, mahnıyla əbəs yerə biz, –
Ömrü əyləndirir, gülürük artıq.
Şənliyə səsləyir bizi qəlbimiz,
Üzə deyirlər ki, biz qocalıq.
Ömrün sonuncu anlarındək,
Şərab içə-içə ruh qanadlanır
Titrəyə-titrəyə şeir söyləmək –
Yox, yox... bu, qocalmaq deyil, a dostlar.

Bir incə canançün yanaq, yaxılaq,
Ən əvvəl biz udaq onun ətrini.
Yaman qocalmışıq, – söyləsin, – duyaq
Onun yerli-yersiz şikayətini.
Ancaq ehtiyatla ömür sürürsən,
Bunu “zövq almırıq” düşünən də var.
Bir nazlı dilbərçün qəlbə girəndə,
Yox, yox... bu, qocalıq deyil, a dostlar.

Kimə ki bu qədər həyan olubdur, –
Qızğın ehtirasın anları artıq;
Lazımsa yaş artsın, axırı budur
Ki, biz, heç olmasa, bir qocalırıq.
Ürəyə, arzuya yaxın qoymayaq –
Bizə hücum çəkən fikirlər – idbar.
Hamımız birlikdə arzuya çatsaq,
Yox, yox... bu, qocalmaq deyil, a dostlar.

ANRİ MARI STENDAL

(1783–1842)

VANİNA VANİNİ

182.-ci ilin bahar axşamlarından biri idi. Romada böyük canlanma vardı; məşhur bankir hersoq de B... Venesiya meydanında tikdirdiyi sarayda bal təşkil etmişdi. Bərbəzəyində italyan incəsənətinin əzəməti ilə London və Paris ehtişamının vəhdəti duyulan bu təzə binaya ardı-arası kəsilmədən qonaqlar axışb gəlirdi. Nəcəbətli ingilis xanımları belə bankirin dəvətindən məmnun görünürdülər; sarışın, təkəbbürlü gözəllər şən dəstə ilə təşrif buyurmuşdular. Romanın seçmə gözəlləri cazibədarlıqda onlardan heç də geri qalmırdı.

Salonun qapısı ağzında atasının qoluna girmiş gənc qız göründü. Alışb-yanan gözlərindən, şəvə kimi qara saçlarından romalı olduğu açıq-aydın bilinirdi. Qızın hər hərəkətində qeyri-adi qürur nəzərə çarpırdı. Bütün baxışlar ona zillənmişdi.

Əcnəbi qonaqlar baldakı dəbdəbəyə heyran qalmışdılar. Onların dediyinə görə, Avropa monarxlarından heç birinin şənlik məclisi bu təmtəraqla müqayisə oluna bilməzdi.

Doğrudan da, Avropa hökmdarlarının italyan memarlığı üslubunda tikilmiş sarayları nə gəzir. Bir də ki onlar hər bir məclisə saray xanımlarını çağırmağa məcburdurlar. Halbuki hersoq de B... yalnız gözəl qadınlara dəvətnamə göndərirdi. Bu axşamkı dəvətlərin uğurlu olduğu isə göz qabağında idi. Kişilərin gözü qamaşırdı. Füsunkar qız-gəlin o qədər çoxdu ki, bu bəhsə-bəhsdə kimin üstün olduğunu demək çətin məsələ idi. Lakin çox da uzun çəkməyən götür-qoydan sonra Vanina Vanini – alışb-yanan gözli, qarasaçlı knyajna¹ yekdilliklə balın şahzadəsi elan olundu. Dərhal bütün otaqlar boşaldı. Xarici qonaqlar

---

¹ *Knyajna* – knyaz qızı

və Roma cavanları rəqs salonuna axışdılar. Knyaz Azdrubalo Vanini qızının bu vaxtacan iki-üç alman əyanı ilə rəqs etdiyinə yaman heyf-silənirdi. Bundan sonra Vanina bir neçə yaraşıqlı və adlı-sanlı ingilisin də dəvətini rədd eləmədi. Ancaq onların quruluşu qızı çox tez bezikdirdi. Dəlicesinə vurulduğunu gizlədə bilməyən Livio Savelliyə əzab vermək, deyəsən, onu hər şeydən çox əyləndirirdi. Livio gənədi, yüksək cəmiyyətdə sayılıb-seçilən cavanlardandı, həm də knyaz balası idi. Ancaq ona oxumaq üçün hər hansı bir roman versəydilər, iyirminci səhifədə kitabı kənara atıb, başağrısından şikayətlənərdi. Vanina bunu çox ciddi qüsurla sayırdı.

Gecəyarıya yaxın bir şeyiə hamı üçün söz-söhbət mövzusu oldu. Həmin axşam Müqəddəs Məlakə qalasından gənc bir karbonari¹ paltarını dəyişib qaçmışdı. Deyilənə görə, o, həbsxananın axırncı qapısında romantik qızgınlığını boğa bilmədiyindən xəncərlə keşikçilərin üstünə atılmış, ancaq özü də yaralanmışdı. Sbirilər onu qan izi ilə təqib edirlər, çox güman ki, qaçqın ələ keçəcək.

Bu hadisə barədə söhbətlərin qızgın vaxtında don Livio Savelli Vanina ilə son rəqsi başa vurdu. Qızın gözəlliyindən və bu axşamkı müvəffəqiyyətindən başı dumanlanmış gənc knyaz, axır ki, dilə gəlirdi:

– Allah xatirinə, deyin görüm, kim sizin xoşunuza gələ bilərdi?

– Bu gün qaladan qaçan cavan karbonari. Hər halda, o, özünə zəhmət verib dünyaya gəlməkdən başqa da bir iş görüb.

Knyaz Azdrubalo qızına yaxınlaşdı. Bu varlı əsilzadə iyirmi il olardı təsərrüfatını idarə eləyən adamdan haqq-hesab istəmirdi. O da tənbellik eləmir, knyazın öz pullarını çox yüksək sələmlə özünə borc verirdi. Azdrubaloya çöldə-bayırda rast gəlsəniz, knyazdan çox, qoca aktyora oxşadardınız; hətta barmaqlarını bəzəyən iri, brilyant üzüklər də nəzərinizi cəlb eləməzdi. Vaxtilə knyazın oğulları yezuitlər ordeninə yazılmış, sonralar hər ikisi ağır ruhi xəstəlikdən ölmüşdü.

Knyaz onları unutsa da, qayğıdan azad deyildi. Gözünün ağır qarası Vanina artıq on doqquz yaşındaydı, ancaq ən yaxşı təkliflərə məhəl qoymur, deyəsən, heç ərə getmək barədə fikirləşmirdi də. Görəsən, niyə? Nə səbəbə?

¹ *Karbonari* – İtaliyada gizli təşkilatın üzvü

Bu səbəb vaxtilə Sullanı hakimiyyətdən əl çəkməyə təhrik edən səbəbin eyni idi: romalılara nifrət.

Balın səhəri gün Vanina atasını dördüncü mərtəbəyə qalxan ensiz pilləkənin qapısını böyük cidd-cəhdlə qıfıllayan görəndə məəttəl qaldı. Knyaz dedikcə səhlənkər bir adamdı və ömründə açar-qıfıl əl vurmazdı. Dördüncü mərtəbədəki otaqların pəncərələri dibçəkdə əkilən portağal ağacları düzülmüş aynabəndə açılırdı.

Vanina şəhərə yollandı. Dəvət olunduğu bir-iki yerə dəyməli idi. Qayıdanbaş alaqaının qarşısı rəngsazların taxta-tuxtası ilə kəsildiyinə görə karet arxa həyətdən keçməli oldu. Vanina başını qaldırıb yuxarı baxanda üst mərtəbədəki otaqlardan birinin pəncərəsini açıq görüb təəccübləndi. Axı knyaz həmin mərtəbənin qapısını öz əli ilə qıfıllamışdı. O, rəfiqəsini tələsik başından eləyib, sarayın damına qalxdı, portağal ağacları bəzəyən aynabəndlə üzbəüz barmaqlıqlı nəfəsliliyi çətinliklə də olsa tapdı. Qızı bu qədər maraqlandıran açıq pəncərə iki addımlıqda idi. Otaqda kimsə vardı. Buna söz ola bilməzdi. Bəs o, kim idi?

Vanina həmin aynabəndə açılan kiçik qapının açarını ertəsi gün ələ keçirə bildi. O, səssizcə pəncərəyə yaxınlaşdı. Pəncərə hələ də açıq idi. Şəbəkənin arxasından gizlicə içəri baxmaq olardı. Otağın yuxarı başında çarpayıda kimsə uzanmışdı. Qız əvvəlcə utandı, dönüb qaçmaq istədi, ancaq birdən stulun üstünə atılmış qadın paltarı gözüinə sataşdı. Bir az fəhmlə baxandan sonra sarışın saçları və balıqdan güclə seçilən zərif çöhrəni ayırd eləyə bildi. Vanina onun gənc bir qız olduğuna daha şübhə eləmədi. Stuldan sallanan don qana boyanmışdı. Mizin üstündəki qadın çəkmələrində də qan ləkələri vardı. Sarışın qız azacıq qımıldanan kimi knyajna onun yaralı olduğunu başa düşdü. Sinaşını örtən kətan sarğıda da qırmızı ləkələr gözə dəyirdi. Səliqəsiz şəridlərdən hiss olunurdu ki, naşı əllə bağlanıb.

Vanina göz qoyub götürdü ki, atası hər gün saat dördə yaxın öz otaqlarına çəkilir, sonra sarışın qızın yanına qalxır və orada çox ləngimir. Knyaz yaralıya baş çəkib qayıdandan sonra dərhal karetə əyləşir və qrafinya Vitteleskagilə yollanırdı. Atası gedən kimi Vanina aynabəndə qalxıb pəncərədən içəri tamaşa edirdi. Bu gənc və bədbəxt qadının uğursuz taleyini düşündükcə knyajnanın ona daha çox yazığı gəlirdi. Kim onu bu kökə salıb? Axı nəyə görə? Paltarındakı qanlı

şırımlar, yəqin ki, xəncər zərbələrinin yeri idi. Vanina onları saya bilməmişdi.

Bir dəfə knyajna onun üzünü əməlli-başlı gördü. Arxası üstə, hərəkətsiz uzanmışdı, baxışları səmaya zillənmişdi, elə bil, dua eləyirdi. Birdən qəşəng, mavi gözləri doldu. Bu anda Vanina ona təskinlik verməkdən özünü güclə saxladı.

Həmin günün səhəri o, atasının gəlişindən qabaq aynabənddə gizlənməyi qərara aldı. Don Azdrubalo yarasının yatağına yaxınlaşdı. Əlində ayın-oyunla dolu zənbil vardı. Knyaz həyəcanlı idi; alçaqdan kəsik-kəsik danışdı. Vanina bütün bunları görürdü, ancaq otağın şüşəli qapısı açıq olsa da, heç nə eşidə bilmirdi. Knyaz həmişəki kimi yenə də içəridə çox qalmadı. O gedəndən sonra isə Vaninanı fikir göttürdü.

“Qəribədir, indiyədək heç kəsə, heç nəyə məhəl qoymayan atam kimsəyə ürək qızdırma bilmir, yüz iyirmi pilləni hər gün özü qalxır... Belə çıxır ki, bu yazığın düşmənləri çox güclüdür”.

Bir dəfə axşam knyajna ehmalca pəncərəyə yaxınlaşıb içəri boylananda baxışları onun baxışları ilə qarşılaşdı. Daha dayanmaq olmazdı. Vanina yerindəcə diz çöküb:

– Mən sizi sevirəm, – dedi. – Mən sizin dostunuzam.

O, işarə ilə Vaninanı yanına çağırırdı. Knyajna susmaq bilmirdi:

– Bağışlayın məni, bağışlayın, siz Allah. Yəqin, mənim bu axmaq maraqlılığım təhqiramiz görünür. And içirəm ki, sirriniz açılmayacaq. İstəsəniz bir də heç vaxt bura ayaq basmamam.

Sarışın qız:

– Sizi hər görəndə kim özünü xoşbəxt hesab etməz? – dedi. – Siz burada, bu saraydamı yaşayırsınız?

– Əlbəttə! Yəqin ki, tanımırırsınız məni. Mən Vaninayam, knyaz Azdrubalonun qızı.

O, heyrətlə knyajnanın üzünə baxdı, sifəti allandı:

– İzin verin, hər gün məni yoluxmağa gələcəyinizə ümid eləyim. Ancaq istəməzdim ki, knyaz bundan xəbər tutsun.

Vaninanın ürəyi həyəcanla çırpınırdı. O, adını bilmədiyi bu qızın hər hərəkətində, hər sözündə nəzakət və ləyaqət duyurdu. Bu bədbəxt, yəqin ki, qüdrətli, nüfuzlu şəxslərdən birini təhqir eləyib, ya da

qısqanlıqdan sevgilisini öldürüb. Knyajna onun bədbəxtliyinin başqa, adi bir səbəbi barədə heç düşünmək də istəmirdi. Qız deyəndə ki, çiyindən və sinəsindən yaralanıb, ağrılar ona aman vermir, tez-tez də qan qusur, Vanina heyrətlə səsləndi:

– Hələ də həkim çağırmaıblar?

– Siz ki bilirsiniz... Romadakı bütün cərrahlar müalicə elədikləri yaralıları barədə dərhal polisə məlumat verməlidirlər. Lütfkar knyaz yaralarımı özü açıb-bağlayır. Bax, bu kətanla.

O, ağayana təmkinlə danışır, taleyindən gileylənməkdən özünü saxlayırdı. Qız Vaninanın yaman xoşuna gəlmişdi. Knyajnanı təkcə bir şey təəccübləndirirdi: ciddi söhbət elədikləri yerdə birdən yaralının dodağı qaçır, gülmək istəyir, ancaq özünü ələ alırdı.

Vanina soruşdu:

– Sizin adınız nədir?

– ...Adım Klementinadır.

– Yaxşı, əziz Klementina, mən gedim. Sabah saat beşdə sizə baş çəkəcəyəm.

Vanina ertəsi gün təzə rəfiqəsinin vəziyyətini pisləşmiş görüb əl-ayağa düşdü. Knyajna onu öpə-öpə:

– Mən sizin üçün cərrah çağıracağam, – dedi.

– Yox, yox! Mən buna razılıq verə bilmərəm. Qanadı altına sığındığım adamları bəlaya salım? Ölüm bundan yaxşıdır.

Vanina onu dilə tutmağa başladı:

– Dayan görüm! Roma qubernatorunun, monsinyor Savelli Katant-saranın həkimi xidmətçilərimizdən birinin oğludur. O, bizim ailəyə yaxın adamdır, həm də hörmətinə, nüfuzuna görə heç kəsdən çəkinmir. Atam nahaq yerə inanmır ona. Mən bu saat adam göndərəm...

– Lazım deyil, istəmirəm! – Qız Vaninanı heyrətə salan həyəcanla səsinə ucaltdı. – Ayağınızı burdan kəsməyin, işdir, əgər Allah məni yanına çağırırsa, sizin qucağınızda xoşbəxt öləsiyəm.

Bir gün də keçdi. Yaralının halı lap xarablaşmışdı. Vanina onunla xudahafizləşib getmək istəyəndə dedi:

– Əgər, doğrudan da, məni sevirsinizsə, həkim çağırmağa razılıq verin.

– Onun gəlişi mənim səadətimin sonu olardı.

Vanina inadından əl çəkmirdi.

– Mən mütləq cərrah çağırmalıyam!

O cavab vermədi. Knyajnanın əlini ovcuna alıb öpüşlərə qərq etdi.

Aralığa uzun bir sükut çökdü. Yaralının gözləri yaşarmışdı. Nəhayət, Vaninanın əlini buraxıb, elə bir görkəm aldı, deyərdin ki, ölümə gedir. Ağır-ağır sözə başladı:

– Etiraf etməliyəm ki, sizi aldatmışam. Sırağagün, “adım Klementinadır” deyəndə. Mən bədbəxt bir karbonariyəm.

Vaninanın gözləri açıla qaldı, stulunu geri çəkdi və ayağa qalxdı.

– Ürəyimə damıb ki, bu etirafı məni həyata bağlayan yeganə sevincdən də özümü məhrum elədim, – karbonari sözüne davam etdi. – Ancaq sizi aldatmağı da özümə layiq bilmirəm. Mənim adım Pyetro Missirillidir. On doqquz yaşım var. Atam kasıb cərrahdır, Sent-Ancello-İn-Vadoda yaşayır. Özüm sə karbonariyəm. Bizim ventanı¹ qəflətən yaxaladılar. Məni qandallayıb Romanyedən Romaya gətirdilər, gecə də, gündüz də balaca bir çuqla işıqlandırılan zirzəmiyə atdılar. On üç ay gün üzü görmədim. Xeyirxah bir qadın xilaskarım oldu. Mənə qadın paltarı geyindirdilər. Həbsxanadan çıxıb axırıncı qapıya çatmışdım ki, keşikçilərdən biri karbonarilərin ünvanına iyrənc söyüş söydü və cavabı şillə oldu. İnandırın sizə, bunu mənasız qoçaqlıq xətrinə eləmədim, sadəcə, özümü unutmuşdum. Bu ehtiyatsızlıq ucundan süngü yarası aldım. Keşikçi əsgərlər arxamca düşdülər. Qaranlıq küçələrlə qaçırdım, çoxlu qan itirmişdim. Evlərdən birinin qapısını açıq görüb içəri cumdum. Pilləkənlərdə əsgərlərin addım səsləri eşidiləndə pəncərədən aşağı, bağa tullandım. Yığıldım. Xiyabanda gəzişən bir qadının iki-üç addımlığında.

– Qrafinya Vitteleskanın. Atamın dostunun, eləmi?

– Necə? O, hər şeyi sizə danışıb? – Missirillinin həyəcədən səsi titrəyirdi. – Həmin qadın kim olur-olsun, gərək adı çəkilməsin. O, mənim həyatımı xilas edib. Hə, məni təqib eləyən əsgərlər onun evinə soxulanda artıq atanızın kəməndə, təhlükədən uzaqda idim... İndi halım pisdır, çox pisdır, çiyimdəki süngü yarasının ağrısından neçə gündür nəfəsimi çəkə bilmirəm. Əcəl yaxınlaşıb. Bilirəm ki, öləcəyəm, əzab-əziyyətlə öləcəyəm, bir də sizi görə bilməyəcəyəm...

¹ Venta – sığınacaq, yığma dəstə

Vanina söhbətin axırını gözləyirmiş kimi tələsik otaqdan çıxdı. Missirilli knyajnanın qəşəng gözlərində mərhəmət nişanəsi axtarırdı, ancaq bu tutqun baxışlara təhqir olunmuş qürurun kölgəsi çökmüşdü.

Gecə cərrah gəldi, özü də tək. Missirilli Vaninanı bir də görə bilməyəcəyini düşünəndə dəhşətə gəlirdi. O, cərrahı çox sorğu-suala çəkdi. Həkim isə öz işində idi, yaralıdan qan aldı və dinməz-söyləməz çıxıb getdi. O biri günlər də elə... Pyetro yol çəkən gözlərini aynabəndin şüşəli qapısından ayıra bilmirdi; Vanina bu qapıdan keçib gəlirdi. O, indi özünü dünyanın ən bədbəxt adamı sayırdı.

Bir dəfə gecəyarıya yaxın ona elə gəldi ki, qaranlıq aynabənddə kimsə dayanıb. Doğrudanmı, o, Vanina idi?

Vanina hər gecə gəlir, üzünü şüşəli qapıya dayayıb ona tamaşa eləyirdi.

Knyajna düşünürdü: “Əgər mən onu danışdırsam, demək, məhv oldum. Yox, bir də heç vaxt onunla görüşməməliyəm”.

Ancaq sən saydığını say... Vanina istər-istəməz olub-keçənləri xatırlayır, gənc karbonarini qadın bilib onunla dostlaşdığı günlərdən, bu qəribə yaxınlığın ürəyində oyatdığı xoş duyğulardan ayrıla bilmirdi. Belə səmimi yaxınlıqdan sonra onu necə unudasan? Soyuqqanlı anlarında isə qız özində hiss etdiyi dəyişiklikdən qorxuya düşürdü. Missirilli əsl adını deyəndən bəri əvvəllər ətrafda gördüyü və haqqında düşündüyü şeylərin hamısı xəfif dumana бүrtünmüş, harasa uzaqlaşmışdı.

Vanina heç həftə tamam olmamış cərrahla birlikdə karbonarinin otağına gəldi. Rəngi avazıymışdı, həyəcədən titrəyirdi. Gəlmişdi Missirilliyə desin ki, ona qulluq eləməyi nökrələrdən birinə tapşırmaq üçün knyazı dilə tutmaq lazımdır. Knyajna sözünü deyib getdi, ancaq bir neçə gündən sonra cərrahla birlikdə yenə xəstəyə baş çəkdi. Əlbəttə, insanlıq naminə. Karbonarinin vəziyyəti yaxşılaşmışdı və onun səhhətindən narahat olmağa heç bir əsas yox idi. Buna baxmayaraq, bir axşam Vanina xəstənin yanına gəldi. Missirilli qızı tək görəndə özünü göyün yeddinci qatında hiss elədi, ancaq sevincini bürüzə vermədi. O, hər şeydən əvvəl, kişi kimi hərəkət etmək istəyir, öz ləyaqətini ayağa salmaqdan çəkinirdi. Vanina içəri girən kimi utandığından pul kimi qızardı. Elə bilirdi ki, məhəbbət dolu sözlər başından aşağı səpiləcək. Missirilli onunla adi bir dost kimi danışanda

qız çaşıb qaldı. Doğrudur, o, həmişəki kimi sədaqətli, alicənab idi, ancaq sözlərində nəvaziş qılgıncımları belə görünmürdü. Knyajna getmək istəyəndə Pyetro onu saxlamadı da.

Bir neçə gündən sonra qızın ürəyi durmadı. Bu görüntü də əvvəlkinin eyni idi. Yenə də həmin hörmət-ehtiram, həmin sözlər; “ömrüm boyu borcluyam, həmişə sizə sadıq olacağam”. Vanina daha Missirillinin nəvazişlərinə müqavimət göstərmək barədə düşünmürdü, əksinə, məhəbbətinin cavabsız qalacağından qorxurdu.

Knyajnanın əvvəlki məğrurluğundan əsər-əlamət qalmamışdı və qız bunu dərk etdikcə, az qala, dəli olurdu. Özünü şən göstərmək istəyir, bacarmırdı. Karbonarinin otağına az-az dəyir, saymazıyana hal-əhval tutub qayıdırdı. Ha istəyirdi özünü ələ alsın, bu mənasız görüşlərə son qoysun, olmurdu ki, olmurdu.

Məhəbbət Missirillini də yandırıb-yaxırdı. Ancaq mənliliyini qoruyur, əsil-nəcabətini yadına salıb özünü yığışdırırdı. O, belə qərara gəlmişdi ki, bir həftə Vaninanı görməsə, hər şeyi açıb desin.

Məğrur knyajna isə yumşalmaq bilmir, hərdən də özünə təskinlik verir: “Nə olsun ki, arabir ona baş çəkirəm. Bu, mənim üçün xoşdur. Ancaq ürəyimdən keçənləri heç vaxt dilimə gətirməyəcəyəm”.

O, saatlarla xəstənin yatağı başında əyləşir, karbonari isə onunla elə danışdı ki, elə bil, iyirmi şahid qulağını şəkəlib.

Vanina Missirillini nifrətlə xatırladığı və onunla həmişəkindən daha soyuq, daha sərt davranacağına söz verdiyi günün axşamı gözlənilmədən ürəyini açdı. Bir azdan hər ikisi coşqun hisslərin ağuşunda idi.

Vaninanın çılgınlığı bütün qadağalardan güclü çıxdısa da, deməliyəm ki, qız hədsiz dərəcədə xoşbəxt idi. Missirilli də daha ləyaqət qayğısından qurtarmışdı. O sevirdi; məhəbbət sevincini ilk dəfə duyan on doqquz yaşlılar kimi, gənc italyalı kimi. Bu göydəndüşmə bəxtiyarlıq sadədil cavanı elə sehləmişdi ki, ürəyində nə varsa, açıb tökdü. Hətta məğrur knyajnanın ürəyini ələ almaq üçün necə biclik işlətdiyini də gizlətmədi. O, xoşbəxt idi. Bu qədər xoşbəxt olduğuna özü də heyran qalmışdı.

Dörd ay hiss olunmadan gəlib-keçdi. Bir gün, nəhayət, cərrah xəstənin tamamilə sağaldığını bildirdi. Missirillini fikir götürdü: “İndi mən neyləyim? Yenə də Romanın ən gözəl qadınlarından birinin

yanındamı gizlənim? Bəs on üç ay məni gün işığına həsrət qoyan müstəbidlər düşünməzlərimi ki, inadımı qırdılar. Əgər oğulların sən-dən belə asanlıqla üz çevirə bilirsə, demək, doğrudan da, bədbəxtsən, İtaliya, bədbəxt!”

Vanina şübhə eləməirdi ki, həmişəlik onunla qalmaq Pyetro üçün ən böyük səadətdir. Karbonari, doğrudan da, xoşbəxt görünürdü. Ancaq general Bonapartın məşum zarafatı ona rahatlıq vermir, acı eyham kimi hey qulaqlarında səslənirdi. 1796-cı ildə Bonapart Breşiyanı tərk edərkən onu zastavaya qədər ötürən şəhər şurası üzvləri demişdilər ki, breşiyalılar azadlığı bütün italyanların sevdiyindən daha çox sevirlər.

Bonapart:

– Bəli, bəli, – cavab vermişdi. – Onlar bu barədə məşuqələri ilə laqırtı vurmağı çox sevirlər.

Pyetro çəkinə-çəkinə Vaninaya dedi:

- Bu gün hava qaralar-qaralmaz mən buradan çıxmalıyam.
- Çalış, işıqlaşana kimi qayıt ha, gözləyəcəyəm.
- O vaxtacan Romanın neçə milliyində olacağam, Allah bilir.

Vanina soyuqqanlıqla dilləndi:

- Belə de!.. Bəs səfəriniz haradır?
- Romanyəyə gedirəm. İntiqamımı almağa.
- Mən varlıyam, – knyajna çox sakitcə sözünə davam elədi. – Ümid-varam ki, məndən pul və silah götürərsiniz.

Missirilli bir neçə an baxışlarını qızın gözlərindən ayıra bilmədi, birdən qollarını açıb onu bağrına basdı.

– Canım-ciyərim, həyatım mənim! Mənə hər şeyi unutturacaq-san, ən müqəddəs borcumu da! Bu ürək ki səndə var, gərək məni başa düşəsən.

Vaninanın göz yaşları qurumaq bilmirdi. Razılaşıdılar ki, Missirilli bir gün sonra yola çıxsın.

Səhəri gün Vanina dedi:

– Pyetro, əvvəllər tez-tez söz salardınız, deyərdiniz ki, Avstriya bir vaxt bizim sərhədlərdən uzaqlarda ciddi müharibəyə girişsə, adlı-sanlı bir adam, elə tutaq ki, Roma knyazı, üstəlik də, əlində külli vəsait ola, hə, belə bir adam azadlıq işinə misilsiz xidmət göstərə bilər.

Pyetro döyükdü:

– Aydın məsələdir.

– Bax belə... Siz qoçaq adamsınız, yüksək mövqeyə də ehtiyacınız var. Mən sizə sədaqətli qəlbimi və ildə iki yüz min livr gəlir təklif edəyirəm. Atamın razılığını almaq da mənim boynuma.

Pyetro qızın ayaqlarına düşdü. Vaninanın üzü təbəssümlə işıqlanmışdı.

– Mən sizi ürəkdən sevirəm. – Missirillini qəhər boğurdu. – Ancaq mən vətənin xidmətçisiyəm, həm də miskin xidmətçi. İtaliya nə qədər bədbəxtdirsə, mən ona bir o qədər sadıq olmalıyam. Don Azdrubalonun razılığını almaq üçün, kim bilir, neçə il gülünc rola girməliydim... Vanina, mən səndən imtina edirəm!

O, son sözləri birnəfəsə dedi, canını dişinə tutub dedi və yenidən səsinə ucaldı:

– Bədbəxtlikdən, səni həyatımdan artıq istəyirəm, Vanina. Romanı tərk etmək mənim üçün ən dəhşətli əzabdır. Ah, niyə İtaliya hələ də barbarlardan yaxa qurtarmayıb, niyə?! Böyük sevinclə gedərdik Amerikaya, həmişəlik gedərdik.

Vaninanı soyuq tər basmışdı; onun təklifi rədd olunmuş, əsilzadə qüruru tapdalanmışdı. Ancaq bir dəqiqə keçməmiş qız yenə Pyetro-nun qoynuna sığınıb onu oxşayırdı:

– Sən hələ heç vaxt mənə bu qədər əziz olmamısan. Mən səninəm, qiyamətəcn səninəm. Mənim sevimli kəndli həkimim, sən böyüksən, əzəmətlisən, bizim qədim romalılar kimi.

Bütün gələcək qayğılar unuduldu, təkidlər, məsləhətlər, umu-küsülər yaddan çıxdı. Saf məhəbbət anları idi bu anlar... hər ikisi ağıllı-başlı söz deyib, söz eşitmək, tədbir tökmək iqtidarında olanda Vanina dilləndi:

– Mən, təxminən, səninlə eyni vaxtda Romanyədə olacağam. Tapşırıram, mənə Poretta sularında müalicə yazarlar. Orada, Forli yaxınlığında qəsrimiz var, San-Nikolo qəsri, qalaram orada...

Missirilli dedi:

– Orada ulduzumuz yenidən barışar.

– Daha heç nədən çəkinmirəm, – Vanina köks ötürdü. – Qismətim beləymiş. Sənin yolunda hər şeyi qurban verəcəyəm, ancaq nə mənası... Sən bakirəliyini itirmiş qızı sevə biləcəksənmi?

Missirilli onun sözünü ağzında qoydu:

– Məgər sən mənim qadınım, sevimli ömür yoldaşım deyilsənmi? Son nəfəsimə qədər sevəcəyəm səni, yeri gəlsə, məhəbbətimi müdafiə eləməyə də gücüm çatar.

Knyajnanı qonaq çağırmışdılar, getməli idi. Missirilli tək qalan kimi Vaninaya dediyi sözləri xatırlayıb özünü danlamağa başladı: “Bu vətən deyilən şey nədir axı? Elə bir canlı varlıq deyil ki, yaxşılıqlarının müqabilində özümlüti borclu sayaq və qədrini bilməsək, bədbəxtliyini bizdən görsün, bizi lənətləsin... Yox, vətən və azadlıq mənim pləşım kimi bir şeydir, lazımlı libasdır. Əgər atamdan miras qalmayıbsa, onu almalıyam. Əslində, vətəni və azadlığı ona görə sevirəm ki, hər ikisi mənə gərəkdir. Əgər onlar mənə lazım deyilsə, mənim üçün yayın istisində qalın pləş kimdirsə, onda necə? Niyə mən onları almalıyam, özü də bu cür ağlasığmaz qiymətə? Vanina elə qəşəngdir, elə məlahət-lidir ki... Yan-yörəsinə keçəcəklər, yağlı dilə tutacaqlar, unudacaq məni, gec-tez unudacaq. Hansı qadın ömrü boyu tək bircə nəfəri sevir? Bu Roma knyazlarının hamısına vətəndaş kimi nifrət eləsəm də, onlar hara, mən hara! Qadınlar onlara biganə qala bilməzlər... Sözsüz ki, getsəm, unudulayıam, onu həmişəlik itirəsiyəm”.

Vanina gecəyarı gəlib çıxdı. Pyetro məhəbbətin onu imtahana çəkməyindən, tərəddüdlərindən, müqəddəs “vətən” kəlməsini saf-cürük eləməyindən danışdıqca qız uçmağa qanad istəyirdi.

“Əgər o, iki yolayrıcında qalıb ya məni, ya vətəni seçəsi olsa, məni üstün tutacaq”.

Qonşuluqdakı qüllənin zəngləri üç dəfə səsləndi; vidalaşmaq vaxtı gəlib çatmışdı. Pyetro birtəhər qızın qolları arasından çıxıb bildi. O artıq pilləkənlə aşağı düşürdü ki, ağlamaqdan özünü zorla saxlayan Vanina arxadan səsləndi:

– Bir ayaq saxla, Pyetro. – O gülümsəyirdi. – Sən xəstə yatan vaxtlar kəndçi qızı qulluğunda dursaydı, xəcalətindən çıxmazdınmı, bir şey bağışlamazdınmı ona? Gələcəyə etibar yoxdur. Gedirsən, yol çətin, düşmənlər çox... Mənə üç gün bağışla, üçcə gün, elə bil, yoxsul bir qıza qayğılarının haqqını qaytarırsan.

Missirilli qalmalı oldu.

Nəhayət, xarici səfirlikdən pulla alınmış pasportun köməyi ilə

o, Romanı t rk edib, saė-salamat evlərinə çatdı. Ondan çoxdan əlini  zmi   il  üzvlərinin sevinci n hay tsizdi. Dostları Pyetronun gəlişini bir-iki karabiner  ld rm kl  bayram eləmək istəyirdilər. (Papa vilayətində jandarma karabiner deyirlər.) Missirilli razı olmadı:

–  li silah tutan heç bir italiyalını lüzumsuz yerə  ld rm y c yik. Bizə hələ bundan sonra  sg r lazım olacaq; vətənimiz bəxtəvər İngiltərə kimi ada deyil ki Avropa cahangirl rinin qabaėında duruş gətirə bilsin.

O, bu söhbətdən bir müddət sonra Vaninanın baėı ladığı tapan aları i   salmaėa məcbur oldu. Onu daban-dabana izləyən karabinerl rin ikisi vuruldu. Missirillinin başına mükafat təyin etdilər.

Vanina hələ də Romanyed  görünmürdü, heç bir xəbər- t r də yox idi. Missirilli q t etdi ki, qız onu unudub. Bu, onun   stin  yaman toxunurdu; hey sevgilisi ilə onun arasında u urumlar yaradan ictimai b r b rsizlik, ayrı-seçkilik barədə d    n rd . Keçmiş səadətin h s-r tiyl  qovrulduėu anlardan birində k nl n  Roma d   d : “Görəsən, Vanina indi neyl yir?” ürəyin dəlisov  aėırır ı aėılı  st l yirdi...

Birdən ala-toran içərisindən daėlardakı kilsənin zəngləri səs-səsə verdi. A  am ibad tin   aėıran zəng səsləri elə qəribə idi ki, elə bil, z ng alan hu suzlamı dı. Bu, Missirillinin Romanyeyə qayıdan kimi daxil olduėu ventanın toplanı  i  ar si idi.

Həmin a  am karbonarilərin hamısı meşədə iki nəfər zahidin daxmasında g r   d . Tiry kin təsiri altında  ul d   m   bu t rki-dünyaların yuxusuna da girməzdi ki, onların sığınacaqlarından hansı məqsədlə istifadə olunub.

Missirilli çox kədərli görünürdü. Ona venta başçısının həbs olunduėunu xəbər verdilər v  dedilər ki, karbonarilər Pyetronu başçı seçməyə məsləhət bilirlər. Missirillinin ürəyi atlandı; ona, iyirmiya lı gəncə belə etimad... A ı karbonarilər arasında  lliya lı aėsaqqallar vardı, M ratın 1815-ci il h ml si¹ dövründə təşkil olunan q sdl rin i  ir   ları vardı. Pyetro yoldaşlarından ayrılan kimi  z n  söz verdi ki, indən belə bu tezliklə onu unutmu  romalı qız haqqında d   n-m y c k v  İtaliyanı barbarlardan azad etmək yeganə məqsədi olacaq.

¹ Napoleon Bonapartın sərkərdəsi mar  al M ratın hücumu nəzərdə tutulur.

İki gün sonra Missirilli venta başçısı kimi ona təqdim olunan gəlib-gedənlər siyahısında Vanina Vanininin adına rast gəldi; o, San-Nikolo qəsridə idi. Missirillinin ürəyi sevincqarışıq həyəcanla çırpındı. Cavan karbonari vəzifə borcunu düşüüb, həmin axşam Vaninanın qəsrinə çapmaq arzusunu nahaq yerə cilovladı. Onsuz da, diqqətini bir yerə cəmləyə bilmirdi, öz aləmində knyajnanın gəlişinə məhəl qoymasa da, fikri-zikri onun yanında idi.

Ertəsi gün onlar görüşdülər. Vanina məhəbbətinə sadıqdi. Romada da ona görə ləngimişdi ki, onu ərə vermək istəyən atası bu səfəri mümkün qədər gecikdirmək istəmişdi. Knyajna özü ilə iki min sexin¹ pul gətirmişdi. Bu gözlənilməz kömək Missirillinin qolundan tutdu. İndi o, öz yeni, fəxri vəzifəsinin öhdəsindən ləyaqətlə gələ bilirdi. Korfu adasında çoxlu xəncər sifariş olundu, Leqatın² karbonarilərin təqibinə rəhbərlik eləyən şəxsi katibinə rüşvət verildi və bu yolla casus ruhənilərin siyahısı ələ keçirildi. Elə bu zaman qəsd hazırlanırdı. Özü də başibəlalı İtaliyada təşkil olunan ən ağlısız qəsdlərdən biri... Mən yersiz təfərrüata varmayacağam, ancaq onu deməliyəm ki, əgər qəsdin üstü açılmasaydı, Missirilli böyük şöhrət sahibi ola bilirdi. Onun sayəsində minlərlə qiyamçı bir işarə ilə silaha sarılıb, başçıların gəlişini gözləyəcəkdi. Həllədicə dəqiqə yaxınlaşırdı. Həmişə olduğu kimi yenə də qəfil-dən başçılar ələ keçdi, qiyam baş tutmadı.

Romanyeyə qədəm qoyan kimi Vaninaya elə gəldi ki, vətən məhəbbəti Pyetronun ürəyindən bütün ehtirasları sıxışdırıb çıxarmışdır. Yenə də qadın qüruru tüğyan eləyirdi. O, şübhəli fikirlərdən uzaqlaşmaq istədikcə daha çox sıxılır, qəhərdən boğulurdu; qız başa düşürdü ki, azadlığa nifrət edir. Onun dilini-ağzını bağlayan, dərđini gizlətməyə kömək eləyən yeganə qüvvə isə qüruru idi. O da etibarsız çıxdı. Bir dəfə Missirilli ilə görüşmək üçün Forliyə gələndə knyajna heç cür özünü ələ ala bilmədi:

– Siz, doğrudan da, məni bir ərə kimi sevirmişsiniz, – dedi. – Heç belə bilməzdim.

O daha göz yaşlarını saxlamaq istəmirdi. Ağlayırdı, ləyaqətini

¹ Sexin – XIX əsr İtaliyasında qızıl pul

² Leqat – İtaliyada böyük imtiyaza malik şəxs

ayağa saldığına görə, giley-güzara qədər alçaldığına görə. Missirilli ona ürək-dirək verirdi, ancaq bu, öz qayğıları ilə yaşayan bir adamın təskinliyi idi. Birdən Vaninanın ağlına gəldi ki, onu atıb Romaya qayıtsın. Giley-güzardan nə çıxar? O, qəddar bir sevincle zəifliyinə görə özündən heyif alacağını düşünürdü. İkisi də susurdu və bu sükut qızın qərarını bir az da möhkəmləndirdi. İndi o, Missirillini atmasaydı, özünü ona layiq hesab eləməzdi. Vanina onun acı heyrat içərisində vurnuxacağını, gözləri yolda qalacağını düşündükcə qabaqcadan ləzzət alırdı. Ancaq məhəbbətini qoruyub saxlaya bilmədiyi adamın xətrinə nə qədər ağlısızlıqlar elədiyini fikirləşəndə onu dəhşət götürdü. Vanina cansıxıcı sükutu pozub, onun qılığına girdi. Heç olmasa, bircə kəlmə məhəbbətinə cavab olası söz eşitmək istəyirdi. Pyetro mehribanlıq göstərir, nəvazişlə cavab verirdi, di gəl, elə fikri dağınıqdı ki... Karbonarilərin mübarizə planlarından, qarşıdakı sınaqlardan söz düşəndə isə onun səsi titrədi, ürəkdən gələn kədərlə köks ötürüb dedi:

– Ah, işimiz yenə uğursuz olsa, bu qəsdin də üstü açılsa, baş götürüb İtaliyadan gedəcəyəm.

Vanina quruyub qaldı. Anbaan güclənən bir qorxu bütün varlığını bürüyürdü; sevgilisini həmişəlik itirmək qorxusu. Ürəyinə dammışdı ki, bu, son görüntüdür. Missirillinin sözləri onun qəlbində məşum fikrin ilk qığılcımını yandırdı: “Karbonarilər məndən neçə min sexin kömək alıblar. Onların qiyamına rəğbət bəslədiyimə heç kəs şübhə eləməz...” O, düşüncələrindən ayrılıb üzünü Pyetroya tutdu:

– Nə olar, gəl San-Nikoloya gedək. Xahiş eləyirəm, bircə günlüyə. Bu axşamkı venta yığıncağında iştirak eləməyə də bilərsən. Sabah tezdən biz artıq qəsrimizdə olacağıq. Yalda-yamacda gəzinərik, yaxşıca dincələrsən, rahatlanarsan. Qüvvə toplamaq, özünü ələ almaq bilirsən nə qədər lazımdır; axı çətin sınaqlar gözləyir səni.

Pyetro razılaşdı.

Vanina yır-yığış eləmək üçün onu tək qoyub çıxdı və həmişəki kimi Pyetronu gizlətdiyi otağın qapısını qıfılladı.

Vanina Forlidə xırdaavat dükanı açmış köhnə qulluqçularından birini görməyə tələsirdi. Özünü həmin qadının evinə çatdıran kimi əlinə keçən dua kitabının ilk səhifəsinə bir neçə sətir yazıb, gecə karbonarilər ventasının yığışacağı yeri dəqiq göstərdi. O, çuğulluğunu

bu sözlərlə qurtardı: “Ventanın on doqquz üzvü var. Adları və ünvanları...”

Missirillidən başqa bütün venta üzvlərinin siyahısını yazıb qurtarandan sonra o, inandığı qadına göstəriş verdi:

– Bu kitabı kardinal-leqata çatdır. Yazdıqlarımı oxuyub qaytarsın. Götür, bu da on sexin. Əgər leqat sənin adını dilinə gətirsə, ölümünü gözünün altına al. Ancaq bu səhifələri ona oxuda bilsən, həyatımı xilas etmiş olacaqsan.

Hər şey yaxşıqla qurtardı. Leqat qorxusundan kübar təşəxxüsünü elə unutmuşdu ki, onunla məxfi söhbət etmək istəyən adi bir qadını üzü maskalı qəbul eləməyə razılıq verdi, ancaq tapşırırdı ki, qolubağlı gətirsinlər.

Dükənçi qadın bu görkəmdə ali rütbəli əyanla üz-üzə dayandı. Məmur yaşıl mahud örtüklü mizin arxasından qalxmağa cəsarət eləmədi.

O, kitabın zəhərli olacağından bərk qorxduğuna görə yazılı səhifəni mümkün qədər özündən aralı tutub oxudu. Sonra dua kitabını dükənçi qadına qaytardı, hətta onun arxasınca casus da göndərmədi.

Evdən çıxdığı vaxtdan qırx dəqiqə də keçməmişdi ki, Vanina artıq Missirillinin yanında idi. O, keçmiş qulluqçusunun tapşırığı yerinə yetirdiyini biləndən bəri Pyetronun həmişəlik onunku olacağına əmin idi. Vaninanın dediyinə görə, şəhərdə qeyri-adi çaxnaşma vardı, hər yerdə patrullar gəzişirdi, hətta heç vaxt patrul görünməyən küçələrdə.

– Gəl sən mən deyənə qulaq as, – o əlavə etdi, – dur, elə bu saat San-Nikoloya gedək.

Missirilli bir söz demədi. Onlar şəhərin yarım milliyindəki zəstəvanın yanına qədər piyada getdilər. Vaninanın yaxın adamı – öz xidmətlərinə görə yaxşı haqq alan qaradınməz ev qulluqçusu karetdə əyləşib knyajnanı gözləyirdi.

San-Nikoloya çatan kimi Vanina nə qədər dəhşətli bir iş tutduğunu yadına salıb vahimə içərisində Pyetroya qısıldı. O, mehribanlıqla oğlanı oxşayır, elə bil, qabaqcadan onun könlünü almaq istəyirdi. Vanina çuğulluq eləyəndə vicdan əzabı barədə düşünməmişdi. Missirillini əzizləyə-əzizləyə “sevirəm” dedi və birdən ona elə gəldi ki, rola girib. O, sevgilisinin boynunu qucaqlayıb fikirləşirdi: “İndi Pyetroya bir

kəlmə, bircə kəlmə çatdıran olsa, ömürlük mənə nifrət eləyər. Taleyim bir kəlmə sözə bənddir”.

Gecəyarı Vaninanın nöqərlərindən biri yataq otağına girdi. Knyajnanın heç yatsa yuxusuna da girməzdi ki, həmin adam karbonaridir. Demək, Pyetro hətta belə xırda şeyləri də ondan gizlədirmiş. Vaninanın canına üşütmə düşdü. Karbonari Missirillini xəbərdar eləməyə gəlmişdi. O dedi ki, bu gecə on doqquz nəfər karbonarinin evi mühasirəyə alınmış, onlar venta yığıncağından qayıdanda qəflətən yaxalanmışlar. Hücüm gözlənilməz olsa da, karbonarilərdən doqquzu qaçıb canını qurtara bilmişdir. Ələ keçmiş on karbonarini qalaya göndərirlər. Həbsxana həyətinə girəndə dustaqlardan biri dərin quyuya atılıb özünü öldürmüşdür.

Vanina haldan-hala düşürdü. Bəxti onda gətirmişdi ki, Missirilli fikir vermirdi. Əgər o, qızın gözlərinə baxsaydı, cinayətin açıq-aydın izlərini oxuya bilərdi...

Nökər deyirdi:

– Qarnizon əsgərləri Forlinin bütün küçələrini zəncir kimi dövrəyə alıblar. Onlar bir-birinə o qədər yaxın düzülüblər ki, söhbət eləyə bilərlər. Şəhər camaatına küçəni ancaq zabıt dayanan yerdən keçməyə icazə verirlər.

O, sözünü qurtarıb otaqdan çıxdı. Missirilli fikrə getmişdi. Haçandan-haçana dilləndi:

– İndi heç nə eləmək olmaz...

Vanina nə ölü kimi ölü idi, nə diri kimi diri. Sevgilisinin hər baxışından diksinir, halı dəyişirdi.

– Sənə nə olub, Vanina? Bu gün gözümə birtəhər dəyirsən.

Missirilli cavab gözləmədən gözüni ondan çəkdi, fikirlərinin axarı yenə səmtini dəyişdi.

Vanina ertəsi gün cəsarətə gəlib dedi:

– Bax bir venta da ələ keçdi. Elə bilirəm, bir müddət sakit yaşayaçaqsan.

– Çox sakit, çox...

Knyajna Missirillinin istehzal təbəssümündən ürpəşdi.

Vanina yezuitlərin casusu hesab elədiyi ruhani ilə görüşmək üçün San-Nikolo kəndinə yollandı. Nahar vaxtına yaxın, saat yeddide

qayıdıb gəldi və sevgilisini gizlətdiyi otağı boş görəndə əl-ayağa düşdü. Bütün qəsri ələk-vələk elədi, Pyetronu heç yerdə tapa bilməyib əlini ondan tamam üzdü və həmin otağa qayıtdı. Stolun üstündəki məktub ancaq indi gözünə sataşdı. Alıb oxudu:

“Özümü leqata təslim eləməyə gedirəm. İşimizin müvəffəqiyyətinə inamımı itirmişəm; göylər özü bizə qarşıdır. Bizi kim ələ verib? Yəqin, özünü quyuya atan o yaramazın işidir. İndi mənim həyatım bədbəxt İtaliyaya gərək deyil. Həm də istəmirəm ki, yoldaşlarım təkcə mənim həbs olunmadığımı görüb ürəklərinə başqa şey gətirsinlər.

Əlvida! Əgər mənə sevirsinizsə, intiqam almaq üçün əlinizdən gələni əsirgəməyin. Rəzil satqını cəzasına çatdırın, məhv eləyin, lap doğma atam da olsa!”

Vanina kresloya çökdü. Ürəyini didib-parçalayan əzabdan, az qala, huşunu itirəcəkdi. Nə dodağından bir kəlmə qopdu, nə gözündən bir gilə... Gözləri alışıb-yanırdı. Birdən qıçları бүküldü; Vanina diz çöküb:

“Qadir Allah, – fəryad qopardı. – Əhdimi qəbul elə. Bil ki, satqın cəzasına çatacaq. Ancaq möhlət ver mənə, Pyetronu qaladan qurtarmaqda köməyini əsirgəmə, ilahi!”

Bir saatdan sonra Vanina artıq yolda idi. Knyaz qızını Romaya qayıtmağa çoxdan tələsdirirdi, çünki ondan xəbərsiz Livio Savelliyyə razılıq vermişdi.

Vanina evə çatan kimi atası oradan-buradan söz salıb çəkinə-çəkinə mətləbə keçdi. Vaninanın cavabı qocanı heyrətə saldı. Qız tərəddüdsüz razılığını bildirdi. Elə həmin axşam knyaz qrafinya Vitteleskanın qonaq otağında Livionu gələcək adaxlı kimi, demək olar ki, rəsmi şəkildə qızına təqdim elədi. Vanina onunla xeyli söhbət etdi. Gənc knyaz qəşənglik və zəriflik nümunəsi idi. Əla cins atları vardı, kübar cəmiyyətində hazır cavab bir gənc kimi tanınırdı. Həm də bir az yüngülxasiyyət olduğuna görə rəsmi dairələrdə ondan heç vaxt şübhələnməzdilər. Vanina Livionun gözünü qamaşdırıb, bu arxalı əsilzadədən bir alət kimi istifadə eləməyi qərara almışdı. Knyajna inanırdı ki, casuslar monsinyor Savelli Katantsaranın – Roma qubernatoru və polis nazirinin qardaşı oğlunu güdməyə cəsarət eləməzlər.

Bir müddət Vanina gənc knyazın lütfkarlığına biganə qalmadı, onunla mehriban davrandı, ancaq günlərin bir günü Livionun üzünə:

– Sənin kimi bir yelbeyinə ərə gedə bilmərəm, – dedi və macal vermədən sözüünə davam elədi. – Uşaqxasiyyət olmasaydın, əmiciyəzinin əlaltıları səndən heç nə gizlətməzdilər. Götürək elə bu yaxınlarda Forlidə tutulan karbonariləri... Onlara nə cəza vermək fikrindəsirlər?

Livio iki gündən sonra gəlib xəbər verdi ki, Forlidə həbs olunmuş bütün karbonarilər qaçmışlar.

Vanina iri qara gözlərini qaldırıb həqarətlə onun üzünə baxdı, acı-acı gülümsündü. Qızın hər sözündə xoşbəxtlik qığılcımı axtaran knyaz bu axşam ondan bir kəlmə də qopara bilmədi.

Don Livio bir gün sonra qızara-qızara boynuna aldı ki, onu aldadıblar. Ancaq deməyə sözü vardı:

– Kabinetin açarını ələ keçirdim, əminimin bütün kağızlarını ələk-vələk elədim. Öyrəndim ki, ən nüfuzlu kardinallardan və prelatlardan¹ ibarət konqreqasiya, yəni komissiya təyin edilib. Bu günlərdə onlar çox məxfi bir şəraitdə toplaşib, Forli karbonarilərini harada, Ravnada, yoxsa Romada mühakimə etmək məsələsinə baxacaqlar. Hazırda həbs olunmuş doqquz karbonari və onların başçısı, axmaqlığı ucundan öz ayağı ilə gəlib təslim olmuş Missirilli deyilən bir nəfər San-Leone qəsridə saxlanılır.

Livio “axmaqlığı ucundan” sözlərini deyib qurtarmamış Vanina onun qolundan bərk bir çimdik götürdü.

– Sizinlə birlikdə mən də əminizin kabinetində olmaq istəyirəm. İstəyirəm o kağızları öz gözlərimlə görüm. Yəqin, səhv oxumusunuz.

Bu sözlər Livionu qorxuya saldı; Vanina, az qala, imkan xaricində olan bir şey tələb edirdi. Lakin qızın ərkyana şiltaqlığı onun istəyini daha da alovlandırırdı.

Bir neçə gündən sonra Savellilərin nöqərlərinin libası olan zərbaftalı qırmızı paltar geymiş Vanina polis nazirinin kabinetində yarım saat ən məxfi sənədləri nəzərdən keçirdi. Kağızlar arasında “Müttəhim Pyetro Missirilli haqqında məlumat gündəliyi”ni tapanda ürəyi quşək çırpındı, vərəqi götürəndə əlləri əsirdi. O, neçə vaxtdan bəri həsrətini çəkdiyi adı bir də oxudu, gözləri qaraldı. Qız, az qala, huşunu itirəcəkdi. Qubernatorun iqamətgahından çıxanda knyajna don Livionun onu öpməyinə icazə verdi.

¹ *Prelat* – katolik dinində dini rütbə

– Mən sizi nə qədər imtahana çəksəm də, bütün sınaqlardan ləyaqətlə çıxırsınız.

Gənc knyaz belə tərifdən sonra Vaninanın xətrinə Vatikanı¹ yandırmağa hazır idi.

Həmin axşam Fransa səfərxanasında bal təşkil olunmuşdu. Vanina hey rəqs edir, demək olar ki, həmişə Livio ilə oynayırdı. Knyaz səadətdən sərxoş idi, gərək ayılmağa macal tapmayaydı.

Bir dəfə Vanina knyaza dedi:

– Atamın, elə bil, tutması var. Hərdən elə qərribə işlər götürür ki... Bu gün səhər nökrərlərdən ikisini qovub, onlar da mənim üstümə gəliblər. Biri xahiş elədi ki, onu qubernatorun yanında işə düzəldim. O biri istefaya çıxmış topçudur. Fransızlar dövründə orduda olub. Hə, o da Müqəddəs Məlakə qalasında bir iş istəyir.

Livio cəld cavab verdi:

– Mən onların hər ikisini öz yanımda qulluğa götürərəm.

– Heç sizdən bunu xahiş eləyən oldu? – Vanina ötkəm əda ilə onun sözüntü ağzında qoydu. – Mən o yazıqların xahişini olduğu kimi sizə çatdırdım. Hər ikisi məhz istədiyi yerdə işləməlidir, başqa bir yerdə yox.

Livio yenə çətinə düşmüşdü, özü də bundan çətin bir şey təsəvvürünə gətirə bilmirdi. Monsinyor Katantsara hər adamı yaxına qoymazdı. O, bir qayda olaraq, yaxşı tanıdığı, etibar elədiyi adamlara öz sarayında iş verirdi.

Zahirən Vaninanın həyatı həmişəki kimi idi; rahatlıq, eyş-işrət, cürbəcür əyləncələr... Lakin peşmançılıq ona dinclik vermir, vicdan əzabı qəlbini didib-parçalayırdı. Hadisələrin ləng gedişi qızın lap axırına çıxmışdı. Atasının müvəkkili pul tapıb gətirdi. İndi neyləyəsən? Ata evindən baş götürüb gedəsən, Romanyeyə qayıdıb Pyetronu qaladan qaçıрмаğa çalışasan... heç ağlabatan iş deyil. Vanina heç nəyə məhəl qoymadan yola çıxmağa hazırlaşırı ki, taleyin ona yazığı gəldi.

Don Livio ona xoş xəbər verdi:

– Bu yaxınlarda Missirilli ventasından olan on nəfər karbonarini Romaya gətirəcəklər. Əgər onlara ölümlə cəzası kəsilsə, Romanyədə edam olunacaqlar. Əminim papadan bu axşam razılıq alıb. Bütün Roma da bu sirri bir siz bilirsiniz, bir də mən. İndi məndən razısınız mı?

---

¹ *Vatikan* – katolik dininin mərkəzi

– Siz yavaş-yavaş əsl kişi olursunuz,– Vanina cavab verdi. – Lüt-fən, şəklinizi mənə bağışlayın.

Missirillinin Romaya gətiriləcəyi gün ərəfəsində Vanina Çitta-Kastellanoya getmək üçün fikirləşib bəhanə tapdı. Romanyedən Romaya göndərilən karbonarilər bu şəhərin həbsxanasında gecələ-məli idilər.

Şəhər tezdən dustaqlar həbsxanadan çıxarılarda knyajna Missi-rillini gördü. Əl-ayağı zəncirlənmiş venta başçısını ayrıca arabada aparırdılar. Pyetronun rəngi ağappaq ağarmışdı, ancaq görkəmindən heç ruhdan düşənə oxşamırdı. Bir qarı ona bənövşə dəstəsi atdı. Karbonari gülümsündü, baş əyib təşəkkür etdi.

Vanina sevgilisini görəndə ürəyi toxtaqlıq tapdı; qız, elə bil, təzə-dən dünyaya gəldi. Knyajna bu görüntüdən çox-çox qabaq Müqəddəs Məlakə qalasında təsərrüfat işlərinə baxan abbat Karinin vəzifəsini böyütdürmüşdü. O, Missirillinin həmin qalaya gətiriləcəyini bilirdi və qabaqcadan bu xoşqıllıq qocanı özünə ruhani ata götürmüşdü. Roma-da knyajnanın, həm də qubernatorun yaxın qohumunun ruhani qəy-yumu olmaq isə böyük şərəf sayılırdı.

Forli karbonarilərinin mühakiməsi çox uzanmadı. Qatı monar-xistlər partiyası məhkəmənin Romada keçirilməsinə mane ola bilməsə də, komissiyanın ən şöhrətpərəst prelatlardan təşkil edilməsinə müvə-fəq oldu. Məhkəmə komissiyasının sədri polis naziri idi.

Karbonarilər əleyhinə qanun hər kəsə aydın idi. Forli qəsdçiləri də əllərini hər şeydən üzmüşdülər. Ancaq onlar ən kiçik imkandan belə istifadə edir, məharətlə müdafiə olunurdular. Buna baxmayaraq, hamısına ölüm hökmü verildi. Bəzi hakimlər hətta karbonarilərin işgəncə ilə öldürülməsini istəyirdi, onların şaqqalanmasını tələb edənlər də vardı. Polis nazirinin vəzifə pilləkənində növbəti yeri hazır idi (onu qırmızı kardinal papağı gözləyirdi), buna görə də Savelli Katantsaranın karbonariləri şaqqalatmağa ehtiyacı yoxdu. Nazir fərmanı təsdiq etdirmək üçün papanın qəbulunda olanda onu dilə tutub ölüm hökmünü uzunmüddətli həbs cəzası ilə əvəz etdirdi. Hökm tək-cə venta başçısı üçün qüvvədə qalırdı. Polis naziri onu təhlükəli fanatik hesab eləyirdi, həm də, dediyimiz kimi, Missirilli iki jandarm öldürdüyünə görə əvvəlcədən ölümə məhkum olunmuşdu.

Nazir papanın iqamətgahından qayıdandan bir neçə dəqiqə sonra Vanina hər şeydən xəbərdardı.

Monsinyor Katantsara ertəsi gün gecəyarıya yaxın evə qayıtdı və öz otaq xidmətçisini heç yerdə tapa bilməyib bərk təəccübləndi. O, zəngi bir neçə dəfə cingildətdi. Nəhayət, qocalıb əldən düşmüş və əməlli-başlı xəriflənmiş bir xidmətçi qapıda göründü. Kişi lap hövsələdən çıxıb özü soyunmağı qərara aldı. Bərk bürkü idi. O, qapını bağlayandan sonra frakını soyundu, hirsli-hirsli bürmələyib stula tərəf fırlatdı. Frak stulun üstündən ötürüb muslindən tikilmiş boyaboy pəncərə pərdəsinə dəydi. Örtüyün arxasında kimsə gizlənmişdi. Nazir yatağına tərəf cumub tapançasını qapdı və ehtiyatla pəncərəyə yaxınlaşdı. Pərdə arxasından zərbaftalı lakey paltarı geyinmiş əlitapançalı gənc çıxıb onun üstünə yeridi. İş belə görünən nazir nişan alıb tətiiyi çəkmək istəyirdi ki, gənc oğlan gülə-gülə dedi:

– Olmadı ki, monsinyor! Vanina Vaninini tanımadınız?

Nazir çımxırdı:

– Bu axmaq hoqqabazlıq nə deməkdir?

Vanina özünü o yerə qoymadı.

– Gəlin sakit danışaq. Əvvəla, sizin tapançanızda güllə yoxdur.

O, heyrət içərisində tapançasını yoxladı, silahın yararsız olduğuna inanan kimi əlini jiletinin qoltuq cibinə atıb xəncərini sivirdi. Vanina amiranə, eyni zamanda, işvəli əda ilə:

– Əyləşin, monsinyor, – dedi və arxayın-arxayın divana yayxandı.

Nazir soruşdu:

– Heç olmasa, deyin görüm, təksinizmi?

– And içirəm ki, tamamilə təkəm.

Katantsara əlüstü bütün künc-bucağı yoxladı, otağı dörd dolanandan sonra Vanina ilə üzbəüz kresloya əyləşdi.

Knyajna həlim və sakit bir səsle sözə başladı:

– Axı mən nəyə görə ağıllı, fərasətli bir dövlət nümayəndəsinə əl qaldırmalıyam? Həm də, çox güman ki, özünü və başqalarını güdaza verməkdən savayı heç nə bacarmayan əfəlin, çırtqozun biri ilə əvəz olunası adama...

– Yaxşı, xanım qız, sizə nə lazımdır? – Nazir pərtliyini heç cür gizlədə bilmirdi. – Rica edirəm, bu yersiz oyunu tez qurtarasınız.

Vanina dərhal səsinin ahəngini dəyişib təkəbbürlə dedi:

– İndi eşidəcəyiniz sözlər məndən çox sizin üçün vacibdir. Missirillinin həyatını qorumaq istəyən adamlar var. O, edam olunsaydı, uzağı bir həftəyə sizinlə haqq-hesabı çürüdəcəklər. Onun taleyi məni maraqlandırmır. Hoqqabazlıq dediyiniz bu hərəkəti də, birincisi əyləncə üçün, ikincisi də, rəfiqələrimdən birinin xətrinə özümə rəva bildim. – Vanina yenidən əsilzadə xanımlara məxsus məlahətlə sözlünə davam etdi. – Bir də ki bugün-sabah yaxın qohumu olacağım ağıllı bir adama, özü də görünür, Savellilər nəslini şöhrətləndirəcək adama qulluq göstərmək istədim.

Nazir o saat yumşaldı. Bu ani dəyişikliyin əsas səbəbkarı Vaninanın gözəlliyi idi. Romada monsinyor Katantsara gözəl qadınların pərəstişkarı kimi ad çıxarmışdı. Əlitəpançalı knyajna isə Savellilər ailəsi lakeylərinin gəzinti paltarında par-par yanırdı; ayaqlarına kip yapışmış uzunboğaz ipək corablar, zərbaftalı qırmızı kamzol və gümüşü işləməli mavi kaftan ona xüsusi yaraşıq verirdi.

Kefi kökəlmiş nazir qımuşa-qımuşa:

– Evimizin gələcək gəlini, siz, doğrudan da, qərribə hoqqa düzəltmisiniz, – dedi. – Görünür, bu, axırncı oyununuz deyil.

– Ümidvaram ki, sizin kimi tədbirli adam bu sirri hamıdan, xüsusən Liviodan gizlin saxlayar. Könlünüzü almaq üçün mən sizi öpərdəm də, əlbəttə, əgər rəfiqəmin himayəçilik etdiyi karbonarini ölümdən qurtarsanız.

Ən vacib məsələləri belə zarafata salıb müzakirə etməyi bacaran bütün əsil-nəcəbətdli Roma xanımları kimi Vanina da dilini dinc qoymurdu. O, silahlı hədə-qorxu ilə başlayan görtüşü gələcək knyaginya Savellinin qaynata əvəzi təzə qohumu ilə, demək olar ki, rəsmi tanışlığına çevirə bildi.

Monsinyor Katantsara bir azdan üstünə silah çəkilib qorxudulduğu barədə bütün fikirləri özündən uzaqlaşdırıb, Missirillini xilas etmək istəsə, nə kimi çətinliklərlə qarşılaşacağından danışdı. O, söhbət eləyə-eləyə gənc knyajna ilə yanaşı otaqda gəzişirdi. Bir anlıq ayaq saxladı. Buxarının üstündən qrafini götürdü və büllur stəkana limonad töküb içmək istədi. Vanina cəld stəkanı onun əlindən aldı və guya, saxlaya bilməyib pəncərədən həyətə atdı.

Bir dəqiqə sonra nazir şirniyyat qutusunda şokoladlı konfet götürdü. Vanina ərklə konfeti də dartıb aldı və gülə-gülə dedi:

– Ehtiyatlı olun! Burada dişə dəyən nə varsa, zəhərlənib. Sizi öldürmək istəyirdilər, mən qanınızın arasına girdim. Düşündüm ki, Savellilər ailəsinə sizin həyatınızdan qiymətli hədiyyə gətirə bilmərəm.

Heyrət içərisində döyükən monsinyor Katantsara minnətdarlığını bildirdi və söz verdi ki, Missirillinin əfv edilməsi üçün əlindən gələni əsirgəməyəcək.

– Demək, sözüümüz sözdür. İndi sazişi təsdiq etmək olar. – Vanina naziri öpüb əlavə etdi: – Bu da sizin mükafatınız!

O, mükafatı məmnuniyyətlə qəbul elədi.

– Əzizim Vanina, onu da bilin ki, mənim qan tökməklə aram yoxdur. Üstəlik, sizin nəzərinizdə nə qədər qoca görünsəm də, hələ cavanam. Çox güman ki, bu gün tökülən qanların lənət damğasına çevriləcəyi günü öz gözlərimlə görəcəyəm.

Monsinyor Katantsara gənc knyajnanı bağın küçə qapısına qədər ötürəndə gecə saat iki idi.

Ertəsi günün səhəri nazir papanın yanına minnətə getdi. O, sıxıl-sıxıla ürəyindən keçənləri götür-qoy eləyirdi ki, zati-müqəddəsləri gözlənilmədən imana gəldi:

– Mən hər şeydən əfzəl, sizi rəhmədillik işığına çağırıram. Forli karbonarilərindən birinin edam hökmü hələ də qüvvədə qalır. Onun fikri mənə yuxunu haram eləyib. O adam xilas olunmalıdır.

Nazir papanın onu qabaqladığını görüb xeyli nəmnum oldu, cürbəcür bəhanələr gətirdi və ən nəhayət *motu proprio*¹ qərarını yazmağa razılıq verdi. Zati-müqəddəsləri adətə xilaf olaraq fərmanı özü imzaladı.

Vanina düşündürdü ki, sevgilisini, bəlkə də, ölümündən qurtara bildi, ancaq bununla təhlükə sovuşmur, onu zəhərləməyə cəhd edəcəklər. Missirilli hələ papa fərmanından qabaq Vaninanın ruhani atası abbat Karidən bir neçə bağlama dəniz suxarısı və həbsxana yeməyinə toxunmamaq xəbərdarlığı almışdı.

Bundan sonra Vanina Forli karbonarilərinin San-Leone qalasına köçürüləcəyini öyrəndi və beyninə düşdü ki, nəyin hesabına olur-

¹ Papanın şəxsi təşəbbüsü ilə verilən qərar (*lat.*)

olsun, yolda Missirilli ilə görüşməlidir. O, karbonarilərin Çitta-Kastellanoya gətiriləcəyi gün ərəfəsində özünü həmin şəhərə çatdırıb abbat Kariyə baş çəkdi. Ruhani ata neçə gün qabaqdan burada idi. Nəzarətçi onun təkidi ilə Missirillini gecə ibadəti zamanı həbsxana məhrabına gətirməyə söz vermişdi. Üstəlik, bunu da boynuna götürmüşdü ki, karbonari əl-ayağının zəncirlənməsinə razı olsa, onu tək buraxar, başı ilə cavabdeh olduğu dustağa müəyyən məsafədən göz qoyar və görüş-düyü xanımla sərbəst söhbətləşməsinə imkan yaradar.

Nəhayət, Vaninanın taleyi həll olunsa gün gəlib çatdı. O, səhər ertədən həbsxananın balaca kilsəsində gizlənmişdi. Kim bilir, uzandıqca uzanan bu gün ərzində onu düşündürən, həyəcanlandıran hansı fikirlərdir.

“Pyetro o qədər sevirmi ki, olub-keçənləri bağışlaya? Düzdür, vən-tanı mən ələ vermişəm, ancaq onun həyatını da mən xilas etmişəm”.

Hərdən tufan sakitləşir, ağıl ürəyə üstün gəlirdi. Belə anlarda Vanina inanırdı ki, Pyetronu yola gətirəcək, onlar birlikdə İtaliyanı tərk edəcək, baş götürüb gedəcəklər. Axı o, Pyetronu çox sevdiyinə görə günah işlədib. Saat dördü vurdu. Uzaqda nal səsləri eşidildi; dustaqları gətirən atlı karabinerlər şəhərə çatmışdılar. Küçənin daş döşəməsindən qopan hər səs onun ürəyində əks-səda verirdi. Tezliklə təkər taqqıltısı nal səslərinə qarışırdı. Arabalar həbsxananın qarşısındakı meydançada dayandı. Vanina iki karabinerin Missirillini qoltuqlayıb ayağa qaldırdığını gördü. Onu ayrıca arabada gətirmişdilər, əl-ayağı elə zəncirlənmişdi ki, qımıldana bilmirdi.

Vaninanın gözləri doldu.

– Hər halda, o sağdır! – o pıçıldadı. – Şükür sənə, ilahi, onu hələ zəhərləməyiblər.

O axşamın hər anı əzabdı, əziyyətdi. Alaqaranlıqda, məhrabın uca tağları altında tənha bir çıraqla közərir. Gözətçi yağa xəslik elədiyinə görə piltə tüstülənir, zəif işıq qara kölgələrə qarışıb divarlarda oynayırdı. Vaxtilə məhraba bitişik həbsxanada can çürütmüş orta əsr kübarlarının qəbirlərini nəzərdən keçirdikcə Vaninaya elə gəlirdi ki, daş heykəllərin kinli baxışları ona zillənib.

Ətrafda səs-səmir çoxdan kəsilmişdi. Vanina nəfəsini içinə çəkib dinşəyirdi. Qüllədəki zəng bir də səsləndi, gecədən xeyli keçmişdi.

Bir azdan yüngül xışıltı eşidildi. Elə bil, qaranlıqda yarasa şığıdı. Vanina çevrilib baxdı, qapıya tərəf bir-iki addım atıb dayandı və yarıhuşsuz halda mehrabın məhəccərinə söykəndi. Birdən onun qarşısında iki kölgə peyda oldu. Onlardan biri həbsxana nəzarətçisi, o biri əl-ayağı çalın-çarpaz zəncirlənmiş Missirilli idi. Nəzarətçi əl fənərini məhəccərin üstünə qoydu. İşıq düz məhbusun üzünə düşürdü. Nəzarətçi qapıdan çıxan kimi Vanina Pyetronun boynuna sarıldı. Sevgilisini qolları arasında sıxdıqca canında zəncirlərin soyuq giziltisini hiss eləyirdi. Elə bil, bir daş heykəli qucaqlamışdı. Knyajna: “Onu kim belə qandallayıb?” – düşündü və bədənindəki üşütmə kəskin ağrı ilə əvəz olundu. Qıza elə gəldi ki, Pyetro onun işləklərindən xəbərdardır. Yoxsa belə soyuq görüşərdimi?

Pyetro, nəhayət, dilləndi:

– Məni sevdiyinizə ürəkdən təəssüflənirəm, əzizim, özümü belə məhəbbətə layiq bilmirəm. İnanın ki, müqəddəs münasibətlərə, xristian hisslərinə qayıtsaq yaxşıdır. Olub-keçən günahları, gözümüzü qamaşdıran duyğuları unudaq. Daha mən sizin ola bilmərəm. Daimi müvəffəqiyyətsizliklər məni qarabaqara izləyir. Bəlkə də, bağışlanılmaz bir günah sahibi olduğuma görə... Taleyin hökmünə bir bax. Heç gör ağlasığan işdirmi? Niyə o məşum gecə yoldaşlarımla birlikdə həbs olunmadım? Niyə ən təhlükəli anlarda mən öz yerimdə deyildim? Axı niyə dostlarımdan ayrı düşməyim ən ağlasığmaz şübhələrə gətirib çıxardı?! Çünki mən tək-cə vətən eşqi ilə yaşamadım, özgə bir ehtirasın qurbanı oldum.

Vanina heyrətdən özünə gələ bilmirdi. Missirilli necə də dəyişmişdi. O qədər də sınıxmamışdı, ancaq görkəmindən ona otuz yaş vermək olardı. Vanina bunun səbəbini həbsxanalardakı əzab-əziyyətlər olduğunu düşünüb ağladı. “Ah! Aman Allah! Axı həbsxana nəzarətçiləri söz vermişdilər ki, səninlə sərt rəftar eləməyəcəklər”.

O, haradan biləydi ki, ölümün yaxınlığı gənc karbonarinin qəlbində vətəni azad görmək arzusu ilə bağlı olan nə qədər mövhumı duyğular oyatmışdı.

Vanina yavaş-yavaş bu qəribə dəyişikliyin səbəbini dərk edirdi. Bütün bunlar ağır fiziki əziyyətlərdən çox, mənəvi sarsıntılarının nəticəsi idi. Qızın, onsuz da, ağır olan kədəri bir az da artdı. Qəhərdən

boğulan knyajna hönkürtür, Missirilli susurdu. Vaninanın aramsız hıçqırıqları ona da təsir etmişdi.

– Əgər bu dünyada bir nəfəri sevmişəmsə, o sizsiniz, Vanina! Ancaq Allahın böyüklüyünə şüktür ki, indi həyatda yeganə məqsədim var: ya qaranlıq zindanlar qucağında, ya da İtaliyanın azadlığı uğrunda vuruşmalarda öləcəyəm.

Yenə susdular. Vanina bu sükutu pozmaq üçün, heç olmasa, bircə kəlmə danışmaq istədi, bacarmadı.

Missirilli bayaqkı söhbətinə qayıtdı:

– Bu müqəddəs borcun sərt qanunları var, mənim əzizim. Onu qaytarmaq asan olsaydı, bəs qəhrəmanlıq nəyə deyərdilər? Söz verin ki, bir də mənimlə görüşməyə can atmayacaqsınız. – O, zəncirli əllərini bacardığı qədər irəli uzadıb sözünə davam etdi: – Nə zamansa sizin üçün əziz olmuş bir adamın sözünə qulaq asın. Atanızın məsləhət bildiyi adama ərə gedin. Ancaq lüzumsuz etiraflarla könül qırmayın. Mənimlə görüşməyi də fikrinizə gətirməyin. Bu gündən bir-birimizə yad olmalıyıq. Siz vətənin azadlığı yolunda az pul xərcləməmişiniz. Əgər bir gün o, müstəbidlərin pəncəsindən qurtulsa, həmin pulları milli mülkiyyət hesabına son qəpiyinə qədər özünüzə qaytararlar.

Vanina acığından dodağını gəmirirdi. Bayaقدan bəri Pyetronun baxışlarında tək bircə dəfə qılgı cım yanıb-sönmüşdü; “Vətən” kəlməsinin dilinə gətirəndə...

Axır ki, qadınlıq qüruru knyajnanın köməyinə gəldi. O heç bir cavab vermədi. Özüylə gətirdiyi almazları və balaca bıçqları səssiz-səmirsiz Missirilliyə uzatdı.

Karbonari pıçıldadı:

– Mən bunları götürməliyəm. Qaçmağa cəhd etmək mənim borcumdur. Bu yeni alicənablığınıza baxmayaraq, and içirəm ki, bir də heç vaxt görüşməyəcəyik. Əlvida, Vanina! Söz ver ki, bir də məktub yazmayacaqsan, görüşməyə yollar axtarmayacaqsan. İndən belə bütün varlığım ilə vətənin ixtiyarındayam. Məni özün üçün ölmüş bil. Əlvida!

Vanina çılğın bir səslə:

– Dayan, Pyetro! – dedi. – Bir dayan görüm!.. İstəyirəm biləsən ki, sənin xətrinə mən nələr eləmişəm!

O, Missirillinin San-Nikolo qəsridən çıxıb getdiyi və özünü leqata

təslim etdiyi gündən bəri sevgilisini xilas etmək üçün göstərdiyi bütün cəhdləri bir-bir sadaladı.

Vanina nəfəsini dərdi, səsinə alçaldıb udquna-udquna dedi:

– Bunlar hələ nədir ki... Mən məhəbbətimiz nəminə ən ağlasığmaz bir addım atmışam.

O, satqınlıq elədiyini də boynuna aldı.

– Ax, məlun ifritə! – Pyetronun sinəsindən vəhşi bağırçı qopdu. Birdən qızın üstünə atıldı, onu zəncirləri ilə boğmağa çalışdı. Qışqırığa özünü yetirən nəzarətçi araya girməsəydi, o, Vaninanın nəfəsini kəsəcəkdi!

– Al, götür, ifritə! – Missirillinin boğuş səsi mehrabın divarlarında əks-səda verdi. – Mən sənə heç nə ilə borclu olmaq istəmirəm. – O, zəncirlərin imkan verdiyi qədər qolaylanıb, daş-qaşı və bıçqıları Vaninanın ayaqları altına atdı. Dərhal dönüb kilsədən çıxdı.

Bu son zərbə Vaninanı tamamilə sarsıtdı. O, Romaya qayıtdı. Tezliklə qəzetlərdə onun knyaz Livio Savelli ilə nikahlanması haqqında xəbərlər dərc olundu.

1829-cu il

ALEKSANDR DÜMA
(1802–1870)

ALEKSANDR DÜMA
AZƏRBAYCANDA

Aleksandr Dümanın “Qafqaz” adlanan kitabı nəinki tarixi əsər kimi çox əhəmiyyətlidir, həm də qafqazlıların özləri üçün belə qərribə təsadüflər, görüşlər, unudulmuş hadisələr, xatirələr mənbəyidir. Bu əsər XIX əsrin ortalarında Azərbaycanda olmuş fransız tarixçisi, səyyah, yaxud ədiblərin yazdıqlarının ən maraqlısı sayıla bilər. Ona görə ki, Dümanın qələminə məxsusdur – dünyanı gəzib -dolaşmış, tarix və fəlsəfə elmini yaxşı bilən, qədim ədəbiyyata, həmçinin öz dövrünün məşhur əsərlərinə bələd olan məşhur fransız yazıçısı A.Dümanın.

Əsəri oxuduqca onun üslubu, yazılış xüsusiyyətləri, oradakı dil kəskinliyi, xəfif yumor, lirik səhnələr, sərt ifadələr birliyi adamı valeh edir. Müəllif gördüyü və eşitdiklərini, keçən əsrin fransız oxucularına maraqlı görünəcək ən xırda təsadüfləri belə ətraflı şərh edir. Axı o, Qafqazdan – həmin vaxtlar bütün Avropanı heyrətə gətirən şamillərin vətəni, səyahları valeh edən diyardan yazırdı.

A.Dümanın Azərbaycana səfəri Dərbənd şəhərindən başlayır. Dərbənddən Bakıya gəlib, Bakıdan Şamaxıya, Şamaxıdan Şəkiyə, Şəkiddən isə Tiflisə gedib. Olduğu şəhərlərin hər biri haqda geniş danışır, onların əhalisi, bazarları, adətləri haqda məlumat verməyə çalışır...

QAFQAZ SƏFƏRİ

(İxtisarla)

DƏRBƏND

Biz sübh çağы yola düşdük. Hava çox yaxşı idi. Buralarda nə şaxta, nə də qar vardı. Bu, Dərbəndə yaxınlaşdığımızı xəbər verirdi. Elli kəndini keçdik. Baqration bizi müşayiət edən polislərin başçısı İman Qazalyevlə tatarca bir neçə kəlmə danışdı. Hiss olunurdu ki, onun cavabı Baqrationu qane etmişdi. Söhbət mənim silahımdan getsə də, dinib-danışmırdım. Qarabakənddə səhər yeməyinə dayandıq. Faytonumuzda yemək üçün hər şey vardı. Moyne¹ fürsətdən istifadə edib üç tablonun eskizini çəkdi. Biz gözəlliklər ölkəsinə daxil olmuşduq. Odur ki hər addımbaşы faytonu saxlayıb, bu məftunedici mənzərələri seyr etməli olurduq.

Buynakda Baqrationun qulluqçusu bir neçə atla bizi gözləyirdi.

Mən Baqrationla onun faytonuna, Moyne ilə Kalino isə mənim faytonuma mindilər. Beş dəqiqə keçməmiş atları qoşdular və yola düşdük. Kənddən iki yüz metr aralanmışdıq ki, bir dəstə kəklik bizi görüb havaya qalxdı və uçduğu yerdən əlli metr aralıda təzədən yerə endi. Faytonları saxladıq və onlara yaxınlaşdıq. Kəkliklər yenidən havaya qalxdılar. Mən onlardan birini vurdum. Qalanları başımızın üstündən uçub getdilər. Təpənin o tərəfində gözdən itincəyə qədər onları baxışlarımla müşayiət etdim. Təpəyə tərəf getdik. Təpənin başına çatanda artıq kəklikləri unutmuşdum. Çünki Xəzər dənizi ilə üz-üzə dayanmışdım. Ucsuz-bucaqsız hamar səhranı andıran bu ümman göy yaquta bənzəyirdi. Qədimdə İrkani adlandırılan, Herodota qədər, demək olar ki, əfsanəvi hesab olunan dəniz mənə çox əzəmətli və məhzun göründü. İlk dəfə Herodot tərəfindən təsvir edilən, sahəsi haqqında məlumat verilən bu dəniz, əski zamanlarda

---

¹ Moyne – fransız rəssamı. A. Dümanın dostu

olduğu kimi indi də az bəllidir. Qədim tarixçilər onun gözəlliyindən ilhamla söz açmış və onu “sehrli möcüzə” adlandırmışlar. Ehtimal ki, gələcəkdə nəhayətsiz qum gölünə və ya sadəcə olaraq, qırğız və noqay çöllərində gördüyümüz bataqlığa çevriləcəkdir. Suyu insanın heç vaxt dərk edə bilməyəcəyi hansı yeraltı yollarla axıb gedən, yoxa çıxan, yavaş-yavaş azalan, heç bir şey verməyən bu sehrli dəniz şərqdən qum, şimal, cənub və qərb tərəfdən bütün çayların suyunu udur. Yolboyu Dərbəndə qədər biz bu “sehrli möcüzə”ni seyr edəcəyik.

Təpədən enərək faytonlara mindik və yolumuza davam etdik. Çətin yoxuş və enişlər bir-bir arxada qalırdı. Yerli olan faytonçular atları dördnalə çapır, bu eniş-yoxuşların arasından axıb gedən iti dağ çaylarından belə ehtiyat etmirdilər. Doğrudur, ilin altı ayında bu çaylarda su az olur. Bununla belə, daşqın vaxtı suyun gətirdiyi daşlar təhlükə törədir. Faytonumuz atılıb-düşür, böyük taqqıltı salırdı. bizdə belə yollara rast gəlinmir. Şübhəsiz ki, buralarda fayton düzəldərkən bu çətinliklər nəzərə alınır. İnsan oğlu həmişə çətinliklərə sinə gərir, onun üzərində zəfər çalır. Belə yolda faytonun sıradan çıxması hər dəqiqə gözlənə bilər. Lakin tezliklə onu düzəldir və yollarına davam edirlər.

Biz də yolumuza davam etdik və günortadan sonra saat dörd radələrində Qarakəndə çatdıq. Azuqəmizi faytondan götürüb nahar etdik. Yeri gəlmişkən deyim ki, səyahət vaxtı, xüsusilə də belə səfərlərdə yemək məsələsi böyük problemə çevrilir. Odur ki gələcəkdə bu yolla səyahətə çıxanların nəzərinə çatdırıram: Həştərxandan Qızlara qədər özünüzlə hər şey götürün. Qızlardan Dərbəndə yola düşəndə bir daha yaxşıca bazarlıq edin. Çünki yolda bir şey ala bilməyəcəksiniz.

İtaliyalılar çox yeyirlər. İspanlar az yeyirlər. Düzənliklərdə məskən salanlar isə, elə bil, heç şey yemirlər.

Rusiyada yaşayanlar da yemək-İçmək qayğısında olan xalqlara bənzəmir. Bunlarda günün hansı vaxtı nə yemək məsələsi adət-ənənəyə çevrilməyibdir. Təki samovar qaynasın, stəkanlarda çay buğlansın. Fərq etmz, istər o Çin imperatorunun sarı çayından, istərsə də Kalmık şahzadəsi Tümenin çayından dəmlənsin. Əsas məsələ budur ki, samovar həmişə cızıldasın, dəmdə olsun.

Bir yana səfərə çıxanda da azuqə barədə o qədər fikirləşməzlər. Bu məsələdə onlar ərəblər kimi hərəkət edirlər. Elə bil, ərəblərin bir xurmanı səhər, birini də axşam yeməklə günü başa vurmaları bunlara da sirayət edib. Bir yana gedəndə kəmərlərini və xəncərlərini bellərinə bərk bağlayıb yola düşər, zarafat edə-edə, deyə-gülə gəlib mənzilbaşına çatırlar. Biz isə azuqə tədarük görmədən yola çıxmırıq. Doğrudur, Fransada yaşamış, onun nemətlərini qiymətləndirən, bitkilərinə, heyvanat aləminə və insanlarına bələd olan knyaz Baqrationla bir yerdə aclıq və ehtiyacdən qorxmağa dəyməz. Mən hələ də özüm özümdən sual edirəm: “Görəsən, Qarakənddən Dərbəndə qədər yol boyu yediyimiz ciyərdən hazırlanmış o dadlı və yağlı piroqları Baqration haradan əldə etmişdi? Axı bura Strasburqdan, ən azı, min iki yüz mil aralı idi”. Çin sərhədlərindən uzaqda olsaq da, bizə pürrengi Çin çayı dəmləmişdilər...

BAKI

Səhər açılar-açılmaz yuxudan oyanıb ətrafa nəzər saldıq. Nə azərbaycanlılar, nə də onların dəvələri vardı. Lələ köçüb, yurdu qalmışdı. Çöl də dəniz kimi bomboş idi. Gəmisiz dəniz nə dənizdir? Mən bundan ağır, bundan kədərli heç nə təsəvvürümə gətirə bilmirəm. Biz hələ durmamış atları hazırlamışdılar. Bircə onları faytonlara qoşub yola düşmək qalırdı.

Ətrafı bürümüş ağırmtıl duman çox yaxşı hava olacağını xəbər verirdi. Dumanın arasından bərk qaçdıqlarından, sanki, ayaqları yerə toxunmayan dağ keçiləri görünürdü. O qədər ürkək, o qədər qorxaq idilər ki, bir az yaxınlaşıb bircəciyini də vura bilmədim. Dağların günəyi çəhrayı, quzeyi isə bənövşəyi rəngə çalırdı. Qəribə bir mənzərə ilə qarşılaşmışdıq. Bir yanda qızıl kimi parıldaayan qum səhrası, o yanda mavi Xəzər!

Biz Bakıya qədər bu mavi dənizi – gəliş-gedişi az olan, unudulmuş, itirilmiş, insanlara az bəlli, ünvanına çox böhtanlar yağdırılan yazıq və məsum Xəzəri bir daha görməyəcəkdik.

Əslində isə Abşeron yarımadasının elə nöqtəsinə çatmışdıq ki,

Qızılburundan bura qədər yol Xəzər dənizinin sahili boyu uzanıb gəlirdi. Buradan yol gözlənilmədən sağa burulub çöllüyə sarı irəliləyir və sanki, nizəşəkilli yarımadaı dənizdən asılı qoyurdu. Beş-altı kilometr hamar yoldan sonra enişlər, yoxuşlar gəlirdi. Hiss olunurdu ki, Qafqaz sıra dağlarının son aşırımlarını arxada qoyuruq. Bizim Burqund yaylasına bənzəyən bu yerlərdə yol boyu kiçik kəndlər vardı. Evlərin bacalarından tüstü çıxır, biçənəkdə sürülər otlayırdı. Arpa-buğda cücərib qalxmışdı. Orada-burada boz dağların döşünə, elə bil, qeyri-bərabər biçimdə xalılar döşənmişdi.

Hər halda, bu, mədəniyyət idi. Əkin-biçin, qorxusuz otlayan sürülər, evlər, sakitlik insanların dinc həyat sürdüyünə dəlalət edirdi.

Dərindən nəfəs aldım. Neçə vaxt idi ki, mədəniyyət barədə heç bir söz eşitməmişdim. Özümü rahat hiss etdim.

– Görəsən, yolun mənzərəli və təhlükəli hissəsi birdəfəlik arxada mı qaldı?

– Bəli, – deyərək azərbaycanlı bələdçimiz cavab verdi. Lakin Qafqaz dağlarının o biri ətəyində biz gözəl mənzərələr və təhlükə məfhumlarının ikili xarakter daşdığını duyub razı qaldıq. Təhlükə, qorxu yolçunun qərribə yol yoldaşdır. Əvvəlcə adam çəkinir, çalışır ki, qorxuyla üz-üzə gəlməsin. Sonra ona alışır və nəhayət, onun yaxında olmasını arzulayır. Bu elə bir təsiredici qüvvəyə malikdir ki, yaxında olanda insan hər şeyin qiymətini, dəyərini ikili duyur. Təhlükənin olmasına adam sevinir, o sovuşanda təəccüblənir. Hətta yolunu dəyişib təhlükəli, qorxulu yolla getmək istəyir.

Biz istəməzdik ki, onunla birdəfəlik vidalaşaq. Ona görə də “hələlik” deyirəm...

Yol elə bayaqdan gəldiyimiz kimi davam edirdi. Enişlər, yoxuşlar...

Birdən qarşımıza əvvəlkilərdən daha dik və çətin bir yoxuş çıxdı. Yoxuşda atların işini asanlaşdırmaq üçün yox, Bakını bizdən gizləyən bu axırncı təpənin başına tez çatmaq üçün faytonlardan yerə tullandıq. Yoxuşun lap başına çatanda uzaqda Xəzər dənizini gördük. Bizimlə dəniz arasında bəzi yerləri çökəkliklərdə gizlənən Bakı şəhəri yerləşirdi. Lakin tezliklə Bakı bütün gözəlliyi ilə gözümüzə önünə gəldi. Elə bil, şəhərə göydən düşmüşdük. İlk baxışdan adama elə gəlirdi ki, Bakı iki hissədən ibarətdir: Ağ şəhər, Qara şəhər. Bakı Rusiyanın

tərkibinə daxil olandan sonra şəhər ətrafında meydana gələn tikililər Ağ şəhəri təşkil edir. Qara şəhər isə şəhərin qədim hissəsidir. Bu şəhər də Dərbənd kimi divarlarla əhatə olunmuşdur. Dərbənd qalasının divarları qədər gözəl və mənzərəli olmasalar da, bu divarların özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Aydın məsələdir ki, bu divarlar artilleriyadan deyil, soyuq silahdan müdafiə olunmaq üçün ucaldılmışdır.

Şəhərin mərkəzində nəzəri Xan sarayı cəlb edirdi. Buradan qədim məscidin əyilmiş minarəsini və ayağını Xəzərin suları yuyan Qız qalasını da görmək olur. Ucalığı və əzəməti ilə diqqəti cəlb edən Qız qalası qeyri-adi əfsanə ilə bağlıdır: Bakı xanlarından birinin çox gözəl bir qızı varmış. Qədim əfsanədə atasına vurulan Mirrin əksinə olaraq, burada ata öz qızına vurulur. Qız dünyaya gəlməsində günahkar bildiyi atasının ehtirasından, çirkin əməlindən yaxa qurtarmaq üçün deyir ki, xanın sevgisinə bir şərtlə razılıq verə bilərəm: qoy məhəbbətini sübuta yetirmək üçün ən uca, ən möhkəm, şəhərdə tayı-bərabəri olmayan qala tikdirsin. Qala hazır olanda xanın arzusu yerinə yetiriləcək.

Xan o saat adam toplayıb qalanı sürətlə ucaltmağa başlamış, əlindən gələni əsirgəməmişdir. Hər dəfə xan “qala hazırdır” deyəndə qız qalanın bir mərtəbə də ucaldılmasını xahiş edirdi. Bu təkidlər olmasaydı, Qız qalası bu qədər ucalmazdı.

Mərtəbələr bir-birini əvəz edir, qala göylərə ucalırdı.

Qız qalası dəniz kənarında, yəni şəhərin aşağı hissəsində olsa da, yuxarıda yerləşən məscidlərin minarələrindən də yüksək görünürmüş. Qala hazır olanda onu çox bahalı İran xalıları və s. ilə bəzəmişlər. Axırncı xalı döşənəndə xan qızı möhtərəm qadınların müşayiəti ilə qalanın başına çıxmış, meydançada kəlməyi-şəhadətini oxumuş və özünü dənizə atmışdır...

İsmət və bəkarət rəmzi olan Qız qalasına gəlməmişdən qabaq xəyanətdən söhbət açan başqa bir abidəyə də rast gəlmişdik. Bu, Gürcüstanın canişini general Sisianovun abidəsi idi. O, Bakını mühasirəyə aldıqda xan şəhəri təslim etməzdən əvvəl, guya öz şərtlərini bildirməkdən ötrü generalla görüşmək arzusunda olduğunu bildirmişdir.

Ermənilər general Sisianovu xəbərdar etmişdilər ki, görüş zamanı onu öldürəcəklər. Sisianov özünü Sezar kimi cəsur göstərmiş və “Buna cürətləri çatmaz” demişdir. Xan görüşə gələn generalın başını qılıncı vurmuşdur. Bakılılar bu işə mat qalmış, şəhərin və onların başının üstünü alan təhlükədən qorxub xanı ruslara təslim etmək istəmişlər. Lakin xan qaçıb İranda özünə sığınacaq tapmış, şəhər isə rusların əlinə keçmişdir.

İlk divarları II Abbas tərəfindən ucaldılan Bakı əsrlər boyu atəş-pərəstlərin müqəddəs yeri olmuşdur. Əvvəllər müstəqil olan Bakı xanlığı sonralar İrandan asılı vəziyyətə düşmüşdür. İran onu 1723-cü ildə Rusiyaya güzəştə getmiş, 1735-ci ildə geri almış, axırıncı xanın xəyanətindən sonra isə Bakını birdəfəlik itirmişdir.

General Sisianovun abidəsi şəhərə lap bitişikdir. Qəbri isə Tiflisdədir.

Bakıya daxil olmaq, orta əsrlərin alınmaz qalalarından birinə girmək təsiri bağışlayır. Divarları üçqat olan qalanın qapıları o qədər dardır ki, üç at qoşulmuş arabanı qapıdan keçirmək üçün yan atı açmalı olduq. Şəhərin Şimal qapıları yanında böyük bazar, Şərq memarlıq üslubundan daha çox Qərb memarlıq üslubuna yaxın, daha doğrusu, Avropasayağı tikilmiş binalar və sağ tərəfdə xristian kilsəsi var. Bizi birbaşa M.Piqulevskinin iqamətgahına apardılar. O, qapının ağzında bizi salamladı, lakin evə dəvət edə bilmədi. Çünki evində iki azərbaycanlı qadın qonağı vardı. Müsəlman dini qadınların yad kişilər yanında üziəliq oturub söhbət etməsinə yol vermir. Bu yandan da bizə uzun səfərdən sonra yuyunub, rahatlanmaq vacib idi. Bizi öz adamlarından biri ilə yaşayacağımız “Avropa klubu”na yola salan M.Piqulevski yuyunub-rahatlandıqdan sonra onunla nahar etməyimizi xahiş etdi.

Xristian kilsəsinin yanında, şəhərin ən mənzərəli yerlərindən birində yerləşən bu klubun salon və otaqlarını mənim sərəncamıma vermişdilər.

Göstərilən qonaqpərvərlik üçün söz tapa bilmirəm. Bircə onu deyə bilərəm ki, bütün yol boyu bizə göstərilən qonaqpərvərlik göz-lədiyimizdən də üstün idi.

Yuyunub-rahatlanmaq üçün M.Piqulevskinin bizə çox vaxt verməsinə ürəkdən sevinirdik. Lakin yenicə yuyunmuşduq ki, Piqulevski

özü iki faytonla arxamızca gəldi. Azərbaycanlı xanımlar öz milli və dini qanunlarını pozaraq mütləq məni görmək istəyirdilər. Biz hazırlaşana qədər M.Piqulevski gözlədi.

O, gözəl adam idi. Onun haqqında bir neçə kəlmə deməyə dəyər.

O, Bakının həm bələdiyyə, həm polis rəisi, həm də hakimi idi. Bu ucaboy, enlikürək adamın qırx yaşı olardı. Əynində rus forması, başında azərbaycanlı papağı vardı. Xəz papağını gözlərinin üstünə elə basmışdı ki, alışıb-yanan və gülümsəyən gözlərini güclə görmək olurdu. Gözlərindən səmimilik oxunurdu. Dolu sifəti, mirvari kimi ağ dişləri, gözəl dodaqları gözləri ilə tamamilə həmahəng idi. Fransızca bir kəlmə də bilmirdi. Rusca isə elə aydın, elə ifadəli danışır ki, nə demək istədiyini tamamilə başa düşürdük. Onun sifətindən xoşbəxtlik yağır. Elə bil, Babil qülləsinin dağıldığı gündən bu günə qədər alimlərin yaratmaq arzusunda olduğu beynəlxalq əlifbanın ilk hərflərini bu xoşbəxt adam kəşf etmişdi.

Faytonlara əyləşib M.Piqulevskinin iqamətgahına gəldik. Mən onun üz-gözündəki sevinci indi anladım. Onun on altı yaşında gül kimi zərif və gözəl qızı, otuz iki-otuz dörd yaşında, anadan çox öz qızının bacasına oxşayan çox cazibədar bir qadın əlimizi sıxaraq bizi salamladı. Ailənin iki-üç uşağı da vardı. Həç vaxt ağrı-acı dadmamış bu ailə həyatın pillələrilə dərdsiz-qəmsiz irəliləyirdi.

Səbirsizliklə gözləndiyimiz, hörmətlə qəbul olduğumuz bu məclisdə bizi görmək istəyən iki azərbaycanlı xanım və onlardan birinin – gənc xanımın əri də iştirak edirdi. Çadra örtmüş bu xanımların biri Qarabağın axırncı xanı Mehdiqulu xanın arvadı, o biri isə qızı idi. Anaya qırx, qızına isə iyirmi yaş vermək olardı. Hər ikisi milli geyimdə idi. Qəşənglikdən daha çox bahalı olması ilə seçilən nazik paltarda cazibədar görünən gənc xanımın yanında iki uşağı da vardı. Anası kimi milli geyimdə olan üç-dörd yaşlı qız uşağı maraqlı dolu, böyük, qara gözlərini bizdən çəkmirdi. Beş-altı yaşlı oğlan uşağı isə nənəsinin dizinə sıxılmış və sövq-təbii kiçik əlini belindən asılan xəncərin üstünə qoymuşdu. Mən mat qalmışdım. Bu, fransız qadının uşağın oynamasına icazə verə biləcəyi oyuncaq xəncər deyildi, oğlanın belindəki əsl iti xəncər idi. Azərbaycanlı qadınlar üçün bu, birinci uşaq oyuncağı hesab olunur.

Gənc xanımın həyat yoldaşı Xasay xan Usmiyev¹ ürəyəyatan, gözəl insanlarla yolda baş çəkdiyimiz Andreyevo kəndində anadan olmuşdur. Otuz beş yaşlı Xasay xan qədd-qamətli idi. Alışıb-yanan gözlərində nəsə bir narahatlıq duyulurdu. Qapqara saqqalı onun dişlərini daha da ağ göstərirdi. Başına qıvrıq quzu dərisindən tikilmiş gözəl papaq qoymuşdu. Uzun, qara çərkəzi çuxa geyinmişdi. Çuxaya qızılı sapla naxış vurulmuş, yaxasında ətrafı qızıl və gümüşlə haşıyılanmış iki patrondaş, belində saf qızıldan olan gözəl kəmər vardı. Kəmərdən fil sümüyü və qızılla işlənmiş zərif xəncər asılmışdı. Əynindəki şalvar İran qumaşından tikilmişdi. Dağlılar arasında dəbdə olan qumaş şalvarı dizdən aşağı sıxmışdı. Fransızca parisililərdən heç də pis danışmayan Xasay xan ləyaqətli adam idi. Mən onun mədəniyyətinə, ağına, fransızca təmiz danışmağına heyran qalmışdım. Sən demə, Xasay xan Peterburqda mənim köhnə dostum Marmye ilə tanış olubmuş. O, dostumun mənim fikirləşdiyimdən də üstün olan xüsusiyyətlərindən danışdı. Xahiş etdi ki, Parisə qayıdan kimi alim və səyyah dostuma onun səmimi arzularını çatdırım, götüşlərini yada salım.

İndi Marmyenin dünyanın hansı guşəsində olduğunu bilmədiyimdən (bəlkə indi o, Tancerdə, Timbuktuda, Mexikoda, Şam şəhərində və ya Maarif Nazirliyinin kitabxanasındadır) Xasay xanın səmimi salamlarını burada yazıram. Güman edirəm ki, bir gün hardasa Marmye bu sətirləri oxuyacaq və köhnə dostunu yada salacaqdır.

Xanımlar əvvəlcədən nahar etmələrinə baxmayaraq, məclisi tərk etmədilər. Onlar bizim söhbətimizə diqqətlə qulaq asırdılar. Deyilənləri onlara hərdənbir Xasay xan tərcümə etsə də, nahar başlandıqdan qurtarana qədər dilmancımız M.Piqulevskinin gözəl qızı idi.

BAKININ ƏTRAF YERLƏRİ

Nahar qurtaran kimi qapıda hazır dayanmış faytonlara minib məşhur Atəşgaha getdik. Bakı Atəşgahı, az səyahət edən fransızlar istisna olmaqla, bütün aləmə bəllidir. Gecə-gündüz alovlanan bu yer – Atəşgah Bakının iyirmi altı kilometrliyindədir. Daimi alov yerin altında

¹ Xasay xan Usmiyev Xurşidbanu Natəvanın əri olmuşdur.

olan mazut və təmizlənməmiş neftdən baş alır. Bu neft təmizləndikdə durulsa da, yandırıldıqda bol tüstüsü və xoşagəlməz qoxusu olur. Bununla belə, ondan məişətdə çox istifadə edirlər. Hətta Lənkəran və Dərbənddə şərab tuluqlarını onunla yağlayırlar. Bu, şərabə xüsusi dad verir və şərab biliciləri bunu çox yüksək qiymətləndirirlər. Lakin mən ona heç cür alışa bilmədim. Mazut və nefti sürtkü yağı kimi də işlədirlər. Arabaların təkərlərini bununla yağlayırlar ki, arabaçıların canı pis qoxusu olan donuz piyindən qurtarsın. Bir çox başqa müsəlman xalqları kimi azərbaycanlıların da piydən zəhləsi gedir. Daha doğrusu, piyə nifrət bəsləyirlər.

Nəhayət, mazut və neftdən sement düzəldirlər. Vaxtilə Roma sementi də onun əsasında düzəldilib. Deyilənə görə, qədimdə, yeni eradan əvvəl Babil və Ninəva şəhərləri tikilərkən də belə sement işlətmişlər.

Neft yeraltı istilik sayəsində bərk dağ qatranından əmələ gəlir. O, dünyanın bir çox nöqtələrində var. Bakı və onun ətraflarındakı qədər neft isə heç yerdə yoxdur. Şəhər ətrafında – Xəzər dənizinin sahili boyu dərinliyi üç metrədən iyirmi metrə qədər olan quyular qazılmışdır. Gil və əhəngdən ibarət çuxurların arasından qara və ağ neft çıxır. Hər il yüz min sentner neft çıxarılır. Çıxarılan neft İrana, Tiflisə və Həştərxana göndərilir.

Xəzərin xəritəsinə nəzər salaraq, Bakıya paralel qarşı sahilə qədər bir düz xətt çəksəniz, köçəri türkmənlərin yaşadığı yerlərə yaxın Çeleken adlı bir ada – neft adası görəcəksiniz. Abşeron yarımadasının əks tərəfində belə yarımadaşəkilli sahədə çoxlu neft mədənləri vardır. Abşeronun qurtaracağı boğazşəkillidir. Orada atəşpərəstlərin də, farsların da müqəddəs hesab etdiyi bir ada var. Bu adada yanar qaz və neft quyuları olduğuna görə o müqəddəsləşdirilmişdir. Beləliklə, düşünmək olar ki, dənizin altındakı böyük neft yatağı Türkmənistana qədər gedib çıxır. Hazırda böyük bir şirkət neftdən şam düzəltmək üçün fəaliyyətə hazırlaşır. Bizim ulduzlu şamlara bənzəyəcək bu şamların girvənkəsi 75 santimə başa gələcək. Tiflisdə indi şamın biri 2 franka, Moskvada isə altmış santimə satılır. Buna görə də, atəşpərəstlərin Bakını müqəddəs yer kimi seçməsi təəccüb doğurmur...

...Biz də indi atəşpərəstlərin müqəddəs məbədinə – Atəşgaha gedirdik. İki saat yol gedəndən sonra (yolun birinci hissəsi dəniz sahi-

linin payına düşür) bir təpənin başına çatdıq. Oradan bütün Atəşgah, onun od-alovu ovuc içi kimi aydın görünürdü. Böyüklüyü bir kvadrat lyölük¹ düzənliyi təsəvvürünüzə gətirin!

Yüzlərcə əyri-üyrü deşikdən alov lay-lay havaya püskürür, külək onu şaxələndirir, atır-tutur, əyir-düzəldir, yerlə-yeksan edir, göylərə qaldırırdı. Lakin söndürə bilmirdi. Orada böyük dördkünc bina görünürdü. Bina da alovla işıqlandırılmışdı. Işıq divarlara düşdükcə əks olunur və adama elə gəlirdi ki, bina hərəkət edir. Əhənglə ağardılmış bina içində qaz alovlanan buxarıcıqlarla əhatə olunmuşdu. Qaz elə gur yanırdı ki, bu buxarıcıqların hər biri nəhəng qaz borusuna bənzəyirdi. Buxarıcıqların arxasından isə günbəz yüksəlirdi. Günbəzin hər dörd küncündə gur alov şölə saçırdı. Lakin bu alov Şərqə baxan qapının yanındakı alovdan zəif idi.

Qərb tərəfdən gəldiyimizə görə, Şərq tərəfdəki yeganə qapıdan içəri girmək üçün ibadətqahın başına fırlandıq. Qarşımızda qeyri-adi və çox gözəl mənzərə açıldı. Deyirlər ki, buralar yalnız bayram vaxtı belə çıraqban olur. Sən demə, bizim gəlişimiz barədə M.Piqulevski onlara xəbər göndərmiş, iki min ildən artıq təqiblərə məruz qalan atəşpərəstlərin bu yazıq nümayəndələri də əmrə müntəzir duraraq, əllərindən gələni etmişdilər.

Məndən sonra atəşpərəstləri görmək istəyən həmvətənlərim tələsməlidirlər. Çünki ibadətqahda yalnız bir qoca və otuz-otuz beş yaşlı iki cavan adamdan başqa atəşpərəst qalmayıb. Cavanlardan biri Hindistandan altı ay əvvəl gəlib. Deməli, ona qədər Atəşgahda ibadət edən ikicə nəfərmiş. Biz tamamilə alovla bürünmüş qapıdan həyətə girdik. Böyük dördkünc həyətin ortasında günbəzli səcdəqah ucalır, səcdəqahın tən ortasında əbədi alov şölələnir. Günbəzin hər dörd küncündə yerin altından qaz alovu püskürür. Səcdəqaha çatmaq üçün beş-altı pillə yuxarı qalxmaq lazım gəlir. Çöl divarı boyu tikilmiş iyirmiyə qədər hücrənin hamısı içəri açıılır. Onlar zərdüştlüyə hazırlaşan tələbələr üçün inşa edilmişdir. Hücrələrin birinin divarında taxça düzəldilib və ora iki büt qoyulub.

Atəşpərəstlərdən biri kahin paltarını geydi. Başqa birisi, demək olar ki, tamamilə çılpaq olan adam əyninə köynək kimi bir şey keçirdi

¹ Lyö – fransız uzunluq ölçüsü

və ibadət başlandı. İbadət səslərin qeyri-adi şəkildə dəyişməsindən, dörd-beş xromatik qamma notundan artıq olmayan sol və mi arasında təkrarlanan və tez-tez Brahmanın adı çəkilən nəğmədən ibarət idi. Hərdən kahin üzüstə yerə yığılanda digər atəşpərəst əlində tutduğu siniləri bir-birinə vururdu. Yüksək və cingiltili səs çıxırdı.

Mərasim qurtaranda kahin hələmizə bir parça nabat uzatdı, əvəzində ona hələmiz bir manat verdik.

Sonra böyük neft quyularına baxmağa getdik. Quyuların ən dərinini 18 metr idi. Bura əvvəllər şor su quyusu imiş. Bir gün su yoxa çıxdıqda lopa düzəldib quyunun dibinə baxmaq istəyirlər. Lopanın dərinliyə düşməsi ilə quyunun alovlanmağı bir olub. Deyirlər, o vaxtdan alov sönmür. Əyilib bu quyuya baxmaq çox qorxuludur. Qazın iyindən adamın başı hərlənə bilər. Baş ki əldə olmadı, heç bir şey. Ayaqlar da yerdən üzüləcək və kəlləmayallaq olub alovun içində düşəcəksən. Buna görə də quyunun ətrafını çəpərləyiblər. O biri quyuların üstünə elə-belə tor şəbəkələr, şəbəkələrin də üstünə daş qoyublar. Bu daşlar on iki saatın içində gipsə dönür. Daşın gipsə çevrilməsinə tamaşa etdiyimiz zaman Atəşgahın bir kilometrliyindəki Suraxanı kəndini idarə edən zabit gəlib bizi evinə, çay dəsgahına dəvət etdi. Razılaşdıq və faytonları onun dalınca sürdük. Sən demə, çay bəhanə imiş. O hazırlığı ki, orada görmüşdülər, ona çay dəsgahı demək, ən azı, insafsızlıq olardı.

O, bizi çox səliqəli otaqda (orada rahatca yatmaq da olardı) əla Azərbaycan yeməklərinə qonaq etdi. Stolun üstündə plovdan, kababdan tutmuş armud, üzüm və qarpıza qədər hər şey vardı.

Bir sözlə, Azərbaycan yeməklərindən əməlli-başlı bir süfrə açılmışdı. O, bizə evində gecələməyi təklif etdi. Mən böyük məmnuniyyətlə onun təklifini qəbul edərdim, di gəl ki, M.Piqulevskinin səhər tezdən rəsmi işi vardı. Doğrudur, o, Bakıya tək qayıtmaq istədi, ancaq bu, yaxşı çıxmazdı. Odur ki gecə saat 11-də ev sahibinə təşəkkür edib çıxdıq.

Neapolun Solfatara vulkanından daimi yanması ilə üstün olan Bakı Solfatarasının – Atəşgahın yanından ötüb Bakıya qayıtdıq.

Səhərisi gün saat doqquz tamamda xəbər verdilər ki, Xasay xan Usmiyev gəlmişdir. Dəqiqliyi ilə avropalılardan da üstün olan Xasay

xan bizim xidmətimizdə duracağını bildirmişdi. Parislilərin hər hansı bir azərbaycanlı bəy haqqında təsəvvürləri belədir: qaba, bir və ya iki qoyun dərisindən kürk və ya arxalıq geymiş, başında motal papaq, anlaşılmaz və boğaz səsləri ilə danışan, siyasətimiz, ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz haqqında təsəvvürü olmayan, təpədən-dırnağa qılinc, xəncər, tapança və s. ilə silahlanmış adam!

Qətiyyən belə deyilmiş.

Azərbaycanlı Xasay xan Usmiyevdə yuxarıda saydıqlarımızdan əsər-ələmət yox idi. Xasay bəy, yuxarıda dediyim kimi, otuz beş yaşında, çox yaraşıklı, üzünün cizgiləri gözəl, qaynar və ağıllı gözlərinin dərinliyində nəsə narahatlıq hiss olunan, sədəf kimi incə dişləri ağpapaq görünən adam idi. Azərbaycanlıların və farsların saqqala həna qoymaq adətinə o da əməl etmişdi. Qara saqqalı bir az qırmızıya da çalırdı. Başına qıvrım quzu dərisindən tikilmiş, gürcülərin papağına oxşar ucu şiş, çox incə və gözəl qələmi papaq qoymuşdu. Uzun, qara çərkəzi çuxa geymişdi. Çuxaya qızılı sapla naxış vurulmuşdu. Onun yaxasında gümüş güllə ilə dolu qızılla haşıyələnmiş iki patrondaş, belində zərli kəmər vardı. Belə bir kəmər yalnız Şərqdə düzəldilə bilər. Çünki Şərqdə düzəldilən gözəl kəmərləri dünyanın heç yerində yarada bilmirlər. Kəmərdən zərif xəncər asılmışdı. Xəncərin dəstəyi fil sümtüyündən idi, qını və tiyəsi isə qızılla işlənmişdi. İran qumaşından tikilmiş şalvarını dizdən aşağı sıxan – qumaşın altından onun kiçik, nazik çəkmələri görünürdü. Elə bil, bu çəkmələrin içindəki ayaqlar bir dəfə də yerə toxunmamış, həmişə yəhərin üzəngisində olmuşdu. Onun uşaq ayağına bənzəyən zərif, incə ayaqları geydiyi formanı daha da yaraşıklı göstərirdi.

Xasay xan bütün şərqililər kimi möhkəm silah həvəskarıdır. Özü də yalnız əla dəstəyi və qaralmış tiyəsi olan yerli silahların deyil, eyni zamanda, bizim sadə, davamlı və hədəfi düz vuran Avropa silahlarının da pərəstişkarıdır. O, mənim dörd-beş tufəngimə baxdı. Devim emalatxanasında düzəldilmiş tufəngin üstündə dayandı. Həmin tufəngin təsadüfən onların əlinə düşən başqa növlərindən fərqləndiyini bildirdi. Xahiş etdi ki, Parisə qayıdandan sonra əgər mümkün olsa, Devim emalatxanasında istehsal olunan tapançalardan birini Bakıya – ona göndərim. Mən Parisdən səfərə çıxmağa hazırlaşanda, yuxarıda

dediyim kimi, Devim mənə özünün istehsal etdiyi bir gödək lüləli tüfəng və tapança gətirmişdi. Tüfəngi Baqrationa hədiyyə etmişdim. Tapançanı qədrini bilən bir adama bağışlamaq üçün münasib məqam idi. Mən tapançanı gətirib Xasay xana bağışladım. Bir saat sonra ondan məktub aldım. Fransızca yazılmış məktubda heç bir səhv yox idi. O yazırdı:

“Sizin elə gözəl, elə zəngin silah kolleksiyanız var ki, ora nəşə əlavə etmək mümkün deyil. Odur ki bu pul kisəsini və iki arxalığı qəbul etməni xanımın xahiş edir. Pul kisəsini xanımın öz əlləri ilə tikmişdir!

Xasay xan Usmiyev”.

Bu qəşəng hədiyyəni xanım Freyqangilə getmək üçün qapıdan çıxanda aldım.

Deməliyəm ki, admiral Maşinin gəmisi ilə Həştərxandan şahzadə Tümenin yay sarayına ziyafətə bizimlə Petreyenkova və Davıdova fəmilli iki mehriban, cazibədar qadın, Vrubel fəmilli cavan qız da gedirdi. Şənlik vaxtı da bu yazıq qız yas içində idi. Onun kazak qoşunları başcısı olan atası səkkiz ay bundan qabaq ölmüşdü. Dənizçi zabıt arvadı xanım Petreyenkova iki il İranın Astarabad şəhərində, yarım ilə qədər isə xalis Şərq şəhəri olan Bakıda yaşamışdı. Bakıda o, xanım Freyqanla tanış olmuş və onun müsbət cəhətlərindən mənə çox danışmışdı. Beləliklə, mən Bakıya gələndə xanım Freyqan ilə artıq qiyabi tanış idim. Xanım Petreyenkovadan Bakıya gəldiyimi xəbər tutan bu xanım fürsətdən istifadə edərək əri ilə – Bakı limanının rəisi kapitan Freyqanla Piqulevskigilə görüşümə gəlmişdi. Xanım Freyqan fransızca çox gözəl danışdı. Biz onunla köhnə tanışlar kimi söhbətə girişdik. Elə oradaca şərtləşdik ki, səhəri gün o, mənə öz faytonunda bazara gəzməyə aparsın...

...O ki qaldı azərbaycanlılara, biz onlar haqqında yuxarıda danışmışdıq. Qafqaz qəbilələri ilə qaynayıb-qarışması azərbaycanlıların təbiiliyini daha da artırmışdır. Bu xalq vaxtilə müzəffər olmuş, türəyində indinin özündə də döyüşkən olaraq qalır. Bir vaxt köçəri həyat sürən azərbaycanlılar indi də dağlarda, düzənlərdə azad yaşamağı

üstün tuturlar. Onların çoxu məmnuniyyətlə atçılıqla, maldarlıqla, qoyunçuluqla məşğuldur. Yaz gələn kimi dağlara köçür, payıza qədər orada qalırlar. Qadınlar yun əyirir və xalça toxuyurlar. Onların toxuduqları Quba, Şamaxı və Şəki xalıları rəng çalarlarına, naxışlarına və keyfiyyətlərinə görə İran xalılarından heç də geri qalmır. Əksinə, İran xalılarının bir üstünlüyü var: bu xalılar yarı qiymətinə satılır. Eləcə də, azərbaycanlılar ağzı ülgüc kimi iti xəncər düzəldirlər. Qını zinətli, dəstəyi fil sümüyündən və gümüşlə işlənmiş belə bir silaha dağlıların başçısı dörd at və iki arvad verirmiş. Azərbaycanlı ilə bir şey barədə sövdələşəndə ondan imzalanmış sənəd tələb etməyə ehtiyac yoxdur. Söz verdi, qurtardı.

Biz Dərbənddən başlayaraq, bu üç millətin əhatəsində olmuşuq. Mən burada alicənab, vicdanlı, igid, bədxərc və mübariz gürcülər haqqında danışmadım. Çünki onlar Gürcüstandan kənarda yaşamırlar.

Bakıda ticarətin əsasını ipək, xalça, şəkər, zəfəran, İran qumaşı və neft təşkil edir. Neft haqqında bəyaz danışmışıq. Şəki ipəyi ilə rəqabətə girə bilməsə də, burada ipək alveri əla gədir. İpəkdən sonra zəfəran gəlir. Zəfəranı küncüt yağı ilə qarışdırır və yastı qoğallar bişirirlər. Yola çıxanda bu qoğal adamın hayına çatır. Bakı bazarlarında həm Avropa qəndinə, həm də Mazandaranda istehsal olunan kömbə boyda kəllə qəndə təsadüf edilir.

Nə gizlədim, mən ən çox xalçalar, İran qumaşı və müxtəlif silahlarla maraqlanırdım. Lakin xanım Freyqan o saat qadın olduğunu göstərdi. O, hər şeydən əvvəl məni öz ustasının yanına apardı. Bu əla zərgərin adı Yusif idi.

Bir yazıçı təxəyyütlü üçün bu daş-qaşdan, parçadan, xalı-xalçadan, Şərq silahlarından gözəl nə ola bilərdi! Mən nəfsimi möhkəm saxlayaraq, mərcan və əqiqdən düzülmüş bir təsbəh və mərcan boyunbağı almaqla kifayətləndim. Sonra isə arxama baxmadan qızıl çubuqlu “ovsuncudan” qaçıb aralandım. Hətta xanım Freyqanın arxamca gəlib-gəlmədiyinə belə məhəl qoymadım.

Ən maraqlısı budur ki, başında şiş papaq olan bu ləl-cavahir və almaz sahibləri kiçik daxmalarda işləyirlər. Daxmaya sınıq-salxaq pilləkənlərlə gəlirlər. Külək pəncərələrin sınıb-tökülmüş yerlərindən daxmaya soxulur, metalərdən cihazları yelləyir.

Xanım Freyqan qaça-qaça mənə çatdı. Ona elə gəlib ki, mənə əqrəb sancıb.

– Bazara, bazara gedək! Yoxsa sizin ustanızdan canımızı qurtara bilməyəcəyik, – dedim.

Doğrudan da, o, bizə yalnız “Min bir gecə” nağıllarında görünə biləcək piyalələr göstərdi. Hələ mən qadınlar üçün baş örtüklərini, yalnız cənnət gözəllərinin – hurilərin taxa biləcəyi kəmərləri demirəm. Bütün bunlar sadə alətlərlə – çəkic, biz və qayçı ilə gözəl sənətkarlar tərəfindən düzəldilmişdir. Əlbəttə, bu incəsənət nümunələrini Janise və Lemonyenin sexlərində hazırlanan mallarla müqayisə etmək olmaz. Bununla belə, burada gördüklərim nə qədər təzə və təkrarolunmazdır!

Burada hər şey bir-birinə qarışıb: bir yanda toz-torpaq, bir yanda tarakanlar, o yanda çirkab içində sürünən uşaqlar, başqa bir tərəfdə isə mis qabda dəmlənən yeməklərin ətrafa yayılan ətri.

Bəli, Şərq belədir. Ətirli yeməklər, daş-qaş, silahlar, çirkab, toz-torpaq – hamısı bir-birinin yanında.

Biz bazara yollandıq. Orada bir alış-veriş gedirdi ki, gəl görəsən! İran ipəkləri, türk məxmərləri, Qarabağ xalıları, Lənkəran yastığı və balışı, gürcü tikmələri, erməni yapıncısı, Tiflis baftaları, nə bilim, daha nə! Hər şey adama “gəl-gəl” deyir! Hər şey adamı valeh edir. Dayanıb hər şeyə baxmaq istəyirsən.

Ey mənim parisli dostlarım, mərhəmətli Allahın sizə verdiyi o işıqlı gözlərlə Şərq parçasına baxsaydınız, portreti yarı qiymətə satmağa həvəslənərdiniz. Əgər mən dövlətli olsaydım, sizin emalatxanalarınızın divarlarından o qədər cavahirat asardım ki, gəl görəsən! Siz qədəmlərinizin altında möcüzələr görərdiniz.

Mən Piqulevskigilə nahar vaxtı qayıda bildim. Bütün günü bərk xəzri əsmiş, Xəzər təlatümə gəlmişdi. İndi isə külək kəsmiş, dəniz sakitləşmişdi. Deməli, cənab Freyqan vəd etdiyi kimi, bizə dənizdəki qəribə möcüzəni göstərə biləcəkdə. Biz bu möcüzəni görəcək, həm də Fatimə məscidinə gedəcəkdik.

Axşamüstü saat beşdə xəbər gəldi ki, gəmi bizi gözləyir. Biz sahile tələsdik. Bəzi yerləri işıqkən, bəzilərini isə qaranlıq düşəndə görməli idik.

Əvvəlcə bizə üç-dörd metr dərinlikdə suyun altında olan dağılmış karvansaranı göstərdilər. Karvansaranın qüllələri hava yaxşı olanda

suyun səthində görünür. Qüllələri bir-biri ilə birləşdirən divar hələ də durur. Bu karvansara alimlər qarşısında həllini gözləyən qəribə bir sual qoymuşdur. Bir yandan deyirlər ki, Xəzər dənizinin səviyyəsi ildən-ilə enir (Məs., 1824-cü ildə 18-20 fut, indi isə 12-15 fut), o biri yandan da suyun altında olan karvansara adamı çaşdırır. O, suyun altında tikilə bilməzdi. Demək, nə vaxtsa Xəzərin səviyyəsi daha aşağı olmuş və o, şəhərdən xeyli aralıda yerləşmişdir. Bəlkə, dənizin səviyyəsi küləklə gətirilən qumun, Terek, Ural və Kür çaylarının suyunun və bu çayların gətirdiyi daş və lilin hesabına qalxmışdır. Belə olan halda, yeraltı kanalla Xəzərin sularının axıb Qara dənizə və İran körfəzinə axması ehtimalı da özünü doğrultmur. Hər halda, bunun mənə elə bir istiliyi-soyuqluğu yoxdur. Yazıq alimlərin halına acıyıram!

Dənizçilərdən biri içinə yanacaq yağ tökülmüş, qurğuşunla ağırlaşdırılmış işıqlandırıcı raketə bənzər patronu yandıraraq qüllələrin birinin dibinə atdı. O saat qüllənin dibi işıqlandı və oradakı qorxmış balıqlar haradan çıxacaqlarını bilmədiklərindən özlərini ora-bura çırpmağa başladılar.

Suyun altında odun yanması mənim yadıma Juanvilin məlumatını saldı. Vuruşma zamanı türklər bu oddan Nil çayı üzərində istifadə etmişlər, düşmənlər od-alovun suda da sönmədiyini görüb dəhşətə gəlmişdilər. Yunan odu adlanan bu raketə türklər düzəltmişlər.

Yeri gəlmişkən deyim ki, bizimlə olan dənizçilər, əllərindəki qarmaqla nə qədər çalışsalar da, qüllədən bir parça belə qopara bilmədilər.

Kapitan Freyqanın yelkənli gəmisini sağ əldə qoyaraq, açıq dənizə tərəf irəlilədik. On dəqiqədən sonra Bayıl burnundan Şıx burnuna tərəf üzdüük. Kapitan Freyqan diqqətimizi qaynayan suya cəlb etdi. Sakit və üzü güzgü kimi hamar dəniz burada yeraltı kürədən titrəyirdi.

Biz Fatimə məscidinin yüz addımlığında sahilə yan aldıq. Toran düşməsinə baxmayaraq, biz onu minarəsindən tanıyırdıq. Müəzzin mömin bəndələri namaz qılmağa səsləyirdi. Axşam düşməsinə baxmayaraq, məscidin əsas qapısını bizə görə açdılar. Qədim neft çırıqlarını yandırdılar. İki dərviş bizi müşayiət edirdi. Qapının ağzında ayaqqabılarımızı soyunmaq istədik. Dərbənddə olduğu kimi, buna imkan vermədilər. Müqəddəs xalçanı o yana çəkildilər ki, biz gavurların ayağı onu murdarlamasın.

Bizi Məhəmməd peyğəmbərin qızı Fatimənin məqbərəsinin üstünə apardılar. Yezidin təqiblərindən qaçıb bura gələn Fatimə elə burada da vəfat edib. Bu məscid uşağı olmayan qadınların ziyarətgahıdır. Onlar məscidə pənah gətirir, yeddi gün burada qalır və uşaqlarının olacağı inamıyla evə qayıdılar. Xasay Usmiyevin xanımı da bu müqəddəs məqbərəyə pənah gətirmiş, sonra oğlu olmuşdur. Buna görə də Xasay xan Bakıdan bu məscidə yol çəkdimişdir.

Belə qüdrətinə baxmayaraq, Fatimə məscidi çox kasıb idi. Yəqin, bu ona görədir ki, Bakı və ətraf kəndlərdə yaşayan azərbaycanlı qadınlar ona çox nadir hallarda möhtac olurlar.

Yenidən bizi gözləyən qayıqlara minib Bayıl burnuna yollandıq. Sakit və çox qaranlıq bir gecə idi. Kiçik dalğa vardı. Bu, küləyin yenidən başlayacağından və görəcəyimiz mənzərənin daha təsirli olacağından xəbər verirdi. Lakin biz tələsməliydik. Külək güclənsə, möcüzəni görmək imkanını əldən verərdik. Su qaynayan yeri axtarmağa başladılar və oranı tapmaq çox da çətin olmadı. Neft və mazutun iyi, elə bil, bizə yol göstərirdi. Tezliklə dənizçilərdən biri cənab Freyqana dedi:

– Kapitan, elə buradır. Gəlib çatmışıq.

– Lap yaxşı. Məharətini göstər!

Dənizçi hər əlinə bir ovuc lif alıb yoldaşlarından birinin hazır tutduğu fənərlə yandırdı və gəminin hər iki tərəfinə atdı. O saat ətrafımızda 250 metrə qədər məsafəni alov bürüdü. Buradan keçən nəbələd bir adam kağızla papiros yandırsa, yanan kağızı dənizə atması ilə dəniz dərhal alovlanır. Onun qorxudan düşdüyi halı gözlərimin önünə gətirirəm.

Biz alovun içində irəliləyirdik. Xoşbəxtlikdən alov zəif idi. Onun istiliyini zorla hiss edirdik.

Bizi çulğalayan həyəcan azaldıqdan sonra bu qərribə mənzərəni daha diqqətlə müşahidə edə bildik. Dəniz talacıqlar şəklində yanırdı. Bu talacıqların bəzisi ətrafında on iki nəfər otura biləcək dəyirmi stol boyda, o birilər isə nohur boyda idi. Biz talacıqların yanından ötüb keçirdik. Lakin avarçəkənlər kapitanın əmri ilə hərdən bizi bu alov nohurunun içindən aparırdılar. Məncə, bu maraqlı və sehrli mənzərəyə dünyanın heç bir yerində rast gəlmək mümkün deyil. Küləyin və ləpələrin get-gedə gücləndiyini duymasaydıq, bəlkə də, bütün

gecəni burada keçirə bilərdik... Külək gücləndikcə əvvəlcə xırda alov adacıqları, sonra isə böyükklər sönməyə başladı.

– Bakıya dönmək vaxtdır, – deyə kapitan Freyqan dilləndi. – Əks təqdirdə, indicə suyun üzərində gördüyümüz sirrini səbəbini axtarmaq üçün suyun dibinə getməli olacağıq.

Möcüzədən uzaqlaşmağa başladıq. Külək gənimizi Fatimə məscidinə tərəf aparmaq istəyirdi. Ancaq külək alova üstün gələrək onu söndürdüyü kimi, bizim səkkiz nəfər avar çəkənimiz də küləyə üstün gəlib, onu dəf edirdi. “Yel kimi uç, götürül, sürətlə məni apar, mənim dəlisov köhlənim!!! Bil ki, sənin belində oturub səni ram edən səndən də azğındır” deyən Marlinskinin sözləri yadıma düşdü. Şairin sözlərini küləyə aid etdim. Külək axırıncı alov adalarını cilovlayıb söndürməyə cəhd göstərirdi.

Biz son alovun cidd-cəhdini izlədik. O gah dağların altında gözdən itir, gah da küləklə əlbəyaxa olub ləpələrin üstünə çıxırdı. Nəhayət, ruh bədəndən çıxan kimi, dənizin üzərinə qalxıb havada yox oldu.

Biz də öz növbəmizdə küləyi ram etdik. Marlinski demişdir: “İnsan bütün canlıların ən amansızdır”. Mən isə tərəddüd etmədən: “İnsan bütün təbii fəlakətlərin ən amansızdır”, – deyərdim.

Bakı limanına yaxınlaşanda dənizçilərdən biri fitil çubuğu yandırdı. Sən demə, bu, işarə imiş. O saat cənab Freyqanın gəmisi, onun arxasınca isə Bakı limanında lövbər salmış bütün hərbi gəmilər çıraqban oldu. Biz bu çıraqbandan keçib sahilə yan aldıq.

Belə təmtəraqla imperatoru qarşılayarlar. Moynə ilə mən isə adicə sənətkar idik. Şübhəsiz, dünyanın ən varlı, dövlətli hökmdarı da, II Aleksandr istisna olmaqla, öz ölkəsində bizim kimi sadə sənət adamları üçün belə bir əyləncəni təşkil edə bilməzdi. Bu, incəsənətin təntənəsi demək idi. Belə çıxır ki, incəsənət imperatorların şahı və şahənşahıdır.

Bakı “küləklər məskəni” deməkdir. Avropada buna bənzər şəhər yoxdur. Torpağına, dənizinə, tikililərinə, istehsalına, baliqlarına, meşə heyvanlarına, həşəratlarına, sürünənlərinə, relyefinə görə Bakı Asiya şəhəridir.

Birinci növbədə pələngdən danışmalıyıq. Məsəl var, deyərlər: “Hərə öz adına layiq iş görər”, “Pələng olan yerə şir gəlməz”. Bu iki

nəhəng nadir hallarda eyni torpaqda ağalıq edir. Bakıdan başlamış qədimdə Kirus, rusların Kura, bizim Kür adlandırdığımız çayın sahillərinə qədər olan yeri pələnglər öz əraziləri hesab edirlər. Kür çayı öz mənsəyini Axaltisi dağlarından alır, Tiflisdən, Çemakidən, Axsabardan keçir, Muğan düzündən şimal hissəsində Araz çayı ilə birləşir. Muğan düzündə şaxələnir və üç qola ayrılaraq, Qızılağac buxtasında Xəzər dənizi ilə qovuşur. Salyan yaxınlığında Kür çayından bir qol da ayrılır və şərq tərəfdə dənizə tökülür.

Adətən, Lənkəran və ona yaxın meşələrdə məskən salan pələnglər Araz çayından keçib Qarabağa qədər gedib çıxırlar. Bəzən də Gürcüstana qədər gedirlər. Kür çayını isə nadir hallarda keçirlər.

Beş-altı il bundan əvvəl Lənkəran tərəflərdə qəribə bir pələng peyda olubmuş. O, adətən, Xəzər sahili boyunca dağın ətəyi ilə uzanıb gedən Lənkəran-Astara yolunun üstündə uzanıb yatmış.

Bir gün Lənkəranda Astaraya gedən bir kazak yolun üstündə yatan vəhşi heyvan görür. Heyvan başını qaldırıb nərildəyəndə kazak onun pələng olduğunu anlayır, qorxudan əsir, nə edəcəyini bilmir. Birdən əlindəki çörəyi ona atır. Pələng tənbəl-tənbəl pəncəsi ilə çörəyi özüne tərəf çəkir və yeməyə başlayır. Kazak qaçıb canını qurtarır. Astarada başına gələnı danışır. O biri gün həmin yolu keçən bir tacir də həmin pələnglə rastlaşır. Pələng onun itinin üstünə atılıb parçalayanadək, tacir qaçıb canını qurtarır. Tezliklə bu “yolkəsən”, “quldur” pələngin söz-söhbəti hər yana yayılır. Elə o vaxtdan heç bir yolçu Lənkərana və ya əksinə, Astaraya gedərkən əliboş getmirmiş. Ene cəhənnəmə gedərkən qapının ağzında duran əjdahalara qoğal apardığı kimi, bunlar da bir şey götürməmiş yola çıxmazlarmış. Pələng əvvəlcə çörəklə kifayətlənirmiş, sonralar isə bu azlıq edib. O, özünü acıqlı göstərir və bununla da açıqca bildirmiş ki, çörəyin üstünə bir şey də qoysunlar. Əlbəttə, çiyət nəzərdə tutulmuş. Ondan sonra pələngə toyuq, hinduşka və ya bir parça ət aparırlarmış. O da yolçuları sağ-salamat buraxırmış.

Bu hadisə hökumətə belli olanda narazılıq sədaları eşidilib. Necə yəni, dövlətin icazəsi olmadan bir “quldur” yolu kəsib, camaatı soyur?! Pələnglə hesablaşmaq üçün ovçular göndərilib. Pələng ağına belə gətirə bilməzdi ki, onunla haqq-hesabı çürütməyə gəlirlər, hər tərəfdən

yağan və yanbızına dəyən güllələrin acısı onda şübhə yeri qoymayıb. Odur ki pələng onun sakit həyat tərzini pozan bu “düşüncəsizlərin” üstünə atılıb, onlardan ikisinin işini elə oradaca bitirib. Başqa bir ovçu isə ağır yara alıb.

Qazı Molla və Şamil kimi adamlarla hesablaşmayan rus dövləti bir pələngin qarşısında əsir-yesir olub qala bilməzdi. Əmr verilib ki, pələngin üstünə həvəskar ovçular yox, əsgər bölüyü yerisin, onu mühasirəyə alıb öldürsünlər. Belə də ediblər. Bu qeyri-bərabər döyüşdə doqquz güllə yarası almış pələng beş nəfəri də parçalamışdı. Pələngə doqquzuncu gülləni vuran kazak qaçıb bir budağa çıxmış, lakin son anlarını yaşayan pələng bütün gücünü toplayıb, son sıçrayışla onun bağırıqlarını yerə tökmüşdür.

Bu bədbəxt hadisə hələ yaddan çıxmamış, on iki ovçunun və böyük əsgər bölüyünün güclə gördüyü işi dörd il sonra tək qadın, özü də bircə zərbə ilə görüb. Bu, meşənin ortasında yerləşən Cemqamiran kəndində baş vermişdir. Bu kiçik rus kəndinin və ya ruslaşmış kəndin hamamı varmış. Rus nə qədər kasıb olur-olsun, iki şeysiz keçinə bilməz: gün ərzində o, iki dəfə çay içməli, həftədə bir dəfə hamama getməlidir. Bir kişi öz arvadı ilə kəndin qurtaracağında, meşənin içində olan ictimai hamamda işləyirmişlər. Hamam günü, yəni şənbə günü imiş. Kəndli ər-arvad odun yarıb hamamı qızdırmaqla məşğul imişlər. Birdən onlar bir pələngin asta addımlarla, gücünə arxalanaraq, özündən razı halda gəlib hamama girdiyini görüblər. O, gedib ən isti pillələrin birinin üstündə uzanıb. Demək lazımdır ki, pələnglər istini çox xoşlayırlar. Hamamçı hamamı onun üçün qızdırmamışdı. Kişi pələngi qovmaq fikri ilə hamama girib, içəridəkinin pişik deyil, pələng olduğunu unudub. Hamamçı vedrəni qaynar su ilə doldurub pələngin başına töküüb; pələnglər istidən xoşhal olsalar da, qaynar su xoşlamırlar. Hirsələnmiş pələng onun üstünə yerihib. Xoşbəxtlikdən, əlibaltalı arvad kişinin dalınca gəlirmiş. Pələngin ərinin üstünə tullanmağa hazırlaşdığını görüb qeyri-ixtiyari olaraq var gücü ilə baltanı onun başına endirib. Balta pələngin başını alma kimi iki yerə bölmüş, beynini zədələmişdir. Zərbədən səndələyərək ər-arvadı da yıxan pələng ölmüş, ər-arvad isə azca zədə almışlar.

O vaxt Qafqaz canişini olan knyaz Vorontsov pələng öldürən bu cürətli qadını Tiflisə çağırtdırıbmış.

Həmin arvadı əvvəlcə xanım Vorontsovanın yanına gətirirlər. Xanım üzünü turşudaraq, guya, çox acıqlanmış bir tərzdə deyir:

– Bu nə işdir tutmusan? Bədbəxt qadın, sən nə cürətlə padşahın pələngini öldürmüşən?

– Xanım, Allaha and olsun ki, mən onun padşahın olduğunu bil-məmişəm!

Xanım Vorontsova qəhqəhə çəkib gülür. Ürəkdən gələn bu gülüş yazıq arvadı bir az sakitləşdirir. Elə bu dəm içəri girən knyaz Vorontsov onu tamamilə arxayınlaşdırır. Cürətli hərəkətinə görə knyaz ona min manat pul və bir də medal verir. Qadın həmin medalı əsgər kimi döşündə gəzdirir. Pələnglə olan hadisəni də igid arvad özü bizə danışdı.

O dedi:

– Camaatın təəcübü və qayğısı məni yaman çaşdırıb. Ərim pələngin başına qaynar su tökəndə, pələng də onun üstünə atılmağa hazırlaşanda və mən balta ilə pələngin başına zərbə endirəndə heç bu qədər həyəcanlanmamışdım.

Bu hadisədən ibrət dərsi alan pələnglər bir daha rus hamamına gəlməmişlər.

Şanaka kəndində baş verən hadisə də maraqlıdır. Evin yüz metrliyində olan bulağın başında bir qadın paltar yuyurmuş. On dörd-on beş aylıq uşağı da yanında imiş. Arvadın sabunu qurtarır və evə sabun dalınca gedir. Uşağı isə bulağın başında çəmənləkdə qoyur. Sabun götürüb qayıdarkən o, dəhşətli mənzərənin şahidi olur. Meşədən bir pələng çıxaraq yolu keçir, uşağın yanına gəlir və pəncəsini uşağın sinəsinə qoyur. Qadın heykəl kimi donur, qar kimi ağappaq olur. Şeksiz, uşaq pələngi itə oxşadır, əllərini uzadıb pələngin qulağını dartmışdır, onunla oynamağa başlayır. Pələng də uşaqdan geri qalmır. Kefi kök, şən xasiyyətli pələng uşaq ilə oynamağa başlayır. Bu dəhşətli oyun on dəqiqəyə qədər çəkibmiş. Sonra pələng yenidən yolu adlayıb meşəyə gedib.

Ana özünü itirmiş halda uşağın üstünə atılır. Uşağı sağ-salamat və üzügülər görür.

Sizə nəql etdiyim bu üç hadisə Qafqazda o qədər məşhurdur ki, onu Romada baş verən “Androklz və şir” əhvalatı ilə yanaşı qoymaq olar.

Kür çayının sahillərində bəbirlər də çox yayılmışlar. Onlar qamışlıqlarda, kolluqlarda, cəngəlliklərdə yaşayır və su içməyə gələn qoyun, vəhşi keçi və hətta öküzlərə hücum edirlər. İnsanlar hazırda qızılquşları əhliləşdirdikləri kimi, bir vaxtlar bəbirləri də əhliləşdirirlərmiş. Şahini qolları və ya çiyinləri üstündə tutub qırqovul ovladıqları kimi, bəbiri də yəhərin qaşına bağlayıb ceyran ovuna çıxarmışlar.

Gürcüstanın cənub tərəfində İran hakimiyyəti zəiflədikdən sonra və müxtəlif xanlıqların tədricən Rusiyanın tərkibinə keçməsi xanların əyləncəsi olan bəbirlə ov etməyin dəbdən düşərək aradan çıxmasına gətirib çıxardı. Tiflis gömrükxanasının müdiri M.Çelayev danışdı ki, cavan vaxtı Qarabağ xanı ilə belə ovda olduğu yadına gəlir. Sonralar da o, iki-tüç dəfə bəbirlə ova çıxıb. Bu ovların birində ovçu güllə ilə ona tərəf gələn başqa vəhşi bəbiri vurub yaralasa da, ikinci gülləni atmağa macal tapmayıb. Bəbir bir sıçrayışla ona elə pəncə ilişdirib ki, az qalıb başı bədənindən ayrılınsın.

Burada çaqqallar da çoxdur. Adətən, onlar dağa yaxın kəndlərin ətrafında məskən salırlar. Bəzən o qədər çox olurlar ki, vaqqıltılarından və ulaşmalarından camaat yata bilmir. Bu vəhşi heyvan nəinki adama xəsarət yetirmir, hətta çox qorxaqdır. Ancaq vaqqıltısı adamın tükünü ürpəşdirir. İstər yırtıcı, istərsə başqa vəhşi heyvan olsun, onların səsi adamda qorxu əhvali-ruhiyyəsi yaradır. Bu, yadıma Olearüsün danışdığı əhvalatı salır. Qraf Holsten tərəfindən İran şahının yanına göndərilən bir hörmətli almanın gəmisi Dağıstan yaxınlığında qəzaya uğrayır. Bu hörmətli adamın köməkçisi meşəyə bitkilərdən kolleksiya düzəltməyə gedir və orada azır. Vəhşi heyvanların onu parçalamasından qorxaraq ağaca çıxır və gecəni orada keçirir. Səhər onu axtarmağa başlayırlar və özünü itirmiş vəziyyətdə ağacın başında tapırlar. Onun ağacın başında oturub qalmasının səbəbkarı çaqqallar imiş. Gecə çaqqallar ağacın dibinə toplaşaraq vaqqıldamış, ulaşmış, onu vahiməyə salmışlar.

İlanlara isə Bakı ətrafında hər addımbaşı rast gəlinir. Muğan

düzündə isə Bakı ətrafında olduğundan daha çox ilan vardır. Mənim köhnə dostlarımdan biri Tiflisdə Fransanın konsulu olan baron Fino kazakların müşayiəti ilə Muğan düzündən keçərkən yüzlərcə ilan görüb. Kazaklardan biri çox yaraşıqlı qızılı rəngli bir ilanı öldürüb nizəsinə keçiribmiş.

İlanların əksəriyyəti qara və yaşıl rəngdə olurlar. 1800-cü ildə səhradan yalnız Kür çayı ilə ayrılan Salyanı mühasirəyə alan qraf Zubov qışı Muğan düzündə keçirməyi qərara alıbmiş. Onun əsgərləri çadır qurmaq, düşərgə salmaq üçün yeri qazarkən yerin altından minlərlə donmuş ilan çıxır.

Qədim mənbələr də belə şeyin mümkün olduğunu təsdiq edir. Budur, Plutarxın yazdıqları: “Abbas çayının yanındakı son vuruşdan sonra Pompey İrkani ölkəsinə daxil olmaq və Xəzər dənizinə çatmaq üçün irəlilədi. Lakin öz planından əl çəkərək geri qayıtmalı oldu. Üç günə yaxın bir müddətdə gördüyü külli miqdarda ilanlara görə o, fikrindən daşındı”.

Zəhər qanla axsa, yaranın üstünə yağ və ya piy çəkilsə, xoşbəxtlikdən, bu ilanların sancması öldürücü olmur.

İlanlarla əlaqədar adamı mat qoyan bir hadisə də baş verir. Yaz gələndə ilan dəstələri İran tərəfdən Araz çayını keçib Muğan düzinə yürüş edirlər. Onları bura çəkib gətirən nədir? Nifrət, ya məhəbbət? İlanların məhəbbəti daha çox nifrətə oxşayır. Məsələ burasındadır ki, bir-iki ay ərzində bu səhranı ilanların mələməsi və fit çalması başına alır. Bu səslər Evmenidanın¹ səsinə oxşayır.

Bu düzlərdəki qızılı və ya zümrüd rəngli ilanlar böyük dəstələrlə bir yerə toplaşır, təpəlikdə rəqs edirlər. Sonra quyruqları üzərinə qalxır, qara və ya od rəngli üçaça dillərini bir-birinə toxundururlar.

Belə məqamda kimsə cürət edib Muğan düzinə ayaq basa bilməz. Çünki bu vaxt ilan çalan adamı ölümdən xilas etmək mümkün olmur.

İndi isə oxucuların inana bilməyəcəyi bir məsələdən söhbət açmaq istəyirəm.

¹ *Evmenida* – qədim yunan əsətirində intiqam ilahəsi. Yeraltı səltənətdə yaşayır, cinayətkarları izləyir və ağllarını əllərindən almıuş.

Bəzi ailələrdə, gürcü knyazları və eləcə də Bakı, Quba, Qarabağ xanlarının nəslindən olan ailələrdə misli görünməmiş məşhur hind bezoarına bənzəyən daş vardır. Bu, ataların var-dövlətindən uşaqlarına verdikləri daş-qaşın ən qiymətlişidir. Adamı hər hansı zəhərli bir həşərat – əqrəb, qırxayaq və ya gürzə çalanda həmin daşı yaranın üstünə sürtmək kifayətdir. O, zəhəri maqnit dəmiri çəkən kimi çəkir. İlan vurmuş və ya əqrəb sancmış adam sağalır. Tiflisdə xanım Orbeliani ilə evlənmiş, Fransada xanım Qramonla qohum olan polkovnik Davidovda belə bir daş vardı. O, deşik-deşik, mavi rəngə çalan, bəzi yeri qaralmış, dadsız, bişmiş lobyaya bənzər, qaratoyuq yumurtası boyda bir daşdır.

Kimi ilan vursa, gəlib möcüzəli daşı aparır, yaranın üstünə qoyurlar. Daş yaranın üstündə olan vaxt rəngini dəyişir – bozumontul rəng alır. Sonra onu südün içinə atırlar. Daşda olan zəhər südə qarışır və daş əvvəlki rəngini alır. Mən polkovnik Davidova məsləhət gördüm ki, əgər Parisə gələcək olsa, özü ilə bu daşı gətirsin, alimlər onun tərkibini yoxlasınlar.

Başqalarını bilmirəm, mən bunun təbii bir daş olmasına inanmıram. Belə hesab edirəm ki, bu daş insan əli ilə qədim İran təbibləri tərəfindən zəhərə qarşı düzəldilmişdir. Bayaq dediyimiz kimi bu daş əqrəb və bövlərin sancmasında da zəhərə qarşı işlədilir...

ƏLVİDA, XƏZƏR DƏNİZİ!

Bakıda iki görməli yerimiz qalırdı. Biri Xan sarayı, o biri isə şəhər kənarındakı “Qurd keçidi” idi. Xan sarayı, təqribən, 1650-ci ildə Şərq memarlıq üslubunda Şah Abbasın oğlu II Abbas tərəfindən tikilmişdir. O, Qəndəhəri fəth edəndən sonra otuz altı yaşında vəfat etmişdir. Şarden və Taverniye onun haqqında yazmasaydılar, bu hökmdar haqqında heç bir məlumatımız olmazdı. İndi tərk edilmiş Xan sarayının adamı məftun edən dəhlizi və izahata ehtiyacı olan salonu var. Bu divanxanadır. Onun tən ortasında gizli zindana giriş var. Bu giriş sütunla örtülübmiş. Lazım olanda kənara çəkərmişlər. Siyasi səbəblərdən gizli ölüm hökmləri burada yerinə yetirilərmiş.

Deyirlər ki, zindan yeraltı keçidlə Fatimə məscidi ilə birləşdirilibmiş.

“Qurd keçidi”nə gəldikdə isə deməliyəm ki, bu da başqa aləmdir. Bu qəribə kaha Bakıdan beş kilometr aralıda bir qayanın döşündə yerləşir. Yönü Etna vulkanının xarabazara çevirdiyi Siciliya çökəkliyinə çox oxşayan dərəyə baxır. Təkcə Etna ətrafı yayılan lavaları ilə bu qəmgin, ürəksızıcı mənzərəni andıra bilər: boz və çılpaq torpaq, durğun su gölməçələri, iki uca dağ arasında vadi, uçurum, heç bir bitki izi görünməyən yerlər. Budur “Qurd keçidi”nin başından görülməyən mənzərə!

Bu gəzintiyə getmək üçün at gətirmişdilər. Atların biri ağ, ikisi isə kürən idi. Ağ atın rəngi məni valeh etdi. Mən onu seçdim. Lakin belinə minməyimlə yazıq heyvanın səndələməyi bir oldu. Ağırlığıma tab gətirmədi. Atıdan düşüb onu M.Piqulevskinin yasovulunun atı ilə dəyişdim. Bu at ağırlığıma yaxşı davam gətirdi. “Qurd keçidi”ni adlayıb aşağı enəndə ağ at büdrədi və yasovulu on metr qabağa atdı. Azərbaycanlılar çox çevikdirlər. Bu mahir süvari cəld ayağa qalxdı. Ağrı hiss etmədi.

Bu kiçik səyahətdən sonra Bakı ilə vidalaşmağa hazırlaşdıq. Axıncı dəfə M. Piqulevskinin iqamətgahına gəldik. Nahar etdik. Üç gün ərzində tanış olduğumuz, bizi yola salmağa toplaşan tanışlarla vidalaşıb yola düzəldik. Faytonlarımız get-gedə şəhərdən və dənizdən aralanırdı. Bir yüksəklikdə dönüb axıncı dəfə Xəzəri seyr etdik. Bu dənizi qədim tarixçilərin hamısından yaxşı təsvir edən Herodotun, sonra isə Strabon, Ptolomey, Marko Polo, Jenkinson, Şarden və Strui kimi qədim müəlliflərin əsərlərini oxuyarkən onu görəcəyimi ağıma belə gətirməmişdim. İnanmazdım ki, dənizdən ayrıldığımıza görə belə dərinə təəssüflənə bilərəm. Ümumiyyətlə, dəniz mənim üçün sonsuz cazibəyə malikdir. O, məni öz dalğalarının təbəssümü və mavi sularının şəffaflığı ilə cəzb edir. Mən tez-tez dənizin coşduğunu da, şıltaqlığını da görmüşəm. Bəlkə, elə buna görə də o, mənə həmişəkindən daha gözəl görünmüş, tərslik edən sevimli qadının üzünə gülümsədiyim kimi ona gülümsəmiş və heç vaxt acıqlanmamışam. Əgər mən şahənşah olsaydım və o, mənim bütün donanmamı sulara qərq etmiş olsaydı, yenə də acıqlanmazdım. Mən ona ürəkdən vurulmuşam.

İnanıram ki, dəniz mənim bu məhəbbətimdən heç vaxt üz döndərməyəcəkdir. Məgər bütün dalilələr¹ başlarını onların dizləri üstünə qoyub yuxuya getmiş sevgililərinin saçını kəsirlər? Başqaları cürət edib onun sularında üzmək istədikdə əvvəlcə Levyatanı köməyə çağırdığı halda, mən Arion² birinci gələn delfinin belinə tullandığı kimi, özümü onun dalgalarının ağuşuna atardım. Neçə dəfə dənizlə mənim aramda ayaqlarımı dayadığım taxtadan başqa bir şey olmayıb. Nadir hallar nəzərə alınmasa, həmişə mən onun ucsuz-bucaqsız və təlatümlü qoynunda aparən gəmidən aşağı əyilərək, onun şahanə dalgalarının başını əllərimlə sıgallamışam. Siciliya, Kalabr, Afrika, Elba adası, Piyanozo, Monte-Kristo, Korsika, Toskan arxipelaqı, bütövlükdə Liparyot arxipelaqları qayıqla onların sahillərinə gəldiyimin şahidi olublar. Məni qarşılayanlar əvvəlcə gəmidə gəldiyimi, sonra qayıqla sahilə yan aldığımı zənn edirdilər. Sonra isə boş dənizə nəzər salıb təəccüblə deyirdilər: “Axı siz hansı gəmi ilə gəlmisiniz?” Mən dalgaların üstündə atılıb-düşən zərif “dəniz quşu”mu – qayığımı göstərdikdə hamı deyirdi: “Siz çox ehtiyatsız və ağılsız adamsınız”.

Görünür, onlar bilmirlər ki, təbiətdə tam ağılsızlıq mövcud deyildir.

Duyğu və ehtirasları tərənnüm edən qədim yunan şairləri Nimfani³ məcbur edib Qelini oğurladanda və eləcə də Febi⁴ hər axşam Anfitridin Sədəf sarayına enməyə təhrik edəndə bunu çox yaxşı duymuşlar. Nə isə... Çətinliklə əldə edilən hər şey daha əziz olur.

Bəli, Xəzər mənim çox çətinliklə qazandığım yeni dostum idi. Biz bir aya yaxın vaxtı birgə keçirmişdik. Mənə ancaq onun fırtına və tufanlarından danışmışdılar. O isə, əksinə, məni öz təbəssümlərilə qarşıladı. Ancaq tək bircə dəfə Dərbənddə işvəkarçasına qaşlarını oynadan gözəl kimi geniş sinəsini qabardaraq, üzünü bozartdı.

¹ A.Düma qədim yunan dini əsərində rast gəlinən Samsonun filistinli məşuqəsi Dalilaya işarə edir. Dini rəvayətlərə görə o, Fələstinə gedib, yəhudiləri oradan sıxışdırıb çıxarmış filistinlilərdəndir.

² Arion – qədim yunan şairi. Əfsanəyə görə, nəğməsinə valeh olan delfin onu ölümdən xilas etmişdir. Onlarca şair bu əfsanədən təsirlənmişdir. A.S.Puşkin ona “Arion” adlı şeir həsr etmişdir.

³ Nimfa – qədim yunan əsərində təbiətin müxtəlif qüvvələrindən birini təmsil edən ilahi

⁴ Febi – qədim yunan əsərində Günəş allahı Atıllanın ikinci adı

Lakin ertəsi gün o daha gözəl, daha cazibədar, daha sakit, daha şəffaf və daha təmiz, aydın olmuşdu. Səni çox az şairlər görə bilmişdir, ey sirli, sehrli dəniz!

Orfey ancaq Kolxidaya qədər gəldi; Homer sənin görüntünə gəlib çata bilmədi; Apollon Rodosski heç Lesbonu keçə bilmədi; Esxil öz Prometeyini Qafqaz qayalarında zəncirlədi. Vergili Dardanel boğazının girəcəyində dayandı. Horatsi qaçıb canını qurtararaq qalxanını tulladı, sonra isə ən qısa yolla Avqust və Meseni tərənnüm etmək üçün Romaya qayıtdı; Ovidi sürgündə Evksin Pontu elə ancaq görə bildi; Dante, Ariosto, Tass, Ropsar, Kornelin sənin haqqında heç təsəvvürləri belə yox idi. Rasin Avliddə öz İfigenindən mehrab düzəldir, Gimon de ilə Tuş isə Tavriddə özünə məqbərə düzəltdir; Bayron öz lövbərini Konstantinopolda salır; Şatobrian müqəddəs Lüdviqin axıncı varisinin yuyunması üçün İordaniyadan su gətirir. Lamartin öz səyahətini Asiya sahillərində əzab-əziyyətlə başa vurur; qaya kimi sakit və güclü Hüqo dalgaların qoynunda üzür, lakin o da yolunun üstündə qabağına çıxan birinci adada dayanır. Səni birinci dəfə görən və sevən vətəndən sürgün olunmuş şair Marlinski olmuşdur; sən onun üçün Baykal gölünün buzlaqlarından püskürən bir alov idin. O da mənim kimi, bax, beləcə, səndən ayrılanda heyf-silənir və göz yaşları axıdırdı; sənin sahilin ona çox qonaqpərvərlik göstərmişdi; sənin sahillərində o həm sevmiş, həm də əzab çəkmişdi. O, səni gözlərinin yaşını sel kimi axıda-axıda Olqa Nestersovanın qəbrinin üstündən seyr etmişdir; səni tərk edərkən o da mənim kimi səninlə əbədi olaraq vidalaşırdı. Kim bilir, o, bəlkə də, ölümə gedirdi. Ola bilsin ki, öz günahını yumaq üçün o, özünü Adler meşələrində məhv etmişdir. Hətta onun meyitini belə tapmadılar. Ey Atillanın, Çingiz xanın, Teymurləngin, böyük Pyotrun və nəhayət, Nadir şahın dənizi, sən onun vidalarından nə isə bir şeyi yaddaşında hifz edib saxlaya bilmişənmisən? Mən bu saat sənin çox nadir hallarda eşitdiyin bir dildə onları sənə nəql edəcəyəm. Bəli, mən onları sənə təkrar edirəm. Ona görə ki, onlar bizdə – Fransada tanınmayan bir şairin sözləridir. Halal olsun ona! O, rus xalqının elə böyük yaradıcılarından idi ki, əlində eyni zamanda həm qələm, həm də qılınc tutmuş, həyatını siyasi məsələlərdə və döyüşlərdə keçirmişdi. O, bu

günləri arzulayırdı. Yalnız otuz il gecikmiş bu günləri. Budur onun sözləri:

“Atımın şıltaqlıqlarına baxmayaraq, sahil boyu çapırdım. Özü də yel kimi.

Yol verin! Yol verin! Qılgıncılar qalxır, toz göyə yüksəlir, ətraf görünməz olur.

Deyirəm, adamın quş kimi qanadları olsaydı, nə yaxşı olardı, onda adam xəyaldan da bərk gedərdi! Vaxtı qabaqlayıb, səmanın dərinliklərinə uçduqca adam necə də yüngül nəfəs alardı! Sürətlə getməyin nə gözəl romantikası varmış! Bütün yaranmışlar gözünün qabağından yoxa çıxır. Məhəbbətdən vəcdə gələndə olduğu kimi havamız çatmayanda ehtirasa bax!

Sürət – bu güc, qüvvət deməkdir, bütün əsrlərdə mexaniki güc bizim mənəvi sərvətimiz olmuşdur.

Elə isə irəli, irəli, mənim gözəl Qarabağ kəhərim!.. ...Aha! Bəlkə, sən mənim əlimdən canını qurtarmaq istəyirsən! Aha! Sən məni aparırsan! Yüyəni gəmir, qalx dal ayaqlarının üstə, atıl-düş; sən nə qədər çılğın olursan ol, sənin cilovunu asanlıqla yığacaq səndən daha güclü bir canlı tapılar.

Külək üzümə çırpı-çırpı, gözlərim od saçsa-saçsa, canımı dişimə tutub atımın başını dənizə tərəf çevirdim.

Siz haçansa dağların qoynuna ildırımın düşdüyünü görmüsünüzmü? Mənim atım da onun kimi sığıdı və birdən dayandı, deyərdim ki, dalgaların tən ortasında, onların şahə qalxmasından qorxub dayandı. Dalgalar saçabənzər köpüklərini küləklərə verib, bir sürü vəhşi at tək onun üstünə cumurdular və sonra yenə hürkmüş kimi geriye çəkilir, uzaqlaşdırdılar. O isə özünün od saçan təəccüblü, utancaq və şübhəli iri, qara gözləri ilə onların yaxınlaşmasına və uzaqlaşmasına tamaşa edirdi; o, buğlanan burun deşiklərini açır, bu tanış olmayan vəhşi atların nəfəsini udur və hər dəfə dalğa gəlib mənim sinəmə çırpılıb sınıanda o, başını aşağı əyirdi ki, qulaqlarından və uzun yalından sel kimi axan köpük damcılarında canını qurtarsın. O, dəmir nallı ayaqlarını qumun üstünə çırpır, dişlərini qıcaır, sanki, ona düşmən kəsilən dalgaları qapmağa hazırlaşdı. Mən isə onun boynunu sıgallayırdım. O, yavaş-yavaş sakitləşir, eyni zamanda, hər dəfə dalgaların zərbələri ona dəyəndə titrəyirdi.

Güclü şimal küləyi qartal qu quşunun üstünə şığıyan kimi şiddətlənir, dalğaları sahilə tərəf qovurdu; göyün üzünü bulud almışdı. Günəşin şüaları vaxtaşırı küləyin otərəf-butərəfə qovduğu buludların arasından boylanır və bəzən də öz yatağından göyə sovrulan suyu işıqlandırır; mən isə başımı onun qarşısına əyir və küləyin mənim Vətənimdən gətirdiyi bu havadan sinədolusu alırdım. Mənə elə gəlirdi ki, küləyin ahəngdar viyılısından lap çoxdan bəri görmədiyim, çox sevimli, mənim ürəyimə yaxın bir adamın səsinə eşidirəm.

Hər şey öz yerində idi; aləmə səs salan kilsə zəngləri də, Volqa sahillərində otlayan heyvanların səsləri də. Mənə elə gəlirdi ki, o, çox sevdiyim qarlı çöllərin sərin, təmiz havasını və mənim yağışlı-nəmişli Rusiyanın gül-çiçəklərinin ətrini gətirirdi. Gənclik xatirələri məni çulğalamışdı. Nəsə, ürəyim hafizəmdən silinmiş bütün olub-keçənləri yada salmaq istəyirdi. Bütün bu azmış xəyalların ən qəmgini dodaqlardakı təbəssümlər, ən sevindiricisi isə leysan kimi tökülən göz yaşları idi. Olub-keçənlər qaranquşlar sayaq uçub gəlir, ulduzlar kimi parıldayır, güllər, çiçəklər kimi başlarını əyirdilər. Bu, doğrudanmı, siz idiniz, alovlu hisslərim, parlaq rüyalarım, varlığımın işıq saçan hissəcikləri, keçmişimin sehrli şamları? Mən sizinlə bir neçə anlığa ona görə sevindim ki, sizi həmişəlik itirirəm. Bu, doğrudanmı, siz idiniz? Mən sizi yaman arzuladım və uzun zaman gözlədim. Nəhayət, bu da siz! Dayanın, bircə anlığa yanımda, ətrafımda dayanın. Gecələr uçan ruhlar kimi yerinizə qayıtmağa tələsməyin. Götürsünüzmü, sizin üçün qollarımı necə də açmışam, mənim gözəgörünməz qonşularım! Yalvarıram! Hələ məndən qaçmayın! Amandır! Belə tez ötüb-keçməyin! Mənə imkan verin, sizinlə vidalaşım!

Hər şey yox oldu. Tufan başlayır, dalğalar şahə qalxır, dəniz tələtimə gəlir.

Lakin yenə də, axı nədir bu xatirələr, küləyin dalğaları təsəvvürümüzəndən silib aparmasını? Gənclikdə arzuları puça çıxmamış özü üçün Simurq quşunun lələyindən qoparan adam xoşbəxtdir.

İndinin unudulması mənim ürəyim üçün bayram idi. Bənövşə təpəciklərin arasında bitdiyi kimi, bu, acı xatirələrimdə dolaşan şirin təəssüratlar idi. Tərk edəcəyim Xəzər dənizini axıncı dəfə seyr edirdim. Sabah mən ona axıncı dəfə: “Əlvida, Xəzər!” – deyəcəyəm. Ey

qonaqsevmez tənha və dərddli Xəzər! Səni təəssüflə tərk edirəm. Sən fikir və düşüncələrimin sadıq həmdəmi, hisslərimin yaxın və inanılmış sirdaşı idin. Sahilində olarkən sənin dalğaların göz yaşlarımı alıb hara isə aparırdı. Mən adamlardan uzaqlaşmaq istəyəndə, xüsusilə, qəhərlənəndə sənə pənah gətirirdim. Ürəyimdə qopan tufanı yalnız sənin fərtınalarının səsi sakitləşdirə bilirdi. Bəli, insan təbiətin əzəmətli səsi qarşısında susur. Bu səs həm tanış, həm də anlaşılmazdır.

Yox, yox, mən burada Xəzər haqqında küfr danışdım. Lap pisi odur ki, bayağılığa uyuram. Mən səni çox gözəl başa düşürdüm, çox vaxt qəlbim sənin sularına baş vurur, sən isə onu nəvazişlə, ana kimi ağuşuna alıb uyudurdun. Qulağıma qədim əfsanələr pıçıldayırdın. Gözlərim sularının dərinliyində sənin gizli sirlərini axtarırdı. Ləpələrin qumlu sahillərində və qayalarında yazdığı heroqlifləri çox rəvan oxuyurdum. Çox tərifli, lakin əbəs fikirlərimin, qürurumun baharı Xəzər! Səni müfəssəl öyrənməyib, fikirlərimi pünhan saxladım, sirlərini açmadan səni tərk edirəm. Sən ürəyini heç kəsə açmamısan. Sənin sirlərini öyrənmək istəyənlər mavi sularının dərinliklərində qərq olurlar. Göylər kimi sən də elm aləmində öyrənilməmiş qalırsan. Onun kimi səni də bizi tez-tez çaşdıran və hərdən bizə xəyanət eləyən idrakımız vasitəsilə öyrənə bilərdik. İnsan yer kürəsini öyrəndi və gözlərini teleskopla silahlandıraraq, fəzada kəhkəşanları tədqiq etdi. Nəhəng Saturn planetinin parlaq hissəsini görə bildi. Bəs hansı göz, ey dəniz, sənin dərinliklərinə baxa bilib? Sənin ismət çadranı qaldıran olubmu? Yazıq insan, bədbəxt və zəif məxluq, sən dəniz sahilindən balıqqulağı yığır, mirvari və kəhrəba tapmaq üçün baş sındırmalı olursan. Nə isə, hər yerdə həmişə dənizi sevmişəm; onun sakitliyini, ulduzlu səmaları güzgü kimi əks etdirən ləpələrini sevmişəm. Mən sevirəm onun mavi sularının dərinliklərində həyat uğrunda gedən mübarizəni, hər şeyi cana gətirən, təmizləyən təlatümünü; mən sevirəm onun göylərdən yerə enən və orada öz acısını, kədərini unudan dumanını, çəninini. Lakin fərtınasını, tufanını daha çox sevirəm.

Mən günəşin qara buludları parçalayıb çilçırağa qərq etdiyi, nəm sahillərə qaçan və orada döyüşüb yorulmuş kimi acığından və ya hirsindən qızaran, alışıb-yanan və od götürmüş saçlarını söndürmək üçün sənin dalğalarına baş vurmasını sevirəm. Dağ böyüklükdə olan

bəzi dalgaların delfinləri keçməyə çalışır, qaranquşlar kimi qanadlanırlar. Elə dalgalar da var ki, torpaqdan ayrılıb gələn, suları yarıb keçən gəmilərə paxılıqdan qılgıcım topası kimi hücum edir. Məğrur və nəhəng gəmi cəsarətlə irəliləyərək dalgaları kəsir, sındırır, yox edir. Belə hallarda yaxınlaşan əzəmətli gəminin qorxusundan dalgalar ram olur, gülümsəyir və öz qalibinin ayaqları altında toz kimi dağılır.

Mən həmçinin tufanı, ayın buludlar arasından göründüyü gecələri sevirəm.

Bu vaxt Osyon qəhrəmanları özlərinin alınları almaz kimi parıldayan ağ və boz atlarının üstündə dəstə ilə dayandıqları kimi dalgalar şahə qalxırlar. Onlar ölüm-dirim döyüşünə girir, bir-birini izləyir, birləşir, bir-birinin üstünə qalaqlanırlar, od saçır və qarşılıqlarına çıxan başqa dalgalara dəyib parçalanırlar. Bu dalgaların ortasından birdən-birə burulğan qalxır. Buluda bürünmüş bu dəhşətli təbii fəlakət dənizi ağ köpüklərə qərq edir. Sanki, daha bir həmlə olsa, fəlakətə uğrayacaq. Lakin sıx buludların arasında ildırım çaxır, göy guruldayır, bu maye nəhəng zərbədən iki yerə bölünür, sakitləşir və əvvəlki yerinə qaydır.

Mən öz sahəsini genişləndirməyə ona mane olan sahil qayalarına qarşı dənizin acizənə acıqlanmasını da sevirəm; qayalara qarşı fısqırılıqlı ilanlar kimi başlarını qaldıran dalgalar, it kimi onların yamaclarını yalayaraq geriye çəkirlər. Lakin çox keçmir ki, onlar daha qeyzlə qayaların üstünə yenidən hücum çəkirlər: ulayaraq, pələng kimi nərə çəkərək onları parçalamaq istəyirlər. Sonra isə riyakar adam kimi onu dağıdıb parçalaya bilmədiklərini görüb, qayaları yuyub təmizləməyə başlayırlar; qoparıb tökür, yonur, zamanın qayalarda açdığı yaraları bu dalgalar yenidən təzələyirlər. Dalgalar yorulmaq bilməyən bir qoç kimi arası kəsilmədən zərbələr endirir, Nuh əyyamında olduğu kimi yer kürəsini mümkün qədər çox su altında saxlamağa çalışırlar.

Dayan, əl saxla, Saturn! Sən öz doğma balanı məhv etməyəcəksən ki! Sən ona ancaq bədən vermişən. Yaradan isə can vermişdir, deməli, o insandır. Bundan sonra dönüb yenidən sən qurbanın ola biləmi?

Bəli, mən dünyaya göz açandan çox dənizlər görmüşəm; onların hamısını sevmişəm və heyran olmuşam. Lakin səni, ərköyün Xəzər, mən səni onların hamısından daha artıq bir məhəbbətlə sevecəyəm.

Pis günümdə mənim yeganə sirdaşım sən oldun; sən mənim həyatımı və canımı qorudun. Sən olmasaydın, qəzaya uğramış gəmi kimi, heç kəsə gerek olmayan bir şey kimi insan ayağı dəyməyən sahillərə atılıb qalardım. Kimsəsiz, görəksiz, tərkl olunmuş adam kimi düşünərdim ki, meşələrdə ov eləmək və ya biçinə getmək mənə bir daha müyəssər olmayacaq. Ey dəniz! Mən buraya sənin inci və mirvarilərini axtarmağa gəlməmişdim. Mən sənin sahillərinə nə xəzinə xatirinə, nə də susuzluğumu söndürmək xatirinə gəlmişdim. Əsla yox! Mən səndən həyatı öyrənmək üçün məsləhət almağa, sahilində hissələrimi sakitləşdirməyə gəlmişdim. Mən, ümumiyyətlə, səni fəth etməyi yox, sənə yaxınlaşmağı arzulayırdım. Sən mənə elə şirin və böyük görünürdün ki, elə bil, torpaq oğlu Ürək göylər qızı Xəyal ilə indicə birləşmişdir. Sənin sahillərində insan oğlu öz ələminə qapılmağıma mane ola bilmir... Sən mənim ruhumu oxşayırdın, ürəyimdə xüsusi yerin vardı. Mən sənin sevinclərlə dolu sularına baxdıqca xəyala dalırdım. Səninlə mənim aramdakı məsafə yox olurdu; həyatın şirin və təbii sevincləri arasında özümü unutduqca dəqiqələr saata dönürdü.

Həm də hiss edirdim ki, talelərimizə görə də bir-birimizə yaxıniq; sənin suların başqa okeanların suyundan daha acı və təlatümlüdür.

Ey qəfəsə salınmış quş kimi çırpınan Xəzər! Sən başqa dənizlərlə birləşə bilmədiyinə görə heyifsilənir, köksünü ötürürsən; sən çəkilmə və qabarmanın nə olduğunu bilmirsən; ən güclü həmlələrinlə belə yeraltı qayalarını dəf edib, köpüklərini əsrlərin səni saldıqı çərçivədən kənara ata bilmirsən; bir Allah bilir, qarnına axan bu qədər çayların suyunu neyləyirsən? Əvəzində havaya az miqdarda od və palçıq atırsan. Bunlar heç vaxt qayıdıb sənin yeraltı vulkanlarına daxil ola bilmirlər; kim deyə bilər ki, adları belə unudulmuş neçə-neçə xalq sənə sahillərinə gəlməmiş və onu qarış-qarış gəzməmişdir? Neçə-neçə insanı öz qoynuna almış, onların izlərindən isə heç bir əsər-əlamət saxlamamış; təkcə hərdənbir dalgaların sahillərinə atdığı şeylərdən bilmək olar ki, sənə qoynunda nə qədər qiymətli sərvətlər gizlənmişdir.

Ey dəniz, sənə alınıdakı qırıqlar qətiyyətlə əsrlərin qırıqları deyil. Bunlar ilahi hissələrin təlatümləridir. Tufan başlayanda sən qaynayır, daşır və dəhşətli olursan; lakin, hərdənbir, sən də sakitləşirsən. Belə hallarda Günəşin şüalarına və insan baxışlarına öz sularında çimməyə,

ləpələrinin pıçılıtları altında, ana öz körpəsinə layla çalanda körpə uyuduğu kimi yuxuya getməyə imkan verirsən...

Bəli, qəmgin dəniz! Mənim də bir çox xasiyyətlərim səninkinə oxşayır, elə sənin də mənimlə uyğun cəhətlərin vardır. Lakin sənin nə azad istiqamətin, nə də əşyalar haqqında təsəvvürün vardır. Sən necə varsan, elə olmalısən, başqa cür ola da bilməzsən. Lakin mən dönüb başqa cür də ola bilərəm. Bayronun təbirincə desək: "Topladığım böyürtkənlərin hamısını mən öz əlimlə yetişdirmişəm. Onları yığarkən, əkdiyim böyürtkənlər əllərimi yaralayır və qanımı axıdır. Mən əvvəlcədən bilirdim ki, əkdiyim bu ağac hansı meyvəni verəcək".

Ulduzların cazibədarlığı onların parlaqlığındadır. Dəfnə ağacı şərəf, palıd ağacı məğrurluq, gül-çiçəklər isə ətir saçmaq rəmzidir. Təkcə mən bilirəm ki, kol-kosun bəhrəsi, böyürtkənin çələngi nədir.

Di yaxşı, əlvida, Xəzər dənizi! Bir daha əlvida! Mən səni görməyi o qədər arzulamışdım ki! Nəhayət, istəyimə nail oldum. Səni təəssüflə tərk edirəm və səni bir daha ancaq və ancaq sahillərini genişləndirib, mənim vətənimə qədər uzananda görmək istərdim!

Mən axırıncı dəfə sənin özündən çıxmağını, təlatümlərini və dəhşətli mənzərəni gördüm. Gücünə heyran oldum. Sənin dalgaların şahə qalxıb, böyük və geniş axınla sahilə yuvarlanırdı, divarlara və sahil qayalarına çırpılır, sahil qumlarını yuxarı qaldırırdı. Küləklərlə göyə sovrulan sənin o gözəgörünməz zərrəciklərin sıx, parıldayan dumana çevrilərək dənizin üzərinə qalxır, bulud kimi rəngdən-rəngə düşür, gah yaşıl, gah mavi olur, gah da parıldayıb tutqunlaşırdı.

Mən axır ki, səni tərk etməyə özümdə qüvvə tapa bildim, ey dəniz! Mənə elə gəldi ki, sənin pıçılıtların küləyin səsi ilə birləşib mənə öz şikayətini ifadə edirdi; elə bil, sənin dalgaların körpə qardaşlar kimi xahiş edirdilər ki, onları tərkimə alıb özümə aparım.

Atın cilovunu buraxan kimi o, məni bir sıçrayışla sahilə çıxardı.

Ey dəniz, mən İskəndər və Xosrovun şəhərinə daxil olanda sifətim tutqun idi, lakin onun tutqunluğu sənə görə deyildi!"

Görəsən, bu sətirlərin Bayron tərəfindən yazıldığını deməyəcəklərimi? Lakin bu sətirləri yazan adamın adı bizdə heç məlum deyil!

Yaddan çıxarılmış bu adamı tanıtmmaq üçün əlimdən gələni edəcəyəm. O, buna layıqdır. O, Bestujev-Marlinskidir.

VİKTOR HÜQO
(1802–1885)

UŞAQLIQ

Uşaq mahnı oxuyurdu, heydən düşmüşdü ana, –
Can verirdi, baş enmişdi gen sinəsinə,
Ölüm başının üstə çapırdı dörd bir yana,
Qulaq verdim xırıltıya, mahnı səsine.

Uşaq beş yaşındaydı, pəncərənin önündə
Gülüş, oyun... unutturur olub-keçəni.
Bu tiflin, bu məxluqun mahnı dilində,
Ana isə öskürürdü bütün gecəni.

Sal kilsə daşlarının altda uyudu ana,
Uşaq şən qəhqəhəylə mahnı oxudu yenə.
Kədər özü meyvədir, Tanrı qıymaz ki, ona –
Zəif budaq üstündə böyüyə, budaq sına...

ƏKİNCİ

Hələ ala-toran... qapı ağzında
Oturmaq qəlbimi qanadlandırır...
Gündüzün bu qısa, azacıq ömrü
İşin son ömrünü işıqlandırır...

Dumana bürünmüş gen tarlalarda
Baxıram, üst-başı nimdaş bir qoca
Səpir ovuc-ovuc arzularını –

Gələcək məhsulu şırım boyunca.
Onun hey uzanan qara kölgəsi
Şumluqda kök atmış, sanki, qovaqdır.
Səpin qurtarmasa, elə bilirsən,
Gündüzü yolundan saxlayacaqdır.

Gah gedir, gah gəlir böyük səhrada,
Uzağa tullayır toxumluq dəni;
Əl-ayaq eyləyir... yenə işdədir,
Sanki, şahid tutub özünə məni...

Gecə örpəyini açdığı anda
Şən nəğmə aləmi başına alır.
Zəhmətkeş, işgüzar bu əkinçinin
Səsi ulduzlara qalxıb ucalır...

BARRİKADA ÜZƏRİNDƏ

Küçələrin daş gözündən insan qanı sellənir.
Barrikada qanla dolur, barrikada göllənir.
On iki yaşlı bir uşaq hiddətindən qaralmış...
– Kommunarsan?
– Kommunaram, səbrim daha daralmış!
– Hünərə bax, – zabıt coşur, – güllələyin tez bunu!
Uşaq duyur lülələrin qanlar saçan odunu.
Adamları basıb əzir uçurulmuş divarlar.
– Cənab zabıt, izin verin, bircə kəlmə sözüüm var,
Anam gözüyolda qalıb, onu görüm, qayıdım.
Qolumdakı bu saati ona verim, qayıdım.
– Aha!.. Qorxaq!..
– Mən qorxuram!..
– Bəs, hardadır xaraban?..
– O fontanın yanındadır anam, cənab kapitan.
– Rədd ol, axmaq! Uşaq gedir bir dar küçə boyunca.

Kommunanın cəlladları qaqqıldayır doyunca.
Şəhidlərin ah-naləsi bu gülüşdə əriyir.
Uşaq gəlir, bu nəşəni arxasınca sürüyür:
Mən Viala nəslindənəm, qorxudarmı söz məni?!
Divar uçsun qoy üstümə, güllələyin siz məni!..

JERAR DE NERVAL

(1808–1855)

DAYANACAQ

Səfər vaxtı ən gözəl yer dayanacaqdır,
İki mənzil arasına aləm düzülür.
Atlar çəkir, yol uzanır, qamçı səslənir,
Göz görməkdən doyur, bədən üzülür.

Dayanacaq – gözoşşayan gözəl bir çəmən,
Əlvan gül-çiçəyə bürünüb aləm.
Qovaq kölgəsində bulaqlar sızır,
Yolun yorğunluğu uçar gözündən.

Uzan bu çəməndə, həyatı dinlə,
Ləzzət al güllərin tərəvətindən,
Göyü heyran-heyran süzdüyün zaman
Bir səda gələcək yerdəkilərdən:
“Yolçu yolda gərək, getdik, ay adam!”

LÜKSEMBURQ XIYABANI

Bir qız çıxdı yoluma,
Süzdü qaranquş kimi.
Əlində əlvan çiçək,
Dilində şirin nəğmə,
Oda saldı qəlbimi.

Bəlkə, onu gəzmişəm,
Sınayıb neçəsini.

İndi bircə baxışla,
 İşığa qərq edəcək
 Ömrümün gecəsini.
 Heyif, keçib gəncliyim,
 Çoxdan vidalaşdığım
 Şirin bir xəyaldı bu.
 Gənclik, gözəllik olur
 Qocalığın arzusu...

SONET

Bir sığırçın kimi o, kefə uydu –
 Qayğısız, incəqəlb, həyata vurğun.
 Gah da qəmə batdı fikirli, durğun
 Və bir gün qapının zəngini duydu...

O möhlət istəyib zalım ölümdən
 Bitirdi yarımçıq qalan nəğməni
 Və soyuq tabuta uzanıb həməni
 Titrədi, əbədi susdu bədəni.

Çalışdı çox bilsin, heç nə bilmədi
 Tarix şahiddir ki, o, tənbel idi –
 Tez-tez quruyardı mürəkkəbqabı.

Nəhayət, həyatdan bezdi, yoruldu,
 Son sözü “mən niyə gəlmişdim?” oldu –
 Köç etdi dünyadan bir qış axşamı.

ALFONS DODE

(1840–1897)

BALACA MADU

Moronvalın elanı belə idi: “Moronval gimnaziyası Parisin ən gözəl hissəsi olan Monten küçəsindəki 25 nömrəli evdə yerləşir. Gimnaziyada ev tərbiyəsi verilir. Böyük bağı vardır. Şagirdlərin sayı məhduddur. Fransız tələffüzü kursu keçilir. Xarici və ya əyalət şivəsi islah edilir...”

Əlbəttə, Monten küçəsinin çox gözəl olduğunu və bu küçədə yaşamağın adama çox xoş gəldiyini inkar etmək olmazdı. Bu küçənin bir başı Sena sahilinə, o biri başı isə qıraqlarında güllər əkilmiş fəvvarələrin olduğu meydana çıxırdı. Ancaq bu küçədə nə isə bir qəribəlik və səliqəsizlik var idi; elə bil, bu küçəni tələsik salmışdılar və onu tikib başa çatdırmamışdılar.

Aynalı pəncərələri, açıq ipək pərdələri, qızıl suyuna çəkilmiş kiçik heykəlləri olan böyük evlərin yanında keçmiş şəhərtrafi tikintilərdən təkcə karet ustalarının çəkicinin və dəmirçilərin gürzünün səsləndiyi daxmalar qalmışdı. O vaxt bu küçədə iki-üç palçıqlı döngə var idi, elə bilirəm ki, bu döngələr indi də qalır; onların zavallı görkəmi ətrafdakı dəbdəbəyə uyğun gəlmirdi.

Bu döngələrdən biri Monten küçəsindəki 25 nömrəli evin qarşısına çıxırdı və bu küçə “On iki evlər” döngəsi adlanırdı.

Qızıl hərflərlə yazılmış gözəl lövhədə bildirilirdi ki, Moronvalın məktəbi burada yerləşir. Ancaq addımını döngəyə qoyan kimi adamın ayaqları qara, üfunətli və qurumayan palçığa bulaşırdı. Döngənin ortasından axan qanov, asma fənər, hər iki tərəfdəki daxmayaoxşar evlər – bütün bunlar, elə bil, adamı qırx il geriye, Parisin keçmişinə aparırdı.

Ariq və hündürboylu bir kişi hər gün, gündə bir neçə dəfə cəld

addımlarla buradan keçib-gedirdi. Onun düz saçları çiyinlərinə dəyirdi, enli kənarlı şlyapasını peysərinə tərəf itələmişdi. Dalınca beş-altı oğlan uşağı gəlirdi. Onların müxtəlif rəngə – ya mis kimi qırmızı, ya da tünd-qara rəngə çalan dərisi adamı heyrətə salırdı. Bu arıq oğlanların hamısı nimdaş gimnazist forması geyirdi.

Uşaqları gəzməyə gimnaziyanın direktoru Moronvalın özü aparırdı; gimnaziya oxuyan müxtəlif rəngli bu uşaqlar boş-boşuna ora-bura qaçırdılar. Gimnaziya məşğələlər qaydasız gedirdi. Onun qərribə müəllimləri də, elə bil, “On iki evlər” döngəsinin boyuna biçilmişdi.

Tutqun, qarlı və soyuq səhər idi. Bu vaxt xanım de Baransinin kareti Monten küçəsində, Moronval gimnaziyasının qızıl suyu ilə yazılmış lövhəsinin lap qarşısında dayandı.

Döngə boş idi, ipdən asılmış fənər yellənərək cırıldayırdı; taxta daxmalar, pəncərə şüşələrini əvəz edən çirkli kağızlar, elə bil, kiflə örtülmüşdü. Hər şey torpağa yatmış idi, elə bil, daşqın olmuş, ya da yaxınlıqdan keçən kanalın suyu hər tərəfə hopmuşdu.

Xanım de Baransinin qulluqçusu Konstan bir əlində çətirini tutub, o biri əlilə də Cekdən yapışb yeri yirdi.

Onlar “On iki evlər” döngəsinin qarşısında ayaq saxladılar.

Ev döngənin lap axırında idi, bura olduqca darısqaldı. Rəngi solmuş yaşıl küçə qapısının üstündən görünən ağacların quru, qaralmış budaqları, elə bil, soyuqdan titrəyirdi.

Konstan qapının zəngini bərk-bərk döyərək dərin sükutu pozdu.

Zəngin səmindən Cekin canına üşütmə düşdü, dəstə ilə ağacın üstünə qonmuş sərcələr – qışda dən çətin tapılanda onlar həmişə bir yerdə olurlar – diksinib, qonşu damın navalçasına qondular.

Qapını heç kəs açmadı, onun ağır layları arxasında kimsə pıçıl-daşırdı, ancaq birdən qapının dəmir barmaqqlıqlı pəncərəsindən bir zəncinin sifəti – qalın dodaqları, iri ürkək gözləri, donuq təbəssümü göründü.

– Moronvalın gimnaziyası buradırmı? – Konstan soruşdu.

Qıvrımsaçlı zəncinin başı çəkilib getdikdən sonra onun yerində qəhvəyi rəngli, qıyqacı gözlü, enlisifət bir oğlan göründü; bu uşaq da gülümsəyirdi və maraqla bayıra baxırdı, ancaq qapı yenə bağlı idi.

Konstanın artıq səbri tükənmişdi, bu vaxt kiminsə bərk qışqırdığı eşidildi:

– Meymunlar, qapını niyə açmırsınız?

Yenə də qəribə pıçıltı düşdü. Kimsə paslı qıfılın açarını tələsik burdu, sonra isə zərbə, söyüş, dalaşma səsləri eşidildi. Nəhayət, qapı açılanda Cek hürkmüş sərcələr kimi müxtəlif tərəfə qaçısan uşaqları ancaq arxadan görə bildi.

Qapının ağzında hündür, arıq adam dayanmışdı; onun arıq boynu ağ yaylıq ilə sarınmışdı, elə buna görə də sifəti tutqun və bozarmış kimi görünürdü.

Cənab Moronval Konstanı səmimiyyətlə içəri dəvət etdi, qolunu ona uzatdı və onlar Cek ilə böyük bağın içindən keçib-getdilər. Boş xiyabanlar və gülləri solmuş ləklər qış günündə daha da ürəksızıcı görünürdü.

Onlar xiyabanların birində qırmızı jilet geymiş zənci oğlanla rastlaşdılar; onun əlində süpürgə və kömür vedrəsi var idi. Oğlan qorxa-qorxa və ehtiramla Moronvala yol verdi, o isə gedə-gedə əmr etdi:

– Qonaq otağına od gətir!

Zənci oğlan elə qorxdı ki, guya, dedilər qonaq otağında yanğın olmuşdur. Halbuki ona buxarını tez-cə qalamağı tapşırıdılar.

Əmr nəhaq yerə verilməmişdi.

Böyük qəbul otağı çox soyuq idi. Onun solğun döşəməsi o qədər silinmişdi ki, donmuş, sürüşkən gölü xatırladırdı. Hətta mebellər də soyuqdan qorunmuş kimi köhnə, həddindən artıq böyük örtüklərə bürünmüşdü. Elə bil, xəstələrə xalat geyindirmişdilər.

Ancaq Konstan nə köhnəlib dağılan divarlara, nə də şüşəbəndə bənzəyən və çox kasıb bəzədilən geniş qonaq otağına fikir verirdi.

Xanım de Baransinin xidmətçisinə özünü xanım yerinə qoymaq böyük ləzzət verirdi.

O sevinirdi; ona elə gəlirdi ki, uşaqlar burada, açıq havada yaylaqda olduğu kimi sərbəst yaşayırlar.

– Bura lap yaylaq kimidir, – deyə Moronval lovğalıqla bildirdi.

Yoxsul evlərdə gözənilməz qonaqlar gələndə hamı özünü itirir, hər şey bir-birinə qarışır. Burada da bir anlığa belə oldu.

Balaca zənci buxarında od qalayırdı. Cənab Moronval yad qadına

ayaqlarını qoymaq üçün balaca skamya verdi. Nəhayət, qonaqların gəldiyini eşidən xanım Moronval təzim edərək içəri girdi.

O, Ceki yanına çağırıb əlini başına çəkdi və dedi ki, onun gözləri çox gözəldir.

– Lap elə bil, anasının gözləridir, – Moronval Konstana baxıb arvadının sözlərini təsdiq etdi.

Konstan etiraz etməyi fikrinə belə gətirmirdi, ancaq Cek çox qəzəbləndi və az qala, ağlaya-ağlaya çıxırdı:

– Bu, mənim anam deyil! Dayədir!

Bundan sonra xanım Moronval Konstanla soyuq danışmağa başladı, bunun nəticəsində də gimnaziya, az qala, zərər çəkəcəkdi. Xoşbəxtlikdən, onun əri qonaqla daha yaxşı rəftar etməyə başladı, çünki o başa düşdü ki, ağa uşağını pansiona gətirən bu xidmətçi qadının evdə böyük nüfuzu var.

Konstanın davranışı onun fikrini təsdiq etdi. O, hündürdən danışdı, özünü yüksək tuturdu və demək istəyirdi ki, gimnaziyanı seçməkdə ona etibar etmişlər. O, öz xanımı haqqında elə himayəçi tonla danışdı ki, Cek lap diltor olmuşdu.

Söhbət təhsil haqqı üzərinə gəldi: lazım olan şeyləri almaqdan başqa ildə üç min frank verməli idilər.

Konstan dedi ki, pul məsələsinin onun üçün o qədər də əhəmiyyəti yoxdur. Təki uşaq yaxşı təhsil alsın.

Xanım Moronval başını dik tutaraq dedi:

– Bunun üçün narahat olmaq lazım deyil...

Onun əri isə əlavə edib dedi ki, o, gimnaziya ancaq məşhur əcnəbiləri, çox hörmətli şəxslərin, knyazların uşaqlarını qəbul edir. Bu saat onun yanında hətta vəliəhd, Daqomeya¹ kralının doğma oğlu tərbiyə alır. Konstan bundan hədsiz dərəcədə sevindi:

– Kral oğlu!.. Eşdirsinizmi, cənab Cek, siz kral oğlu ilə birlikdə tərbiyə alacaqsınız!

– Bəli, əlahəzrət Daqomeya kralı öz əlahəzrət oğlunun tərbiyəsini mənə tapşırırmışdır, – deyərək Moronval lovğalıqla davam etdi. – Mübaliğəsiz deyim ki, mən onu hərtərəfli adam etməyə nail olmuşam.

¹ Daqomeya – Qərbi Afrikada dövlət

Bəs o küncdə od qalayan balaca zənciyə nə oldu? O, niyə birdən belə həyəcanlandı, içərisi kömürlə dolu vedrəni nə üçün belə taqqlı-tıyla çəkdi?

– Mən də, burada iştirak edən xanım Moronval da ümid edirik ki, gənc kral öz atasının taxtına sahib olandan sonra bizim yaxşı məsləhətlərimizi, Paris müəllimlərinin mehriban rəftarını, onların qayğısı sayəsində keçirdiyi gözəl illəri yada salacaq.

Bu vaxt balaca zənciyə baxan Cek çox təəcübbləndi. Zənci balası buxarıdan aralanmadan birdən dönüb həyəcanla qıvrımsaçlı başını oyan-buyana tərپətdi və gözlərini elə dolandırdı ki, qarası gedib ağı göründü. Elə bil, bununla o, öz etirazını bildirir və Moronvalın sözlərini qəti rədd edirdi. Onun dediyi bu deyildimi ki, kral oğlu Moronvalın gimnaziyasında heç bir yaxşı məsləhət almamışdır və ona heç bir damcı da minnətdar deyil?

Ancaq balaca qul bunları haradan biləydi!

Moronvalın dəbdəbəli sözlərindən sonra Konstan, adətən, üç ay üçün əvvəlcədən pul verməyə hazır olduğunu bildirdi.

Moronval qəşəng ədayla əlini yelləyib “gözləmək də olar” demək istədi.

Gözləmək isə, əksinə, heç cürə olmazdı.

Köhnə mebel, malası tökülən divarlar və cırıq xalçalar, xülasə, bütün evin görkəmi bunu təsdiq edirdi; Moronvalın qara, köhnə kostyumu, onun arvadının çox geyilməkdən parıldayan paltarı da göstərirdi ki, gözləmək olmaz.

Cənab və xanım Moronvalların qeyd kitabı ardınca qonşu otağa necə tələsik getmələri də bunu aydın göstərirdi. Onlar öz yeni şagirdlərinin fəmiliasını, yaşını və gimnaziyaya daxil olması vaxtını cildi nəfis, bir neçə düyməsi olan kitaba qeyd etməyə çox tələsir-dilər.

Bu mühüm məsələlər həll edildiyi zaman balaca zənci heç bir işi olmadığını baxmayaraq, buxarının qarşısında sallağı oturmuşdu.

Uzun pəhrizdən çıxan mədə qida qəbul etmədiyi kimi, buxarı da bayaq alışmaq istəmirdi. İndi isə buxarının alovu odunları acgözlüklə yalayaraq yandırır, qəribə şəkillərə düşən və guruldayan qırmızı alov dillərini üfürüb alışdırırdı.

Zənci balası başını yumruqları arasına alıb ovsunlanmış kimi göz-lərini qırpmadan alova baxırdı.

O, xəfifcə gülərək gözələrini geniş açmışdı. Elə bil, isti və işıq özünə yığırdı. Zənci balası bərk üşüyürdü. Buna görə də, az qalırdı ki, özünü buxarının içərisinə atsın. Bu vaxt küçədə, tutqun havada ağ qar dənələri uçuşurdu.

Ceki qüssə бүürüdü.

Moronvalın üz-gözündən zəhrimar yağdı. Oğlan hiss edirdi ki, artıq onu anasından ayıraraq bu qərribə gimnaziyaya atmışlar. Dünyanın bütün guşələrindən buraya toplaşan oğlanlar doğma yurdlarından ayrı düşükləri üçün qüssə çəkirdilər.

Birdən qapı bərkdən açıldı, astanada alçaqboylu, kök, enlikürəkli, haçasaqqallı bir kişi göründü. Onun başında qara fətrdən şlyapa var idi.

Moronval təkəbbürlə onu Konstana təqdim etdi:

– Cənab Labassendr bizim nəğmə müəllimidir!

Labassendr iki-üç dəfə təzim etdi, sonra özünü göstərmək üçün balaca zənciyə bir təpik ilişdirdi, o da kömür vedrəsini götürüb din-məzcə bayıra qaçdı.

Qapı yenə də açıldı, içəri qoca, çirkin, duzsuz bir kişi girdi, onun kosa üz-gözündən biclik yağdı, saçları çallaşmışdı; qabarıq şüşəli eynək taxırdı, boğazına kimi düymələnmiş uzun pencəyi bütün uzağı görməyən pinti adamlarda olduğu kimi ləkə-ləkə idi. Bu, riyaziyyat və təbiyyat elmləri müəllimi doktor Girş idi.

Onun üst-başından qələvi iyi gəlirdi; apardığı kimyəvi təcrübələr nəticəsində barmaqları göy qurşağının bütün rənglərinə: sarı, yaşıl, göy, qırmızı rənglərə bulaşmışdı... O, buxarının qarşısında oturmuş nəğmə müəlliminə yanaşdı. Onlar salamlayıb, bir-birini xoş nəzərlərlə süzdülər.

Konstan ilə Moronvalların söhbəti qurtarandan sonra direktor öz yeni şagirdinə yaxınlaşdı, yanağından tutub səmimiyyətlə sıgallayaraq dedi:

– Bəsdir, bəsdir, cavan dostum! Qaşqabağını tökmə!

Doğrudan da, Cek, Konstan ilə görüşüb ayrılanda gözələrinin yaş ilə dolduğunu hiss etdi. Yox, Cek onu sevdiyi üçün ağlamsınmırdı. Oğlan ona görə tutulmuşdu ki, Konstanı öz evlərinin adamı kimi

taniyirdi. Konstan həmişə onun anası ilə bir yerdə olardı. Buna görə də ona elə gəlirdi ki, o gedəndən sonra əli anasından tamamilə üzüləcəkdir.

– Konstan, Konstan... – o, astadan təkrar edib onun tumanından yapışmışdı, – anama deyin, mütləq gəlsin.

– Hə-hə, o gələcək, Cek, ancaq ağlama!

Oğlan ağlamaq istəyirdi, ancaq ona elə gəlirdi ki, hamı ona baxır, buna görə də özünü saxlayırdı.

Cek istər-istəməz onu bura gətirmiş, zəhləsi gedən xidmətçinin tumanından tutub deyirdi:

– Ona deyin qoy gəlsin... Deyin gəlsin!..

Qapı Konstanın arxasınca bağlananda Cek başa düşdü ki, artıq qayğısız uşaqlıq günləri ötüüb-keçdi, bu xoş günləri bir daha görməyəcəkdir...

Əgər Moronvalın gimnaziyası yenə də qalırsa – buna mən heç şübhə etmirəm – onda mən ictimai sağlamlığı qoruyan komissiyaanın nəzərinə çatdırmaq istəyirəm ki, heç vaxt uşaqları bu məktəbin yataqxanası kimi sağlamlıq üçün zərərli olan, narahat, rütubətli yerdə yatırmasınlar.

Pəncərəsiz, lakin şüşə tavanlı uzun, birmərtəbəli binanı təsəvvürünüüzə gətirin. Bu bina bağın o başında idi. Bütün Paris bağlarında olduğu kimi onun da sarmaşıqla örtülmüş tutqun ürəksıxıcı divarları görünürdü. Onun kölgə saldığı yeri kif örtmüşdü. Rütubətli dortuarın yanında möhtəşəm evin arxasında tövlə var idi. Gecə-gündüz oradan at ayaqlarının səsi və nasosdan daim axan suyun şırıltısı eşidilərdi. Buna görə də adama elə gəlirdi ki, binanın yarıya qədər kif ilə örtülmüş divarlarından su sızır.

Bura həmişə rütubətli idi, ancaq ilin fəslinə görə gah soyuq, gah da lap isti olurdu, yay vaxtı şüşə tavan hədsiz dərəcədə qızır, gecə hava soyumağa başlayanda istini içəri verirdi, bu zaman binanın içərisindən hamamda olduğu kimi buxar qalxırdı. Bundan başqa, qoca sarmaşığın yarpaqları üzərində geizən cücülər axşam tavanın işıq gələn şüşəsinin üstünə qonur, yarıqlardan keçib binanın tavanında xışiltı və vıziltı sala-sala belədən-belə qaçır, hərdən uşaqların yatağına düşürdü...

Qışda daha pis olurdu. Həm ulduzlar görünən tavandan, həm də

deşik-deşik olmuş arakəsmədən soyuq gəlirdi. Nazik döşəmə də yel çəkirdi. Düzdür, yorğanı başına çəkib yumaq kimi yumurlanandan, dizlərini çənənə yapışdırandan iki saat sonra, nəhayət, qızışmaq olurdu.

Moronval öz “ata qayğıkeşliylə” o saat müəyyən eləmişdi ki, heç kəsə lazım olmayan, kənarda, zirzibil içərisində qalmış, üzərinə yağış və Parisin hisi tökülən bu anbar nəyə yaraya bilər.

– Bura dortuar olacaq, – o, tərəddüd etmədən qərara gəlmişdi.

Hər bir ağıllı adam başa düşürdü ki, buraya cəmi on çarpayı yerləşdirmək olar. Ancaq bura iyirmi çarpayı, üstəlik bir əlüzyuyan da qoyulmuşdu. Qapı ağzına köhnə bir xalça salınmış və beləliklə, dortuar hazır olmuşdu.

Bəs bunun nəyi dortuar deyil? Dortuar yatmaq üçün olan yerdir. İstiyə, soyuğa, bürküyə, cücülərə, nasosun şırıltısına, at ayaqlarının səsinə baxmayaraq, uşaqlar burada yatırdılar. Uşaqlar yel xəstəliyinə, bronxit xəstəliyinə tutulur, gözləri qızarır, ancaq gah kökslərini ötürüb, gah da qayğısız gülümsəyib möhkəm yatırdılar. Onlar oyunlardan, məşğələlərdən, qayğısız keçən gündən sonra olduğu kimi şirin yuxuya gedirdilər.

Ancaq Cek birinci gecə heç gözlərini də yummadı. Ömründə o, özgə evində gecələməmişdi; onun gecə lampası ilə işıqlandırılmış, sevimli oyuncaqları ilə dolu olan otağı düşdüyü bu qəribə, qaranlıq binaya heç də oxşamırdı!

Şagirdlər yerlərinə uzanan kimi xidmətçi zənci lampanı apardı və bundan sonra Cek yata bilmədi.

Yuxarıdan, üzərini qar basmış şüşədən zəif işıq düşürdü. Cek sıx sıralarla düzülmüş dəmir çarpayılara baxırdı. Ancaq yeddi-səkkiz çarpayıda adam var idi: bu çarpayılarda nəfəs almaqdan, xorultudan və boğuc öskürəkdən tərpənən bədənlər görünürdü.

Təzə şagirdə ən yaxşı yer verilmişdi, bura qapıdan o qədər də soyuq gəlmirdi, tövlədən də səs eşidilmirdi. Buna baxmayaraq, Cek isinə bilmirdi. Soyuq və öz aqibəti üçün keçirdiyi qorxu onu yatmağa qoymurdu. Bugünkü gün onun yuxusuzluqdan dumanlanan fikrində canlanmağa başladı...

Moronvalın boynundakı ağ yaylıq, onun nəhəng cırcıramaya oxşayan bədni, doktor Girşin qabarıq şüşəli qəribə eynəyi, ləkə

içində olan pencəyi – bütün bunlar oğlanın təsəvvüründə canlanırdı.

Uzaqdakı qüllənin saati on biri vurdu. Cekin yadına anası düşdü. İndi, görəsən, o nə edir? Yəqin, o ya baldadır, ya da teatrda. Bir azdan sonra o, xəzə бүрүнmüş halda evə qayıdacaqdır.

Nə qədər gec qayıtsa belə, həmişə Cekin otağının qapısını açar və onun çarpayısına yaxınlaşıb soruşardı: “Cek, yatmısan?” Hətta yuxuda olanda belə o, anasının burada, lap yanında dayandığını hiss edər və alnını anasının öpə bilməsi üçün ona tərəf çevirərdi.

İndi isə...

Gündüz çox qüssələndiyinə baxmayaraq, əyninə geydiyi zərbaftalı paltarı, kepkası yadına düşəndə özünə ürək verirdi və uzun, qırmızı qaytanlı göy şalvarı, nəhayət, onun çıpaq baldırlarını örtməyinə görə sevinirdi. Doğrudur, kostyumu əyninə bir qədər iri idi, ancaq onu bir az düzəltmək olardı: xanım Moronval onun bürmələrini sancaqlamışdı. Sonra o, başqa şagirdlərlə tanış olub oynamağa başlamışdı. Onlar özlərini qərribə və bəlkə, bir az kobud aparsalar da, bu uşaqlar xoşxasiyyət idilər. Uşaqlar bağda, təmiz, şaxtalı havada qartopu oynayırdılar. Bu oyun həmişə evdə saxlanılan zərif oğlana çox xoş gəlirdi.

Ancaq Ceki maraqlı hissi çox həyəcanlandırırdı – o, kral oğlunu görmək istəyirdi. Moronvalın dediyi kiçik Daqomeya kralı harada idi? Bəlkə, hələ tətildən qayıtmayıb? Bəlkə, xəstəxanada yatar?.. Onunla tanış olmaq, söhbət edib dostlaşmaq nə yaxşı olardı...

O, şagirdlərin səkkizinin də adını bilirdi. Ancaq onların heç biri şahzadə deyildi.

Düşüncələri Cekin yatmağa qoymurdu, o, yerində otərəf-butərəfə çevrilib direktorun mənzilindən gələn musiqi səsinə qulaq asırdı. Musiqinin səsi, nasosun şırlıtısı, at ayaqlarının tappıltısı – bütün bunlar “xoş” uğultu qoparırdı.

Budur, hər şey sakitləşdi. Yataqxana yuxuya daldı, tövlədən səs kəsildi, bu vaxt qar basmış qapı açıldı.

Əlində fənər tutmuş qara xidmətçi oğlan içəri girdi. O, cəld hərəkətlə özünü silkələyib üstündəki qarı çırpdı. Zənci oğlanın üstünü basmış qar onun qara rəngini daha çox nəzərə çarpdırırdı. O, belini

bükiüb çiyinlərini qaldıraraq çarpayıların arası ilə keçməyə başladı. Soyuqdan onun dişləri bir-birinə dəyirdi.

Cek məzəli oğlanı maraqla süzdü. Oğlanın divara düşmüş kölgəsi onun profilini uzadır, qabağa çıxmış dodaqlarını, yastı qulaqlarını, girdə başındakı keçə kimi qıvrım saçını əks etdirir, bütün nöqsanlarını daha da artırır.

Balaca zənci fənəri divardan asdı və bundan sonra dortuar lap gəminin kayutuna oxşadı. Oğlan ayaq üstə durub donmuş əllərini fənərə tərəf tutmuşdu. Onun simasında uşağa məxsus şən və səmimi bir ifadə var idi. Bu da Cekə çox xoş gəldi.

Zənci oğlan qızınırdı. O, titrəyə-titrəyə şüşə tavana baxıb mızıldanırdı: – Qala bax!.. Qala bax!..

Onun yumşaq danışığı, əcnəbi dilində çəkinə-çəkinə “qar” sözünü belə tələffüz etməsi, balaca zənciyə ürək yangısı və maraqla baxan Ceki həyəcanlandırırdı.

Oğlan bunu hiss etdi və pıçıldadı:

– Bəs sən, təzə gələn... niyə yatmırsan, musyö?

– Yuxum gəlmir, – Cek içini çəkdi.

– Dərd olanda, ah çəkmək yaxşıdır, – zənci oğlan nəsihətəedici tərzdə dedi. – Əgər fağır ah çəkməsə, yəqin ki, ölər.

O, yorğanı çarpayının üstünə sala-sala danışdı. Onun çarpayısı Cekin çarpayısı ilə yanaşı idi.

– Sən burada yatırsan? – Cek soruşdu. O, xidmətçinin şagirdlərlə bir otaqda yatmasına təəccüblənirdi. – Bəs döşəkağın hanı?

– Mənə döşəkağı yaramaz, dərim çox qaradır...

Bunu söylədikdə zənci balası xəfifcəsinə gülümsədi və soyuq olmasın deyərək, yarıpaltarlı yorğanın altına girmək istədi, ancaq nədənsə birdən dayandı, boynundan asılmış nazik fil sümüyünü dodaqlarına yaxınlaşdırdı və pərəstişlə öpdü.

– Nə qəribə medaldır! – Cek dilləndi.

– Medal deyil, – zənci etiraz etdi. – Mənim qri-qrimdir.

Ancaq Cek “qri-qri” barəsində eşitməmişdi, oğlan onu başa saldı ki, bu duadır, adama xoşbəxtlik gətirir. Bunu ona doğma vətəninə ayrılarkən Kerika xala bağışlamışdır. Onu xalası böyütmüşdür və inanır ki, tezliklə onun yanına qayıdacaqdır.

Balaca Cek də dilləndi:

– Mən anamın yanına qayıdan kimi.

Uşaqlar susdular: hərə öz Kerikasını xatırlayırdı.

Bir an keçdi, Cek yenə də soruşdu:

– Sənin ölkən gözəldir?... Haradadır, uzaqdadır?... Onun adı nədir?

– Daqomey, – deyə zənci balası cavab verdi.

Kiçik Cek yerindən sıçrayıb oturdu:

– Aha, deməli, sən onu tanımalısan!.. Yəqin, Fransaya sən onunla birlikdə gəlmisən?

– Kiminlə?

– Kral oğlu ilə... Sən ki kimin haqqında danışdığımı bilirsən, balaca Daqomeya kralını deyirəm...

– O mənəm, – zənci balası sadəcə cavab verdi.

Cek heyrətdən donub ona baxa-baxa qaldı. Cır-cındır geyinib əlində süpürgə və kömür vedrəsi bütün günü aralıqda əlləşən, stola yemək verən, qab-qacaq yuyan nökr kral imiş!

Balaca zənci zarafat etmək fikrində deyildi. Onun üzündə dərin bir qüssə var idi, sakit nəzərləri harasa uzaqlara dikilmişdi, elə bil, keçmişin və ya itirdiyi vətəninin mənzərələrini seyrə dalmışdı...

– Bəs niyə belə? – Cek heyrət və inamsızlıqla soruşdu.

– Bəli, belədir... belədir, – zənci balası danışdı. Birdən o sıçrayıb fənəri üfürməyə başladı. – Madu işığı yana-yana qoyanda müsyo Moronval hirsələnir.

Sonra o, öz çarpayısını Cekə tərəf çəkdi və dedi:

– Səni də yatdır... Daqomey deyəndə məni də yatdır... Qulaq as...

Balaca Madu öz kədərli həyatı haqqında danışmağa başladı.

Onu, atasının adı ilə Madu çağırırdılar. Onun atası məşhur cəngavər Rak-Madu-Gezo qızıl və fil sümtüyü ölkəsinin ən qüdrətli hökmdarlarından biri idi.

Daqomeya hökmdarı olan Madunun atasının topları, tufənglə və oxla silahlanmış minlərlə əsgəri var idi; onun özünün musiqiçiləri, kahinləri, rəqqasələri, dörd polk amazonkası¹ var idi. Onun böyük sarayı dəmir nizələr və balıqqulağı ilə bəzədilirdi. Döyüşdən sonra evin

---

¹ *Amazonka* – Qədim əfsanəvi qadın döyüşçülər

qarşı divarından adam başları asılırdı. Günəşin şüaları bu sarayın üzərinə düşərək onun üstünə həsir döşənmiş tava daşlarını və səkilərini yandırırды. Madu burada böyümüşdü. Amazonkaların başşısı Kerika xala ona qayğı göstərir və lap kiçik olanda belə yürüşə çıxan zaman onu özü ilə aparırdı.

Kerika nə qədər yaxşı idi! Kişi kimi ucaboy və qüvvətli idi, əyninə mavi, uzun paltar geyərdi. Çılpaq qollarına və baldırlarına şüşə muncuqlardan qolbaq keçirərdi, çiyindən asdığı oxqabının içində başına at tükü vurulmuş oxlar tərənərdi. Başına qoyduğu iki kiçik antilop buynuzu sıx və qıvrım saçları arasından aypara kimi görünərdi. O, fil ovlayanda və ya bir zərbə ilə düşmənin başına vuranda əli nə qədər sərrast və möhkəm olurdu! Bəzən Kerika çox qorxunc olurdu, amma öz kiçik Madusunu həmişə əzizləyirdi, ona kəhrəba muncuqlar və mərcan boyunbağlar, qızıl zər ilə həşiyələnmiş ipək şərf, ölkələrində pul yerinə işlənən balıqqulağı bağışlayırdı. O həmçinin Maduya qızıl suyuna çəkilmiş silah da vermişdi. Kerikaya elə gəlirdi ki, bu silah onun özü üçün çox yüngüldür. Madu Kerika ilə Liana¹ sarmaşıqları ilə örtülmüş dərin meşələrə ova gedərkən həmişə bu silahını özü ilə aparardı.

Orada ağaclar o qədər qol-budaqlı, enliyarpaqlı olurdu ki, günəş şüaları bunların arasından keçə bilmirdi. Ağacların altında isə hər səs məbəddə olduğu kimi uğultu qoparırdı. Ancaq meşə işıqlı olurdu və nəhəng güllər, yetişmiş meyvələr, uzun lələklərini ağacdən yerə kimi salladan müxtəlif rəngli quşlar – bütün bunlar qiymətli daşlar kimi par-par parıldayırdı.

Liana kolları arasından vızıltı, qanad səsi və xışıltı eşidilirdi. Dilini bayıra uzadan ilanların başı sakit-sakit tərənərdi, meymunlar bir sıçrayışla ağacın başından başqa ağaca tullanırdı. Dərin meşələrin içində böyük əsrarəngiz göllər var idi. Bu göllərin ayna kimi sakit səthi göy üzü görmürdü. Ağaclar gölün səthində əks edirdi, elə bil, onlar yerin altından çıxırdı.

Burada Cek dilləndi:

– Gör necə gözəlmiş!

– Hə, gözəl idi, – balaca zənci cavab verdi.

¹ Liana – tropik meşələrdə sarmaşan ağac

Öz yoldaşının ona belə diqqətlə qulaq asmasından ürəklənərək söhbətinə davam etdi:

...Gecə düşəndə meşə başqa görkəm alırdı.

Meşənin sıx yerində düşərgə qurulur, böyük tonqallar qalanırdı. Vəhşi heyvanlar bundan qorxub nəriltili çəkə-çəkə ətrafda dolaşırdı. Budaqlardakı quşlar həyəcanla çığırdı, qara yarasalar uçuşurdu; bu quşlar şölə çəkən alovun üstündə hərlənirdi, səhərə yaxın isə bir-birinə yapışıb quru yarpaq kimi hündür ağacdən sallanırdı.

Səyahətlər, açıq havada dolaşmaq Madunu möhkəmləndirmişdi, o, məharətli balaca bir döyüşçüyə çevrilmişdi. Madu qılınıc və döyüş baltasını tutmağı çox gözəl bacarırdı, başqa uşaqlar isə bu yaşda analarının yanından bir addım belə ata bilmirdilər.

Kral Rak-Madu-Gezo öz vəliəhdi olan oğlu ilə fəxr edirdi. Ancaq – əfsus! Görünür, zənci vəliəhdi üçün yaxşı silah tutmaq və sərrast atəşlə filin gözündən vurmaq kifayət deyilmiş. O, ağların kitabını oxumağı, onlar kimi yazmağı bilməli idi, yoxsa onlara qızıl sata bilməzdi. Çünki ağların cibində zəncini aldatmaq üçün həmişə kağız olur. Ağılı Rak-Madu oğluna bunu deyirdi.

Əlbəttə, Daqomeyanın özündə də savadlı avropalı tapmaq və Maduya savad öyrətmək çətin deyildi. Ancaq iş burasında idi ki, bir vaxt kralın özünü də atası çox-çox uzağa, dünyanın o biri başına, Marsel adlanan şəhərə göndərmiş və burada ona dərs verdirmişdi. İndi o da öz oğlunun belə təhsil almasını istəyirdi.

Balaca Madu Kerikadan ayrılacağına, qılınıcını, tüfəngini evdə qoyub “musyu Bonfislə” gedəcəyinə görə çox qüssələnirdi. Hər il bu ağ adam yoxsul zənciləri soyub çoxlu qızıl aparırdı.

Madunun yola düşməsi münasibətilə böyük ziyafət düzəldilmişdi. Bütün məbədlərin qapısı xüsusi təntənə ilə açılmışdı. Xalq o gün işləmirdi, ancaq dəniz allahlarına dua edirdi: gəminin lövbəri qaldırılarda cəllad on beş əsiri sahilə gətirib onların başını vurdu – onların başları gurultu ilə böyük mis çənin içinə yuvarlandı.

– Allah, özün rəhm elə! – Cek dəhşətlə onun sözünü kəsdi və yorğanın altında gizləndi.

Nə demək olardı, belə hadisələri eşitmək çox qorxunc idi! Özü də hadisələrin qəhrəmanından! Doğrusu, bu lap qoçaq adamın özünü

belə dəhşətə salardı! Bir az ürəklənmək üçün o, dəhşətli Daqomeyada yox, Moronvalın gimnaziyasında olduğunu fikrinə gətirdi.

Madu, öz dostunun onun söhbətindən həyəcanlandığını görcək onun yola salınması şərəfinə düzəldilmiş təntənədən daha bir söz demədi, birbaşa Marsel liseyində olduğu barədə danışmağa başladı.

Ah, ürəksızıcı divarlar arasındakı bu böyük lisey, üzərində şagirdlərin adı cızılmış köhnə skamyalarla dolu ürəkbulandırıcı sinif; enli qolları sallanan qara paltara bürünmüş və başına beret qoymuş tərbiyəçilər; daha çox lovğalıqdan doğan mütəmadi: “Sakit!” çığırtısı, aşağı əyilmiş başlar, qələmlərin xışıltısı, mənasını başa düşmədən əzbərləmələr, iyirmi beş şagirdin bir-birinin ardınca eyni dərsi təkrar etməsi... Geniş yeməxanalar, dortuarlar, günəş şüaları ilə zəif işıqlanan həyət... Günəş şüaları gah burada, gah orada sürünürdü, ondan bir balaca qızınmaq üçün hündür, tutqun divarlara söykənmək lazım idi, çünki bu divarlar bütün istini udurdu...

Madu bütün tənəffüsünü orada keçirərdi. Heç bir şey onu şənəldirməz və başını qatmazdı. Təkcə barabanın titrək səsi onun kiçik mübariz ürəyini vəcdə gətirərdi. Bu barabanın da əhəmiyyəti çox kiçik idi, onunla şagirdləri yeməyə, dərsə, yerindən qalxmağa və yatmağa çağırardılar.

Madunun bir sevinci də vardı, bu da dərs olmayan günlər idi. Tezliklə o, bu sevincdən də məhrum oldu, bunun da səbəbi var idi, “musyu Bonfis” Madunun ardınca gələn kimi o saat oğlan onu limana aparmasını xahiş edərdi. Oradan qatran, yosun qoxusu gəlirdi, limanda mal boşaldardılar, bunların çoxu Madunun vətənindən gəlirdi. O ancaq limanda olanda özünü bəxtiyar hesab edərdi. Madu gəmidən boşaldılan sarı buğdaya sevincə nəzər salar, kisələrin, tayların üstünə vurulmuş tanış poçt möhürlərinə baxardı...

Buxar buraxan gəmilər hərəkətsiz dayansa da, artıq yola hazırlaşardı; böyük gəmilər yelkənlərini açıb, elə bil, onu çağırırdı, buradan getməyi, azad olmağı təkid edərdi.

Madu saatlarla dayanıb qağayı qanadına oxşayan yelkənlərin günbatan tərəfə getməsinə, yüngül tüstünün su üzərinə yayılmasına və sonra üfünün arxasında gözdən itməsinə tamaşa edərdi.

Madu dərs vaxtı da gəmilər haqqında düşünərdi; onun doğma

torpağa qayıtması bu gəmilərlə bağlı idi: onlardan biri onu buraya gətirmiş, bir başqası da geri aparacaqdı.

Bu fikir oğlanı rahat buraxmırdı. Bir gün o, səhifələrində göy dəniz və geniş göylər şəklində çəkilmiş əlifba kitabını atıb qaçmış və “musyu Bonfisin” gəmilərindən birində gizlənmişdi. Onu vaxtında tutmuşdular, ancaq o, yenə də qaçmış və bu dəfə elə hiylə işlətməmişdi ki, gəmi ancaq Aslan körfəzinin ortasına gəlib çatanda orada olduğunu bilmişdilər. Madunun yerinə başqa bir uşaq olsa idi, ona əl vurmazdılar. Amma onun kim olduğunu bilən kimi kapitan mükafat alacağına ümid edərək kral oğlunu Marselə göndərirdi.

O vaxtdan Madu daha zavallı vəziyyətə düşmüşdü: indi onu bayıra buraxmırdılar, nəzarət altında saxlayırdılar. Ancaq o, fikrindən dönmürdü.

Bütün bunlara baxmayaraq, Madu yenə də bir neçə dəfə qaçmış və yola düşməyə hazırlaşan gəmilərdə gizlənmişdi; onu ya ocaqxanadan, ya kömür çalasından, ya da balıq torlarının altından tapmışdılar. Onu liseyə qaytaranda Madu müqavimət göstərmək fikrinə belə düşməzdi, o ancaq xəlifcə və elə qüssəli gülümsərdi ki, adamın onu cəzalandırmağa əli qalxmazdı.

Nəhayət, direktor bu nadinc uşaqdan ötrü məsuliyyət daşımaqdan boyun qaçırdı. “Musyu Bonfis” onu Daqomeyaya geri qaytarmağa cəsarət etmədi, çünki qorxurdu ki, inadkar kral Rak-Madu-Gezonun hörmətini itirsin, kralın inadkar olduğu ona məlum idi. Onu bu çətinlikdən Moronvalın “Semafor”dakı elanı qurtardı. Zənci balasını o saat Parisin gözəl hissəsində yerləşən Monten küçəsindəki 25 nömrəli evə apardılar və inanın ki, onu burada nəvazişlə qarşıladılar.

Uzaq zənci krallığının vəliəhdi gimnaziya üçün gəlir mənbəyinə çevrildi. Oğlanı hamıya göstərir, hər yerə aparırdılar. Moronval onunla teatra, cıdır meydanına, bulvarlara gedirdi.

Bir neçə ay kiçik qəzetlər Madu haqqında yazılmış uydurmalar və onun hazır cavablığı haqqındakı yazılarla doldu.

Moronvalın gimnaziyasının bütün xərcləri bir şagirdin hesabına ödənilirdi. “Musyu Bonfis” çox əliaçıqlıq edirdi və işin dərininə getmirdi.

Doğrudur, Madunun təhsili bir qədər başlı-başına buraxılmışdı. O, hələ əlifbanı öyrənməmişdi, onun tələffüzünü hələ düzəltmək

mümkün olmurdu, amma bu daha da əlverişli idi, çünki o, dərslərini nə qədər pis bilse, gimnaziya da bir o qədər çox qalacaq. Madunun gələcəkdə hökmdar olacağı fikri ilə yaşayan bütün gimnaziya qəribə tədbirlər tökürdü. İndidən onun dövrəsində ehtiramla dolanırdılar, guya o, artıq atasının əyanları ilə Parisi gəzirdi:

“Madu kral olan kimi” – hamı nə haqda danışsa da, bu sözü təkrar edirdi. Madu kral olan kimi hamı birlikdə Afrikaya gedəcək.

Labassendr kobud Daqomeya musiqisini kökündən dəyişdirməyi arzulayı, özünü artıq konservatoriyanın direktoru, kral xorunun dirijoru kimi görürdü. Xanım Moronvalın xəyalı isə uzaqlara uçmuşdu: qara saçları xırda hörülmüş çoxlu şagird bardaş qurub onun qarşısında oturmuşdur. Doktor Girş isə öz xəyalında uşaqları sıra ilə düzülmüş çarpayığa qoyur, polisın məsələyə qarışacağından qorxmayaq həyat üçün təhlükəli olan təcrübələrini aparırdı.

Parisdə olduğu ilk aylarda hamının ona pərəstiş etməsi Madunun xoşuna gəlirdi. Ah, göyün üzü bir qədər açılsaydı, soyuq yağış kəssə idi, yetişmiş pambıq qozalarını xatırladan lopa “qal” yağmasa idi nə yaxşı olardı... Əgər günəş daha çox isindirib onun üzünü örtən buludları vurub keçsə idi, nəhayət, hərdənbir çıpaq qollarına qolbaq taxmış Kerika “On iki evlər” döngəsində ox-yay və tunc silah ilə görünəndi, Madu lap bəxtiyar olardı.

Lakin onun taleyi birdən dəyişdi.

Bir gün “musyu Bonfis” Moronvalın gimnaziyasına gəlib Daqomeyadan pis xəbərlər gətirdi. Aşanti¹ qəbiləsinin döyüşçüləri kral Rak-Madu-Gezonu taxtdan salmış və onu əsir etmişdilər. Kral qoşunları və qadın döyüşçülərin polkları darmadağın edilmiş, onları dağıdıb qırılmışlar; ancaq Kerika birtəhər canını qurtarmış, Bonfisın yanında gizlənmişdir və ondan xahiş etmişdir ki, Maduya Fransada qalması və “qri-qri”ni möhkəm saxlamağı tapşırsın. Bu o demək idi ki, əgər Madu duanı itirməyə, atasının taxtına çıxacaqdır.

Madu bu sözləri eşitcək bir az ruhlandı. Heç bir “qri-qri”yə inanmayan Moronval isə “musyu Bonfisə” hesab təqdim etdi. Özü də nə hesab! O da pulun hamısını verdi, ancaq bildirdi ki, əgər Moronval

¹ Aşanti – Afrikadakı qəbilələrdən biri

Madunu öz yanında saxlarsa, bunun üçün tezliklə mükafat almağı gözləməsin, kral müharibədə qalib gəlib yenidən taxtına çıxan kimi onun təşəkkürünə və səxavətinə bel bağlaya bilər.

Madu artıq “əlahəzrət” deyildi.

Bu vaxta qədər balaca zənciyə göstərilən diqqət və qayğı birdən-birə yox oldu. Hamı öz peşmançılığını və pərtliyini onunla əlaqələndirirdi. O, adi şagirdlərdən birinə çevrildi, ona açıqlanmağa, onu cəzalandırmağa, danlamaqla tənqəd gətirməyə başladılar. Onu durtuara keçirdilər, hamı üçün ümumi olan qaydalara tabe olmağa məcbur etdilər.

Uşaq nə olduğunu başa düşmürdü. Onun həmişə nəvazişlə qarşılanan nadinçiliyinə, məzəli hərəkətlərinə indi çox soyuq yanaşırdılar.

Bir neçə ay sonra Madunun vəziyyəti daha da pisləşdi. Onun üçün oxumaq haqqı verilmədiyinə görə Moronval belə qərara gəldi ki, Madu artıq yüküdür. Buna görə də şagirdi xidmətçi etdilər.

Bu yaxında xidmətçini işdən azad etmişdilər. Madu əvvəlcə müqavimət göstərsə də, indi o, xidmətçini əvəz edirdi. İlk dəfə ona süpürgə verib necə süpürməyi tapşırılanda o, yeni vəzifələrindən qəti imtina etdi. Ancaq Moronval uşağı “yola gətirməyi” bacardı, Madunu möhkəm döydülər, o da boyun əyməyə məcbur oldu.

Bununla belə o, süpürməyi oxumaqdan üstün tutdu.

Beləliklə, balaca kral döşəməni elə səylə süpürür və silirdi ki, qonaq otağı həmişə tərtəmiz olurdu. Ancaq bütün bunlar daşürəkli Moronvalı yenə də rahat buraxmırdı. O, ümidləri boşa çıxdığına görə balaca zəncini heç cürə bağışlaya bilmirdi.

Madu köhnə otaqları nəhaq yerə belə səylə təmizləyirdi, özünü ağasının gözüünə nəhaq soxurdu, nəhaq yerə ona yaltaq və qorxaq nəzərlərlə baxırdı. Bunların müqabilində o, tez-tez kömək yeyirdi.

– Heç vaxt razı!.. Heç vaxt razı olmurlar!.. – Madu təkrar edirdi.

İndi Paris göyləri ona daha tutqun, yağış daha ürəksıxıcı, qar isə daha çox və soyuq gəlirdi...

Ah, Kerika, mənə bu qədər sevən məğrur Kerika xala, indi sən haradasan? Gəl bax, gör sənə balaca Madunun başına nə gətirirlər, gör onunla necə rəftar edirlər, onu necə yedirdirlər, əyninə necə cırcındır geydirirlər... Onun bütün bədənini tir-tir əsir, ancaq onların ona

heç rəhmi də gəlmir. İndi onun bir dəst paltarı var: qırmızı pencəyi, mil-mil jileti və baftalı furajkası. İndi o, öz ağasını müşayiət edəndə onun yanınca getməyə ixtiyarı yoxdur, o, həmişə on addım ondan geriyə qalır. Təkcə bunlar olsa idi, dərd yarı idi.

Madunu dəhlizdən mətbəxə köçürdülər, sonra isə onun əlinin təmizliyini və açıqürəkliyini görüb böyük zənbillə ərzaq almaq üçün dükana göndərməyə başladılar.

Həftədə iki dəfə balaca Madunun bu uzun küçə ilə dükana tərəf addımladığını görmək olardı. Uşaq arıqlamışdı, əldən düşmüşdü, soyuqdan əsirdi. Çünki indi ona həmişə soyuq idi və heç bir şey – nə onu məhkum etdikləri ağır əmək, nə başına endirilən zərbələr, nə nökr olması fikri, nə də “Kötək” adlandırdığı Moronvala bəslədiyi nifrət Madunu isindirirdi.

Ancaq Madu ona dərinədən nifrət edirdi.

Ah, əgər Madu bir vaxt kral olarsa!.. O, bunu fikrinə gətirəndə onun ürəyi elə bərk vururdu ki, az qalırdı yerindən çıxsın. Görün o, necə intiqam almağı arzulayırdı. O, Cekə deyirdi:

– Bax, Madu Daqomeyaya qayıdır, o Kötəyə yaxşı məktub yazır, onu Daqomeyaya çağırır və onun başını vurub mis çənə atır. Sonra onun dərisini böyük barabana çəkib irəli, aşantinin üstünə gedir!.. Trax, tara-rax!

Cek uşağın gözlərinin qaranlıqda pələng gözü kimi necə parıldağını gördü, zənci balasının barmaqlarıyla çarpayının kənarını musiqiyə uyğun şəkildə taqıldatdığını eşitdi. Cek elə dəhşətə gəldi ki, bir neçə dəqiqə söhbət kəsildi. O, yorğanı başına çəkib nəfəsini dərmədən uzandı.

Madu yenə də söhbət etmək istəyirdi, ancaq o, elə bildi ki, yoldaşı yatır. Bu vaxt Cek dərinədən köksünü ötürdü.

– Sənə hələ yatmırsan, musyu? – Madu pıclıltı ilə soruşdu. – Sənə bir az da söhbət etmək istəyirsən?

– Hə, çox istəyirəm, – Cek cavab verdi, – ancaq sizin o dəhşətli barabanın, qırmızı mis çənin haqqında yox... Mən qorxuram.

Zənci balası gülümsədi və nəvazişlə cavab verdi:

– Yox, yox, musyu... Madu susur, indi sən danış... Adın nədir?

– Cek.

– Sənin anan varlıdır?

– Çox varlıdır! – Cek cavab verdi. – Bizim karetimiz, bulvarın qabağında gözəl evimiz, atlarımız, nöqərlərimiz, daha nə bilim, nələrimiz var... Hər gün biz Bulon meşəsində, gölün sahilində karet ilə gəzməyə çıxırdıq... Ancaq anam dedi ki, məni gimnaziyaya vermə-sələr, savadsız qalaram...

Cek burada susdu və fikrə getdi. Ortaya sükut çökdü, ailələrindən ayrı düşmüş bu zavallı uşaqlar bir-birinə dərdlərini danışandan sonra dərin yuxuya getdilər.

Birinci aylar Cek gimnaziyada elə yaxşı dolanırdı, ona elə nəvaziş və qayğı göstərilirdi ki, o, Madunun da həyatının burada ilk vaxtlar belə gözəl başlandığını unutmuşdu.

Yeməxanada Cek fəxri yerdə – Moronvalın yanında otururdu, onu şəraba, şirniyyata qonaq edirdilər, süfrəyə pirojna və meyvə verən kimi başqa oğlanlar tələsik stolun arxasından qalxır və xüsusi olaraq onlar üçün hazırlanan sarıtəhər şirə ilə kifayətlənirdilər. Bu şirəni doktor Girş düzəldirdi.

Bu bacarıqlı alim həmişə Moronvalın yanında nahar edirdi. Görkəmindən belə məlum olurdu ki, onun maddi vəziyyəti çox pis halda idi. Stol arxasında o, öz elmi söhbətlərlə hamını məşğul edərdi, kitablardan oxuduğu əməliyyatlar və təhlükəli xəstəliklər haqqında danışar, bu söhbətlərinin ardı-arası kəsilməzdi.

Xoşagələn bu söhbətçil adamın iki nöqsanı var idi: birincisi, gözü pis gördüyünə görə çox pinti idi, ikincisi, müxtəlif bəhanələrlə adamın nimçəsinə və ya stəkanına hansı mayedənsə bir damcı, gah da kiçik qutudan və ya göy şüşədən bir çimdik qəribə toz tökərdi. Cekə də bunlardan vermişdi, ancaq o, bu dərmanların nə qədər pis olduğunu deməyə cəsarət etməmişdi.

Hərdənbir stola başqa müəllimlər də dəvət olunardı. Hamı kiçik de Baransinin sağlığına içərdi, hamıdan onun gözəlliyi və incəliyi haqqında tərif eşitmək olardı; nəgmə müəllimi Labassendr təzə oğla-nın hər bir yerində dediyi sözündən qəhqəhə çəkər, gülərdi, stulun arxasına söykəni bəsməlinin ucu ilə gözünü silər və həm də yumru-ğunu masaya döyəcləyərdi.

Cek də fərəhlənərdi.

O, stola yaxınlaşan Madunun dəsmalı qolunun üstünə salıb nə üçün çiyinlərini çəkdiyini və ona göz vurduğunu başa düşmürdü və başa düşmək də istəmirdi.

Axı Madu şişirdilmiş təriflərin qiymətini yaxşı bilirdi.

Vaxt vardı ki, Madu da stol arxasındakı fəxri yerdə oturur və həkimin dərmanlarının qarışdırıldığı şərəbdən içirdi. Cekin fəxrlə əyninə geydiyi gümüş baftalı forma ona görə ona yaxşı olurdu ki, bu formanı Madu üçün tikmişdilər.

Madunun alçaldılması timsalı balaca Cek üçün dərs olmalı idi. Axı onun gimnaziyadakı ilk günləri zənci balasının ilk günlərinə nə qədər də oxşayırdı.

Moronval özü etiraf edirdi ki, təzə şagird onun ən zəif yeridir.

Bir gün səhər Cek pəncərədə oturmuşdu. Onun qəmli gözləri uzaqlara, azadlığa çağıran gözəl mavi səmayə zillənmişdi. Ceki evə indi gec-gec aparırdılar.

Günəş artıq adamı yandırır, yasəmən kollarında yaşıl tumurcuqlar əmələ gəlmişdi. Döngədən uşaqların səsi, qəfəsdəki quşların civiltisi eşidilirdi. Belə vaxtlar hamı pəncərələrini açır, evin havasını dəyişir, uzun qış gecələrindən bağlı otaqda qalan his və qurumu bayıra tökür.

Cek düşündürdü ki, belə gözəl səhərdə gimnaziyadan çıxıb getmək, lal divarları deyil, yaşıl otlarla örtülmüş geniş çölləri görmək nə yaxşı olardı...

Elə bu vaxt qapının üstündəki zəng səsləndi – onun anası içəri girdi. O, qəşəng geyinmişdi, şən və həyəcanlı idi.

Anası Cekin ardınca gəlmişdi. Onlar Bulon meşəsinə gəzməyə gedəcəkdilər. Axşamayaxın ancaq qayıdacaqdılar. Bəli, bu, əvvəllərdə getdikləri kimi əsl şən gəzintilərdən olacaqdı!

Yalnız Moronvaldan icazə almaq lazım idi; xanım de Baransi üç ay üçün təhsil haqqını gətirdiyindən, təbii ki, o saat icazə verildi.

– Ah, nə yaxşı oldu! – deyib Cek atılıb-düşdü.

Anası Moronval ilə söhbət edə-nə kimi uşaq geyinmək üçün həyətdə atılıb qaçdı.

Yolda o, Maduya rast gəldi. Yorğun, qüssəli zənci balası mülayim günü, bahar ətri saçan təmiz havanı belə duymadan əlindəki şotka və vedrəni ardınca çəkib aparırdı.

Birdən Cekin ağlına belə bir fikir gəldi. – Ah, anacan, Madunu da özümüzlə aparacaq!

Xoşbəxt uşaqlar kimi Cek də istəyirdi ki, hamı onun sevincinə şərik olsun.

İcazə almaq o qədər də asan deyildi. Axı Madunun boynuna çoxlu vəzifələr düşürdü. Buna baxmayaraq, Cek xanım Moronvalı dilə tuta bildi və o, bu gün zənci balasının yerinə işləməyə razılıq verdi.

– Madu! Madu! – Cek həyətdə qaçıb qışqırdı. – Geyin, tez ol! Bizimlə faytonda gedəcəksən, Bulon meşəsində nahar edəcəyik!

Madu özünü itirdi. Xanım Moronval bilirdi ki, şagirdlərdən hansının kostyumu zənci balasına yaraya bilər. Cek sevincindən atılıb düşürdü, xanım de Baransi isə sağsağan kimi hey ötürdü.

Nəhayət, yola düşdülər.

Cek anası ilə açıq faytonda, Madu isə faytonçu Avqustinin yanında əyləşmişdi; bu, krala layiq deyildi, amma buna baxmayaraq, kral oğlu belə şeylər görməmişdi.

Fayton geniş küçə ilə gedirdi. Onlar hərdənbir gəzməyə çıxan adamlara rast gəlirdilər: günəşli səhərdə gəzmək arzusunda olanlar səskiy və toz qalxmamış bir qədər dolaşmaq istəyirdilər; dayələr qucaqlarındakı körpələrlə gəzişir, bir az böyük uşaqlar isə ora-bura qaçırdılar. Külək onların saçını oynadırdı. Atlar qum və yaşıl ot sərilmiş küçədə nal izləri qoyub keçirdilər. Bu küçə parkın geniş xiyabanını xatırladırdı.

Yaşıllıqlar arasından görünən sakit və bərbəzəkli yaylaqlar gözəl idi; cəhrayı kərpic divarlar və səhər günəşindən mavi rəngə çalan evlərin damı, elə bil, parlaq şüalarla yuyulmuşdu.

Cek sevincində idi, anasını öpür, Madunun pencəyindən dartırdı:

– Razi qalırsan, Madu?

– Çox razıyam, musyu.

Onlar Bulon meşəsinə gəldilər. Burada ağacların bəzisi yarpaq açmış, bəzi yerlərdə isə çiçəklər görünürdü. Bəzi xiyabanlardakı ağacların başı yaşıl tumurcuqlarla örtülmüşdü, bəzininki də şirənin çoxluğundan qızarmışdı. Günəşin şüaları altında budaqlar şəffaf görünürdü. Ağacların bəzisinin cavan zoğları yaşıl rəngə boyanır, həmişəyaşıl ağaclar isə meşənin içərisində qaralırdı. Bu yaxınlara kimi

budaqlarının üstünə qar yatmış iynəyarpaqlı ağacların yarpaqları soyuğa davamı olmayan yasəmənün budaqlarına toxunurdu.

Fayton “Köşk” restoranının qarşısında dayandı. Nahara kimi xanım de Baransi və uşaqlar gölün sahilinə gəzməyə getdilər. Səhər tezdən heç bir şey gölün sakitliyini pozmamışdı.

Göl gecəki tərəvətini saxlamışdı, onun üstünə nazik duman pərdəsi sərilmişdi. Qu quşları şəffaf suda üzüşürdü, yaşıl otlar gölün suyunda əks edirdi. Kölgələr, sükut, buradakı kimsəsizlik, elə bil, gölün təbii gözəlliyini daha da artırırdı; kiçik dalğalar göz qamaşdırırdı, su altındakı bulaqlar onun səthini parlaq qabarcıqlarla doldururdu. Quşlar gölün üstündə uçuşur, balıqlar üzgəcləri ilə suyu yarıb keçirdi, xışıldayan söytüd öz cavan zoğlarını suda çimdirdirdi.

Bu gəzinti nə qədər gözəl idi!

Bəs nahar!.. Onlar açıq pəncərə qarşısında qoyulmuş stolun arxasında oturub nahar etdilər; şən, qayğısız məktəblilər kimi onlar stola nə verirdilərsə, özlərini onun üstünə salırdılar. Güllüş səsi bir dəqiqə belə kəsilmirdi. Hər şey onları sevindirirdi və onların hər şən gülüşünə budaqlarda cəvərləyən quşlar səs verirdilər.

Nahar qurtardı.

– Zoologiya bağına getmək istəmirsiniz? – xanım de Baransi soruşdu.

– Nə yaxşı dedin, anacan!.. Madu orada heç olmayıb. Ora bilirsən onun necə xoşuna gələr!

Onlar yenidən faytona oturub baş xiyabanla yola düşdülər. Zoologiya bağında, demək olar ki, adam yox idi. Burada saxlanılan müxtəlif heyvanlar uşaqların nəzərini cəlb etdi. Heyvanlar bir sıçrayışla arakəsmələrə tərəf atılır, hiyləgər və ya qəmli gözlərini uşaqlara zilləyirdi: bu heyvanları uşaqların restorandan gətirdikləri təzə çörəyin xoş iyi cəlb edirdi.

Madu Cek inciməsin deyə indiyə kimi özünü elə aparırdı ki, guya, hər şey onu maraqlandırır, bundan sonra isə o, düşüncələrə dalmışdı. O, sevinc və qüssə qarışqı hisslə uzun ayaqları üstündə dayanan kenquruya baxdı. Elə bil, ona yazığı gəlirdi: axı onu da öz doğma yerindən qovub ayrı salmışdılar. Bir parça torpaq onlar üçün darısqal idi. Üç addıma bu heyvanlar öz damına çatırdı. Bunu görəndə Madu

onlara acıyırdı. Yuva və sığınacaq axtaran heyvanlar kimi bunların hərəkəti də cəld idi.

Madu çubuqları açıq rəngə boyanan qəfəsin qarşısında dayandı; onun arxasına onaqrlar¹ və zirək, cəld, incə dirnaqlı antiloplar tutulub salınmışdı. Bağın başqa yerlərində yaşıllıq az idi, təpələrin yamacında ot çox seyrək idi, ona görə də cəld tərپənən heyvanlar Madunun qarşısından qaçıb keçəndə, o, elə bil, günəşin yandırdığı uzaq yerləri görürdü.

Onun dustaq edilmiş quşlara daha çox rəhmi gəlirdi. Dəvəquşu və kazuarların² saxlandığı metal torla örtülmüş meydançalarda cəmi bir neçə tropik ağac əkilmişdi ki, bu da uzaqdan şagirdlərin təbiyyat tarixi kitabındakı şəkillərə oxşayırdı. Bu quşlar burada güc-bəla ilə ancaq qanadlarını çırpı bilir, gün çıxanda isə daşların arasında eşələnirdi. Lakin uzun və bir böyüklükdə olan qəfəslərə salınmış arar³ tutuquşularının halı xüsusilə pis idi. Qəfəslərin hər birində balaca hovuz və quşun qonması üçün budaqsız və yarpaqsız quru ağac var idi.

Madu ürəksızan bu yerlərə baxdı və onun yadına Moronvalın gimnaziyası düşdü. Darısqal və çirkli qəfəslərdə quşların əlvan qanadları öz rəngini itirmiş və pırtlaşmışdı. Qorxudulmuş bu əsir quşlar azad olmaq üçün özlərini naxışlı barmaqlıqlara vururdu.

Bir azdan sonra bağda adamlar göründü və canlanma başladı, buranı səs-küy bürüdü. Birdən qeyri-adi və əsrarəngiz mənzərə Madunu elə fərəhləndirdi ki, o, bir anlığa donub-qaldı, öz heyretini və sevincini bildirməyə söz tapmadı.

Kolların və şəbəkəli barının üstündən, lap hündür ağacların təpəsi bərabərində iki filin başı və xortumu göründü. Bu fillərin enli, geniş kürəklərində bir dəstə adam var idi. Fillərin belinə minən qadınlar əllərində əlvan çətir tutmuşdu, uşaqlardan da kimi həsir, kimi şlyapa qoymuş, kimi də başıaıq oturmuşdu; əlvan lentlər uşaqların qara və açıq-sarı saçlarını bəzəyirdi. Fillərin ardınca zürafə addımlayırdı. O, kiçik məğrur başını dik tutmuşdu, belinə də bir neçə adam minmişdi.

---

¹ *Onaqr* – vəhşi eşşək

² *Kazuar* – uça bilməyən quş

³ *Arar* – tutuquşu növü

Bu qəribə karvan cavan budaqlarla örtülmüş əyri-üyrü xiyabanla irəliləyirdi. Qadınlar və uşaqlar gülüşür və çıxışırıdılar: elə bil, yüksəkdə oturmaları, sərin külək və məğrurluqdan gizlətmək istədikləri qəribə qorxu onları məst eləmişdi. Günəşin qızmar şüaları altında paltarlarının yüngül parçası gözəl ipək kimi parıldayırdı və fillərin qalın, qırıxmış derisi üzərində əlvan lələklər kimi görünürdü.

Budur, filbanın müşayiətilə fillər gəlib çıxdı. İndi onların bütün boyunu görmək olurdu. Ağır və sakit addımlarla öz yükünü aparan fillər xortumunu gah sağa, gah sola çevirir, cavan budaqlara və gəzməyə gələnlərin cibinə uzadırdı. Oğlan və ya qızlardan biri filləri çətir və ya çubuqla qıdıqlayıb güləndə onlar öz uzun qulaqlarını bir balaca tərpedirdi.

– Sənə nə olmuşdur, Madu? Sən titrəyirsən. Xəstə deyilsən ki? – Cek həyəcanla yoldaşından soruşdu.

Madunun isə həyəcandan əl-qolu yanına düşdü. Ona deyəndə ki filin belində gəzə bilərsən, onun üzü qəribə bir təntənəli ifadə aldı.

Cek onunla getməkdən boyun qaçırdı. O, anasının yanında qalmaq istəyirdi, ona elə gəlirdi ki, anası o qədər də şən deyil, bu fərəhli gündə heç sevinmir. Onlar oturub zənci balasının ardınca baxdılar. Madu tələsik, onlara aydın olmayan bir ürək çırpıntısı ilə filin belinə qalxırdı.

O, orada özünü evlərindəki kimi hiss etdi.

Bu artıq öz vətənindən ayrı salınmış qəribə vərdisləri və məzəli danışığı olan oğlan deyildi; bu artıq ləng və yöndəmsiz məktəbli, ağasının qul kimi istismar etdiyi və özbaşınalığı ilə alçaltdığı balaca nökrə deyildi. Onun qara, çox vaxt torpaq rənginə çalan derisi altında həyat eşqilə döyünən qəlbini, həyəcandan saçlarının qabardığını hiss etmək çətin deyildi. Özünü qəribə hiss edən bu oğlanın qüssəli baxışları indi nifrət və amirliklə parıldayırdı.

O, iki-üç dəfə filin belində xiyabandan keçdi.

– Bir də, bir də! – o, ağır, həm də sürətlə addımlayan filin belində olmasından ləzzət alaraq gölün üstündən atılmış körpüdən keçəndə təkrar edirdi. Onaqr, kenquru və aqutilərin¹ damları bu körpünün yanında idi.

¹ *Aquti* – tropik meşələrdə yaşayan heyvan

Onun yadına Kerika, Daqomeya, döyüşlər, ova çıxdıqları vaxtlar düşdü... O, öz doğma dilində nə isə dedi və afrikalının bu mehriban pıçıltısına səs verən fil ləzzətlə gözlərini qıyıb vəcdə gələrək böyütdü, zebirlər kişnədi, antiloplar həyəcanla atılıb-düşdü, uzaq ölkələrdən gətirilib qəfəslərə salınmış quşların civiltisi, çığırtısı, dimdiklərinin taqqultısı eşidildi. Bütün bunlar günəş batarkən qalın meşəni bürüyən səsləri xatırladırdı.

Lakin qayıtmaq vaxtı çatmışdı. Həm də yazın əvvəllərində olduğu kimi, günəş batandan sonra bərk soyuq külək əsməyə başlamışdı. Belə vaxtlarda, adətən, isti günü axşam ayazları əvəz edir.

Geri qayıdanda uşaqlar soyuqdan donmuşdular və bayaqkı şənlikdən heç bir şey qalmamışdı. Fayton hələ günəşin son şüaları ilə işıqlanan Qələbə qapılarından uzaqlaşib gimnaziyaya tərəf şütiüyüdü, elə bil, zülmətə doğru gedirdi. Madu faytonçunun yanında oturub nə haqda isə düşünürdü. Cek də məlum olmayan səbəbdən kədərlənmişdi, xanım de Baransi isə, qərribə olsa da, susurdu.

Ancaq o, Cekə nə isə təzə xəbər vermək istəyirdi, lakin görünür, bir az çəkinirdi, ona görə də sözünü son dəqiqələrə saxlamışdı.

Nəhayət, o, Cekin əlindən tutdu:

– Qulaq as, oğlum, mən sənə bəd bir xəbər verməliyəm...

O, nə isə böyük bir bədbəxtlik baş verdiyini dərhal başa düşdü və yalvarıcı nəzərlərlə anasına baxdı:

– Ah, yox, demə, demə!..

Lakin o, tələsik pıçıltı ilə davam etdi:

– Mən uzaq səfərə çıxmalıyam... Səndən ayrılmalıyam... Amma sənə məktub yazacağam... Ancaq ağlama, oğlum, mənə kədərləndirmə!.. Az vaxta gedirəm – tezliklə görüşərik... Tezliklə, lap tezliklə, sənə söz verirəm!

Cek onu dinləmirdi. O, məyus və əzgin idi, faytonun küncünə çəkilib sakitcə ağlayırdı. Ona elə gəlirdi ki, bu saat küçələrindən keçdikləri Paris də dəyişmişdi: artıq nə bahar günəşi var idi, nə də yasəmən ətir saçırdı; şəhər qaranlıq və ürəkbulandırıcı idi, çünki Cek ona göz yaşlarının arasından, indicə anasını itirən uşaq gözlərilə baxırdı...

Bir neçə vaxtdan sonra gimnaziyaya məktub gəldi. Bu məktubda deyilirdi ki, xanım de Baransi gözlənilmədən Parisdən getməyə

məcbur olmuşdur və o, kiçik Ceki cənab Moronvalın atalıq himayəsinə tapşırır.

Quru, qısa məktub Moronvalı bərk qəzəbləndirdi; o, hərdən tropik tufanı kimi belə qəzəblənəndə bütün gimnaziya dəhşətə gələr, hamının arasında çaxnaşma düşərdi.

– Gedib! Yazıq uşağı Parisdə təkcə atıb gedib, özgə adamların öhdəsinə buraxıb, ayıb olsun ona.

“Yazıq uşağın” taleyinə acıyan Moronval ağzını əyərək, elə bil, deyirdi: “Dayan, dayan, mən sənə kiçik Cekinə atalıq qayğısı göstərərəm!”

Moronval əmin idi ki, gələn dəfə təhsil haqqı verənə kimi Ceki gimnaziyadan apararlar, ya da onu təhsil haqqı vermədiyi üçün gimnaziyadan çıxarmaq lazım gələcək. O da başqaları kimi bu qənaətə gəlmişdi ki, artıq gənc de Baransini əzizləmək lazım deyil, bütün ilboyu onu təriflədiklərinin əvəzini çıxmaq vaxtı çatmışdır.

İndi artıq Cek bərabər hüquqlu adamlar kimi direktor ilə yanaşı, bir stol arxasında oturmurdu. Hamı onu ələ salırdı. Ona nə şərab, nə də pirojna verirdilər. Bütün şagirdlər kimi, indi ona da müxtəlif dərmanlar çatışdırılmış, sağlamlıq üçün zərərli olan köpüklü, həm şor, həm də şirinə çalan bulanıq bir içki verirdilər. Acıqlı baxışlar və təhqirlər həmişə onu təqib edirdi.

Cek başını aşağı salıb öz nimçəsinə baxır və ağlamağa belə cəsarət etmirdi.

Bir dəfə şagirdlərdən Səid adlı birisi ona gülməyə başladı. Cek qəfildən onun üstünə atılıb boğazından ələ tutdu ki, az qalmışdı boğsun. Səid qışqırıq qopardı, Moronval gəlib çıxdı və kiçik Cek kötkəle tanış oldu.

Əgər Ceki mətbəxə keçirsəydilər, onda onun taleyi Madunun taleyi kimi olacaqdı.

Amma elə düşünməyin ki, Moronvalın gimnaziyasındakı dəyişiklik balaca Madunun həyatını yüngülləşdirmişdi. Əksinə, Labas-sendr, Girş və Moronval əvvəlkinə nisbətən qanları tez-tez qara olduğu üçün onun xətrinə daha çox dəyirdilər.

– Heç vaxt razı, heç vaxt razı qalmırlar! – ağasının tələblərindən və özbaşnalığından cəzanə gələn zavallı zənci balası təkrar edirdi.

O lap ruhdan düşmüşdü. Vətən həsrəti onu sıxırdı; bahar girəndən sonra Madunun qəlbindəki vətən həsrəti daha da qüvvətlənmişdi. İliq yaz günəşi onun qəlbini vəcdə gətirirdi. Uzaq vətəni ona xatırladan zoologiya parkındakı gəzintidən sonra o, daha çox darıxırdı.

Onun kədəri hər bir qərib adama aydın idi. O, kədərindən dinib-danışmır, hər tələbə, hər əzaba itaətkarlıqla dözürdü. Sonralar Madunun simasında qəribə həyəcan və canlanma əmələ gəldi. O, bağda və evdə ona tapşırılmış saysız-hesabsız vəzifələrini yerinə yetirərkən adama elə gəlirdi ki, zənci balası heç kəsin bilmədiyini hansı uzaq məqsədə can atırdı. Onun sakit nəzərləri uzaqlara zillənmişdi, elə bil, kimsə onu öz ardınca səsləyirdi.

Bir gün axşam zənci balası yerinə uzananda Cek onun başa düşülməyən dildə nə isə dediyini eşitdi və soruşdu:

– Madu, sən oxuyursan?

– Yox, musyu, mən oxumur, mən danışır zənci dilində.

O, öz sirrini dostuna açdı. O, qaçmaq qərarına gəlmişdi. O, bunu çoxdan fikirləşmişdi, ancaq indiyə kimi günəşi gözləmişdi. İndi ki günəş gəlib, Madu Daqomeyaya, Kerikanın yanına qayıdacaqdır. Əgər Cek istəyirsə, onlar bir yerdə gedərlər. Onlar Marselə kimi piyada gedər, gəmilərdən birində gizlənər və dəniz ilə üzüb keçərlər. Onlara heç bir şey olmaz, çünki onun yanında “qri-qri” vardır.

Cek razı olmadı. O, çox bədbəxt idi, ancaq balaca Madunun vətəni onu cəzb etmirdi. Onun yadına böyük çən və vurulmuş başlar düşdü. Axı bir də Cek o məmləkətdə anasından daha uzaqda olacaqdı.

– Yaxşı, – deyə balaca zənci sakitcə cavab verdi, – sən qalır gimnaziyada, mən lap tək gedir.

– Bəs nə vaxt gedirsən?

– Sabah, – Madu qəti cavab verdi və dərhal gözlərini yumub yuxulamaq istədi. Elə bil, hiss edirdi ki, ona qüvvə toplamaq lazımdır.

O birigün gimnaziyada deyildiyi kimi “xanım Moronvalın günü idi”. Həmin gün hamı qonaq otağında toplaşar, direktorun arvadı burada dərs keçərdi.

Cek otağa girəndə gördü ki, Madu dinməzəcə geniş zəlin döşə-

məsini silir. O, belə qənaətə gəldi ki, balaca zənci qaçmaq fikrindən əl çəkmişdir.

İki saat idi ki, dərs gedirdi. Bu vaxt birdən yarıaçılmış qapıdan Moronvalın başı göründü:

– Madu buradadır?

– Xeyr, mənim əzizim, – xanım Moronval cavab verdi, – mən onu ərzaq almaq üçün dükana göndərmişəm.

“Ərzaq” sözünü eşidəndə uşaqların üzü güldü. Axı onları çox pis yedizdirirdilər! Çek isə onlar kimi aclıq çəksə də, Madu ilə olan dünənki söhbəti haqqında düşünürdü.

Moronval getdi, ancaq tezliklə bir də qayıtdı:

– Bəs Madu harada qaldı?

– Hələ qayıtmayıb. Başa düşmürəm, bu vaxta kimi harada itib qaldı, – deyər arvadı ona cavab verdi.

Saat onu, on biri vurdu, ancaq Madu qayıtmadı. Dərs çoxdan qurtarmışdı. Adətən, bu vaxt mətbəxin yerləşdiyi zirzəmidən ac şagirdləri iştaha gətirən xörəyin iyi gəlirdi. Bu gün orada heç bir şey bişirilmirdi. Nə ət vardı, nə də tərəvəz, Madudan da xəbər yox idi.

– Görəsən, başına bir bəla gəlməyib ki? – əlində kətək zənci balası üçün tez-tez qapıya çıxan acıqlı ərindən bir qədər yumşaq olan xanım Moronval həyəcanlanırdı.

Nəhayət, bütün divar, qüllə və kilsə saatları on ikini vurdu. İş gününü iki bərabər hissəyə bölən nahar vaxtı çatdı. Bu şən cingiltidən gimnaziyanın bütün sakinlərinin ağzı sulandı. Qonşuluqdakı fabriyə sakitlik çökdü; hətta döngədəki daxmalarda yandırılan ocaqlardan belə dadlı bişmiş iyi gəldi, ancaq müəllimlər və şagirdlər hansı əsrarəngiz bir qüvvəninse onlar üçün yemək gətirəcəyi ümidi ilə gimnaziya vurnuxurdular.

Hamının acından əldən düşdüyü, yemək üçün bir tikə də şey tapılmadığı məktəbi təsəvvür edirsinizmi? Bu məktəb, elə bil, nahar edənlərin ümmanı içərisində batmaqda olan taxta parçası idi.

Uşaqların ordu-orduna keçmişdi, gözləri içəri düşmüşdü. Nəhayət, saat ikiye yaxın xanım Moronval kolbasa dükanına getdi. O, dükana ac uşaqlardan birini göndərməyə ürək eləmədi, qorxdı ki, aldıqları şeylərin hamısını yolda yesinlər.

O, qoltuğunda və əlində çörək, yağa bulaşmış bağlamalarla qayıdanda, onu “ura” səslərilə qarşıladılar və stolun arxasında oturub yeyəndən sonra, elə bil, hamının huşu başına gəldi, hamı balaca Madunun itməsi barəsində bir-birilə söhbətə başladı. Moronval zənci balasının başına bir iş gələcəyinə inanmırdı. Madunun qaçmasını düşünmək üçün onun əlində kifayət qədər əsas var idi.

– Sən ona nə qədər pul vermişdin?

– On beş frank, – xanım Moronval çəkinə-çəkinə cavab verdi.

– On beş frank!.. Şübhəsiz ki, o qaçıb.

– Amma on beş frank ilə Daqomeyaya gedib çıxmaq olmaz, – Giriş əlavə etdi.

Moronval başını yellədi, vaxt itirmədən hadisə haqqında məhəl-lənin polis komissarına xəbər verməyə getdi.

O, pis vəziyyətə düşmüşdü. Nəyin bahasına olursa-olsun, uşağı tapmaq, ona Marselə çatmağa imkan verməmək lazım idi. Moronval “musyu Bonfis”in tənələrindən ehtiyat edirdi. Axı adamlar çox kinli olurlar. Madu birdən şikayətlənər ki, onunla pis rəftar edirlər, bununla gimnaziyanı ləkələyə bilər... Buna görə də komissarın yanında ifadə verərkən o dedi ki, Madu özü ilə çoxlu pul aparmışdır, sonra saymaz-yana əlavə etdi ki, pullar onu narahat etmir, o qorxur ki, bədbəxt uşağın – taxtdan və vətəndən məhrum olmuş balaca qərrib kralın başına təhlükəli bir hadisə gəlsin.

Bu vicdansız adam belə deyərkən gözlərinin yaşını silirdi. Polislər onu sakit edirdilər:

– Tapanıq, cənab Moronval, narahat olmayın!

Lakin Moronval elə həyəcan və qorxu keçirirdi ki, polis komissarının ona dediyi kimi sakit oturub axtarışın nəticəsini gözləyə bilmədi, dərhal bütün şagirdlərlə, o cümlədən bizim dostumuz Cek ilə polisə köməyə getdi.

Parisin ən uzaq qarovulxanalarına xəbər verdilər. Moronval keşikçiləri sorğu-suala tutub Madunu onlara nişan verirdi, uşaqlar isə şəhərin dairəsindən çıxan yollara baxıb gözlərilə boş arabaların və addımlayan əsgərlərin arasında öz yoldaşlarını axtarırdılar. Sonra hamısı prefektin¹ dəftərxanasına gəldi. Onların gəldiyi vaxt burada

¹ Prefekt – şəhər, yaxud rayonun inzibati rəhbəri

hadisələr haqqında məlumat alınır və ya dustaqxananın qapısı açılaraq polislər gecə tutulmuş cinayətkarları dindirirtilər.

Moronval uşaqları bura qərribə bir məqsədlə gətirirdi. O istəyirdi ki, onlar bu iyrenc mənzərəni öz gözlərilə görsünlər, yalvarışları, hönkürtləri, söyişləri, zarıltıları, bayağı mahnıları öz qulaqları ilə eşitsinlər.

Gimnaziyanın direktoru bütün bunları “şagirdlərin Paris həyatı ilə tanışlığı” adlandırırdı.

Uşaqlar polisdə gördüklərini və eşitdiklərini yaxşı başa düşməsələr də, onlar, xüsusən başqalarına nisbətən daha həssas və incəqəlbli olan Cek, oradan ruhən əzgin çıxırdılar. O, bu axtarışlardan dönerkən ürəyi həyəcandan və qorxudan sıxılırdı və fikrinə dəhşətli bir şey gəlirdi: “Birdən Madu orada olarsa?”

Sonra o, özünü sakitləşdirirdi – indi, yəqin, zənci balası uzaqdadır, var qüvvəsilə Marsel yolu ilə qaçır. Ox kimi düz yol, bu yolun dənizə gəlib çatması və dənizə çıxmağa hazırlaşan gəmilər onun nəzərində canlanırdı.

Hər gecə Cek yataqxanaya girib dostunun boş çarpayısına baxanda sevinirdi.

“Qaçır, balaca Madu qaçır!..” – o düşünür, bir anlığa acı həyatını, anasının onu atıb getməsinə unudurdu. Ancaq bir məsələ onu Madu üçün həyəcanlanmağa məcbur edirdi. Madunun qaçdığı gün yaxşı hava birdən dəyişmişdi. Əsl tufan başlanmışdı: yağış, dolu, hətta qar da yağmışdı; bahar, elə bil, pərakəndə düşən günəş şüalarını toplamaq istəyirdi, ancaq bu, o qədər də asan deyildi. Külək bir az ara verəndən sonra qarı sovurmağa başladı, dördüarın şüşəbənd tavanı vıyldayır və titrəyirdi. Uşaqlar soyuqdan əsərək yuxulayırdılar. Bina elə tərpənir, elə cırıldayırdı ki, uşaqlar yuxuda görə bilərdilər ki, onlar açıq dənizdə uzaq səfərə gedirlər və yaxınlaşan təhlükədən qorunmaq üçün heç bir yerləri yoxdur.

Cek yorğanına bürünüb dördüarı başına götürən küləkdən titrəyirdi və Madunun keçdiyi bütün yolu təsəvvürünə gətirirdi. O, yağışlı və tufanlı gündə dənizin qırağında meşənin kənarında uzanmış oğlanı görürdü. Qısa pencəyi uşağı bu dəhşətli havadan çox pis qoruyurdu...

Lakin həqiqət Cekin bütün dəhşətli təsəvvürlərini ötür-keçmişdi.

Bir gün səhər yeməxanada hamı stol arxasında oturduğu vaxt Moronval içəri girib çığırdı:

– Onu tapmışlar! Onu tapmışlar! İndicə prefekturadan xəbər verdilər... Tez şlyapamı və çəliyi gətirin! Tələb edəcəyəm ki, onu dustaqxanadan mənə versinlər.

O, Madunun vəziyyətinə sevinirdi.

Madu, doğrudan da, dünəndən dustaqxanada idi. Balaca Madu əsl məktəbi bu iyrənc yerdə, saman üstünə sərələnmiş cinayətkarların, avaraların, əyyaşların, əxlaqsızların arasında keçdi.

– Ah, zavallı uşaq! Gör məni hara... məni...

Möhtərəm Moronvalın həyəcandan səsi tutuldu. O, zənci balasını öz uzun əllərilə elə qucaqladı ki, elə bil, onu caynaqları ilə tutmuşdu. Moronvalı müşayiət edən polis müfəttişi bunu görcək ixtiyarsız olaraq başından belə fikir keçdi: “Lap yaxşı! Axır ki, öz yetirmələrini sevən gimnaziya direktoru tapıldı!”

Bunun əvəzində isə Madu tamam laqeydlilik göstərdi: Moronvalı görəndə onun üzündə nə sevinc, nə qüssə, nə təcəlib, nə peşmançılıq, nə də həmişə Moronvalın uşağa aşılacağı müqəddəs qorxu əlaməti var idi. Amma bu qorxu, adama elə gəlir ki, indi daha da artmalı idi.

Madu baxırdı və heç şey görmürdü; onun gözləri bulaşmışdı, üzü göyərüb meyit sifətinə oxşayırdı. O, ruhdan düşmüşdü, çirkli və dəhşətli idi. Oğlan ayağından tutmuş başına kimi palçıq içərisində idi, qıvrım saçları da palçığa bulaşmışdı; palçıq onun bədənində qat-qat yatmışdı və quruyandan sonra onun üstündən parça-parça tökülürdü.

Onun nə başmağı, nə furajkası, nə baftalı pencəyi var idi. Görünür, bunlara quldurların tamahı düşmüşdü. Onun əynində yalnız köhnə tumanı, rəngi solmuş qırmızı jileti qalmışdı.

Bəs Madunun başına nə gəlmişdi?

Əgər istəsə idi, buna ancaq o cavab verərdi. Nə üçün o, hələ Parisdə idi? Ona qaçmağa nə mane oldu?

Moronval bu barədə ondan heç şey soruşmadı, karetdə bir yerdə oturub dustaqxana ilə gimnaziya arasındakı bu uzun yolu gələrkən o, uşağa heç bir sual vermədi.

Bağlama kimi karetin bir küncünə atılan əziyyət çəkmiş, sıxılmış bu bədbəxt uşaq və ucaboy, şadlıq edən direktor yalnız baxışdırlar.

Özü də necə baxışdırlar!

İtilənmiş polad qılınc əyilmiş, sınmış, əvvəlcədən məğlub edilmiş kiçik xəncərlə toqquşurdu.

Cek bağın içindən keçəndə balaca zəncinin qırışmış, arıqlamış zavallı çöhrəsini, əynindəki cır-cındırı görəndə onu güclə tanıdı.

Madu sözlə ifadə edilə bilməyən kədərlə dedi:

– Salam, musyu...

Bütün günü heç kəs zənci balasından söz açmadı. Dərslər həmişəki kimi yenə də dağınıq gedirdi, tənəffüslər də elə. Ancaq hərdənbir Moronvalın otağından gah kəsilən, gah da yenidən başlayan zərbə səsləri və ürəkparçalayan inilti gəlirdi. Cek elə dəhşətə gəlmişdi ki, bu qorxunc səslər kəsiləndə də, elə bil, o, bunları eşidirdi. Xanım Moronval da, görünür, çox həyəcanlı idi, bəzən kitab onun əlində titrəyirdi.

Direktor nahara gələndə əldən düşmüşdü, ancaq şad idi.

– Bir bu yaramaza bax! – o, arvadına və doktor Girşə müraciət etdi. – Yaramazın biri! Gör mənə nəyə vadar etdi!

Doğrudan da, elə bil, cənab Moronval yorğunluqdan yığılırdı.

Axşam Cek yataqxanaya girəndə yanında qoyulmuş çarpayıda adam gördü. Zavallı Madu bir halda ki başqasının köməyi ilə özünü çarpayısına güclə çatdırmışdı, o, tərbiyəçisinə nə edə bilərdi.

Cek onunla danışmaq, az çəksə də onun çətin səfəri haqqında ətraflı öyrənmək istəyirdi, lakin xanım Moronval və doktor Girş bura da idilər, onlar uşağın üstünə əyilmişdilər, elə bil, o yatmışdı, göz yaşları içində keçirilən ağır gündən sonra olduğu kimi, o, yuxuda ağır nəfəs alırdı.

– Deməli, cənab Girş, siz elə hesab edirsiniz ki, o xəstə deyil?

– Sizdən, məndən sağlamdır, xanım Moronval. Bilirsiniz, oğlanın zirehi ox kimi möhkəmdir.

Onlar gedən kimi Cek Madunun əlindən tutdu. Onun yorğanın üstündə qaralan əli kələ-kötür və sobadan çıxarılmış kərpic kimi isti idi.

– Salam, Madu!

Madu gözlerini bir az açdı və ümitsizliklə dostuna baxdı.

– Madunun işi bitdi, – o, astadan dilləndi. – Madu “qri-qri”ni itirir... Daha Daqomeyanı görmə, heç vaxt... Bitdi...

Elə buna görə də o, Parisdən getməmişdir! Gimnaziyaqan qaçandan iki saat sonra o, şəhərin ətrafında yol axtararkən necə olmuşdusa, ona ərzaq üçün verilən on beş frank və boynundan asdığı duası Paris qarovulxanalarının yanında vurnuxan və vəhşi quşlar kimi hər parıldayan şey gördükdə onun üstünə qonub qapan avaralardan birinin cibinə düşmüşdü.

Bundan sonra Madu Marsel haqqında, gəmilər, səfər haqqında fikirlərindən əl çəkmiş və belə qərara gəlmişdir ki, “qri-qri” olmadan Daqomeyaya çatmaq mümkün deyil və buna görə də geri dönmüşdü. O, səkkiz gün səkkiz gecə Parisin ətraf küçələrini dolaşmış, öz duasını axtarmışdı. Tutulub yenidən Moronvalın gimnaziyasına gətirilməyindən qorxaraq, Madu tikintilərdə, boş düzlərdə, su kəməri borularının içində, külək tutan körpülərin altında, teatrların hasarı arxasında və zibilliklərdə gecələmişdi.

Onun boyu balaca idi, dərisinin rəngi qara idi, buna görə də hər yerə gözə çarpmadan girə bilirdi. Oğrular ona çörək verirdilər, çünki bəzən onların özləri də rəhmli olurlar. O, quldurların ələ keçirdikləri şeyləri böldükləri və içki məclisi düzəlttikləri zirzəmilərdə gecələyirdi; o, uşaq qayğısızlığı ilə qatillərlə yanaşı uzanıb yatırdı. Madunun onlar ilə işi yox idi. O, öz “qri-qri”sini axtarırdı və onu əhatə edən iyrənc şeylərə fikir vermirdi.

Balaca Madu Parisin geniş xarabalıqlarında özünü meşənin sıx yerlərində böyük ova çıxdıqda dincəldikləri vaxtda olduğu kimi çox sakit aparırdı. Belə ovlar zamanı fillər və begemotlar nəriltili çəkər, nəhəng ağacların yanına tonqalın işığı düşən yerdə dolaşan vəhşi heyvanların kölgələri görünər, elə bil, lap yaxındakı kollarda qıvrılan ilanların fişiltısı eşidilirdi. Ancaq Paris öz yaramazlıqları ilə Afrika və onun meşələrindən daha dəhşətli idi, əgər zənci balası bunların hamısını görsə və başa düşsə idi, bu, ona daha qorxunc gələrdi. Xoşbəxtlikdən, o yalnız öz “qri-qri”si haqqında düşüncəyə düşürdü və ona elə gəlirdi ki, uzaq meşələrdə ova çıxarkən onu qoruyan Kerika burada da onu müdafiə edir...

“Madunun işi bitdi!”

Uşağa o qədər əziyyət verilmişdi ki, o gecə daha bir söz deyər bilmədi və Cek, Madunun başına gələn əhvalatları bilmədən yuxuya getdi.

Gecə Cek birdən oyandı. Madu oxuyur, gülür, öz dilində nə isə tez-tez deyirdi. O sayıqlayırdı.

Səhər Girşi tez çağırırdılar və o, əllərini bir-birinə sürtərək dedi ki, Madunun xəstəliyi təhlükəlidir. Doktorun barmaqları oyun daşları kimi sarı və sürüşkən idi, eynəyi parıldayırdı, o sevinirdi.

Doktor Girş dəhşətli adam idi. Onun beyni qatma-qarışıq şeylərlə – elmi məqalələrlə, uydurulmuş planlar, müxtəlif nəzəriyyələr ilə dolu idi; Girş çox tənbel idi, fikri elə dağınıq idi ki, müntəzəm işləyə bilmirdi, çətinliklə öyrəndiyi bir-iki dərmanın resepti və təmtəraqlı sözlərlə öz savadsızlığını örtməyə çalışırdı. O, ara həkimliylə məşğul olurdu, təsadüfən onun əlinə insan həyatı düşəndə o saat qərribə müləhizələr yürüdər və deyərdi ki, guya, cadu ediblər, xəstəyə şübhəli dərmanlar verərdi.

Xanım Moronval belə hesab edirdi ki, uşağa yardım etmək üçün əməlli-başlı həkim çağırmaq lazımdır, amma direktor o qədər də rəhmdil deyildi və xərc çəkmək istəmirdi, çünki bu xərcləri o, çox çətin ödəyə bilərdi. Buna görə də belə qərara gəldi ki, doktor Girş onu müalicə edə bilər və Madunu onun ixtiyarına buraxdı.

Fərasətsiz həkim isə xəstəni öz ixtiyarına keçirmək üçün dedi ki, xəstəlik yoluxucu ola bilər, buna görə də Madunu bağın o başında şüşəbənd tavanı və buxarısı olan kiçik otağa köçürməyi tapşırırdı.

Girş bir həftəyəcən ən geridə qalmış tayfaların ara həkimlərinin işlətdiyi dərmanları zavallı Madunun üzərində təcrübədən keçirdi və ona əzab verdi. Madu isə xəstə kiçiklər kimi bütün əzablara sakitcəsinə dözürdü. Girş özünün hazırladığı və ətrafı acı, kəskin iylə dolduran dərmanları ilə daxmaya girib ardınca qapını möhkəm bağlayanda hamı ixtiyarsız olaraq: “Bu, onun başına nə gətirmək istəyir?” – düşünürdü.

Bütün həkimləri bir az cadugər hesab edən Moronvalın şagirdləri Girşi görəndə başlarını bulayırdılar.

Madunun xəstəliyinin “yoluxucu” olduğunu iddia edərək uşaqları daxmaya yaxın buraxmırdılar... Uşaqlara elə gəlirdi ki, bağın o başında, qorxunc sirlərlə əhatə olunmuş bu qaranlıq daxmada doktor Girşin acı dərmanından da dəhşətli və anlaşılmaz bir hadisə baş verməlidir.

Cek öz dostu Madunu görməyi arzulayırdı, Girşin daim keşik çəkdiyi bu bağlı qapıdan içəriyə keçməyə çalışırdı. Nəhayət, belə imkan tapdı. Doktor hansı dərmanı isə unudub küçəyə qaçanda Cek Səid ilə birlikdə özünü tələsik düzəldilmiş palataya saldı.

Belə daxmalarda, adətən, bağa lazım olan alətlər, ağac şitilləri və soyuğa davamı olmayan bitkilər saxlanılır. Madunun yatdığı dəmir çarpayı torpaq döşəməyə qoyulmuşdu. Otağın küncündə sarı palçıqdan düzəldilmiş gül dibçəkləri, bağdakı barmaqlıqların parçaları, sınıq şüşə görünürdü. Bir tərəfdə də solğun bitkilər və böyük bağlı quru köklər bu mənzərəni tamamlayırdı; buxarıda isə kövrək və soyuğa həssas olan tropik bitkisi kimi alov şölələnilir, otağı zəif və boğucu isti ilə doldururdu.

Madu yatmamışdı. Onun əzab çəkmiş sifəti daha da uzanmış və qaralmışdı, üzü əvvəlki kimi yenə də laqeydlik ifadə edirdi. Qara, titrək əllərilə yorğanını didişdirirdi. O, heç şeyə fikir vermədən gözlərini əhənglə ağardılmış divarın daşlarına zilləmişdi. Elə bil, o, bu daşların arasından heç kəsin görə bilmədiyi yollara baxırdı, elə bil, köhnə daxmadakı hər bir daş təkcə ona məlum olan ölkənin işıqlı yolu idi.

Cek yatağa yaxınlaşdı:

– Madu, mənəm... mən Cekəm!

Madu Cekə nəzər saldı, ancaq onun sözlərini başa düşmədi: o, fransız dilini unutmuşdu. İndi artıq dünyada heç şey buna kömək edə bilməzdi. Təbiət balaca vəhşini özünə qaytarırdı. Huşu olmayanda, sayıqlayanda Madu ancaq Daqomeya dilində danışdı. Cek yavaşcadan ona daha bir neçə söz dedi, Səid isə qapıya tərəf çəkildi – onu qorxu və kədər hissi bürümüşdü. Quş kimi dövrə vurub can verənin qaralmış alnına qonmaqda olan ölümün geniş açılmış qanadlarından əsən soyuq Səidin canına üşütmə saldı.

Birdən Madu dərindən nəfəsini dərdi. Uşaqlar bir-birlərinə baxdılar.

Səid saralaraq pıçıldadı:

– Deyəsən, yatır...

Cek də həyəcanlanaraq lap astadan cavab verdi:

– Hə, doğrudur, o yatır... gedək buradan.

Onlar tez çıxdılar.

Gecə düşdü. Uşaqlar gedərkən qapını möhkəm örtülər.

Daxma sakit və qaranlıqdı, buxarıdakı alov isə şəfəq saçıb qalxır, elə bil, kimisə axtarır, ancaq tapa bilmir. Onun şöləsi bir anlığa pəncərənin çərçivələrini işıqlandırır, gül dibçəklərinə düşür, divara söykədilmiş sınıq-salxaq barmaqlıqların üstünü gəzir, titrəyərək buradan oraya keçir, amma heç bir şey, heç bir şey tapa bilmir. Alov dəmir çarpayını, qolları uzana qalmış qırmızı pencəyi işıqlandırır; göründüyü kimi, burada da bir şey tapmayıb tavanı, qapını gəzir, dolanır, titrəyir, sonra yorulub təqətdən düşür, peşman olur və elə bil, burada kimsəni isindirmək lazım olmadığını bilib külün içində gizlənir, daim titrəyən və odu çox sevən balaca Madu kimi sönüb qurtarır.

POL VERLEN

(1844–1896)

HAMIDAN GÖZƏL DƏNİZ

Dəniz hamıdan gözəl,
Məbəddən də gözəldir.
Yemək verir, layla çalır,
Xeyirdən də əzəldir.
Dalğasında Məryəmin
Duaları səslənir.

Dənizdə xeyir var,
Dənizdə şər var.
Ləpə mürɡü vurur,
Coşur dalğalar.
Coşan dənizin də
Qanunları var.

Coşub-daşanda da
Təmkinlidir o!
Dalğası ölümə
Cəsarət verir:
“İndi ki çarə yox,
əzabsız öl!”, deyir.

Sonra göylər açılır,
Dənizə işıq salır.
Dəniz mavi, qırmızı,
Dəniz boz, yaşıl olur.
Hamıdan gözəl dəniz,
Bizlərdən əzəl dəniz!

ŞİRİN YUXU

Tez-tez yuxu görürəm, qəribə, şirin yuxu
Yuxumdasa bir qadın – sevirəm, sevir məni.
O hər gecə dəyişir, nə doğma olur, nə yad,
Amma hər dəfə sevir, duya bilir qəlbimi.

Bəli, o duyur məni, heyif ki, tək o duyur
Qəlbimin nəğməsini, ürəyimin səsini.
Qızdırmalı alınımı əllərilə oxşayır,
İsladır göz yaşları saralmış sifətimi.

Sarışınmı o qadın, qaraşınmı, bilmirəm.
Ən mülayim, ən incə bir adı var, deyəsən,
Bu dünyadan sevə-sevə köçənlərin adı kimi.

Baxışı daş insanın baxışıdır, elə bil,
Səsi həzin, mülayim, səsi çox yaxın deyil.
Xatırladır ölənləri, yada salır sevgimi.

QADIN VƏ PİŞİK

(Henri Vinterə)

Qadın pişiklə oynayır,
Göz oxşayır bu mənzərə.
Qaranlıqda qarışıblar
Ağ əllər ağ pəncələrə.

Qadının şiş dırnaqları
Qorxuludur ülgüc kimi.
Hamarlanıb, boyaq alıb,
Gizlədib öz kəsərini.

Pişik də yıgıb caynağın
Məzələnir şirin-şirin.
Şeytansa yummur gözlərin...
Çılğın gültiş gəlir hərdən,
Dörd fosforlu göz parlayır
Otağın qara küncündən.

QƏLBİMƏ GÖZ YAŞIM AXIR

“Şəhərə həzin bir yağış çiləyir...”

Artur Rembo

Yenə də qəlbimə göz yaşım axır,
Elə bil, şəhərə yağış çiləyir.
Ürəyim sıxılır, yanır, darıxır.
Ruhumu oynadan bu tələş nədir?

Yağış yağır yerə-göyə,
Şırıldayır şirin-şirin.
Darıxmalı bir ürəyə
Bundan şirin nəğmə verin!

Qəlbim sızlayır nahaqdan,
Özü bilmir nədən küsüb.
Nə dəyən var, nə aldadan,
Niyə belə yasa düşüb?

Bu da belə bir bələdir
Öz dərini bilməyəsən.
Nə eşqim var, nə də kinim
Qəlbim çatlayır kədərdən!

SƏNİN ÜÇÜN, MƏHƏBBƏTİM

Mən getdim gül bazarına,
 Tər gül aldım,
                     ətirli gül,
 Sənin üçün, məhəbbətim.
 Mən getdim quş bazarına,
 Bülbül aldım,
                     sarı bülbül,
 Sənin üçün, məhəbbətim.
 Getdim dəmir bazarına,
 Qandal aldım,
                     ağır qandal,
 Sənin üçün, məhəbbətim.
 Mən getdim qul bazarına,
 Qul axtardım,
                     qara bir qul,
 Tapılmadı, məhəbbətim.
 Sən qul kimi qolu bağlı,
 Satılmadın, məhəbbətim.

ÖMRÜM ÜSTƏ YUXU ÇÖKÜR...

Ömrüm üstə yuxu çökür,
 Ömrüm üstə qorxu çökür.
 Yatın, mənim çiçəklərim,
 Yatın, mənim istəklərim.

İşığım yox, gözüüm yoxdur,
 Yaddaşım yox, sözüüm yoxdur.
 Nə yaxşım var, nə pisim var...
 Ah!.. Nə qəmli nəfəsim var.

Boş sərdabə, boş beşiyəm,
Bir əl məni yırğalayır.
Səs salmayın, səs salmayın,
Əcəl məni yırğalayır.

QASPAR OZENİN MAHNISI

Dünyaya gələndə yetim qalmışam.
Heç nə ummamışam dünya varından.
Böyük şəhərlərdə məskən salmışam, –
Qayğı görməmişəm adamlarından.

İyirmi yaşında çənə düşmüşəm,
Bir eşqin həsrəti döyüb başıma.
Gözəl qadınlarla çox görüşmüşəm,
Heç biri dönməyib can sirdaşıma.

Vətənsiz taleyi mənə kim seçib,
Nədir son qismətim son dəqiqədə?
Güllələr başımın üstündən keçib:
Ölə bilməmişəm müharibədə.

Gecmi doğulmuşam, tezmi, bilmirəm?
Axı yetim hara, bu dünya hara?
Niyə sevinmirəm, niyə gülmürəm,
Ağlayın talesiz, yazıq Qaspara...

ŞƏHƏRƏ YAĞIŞ YAĞIR

Elə ki yağış yağar,
Qəlbimdə kimsə ağlar.
Uzun çəkər bu kədər,
Qəlbimi kim rəsm edər?

Ah, dəydikcə torpağa
Ucalır zümzüməsi.
Darıxan ürək kimi,
Xoşdur yağış nəğməsi.

Nədən ağlar, o nədən,
Səbəb nədir bu qəmə?
Pislik tanımıram mən,
Nifrətim yox heç kimə.

Sevgi, nifrət bilmirəm,
Keçən ömrüm hədərdir.
Saf, günahsız qəlbimdə
Neçin qəm bu qədərdir?

Gİ DE MOPASSAN

(1850–1893)

DİLƏNÇİ

Çolaq və dilənçi olmasına baxmayaraq, o, yaxşı günlər də görmüşdü. Varvilə gedən böyük yoldan keçən araba onun iki ayağını əzəndə 15 yaşı vardı... O vaxtdan yollarda, həyətlərdə qoltuqağaclarının üstündə yırğalana-yırğalana dilənməklə məşğul olurdu.

O, bic doğulmuşdu. Onu hansısa müqəddəs bayram ərəfəsində xəndəkdə tapdıqları üçün adını Nikola qoydular. Yetim olduğu üçün yazıqları gəlib yedizdirirdilər, amma heç vaxt heç nəyə öyrətmirdilər; sonralar çörəkçinin zarafata salıb onu içizdirdiyi iki stəkan arağın bəlasına düşdü: arabanın altında qaldı. O vaxtdan dilənməkdən başqa əlindən heç nə gəlmirdi.

Bir vaxtlar baronessa d'Avari malikanəsinə bitişik fermada, hinin yanındakı samanlıqda gecələməyə ona icazə vermişdi və o bilirdi ki, əgər acından ölməli olsa, hər vaxt mətbəxdə özü üçün bir tikə çörək və bir stəkan sidr şirəsi tapa bilər. Hərdən bəxtinə bir neçə mis pul da düşürdü. Qoca xanım bu pulları ona otağının pəncərəsindən və ya pilləkənin başından atırdı.

O baronessa çoxdan vəfat etmişdi...

Nikola isə bu qırx ildə o evdən-bu evə sülənə-sülənə kənddə hamının gözünü döyənək eləmişdi. Lakin bu yerləri atıb getmək istəmirdi. Çünki bu üç-dörd kənddən başqa yer üzündə ayrı bir yer tanımırdı. O, dilənçilik elədiyi yerlərin sərhədlərinə yaxşı bələd idi və ağlına da gəlmirdi ki, bu qapalı dairədən o taya keçmək olar. Bu haqda heç fikirləşməmişdi də. Burada isə kəndlilər onu görən kimi qışqırışırdılar: “Niyə ayrı kəndə çıxıb getmirsən? Dilənməyə ayrı yer tapmırsan?..” O isə cavab vermir, məchul bir qorxudan büzüşə-büzüşə tələsik çıxıb gedirdi. Bu, həmin qorxu idi ki, kasıbları hər şeydən –

tanış olmayan adamlardan, şübhəli baxışlardan, ən çox da yollarda iki-iki gəzən jandarmırlardan ürkməyə məcbur edir. Polis nəfərlərini görəndə isə kolun, ya da çinqıl təpəsinin arxasında gizlənməyə tələsirdi. Belə vaxtlarda o, təhlükəyə düşər olmuş heyvan tək zirəkləşirdi, qoltuqağaclarından sürüşüb əsgəri kimi yerə yapışır, büzişüb yumağa dönür, tarlada gizlənən dovşan kimi yerə sinib görünməz olurdu...

O, heç vaxt polislə üzləşməmişdi. Lakin bu qorxu və fəndgirlik onun qanındaydı, elə bil, ona üzlərini heç vaxt görmədiyi ata-anasından “miras” qalmışdı.

Onun daldalanmağa bir yeri, daxması, sığınacağı yox idi. Yayda o, harada gəldi gecələyir, qışda isə axşamlar qeyri-adi cəldliklə ya anbara, ya tövləyə soxulurdu. O, həmişə hamıdan gizlicə aradan çıxmağı bilirdi.

Bütün dəlmə-deşikləri tanıyırdı, əlləri isə həmişə qoltuqağaclarını idarə etdiyindən elə güclü idi ki, tək-cə əllərinin köməyiylə samanlığa dırmaşa bilirdi. Çoxlu azuqə yığanda isə dörd-beş gün çölə çıxmada orada uzanıb qalırdı.

O, adamların arasında meşə heyvanı kimi yaşayırdı, heç kəsi tanırmırdı, sevmirdi; kəndlilərdən isə laqeydlilik, nifrət və adət elədiyi düşmənçilikdən başqa heç nə görməmişdi.

Qoltuqağaclarının arasında zıncırov kimi yelləndiyinə görə onu “Zıncırov” çağırırdılar.

Bir dəfə elə oldu ki, iki gün ərzində yeməyə heç nə tapa bilmədi. Arvadlar evlərinin kandarında dayanıb qışqırırdılar:

– Çıx get buradan, rədd ol!.. Sənə çörək verdiyimdən heç üç-cə gün keçməyib! – O da qoltuqağaclarının üstündə fırlanıb qonşu evə gedirdi; orada da onu eyni mənzərə gözləyirdi...

Arvadlar evlərin qabağında toplaşib deyindirilər:

– Bu tənbeli ilboyu gərək yedirək!..

Lakin bu “tənbel” hər gün yeməli idi.

O, bir qəpik istəmədən, bir tikə çörək belə qazanmadan Sant-İleri, Varvili, Bilyeti gəzib-dolaşdı. Ümid bircə Turnola qalırdı. Ora da ikimillik uzun bir yol vardı, o isə elə yorulmuşdu ki, əlini qaldırmağa belə təqəti yox idi, qarnı da cibləri kimi boş idi.

Buna baxmayaraq, yenə yola düzəldi. Dekabr ayı idi, zəmilərdə, çöllərdə soyuq külək əsirdi, boz, tutqun səmadakı buludlar bir-birini

ötüb harasa uzaqlara tələsirdi. Çolaq asta-asta, qoltuqağaclarını güclə tərpədə-tərpədə, cındırla sarınmış yeganə eybəcər ayağına dayaq verə verə gedirdi.

Hərdənbir o, yolun kənarında əyləşib bir neçə dəqiqə dincəlirdi. Aclıqdan başı gicəllənirdi. Beynində ancaq bir fikir hərlənib-dolanırdı: “yemək”, amma bu yeməyi haradan əldə edəcəyini hələ bilmirdi.

Üç saat o, ucsuz-bucaqsız yolla getdi, kəndin ətrafındakı ağacları görüb addımlarını yeyinlətdi.

Rastına çıxan ilk kəndlidən yemək istəyəndə o, üstünə qışqırdı:

– Sən yenə buradasan, ay avara?.. Nə vaxt axı canımız səndən qurtaracaq?!

Hansı qapını döydüsə, söylədi. Buna baxmayaraq, inadla o evdən-bu evə baş çəkdi, qapıları döydü, amma bir qəpik də “qazana” bilmədi.

Bütün fermaları dolaşib fermer Şikenin malikanəsinin yanındakı xəndəyin qırağında oturdu. Naməlum ümidlə gözləməyə başladı. Nəyi, özü də bilmirdi. Yanından bir dəstə qara toyuq keçdi, onlar yeri eşləyir, gözəgörünməz cücüləri dənləyir, sonra yenə hövsələ ilə, inadla axtarışlarına davam edirdilər.

Çolaq heç nə fikirləşmədən onlara baxırdı, sonra mədəsində nəşə küt ağrı oyandı: “Toyuq quru budağa keçirilib ocaqda qızardılsa, çox ləzzətli olardı...”

Oğurluq etmək fikri onun ağlına belə gəlmirdi. O, əlinə keçən daşı cəld hərəkətlə toyuqlardan birinə sarı tolazladı, toyuq böyrü üstə düşüb çırpındı. O birilər nazik pəncələri üstündə əsə-əsə oyan-buyana qaçdılar, çolaq isə öz ağaclarından sallana-sallana, toyuq yerişini xatırladan bir yerişlə öz ovunu götürməyə tələsdi.

O, başı al-qana bulanmış balaca, qara toyuğa yaxınlaşmışdı ki, arxadan küreyinə dəyən ağır zərbə onu qoltuqağaclarından qoparıb on addım qabağa atdı. Şike hiddətlə oğrunun üstünə atıldı, özünü müdafiə edə bilməyən çolağı yumruqla, təpiklə döyməyə başladı.

Ağalarına kömək etmək üçün bir neçə kəndli də qaçıb gəldi, hərə bir tərəfdən dilənçinin üstünə düşdü.

Əldən düşənəcən döyəndən sonra onu sürüyüb odunla dolu tövləyə saldılar, qapısını bağlayıb dallarınca adam göndərdikləri jandarmı gözləməyə başladılar.

Çolaq acından öl-ölə, qan içində, ölümcül vəziyyətdə yerdə uzanıb qaldı. Axşam düşdü, sonra gecə oldu, sonra səhər açıldı. Onun dilinə hələ də heç nə dəyməmişdi.

Axşamüstü jandarmırlar gəldi və tövlənin qapısını ehtiyatla açdılar. Onlar içəridəkinin üstlərinə cumacağını gözləyirdilər. Şikenin dediyinə görə, bu avara özü onun üstünə cummuşdu və fermanı onun əlindən böyük müsibətlə xilas edə bilmişdilər.

Jandarm rəisi əmr etdi:

– Qalx!..

Çolağın tərənməyə heyi yox idi. Düzdür, qalxmaq istədi, ancaq alınmadı. Bunu hamı növbəti fırıldaq kimi, peşəkar caninin hiyləsi kimi başa düşdü, iki əliləhli kişi onu süpürləyib ayağa qaldırdı, qoltuğaqlarını da çiyinlərinə dayaq elədi.

Onu qorxu bürüdü, həmişə jandarmırların zər-zibalı geyimini görəndə beləcə vahiməyə düşürdü. Quş ovçunu, siçan pişiyi görəndə qorxan kimi qorxub büzüşdü, ağaqların üstündə güclə özünü saxladı.

– Marş!.. – jandarm qışqırdı.

O yeridi. Fermanın işçiləri yığışib onun tamaşasına durmuşdu. Arvadlar ona yumruq göstərir, kişilər pis-pis söyürdülər: “Axır ki, qarmağa keçdin, çaqqal! Nəhayət!.. Yeri, yeri! Dalınca qara daş!..”

O gedirdi, hər iki tərəfində jandarmırlar addımlayırdı. Yolda rast gələn kəndlilər ayaq saxlayıb, onun ardınca baxa-baxa deyirdilər: “Yəqin, oğru tutublar!..”

Şəhərə gec çatdılar. O, əvvəllər heç vaxt buralarda olmamışdı və bu dəqiqə nə baş verdiyini, onu nə gözlədiyini təsəvvürünə gətirə bilmirdi. Hər şey – bu təzə üzlər, yad evlər gözlənilməz və dəhşətli idi.

O susurdu: deməyə sözü yox idi, çünki qətiyyən heç nə başa düşmürdü. Uzun illərdən bəri heç kimlə kəlmə belə kəsmədiyinə görə demək olar ki, danışmağı yadırgamışdı, fikirləri də elə dolaşmışdı ki, elə bil, başında yellər əsirdi.

Onu şəhər dustaqlanasına apardılar. Jandarmırların aqlına da gəlmədi ki, yeməyə ona bir şey versinlər. Onu dustaqlanaya atıb qapını bağladılar.

Lakin o biri gün səhər istintaqa aparmaq üçün gələndə o ölmüşdü...

ARTUR REMBO

(1854–1891)

HEYRANLIQ

Gecədir, hər yan itib bürkü, duman qatında.
Qarşı çörəxxananın pəncərəsi altında
Dayanmışdır bir uşaq.
Elə bil ki, onları daş səkiyə taxıblar.
Səssiz, xəmir yoğuran çörəkçiyə baxırlar.
Gözləri dolu maraq.

Çörəkçi möhkəm əllə, əziyyətsiz, yüngülcə
Pampuş kökəcikləri götürüb bircə-bircə
Qızgın təndirə qoyur.
Gördükləri mənzərə uşaqları coşdurur.
Çörəkçi fikir vermir, nə də bir an boş durur.
Öz-özünə oxuyur.
Uşaqlar gözləyirlər, baxırlar heyran-heyran
Qıpqırmızı kökələr qaynar təndirdən haçan
bişib çölə çıxarlar.
İnsan gödəni üçün uzaq bir həsrət kimi,
Xülyalar aləmindən doğan həqiqət kimi
Görünüb qatar-qatar.

Ağ kökələrin, ağzı sulandıran qoxusu,
Uzaqdan iynə-iynə batan, vuran qoxusu
onlara gəlib çatır.
Cındır paltarlarını deşib keçsə də sazaq,
Onlar bu xoş qoxuda bahar duyurlar ancaq
ürəklərinə yatır.

Artıq onlar üşümür, sakitdir ürəkləri,
Beş İsa körpəsinin yoxdur qəmi, kədəri
Sakit dayanıb onlar.
Şüşəyə üz söykəyib, əlləri yaxasında.
Onlara elə gəlir pəncərə arxasında
Bir işıqlı dünya var.
Göydə qara buludlar ağır-ağır üzürlər
Uşaqlar heyran-heyran hey təndiri güdürlər
Dayanıb fağır-fağır.
Qışın iynə sazağı, amansız küləkləri,
Onların əynindəki yamaqlı köynəkləri
Ciyinlərindən qapır.

DUYUM

Keçəcəyəm hər boyu əqiq rəngli torandan,
Əzəcəkdir otları yamyaşıl ayaqlarım.
Dəymiş çovdar üzümə batacaq tikan-tikan,
Şəh səpəcək üstümə yol üstə budaqları.

Nə bir kəlmə söyləyib, nə qapılaram hissə
Arzum budur, qərq olum sonsuz bir məhəbbətə.
Baş alıb gedəcəyəm yönüm hayana düşsə,
Bir canlı qadın kimi vurğunam təbiətə.

JÜL RENAR

(1864–1910)

GÜNDƏLİK

1887

Tarixsiz. İstedad kəmiyyət məsələsidir.

İstedad bir səhifə yazmaqda deyil, üç yüz səhifə yazmaqdadır. Elə roman yoxdur ki, ən adi təxəyyüldən yaranmasın; elə gözəl ifadə yoxdur ki, yenicə yazmağa başlayan yazıçı onu qura bilməsin. Əgər belədirsə, bircə o qalır ki, qələmi götürüb, qabağına kağız qoyasan və səbirlə yazmağa başlayasan. Güclülər tərəddüd etmirlər. Onlar stol arxasına keçirlər, onlar tər tökürlər. Onlar işi axıradək çatdırırlar, onlar bütün vərəqləri yazı ilə doldururlar, onlar mürəkkəbin axırına çıxırlar. Heç bir işə girişməyən zəif iradəli adamlardan istedadlı adamların fərqi bundadır. Ədəbiyyatı yalnız kəl kimi işləyə bilənlər yarada bilirlər. Ən güclü kəllər dahilərdir, nəfəs dərmədən sutkada on səkkiz saat işləyənlərdir. Şöhrət fasiləsiz səyin nəticəsidir.

27 oktyabr. Öz yollarını tapmış yazıçıların gənclərə təsirinin nə ilə nəticələndiyini izləmək maraqlı olardı. Orijinallığı, sadəcə olaraq, özündə axtarmağı öyrənməkdən əvvəl nə qədər tər tökmək lazımdır.

24 noyabr. Mənə deyiblər ki, guya, Montepen öz stolunun üstündə taxtadan düzəldilmiş balaca adam fiqurları saxlayır və roman-da həmin adamları öldürdükcə bir-bir tullayır.

25 noyabr. Kənd haqqında özünün ən ilhamlı səhifələrini adam şəhərdə, əsl şəhərdə yazır.

1888

12 avqust. Böyük bir meşədə səhər yeməyindən sonra. Biz şamağacının altında, ağac qabığından düzəldilmiş kəhrizlə axan bulağın başında əyləşmişik. Şüşələr soyudulmaqdan ötrü suya qoyulmuşdur. Budaqlar yangısını söndürmək üçün bulaq suyuna baş vurmuşlar. Su dupdurudur, sıçrayan damcılarını buz kimi elə şəffaf, elə tərəvətlidir ki, adamın bədəni üşüyür. Balaca oğlum çiyimin üstündən baxaraq nə yazdığımı bilmək istəyir. Onu öpürəm. Qiyamətdir.

13 oktyabr. Natiqlik məharəti. Xaçda çarxıma çəkilmiş müqəddəs Andrey iyirmi minlik izdiham qarşısında iki gün moizə oxuyur. Adamlar heyran-heyran qulaq asırlar: müqəddəs Andreyi xilas etmək birinin də ağlına gəlmir.

15 noyabr. Dostlar paltar kimidir. Nə qədər ki köhnəlməyib, ayrılmaq lazımdır. Yoxsa onlar özləri bizdən ayrılacaqlar.

* Müəyyən bir şıltaqlıq etmək istəyiriksə, cilovu buraxıb atlara sərbəstlik verən, özü isə dərin yuxuya gedən arabacıya oxşamalıyıq.

29 dekabr. Adamlar tez-tez intihar etmək istəyirlər, amma bunun əvəzində özlərinin fotoşekillərini cırmaqla kifayətlənirlər.

1889

21 may. – Jül nə ilə məşğuldur?

– İşləyir.

– İşləyir? Nə üzərində?

– Bayaq sizə dedim: kitab üzərində.

– Yəni, kitabın üzünü köçürmək üçün bu qədər vaxt lazımdır?

– O, kitabın üzünü köçürmür. Özü əhvalat uydurub kitab yazır.

– Uydurur? Demək, indiyədək yazılanlar yalanmış?

14 iyul. Qadın öz yaşı barədə danışmaqdan doymasa da, neçə yaşı olduğunu heç vaxt demir.

31 iyul. Hər səhər bir stəkan günəş içib, bir çovdar stünbülü yemək lazımdır.

24 avqust. Viktor Hüqonu sevməyən yazıçıların əsərlərini

darıxa-darıxa oxuyuram. Hüqonu sevmədiklərini açıqdan-açığa deməsələr də.

28 avqust. Heç bir xeyri yoxdur. Əvvəldən-axıradək oxuyursan, heç nə yadda qalmır. Fikrini nə qədər cəmləşdirsən də, hər şey yox olub gedir. Yalnız ara-sıra bir neçə topa qalır. Qatarın keçib-gətdiyini bildirən və zorla görünən tüstü topaları kimi.

28 sentyabr. Deyirsən ki, hələ tamam yetişməmişən. Bəs nəyi gözləyirsən? Çürüməyini?

* Güzəl qadın səhər tezdən başlayaraq səliqəli və nazlı olmalıdır, təsərrüfat işləri görəndə də zibil içərisindəki təzə pul kimi parıldamalıdır.

5 noyabr. Ah, rüyalarımı yazmaq üçün katibim olaydı! Nə qədər gözəl şeylər yazardı!

Gündüzlər öz fikrimi yandırırım, lakin o, alışmaq istəməyən köz kimi sönlük olur. Yuxuya gedəndən sonra isə fikrim alovlanmağa başlayır. Beynim gecələr işləyən fabrikdir.

1890

14 fevral. Mən hər şeyi öyrənməyə, həyatdan geri qalmamağa elə can atırdım ki, axırda mehrimi hərfləri iri, ağ yerləri çox olan nazik kitablara saldım; ən yaxşı cəhəti də budur ki, həmin kitablari elə oradaca kitabxana rəfinə qoyub digər cildi oxumağa başlamaq mümkündür.

15 fevral. Kitabı elə hisslə oxumağa başlayırsan ki, sanki, alışdığın yerdən və adət etdiyin fikirlərdən uzaqlaşmağa məcbur olduğuna görə pərt halda vaqona girirsən. Görəsən, səfər necə keçəcək? Kitab necə olacaq?

1 mart. O, öz məqsədinə nail olacaq, buna əmindir; lakin birdən-birə, ildırım sürəti ilə yox. Minlərlə digər hörmətli adın arasında əvvəl-axır onun da adı öz yerini tutacaqdır. Həm də şöhrəti dərhal alovlanan ot tayasına yox, sobada uzun müddət közərən yaş oduna oxşayacaqdır.

13 mart. Ayrıca bir şəxs öləcəyindən qorxduğu kimi, xalq da müharibədən qorxsa yaxşıdır.

18 mart. Pedant – ağıl həzm edə bilməyən adamdır.

21 mart. Hələ müşahidə aparmağı öyrənmədən o, bütün əzəmətli və dəbdəbəli şeylərə vurulmuşdur.

12 aprel. Nə iş gördüyümün heç bir dəxli yoxdur. Məndən nə barədə fikirləşdiyimi soruşun.

17 aprel. Dümaların ikisi də qənaətcilliyə dair nəzəriyyəni alt-üst etdi. Ata bədxərc, oğul xəsis idi.

3 may. Beynimdə romanın ideyası yaranmışdır, lakin onu kirpi şəklində təsəvvür etdiyimə görə toxunmağa cəsarətim çatmır.

* Əgər ürəyinizdən gülmək keçirsə, məni məzəli adam sayacaqsınız.

4 sentyabr. Sınmış büllur bütöv büllurdan çox qalır.

29 noyabr. Nə qədər ki ədəbiyyata inam bəsləyirsən, dahiyanə əsər yaratmağı ləngitmə; bu inam həmişəlik qalmayacaq.

1891

23 mart. Balzak pis yazmağa ixtiyarı olan yeganə adamdır.

7 aprel. Üslub – bütün üslubların yaddan çıxarılmasıdır.

13 aprel. Sizin barənizdə deyilən xoş sözlərə cavab verməyin mövcud olan yüzlərlə üsulundan biri: “Sözləriniz mənə xüsusilə əzizdir, çünki müstəqil düşünən adam olduğunuzu bilirəm!”

* Biri qadına məhəbbət məktubu göndərir. Məktub cavabsız qalır. O, qadının susmasının səbəbini tapmağa çalışır. Nəhayət, qət edir; zərfə poçt markası yapışdırmaq lazım imiş.

26 may. Yetiştirəcəyin adamlar, su verəcəyin çiçəklər haqqında hər səhər fikirləşmək lazımdır.

* Özündən heç vaxt razı qalmamaq – bütün məharət bundadır.

18 oktyabr. Mən nəsrə şair olmaq istərdim. Elə bir şair ki, ölüb özüne yas saxlayır. Nəsr misralara bölünməmiş şeir olmalıdır.

28 oktyabr. Kəndlinin danışığını imla səhvləri olmadan da vermək mümkündür.

25 noyabr. Hesablamışam: ədəbiyyat, ancaq alacəhrəni, sərçəni dolandıra bilər.

11 dekabr. Mən qürurlu olduğumu itaətlə boynuma alıram.

1892

2 yanvar. Bir simvolist şair sevgilisini tərənnüm etdiyi misraları dostuna oxudu. Dostu səsləndi:

– Qadını bu cür eybəcər hala salmaq harada görünüb?

* İşə bir bax, biz ölməliyik, amma anadan olmaya da bilməzdik.

1 aprel. Mənası ilk sözlərdən başa düşülən uzun cümlələrdən qətiyyətlə əl çəkmək.

7 aprel. Yüz min qəlb nə qədər adam deməkdir?

30 aprel. Kinayə – bəşəriyyətin utancaqlığı deməkdir.

13 may. İncəsənət aləmində heç kəsə bənzəmə, əxlaq aləmində hamı necə edirsə, sən də elə et.

11 iyun. İstedad pul kimi şeydir, onun barəsində danışmaqdan ötrü ona malik olmaq məcburi deyil.

12 dekabr. Siz yüz ildən sonra başqalarından nə qalıb-qalmayacağını qabaqcadan söyləməyə çalışırsınız. Əzizim, bəs sizin özünüzdən elə indi nə qalıb?

1893

24 yanvar. Dost haqqında yazmaq – ondan ömürlük küsmək deməkdir.

24 mart. O, öz dəfnə çələngini başına yan qoyub gəzirdi.

20 aprel. Tənqid ona görə tənəzzüldədir ki, başqaları haqqında danışmaq adamların zəhləsini töküüb.

26 aprel. Nə qədər çox oxusan, özünü başqalarına o qədər az oxşadarsan.

* Bəli, mən bilirəm: bütün dahi adamları əvvəlcə tanımaq istəməmişlər; amma mən dahi olmadığımı görə dərhal tanınmağımı üstün tutardım.

* Əgər cümlədə “gündəyməz yer” sözləri varsa, tamaşaçılar nə qədər mədəni olsalar da, yalnız bu sözləri eşidəcəklər.

25 avqust. Bir nəfər özünü uçuruma atdı, ayaqqabılarını isə yuxarıda qoydu ki, adı əbədi yaşasın.

Lakin həmin ayaqqabıları tapan olmadı.

5 sentyabr. Nə deyirsinizsə deyin, səadətin ekspreslə məndən uzaq, üfüqdən keçib-getdiyini öz gözlərimlə gördüm.

* Yerinə düşən söz-üslub bu deməkdir. Yerdə qalanları vacib deyil.

6 sentyabr. Dövlət xadiminə dedilər:

– Arvadınız öldü.

Soruşdu:

– Bu xəbər rəsmi mənbədənir?

19 sentyabr. Tənqidçilər mərhəmətə layiq adamlardır – onlar daim başqaları haqqında danışirlar. Özləri haqqında isə heç kəs danışmır.

21 sentyabr. Üslub elə bir şeydir ki, redaktoru müəllif barəsində bu sözləri deməyə məcbur edir: “Oh! Bu, əlbəttə, odur!”

27 oktyabr. Qəzetə məqalə yazmaq üçün adam nə qədər istedadlı olmalı imiş!

* Beyin soyuq qış gününün havası kimi təmiz olmalıdır.

8 noyabr. Tale, ağır zərbələrsiz keçinə bilməzsənmi? Məni xoş niyyətlərlərinlə özünə tabe etdir. Məni hətta ən yüngül tədbirlərlə düzəltmək mümkündür. Mən sənə məzəmmətini işarəndən də başa düşməyə qadirəm. Hirsənib özündən çıxmağın lazım deyil, bundan əl çək. Ən güclü zərbələrini kəllələri mənimkindən möhkəm olanlar üçün saxla.

22 dekabr. Həddindən çox şey bilməyi qətiyyənlə istəmirəm: mən yalnız xoşladığım şeyləri bilmək arzusundayam.

1894

12 yanvar. Qəribədir, görəsən, adamlar niyə istəyirlər ki, onlarla maraqlansınlar...

* Dünənki şöhrət nəzərə alınmır, bugünkü şöhrət çox iyrəncdir. Mən sabahkı şöhrəti istəyirəm.

2 iyul. Gecələr biz uşaqlara nisbətən daha çox qorxuruq.

* Özümü saxlaya bilməyib qəzətsatan qadına dedim:

– O, mənim kitabımdır, baxın, o balaca kitab.

Cavab verdi:

– Hə-ə. Hələ istəyən olmayıb...

15 noyabr. Məşhur olmaq üçün gərək əlindən ya əclaflıq çıxsin, ya da yaxşılıq. Bu iki şeydən hansına qadirsiniz?

22 noyabr. Dəqiq söz. Dəqiq söz. Əgər qanun yazıçıları yalnız dəqiq ifadələr işlətməyə məcbur etsəydi, nə qədər kağıza qənaət etmək olardı.

* Kitabınız çox xoşuma gəlir, çünki qüsurlarını aydın görürəm.

1895

1 fevral. Allah-taala qarğaları yaratmasaydı, qar nə qədər yeknəsəq görünərdi.

14 fevral. Ədəbiyyatda əsl və saxta cəhətlərin fərqi canlı çiçəklərlə süni çiçəklər arasında olan fərq kimidir: canlı çiçəyin heç bir şeyə bənzəməyən xüsusi ətri vardır.

* Şekspir! Hey deyirsən Şekspir! Şekspir sənin özündədir, cəhd elə, tap.

* Təbiət tam və bitkin deyildir: ona həmişə müəyyən bir şey əlavə etmək mümkündür.

1896

18 mart. Nə qədər gözəl olsalar da, Homer dövrünə aid obrazlar yaratmaqdan çəkinin.

17 aprel. Maraqlıdır, görəsən, göz qapağı örtüləndə gözün özü nə edir?

M a y. Qan qızılgüllərin başına vurdu.

* Elə güman eləmə ki, tanınmamış dahi adamlar var.

* Ömür qısadır. Lakin anadan olandan ölənədək nə qədər uzun müddət keçir.

14 iyul... Mən torpağın necə ömür sürdüyünü eşidib görmək üçün dünyaya gəlmişəm.

3 noyabr. Yenə şeir, hey şeir. Bir misra da poeziya olaydı!

13 dekabr. Öz kitablarımı yenidən oxumaq istəmirəm, hiss edirəm ki, yazdıqlarımı dönə-dönə pozacağam.

* Bizim fikirlərimiz eyni deyil, bizim fikirlərimiz eyni rəngdədir.

* Allahın işinə bax: qarşımızda bu cür kainat açıb, amma uçmağa qanad verməyib!

25 dekabr. İnildəmək lazımdır, amma ahəngdar inildə.

1897

* Uşaqlar üçün dovşanın dilindən ovçu hekayələri yazmalı.

28 yanvar. Yadında saxla: istedadlı olduğunu sübut etmək həvəsindən düşəndən sonra əsl müvəffəqiyyət qazana bilərsən.

4 avqust. Çox təəccüblüdür ki, bizlərdən heç birimiz qrammatikanı bilmirik, yazıçı olandan sonra da düzgün yazmağı öyrənməyi özümlüzə rəva görmürük.

30 sentyabr. Mən hər şeyi çox aydın gördüyümə görə gözlərim ağrıyır.

* Mən ildə bir dəfə işıq saçıram, sonra söndürəm.

* Qocalıq bu sözlər deyiləndə başlanır: "Mən özümü heç vaxt bu cür cavan hiss etməmişəm".

* Məni təbiətdən yalnız süngü ilə qovub çıxara bilərlər.

14 noyabr. Öz yazdıqlarımı özümün ən qəddar düşmənim kimi oxuyuram.

* Səsinizi ucaltmayın! Siz həqiqəti deyəndə həddindən artıq qışqırırsınız.

22 noyabr. O, bütün oğrular kimi ləyaqətli bir ailədən çıxmışdı.

1898

2 yanvar. Tənbəliyimizə görə bizi təkcə öz uğursuzluğumuz yox, həm də başqalarının bədbəxtliyi cəzalandırır.

12 yanvar. Mənim öz üslubum özümü boğur.

26 yanvar. Günəşin altında hamıya yer tapılar, xüsusən bu şərtlə ki, hamı kölgədə qalmaq istəsin.

12 iyul. Üfunət iyi verən "mən" sözünü təmiz havaya çıxarmaq!

* Tək olanda da tənhalıq sevirəm.

15 avqust. Açıq sinəli qocaman palıd ağacları.

* Balaca vətənlə böyük vətən arasında fərq yoxdur. Axı o yeganədir.

* Külək əsdiyini təkcə tüstü bilir.

* Əgər həqiqət quyunun dibində olsaydı, özümü hökmən quyuya atardım.

4 noyabr. Cavan adam odur ki, hələ yalan danışmamış olsun.

26 dekabr. Bir qadın deyirdi: idarəmizə yeni rəis təyin olunub. Çox bilikli adamdır. Bizə dedi ki, adamlar Darvindən əmələ gəliblər.

1899

7 yanvar. Sinonim yoxdur. Yalnız lazımı sözlər var ki, onları əsl yazıçı bilir.

* Sözün fikirlə mübarizə aparması lazımdır, amma bu şərtlə ki, badalaq vurmasın.

* Kəndlini təsvir edən zaman onun başa düşmədiyi sözləri işlətmək lazım deyil.

22 aprel. Romantiklər – əşyaların o biri üzünü ömürlərində görməmiş adamlardır.

* İstedadsız adamların istedadlı şəxslər haqqında nə fikirləşdiyini bilmək də istəmirəm.

23 aprel. Tənqidçi kimdir? Yazıcının xətrinə dəyən oxucu.

6 may. Atın da zürafə kimi nadir heyvan olacağı gün uzaq deyildir.

20 iyun. Yalnız həyata baxmaq, lakin əhəmiyyəti olan faktları seçmək.

18 iyul. Qəti qərar qəbul edəndən sonra da bilmirəm nə edirəm.

* Sadəcə fikirləşmək azdır, müəyyən bir şey haqqında fikirləşmək lazımdır.

* Bərkimiş ürək... Hər dəqiqə sıxmaq lazım gəlir ki, yumşalsın.

* Əgər insana təbiətə əlavə etmək ixtiyarı verilsəydi, o, ilanı tikanlı edərdi.

1 avqust. Əgər səadət evi tikilsəydi, orada ən böyük evi gözləmə salonu üçün ayırmaq lazım gələrdi.

23 sentyabr. Dovşan yuvası dovşan olmayanda da qorxaqlıqla doludur.

1 dekabr. Həqiqətin hamısını demək lazım deyil, yalnız həqiqəti demək vacibdir.

26 dekabr. İroniya qurutmur; o, yalnız alaq otlarını yandırır.

1900

2 yanvar. Onlar deyirlər ki, cəsarətlə yazılmışdır, əslində, sadəcə olaraq, “biədəb yazılmışdır” deməli idilər.

11 may. Mənə ömür verin, onun ədəbi hissəsinin qayğısına özüm qalaram.

6 iyun. Lamartin beş dəqiqə fikirləşib, bir saat yazır. Əsl məharət isə bunun əksini etməkdir.

* Vaxtından əvvəl yataqdan qalxmamalı – təbiət hələ hazır deyil.

* Qanadları kəsiləndə quş ağır hiss etmir, lakin bundan sonra o, uça bilmir.

1901

1 yanvar. Mən ülvı hisslərlə yaşadığım üçün yalnız həqiqəti sevirəm.

* Bu “Gündəlik” məni əldən salır. Onu yaradıcılıq adlandırmaq olmaz. Hər gün sevgi ilə məşğul olmaq sevmək demək deyil.

7 fevral. Həqiqət onu bir neçə il axtarib tapmamacağımıza dəyər.

18 fevral. Bir dəfə də olsun bəxtim gətirməyib ki, heç olmasa, qəzaya uğrayacaq qatara gecikim.

* Qədəhdə qızıl balıq versəniz, xəyalımda Şərqi canlandıraram.

* Özümə deməyə cəsarət etmədiyim həqiqəti başqalarına danışmağa cəsarətim çatacaqmı?

25 fevral. Qadın. Ağır dərd üz verəndən sonra gicgahlarını pudralayır ki, başqaları onun saçına dən düşdüyünü güman eləsinlər.

* Bu il bir sətir də yazmayacağam: qışda donmuşam.

21 mart. Bir qadınla yaşadıqdan sonra bütün qadınları tanıdığını deyən şəxs, qarmağı suyun üzündə gəzdirib, bütün balıqların sirlərini öyrəndiyini güman edən balıqçıya oxşayır.

* İfadəni barıtlı yaxşı doldurmaq, yaxşı nişan almaq və düz hədəfə vurmaq.

* Ölmüş, lakin dəfn edilməmiş yarpaqlar.

7 noyabr. And içirəm ki, yalnız bir adama pərəstiş etmişəm və edirəm: Viktor Hüqoya. Onun “Son dərz”i 1902-ci ilin fevralında çıxacaq. Bircə arzum var – o vaxtadək ölməyim.

10 noyabr. Sevirəm, sevirəm, əlbəttə, sevirəm. Əminəm ki, öz arvadımı bir qadın kimi sevirəm, lakin Don-Juan, Rodriqo, Rüi Blas kimi məşuqların dediklərində elə bir kəlmə yoxdur ki, arvadıma deyəndə şaqqanaq çəkib gülməyim.

* Ən ehtiraslı mübahisələri bu sözlərlə qurtarmaq lazımdır: “Bütün deyilənlərdən başqa, xatırladaq ki, tezliklə hamımız öləcəyik”.

* Elə pyeslər var ki, onları senzura yox, tamaşaçılar özləri qadağan ediblər.

29 noyabr. Çalış, çalış! İstedad torpaq kimidir, həyatı müşahidə eləsən, o, öz nemətlərini səndən əsirgəməz. Torpağı hər il şumla: o hər il məhsul verəcək.

1902

* Özüm üçün yaşamaq əvəzinə başqalarının necə yaşadığına baxsaydım, həyat mənə çox gözəl görünərdi.

* İstedadlı aktrisaların şıltaqlıqlarına göz yummaq lazımdır, çünki istedadsız qadınlar onlardan az şıltaqlıq etmirlər.

* Layihə gələcəyin qaralamasıdır. Gələcək bəzən yüzrlərlə qarama tələb edir.

* Qafiyələrdən, xüsusən nəsrdəki qafiyələrdən zəhləm gedir.

28 fevral. Ağla, amma ehtiyatlı ol ki, bir damla göz yaşın da qələmin ucuna düşüb mürəkkəbə qarışmasın.

* Qəfəsdəki quş uça bilməyəcəyindən xəbərdar deyildir.

1 may. Mən səfeh sözlər oxuyan gözəl səs eşidəndə əzab çəkirəm.

* Göz yaşları əzabın gözəlliyini korlayır.

26 may. Heyvanlara baxanda onlar haqqında lətifələrimə görə utanıram.

* Nökəri zənci olan bir qadın qara uşaq doğur. Əri bildirir:

– Əgər uşağın rəngi dəyişməsə, mən bəzi-bəzi adamları evdən qovacağam.

10 iyun. Gözəl, utancaq qadın bunda nicat tapır ki, özünü pəncərəsiz və qapısız qala kimi tutur.

12 iyun. Qəflətən kitabın əhvalı xarablaşır və o, rəfdən düşür.

* Nəhəng Parisə vermədiklərimin hamısını kiçik kəndimiz üçün saxlayıram.

* Fənər yandırıb çox axtardıqdan sonra bir nəfəri tapdım: özümü. İndi onun yan-yörəsinə baxıram.

* Bundan sonra oxumalı olacağım kitablar haqqında fikirləşəndə özümü xoşbəxt adam hesab edirəm.

25 iyun. Yazıçı öz dilini özü yaratmalıdır, daha qonşusunun dilini işlətməməlidir. Elə etmək lazımdır ki, sənin üslubun öz gözlərinin qabağında böyüyüb püxtələşsin.

* Dəvəquşu öz dimdiyindən və öz quyruğundan eyni məsafədə aralıdır.

20 avqust. Çox dilavər bir gənc hüquqşünaslıq sahəsində dok-

torluq dissertasiyası hazırlayır. Amma doğma anası ilə necə danışdığını eşitsəydiniz!

* Yəqin ki, indiyədək bir kəs deməmiş olmaz: “Ağac əllərini göyə qaldırmış adama oxşayır”.

23 avqust. Qəlbi rıqqətə gətirən gözəl Ay!.. Ah, kaş aydan bizə, heç olmasa, azacıq musiqi gəlib çıxaydı!

* Həqiqət adamı utandıra da bilər. Həqiqətin bir ləzzəti də bundadır.

12 sentyabr. Təbiət oyananda tərtəmiz olur, insan isə oyanandan hələ çox sonra da ağzında acılıq hiss edir.

27 sentyabr. Sözlər fikrin paltarı olmalıdır, həm də əyindəki paltar kimi kip durmalıdır.

1903

22 iyul. Məndən uzaq gəzin ki, sizə hörmət bəsləyə bilim.

* Bir kəndlinin digər kəndliyə nifrət etməsi adamın ürəyini ağrıdır.

* Öz üzərində kiçik qələbələr qazanmaqla böyük məğlubiyyət-lərdən çətinliklə yaxa qurtarırsan.

* Ədəbiyyatın hiss olmayan bir şeyi hiss kimi qələmə verməyə səlahiyyəti yoxdur.

2 noyabr. Onlar məni az yazdığımıza görə təbrik edirlər. Tezliklə heç yazmadığımıza görə təbrik edəcəklər.

1904

12 sentyabr. Cib dəftərçəsindəki hər qeyd çiylək kimi şirəli olmalıdır.

13 noyabr. Ömrümdə birinci dəfə tənqidlə üzləşəndə onun ədalətli olduğuna inanırdım. Buna görə də indi tənqiddə nifrət edirəm.

* Dilənçiliyin kiçik bacısı var, həmişə böyük bacısının yanında olur və ona altdan-altdan təsəlli verir. Bu biganəlikdir.

16 dekabr. Axır ki, insanı heyvandan fərqləndirən cəhəti öyrəndim. Sən demə, bu, pul bəlaları imiş.

1905

26 yanvar. İçərimdən gələn soyuq.

27 yanvar. Öz şöhrətini alın təri tökməklə qazan.

26 mart. Biz teatrda həyat, həyatda isə teatr göstərilməsini tələb edirik.

30 mart. Qış aylarında əlli pyesə baxdım. Elə bir pyes görmədim ki, onun müəllifi olmaq istəyim.

* Bulağın quruduğunu bilsəydi, çay, bəlkə də, axmazdı, dayanıb bir yerdə durardı; amma insan acından ölən başqa adamların arasında tövrünü pozmadan yeməyi özünə rəva bilir.

6 may. Qəlbi soyuq adamın yanaqlarındakı göz yaşı daş divarda iri yağış damcılarını xatırladır.

17 iyun. Ürəyimə damıb ki, müharibə başlansa, vətənpərvər olacağam.

İ y u l. Tənbəllik haqqında. Ah, mən hökmən tənbəllik haqqında kitab yazmalıyam! Səfeh olan, lakin öz səfehliyini boynuna alan şəxs o qədər də səfeh deyildir, tənbəl isə öz tənbəlliyini boynuna ala bilər, tənbəlliyindən şikayət edə bilər, amma yenə də tənbəl olaraq qalar.

18 avqust. Sosializm beyindən keçib qəlbə qərar tutmalıdır.

* Vətən. Heç kəs təbiət gözəlliyi naminə öz yurdunu başqa yurdlara dəyişməz.

* İşlərim haqqında məndən ona görə soruşurlar ki, özlərinin dərd-səri barəsində danışa bilsinlər.

* Bulaq yayda qurumasaydı, sərinlik verərdi.

* Bizim ucqar kənddə təzə heyvan peyda oldu – dəmiryol qatarı.

* Mən siyasətlə məşğul olmuram.

– Bilirsinizmi, bu, “həyatla məşğul olmuram” sözlərini deməyə bərabərdir.

23 oktyabr. Günəş qurub etməzdən qabaq beynimə yalnız incə fikirlər gəlir, elə incə fikirlər ki, beynim bütün yarpaqlarını tökmüş ağac şəklini alır.

* Təbiətə məhəbbət əsl məhəbbət olduğuna görə gənc məşuqə kimi mənim işləməyimə mane olur.

* Kaş deməyə hüququm olmaydı: “Mən yeni üslubda yazmışam!”

9 dekabr. Mənə bircə ağac kifayətdir, sən isə hökmən meşə istəyirsən.

26 dekabr. Əgər səadət pulda deyilsə, onda pulunuzu qonşuya verin.

1906

1 fevral. Hər məşhur adamın kölgəsində əzab çəkən bir qadın vardır.

* Tənbəllik – yorulmazdan əvvəl dincəlmək adəti.

* Sənin rəyinlə dərhal razılaşanlara yavaş-yavaş nifrət etməyə başlayırsan.

19 iyun. Mən yalnız siyasət, yaxud din haqqında mübahisə etməyi xoşlayıram. Ədəbiyyat haqqında laqçırtı vurmaqdan zəhləm gedir.

* Təzə şair. Adını yadınızda yaxşı saxlayın, çünki onun haqqında bir daha danışmayacaqlar.

3 sentyabr. Ax, şeytan Ay! Üz-gözündən poeziya damır.

17 sentyabr. Yaşamaq vacib deyil, amma xoşbəxt yaşamaq vacibdir.

18 sentyabr. Hər an söntürəm, sonra yenidən alovlanıram. Qəlbimdə bir yığın yanmış kibrit çöpü vardır.

19 oktyabr. Səadət – xoşbəxt olmaq deməkdir, xoşbəxt olduğuna başqalarını inandırmaq demək deyildir.

* Köhnəlmiş şeylər! Ayrıla bilmədiyən köhnə məktublar, köhnə paltar, köhnə əşyalar. Təbiət çox yaxşı başa düşür ki, o, hər il yarpaqları, çiçəkləri, meyvələri, tərəvəzi dəyişməli və ötən illərin xatirələrini gübrəyə çevirməlidir.

27 noyabr. Siz çox kitab oxumusunuz, onlar isə sizin oxumalı olduğunuz kitabı oxumuşlar ki, bu da onlara üstünlük verir və oxuduğunuz bütün kitabların üstündən qələm çəkir.

14 dekabr. Ədalət var, ancaq onu heç də həmişə görmürük. Ədalət böyrümüzdədir, həddindən artıq səs-küy salan ədalətsizliyin arxasında gizlənib gülümsünür.

* Arzu heç nə ilə qidalanmayan fikir deməkdir.

1907

23 yanvar. Mütəfəkkir nə deməkdir? O, kainatı mənə izah etməyincə, fikirlərinə tüpürmək də istəmirəm.

12 fevral. Həyat. Onu getdikcə daha az başa düşürəm, getdikcə daha çox sevirəm.

* Gənclər, yeni bir söz gözlədiyiniz üçün, bəlkə də, xoşunuza gəlməyəcək. Həqiqəti sizə açmaq istəyirəm. Həmin həqiqət budur: insan qocalmır. Ürək mənasında buna şəkk-şübhə yoxdur: hamıya çoxdan məlumdur. Məhəbbət məsələsini götürün. Zəhin barəsində də bunu demək mümkündür: o, daim cavan qalır. İyirmi yaşında olduğu kimi, qırx yaşında da adamlar həyatı başa düşməzlər, həm də başa düşmədiklərini bilirlər və özləri etiraf edirlər. Bu, gənclik deməkdir.

19 avqust. İntəhasız səma. Buludlar onu heç vaxt doldura bilməyəcəklər.

* Həqiqətə fikir verməsəniz yaxşıdır, belə olduqda, o özü boynunuza atılacaq.

22 avqust. Danışdığın tərzdə də yazmalısən, əlbəttə, əgər yaxşı danışsənsə.

12 sentyabr. Bütün adamlar eyni cür doğulurlar. Ertəsi gün eyni olurlar.

16 sentyabr. Şair cırcırma kimidir. Yeganə bir notu intəhasız təkrar edir.

26 dekabr. Açıqirəkli adam olmaq üçün ən əvvəl özündə ürəyi açılığa tələb olmalıdır.

1908

* Yazmaqdan ötrü yaşamaq lazımdır, yaşamaqdan ötrü yazmaq yox.

* Xalq bizi başa düşür. Biz isə xalqı daha az başa düşürük.

25 may. İnsan istedadlı olduğunu sübut etdikdən sonra həmin istedadı istifadə etməyi bacardığını da sübuta yetirməlidir.

21 iyun. Cümlə fikrin yalnız süzgəci olmalıdır.

5 iyul. Əsl eqoist başqalarının da xoşbəxt olmadığına razıdır, bu şərtlə ki, adamlara xoşbəxtliyi o özü bəxş etsin.

15 oktyabr. Dostla dost arasında uzun müddət riyakarlıq ola bilər. Məhəbbətdə söz kifayət deyildir, iş görmək də lazımdır. Dostluq isə uzun müddət sübutsuz keçinə bilər.

1909

23 yanvar. Hafizəmin bir qiymətli cəhəti var: oxuduqlarımı dərhal yadımdan çıxarıram.

* Barres böyük yazıçıdır, fransız dilini hamıdan yaxşı bilir. Onun bütün cümlələri aydındır, başa düşülür. Lakin kitabı bütövlükdə götürüləndə adam heç nə anlamır.

28 fevral. Ədəbiyyat elə bir peşədir ki, istedadlı olduğunu istedadından məhrum olan adamlara dönə-dönə sübut etməlisən.

16 avqust. Mənə inanın, səfehliyin xüsusi qoxusu vardır. Adam həтта susanda da bu qoxunu hiss edirsən.

* Ən ülvî lirikada realizm olmalıdır.

GİYOM APOLLİNER

(1880-1918)

MİRABO KÖRPÜSÜ

Bu körpüdən Sena axır,
Eşqimiz də suya düşür, əriyir.
Xatirələr məni sıxır,
Qüssə gedir, arxasınca sevinc gəlir.

Gəl, gecədən vaxt alıram,
Günlər keçir, mən qalıram.

Əl-ələ, üz-üzə durub donuruq,
Qollarımız körpü olur.
Sevgimizin gözlərinə qonuruq,
Eşqimiz yorulur, solur.

Gəl, gecədən vaxt alıram,
Günlər keçir, mən qalıram.

Eşqimiz də sutək axır, uzaqlaşır,
Sevgi belə davamsızdır.
Həyat yaman ləng sürünür,
Ümid isə amansızdır.

Gəl, gecədən vaxt alıram,
Günlər keçir, mən qalıram.

Keçir günlər, həftələr,
Nə keçən zaman qayıdar,

Nə solan sevgimiz dönər,
Bu körpüdən Sena axır.

Gəl, gecədən vaxt alıram,
Günlər keçir, mən qalıram.

ANDRE MORUA

(1885–1967)

NECƏ OLDU Kİ, PYER DUŞ MƏŞHURLAŞDI?

Rəssam Pyer Duş aptek şüşəsindəki güllərdən və boşqabdakı badımcanlardan ibarət natürmortu çəkib qurtarırdı ki, yazıçı Pol-Emil Qlez onun emalatxanasına girdi. Qlez bir neçə dəqiqə dayanıb dostunun işləməsinə tamaşa elədi, sonra qətiyyətlə dedi:

– Yox!

Rəssam badımcanlardan gözüni çəkib təəccüblə ona baxdı.

– Yox, – Qlez təkrar etdi. – Yox! Bu cür sən heç vaxt məşhurlaşmayacaqsan. Uсталığın var, istedadın da var, səmimisən, amma dostum, sən sənətin çox adidir. Alışb-yanmır, gözə soxulmur. Salonda bilirsən nə qədər əsər qoyurlar tamaşaya? Beş min! Sənin şəkillərin bir elə əsərin içində bizim laqeyd tamaşaçını cəlb etməyəcək... Yox, Pyer Duş, sən müvəffəqiyyət qazana bilməyəcəksən. Heyif, çox heyif.

– Niyə axı? – Hələ xam cavan ah çəkdi. – Mən gördüyümü çəkirəm. Çalışıram ki, nəyi hiss eləyirəm, onu da ifadə eləyim.

– Əzizim, ay mənim yazıq dostum, bəyəm bundadır məsələ? Axı gərək sən arvadını, üç uşağını dolandırasan. Onların hərəsinə gündə üç min kalori lazımdır. Şəkillər alıcılardan qat-qat çoxdur, axmaqlar isə ağıllılardan yüzqat artıqdır. Bura bax, Pyer Duş, bir məni başa sal görüm, hansı yolla sən bir sürü tanınmaz-bilinməz rəssamın arasından çıxıb deyəcəksən ki, mən də varam?

– Zəhmətimlə, – Pyer Duş cavab verdi. – Sənətimin həyatiliyi ilə.

– Zarafatı boşla, canım... Axmaqları yuxudan oyatmaq üçün bircə yol var: nəsə qeyri-adi bir iş görəsən gərək, ağlasığmaz bir iş tutasan

gərək... hamıya elan elə ki, sən şəkil çəkmək üçün Şimal qütbünə gedirsən. Ya da əyninə Misir fironunun kostyumunu gey. Ən yaxşısı isə budur ki, təzə bir məktəb yarat! Dünyanın bütün hikmətli sözlərini bir yerə yığ, məsələn, eksteriorizasiya¹, dinamizm, şüuraltı düşüncə, predmetsizlik – sonra da bunlardan öz manifestini düzəlt! İnkər et hərəkəti, ya da əksinə, hərəkətsizliyi, ağı, ya qaranı, dairəni, ya kvadratı, fərqi yoxdur, inkər et! Fikirləş, özündən nəşə “neohomarik” rəngkarlıq növü icad elə, de ki, bizim sənətimiz ancaq qırmızı və sarı tonlar tələb edir, sənətimiz “silindrik”, ya da “oktaedrik” sənətdir, uzun sözün qıssası, ağılna nə gəlir de!

Elə bu vaxt zərif ətir iyi pani Kosnevskayanın gəldiyini xəbər verdi. Pani Kosnevskaya adamın ağılnı başından alan bir polşalı qadın idi və onun göy gözləri Pyer Duşun ürəyini həyəcana gətirirdi. Pani Kosnevskaya bahalı sənət dərgilərinin abunəçisi idi, bu dərgilərdə üçyaşlı uşaqların belə çəkdiyi şedevrlərin əla surətləri çap olunurdu, həmin dərgilərdə bir dəfə də olsun vicdanlı Duşun soyadına rast gəlmədiyi üçün pani Kosnevskayanın onun sənətindən zəhləsi gedirdi.

Pani Kosnevskaya yumşaq kürsüdə əyləşib Pyer Duşun indicə çəkdiyi natürmorta ötəri bir nəzər saldı və təəssüflə qızılı qıvrımsaçlı başını tərpətdi.

– Dünən “Qızıl əsr” zənci sənəti sərgisinə getmişdim! – deyə pani Kosnevskaya canlaralan səsiylə xəbər verdi. – Nə qədər ekspressiya var bu sərgidə! Necə güc var! Necə atəş var!

Pyer Duş ona yenidən çəkdiyi və öz aləmində uğurlu hesab elədiyi bir portret göstərdi.

Pani Kosnevskaya:

– Pis deyil, – dedi və... getdi. Adamın ağılnı başından çıxaran, eyni zamanda məyus və ümitsiz bir yerləşlə getdi.

Pyer Duş əlindəki portreti bir küncə çırpıb özünü kürsünün üstünə atdı.

– Gedib sığorta kassasında, bankda, polisde, harada olur-olsun, fərqi yoxdur, işləyəcəyəm! – o, qəti fikrini bildirdi. – Sənətkar

¹ Eksteriorizasiya (exsterisation – fr.) – aşkara çıxarma, qabartma

olmaqdan axmaq iş yoxdur! Bu avam camaatın rəğbətini qazanmaq üçün gərək kəmfürsət olasan?! Tənqidçilər isə əsl sənətkarları müdafiə etmək əvəzinə, nadanlara qəmxar çıxırlar! Mən qurtardım daha, məğlub oldum, bəsdir!

Pol-Emil dostunun bu nitqinə qulaq asıb siqaretini yandırdı və nə barədəsə fikirləşməyə başladı.

– Sən Kosnevskayaya, bir-iki nəfər də başqasına deyə bilərsən ki, son on ildə altdan-altdan yeni yaradıcılıq üslubu üzərində işləmişən? – deyərək Pol-Emil, axır ki, səsinə çıxardı. – Özü də bunu gərək çox təntənəli deyəsən!

– Mən işləməmişəm təzə üslub üzərində?

– Qulaq as... İki-üç dənə məqalə yazacağam, bizim “elita”ya xəbər verəcəyəm ki, guya, sən rəngkarlıqda “ideoanalitik” məktəb yaratmaq fikrindəsən. Sənə qədər bütün portret ustaları öz cahilliklərinə görə hıqqana-hıqqana adamların sifətini öyrəniblər. Əbləh işdir! İnsanın əsl xislətini bizdə əmələ gətirdiyi obrazlar, təsəvvürlər yaradır. Bax, məsələn, sənə üçün bir polkovnik portreti təsvir edirəm: göy-qızılı fon, bu fonda güləbətinlə işlənmiş boş bafta, bir küncdə at, o biri küncdə də xaç ordenləri. Yaxud, məsələn, bir sahibkarın portreti, fabrik bacası, mizin üstündə də sıxılmış bir yumruq. İndi başa düşdün ki, dünyaya nə bəxş eləmişən, ay Pyer Duş? De gördüm, bir aya iyirmi dənə “ideoanalitik” portret çəkə bilərsən?

Pyer Duş acı-acı gülümsəyərək dedi:

– Bir aya yox, bircə saata. Dərd burasındadır ki, Qlez, mənim yerimə başqası olsaydı, bəlkə də, baş tutardı bu iş, amma mən...

– Nə amma? Başlayırıq!

– Mən dil pərgarı deyiləm!

– Qulaq as, dostum, elə ki səndən xahiş elədilər nəyisə izah eləyəsən, yavaş-yavaş qəlyanını yandır, bir-iki qullab al, tüstünü səndən söz soruşanın düz üzünə püflə, özü də bax beləcə, lap sadə cavab ver: “Siz heç görmüsünüz ki, çay necə axır?”

– Bu sözlərin mənası nədir ki?

– Heç nə, mənasızlıq! – Qlez cavab verdi. – Elə buna görə də, sənə cavabın hamıya çox mənalı görünəcək. Onda ki özləri hər şeyi öyrənəcəklər, sənə təzə əsərlərini, guya, başa düşməyə başlayacaqlar,

səni tərifiyləyib göylərə qaldıracaqlar, o vaxt bu axmaqlara deyərək ki, bu, bizim oyunumuzdur. Görərsən nə günə düşəcəklər, bizim də, heç olmasa, bir az kefirmiz açılar.

* * *

İki ay keçdi. Duşun əsərlərinin ilkin sərgisi əsl təntənəyə çevrildi. Adamın ağılı başından eləyən pani Kosnevskaya yeni bütünün yanından əl çəkmirdi.

– Ay, – pani Kosnevskaya elə hey təkrar edirdi. – Sizin əsərlərinizdə nə qədər ekspressiya var! Necə güc var! Necə atəş var! Bir məni başa salın görüm, əzizim, bu cür parlaq ümumiləşdirmələrə necə gəlib çıxdınız?

Rəssam bir az sükut etdi, sonra yavaş-yavaş qəlyanını yandırdı, bir-iki qullab vurub dedi:

– Madam, siz heç görmüsünüz ki, çay necə axır?

Gözəllər gözəli pani Kosnevskayanın dodaqları sevincdən səyridi və onun bu halı Pyer Duşun gələcək xoşbəxt dəqiqələrindən xəbər verirdi.

Bir dəstə tamaşaçı paltosunun yaxası dovşan dərisindən olan görkəmli tənqidçi Strunskini dövrəyə almışdı.

– Qiyamətdir! – Strunski həyəcanla danışdı. – Qiyamət! Axı bir deyin görüm, Duş, necə oldu ki, siz belə aləm kəşf etdiniz? Mənim məqalələrimin də rolu oldu, yoxsa yox?

Pyer Duş bu dəfə xüsusi olaraq çox susdu, sonra qəlyanının tüstüsünü düz Strunskinin üzünə üfürüb əda ilə dedi:

– Əzizim, siz heç görmüsünüz ki, çay necə axır?

– Əla dediniz! Əla!

Elə bu vaxt məşhur şəkil alverçisi bu əsərlərə tamaşa eləyəndən sonra rəssamın qolundan tutub onu bir küncə çəkdi.

– Duş, dostum, sizi heç belə bilməzdim!.. – dedi. – Yaxşı karyeranız olacaq. Bu məmulatın hamısını alıram. Amma bir şərtim var: mən sizə bir söz deməmiş, gərək üslubunuzu dəyişməyəsini! Söz verirəm sizə ki, ildə əlli şəklinizi alacağam... Sözümtüz sözdü?

Duş ağzını açmayıb müəmmalı bir görkəmlə qəlyan çəkirdi. Emalatxana yavaş-yavaş boşalırdı. Axırda yazıçı Pol-Emil Qlez qapını

sonuncu müsafirin ardınca örtüdü. Dəvət olunmuş bu adamlar Pyer Duşun yeni əsərlərindən vəcdə gəlmişdi və pilləkənlərdən belə onların heyrət dolu səs-küyü eşidilirdi. Yazıçı rəssamla təkbətək qalıb kefi köklüklə əllərini ciblərinə soxdu.

– Hə, necədir, əzizim? Yaxşı doladıq bunları? Eşitdin bu dovşanboğaz nə deyirdi? – Bəs bu gözəllər gözəli Kosnevskaya? Hələ o üç sürmə-kirşanlı xanımı demirəm, fikir verirdin, gözlərini yumub, ağızlarını açmışdılar: “Necə gözəldir! Necə təsirlidir. Necə təzədir!” Eh, Pyer Duş, mən bilirdim ki, adamların axmaqlığının dərəcəsi yoxdu, amma bu gün gördüklərim bildiyimdən də artıq oldu.

Pol-Emil Qlezi dəli bir gülmək tutdu.

Rəssam qaşlarını darddı və dostunun, az qala, gülməkdən qəşş edəcəyini görüb gözlənilmədən dedi:

– Sarsaq!

– Mənəm sarsaq? – yazıçı qəzəblə qışqırdı. – Biksiu zamanından bu yana heç kimin fırlıdağı bu gün mənimki kimi belə baş tutmayıb!

Rəssam özündənrazi halda iyirmi ideoanalitik portretin hamısını bir-bir nəzərdən keçirdi və sonra səmimi surətdə təkrar etdi:

– Hə, sarsaqsan, Qlez, doğrudan da, xalis sarsaqsan! Sən bir bu üsluba yaxşı diqqət et...

Matı-qutu qurumuş yazıçı gözlərini bərəldib rəssama baxırdı.

– Bir buna bax! – ... Pol-Emil Qlez bağırırdı. – Yadına sal, Duş! Bu təzə üslubu sənə başına kim saldı!

Pyer Duş bir müddət susdu, sonra qəlyanından dərin bir qullab vurub, tüstünü yazıçının düz sifətinə üfirdü və dedi:

– Sən heç görmüsən ki, çay necə axır?

POL ELÜAR

(1895–1952)

qüssə

Əlvida, ay qüssə...
Salam, ay qüssə...
Evimdə hər yana yazılıb adın,
Sevdiyim gözlərdə yuva salmışan.
Mən sənə “rəzalet” deyə bilmərəm,
Ən rəzil insanın dodaqlarından
Bircə təbəssümlə uçub gedirsən.
Salam, ay qüssə...
Qorxulu kölgətək
Qəfil gəlirsən.
Sevən ürəklərin soracağı qüssə,
Şirin məhəbbətin qonağı qüssə,
Sevgi naxışlı qüssə,
Şirin baxışlı qüssə...

HAQQ-ƏDALƏT

İnsanın atəşi var:
Üzümdən şərab,
Kömürdən alov,
Öpüşdən insan yaradar...

İnsanın dözüümü var:
Savaş olar,
Aclıq olar,
Ölüm olar, insan sağ qalar...

İnsanın gözəl adətidir:
Suyu işığa,
Arzunu həyata,
Düşməni qardaşa çevirə bilir...

Həm köhnə, həm təzədir bu adət:
Bir körpə qəlbindən baş alıb
Ən ali qanunlara
Yol açıb, ucalıb...

AZADLIQ

Yanıb külə dönmüş çöllərə yazdım,
Daşlara, qumlara, güllərə yazdım,
Quşun qanadında tellərə yazdım
Mən sənin adını, sənin adını.

Yazdım al səhərin şəfəqlərində,
Göylərin sahiləz üfüqlərində,
Şagird dəftərinin vərəqlərində
Mən sənin adını, sənin adını.

Yazdım binaların cərgələrində,
Yanan lampaların şölələrində,
Sönən lampaların nalələrində
Mən sənin adını, sənin adını.

Yazdım al-qan üstə, bəyaz qar üstə,
Ümid bağladığım sabahlar üstə,
Cürəti gizlənmiş bir diyar üstə
Mən sənin adını, sənin adını.
Həyat çırağısan ürəyimdə sən,
Yaşamaq istəmə bir də yenidən,
Səni tanımağa doğulmuşam mən,
Azadlıq, azadlıq, gəl, ey azadlıq!

SÖNDÜRÜLMÜŞ İŞIQLAR

Bilirsinizmi, onda – kilidlənmişdi qapım.
Bilirsinizmi, onda – ağzı bağlı qalmışdıq.
Bilirsinizmi, onda – küçə hasarda idi.
Bilirsinizmi, onda – məğlub olmuşdu şəhər.
Bilirsinizmi, onda – acdı, möhtacdı şəhər.
Bilirsinizmi, onda – silahımız yox idi.
Bilirsinizmi, onda – qaranlıq bir gecəydi.
Bilirsinizmi, onda – dost olduq, qardaş olduq.

GÖZƏLLİK

Gözəl olan, xoşbəxtlərçün gözəldir,
Çirkin olur bədbəxtlərin gözündə.
Gözəlliyi görüb korlar özü də.

FƏHLƏ

Ağaclarda – taxta görmək!
Qayalarda yol görmək!
Güc və qüvvət yaşında
Daş yoğurmaq, dəmir hörmək,
Təbiəti bəzəmək,
İnsan gözəlliyilə!
Çalışmaq.

POEZİYA TƏNQİDİ

Əlbəttə, mən burjuylar dünyasını sevmirəm:
 Canlı çürümüşlər,
 Casuslar, keşişlər
 dünyasını sevmirəm.
 Daha artıq sevmirəm
 Mənim kimi bütün varlıqlarıyla
 Onlara nifrət etməyənləri.
 Bütün şeirlərimdən
 Poeziya diliylə deyilmiş bu tənqidi
 Üstün tutmayanlara,
 Alçaq yaramazlara
 Tüpürürəm nifrətlə.

MƏSKUNLAR

Onlar həmişə yeyir,
 Onlar qarınquludur,
 Onlar xeyli məmnundur.
 Onlar güldüyü zaman
 Daha artıq tıxıyr,
 Daha artıq yeyirlər.

MARSEL EME

(1902–1967)

CIRTDAN

(hekayə)

Barnabum sirkinin cırtdanı otuz beş yaşında qəfildən boy atmağa başladı. Alimlər bərk narahat oldular, çünki onlar inkişaf dövrünün iyirmi beş yaşa qədər olduğunu təyin etmişdilər. Elə buna görə də məsələni ört-basdır etməyə çalışdılar.

Barnabum sirki tamaşa səfərini başa vurub Parisə qayıtmalı idi. Lion şəhərində bir səhər və iki axşam tamaşası verdi: cırtdan həmişəki kimi öz rolunda idi. O, əyninə cod parçadan kostyum geyib, uzundraz ilan-adamın əlindən tutub meydana çıxırdı. Camaat onları görəndə şaqqanaq çəkib gülürdü, çünki biri çox uzun, biri isə çox qısa idi. İlan-adam iri addımlarla yeriyirdi, bir addım atanda cırtdan altı-yeddi addım atmalı olurdu. Meydanın ortasına çatanda ilan-adam gur səsle deyirdi: “Mən yoruldum”, cavabında isə cırtdan cır səsle ciyildəyirdi: “Çox gözəl, cənab məzhəkəçi, mən çox şadam ki, siz yoruldunuz”. Adamlar bu yerdə daha da ucadan gülüşür, bir-birini dürtmələyib deyirdilər: “İkisi bir-birindən məzəlidir... Sən bir o cırtdana bax... gör nə balacadır... Səsi nə cırdır...”

Hərdən cırtdan gözaltı camaata baxırdı. Adamların gülüşləri və baxışları ona mane olmurdu. Meydanda başqa artistləri boğan kədəri öz qəlbinə yaxın qoymurdu.

Oyunu qurtardıqda o qaça-qaça meydandan çıxırdı. İlan-adam onun əlindən tutur, qaçanda yerdən qaldırır, sallaya-sallaya aparırdı. Bütün zalı alqış səsi bürüyürdü. Cənab Luayal onu xalata büküb cənab Barnabumun yanına aparırdı. Cənab Barnabum oyunundan razı olanda ona bir-iki konfet verib deyirdi: “Siz əla cırtdansınız”.

Sonra cırt dan pərdənin arxasında durub meydana çıxacağı anı gözləyən çapar Jermina xanımın yanına gedirdi. Jermina at belinə sıçradıqda cırt dan meydanın girəcəyinə qaçır və oradakı oturaqların yanında dururdu. Uşaqlar onu barmaqla göstərir, gülərək deyirdilər: “Cırt dana baxın”. Cırt dan isə ehtiyatla baxır, valideynlərin onu görmədiklərinə əmin olanda üz-gözüni oynadıb uşaqları qorxudurdu.

Lion yolunda Makona çatanda cırt dan yuxudan oyandı. Hiss etdi ki, qızdırmadan yanır, başı da bərk ağrıyır. Mariya ona dərman içirtti, ayaqlarının üşüyüb-üşümədiyini soruşdu. Mariya əlini yorğanın altına salıb cırt danın ayağına toxunmaq istədi. Qorxusundan gözləri kəlləsinə çıxdı: cırt danın ayaqları çarpayının o başına çatmışdı. Həmişə az qala, ortada olurdu. Mariya elə bərk qorxdı ki, pəncərəni açıb qışqırmağa başladı.

– Aman Allah! Cırt dan böyüməyə başlayıb! Saxlayın!

Motorların gurultusu onun səsinə batırdı, həm də ki maşınların içində hamı yuxu bəşirirdi. Maşın karvanını saxlamaq üçün çox ciddi bir səbəb lazım idi. Qarı bir az fikirləşəndən sonra cənab Barnabumu qəzəbləndirəcəyindən qorxdı. Mariyanın gözləri qarşısında cırt dan böyüyür, ağrıdan və qorxudan inildəyirdi. Onun səsi uşaq səsi kimi cır idi, amma getdikcə yeniyetmə səsinə oxşayırdı. Hərdən Mariyanı sorğu-suala tuturdu:

– Mariya, – deyirdi, – elə ağrıyıram ki, elə bil, məni tikə-tikə doğrayırlar, elə bil, Barnabumun atları hərəsi məni bir yana dartır, qol-qıçımı yerindən çıxarırlar, mənə nə olub, Mariya?

– Sən böyüdüyünə görə belə ağrıyırsan, cırt dan, çox narahat olma, həkimlər bir çarə taparlar, səni müalicə edərlər, sən yenə ilan-adamla meydana çıxarsan, öz nömrəni ifa edərsən.

– Əgər siz kişi olsaydınız, cırt dan olmaq istərdiniz, yoxsa cənab Barnabum kimi ucaboy, bığlı bir kişi?

– Bığ kişilərə yaraşıq verir, – Mariya cavab verdi, – amma, əslinə qalsa, cırt dan olmaq böyük rahatlıqdır!

Saat doqquza yaxın cırt dan balaca çarpayısında büzüşüb yatmalı oldu. O, özüne gələ bilmirdi. Mariya ona cürbəcür dava-dərman düzəldirdi, amma bir şey çıxmırdı. Cırt dan, az qala, göz görə-görə böyüyürdü. Makona gəlib çatanda o, gözəl-göyçək bir kişiyə çevril-

mişdi. Təcili çağırılmış cənab Barnabum əvvəlcə rəhmdilliklə ona baxdı, sonra heyıfsilənə-heyıfsilənə dedi:

– Zavallı oğlan! Onun bütün karyerası alt-üst oldu.

O, cırtdanın boyunu ölçdü, elə ki gördü düz altmış beş santimetr böyüyüb, narazılığını gizlədə bilmədi.

– Daha ondan istifadə etmək olmaz, – dedi. – Axı bir adamın ki yeganə peşəsi boyunun bir metr altmış beş santimetr olmaq ola, o kimə gərəkdir? Siz necə bilirsiniz, Mariya? Doğrudur, bu, qəribə əhvalatdır, amma... Eh! Kaş onun boynundan ikinci bir baş çıxaydı, kaş fil xortumu kimi xortum çıxaraydı, onda mən də belə pis vəziyyətdə qalmazdım. Mən çox nigaranam. Bu axşam mən sizi kiminlə əvəz edəcəyəm, cırtdan? Eh, mən sizə hələ də cırtdan deyirəm, yaxşı olar ki, sizi öz adınızla Valentin Düranton çağırım.

– Deməli, mənim adım Valentin Dürantondur? – keçmiş cırtdan soruşdu.

– Heç mənim də yaxşı yadımda qalmayıb. Familiyanız Düranton, ya da Dürandaret idi, bəlkə də, qısaca Düran, yaxud Düval imiş. Adınızın isə Valentin olmasına şübhəm yoxdur.

Cənab Barnabum Mariyaya göstəriş verdi. Bu əhvalatdan heç kim xəbər tutmamalıdır. Əhvalat truppenin üzvləri arasına vəlvələ sala bilərdi. Məsləhət belə oldu ki, desinlər cırtdan xəstədir, yatmalıdır və heç kəsi qəbul etmir. Maşın evcikdən çıxmazdan əvvəl cənab Barnabum xəstənin boyunu bir də ölçdü və gördü ki, söhbət etdikləri vaxt ərzində o, dörd santimetr də böyüyüb.

– Canım üçün, çox tez böyüyür, əgər bu cür davam etsə, az sonra görkəmli bir nəhəngə çevrilər, hələ ki çarpayısına güc-bəla ilə sığır, indi onun əyninə gələn paltarı da yoxdur, gedib mənim paltarlarımın içindən boz kostyumumu gətirin ona.

Axşam saat 8-də Valentin hiss etdi ki, xəstəliyi qurtarıb. İndi boyu bir metr yetmiş beş santimetr idi. O, yaraşıqlı, boylu-buxunlu, gözəl-göyçək bir oğlana çevrilmişdi. Mariya qarı da ona baxmaqdan doymur, xırdaca bığına, gözəl sifətinə yaraşıq verən zərif saqqalına, enli kürəyinə, əzələli qol-qıçına təriflər oxuyurdu.

– Bir az yeri görüm, cırtdan... bağışlayın, cənab Valentin demək istəyirdim. Üçə addım yeriyin, sizə baxım... Boyunuz çox yaxşıdır!

Gözəl qamətiniz var! Vəcdan haqqı, siz indi bizim o gözəl akrobat cənab Janidodan yaraşıqlısınız. Məncə, heç cənab Barnabum da iyirmi beş yaşındaykən sizin kimi qamətli və gözəl olmayıb.

Valentinə bu sözlər ləzzət verirdi, amma fikri dağınıq idi, onu təəccübləndirən başqa şeylər də var idi. Məsələn, əvvəllər ona ağır görünən şeyləri – iri şəkil albomunu, su vedrəsini indi barmağı ilə oynadırdı. Bədənində və əzalarında böyük bir qüvvə duyur, xırda əşyalarla dolu maşın evciyin içində qüvvəsini sərf etməyə bir iş axtarırdı. Hər dəqiqə öz fikirləri, yaxud Mariya qarının sözləri ilə özündə bir yenilik kəşf edir, məmnun olurdu.

Mariya qarı yaxınlaşıb onun qalstukunu düzəltmək istəyəndə Valentin onun əlini əlinə aldı və yadına düşmüş bir cümləni dedi; bu cümləni o, dəfələrlə başqa şəraitdə eşitmişdi.

– Heç insafdırmı, gözəl olduğunuzu söyləməyimə imkan verməyəsiz? Gözlərinizin rəngi gözəl yay gecələrinin ilıq, intəhasız qaranlığı kimi mülayimdir...

İlk sözləri eşidərkən Mariya qarı əvvəlcə təəccübləndi, sonra qulaqları şirin sözlərə öyrəşdi. Əlini sinəsinə qoydu, köksünü ötürdü, gülümstünərək dedi:

– Eh! Cənab Valentin, boyunuz ucaldığı kimi, zəkanız da artır. Məncə, belə sözlər qarşısında incə hissli hər bir qadın təslim olar.

Tamaşa başladığı vaxt cənab Barnabum həmişəki kimi tələsə-tələsə maşın evciyə girdi. O, Valentini tanımadı, elə bildi ki, Mariya qarı həkim çağırır.

– Hə, həkim, bizim xəstənin vəziyyəti necədir?

– Mən həkim deyiləm, – Valentin cavab verdi. – Mən xəstəyəm, mən cırtđanam.

– Bəs özünüzdə boz kostyumunuzu tanımadınız? – Mariya sözə qarışdı.

Təəccübdən cənab Barnabumun gözləri kəlləsinə çıxdı, amma, adətən, onun təəccübü tez yoxa çıxır.

– Gözəl oğlan olub! – dedi. – Mənim kostyumum da yaxşı yaraşır.

– Heç bilirsinizmi, cənab Barnabum, o necə də ağıllı olub! Adam inana bilmir!

– Mariya bir az küyləyir, – Valentin qızardı.

– Hm! Başınıza qərribə iş gəldi, dostum, heç bilmirəm bu əhvalata nə ad verək. Hələlik, mənəcə, bu dərəcə dərəcəyə bağışlayın. Gedəyin mənimlə. Bir az gəzinərsiniz, deyərəm ki, qohumumsunuz.

– Həyat nə gözəl şeymiş, – Valentin ehtiramla danışdı. – Hələ dünən axşam bu gözəllikdən xəbərsiz idim. Bir az yuxarıdan baxanda həyat necə də böyük görünürmüş.

Həyətdə onlar öz evciyindən çıxan ilan-adama rast gəldilər. İlan-adam onları görüb dayandı. O, həmişə kədərli olurdu. İndi də sahibin yanındakı cüssəli, gülərlər oğlana çəpəki bir nəzər salandan sonra soruşdu:

– Cırtanın vəziyyəti necədir?

– Yaxşı deyil, – cənab Barnabum cavab verdi. – İndicə həkim gəlmişdi, apardı xəstəxanaya.

– Sağalacağına ümid yoxdur, – Valentin cəld əlavə etdi.

İlan-adam onlardan uzaqlaşmazdan əvvəl gözünün yaşını silib dedi:

– İndiyə qədər yoldaşlıq etdiyim adamların ən yaxşısı idi. O, elə balaca idi ki, onda yamanlıq özünə yer tapa bilməmişdi. O çox mülayim, qəlbətəmiz adam idi, cənab. Onunla əl-ələ verib meydana çıxanda özümü çox xoşbəxt sanırdım.

Valentin mütəəssir olmuşdu, lakin ilan-adam kinli-kinli ona baxıb aralandı. Cənab Barnabum Valentinə dedi:

– Sizin yaxşı dostlarınız varmış...

– Yenə dost taparam.

– Ola bilər... amma bu fəfrelən sadıq dost idi. Sizə bir zərəri dəymirdi.

– Çünki mənim ona zərərim dəymirdi, cənab Barnabum.

– Siz haqlısınız, cənab Valentin. Mariya qarı nahaq yerə demirmiş ki, şüurunuz da yaxşı inkişaf edib.

Onlar birlikdə sirkə girdilər. Hamıya bir-bir izah etməli oldular ki, cırtanı xəstəxanaya aparıblar və o daha geri qayıtmayacaq. Hamı gözünün yaşını silə-silə heyifsilənirdi. Cənab Luayal, kloun Pataklak, Janido və onun üç akrobat qardaşı, madmazel Primevr, kəndirbaz qız, tarazçı yaponlar, təlimçi Jülyüs, böyük Barnabum sirkinin bütün

artistləri kökslərini ötürüb deyirdilər ki, özlərinin ən yaxşı dostlarını itiriblər, hətta fil Tobi də xortumunu qeyri-adi tərzdə yellədir, elə bil, heyfəsiləndiyini bildirmək istəyirdi; heç kim Valentinə fikir vermirdi, cənab Barnabum onu əmisi oğlu kimi təqdim etmişdi. Elə bil, onu görmürdülər, özünün səbəbkərar olduğu bu böyük qüssəyə kənar adam kimi sakitcə tamaşa edirdi.

Meydanda ilan-adam özünün çətin nömrələrini göstərirdi, dirəyə sarınır, iynənin deşiyindən keçir, ayaqları ilə ipə qoşa düyün vururdu. Valentin tamaşaçıların həyəcanlı pıçılısına qibtə ilə qulaq asırdı. O da tamaşaçıların rəğbət dolu alqışını az eşitməmişdi, indi yenə eşitmək istəyirdi.

Tamaşaya baxıb yorulduqdan sonra Valentin dünyanı yeni gözlə görmək üçün şəhərə çıxdı. O, cırtan olmaqdan yaxa qurtardığı üçün sevinir, öz qüvvəsi və azadlığı ilə fəxr edir, vüqarla yeriyirdi. Amma Valentinin kefi tez pozuldu. Yoldan keçənlər daha ona fikir vermir-dilər. O, hələ başa düşmürdü ki, indiki vəziyyətində o, adi insana çevrilib. Fikirləşirdi ki, əvvəllər ilan-adam, yaxud Mariya qarı onu tamaşa göstərdikləri şəhərlərdə gəzməyə çıxaranda hamı ona baxırdı.

– İndi böyümüşəm, – Valentin köksünü ötürdü, – bunun mənə nə xeyri. Axı bir gözəllik ki nəzərə çarpır, o, kimə gərəkdir? Elə bil, bu dünya cırtanlar üçün yaranıb.

O, bir az gəzindi, şəhərin küçələri, hər yer ona cansız və yek-nəsəq göründü. Valentin heç vaxt özünü belə tənha hiss etməmişdi. Küçələr zəif işıqlanmışdı. Adam seyrək idi. Uzaqdan Barnabum sirki-nin gur işığı görünürdü. Valentin sirkdən çıxdığına təəssüfləndi. Tən-halığını unutmaq üçün qəhvəxanaya girdi. Qəhvəxana sahibi əsnəyə-əsnəyə divar saatına baxırdı, Valentini görəndə soruşdu:

– Nə əcəb sirkə getməmişiniz?

– Vaxtım olmadı. Bəs siz nə əcəb?

– Mən də gedə bilmədim. Buranı yiyəsiz qoya bilmərəm.

– Deyəsən, burada sizin güzəranınız o qədər də xoş keçmir.

– Mənim? – sahibkərar etiraz etdi, – mən dünyanın ən xoşbəxt adamıyam! Lovğalıq üçün demirəm, amma...

O, öz məşğuliyyətindən danışdı. Valentin bir söz deməyə cürət etmədi, amma indi ona elə gəlirdi ki, məşhur artistlərlə bir truppada

qalmaq imkanı olmayan adam üçün xoşbəxtlik cansıxıcı bir şey imiş. O, bayıra çıxdı və birbaşa Barnabum sirkinə qaçdı...

Valentinin boy atdığı vaxtdan bir az keçmişdi. Barnabum sirki Parisə qayıtmış, öz çadırlarını Vənsen meşəsi tərəfdə qurmuşdu. Elə birinci axşamdan tamaşaya çoxlu adam gəlmişdi. Cənab Barnabum fikirli-fikirli tamaşanın gedişini izləyirdi. Valentin pərdənin arxasında meydana çıxacağını gözləyən artistlərin arasında idi. Onun artist olmaq ümidi tamamilə boşa çıxmışdı. Axırncı dəfə təlimçi Jülyüs ilə işləmişdi, bu cəhdi də əvvəlkilər kimi nəticə verməmişdi. O, yoldaşlarının bir-bir meydana çıxıb qayıtmasına tamaşa edirdi. Onların nömrələri Valentini mat qoyurdu.

– Hər şey bitdi, – Valentin köksünü ötürdü. – Daha Barnabum sirkində mənə yer yoxdur.

Tamaşa qurtaranda insan axını onu özü ilə çölə çıxardı. O daha artist olmaq haqda fikirləşmirdi. Əksinə, indi bu böyük sürüyə qoşulduğuna, daha özü üçün özünün cavabdeh olmadığına sevinirdi. Cənab Barnabum uzun müddət adamlar arasında itməkdə olan Valentinin arxasınca baxdı və yanında durmuş cənab Luayala dedi:

– Hə, yeri gəlmişkən, sizə deyim, cənab Luayal... Cırtan ölüb.

JAN-POL SARTRE
(1905–1980)

Lizzi

İştirak edirlər:

Lizzi
Fred
Senator
Zənci
Con

*Hadisə Amerikanın cənub ştatlarının birində,
kiçik bir şəhərdə vəqə olur.*

BİRİNCİ ŞƏKİL

Lizzinin otağı. Ağ divarlar. Divan...
Sağda pəncərə, solda vannanın otağına qapısı...

Otağın dərinliyində dəhliz. Bayır qapısı.

BİRİNCİ GƏLİŞ

Lizzi. Sonra zənci. Səhnə açılmadan bərk uğultu eşidilir.

Lizzi qollarını çürmalayıb tozsoran maşını işə salır.

Lizzi tərəddüdlə vannanın otağına qapısına baxır.

Yenidən zəng səsi. Lizzi tozsoran maşını söndürür və
vannanın qapısını açır.

Lizzi (*yavaşdan*). Zəng vurulur. Gözə görünmə.

Gedib dışarı qapını açır. Qapı ağzında ucaboylu, dolğun,
ağsaçlı bir zənci görünür. O, dimdik durmuşdur.

Bu nədir, nə istəyirsiniz? Dillənsəniz?

Zənci (*yalvarışla*). Rica edirəm, madam, rica edirəm.

Lizzi. Necə? Nə dediniz? (*Onun üzünə diqqətlə baxaraq*.) Aha, dayan,
dayan. Sən o qatardakı deyilsənmi? Sən onların əlindən necə qaçıb
xilas oldun? Buraya necə gəlib çıxdın?

Zənci. Mən sizi çox axtardım, madam. Hər yerdə axtardım.
(*İçəri girmək istəyir.*)

Lizzi. Yox, yox, içəri olmaz. Mən tək deyiləm. De görüm, sən
məndən nə istəyirsən, nə?

Zənci. Rica edirəm, madam...

Lizzi. Nə, axı, nə? Pulmu istəyirsən?

Zənci. Yox, madam. (*Sükut*) Rica edirəm, ona deyin ki, mənim
heç bir təqsirim yoxdur.

Lizzi. Kimə deyim, kimə?..

Zənci. Müstəntiqə... Siz ona deyin. Rica edirəm, deyin, madam.

Lizzi. Yox, mən ona heç nə deməyəcəyəm.

Zənci. Rica edirəm.

Lizzi. Heç vaxt. Öz dərdim özümə bəsdir. Bir sən əskikdin elə. Rədd ol!

Zənci. Siz çox yaxşı bilirsiniz ki, mən heç bir şey etməmişəm. Deyin görüm, mənim günahım nədir?

Lizzi. Doğrudur, sən heç bir günahın yoxdur. Lakin mən müstəntiqin yanına getməyəcəyəm. İstər müstəntiq, istər polis. İkisi də bir şeydir. Onları görəndə ürəyim bulanır.

Zənci. Evdə mənim arvad-uşağım var. Bütün gecəni bu aralarda hərlənmişəm. Daha məndə hal qalmayıb.

Lizzi. Onda baş götürüb qaç bu şəhərdən.

Zənci. Onlar bütün vağzalları mühasirəyə alıblar.

Lizzi. Kimlər?

Zənci. Ağlar.

Lizzi. Hansı ağlar?

Zənci. Bütün ağlar. Siz hələ evdən kənara çıxmamısınız ki?

Lizzi. Yox.

Zənci. Küçələr adamla doludur. Cavanlar, qocalar, tanışlar hamı dilbir olub, hamı...

Lizzi. Bu nə deməkdir?

Zənci. Bu o deməkdir ki, çarəm yalnız məni yaxalayana qədər şəhəri dolaşmaqdır. Bir-birləri ilə tanış olmayan ağlar söhbətə başladılar, yəqin edin ki, zəncini fəlakət gözləyir, madam. *(Sükut)* Deyiniz ki, mən heç bir şey etməmişəm, madam. Müstəntiqə, müxbirlərə də deyiniz... Bəlkə, müxbirlər qəzetlərdə bu haqda bir şey yazdılar... Deyiniz, madam, deyiniz... Deyiniz...

Lizzi. Bağırma... Dedim ki, mən tək deyiləm. *(Sükut)* O ki qaldı qəzetlər... Ümidini kəs. Özümü onların yadına salmağım mənə heç də sərfəli deyil *(sükut)*, lakin işdir, məni şahid kimi məhkəməyə çağırırsalar, onda mən orada yalnız həqiqəti söyləyəcəyəm. Bax buna söz verirəm.

Zənci. Siz onlara mənim tamam təqsirsiz olduğumu söyləyər-sinizmi?

Lizzi. Söylərəm.

Zənci. And içirsinizmi?

Lizzi. Əlbəttə, əlbəttə.

Zənci. Hər yerdə olan və hər şeyi görən Allahın hüsurundamı?

Lizzi. Of... Hə, hə... Əl çəksənə... Söz verdim, daha baş-beynimi aparma. *(Pauza)* Dayanma, tez rədd olub get!

Zənci *(birdən)*. Rica edirəm, madam, məni burada gizlədin.

Lizzi. Necə? Səni gizlədim?

Zənci. Məni gizlətmək istəmirsiniz, madam, yox?

Lizzi. Necə? Mən səni gizlədim?.. Sən bir bunun sözünə bax. *(Qapını qəflətən onun üzünə qapayır.)* Yaman qarayaxadır. *(Vanna otağına tərəf gedir.)* İndi çıxıb bilərsən.

Fred vanna otağından çıxır. Pencəksiz, qalstuksuzdur.

İKİNCİ GƏLİŞ

Lizzi, Fred.

Fred. Nə olmuşdur?

Lizzi. Heç...

Fred. Elə bildim polislərdir.

Lizzi. Polislər? Polislik bir işin var məgər?

Fred. Mənim yox... Dedim, bəlkə, səninçün gəliblər.

Lizzi *(küskün)*. Nədən ötrü? Mən həyatımda özgə malına əl vurmamışam.

Fred. Deyirsən ki, heç vaxt polislik işin olmayıb...

Lizzi. Hər halda, oğurluq üstə yox.

Yenidən tozsoran maşını işə salır... Gurultu qopur.

Fred *(cımçəşir)*. Ey!.. D...

Lizzi *(tozsoran maşının səşindən daha bərk)*. Nə olub, əzizim?

Fred *(bağırır)*. Mənim qulaqlarım buna tab gətirməz.

Lizzi *(bağıraraq)*. İndicə qurtarıram. *(Sükut)* Bax mən beləyəm.

Fred. Nə, nə?

Lizzi *(bağıraraq)*. Deyirəm, görürsənmi mən necəyəm?

Fred *(bağırır)*. Necəsən?

Lizzi *(bağırır)*. Beləyəm, belə... Səhər məni saxlamaq olmaz. Belə bir gecədən sonra mənə mütləq vanna qəbul etmək və tozsoranı işə salmaq lazımdır. *(Tozsoranı söndürür.)*

Fred *(divanı göstərir)*. Divanın üstünü yığışdır.

Lizzi. Nəyi?

Fred. Yatağı. Sənə deyirəm ki, yığışdır. Ondan günah qoxusu gəlir.

Lizzi. Günah qoxusu? Bu, sənin başına haradan yerləşdi? Sən kimsən? Yoxsa, keşisən?

Fred. Yox... Niyə axı.

Lizzi. Elə danışırısan ki, adam elə bilir Tövratdan ayə oxuyursan. *(Onu diqqətlə süzür.)* Yox, sən keşiş deyilsən. Sən həddən artıq soyuqqanlısan. Üzüyünü göstər bir görüm. *(Heyranlıqla)* Bəxtim varmış... Gör kimə rast gəlmişəm. Sən, doğrudan da, dövlətlişən?

Fred. Bəli.

Lizzi. Çox dövlətlişən?

Fred. Çox.

Lizzi. Bu lap yaxşı. *(Fred i qucaqlayır. Dodaqlarını ona öpüş üçün uzadır.)* Mənim aləmində kişi nə qədər dövlətli olsa, bir o qədər yaxşıdır. Bu, ona qarşı etimad doğurur.

Fred *(onu öpmək istəmir. Ondan üz çevirir)*. Tez yatağı yığışdır.

Lizzi. Yaxşı, yaxşı, yığışdırıram. *(Öz-özünə gülərək divanı səliqəyə salır.)* "Günah qoxusu gəlir". Bu sözü tapmaq üçün gərək baş sındırasan, baş. Əzizim, əgər bu, günah sayılarsa, hər halda, sənin günahındır. Bir qulaq as... *(Fredə etiraz hərəkəti)* Əlbəttə, həm də mənim günahımdır. Eh... Mənim vicdanımın o qədər günah yükü var ki. *(Divana oturub Fredi yanında oturmağa məcbur edir.)* Bura gəl... Otur görək, bizim günahımız ümumdür. Özü də xoşagələn bir günahcıqdır. Deyilmi? *(Gülür.)* Gözlərini yerə dikmə. Yoxsa, məndən qorxursan-nədir! *(Fred qaba hərəkətlə onu özünə doğru çəkir.)* Neyləyirsən? Ağrıdır axı. *(Fred onu buraxır.)* Yaman şeysən ha!.. Çox qərribə adamsan ha!.. Amma baxışların heç də xoşuma gəlmir... *(Pauza. Birdən)* Adın nədir? Demək istəmirsən? Adını deməməyin məni heç açmır axı... Başa düşürəm... Məncə, fəmilianı gizlətmək olar. Ancaq adı yox. Yaxşı, adlarınızı bilməsəm, onda sizi bir-birinizdən necə ayra bilərəm. Adını de, mənim əzizim, yubanma, de görək.

Fred. Yox, olmaz.

Lizzi. Onda sənin adın olar "Adsız cənab". *(Qalxır.)* Sən otur... Mən otağı səliqəyə salım. *(Otaqdakı əşyaları otərəf-butərəfə qoyur.)* Bax belə,

bu da belə... İndi hər şey öz yerində oldu. Stullar mizin dövrəsində olsa yaxşıdır. Sənin qravürasatan tanışın varmı? Mən otağın divarlarından şəkillər asmaq fikrindəyəm. Çamadanımda çox qəşəng bir şəkil var. Adı "Qırıq kuzə"dir. Bədbəxt qız kuzəni qırmışdır. Fransız şəkli...
Fred. Nə kuzə, nə qız?

Lizzi. Bilmirəm. Yəqin, kuzə qızın özününküdür. Həmin şəkəlay "Qoca qarının corab toxuyaraq nəvələrinə nağıl danışdığı" şəklitapmaq istərdim, bəli... Qoy pərdəni çəkim. Pəncərəni açım. (*Açır.*) Nə gözəl havadır. Budur, bizim gündüzümüz başladı. (*Pəncərədən boylanır.*) Ah, nə gözəldir, qəribə havadır. Həm çimmişəm, həm də vaxtımı xoş keçirmişəm. Özümü çox yaxşı hiss edirəm... Bura gəl... Bax gör pəncərəmdən nə qəribə mənzərə görünür. Ağacların sayıhesabı yoxdur... Bilirsənmi, mənim bəxtim gətirib. Əziyyətsiz-filansız zənginlər məhəlləsində, özü də asanlıqla otaq tapmışam. Niyə gəlmirsən? Məgər sən öz doğma şəhərini sevmirsən?

Fred. Mənə şəhəri öz pəncərəmdən seyr etmək daha xoş gəlir.

Lizzi (*sərt*). De görüm, şəhər-şəhər zənciyə rast gəlmək, doğrudan, pis əlamətdir?

Fred. Niyə?

Lizzi. Mən... Yox... Heç... Odur, küçənin o biri səkisi ilə bir zəncigedir.

Fred. Zəncini günün hər vaxtında görmək pis əlamətdir. Bu, həmişə insana bədbəxtlik gətirir. Zənci ilə iblis arasında az fərq var. (*Pauza*) Ört pəncərəni!

Lizzi. Təmiz havadan qorxursan-nədir?

Fred. Sənə pəncərəni ört deyirəm, pərdəni də çək. İşığı yandır.

Lizzi. Niyə? Zəncilərə görəmi?

Fred. Sarsaq.

Lizzi. Belə gözəl günəşli havada?

Fred. Cəhənnəmə qalsın hava da, günəş də. Mən istəyirəm ki, otaqda hər şey bu gecə olduğu kimi qalsın. Eşidirsənmi, pəncərəni ört. Günəşin qarşısına mən başqa bir yerdə çıxaram. (*Qalxıb Lizziyə yanaşır və ona baxır.*)

Lizzi (*bilinməz bir həyəcanla*). Nə olub?

Fred. Heç bir şey. Qalstukumu mənə ver.

Lizzi. Qalstukun vanna otağında. *(Lizzi otaqdan çıxır, Fred cold stolun yeşiyini açıb axtarır. Lizzi əlində qalstuk qayıdır.)* Bilirsənmi, mən təsadüfi qonaqları çox nadir hallarda qəbul edirəm. Qonaqların tez-tez, həddən artıq gəlib-getməsindən heç də xoşlanmıram. Mənim idealım özümə üç-dörd hörmətli, daimi dost tapmaqdır. Məsələn, biri yanıma çərşənbə axşamı, o biri cümə axşamı, üçüncüsü isə şənbə günü gəlir. Cavanlığına baxmayaraq, rəftarın bəd deyil. Yaxşı, yaxşı, daha bir söz demirəm. Özün bilirsən. *(Qalstukunu bağlayıb qurtarır.)* Bax belə. Sən Allah, bir bax gör nə gözəlsən. Zəhmətimə görə mənə təşəkkür et. Əzizim, öp məni. Məni öpmək istəmirsən? *(Fred sərt, kobudcasına onu öpür və dərhal özündən kənara itələyir.)* Oh...

Fred. Sən iblissən.

Lizzi. Nə dedin?

Fred. Dedim ki, sən iblissən.

Lizzi. Yenə Tövrat! Heç bilmirəm, sənə nə olub. *(Pauza)* Sən razı qaldınmı?

Fred. Nədən?

Lizzi *(gülümsəyərək onu yamsılayır)*. Nədən? Sən lap axmaqsanmış ki, mənim körpəciyim, əzizim...

Fred. Aha!.. Başa düşdüm... Niyə, çox razıyam. Sənə nə qədər borcluyam?

Lizzi. Burada pulun mətləbə nə dəxli var? Mən ancaq sənin məndən razı qalıb-qalmadığını soruşdum. Sən bunun müqabilində mənə bir-iki şirin söz deyə bilməzdin? Məncə, deyə bilərdin... Necə? Doğrudanmı, sən razı qalmanmısan? Bir söz, qəribədir, çox...

Fred. Sus...

Lizzi. Gecə məni necə də bərk-bərk öpürdün... Sonra isə lap yavaşdan: "Səni sevirəm", – dedin.

Fred. Gecə sərxoşdun... Ona görə sənə elə gəlib.

Lizzi. Xeyr, mən sərxoş deyildim.

Fred. Yox, sərxoşdun.

Lizzi. Sənə deyirəm ki, yox, yox.

Fred. Hər halda, mən özüm sərxoşdum, xatirimdə heç bir şey qalmayıb.

Lizzi. Təəssüf... Demək, hər şeyi unutmusan?

Fred. Sənə dedilər ki, yum ağzını, gecə nə olmuşdusa, gecədə də qaldı. Gündüz bu barədə danışmazlar.

Lizzi. Bəlkə, bu haqda danışmaq mənim xoşuma gəlir? Doğrusu, şəxsən mən yaxşıca kefə baxdım.

Fred. Aha... Kefə baxmısan?.. *(Yaxınlaşıb çiynlərini oxşayır və qəfildən boğazından yapışır.)* Kişiləri gülünc vəziyyətə salmaq sizin köhnə peşənizdir. *(Pauza)* Gecə nə olmuşdusa, hamısını unutmuşam, hamısını. Yalnız sənin yadında qalmışdır, sənin... *(Boğazını sıxır.)*

Lizzi. Sən nə edirsən?

Fred. Boğuram səni.

Lizzi. Aman, ağrıdır.

Fred. Bir az da bərk sıxsam, gecəki əhvalatı heç kəs xatırlaya bilməz... *(Buraxır.)* Mən sənə nə qədər borcluyam?

Lizzi. İndi ki hər şeyi unutmusan, heç nə qədər.

Fred. Cəfəng danışma... Nə qədər borcluyam?

Lizzi. Mənə qulaq as... Mən bura srağagün gəlmişəm. Sən isə birinci qonağımsan. Mən səndən heç nə almayacağam. Qoy birinci qonaqdan sifətə müftə olsun.

Fred. Mən sənin hədiyyənə qalmamışam.

Stolun üstünə 10 dollarlıq əskinas qoyur.

Lizzi. Sənin pulun mənə lazım deyil. Lakin maraqlıdır, görək mənə nə qədər qiymət qoyursan, dayan, indicə biləcəyəm. *(Gözlərini yumaraq kağızı götürür.)* Qırx dollar? Yox, bu lap çox oldu. İki kağız da olsaydı, iyirmi dollar? O da yox. Deməli, qırx dollardan artıq. Əllimi? Yüzümü? *(Bu zaman Fred ona baxaraq gülür.)* Daha bəsdir. Gözlərimi açıram. *(Kağıza baxır.)* Sən səhv etmirsən ki?

Fred. Məncə, yox.

Lizzi. Bilirsənmi burada nə qədərdir?

Fred. Bilirəm.

Lizzi. Götür geri, bu saat götür geri... *(Fredə etiraz hərəkəti)* On dollar! Onu bil ki, mənim kimi qızlar on dollara sənün üzünə heç tüpürmək də istəməzlər. Sən mənim ayaqlarımı gördünmü? *(Ona ayaqlarını göstərir.)* Sən heç belə ayaqları on dollara ala bilərsən? Nə qədər ki özündən çıxmamışam, kağızlarını yığışdırıb əkil buradan! Əcəb işdir.

Mənə zəli kimi yapışdığı bəs deyil, üstəlik, tələb eləyirdi ki, ona öz uşaqlıq həyatımı da danışım. Səhər isə kef-damağı pozulub, baş-bey-nimi aparır. Elə bil, mənim bir aylıq haqqımı əvvəlcədən verib. Bütün bunları görün neçəyə, qırx yox, otuz yox, iyirmi yox, on dollara!..

Fred. Bu heyvanlığına görə səninçün o da çoxdur.

Lizzi. Heyvan özünsən. Zırramanın biri zırrama. Əgər anan sənə qadınlara hörmət etməyi öyrətməyibsə, görünür, şortunun biriymiş.

Fred. Sus!

Lizzi. Heyvərə, heyvərə...

Fred (*ahəstə*). Qızıcığaz, məsləhətimə qulaq as. Əgər boğulmaq istəmirsənsə, onda biz oğulların yanında anaları barədə cıncırını çıxarma.

Lizzi (*onun üstünə hücum çəkir*). Buyur, boğ məni, görtüm necə boğursan? Buyur, boğ.

Fred (*geri çəkilərək*). Sakit ol... (*Lizzi stol üstündəki vazanı götürüb Fredin başına vurmaq istəyir.*) Al, bu da on dollar, ancaq sakit ol. Sakit ol, deyirəm. Yoxsa səni zindana saldıraram.

Lizzi. Necə, sən məni zindana saldırarsan?

Fred. Bəli, mən!

Lizzi. Sən ha?..

Fred. Əlbəttə, mən.

Lizzi. Qəribədir.

Fred. Mən Klarkın oğluyam!

Lizzi. Hansı Klarkın?

Fred. Senator Klarkın.

Lizzi. Doğrudanmı? Mən isə prezidentin qızıyam.

Fred. Sən qəzetlərdə atam Klarkın şəklini görmüsənmi?

Lizzi. Görmüşəm. Nə olsun ki...

Fred. Bax, budur Klark. (*Ona şəkil göstərir.*) Yanındakı mənəm. O, əlini mənim çiynimə qoymuşdur.

Lizzi (*birdən sakitləşir*). Bu, kimin ağlına gələrdi. Atan dedikcə gözəldir. Ver, bir yaxşı-yaxşı baxım.

Fred (*şəkli onun əlindən alır*). Kifayətdir!

Lizzi. O, doğrudan, çox gözəldir. Nə qəşəng, nə ciddi sifəti var, deyirlər o, nitq söyləyəndə ağzından bal tökülür. Doğrudur? (*Fred dinmir.*) Bu isə sizin bacınızdır, eləmi?

Fred. Bəli.

Lizzi. Qəşəngdir. Kreslodakı qızlar bacılarındırımı? *(Fred dinmir.)*
Sənin otaqların artırmanın arxasındakıdırımı?

Fred. Elədir.

Lizzi. Deməli, sən səhər nahar eləyəndə pəncərəndən bütün şəhəri görürsən.

Fred. Bəli.

Lizzi. Sizi səhər və şam yeməyinə çağıranda zəng çalırlar, eləmi?.. Sən mənə cavab verəcəksən, ya yox?

Fred. Elədir, zəng çalırlar.

Lizzi *(heyranlıqla)*. Zəng çalırlar... Mən səni heç başa düşə bilmirəm. Ah... Mənim belə bir ailəm, belə evim olsaydı, onda hər rast gəldiyim adamla harada oldu gecələrdimmi? Məni qızıla tutsaydılar da, yox... *(Pauza)* Bayaq anan haqqında ağır söz dediyim üçün mənə bağışla... Bir az hirsələnmişdim. De görüm, şəkildə anan hansıdır?

Fred. Mən bayaq sənə anam haqqında danışmağı qadağan etmədimmi?

Lizzi. Yaxşı, yaxşı! *(Pauza)* Sənə bir sual vermək olarmı? *(Fred dinmir.)* Əgər qadınlardan zəhlən gedirsə, onda niyə yanıma gəlmişən? *(Fred dinmir. Lizzi ah çəkir.)* Madam ki bu şəhərə gəlmişəm, gərək sizin rəftarinizə alışmağa çalışsam. *(Pauza)*

Fred *(ayna qabağında saçlarını darayır)*. Sən Şimaldamı yaşayırdın?

Lizzi. Bəli, Şimalda.

Fred. Nyu-Yorkda?

Lizzi. Bunun sənə nə dəxli var?

Fred. Axı sən bir az əvvəl Nyu-Yorkdan danışırıdın.

Lizzi. Nyu-Yorkdan hamı danışa bilər. Bundan sən dediyin mətləb çıxmır ki.

Fred. Sən niyə oranı tərk elədin?

Lizzi. Cana gəldim...

Fred. Dolaşmaq işlərinə görə, eləmi?

Lizzi. Həşərat kimi yer-yerdən üstümə tökülmüşdülər. Əslinə baxsan, məndə də günah var. Bu ilanı görürsənmi? *(Ona qolbağını göstərir.)* Fəlakət doğurur, ancaq fəlakət.

Fred. Onda qoluna niyə taxmısan?

Lizzi. Mənimdir, ona görə də taxmağa məcburam. Deyirlər, ilanlar yaman kinli olurlar.

Fred. Cavab ver görüm, zənci sənimi zorlamaq istəyirdi?

Lizzi. Necə, necə?

Fred. Sən bura srağagünkü saat 6 qatarıyla gəlmişən?

Lizzi. Bəli...

Fred. Demək, o sənsən?

Lizzi. Məni heç kəs zorlamaq istəmirdi. *(Kədərle gültür.)* Bu, kimin ağlına gələ bilər? Məni zorlamaq?!

Fred. Səni, əlbəttə, səni. Dünən Vebster Dansik də mənə bu barədə danışdı.

Lizzi. Vebster? Aha... Belə də. Mətləb aydındır.

Fred. Nə demək istəyirsən?

Lizzi. Mən indi başa düşürəm ki, gecə gözlərin niyə par-par parıldayırdı. Deməli, bu, səni yandırır-bökür, hə? Donuz! Elə gözəl atadan belə...

Fred. Axmaq... *(Pauza)* Əgər mənim xəyalıma belə gəlsəydi ki, sənə zənci toxunub, onda...

Lizzi. Onda nə olardı?

Fred. Mənim beş nəfər xidmətçi zəncim var. Məni telefona çağıranda onlardan biri dəstəyi götürür, silib-təmizləyəndən sonra mənə verir.

Lizzi *(fit çalır)*. Aydındır.

Fred. Burada zənciləri biz bir o qədər də sevmirik. Onlarla yaxınlıq eləyən qadınları da...

Lizzi. Bəsdir. Mənim isə zəncilərə qarşı qəzəbim-filanım yoxdur. Lakin onlarla oturub-durmağı da heç arzulamazdım.

Fred. Bunu nədən bilək axı? Sən iblissən, zənci də iblisdir, iblis! *(Sərt)* Demək belə, hə? O, səni zorlamaq istəyirmiş...

Lizzi. Bunun sənə nə dərli var?

Fred. Zəncilərdən ikisi birdən sənə kupenə girib üstünə atılır. Sən adamları haraya çağırırsan. Ağlar sənə harayına gəlirlər. Zəncilərdən biri birdən bıçağa əl atır. Bu zaman ağlardan biri tapança ilə həmin zəncini vurur. O biri zənci isə qaçır.

Lizzi. Bunları sənə Vebstermi danışıb?

Fred. Bəli...

Lizzi. O, bunu haradan bilir?

Fred. Bütün şəhər bundan danışır.

Lizzi. Bütün şəhər? Bəxtim gətirib ki... Görüntür, sizin ayrı işiniz-gücünüz yoxdur.

Fred. Lakin hadisə mənim danışdığım kimi olub.

Lizzi. Heç də yox. İki zənci sakitcə bir-biri ilə söhbət edirdi. Onlar mən tərəfə gözlərinin ucuyla da baxmırdılar. Sonra kupemə dörd ağ adam girdi. Onlardan ikisi mənə sataşmağa başladı. Onlar əltopu oyununda udmuşdular. Özləri də lülqənbər idilər. Biri dedi ki: "Bu kupedən zənci qoxusu gəlir". Sonra iki zəncini tutub pəncərədən bayıra atmaq istədilər. Zəncilər özlərini müdafiə edirdilər. Nəhayət, ağlardan birinin gözünü zədələdilər. Ağ adam tapança çəkib zəncilərdən birini vurdu. Hadisə, əslində, belə olub. O biri zənci isə stansiyanın yaxınlığında qatar gedə-gedə pəncərədən tullandı.

Fred. Nə eybi var. Onu mütləq taparlar. O heç yerə qaça bilməz. (Pauza) Müstəntiq səni yanına çağıranda ona bu axmaq tarixi danışacaqsan?

Lizzi. Bunun sənə nə dəxli?

Fred. Sualıma cavab ver.

Lizzi. Mən müstəntiqin yanına getməyəcəyəm. Niyə öz başımı təzədən beləyə salım axı.

Fred. Çağıracaqlar. Getməlisən.

Lizzi. Yox, mən getməyəcəyəm. Mənim polis idarəsində işim yoxdur.

Fred. Onlar özləri sənə arxasınca gələrlər.

Lizzi. Gəlsinlər də. Onda mən bütün gördüklərimi olduğu kimi onlara danışaram. (Pauza)

Fred. Sən bununla nə etmək istədiyini düşündürsənmi?

Lizzi. Mən nə etmək istəyirəm ki?

Fred. Sən bu hərəkətinlə ağ adamın əleyhinə, zəncinin xeyrinə şəhadət vermiş olursan.

Lizzi. Əgər ağ adam müqəssirdirsə, onda...

Fred. O müqəssir deyil.

Lizzi. O, adam öldürüb, demək, müqəssirdir.

Fred. Nədə?

Lizzi. Adam öldürməkdə.

Fred. O, adam yox, bir zənci öldürübüdür, zənci.

Lizzi. Nə demək istəyirsən axı?

Fred. Onu demək istəyirəm ki, hər öldürülən zənci üçün adamı məsuliyyətə çəksələr, onda gərək bütün Amerikanı...

Lizzi. Onun buna ixtiyarı yoxdur.

Fred. Nə ixtiyar axı?

Lizzi. Onun buna ixtiyarı yoxdur, deyirəm.

Fred. Bu "ixtiyar" sözünü şimalda uydurublar. Müqəssir olsa da, olmasa da, sən öz irqindən olan adama cəza verdirməyə cürət etməməlisən.

Lizzi. Mən heç kəsə cəza verilməsini tələb etmirəm. Məndən soruşsalar, gördüklərimi necə varsa, eləcə də söyləyəcəyəm.
(Pauza)

Fred (*Lizzinin üstünə hücum çəkir*). Cavab ver görtüm, sən o zənci ilə nə kimi əlaqən var? Niyə sən onu müdafiə edirsən?

Lizzi. Mən onu heç tanımıram da.

Fred. Bəs onda niyə belə edirsən?

Lizzi. Mən həqiqəti demək istəyirəm.

Fred. Həqiqəti?! Sən bir işə bax. Özünü on dollara satan küçələr qızı həqiqətdən dəm vurur. Yoxdur həqiqət! Yalnız ağlar və qaralar var. Bu qədər! Bizim bu şəhərdə on yeddi min ağ, iyirmi min qara var. Nə sən, nə də mən Nyu-Yorkda deyilik. Zarafatın yeri deyil. Vəziyyət ciddidir. (Pauza) Bilirsənmi, Tomas mənim xalaoğlumdur.

Lizzi (*heyretində*). Ah... Eləmi!

Fred. O çox abırlı, yaxşı adamdır.

Lizzi. Maşallah, göz dəyməsin.

Fred. Sən bunu başa düşə bilməzsən. O çox namuslu adamdır.

Lizzi. O, necə namuslu adamdır ki, pis, murdar niyyəti ilə kupemə soxulmuşdu. Mənə elə gəlir ki, ikinizin də xəmiri bir mayadan yoğrulub.

Fred (*ona əl qaldırır*). Əclaf. (*Özünü ələ almağa çalışır.*) Sən iblissən, iblis! İblisdən isə xatadan başqa heç şey gözləmək olmaz... Əvvəla, xalaoğlum sənə, yəni küçə qızına sataşıb, ikinci də murdar zəncini

vurub öldürüb. Bunun harası cinayət oldu? Bu, çox əhəmiyyətsiz şeydir. Belə hərəkətlər öz-özünə baş verir. Əhəmiyyətli şey odur ki, Tomas əsl mənada insandır.

Lizzi. Ola bilər. Ancaq zəncinin heç bir günahı yoxdu.

Fred. Zənci həmişə günahkardır, həmişə.

Lizzi. Mən heç vaxt heç kəsə iftira atmamışam və atmaram da.

Fred. Zəncini ələ verməsən, bu, Tomasa çox baha oturacaq. İstəsən də, istəməsən də, sən onlardan birini məhv edəcəksən. İndi seç, görək hansını...

Lizzi. İşə düşmədik. *(Qolbağına baxır.)* Yaramaz, alçaq. Bunların hamısına bais sənəsən. Sən həmişə mənim başıma bəla açırsan. *(Qolbağını döşəməyə atır.)*

Fred. Nə qədər istəyirsən?

Lizzi. Heç nə qədər.

Fred. Beş yüz dollarla necəsən?

Lizzi. Yox, heç bir quruş da istəmirəm. Bir sent də istəmirəm.

Fred. Sən ömründə bir gecədə beş yüz dollar qazana bilməyəcəksən.

Lizzi. Xüsusən sənin kimi xəsislərə rast gələndə. Gecə mənə buna görə yaltaqlanırdın?

Fred. Bəs necə?

Lizzi. Aha, deməli, sən qərara almışdın ki, budur, həmin qızı dilə tutub evinə ötürərəm. Sonra alverimizi də edərik. Elədimi? Əllərimi oxşayanda soyuqqanlılıqla məni necə ələ alacağın barədə düşünürdün. Eləmi? *(Pauza)* Boynuna alsana. Al boynuna, mənim körpəciyim, al. Əgər, doğrudan da, sən mənimlə sövdələşməyə gəlmişdinsə, onda səhərəcən qalmasaydın da olardı, düz demirəm? Niyə səhərəcən qaldın, əclaf, niyə qaldın, hə, niyə?

Fred. Heç özüm də bilmirəm niyə qaldım.

Lizzi *(gözü yaşlı stula oturur)*. Əclafsan, əclaf.

Fred. Sən Allah, beş yüz dolları götür. Zarıldama, sızıldama. Bəsdir, Lizzi, ağıllı ol. Beş yüz dollar, beş yüz...

Lizzi *(hıçqıraq)*. Yox, yox, sən o beş yüz dolların mənə gərək deyildir. Mən yalan şəhadət verməyəcəyəm. Çıxıb gedəcəyəm bu xarabadan, gedəcəyəm. *(Qapının zəngi çalınır. Lizzi donub-qalır. Təkrar zəng)*

vurulur. *Lizzi pıçiltı ilə*) Bu nədir? Sus!.. *(Uzunsürən zəng)* Mən qapını açmayacağam. Səsini çıxarma. *(Qapı yumruqla döyülür.)*

Səs *(qapı ardından)*. Qapını açın, gələn polisdir.

Lizzi *(yavaşdan)*. Əvvəldən ürəyimə dammışdı... *(Qolbağını göstərərək)* Buna bais bu lənətə gəlmiş ilandır, bu *(əyilib qolbağı yerdən götürür və qoluna taxır)*. Hər halda, yenə bunu taxmağım məsləhətdir. *(Fredə)* Tez ol, gizlən... *(Qapı döyülür.)*

Səs. Gələn polisdir.

Lizzi. Sənə gizlən dedim axı. Tez ol, gir vanna otağına. *(Fred hərəkətsiz dayanmışdır. Lizzi onu var gücü ilə itələyir.)* Sənə vanna otağına keç demirəm!

Səs. Fred! Sən buradasan... Fred, sən buradasan.

Fred. Burdayam. *(Lizzini itələyir. Lizzi donub-qalır. Mat-mat ona baxır.)*

Lizzi. İndi mənə hər şey aydın oldu.

Fred qapını açır, Con və Ceyms içəri girirlər.

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Həmin şəxslər. Con və Ceyms. Bayır qapı açıqdır.

Con. Biz polis idarəsindənək. Sən Lizzi Mak-Key deyilsənmi?

Lizzi *(onları dinləmədən Fredə baxmaqda davam edir)*. Hər şey mənə indi aydın oldu.

Con *(Lizzinin çiyindən tutub silkələyir)*. Səninlə danışılar. Cavab versənə.

Lizzi. Nə?.. Bəli, mənəm.

Con. Vəsiqənizi göstərin.

Lizzi *(özünü ələ alaraq, qəti)*. Siz nə ixtiyarla məni sorğu-suala çəkirsiniz? Siz bura nə üçün gəlmisiniz? *(Con ona öz nişanını göstərir.)* Hər yerindən duran belə nişan taxa bilər. Siz bu cənabın dostusunuz. Onunla dilbir olub mənə fırıldaq gəlmək istəyirsiniz.

Con *(öz polis vəərəşini onun üzünə doğru uzadır)*. Sən bilirsənmi, bu nədir?

Lizzi *(Ceymsi göstərərək)*. Bəs o?

Con *(Ceymsə)*. Ceyms, vəsiqəni göstər buna.

Ceyms vəsiqəsini Lizziyə göstərir. Sonra Con mizə yaxınlaşır.
Mizin gözləndən Lizzinin sənədlərini çıxarıb Ceymsə verir.
Ceyms Fredi göstərərək, Lizzidən soruşur.

Ceyms. Sən bu adamı dünən gecə evinə gətirmisən, eləmi?
Məgər, fahişəliyin qanunla təqib edildiyi sənə məlum deyildir?

Lizzi. Siz ordersiz başqasının evinə soxulmağa ixtiyarınız
olduğuna əminsizmi? Sizdən şikayət edəcəyimdən qorxmursunuz?

Ceyms. Sən bizim dərdimizə qalma. *(Pauza)* Səndən soruşurlar,
bu adamı gecə evinə gətirmisən, ya yox?

Lizzi *(polislər gələndən sonra Lizzi dəyişir. Öztünü daha sərt, daha sərbəst
və kobud aparır)*. Mənə açıq-saçıq, axmaq-axmaq suallar verməyin.
Elədir. Onu evimə gətirmişəm. *(Məğrur)* Lakin, şübhəsiz, ondan pul
almamışam. Hə, necədir? Deyəsən, kələyiniz baş tutmadı axı.

Fred. Odur, stolun üstündə iki ədəd ondollarlıq kağız var.
Onları buna mən vermişəm.

Lizzi. Sübut elə.

Fred *(ona baxmadan polislərə müraciət edir)*. Mən bu pulları dünən
səhər bankdan eyni seriyadan olan iyirmi səkkiz digər kağız pulla bir
yerdə götürmüşəm. Nömrələrini yoxlayın.

Lizzi *(hiddətlə)*. Mən bu pulları qəbul etməmişəm. Rədd etmişəm.
Mən onun bu zibil kağızlarını götürməmişəm. Mən bunları onun
eybəcər sifətinə çırpmışam.

Con. Sən bu pulları rədd etmirsənsə, bəs niyə stolunun üstündədir?

Lizzi *(pauzadan sonra)*. Daha mənim işim bitdi. *(Öztünü itirmiş halda
Fredə baxır və yumşaq deyir.)* Artıq hər şey mənimçün aydın oldu.
(Polislərə) Yaxşı, deyin görüm, məndən nə istəyirsiniz?

Con. Otur. *(Fredə)* Sən bunu məsələdən xəbərdar etmisənmi?
(Fred başı ilə təsdiq edir.) Müstəntiq, Toması yalnız son şəhadət vərə-
qəsinə imza atdıqdan sonra azad edəcəyinə söz verir. *(Kağızı ona uzadır.)*
Budur, şəhadət vərəqəsi. Necə lazımsa, eləcə də düzəldilmişdir. Sənə
ancaq asan iş – imza atmaq qalır. Sabah isə səni öz qaydası ilə
dindirəcəklər. Oxumaq bilirsənmi? *(Lizzi pərt halda çiyinlərini dartır. Con
kağızı ona uzadır.)* Oxu, imza at!

Lizzi *(kağıza göz gəzdirir)*. Bunlar başdan-ayağa yalandır, yalan!

Con. Ola bilər. Lakin bu inadın sənə nə xeyri?

Lizzi. Mən imza atmayacağam.

Fred (*kağızı yana itələyir*). Götürün. (*Lizziyə*) Bilirsənmi, bu işdən il yarım həbsdə yatmaq qoxusu gəlir.

Lizzi. İl yarım? Qoy olsun! Lakin mən oradan çıxandan sonra özünü əlimdə ölmüş bil.

Fred. Hələ baxarıq. (*Polislərə*) Nyu-Yorkdan xəbər bilmək lazımdır. Mənə elə gəlir ki, onun polis idarəsində dolaşıq bir işi var.

Lizzi (*heyətlə*). Sən nə əclaf adamsanmış. Heyvərə arvadlar sənin yanında toya getməlidir. Mən heç inana bilməzdim ki, kişi tayfasında belə əclaf sifətlər ola bilsin.

Con. Tez ol, bir qərara gəl. Ya qol çəkməlisən, ya da biz səni lazımı yerə aparmalıyıq.

Lizzi. Aparın! Mən yalan danışa bilməyəcəyəm.

Fred. Yalan danışmaq istəmirsən? Bəs bütün gecəni danışdıqların nədir? Sən mənə “mənim əzizim, mənim mehribanım” deyərəkən yalan danışmurdunmı?

Lizzi (*lovğalanaraq*). Aha, dediklərim döşünə yattırdı, eləmi? Yox, mən o sözləri yalandan demirdim. (*Bir-birlərinə baxırlar. Fred gözlərini ondan çevirir.*)

Con. Gəlin qurtaraq. Al, bu qələm, tez imzanı at.

Lizzi. Qələmini qoy cibinə. (*Fred, polislər karxıb qalırlar.*)

Fred. Siz bir işə baxın... Bir görün nə günlərə qalmışsınız. Şəhərimizin ən yaxşı bir gəncinin taleyi bir küçə qızının şıltağından asılıdır. (*Səhnədə əsəbi halda gəzişir və birdən Lizziyə yanaşır.*) Ona bir diqqətlə bax (*Lizzəyə şəkli göstərir.*) Sən axı öz murdar həyatında çox kişilər görmüsən. Sənə heç beləsi rast gəlibmi?

Lizzi. O qədər rast gəlib ki, lap itinə tök.

Fred. Axmaq... Sən bir onun alnına, buxığına nəzər sal. Bir medallarına bax. Gül kimi adam sənə nazına qurban gedir. Yox, yox... Üz çevirmə. Öz qurbanına diqqətlə baxıb ləzzət al. Görürsənmi, onun necə də məğrur siması var. Bir bax, gör nə gözəl gəncdir! Arxayın ol ki, o, on il sonra zindandan çıxanda belə bükülü, başı daz, dişləri tökülmüş bir qoca olacaq. Bəli, sevinə bilərsən. Çünki bu, sənə sayeyi-mərhəmətindən olacaq. Bu vaxta qədər sən ciblərdən pul çıxarmısan. Bu dəfə isə gözəl bir oğlanın canını çıxarırsan. Niyə dinmirsən?

Görünür, sümüklərinə qədər çürüksən, çürük. (*Lizzini diz çökməyə məcbur edir.*) Diz çox, fahişə. Məhv etmək istədiyin adamın şəkli önündə diz çök!

Açıq qalmış qapı ağzında senator Klark görünür.

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Həmin adamlar və Klark.

Senator (*Fredə*). Əl çək ondan. (*Lizziyə*) Qalxın.

Fred. Hello!

Con. Hello!

Senator. Hello, hello!

Con (*Lizziyə*). Bu, senator Klarkdır.

Senator (*Lizziyə*). Hello!

Lizzi. Hello!

Senator. Çox gözəl. Artıq biz tanışıq. (*Lizziyə baxır.*) Bu, həmin o qızıdır mı? Nə cazibədar görkəmi var.

Fred. O, imza atmaq istəmir.

Senator. O, tamamilə haqlıdır. Əlinizdə heç bir ixtiyar olmadan onun evinə soxulmusunuz. (*Conun etiraz hərəkətinə mane olur. Mənalı danışmağa çalışır.*) Heç bir ixtiyarınız olmadan onunla qaba rəftar edirsiniz. Onu öz vicdanı əleyhinə danışmağa vadar edirsiniz. Bu, amerikalıya xas olan sifət deyil. (*Lizziyə*) Qızım, zənci sizə qəsd etməkmə istəyirdi?

Lizzi. Yox.

Senator. Yox? Çox gözəl... Çox pakizə... İndi hər şey aydındır. Qızım, mənim gözlərimə baxın... (*Lizzi ona baxır.*) Mən onun yalan söyləmədiyinə əminəm. (*Pauza*) Yazıq, bədbəxt Meri. (*Başqalarına müraciətlə*) Demək, belə. Gedək, uşaqlar... Daha burada bizlik iş yoxdur. Ancaq ondan üzr istəməliyik.

Lizzi. Bağışlayın, dediyiniz o Meri kimdir?

Senator. Meri? Kim olacaq, mənim bacım. Zavallı Tomasın bədbəxt anası. Yazıq, yazıq sənə, mehriban qarı. Yox, o, bu dərdə dözə bilməyəcək. Hələlik, salamat qal, qızım.

Lizzi (*həyəcandan boğularaq*). Senator!

Senator. Nə var, mənim əzizim?

Lizzi. Mən çox acıyıram ki...

Senator. Qızım, siz həqiqəti söyləmişiniz. Daha niyə acıyırsınız ki?

Lizzi. Mən dediklərimin həqiqət olduğuna acıyıram.

Senator. Biz nə edə bilərik ki. Sizdən yalan şəhadət verməyi tələb etməyə heç kəsini ixtiyarı yoxdur. (*Pauza*) Yox, daha o bədbəxtin haqqında düşünməyin.

Lizzi. Kimin haqqında?

Senator. Bacımın. Siz indi mənim bacım haqqında düşünürdünüz, eləmi?

Lizzi. Elədir, bacınız haqqında.

Senator. Mən sizi çox yaxşı başa düşürəm. İstəyirsiniz bu saat fikrinizdən nələr keçdiyini eynən deyim. (*Lizzinin əvəzinə danışır kimi*) “Əgər mən şəhadət vərəqəsinə imza atmış olsaydım, senator zavallı, bədbəxt bacısının yanına gedib ona deyərdi: “Lizzi Mak-Key çox qəhrəman bir qızıdır. Əziz oğlunu o, sənə qaytarır”. O da gülümsəyərək göz yaşları arasından deyəcəkdə: “Lizzi Mak-Keymi? Mən o fədakar qızın adını ömrüm boyu unutmayacağam”. O zaman tale tərəfindən cəmiyyətdən kənara atılmış, mən kimsəsiz, bədbəxt Lizzi təsəlli tapardı ki, məni məhəbbətlə xatırlayan mərhəmətli bir qarı var. Bəli, o zaman mən bilərdim ki, bir amerikalı ana öz qəlbində mənə yer vermişdir”. Bəli, Lizzi, siz belə düşünürdünüz. Lakin daha bu haqda düşünməyin.

Lizzi. Onun saçları ağarmışdırmı?

Senator. Tamam ağarmışdır. Lakin sifətdən cavan görünür, gərək siz onun məsum təbəssümünü görəydiniz! Eh, artıq o, heç vaxt gülümsəməyəcək. Mən getdim, əlvida... Sabah siz müstəntiqə mütləq həqiqəti söylərsiniz, qızım, həqiqəti.

Lizzi. Necə, siz gedirsiniz?

Senator. Bəli, mən o bədbəxtin yanına gedirəm. Bizim bu söhbətimizi mən ona çatdırmalıyam.

Lizzi. O, sizin burada olduğunuzu bilirmi?

Senator. Bəs necə. Mən bura onun xahişi ilə gəlmişəm.

Lizzi. Aman Allah! Deməli, indi o, sizi gözləyir, eləmi? Siz ona deyəcəksiniz ki, mən imza atmaqdan boyun qaçırdım. O da mənə nifrət bəsləyəcək, eləmi?

Senator *(əlini onun çiyinə qoyur)*. Mənim yazıq balam, bu saat mən heç də sizin yerinizdə olmaq istəməzdim.

Lizzi *(qolbağına baxır)*. Bütün bunlara bais sənsən, sən. Heç bilmirəm başıma nə çarə qılıım.

Senator. Nə dediniz?

Lizzi. Heç nə. *(Pauza)* Zəncinin, doğrudan da, məni zorlamadığına ancaq təəssüf etmək lazım gəlir.

Senator *(həyəcanla)*. Mənim balam!..

Lizzi *(qəmgin)*. Dediym kimi olsaydı, sizi sevindirmiş olardım. Mənim özümə isə bundan heç bir ziyan gəlməzdi.

Senator. Təşəkkür edirəm. *(Pauza)* Heç bilirsinizmi, mən sizə necə kömək etmək istərdim. *(Pauza)* Çox təəssüf ki, həqiqət öz həqiqətliyində qalır.

Lizzi *(məhzun)*. Əlbəttə!

Senator. Bəli, belə. *(Pauza)* Qızım, əslində, söhbət həqiqətin birinci növündən gedir.

Lizzi *(başə düşməyərək)*. Birinci növündən?

Senator. Bəli, mən demək istəyirəm ki, bu, həqiqətin ən sadə, ən adi növüdür.

Lizzi. Deməli, bu, əsl həqiqət deyil.

Senator. Yox, niyə... Lakin həqiqətin müxtəlif növləri var.

Lizzi. Siz elə güman edirsiniz ki, zənci məni, doğrudan da, zorlamışdır?

Senator. Yox, yox. O, sizi zorlamamışdır. Müəyyən nöqteyi-nəzərə görə, o, sizi zorlamamışdır. Göürsünüzmü, mən qoca adamam. Bu dünyanın hər üzünü görmüşəm. Həyatımda çox da səhv etmişəm. Lakin axır illərdə mən az-az səhv edirəm. Bu məsələ haqqında isə mənim fikrim sizinkindən bir az başqa cürdür.

Lizzi. Nə cürdür?

Senator. Sizi başa salmağa çalışaram, qızım. Təəvvür edin ki, bu dəqiqə sizin qarşınızda bütün Amerika milləti dayanmışdır.

Lizzi *(qorxu içində)*. Mən Amerika millətinə nə etmişəm ki?

Senator. Siz kommunistsinizmi?

Lizzi. Dəhşət, əlbəttə yox!

Senator. İndi ki belədir, onda Amerika milləti sizə çox şey deyə bilər. Məsələn, deyər ki: "Lizzi, iş elə gətirib ki, sən mənim iki oğlumdan biri haqqında qəti qərara gəlməlisən. Onlardan biri mütləq məhv olmalıdır. Belə hallarda necə hərəkət edərlər? Əlbəttə, iki oğuldan yaxşısını qoruyar, pisini məhv edərlər. Gəl, indi baxaq görək, bu iki oğuldan hansı yaxşıdır. Razısanmı?"

Lizzi (*qeyri-ixtiyari*). Əlbəttə! Ah, bağışlayın... Mənə elə gəldi ki, bu sözləri siz öz adınızdan deyirsiniz.

Senator. Yox, qızım, mən bunları Amerika adından söyləyirəm. (*Başladığı oyunu davam etdirir.*) "Lizzi, himayə etdiyin zənci kimə gərəkdir axı? Allah bilir, o, harada və kimdən törəmişdir. Onun çörəyini mən vermişəm. Lakin bunun müqabilində o, mənə nə verib? Heç nə. O, veyl-veyl dolaşib oğurluq, quldurluq edir. Mahnılar oxuyur. Al-yaşıl kostyumlar geyir. Bəli, o, mənim oğlumdur. Mən onu da o biri oğullarımı sevdiyim qədər sevirəm. Lakin mən səndən soruşuram: o, insan kimi ağıllı həyat sürürmü? Yox! Əgər o ölmüş olsaydı, mənim bundan heç xəbərim olmazdı".

Lizzi. Siz necə yaxşı, təsirli danışırınsınız.

Senator (*eyni vəziyyətdə sözlünə davam edir*). "Gəl indi o biri oğlum Tomasdan danışaq. O, bir zənci öldürmüşdür. Bəli, bu çox pis işdir. Lakin o, mənə lazımdır, lazım. O, əsl amerikalıdır. O ən qədim ailələrdən birinin övladıdır. O, hərbi universitet bitirmişdir. O zabitdir. Mənə isə zabitlər gərəkdir. Nə qədər ki o sağdır, onun zavodunda iki min fəhlə işləyəcək. Yox, əgər o ölərsə, deməli, iki min fəhlə işsiz qalacaq. O, kommunizmlə, həmkarlar ittifaqları ilə, yəhudilərlə mübarizədə rəhbərimiz və dayağımızdır! O yaşamalıdır. Sənin borcun onun həyatını qorumaqdır". Məsələ belədir, qızım, indi özün seç!

Lizzi. Siz necə gözəl danışırınsınız.

Senator. Seç görək!

Lizzi (*dik atılır*). Nəyi? Hə, aha... (*Pauza*) Siz məni tamam çaşdırdınız. Bu saat hansı aləmdə olduğumu bilmirəm.

Senator. Mənə baxın, Lizzi. Siz mənə inanırsınızmı?

Lizzi. Bəli, cənab senator, inanıram.

Senator. Sizi pis yola salmaq istədiyim heç ağılınıza gələrmə?

Lizzi. Yox, cənab senator, gəlməz.

Senator. Onda imza atmalısınız. Buyurun, bu da mənim qələmim.

Lizzi. Necə bilirsiniz, onda o, məndən razı qalarmı?

Senator. Kim?

Lizzi. Sizin bacınız.

Senator. Bəli, o, uzaqdan-uzağa sizi öz doğma qızı kimi sevecək.

Lizzi. Görəsən, o, mənə gül, çiçək göndərərmi?

Senator. Əlbəttə, yəqin.

Lizzi. Öz imzası ilə şəklini necə, mənə xatirə göndərərmi?

Senator. Bu, çox mümkündür.

Lizzi. Mən onun şəklini otağımda divardan asaram. *(Pauza. Lizzi həyəcan içərisində otaqda var-gəl eləyir.)* Görəcək günlərim varmı. *(Senatora)* Yaxşı, mən qol çəksəm, siz zənciyə nə edəcəksiniz?

Senator. Zənciyəmi? Bu nə sözdür? *(Əlini onun çiyinə qoyur.)* Bilirsənmi, sən imza atsan, bütün şəhər səni öz qızı hesab edəcək. Bizim şəhərin bütün qadınları isə...

Lizzi. Amma...

Senator. Bütün şəhərin səhv edəcəyi heç sənin ağılınıza gələrmə? Qızım, bütün şəhər öz pastorları ilə, ruhaniləri ilə, hakimləri ilə, vəkilləri ilə, artistləri ilə, öz rəisi ilə və onun müavini ilə, bütün xeyirxah idarələri ilə birlikdə səhv edə bilərmi? Bəlkə, sən, doğrudan da, buna şübhə edirsən?

Lizzi. Yox, yox, şübhə etmirəm.

Senator. Onda ver əlini. *(Onun qolundan tutub kağıza qol çəkməyə məcbur edir.)* Artıq hər şey düzəldi. Qızım, sənə bacım və qohumum tərəfindən, şəhərimizin on yeddi min ağ adamı tərəfindən, təmsil etdiyim bütün Amerika milləti tərəfindən təşəkkür edirəm. Gəl, alından öpüm, qızım. *(Lizzinin alından öpərək başqalarına müraciət edir.)* Gedək. *(Lizziyə)* Axşamçağı biz yenə görüşəcəyik. Bəzi məsələlər haqqında mütləq danışmalıyıq, mütləq. *(Gedir.)*

Fred *(gedərkən)*. Əlvida, Lizzi.

Lizzi. Əlvida. *(Hamı gedir. Lizzi tək qalır. O, ruhən düşkün kimidir. Sonra birdən, qətiyyətlə qapıya tərəf cumur.)* Getməyin, senator. Dayanın, senator, senator... Yox, mən istəmirəm. Cırın o kağızı! Senator!.. *(Otağa qayıdır.)*

Qeyri-ixtiyari, cəld tozsoran maşını götürür.) Amerika milləti!.. (Maşını işə salır.)
 Deyəsən, onlar məni yaman aldatdılar... Amerika milləti!..

Qəzəblə tozsoran maşını işə salır.

PƏRDƏ

İKİNCİ ŞƏKİL

Eyni dekorasiya. Hadisədən on iki saat keçmişdir. Işıqlar yanır. Açıq pəncərələrdən gecə olduğu görünür. Küçədən yüksələn səslər eşidilir. Otaqda kimsə yoxdur. Küçə pəncərəsindən zənci görünür, zənci dam səkisi ilə gəlib otağa atılır. Səhnənin ortasına gəlir. Bu dəmdə qapının zəngi çalınır. Zənci pərdə arxasında gizlənir. Lizzi vanna otağından çıxıb bayır qapısını açır.

BİRİNCİ GƏLİŞ

Lizzi, senator, pərdə arxasında zənci.

Lizzi. Buyurun içəri. *(Senator gəlir.)* Hə, necə oldu?

Senator. Artıq Tomas öz anasının ağuşundadır. Mən onların adından sizi təbrikə gəlmişəm.

Lizzi. Ana özünü xoşbəxt hesab edir, eləmi?

Senator. Tamam!

Lizzi. O ağlayırdımı?

Senator. Necə yəni, ağlayırdımı? Nəyə görə axı? O çox möhkəm qadındır.

Lizzi. Siz özünüz deyirdiniz ki, o ağlayacaq.

Senator. Görünür, bayaq mən fikrimi bir qədər düz ifadə etməmişəm.

Lizzi. Bacınız məndən belə bir hərəkət gözləməirdi, eləmi? Yəqin, ona elə gəlirmiş ki, mən yaramaz bir qadınam. Özü də zəncinin keyrinə şəhadət verəcəyəm, eləmi?

Senator. O, ümidini Allahın mərhəmətinə bağlamışdı.

Lizzi. O, mənim barəmdə nə düşünür?

Senator. O, sizə təşəkkür edir.

Lizzi. O, mənim bu işə necə razılıq verdiyimi soruşdumu?

Senator. Yox.

Lizzi. O, məni mehriban bir qız hesab eləyir, eləmi?

Senator. O, sizin borcunuzu yerinə yetirdiyinizi bilir.

Lizzi. Aha... Bəli, bəli...

Senator. O əmindir ki, siz bir amerikalı kimi öz borcunuzu həmişə bu sayaq yerinə yetirəcəksiniz.

Lizzi. Bəli, bəli...

Senator. Mənə baxın, Lizzi. *(Əlini onun çiyinə qoyur.)* Siz bundan sonra da öz borcunuzu yerinə yetirməlisiniz. Məncə, istəməzsiz ki, bacımın sizin haqqınızda yaxşı rəyi dəyişsin.

Lizzi. Arxayın olun. Daha mən öz şəhadətimi geri götürə bilmərəm ki... Götürsəm, mənə həbs cəzası kəsərlər. *(Pauza)* Bu nə bağırırdır?

Senator. Boş şeydir.

Lizzi. Çığırtdı-bağırtı heç xoşuma gəlmir. *(Pəncərəni örtür.)* Cənab senator...

Senator. Nə var, mənim balam?

Lizzi. Mən yanlış hərəkət etməmişəm ki? Bizim səhv etmədiyimizə arxayınısınız mı?

Senator. Əminəm, mənim balam, əminəm.

Lizzi. Mən lap çaşbaş olub qalmışam. Bir sözlə, siz məni yaman dolaşdırdınız. Siz elə sürətlə fikirləşirsiniz ki, mən sizə çata bilmirəm. Saat neçədir?

Senator. On bir.

Lizzi. Səhərə hələ səkkiz saat qalır. Onu bilirəm ki, səhərəcən gözümə yuxu getməyəcək. *(Pauza)* Buranın gecələri də gündüzləri kimi isti olur. *(Pauza)* Bəs zənci?

Senator. Hansı zənci? Aha... Həmin zəncini deyirsən? Onu axtarırlar.

Lizzi. Ona neylərlər? *(Senator çiyinlərini dartır. Küçədə bağırıqlar getdikcə artır. Lizzi pəncərəyə yanaşır.)* Bu nə bağırırdır, canım. Odur, adamlar əllərində fənər itlərlə buraya gəlirlər. Bu, məşəl nümayişidir nədir. Ya da ki... Bu nə deməkdir, cənab senator?

Senator *(cibindən məktub çıxararaq)*. Bacım tapşırı ki, bunu şəxsən sizə təqdim edim.

Lizzi (*həyəcanla*). O, mənə məktub yazıb? (*Konverti açır. İçindən yüz dollarlıq kağız pul çıxır. Konvertdə başqa kağız axtarır, tapmur, konverti əzib yerə atır. Səsi dəyişir.*) Yüz dollar? Sizi sevindirə bilərəm. Oğlunuz mənə beş yüz dollar rüşvət təklif edirdi. Siz isə bu işi böyük məharətlə çox ucuz qiymətə başa çatdırdınız.

Senator. Mənim balam...

Lizzi. Bacınıza mənim təşəkkürümü çatdırın. Ona deyin ki, bir çini vaza, bir neylon corab, yaxud lap dəyərsiz bir şeyi mənim adıma ayırsaydı, bundan qat-qat qiymətli olardı. Hər işdə yaxşı niyyət əsasdır axı! Doğru demirəmmi? (*Pauza*) Siz yaman yalançı çıxdınız, məni aldatdınız. (*Bir-birlərinə baxırlar. Senator ona doğru gedir.*)

Senator. Sizi mükafatsız qoymaram, mənim balam. İndi isə gəlin açıq danışaq. İndi siz mənəvi böhran keçirirsiniz... Sizin mənim köməyimə ehtiyacınız var.

Lizzi. Hər şeydən əvvəl, mənim pula ehtiyacım var. Güman edirəm, bunu yoluna qoya bilərik. (*Pauza*) Bu vaxta qədər mən qocalara hörmət bəsləyirdim. İndi isə bu qərara gəlmişəm ki, onlar hiyləgərdirlər, kələkbazdırlar.

Senator (*nəşələnir*). Gərək sizi mənim dostlarım dinləyəydi. Bəli, bəli, eybəcər bir həyat sürdüyünüzə baxmayaraq, sizdə nə isə bir yaxşı cəhət var. (*Onun başını sığallayır. Lizzinin üzündə nifrət əlaməti var.*) Məni ötürməyin, indicə qayıdıram.

Gedir. Lizzi yerindən tərpənmədən mizin üstündəki yüzdollarlığı götürür. Əzişdirib yerə atır. Sonra miz üstə yığılıb hıçqırır. Küçədə isə bağırğular, uğultular, qışqırıqlar artır. Səslər yaxınlaşır. Uzaqdan güllə səsi eşidilir. Zənci pərdə arxasından çıxıb Lizziyə tərəf gəlir. Lizzi başını qaldırıb birdən çıxır.

İKİNCİ GƏLİŞ

Lizzi. Ah! (*Pauza. Lizzi ayağa qalxır.*) Mən bilirdim ki, sən gələcəksən. Bura haradan, necə gəlib çıxdın?

Zənci. Pəncərədən.

Lizzi. Nə istəyirsən, nə?

Zənci. Məni gizlədin.

Lizzi. Sənə dedim ki, gizlətməyəcəyəm.

Zənci. Onların səsinə eşidirsinizmi, madam?

Lizzi. Eşidirəm.

Zənci. Ov başlanıbdır.

Lizzi. Nə ovu?

Zənci. Zənci ovu.

Lizzi. Ah!.. *(Uzun pauza)* Buraya gələrkən onların səni görmədiklərinə arxayınsanmı?

Zənci. Arxayınam.

Lizzi. İşdir tutsalar, sənə nə edərlər?

Zənci. Neft!..

Lizzi. Nə?

Zənci. Neft!.. Neft!.. *(Hərəkətlə başa salır.)* Üstümə neft töküüb, mənə diri-diri yandırarlar...

Lizzi. Aydındır. *(Pəncərəyə tərəf gedib pərdəni çəkir.)* Otur görək. *(Zənci ağır-ağır oturur.)* Sən gərək elə mənim yanıma gələydin? Bu işin axırını görmürəm... *(Təhdidlə ona tərəf gedir.)* Mən cəncəl işdən qorxuram. Başa düşürsən? *(Ayaqlarını yerə döyür.)* Qorxuram, qorxuram, qorxuram!

Zənci. Onlar elə güman edirlər ki, mən sizin həyatınıza qəsd etmək istəmişəm.

Lizzi. Nə olsun ki...

Zənci. Deyirəm, onlar mənə sizin evdə axtarmazlar.

Lizzi. Bu məlumatı bilirsinizmi onlara kim vermişdir?

Zənci. Xeyr, bilmirəm.

Lizzi. Mən. *(Uzun pauza, zənci diqqətlə Lizziyə baxır.)* Sən buna nə deyərsən?

Zənci. Niyə belə etdiniz, madam? Uf!.. Niyə belə etdiniz?.. Mən ki sizə heç bir pislik etməmişəm...

Lizzi. Etmisən. Məni nə cür müsibətə saldığını başa düşürsənmi? *(Pauza)* De görüm, mənə boğmaq istəmirsən ki?

Zənci. Onlar çox vaxt adamı öz vicdanı əleyhinə danışmağa məcbur edirlər.

Lizzi. Bəli, çox vaxt. Onlar buna zorla nail olmayanda adamı gözəl, şirin sözlərlə tələyə salırlar. *(Pauza)* Niyə durmusan. Deməli,

məni boğmaq istəmirsən? Yox, sən çox yaxşı adamsan. *(Pauza)* Mən səni sabaha qədər gizlədə bilərəm. *(Zənci ona doğru addımlamaq istəyir.)* Mənə toxunma! Mən zənciləri sevmirəm. *(Bayırdan bağırır və güllə səsləri gəlir.)* Onlar yaxınlaşırlar. *(Lizzi pəncərənin pərdəsini açıb, küçəyə baxır.)* Yamanca tora düşdük.

Zənci. Nə edirlər?

Lizzi. Küçənin hər iki başında növbətçilər qoyub, bir-bir bütün evləri axtarırlar. Sən gərək elə bura gələydin? Sən bizim küçəyə tərəf dönəndə, yaqin ki, biri səni görüb. *(Yenə pəncərədən baxır.)* Oduur, düz bura gəlirlər, yuxarı qalxırlar.

Zənci. Neçə nəfərdir?

Lizzi. Beş-altı nəfər. Qalanları aşağıda gözləyir. *(Zənciyə tərəf gəlir.)* Titrəmə! Eh... Sən Allah, titrəmə! *(Pauza. Öz qolbağına baxır.)* Lənətə gəlmiş ilan! *(Qolbağı yerə çırpıb, qayıdır.)* Zibil! *(Zənciyə)* Özünü gərək elə buraya salaydın? *(Zənci qalxıb getmək istəyir.)* Qal, bayıra çıxsan, salamat qalmayacaqsan.

Zənci. Damlarıüstü gedəcəyəm.

Lizzi. Ay işığında? Onların gülləsinə qurban olmaq istəyirsənsə, buyur get... *(Pauza)* Bir az da gözləyək, görək başımıza nə gəlir. Onlar bura gələndə qədər iki mərtəbəni axtarmalıdırlar. Titrəmə deyirəm, sənə!

Uzunsürən pauza.

Lizzi otaqda var-gəl edir.

Zənci əzgin vəziyyətdə oturmuşdur.

Yanında silahın varmı?

Zənci. Yoxdur, yox.

Lizzi. Yaxşı. *(Yeşiyin gözlərini axtarıb, tapança götürür.)*

Zənci. Siz nə etmək istəyirsiniz?

Lizzi. Mən qapını açıb onları içəri buraxacağam. İyirmi beş ildir onlar ağsaçlı analar, müharibə qəhrəmanları, Amerika milləti əhvalatı ilə baş-beynimi aparırlar. Artıq yetər! Daha onlar məni aldada bilməzlər. Mən qapını açıb onlara belə deyəcəyəm: "O, buradadır, lakin o, heç bir kəsə pislilik etməmişdir. Onlar məni dolaşdırdılar. Mən də yalandan şəhadət verdim. Allaha and olsun! O heç bir pislilik etməmişdir".

Zənci. Onlar sizə inanmazlar...

Lizzi. Ola bilər. Bəli, ola bilər. Yəqin ki, mənə inanmazlar. O zaman sən tapançanı onlara tərəf çevirərsən. İşdir itilib getməsələr, atəş açarsan.

Zənci. Onda başqaları gələr.

Lizzi. Başqalarına da atəş açarsan. Senatorun oğlunu görəndə isə çalış ki, güllən boşa getməsin. Bütün bunlar onun əməlidir. Bəli, sən də, mən də yaman işə düşmüşük. Lakin bu, bizim həyatımızda sonuncu fəlakət olacaq. Onlar səni burada tapsalar, artıq öz vücudumun məndən ötrü bir qəpik də qiyməti olmayacaq. İndi ki belədir... Demək, biz səninlə birlikdə boğulacağıq. *(Tapançanı ona verir.)* Al! Al deyirəm, sənə!

Zənci. Bacarmaram, madam.

Lizzi. Necə?

Zənci. Mən ağlara atəş açma bilmərəm.

Lizzi. Doğrudanmı? Amma onlar belə əməldən heç də utanmırlar.

Zənci. Onlar ağlardır.

Lizzi. Nə olsun ki, ağlardır. Ağ olduqlarına görə səni donuz kimi gəbərtməyə ixtiyarları var?

Zənci. Onlar ağlardır, madam.

Lizzi. Axmaq! Görürəm, sən də mənə oxşamısan. Sən də mənim kimi axmaqсан.

Zənci. Bəs siz niyə onlara atəş açmaq istəmirsiniz?

Lizzi. İndicə sənə dedim ki, mən də sənə kimi axmaqam. Axmaq... *(Pilləkəndə ayaq səsləri)* Gəlirlər... *(Kəsik-kəsik gültür.)* Bax indi biz də onları layiqincə qarşılayırıq. *(Pauza)* Tez ol, vanna otağına keç. Tərpənmə, nəfəsini belə çəkmə... *(Zənci onun sözlünə əməl edir. Lizzi gözleyir. Qapı zəngi çalınır. Lizzi xaç vurur. Qolbağı yerdən götürür. Sonra qapını açır. Üç nəfər silahlı içəri girir.)*

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Lizzi və üç kişi.

Birinci. Biz zəncini axtarıyıq.

Lizzi. Hansı zəncini?.. O sui-qəsdçi zəncini?

Birinci. Bəli... O, qatarda bir ağ qadına sataşıb, üstəlik, senatorun qohumunu ülgüclə yaralayıb.

Lizzi. Onu mənim evimdə niyə axtarırsınız? *(Pauza)* Siz məni tanımırırsınız? Bir yaxşı baxın.

İkinci. Necə tanımırıq?! Sırağagün mən sizi qatardan düşəndə görmüşəm.

Lizzi. Elədir, doğrudur. Bilirsiniz, o, məni zorlayıb. Aydındırmı? *(Səhnə arxasında səs-küy. Üçü də Lizziyə heyrlərlə baxaraq geri çəkilib.)* Qoy o bir mənim gözümə görünsün. *(Tapançanı hərleyir.)* Onu isti güllələrə qonaq eləmək mənim boynuma. *(Hamı güllür.)*

Birinci. Siz onun boğazından asılmasına tamaşa etmək istəyirsinizmi?

Lizzi. Elə ki yaxaladınız, mənə xəbər verin, ha!

Birinci. İntizarınız çox müxtəsər olacaq, mənim konfetciyim! O, bu küçədə haradasa lap yaxın bir yerdə gizlənib. *(Çıxırlar, zənci daxil olur.)*

Lizzi *(əli ilə alına vuraraq)*. Mən hansı aləmdə olduğumu bilmirəm. *(Pauza)* Hər halda, bütün şəhər səhv edə bilməz ki. *(Pauza)* Şeytana lənət. Vallah, heç nə başa düşmürəm.

Zənci. Bu belədir, madam. Allah heç vaxt biz qaraları belə ağların əlinə salmasın.

Lizzi. Yoxsa, sən özünü müqəssir hesab edirsən?

Zənci. Bəli, madam, bəlkə də...

Lizzi. Sən axı heç nə etməmişən.

Zənci. Əlbəttə, etməmişəm.

Lizzi. Onda bu nə mərəkədir? Niyə axı hamı onlara tərəfdir?

Zənci. Onlar ağlardır, madam, ağlar.

Lizzi. Mən də ağam. *(Pauza, qapı arxasından ayaq səsləri gəlir.)* Bax onlar gedirlər. *(Qeyri-iradi zənciyə yaxınlaşır. Zənci titrəyir. Əlini Lizzinin çiyinə qoyur. Ayaq səsləri kəsilir. Lizzi birdən hönkürür.)* Ah, ikimiz də kimsəsiz, bədbəxt adamlarıq, ikimiz də! *(Qapı zəngi çalınır. Onlar səssiz qulaq asırlar. Zəng təkrar çalınır.)* Tez keç, vanna otağında gizlən. *(Qapı döyülür, zənci gizlənir. Lizzi qapını açır.)*

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Fred və Lizzi.

Lizzi. Sən dəli olmusan-nədir? Niyə mənim qapımı döyürsən? Yox, sən içəri girməyəcəksən. Əl çək məndən, rədd ol buradan. İtilib get! Alçağın biri alçaq! *(Fred Lizzini itələyir və içəridən qapını bağlayır. Sonra Lizzini qucaqlayır. Uzun sükut.)* De görüm, nə istəyirsən, nə?

Fred. Sən iblissən, iblis.

Lizzi. Mənə bu xəbəri çatdırmaqçün özünü bura salmışan? Bu nə görkəmdir? Belə haradan gəlirsən? *(Pauza)* Cavab versənə!

Fred. Bir zənci yaxalamışdılar. Ancaq axtardığımız o zənci deyildi. Buna baxmayaraq, onu cəzalandırdılar. O dünyaya göndərildilər.

Lizzi. Sonra?

Fred. Mən də onlarla bərabərdim. *(Fred fit çalır.)*

Lizzi. Görürəm. *(Pauza)* Kefə baxmısan, eləmi? Zəncilərin günahsız, məhkəməsiz-filansız öldürülməsi ürəyindəndir, eləmi?

Fred. Səni bir də görmək istədim.

Lizzi. Nə, nə?

Fred. Sən iblissən, iblis! Sən məni tilsimə salmışan, Lizzi! Mən də oradaydım. Əlimdə də tapança vardı. Zəncinin meyiti ağacda hər-lənirdi. Mən zənciyə diqqətlə baxdım. Onun simasında kimi görsəm yaxşıdır? Səni! Səni! Mənə elə gəldi ki, altında tonqal qurulmuş ağac-dakı zənci deyil, sən idin, sən. Mən dərhal sənə atəş açdım.

Lizzi. Bu, ən rəzil, ən mürdar bir hərəkətdir. Məni tərək et. Tərək et, cəllad!

Fred. Bu nə sarsaq oyundur ki, sən mənim başıma açdın. İndi sən məni hər yerdə, hər vaxt kölgə kimi təqib edirsən. Mən həmişə, hər yerdə səni, yalnız səni görürəm. Mən hər yerdə sənin ətrini, xəyanət, cinayət doğuran qoxunu duyuram. İfritə! Mən buraya bir dəli kimi qaça-qaça gəlmişəm. Əvvəl sənin haqqında qəti bir qərara gəlmişdim. Səni öldürməkmi, yoxsa... Nə isə, indi bilirəm, nə etmək lazımdır. *(Lizzini itələyir.)* Mən öz həyatımı küçələr qızına qurban verə bilmərəm. *(Yenidən ona yaxınlaşır.)* Səhər dediklərin doğruydumu?

Lizzi. Nə barədə?

Fred. Sənin xoşuna gəlməyim barədə.

Lizzi. Mənim rahatlığımı pozma, əl çək.

Fred. And iç ki, səhər dediklərin ürək sözlərindi. And iç. *(Onun əllərini əzişdirir. Vanna otağından səs gəlir.)* O nə səsdir? *(Dinləyir.)* Deyəsən, orada adam var.

Lizzi. Sənin başına hava gəlib. Orada adam nə gəzir.

Fred. Yalan deyirsən. Vanna otağında kimsə var. *(Vanna otağına doğru gedir.)*

Lizzi. Dayan deyirəm sənə.

Fred. Aha! Deməli, orada kimsə var.

Lizzi. Bəli, orada mənim bugünkü növbəti qonağımdır. Hər halda, o, mənim zəhmətimə başqalarından daha yüksək qiymət qoyur. Belə... Dincəldinmi? Razi qaldınmı?

Fred. Qonaq? Yox, daha bundan sonra sənin qonaqların olmayacaq! Heç vaxt! Sən yalnız mənim olacaqsan, mənim... Mən bu saat onu görmək istəyirəm. *(Bağırır.)* Haydı, çıx bayıra!

Lizzi *(bağırır)*. Çıxma. Bu tələdir.

Fred. Alçaq məxluq! *(Lizzini kobudcasına itələyir, gedib vanna otağının qapısını açır. Zənci çıxır.)* Sənin qonağın buymuş?

Lizzi. Onu mən gizlətmişəm, mən. Ona haqsız divan tutmaq istəyirlər. Atəş açmağa cürət etmə. Onun günahsız olduğunu sən ki çox yaxşı bilirsen. *(Fred tapançaya əl atır... Zənci onu itələyərək qaçır. Fred də onun ardınca cumur. Lizzi onun arxasınca qışqırır.)* O günahsızdır. Ona toxunmayın. O günahsızdır. *(Səhnə arxasında iki güllə açılır. Lizzi qətiyyətlə mizə tərəf gedib tapançanı götürür. Fred qayıdır. Lizzi əlində tapança ona tərəf çevrilir. Lizzinin üzü Fredə, arxası tamaşaçılara tərəfdir. Fred tapançasını miz üstə tullayır.)* Necə oldu? Onu öldürdünmü? *(Fred cavab vermir.)* Çox gözəl, indi isə növbə sənindir. Hazırlaş! *(Tapançanı ona tərəf tutur.)*

Fred. Lizzi, Lizzi... Mənim anam var.

Lizzi. Kifayətdir. Daha məni aldada bilməzsən.

Fred *(yavaş-yavaş ona tərəf gedir)*. Lizzi, özünə gəl, Lizzi, lazım deyil, Lizzi! Yalvarıram. Bax mən səninçün çayın o tərəfində yüksək təpədə ev tutaram. Bağça tutaram. Sənin evin, bağçan olar, Lizzi! Sənin zənci nökrələrin, kefin istəyən qədər pulun olar, Lizzi. Sənin

xəyal etdiyindən daha çox... Daha çox. Bir düşün... Atəş açma, Lizzi...

Liz zi *(tərəddüd içində tapançanı aşağı sallayır)*. Ah...

Fred *(sakitləşir)*. Bax belə... Oyuncağı yerə qoy. Sən ağıllı qızsan. Axır başa düşdün ki, sən mənim kimi adamı vura bilməzsən. Mən Klarkam axı. Nəslimizin birinci Klarkı təkbəşinə bütün bir meşəni qırıb, orada yer şümləmişdir. Əcdadımızın köktü olan birinci Klark öz əli ilə on altı hindu öldürmüşdür. Bu şəhəri, demək olar ki, onun oğlu qurub-yaratmışdır. O, Vaşinqtona bərabər adamdı. O, Birləşmiş Ştatların istiqlaliyyəti uğrunda həlak olmuşdur. Mənim ulu babam San-Fransiskoda daşqın zamanı iyirmi beş adamı ölümdən xilas etmişdir. Mənim babamın köktü bu şəhərdədir. O, bu şəhərin qubernatoru idi. Missisipiyə kanal onun sayəsində çəkilmişdir. Mənim atamsa, bildiyin kimi, senatordur! Ondən sonra mən senator olacağam, mən! Mən onun yeganə varisiyəm. Bu ölkəni biz Klarklar yaratmışıq. Onun tarixi bizim tariximizdir. Klarklar Alyaskada, Filippində, Nyu-Mexikoda da vardır. Sən axmaq isə mənim kimi adama əl qaldırırsan. *(Gülür.)* Hər halda, sən mənə atəş açma bilməzdin. Düşün, Amerika millətinə atəş açmaq olarmı?

Liz zi *(əsəbiləşib yenidən tapançaya əl atır)*. Necə? Necə? Klarkların doğub-tərətdiyi kiçiklərə atəş açmağa mənim cürətim çatmaz? Necə? Məgər sən Amerika millətiyən? Təkrar et görüm!

Fred. Lizzi, yalvarıram, özünə gəl, lazım deyil, Lizzi! Bu çox təhlükəli şeydir... De görüm, məndən nə istəyirsən, hə? Mən o zəncini öldürməmişəm... Gülləm boşa getdi... O rəzil qaçdı!

Liz zi. Yalan demirsən ki? O, doğrudanmı, sağdır?

Fred. Canına, canıma and olsun ki, gülləm boşa getdi. O, qaçıb aradan çıxdı.

Liz zi *(nə barədə isə düşündür. Anı tərəddüddən sonra telefona tərəf gedib nömrəni yığır. Telefon dəstəyi sol əlindədir. Sağ əli ilə tapançanı Fredə doğru tutmuşdur)*. Allo, allo! Polis idarəsidir?

Fred *(qorxu içində)*. Sən nə edirsən?

Liz zi. Allo! Bura polis idarəsidir?.. Danışan Lizzi Mak-Keydir. Bəli, bəli, mən özüməm. Mən sizə mühüm məlumat vermək istəyirəm!

Fred (*qorxu içərisində*). Nə məlumat? Nə məlumat? Nə oyun çıxarmaq istəyirsən, dəlinin biri dəli!

Lizzi (*Fredə elə bərkdən deyir ki, telefonda da eşidilir*). İndi eşidib bilərsiniz, cənab Fred! (*Dəstəyə*) Allo! Danışan Lizzi Mak-Keydir! Mən bu gün yalan şəhadət vermişəm. Məni buna senator Klark məcbur etdi. O, mənimlə ən alçaq bir adam kimi rəftar etdi. (*Fredə*) Titrəmə! Elə titrəmə, murdarın biri murdar! Sənə baxmaqdan iyrenirəm. Başa düş, iyrenirəm...

Fred. Yox, sən ağlını itirib, dəli olmusan, dəli. Onu başa düş ki, “yalan şəhadət vermişəm” deməkçün zindana birinci səni salarlar, səni.

Lizzi (*Fredə ucadan xüsusi əda ilə*). Siz mənim dərdimə qalmayın, cənab Klark! (*Dəstəyə*) Bəli, gəlin, məni həbs eləyin! Hər nəyə desəniz and içərəm ki, məni senator Klark dolaşdırdı. Yox, zənci müqəssir deyil! Klarkların hamısı belədir. Hamısı!..

Bu replika zamanı Fred tələsik gedir. Pərdə yavaş-yavaş enir.

PƏRDƏ

ÜMMÜL BANU

(1905–1992)

QAFQAZ GÜNLƏRİ

(romandan fraqment)

“Nənəm qəribə adam idi. Hər il kənd evində ətrafına toplaşan qohum-əqrəbaya ağalıq edərdi. Elə bədəninin ölçüləri ona qeyri-adi bir görkəm vermişdi. Yerindən ayağa qalxanda elə bilərdin ki, Peroldun nağıllarındakı əjdahalardan biri ilə qarşılaşırsan. Bu görkəmlə ona mülayim, mehriban adam demək olmazdı. Elə, doğrudan da, belə adam deyildi. Bütün günü əmr verir, tələb edir, söyüş söyür, bütün evi tir-tir əsdirirdi.

Bədəninin ağırlığına görə bir yerdə çöküb qalır. XIV Luinin stulu kimi. Oturacağı dəlikli stulundan az-az qalxır, aftafası isə həmişə yaxınlığında olurdu. Beləcə, şah kimi öz taxtında oturur, onu görmək istəyənləri qəbul edirdi. Kişiləri qəbul edəndə əsl müsəlman qadını kimi təvazökarlıqla yaşanırdı. Burası da doğrudur ki, onun görkəmində amiranəliklə yanaşı, ləyaqət də vardı – min qırçınlı milli tumanı stulun ətrafında yerə toxunurdu. Amma elə olurdu ki, elə belə görkəmdəcə nənəm, qorxudan əsim-əsim əsən bağbanlardan birinin aşının duzunu verirdi.

O, qızlarını da, oğullarını da, kürəkənlərini də bəzən belə danlamalı olurdu. Babam öləndən sonra ailə başçısı olmuş atam da onun yanında özünü sərbəst apara bilmirdi. Doğrudur, atam axırda hər işi öz bildiyi kimi edirdi, amma çalışırdı ki, nənəm ondan narazı qalmasın. Təkcə biz balacalar onun qəzəbindən kənarda qalırdıq. O, bizə qarşı kövrəklik edir, xətrimizə dəymir, biz də bu vəziyyətdən istifadə edib bütün arzularımıza çatırdıq. O, bizə dünyanın ən yaxşı halvası olan qoz halvası paylayırdı. Dayə freyleyn Anna bizi axtaranda onun geniş tumanının altında gizlənirdik. Hərdən gəlinciklərimizi bəzəmək

üçün bizə bəzəkli parça da verirdi və nəhayət, məhəbbəti lap cüşa gələndə bizə qəpik-quruş da paylayırdı. Amma ondan gözlədiyim ən böyük xeyirxahlıq məni özü ilə məşhur hamam məclisinə aparması olurdu.

Hamam günləri həmişə nənəmin yan-yörəsində olan bir dəstə kasıb, həvəskar arvad qohumlar (ətraf kəndlərdən) öz körpələri və hamam bağlamaları ilə bizə gəlirdilər. Bağbanlar hamamı səhərdən qızdırırdılar. Hamam isə bir girəcək otağı, bir soyunma otağı və nəhayət, hamamın özündən ibarət idi. İçəridə qıraqları daşla hörülmüş iki hovuz vardı – birində isti su, o birisində isə soyuq su. Suyu hovuzların divarlarında yan-yana düzülmüş kranlardan götürürdülər.

Burada hər cür əyləncə və məşğuliyyət olurdu. Arvadlar bir növ gillə başlarını yuyur, bir-birini masaj edir, “taki” dərmanının keçmiş forması olan pis iyli dərmanla təmizlənir və hərdən də avropalılara məlum olmayan sapdarta üsulu ilə tüklərini yolurdular. Sonra isə həna yaxılması mümkün olan hər yerə həna yaxırdılar. Bəzən də görürdün ki, bir neçə arvad oturub öz bit-birələrini qırır. Heç anlaya bilmirdim ki, hər həftə tərtəmiz yuyunan bu arvadlar bit-birəni haradan tapırdılar.

Arvadlar burada məişət işi ilə yanaşı, dillərinə də güc gəlirdilər. Onlar yuyuna-yuyuna zarafatlaşır, söhbət edir, nağıl danışırldılar. Bir də görürdün ki, baş yumaqla yanbız kisələmək arasındakı fasilədə isti buxarın təsirindən şərab içmiş adam kimi meyxos olmuş arvadlar evlənmə məsələlərini həll edir və belə söhbətlər hamam məclislərinin ləzzətini daha da artırır.

Bu təmizlik və söz-söhbət bayramında iştirak etmək üçün nəyə desən hazır idim. İş belə gətirdi ki, bir dəfə ağır bir günahım olmasa da, nənəm məni bu cənnətə aparmaq istəmədi. Mən yaman hirsələndim və hayıf çıxmaq qərarına gəldim. Elə ki arvadların hamısı hama girdi, qapının üstündəki açarla qapını bağlayıb açarı gizlətdim. Bu hiyləgər hərəkətdən sonra uşaqlarla oynamağa getdim və qapını bağlamağım yadımdan çıxdı.

Arvadlar qarışıq çimmə-təmizlənmə işlərini qurtarıb çıxmaq istəyəndə qapının açılmadığını görüb mat qalıblar. Onlar qapını döyüb qışqırırsalar da, yaxında bir adam olmayıb ki, eşidib haraya gəlsin. Pən-

cərələr çox hündür olduğundan pəncərəyə də qalxa bilməyib kömək-siz qalıblar. Bir saat qapını döyüb qışqırsalar da, səslərini eşidən olmayıb. Arvadlar qorxuya düşüblər. Daha bir saat da isti buxar içində ac-yalavac qışqırdıqdan sonra təsadüfən oradan keçən bağbanlardan biri onların səsinə eşidib, başqa tikililərdən xeyli aralı olan hamama yaxınlaşıb, qapı arasından hal-əhval tutub və onların ağlaşa-ağlaşa dediklərindən başa düşüb ki, qapı açılmır. Bağban da açarı tapa bilmədiyindən evə qaçıb, hamını xəbər dar edib. Nəhayət, başqa bir açarla qapını açıb istidən pörtmüş, ağlamaqdan üzülmüş zavallı arvadları azad ediblər.

Gördüyüm işin nəticəsini eşidəndə az qaldı qorxudan ürəyim getsin. Qorxudan günahımı boynuma almadım və hamı Əsədlə Əlidən şübhələndi. Onlar nə qədər and-aman eləsələr də, sözlərinə inanan olmadı. Günahları sübut olunmadığına görə onlara yüngül cəza verdilər. Amma günahları olmadığına görə bu yüngül cəza da onlara ağır göstünürdü. Qorxum çəkiləndən sonra vəziyyətin gülünclüyü mənə ləzzət verirdi; həmişə yalan danışan bibim uşaqları ömürlərində birinci dəfə yalan danışmırdılar... və onlara inanan yox idi. Yaxşı deyiblər ki, yalançının evi yandı, heç kim ona inanmadı!

Başqa günlər kasıb qohumlar gəlib nənəmin icazəsi ilə qurbağalı hovuzda paltar yuyurdular. Bu hovuzda çoxlu qurbağa olduğuna görə ona qurbağalı hovuz deyirdik. Axşam düşəndə hovuzdan qulaq-batırıcı, zil, əntiqə qışqırtılar eşidilirdi. Hamı başını yelləyib deyirdi. “Eh... bu qurbağalar...” Qurbağalar isə heç kimi veclərinə almadan daha da bərkdən qurulaşırdılar.

Bu hovuzun daş hörgüsü alçaq və enli idi və buna görə də həftəlik paltaryuma mərasimi üçün çox rahat yer idi. Paltaryuyanlar suyun bulanıq və çirkli olmasından çəkinmirdilər. Burada hərdən nənəm qab-qasığı yuyur, uşaq çimizzirdi.

Bir gün Əsədlə Əli gəlib mənə şad xəbər verdilər. Dedilər ki, hansı uzaq qohumunsa qohumu olan, əmidostu adlandırdığımız bir qarıya “yüngülvari zarafat” eləmək istəyirlər. Heç özümüz də bilmirdik nə səbəbə bu qarıya nifrət edirik, bizə heç bir yamanlığı dəyməmişdi. Mən sevimli bibim uşaqlarına qoşulduq və biz utancaq, tərbiyəli uşaqlar kimi qurbağalı hovuzda tərəf getdik.

Həmin gün hovuzun kənarında on nəfərə yaxın arvad cidd-cəhdlə paltar yuyurdu. Onlar çadralarını iri bayraqlar kimi arxaya atıb tərlı sifətlərini açıq qoymuşdular və bilirdilər ki, həyətin kişilərindən heç kəs həftəlik paltaryuma günü hovuz tərəfə hərlənməyəcək. Onlar qaraşın əlləri və hənəlı barmaqlarının cəld hərəkətləri ilə paltarı döyür, suda yaxalayır, ovxalayıb sıxırdılar. Hovuzun suyu çalxalanır, iri ləpələr bir qıraqdan o biri qırağa axışırdı. Arvadların əllərinin işi dillərinin işinə qətiyyən mane olmurdu; əlləri yorulduqca ürəklərini boşaltmaq ehtiyacı artırdı. Şirin-şirin, tələsə-tələsə, qarışıq səslə söhbət edirdilər. Paltar yumasa da, işləyənlərə göz yetirən nənəm ağzını açanda hamı səsinı kəsib nəzakətlə qulaq asırdı. Nənəmin ağıllı kəlamları sükuta qərql olmuş hovuzun xırda ləpələri üzərinə səpələnirdi. Əslində, nənəm danışanda heç kimə müraciət eləmərdi, elə bil, həm su ilə, həm arvadlarla, həm də ətrafdakı əncir ağacları və quşlarla danışdı.

Elə biz onlara yaxınlaşanda da nənəm danışdı, bizi görüb bir anlıq susdu və şübhəli-şübhəli soruşdu:

– Hə, niyə gəlmisiniz, şeytan balaları?

– Heç, nənə. Elə gəldik sənin yanında oturaq, – mülayim səslə cavab verdik və növbə ilə onun tərlı üzündən öpdük (hava yaman isti idi).

Deyəsən, nənəm sözümləzə inanmadı, şübhəli-şübhəli baxırdı; təcrübədən yaxşı bilirdi ki, Əsədlə Əli ancaq bir əməl çıxarmaq istəyəndə təvazökar görkəm alırlar. Biz sakit-sakit onun yanında oturduq, o da köksünü ötürüb üzünü arvadlara çevirdi.

Əsəd ilə Əlinin hələ on üç yaşları olmadığına görə arvadlar məclisində oturmağa ixtiyarları vardı. Həm də ki hələ yetkin olmadıqlarına görə onlar mülayim qadın məclislərindən lazımı həzz ala bilmirdilər. Arvadlar tərlı sifətlərini onlardan gizlətmir, çadraları əvvəlki kimi arxalarında yellənə-yellənə paltarı elə əzmkarlıqla əzir, sıxır, çırpırdılar ki, heç qızmar günəş də əllərini işdən saxlaya bilmirdi.

– Hə, – nənəm söhbətinə davam elədi. – Deməli, Fəridə deyib ki, Əkbərə ərə getmək istəmir, çünki altmış yaşı var. Gör bir, bu mürdar xristianların təsiri ilə nə günə qalmışıq, ay Allah!

– Ay Allah, – on arvadın hamısı birdən səsləndi.

– Biz hara gedirik belə? – bizim “düşmənimiz” əmidostu həyəcanlı səslə soruşdu.

O, xırdaca gözlərini həyəcanla oynadıb üzünü nənəmə tutdu və ondan imdad istəyirmiş kimi bir də soruşdu:

– Biz hara gedirik belə?

Nənəm isə qeyri-ixtiyari bir hərəkətlə əlini qaldırıb havada yellədi, barmaqlarındakı üzüklərin mirvari və firuzə qaşları günəş işığında parıldadı. Sonra isə əlini qatlanmış dizinin üstünə qoyub dedi:

– Allah kərimdir.

Arvadların onu da birdən dilləndi:

– Allah kərimdir.

Göy buludsuz idi və günəş aləmə od səpələyirdi. Arvadların qaraşın sifətlərindən tər damcıları hovuza və yuduqları paltarın üstünə səpəlirdi. Amma heç biri tərini silmirdi. Çünki bilirdilər ki, havayı zəhmətdir, hədə işdir. On damcı təri silib-təmizləyən kimi başqa on damcı qaynayıb çıxacaq... Təri silmək nəyə gərəkdir, ay Allah?

Arvadlar yenidən söhbətə başlamışdılar. Hər biri elə güman edirdi ki, daha maraqlı əhvalat danışır və güləndə də daha bərkdən gülürdü ki, hamı eşitsin. Elə hay-küy qalxırdı ki, qurbağaların qurultusu bu səs-küyün yanında mülayim mızıltıya oxşayırdı. Günün bu sakit vaxtında onların səsi bağın ayağına da çatır, bağbanlar isə başlarını bulayıb gülürdülər...

– Xəbəriniz varmı, – nənəm sözə başladı və arvadların səs-küyü o dəqiqəcə kəsildi. – Xəbəriniz varmı, bacım qızının eltisinin böyük dayısı Sarı Əhməd ağır ürək xəstəliyinə tutulub? Bəlkə də, öləcək. Hamı... tək Allahdan başqa hamı gəldi-gedərdi.

– Allahdan başqa hamı gəldi-gedərdi, – arvadlar bir səslə təsdiq elədilər.

Bir anlığa paltarların şappıltısına köksötürmə səsləri də qarışdı. Əmidostu daha dərinə köks ötürdü və gözü azacıq yaşardı. Nənəm bayaqdan üreynə qalmış söhbətə yenidən başladı.

– Hə, deməli, ağılnıza gətirin ki, düz on altı yaşı olan Fəridə (qız böyük Suraxanı yanğını ilində anadan olub) Balaca Qız – Bibinin dayısına ərə getmək istəmir və deyir ki, onun altmış yaşı var.

– Hər halda, Allah bilən yaxşıdır, – arvadlar xorla təsdiqlədilər.
 – Hə, bax burası doğrudur, – Əsəd qəflətən və ciddi səsle dilləndi.

O ayağa qalxıb əmidostuya yaxınlaşdı, cibindən kiçik bir şüşə çıxarıb içindəkini qarının çarşabına və üstünə səpələməyə başladı. Qarı isə ağzını açıb mat-mat ona baxırdı. Elə bu vaxt Əli cibindən bir qutu kibrit çıxardı və kibrit çalmağa hazırlaşdı.

– Nə edirsiniz, it uşağı, – bir xata baş verəcəyini duymuş nənəm qışqırdı.

Əsəd sakit səsle dedi:

– Ay nənə, sənə yüz dəfə demişəm ki, sən bizi söyəndə özünü də söyürsən. Əgər bizim valideynimiz itdirsə, yadından çıxarma ki, onlar sənin uşaqlarıdır. Əmidostunun üstünə benzin tökdüm, istəyirik ona od vuraq, çünki zəhləmizi tökür. İndi onu yandıracağıq.

Əmidostu bərkdən qışqırdı. Bircə göz qırpımında sıçrayıb ayağa qalxdı, çarşabını yana atdı, tumanının astarı çöldə qaldı. Qarı nöyütə bulaşmış pencəyini də çıxarmaq istəyirdi ki, Əli əlindəki kibriti yandıraraq ona yaxınlaşmış kimi bir addım atdı. Qarı hovuzun səkisindən yerə atılıb geniş həyət yolu ilə qaça-qaça cır səsle qışqıraraq köməyə adam çağırmağa başladı. Nənəm qışqıraraq uşaqları söyürdü, başqa arvadlar da ona qoşulmuşdular. Mən isə gülməkdən ayaq üstə dura bilməyib yerə yığılmışdım. Əmidostu əlində kibrit tutmuş Əsədlə Əlinin qabağına düşüb üzü açıq, alt tumanı sallana-sallana həyət boyu qaçır, həyətdəki bağbanların və başqa kişilərin yanından keçirdi. Görəsən, niyə ağına gəlmirdi ki, qaçıb hovuzda atıla bilər?

Nənəm gündəlik beş namazdan və kürsüsündə oturub qonaq qəbul elədiyi saatlardan sonrakı vaxtını mətbəxdə keçirirdi. Bura onun salonu idi! Yan-yöresi kasıb qohumlarla dolu olurdu. Amma, əslində, mətbəxə varlı qohumlar da, qohum olmayan kasıblar da yığışırdılar. Bu arvadların içində Fatma adlı birisi daha çox nəzərə çarpırdı. Deyirdilər ki, o, qarışıqcınslıdır və peyğəmbər nəslindəndir. Bu qohumluq isə ona qürurdan başqa bir şey verməmişdi. Bu arvad heç ərə də gedə bilməmişdi və müsəlman arvadları arasında tanıdığım ilk subay qadın idi. Bəlkə, onun qarışıqcınsli olması nə isə düzəlməyən bir problem yaradıb; bəlkə, kişilər bu peyğəmbər qohumundan istədikləri həzzi almaqdan çəkinmişdilər; bəlkə də, sadəcə, onun eybə-

cərliyinə görə imiş. Axı heç kimdən qorxmayan Əsədlə Əli də bu arvadı görəndə ürpənirdilər. Onun qırış-qırış, tük basmış iri sifəti it sifətinə oxşayırdı. Əgər yerişkən silkələnib bir-birinə dəyən iri döşləri olmasa, hamı onu kişi sanardı. Onun nəzərəçarpan cəhətlərindən biri də hər dəfə gələndə nənəmin alicənablıqla ona verdiyi nargiləni həvəslə yeməsi idi. Kifir olsa da, Fatmadan xoşum gəlirdi, o, nənəmin yeganə qadın qonağı idi ki, tərlı üzünü üzümə sürtüb, yaş dodağı ilə mənı öpmürdü.

Belə öpüşlər mənı incidir, haldan çıxarırdı. Kasıb qohum arvadlardan hər biri mənı görən kimi üstümə qaçır və anlaya bilmədiyim bir acgözlüklə mənı hey öpür, üz-gözümü ağız suyu və tərə bulaşdırırdı. Bu mehribanılıqdan yaxa qurtarmağın mümkün olmadığını bildiyimə görə ürəyimdə onlardan zəhləm gedə-gedə dodağımı dişləyib dözürdüm. Elə ki arvad mənı öpüb qurtardı, üzümü yaylıqlımla, yaylıqlım olmayanda isə donumun ətəyi ilə silirdim. Arvadlar bunu görsələr də, mənı öpməkdən əl götürmürdülər. Onlar gör-götür adamı deyildilər.

Çox geniş olan bu mətbəx, az qala, həmişə irili-xırdalı uşaqları ilə gələn qonaq arvadlarla dolu olurdu. Hər dəfə bura girəndə öz körpəsini, yaxud döş əmmək yaşı keçmiş uşağını əmizdirən (bir halda ki hələ süd gəlir, gərək onu işlədəsən) bir arvad görmək olardı. Bu çirkli, səs-küylü uşaqlardan zəhləm getdiyini gizlətmirdim. Arvadlar bu münasibətimdən inciyir və mənı “şeytan balası” adlandırırdılar. Mənə verilmiş bu adı doğrultmaq üçün özümü daha da pis aparır, uşaqlardan birinə dil göstərir, birinin saçını dartır, başqa birisini isə çimdikləyirdim.

Səhər saat yeddidən axşam saat doqquza qədər cürbəcür xörəklər bişirilən bu mətbəxə Əsəd, Gülnar və Əli ilə birgə tez-tez baş çəkirdik. Aclıqdan yox, başqa uşaqlardan fərqlənmək arzusu ilə barmaqlarımızı şirniyyat üçün hazırlanmış qaynar şirə qablarına batırıb yalayır, tavada qızardılan yarıçıy qoyun ətindən qoparıb ağızımızı yandıra-yandıra yeyirdik. Nənəm isə əlinə oxlov, yaxud şiş götürüb bizi hədələyirdi. Onun ayağa qalxa bilməyəcəyindən arxayın olduğumuza görə xörəkləri istədiyimiz qədər dağıdırdıq. Əlacı kəsiləndə nənəm qonaq arvadlardan birinə göstəriş verirdi ki, bizi zorla mətbəxdən çıxarsın, qonaq da bu tapşırığa həvəslə əməl edirdi.

Bəzən isə biz mətbəxdə stul olmadığından yerə sərilmiş həsirin üstündə dinməzəcə oturub qulaq asırdıq. Nağılçı arvadın burnunda danışa-danışa söylədiyi nağıla (nağılçıların hamısı burnunda danışdı, adət belə idi) heyran-heyran qulaq asırdıq. Uşaqlar əmir, arvadlar həsir yelpiklərlə üzlərini yelləyə-yelləyə, yaxud səssizcə təsbeh çevirəçevirə qulaq asır, nağılçı isə Əhmədlə Sürəyyənin, yaxud Məhəmmədlə Leylanın nağılını danışdı. Bizim arvadların çoxu məhəbbətə yaxşı bələd olmasa da, məhəbbət mövzulu əfsanələri xoşlayırlar. Nağıllar həmişə bu sözlərlə başlayırdı: “Biri var idi, biri yox idi, Allahdan başqa heç kəs yox idi”. Nağıl danışıldıqca iri saxsı küpələrdə çalınmış süd uyuşub qatığa dönür, qoyun əti yavaş-yavaş qızarır, iri mis tavalarda halvalar bişir, arvadlardan biri isə onlara göz qoyurdu.

Kasıb qohum arvadların xoşum gəlməyən cəhəti təkcə onların yaş öpüşləri deyildi. Bizə maraq üzündən onlar hər cür həyasızlığa yol verirdilər: yuxuda olduğumuz vaxt bizim yataq otaqlarımıza girir, şəkaf və siyirmələri açıb şey-süylərimizə baxır, paltarlarımızı əllərində oynadıb parçasının qiymətini öyrənmək istəyir, əllərini sinəmizə sürtüb döşlərimizin çıxıb-çıxmadığını yoxlayırdılar. Onlar öz varlı qohumları haqda hər şeyi öyrənməyə çalışır, hər cür suallar verirdilər. Soruşurdular ki, yetkinlik vaxtına çatmışıqmı və nə vaxtdan çatmışıq? Atamız hansımızı daha çox istəyir? Hərəminin neçə donumuz var və bizə dayəlik edən “xristian arvadlar” nə qədər əməkhaqqı alırlar? Onlar qapılarımızı pusur, pəncərələrimizdən içəri tamaşa edir, piana, mexaniki oyuncaqlarımıza, tennis ağaclarımıza, hər şeyə əl vurub yoxlayırdılar. Onlar uşaq kimi bizim oyuncaq və geyimlərimizə qibtə etsələr də, bütün bunların pis nəticə verə biləcəyindən çəkinir və elə güman edirdilər ki, öz güzəranları daha arxayın güzərandır. Bəzən zəhləmizi tökdüklərinə görə biz qapımızı çırpıb onları otaqdan qovurduq, amma incimirdilər, bir az sonra yenə öz bildiklərini edirdilər.

Nənəm onları əzizləyir və müdafiə edirdi, çünki onun başına toplaşır və hər əmrinə əməl edirdilər. Kasıb qohum arvadlar onun əshabələri idi, ona qulluq edir, yaltaqlanırlar, itaət edirdilər. Onlar bütün şəhərin xəbərlərini nənəmə çatdırır və onu əyləndirmək üçün bu xəbərləri şişirdirdilər də. Əvəzində isə nənəm onları hamam məclis-

lərinə dəvət edir, qoyun ətinin qalıqları ilə yedirdir və çit parça bağışlayırdı. Amma nənəm istəyəndə onları söyürdü də. Arvadlar isə cavab vermirdilər; axı saray əhlinin qüruru az olur.

* * *

Bizim ailənin münasibətlərində dava-dalaş çox mühüm yer tuturdu. Bu dava-dalaşın da iki əsas səbəbi vardı: birincisi, ailə üzvlərinin təbiətindəki hikkə idi və söhbət vaxtı hamı hikkəli olurdu. İkincisi isə VƏRƏSƏ məsələsi idi. Bu vərəsə məsələsi atamın atasının vəfatından sonra onun varını bölmək üçün meydana gəlmişdi və ən böyük, ən davalı məsələ idi. VƏRƏSƏ! Bu sözü deyəndə fikirləşirəm ki, bu qədər dava-dalaşa, söyüşə, qarşılıqlı nifrətə səbəb olmuş həmin sözdən sonra bir neçə nida işarəsi işlədilməlidir. Üç bacı və onların ərləri, iki qardaş (sonra onların arvadları da), anaları və atalarının ikinci arvadı bütün günü didişir, hər biri öz vərəsə payını qoruyurdu. Hələ bu qardaş-bacıların uşaqları da böyüklər arasındakı münasibətdən asılı olaraq, bir-birinə münasibətini az da olsa dəyişməli olurdular. Valideynlər öz uşaqlarına dalaşdıqları bacı-qardaşın uşaqları ilə oynamağı qadağan edirdilər. Beləliklə, bu ailə davasında bütün ailə üzvləri iştirak edirdi. Beləcə, dalaşa-dalaşa, didişə-didişə gəlib 1917-ci ilə çatdılar. Daha burada başqa izahat lazım deyil..." (səh. 51-59).

Baninin bağ evinə, oradakı yaşayış və istirahət tərzinə aid xatirələri çoxdur. Hətta ailə uşaqlarının əməllərində və söhbətlərində ayıblı və dilə gətirilməyə layiq olmayan söhbətlər də var. Ailənin içindəki didişmələr, az qala, bütün əsər boyu davam edir. Yazıçı uşaqlıq illərində qəlbinə çökmüş intim hissləri də etiraf edir. Öz yazdığına görə, on yaşında ikən ilk dəfə öz həyətlərində işləyən gənc bağbana, sonra xalası oğlunun dostu olan rus oğlana, daha sonra isə evlərinə qonaq gələn gənc gürcü knyazına və iranlı zabitə vurulub. Həmin dövrün siyasi hadisələri haqda xatirələr də maraq doğurur:

"Elə qalmaqallı dövrə gəlib çıxmışdıq ki, bu dövrdə tarixçilər üçün mövzu bolluğu yarandığı kimi, xalqın əzabı da bollaşırdı.

Artıq məlum olan tarixi hadisələrdən sonra Rusiyada çar devrildi, Kerenski də hakimiyyətdən əl göttürdü, oktyabr inqilabı baş verdi,

Vətəndaş müharibəsi qırmızılarla ağları üz-üzə gətirdi. İmperiya dağıldı.

Bu qarmaqarışıqlıq sayəsində ətraf ərazilərin tarixcə, irqcə, dinə görə ruslardan fərqli olan xalqları ayrılıb müstəqil respublikalar yaradırdılar. Qafqazda Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycan xalqları özünüidarə hüquqlarını bərpa etmək istəyir və bunun üçün çalışırdılar.

Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində siyasi canlanma başlamışdı. Yaranmış müxtəlif siyasi təşkilatların fəaliyyəti sayəsində rəqabət, dağıntı və döyüşlər baş verdi. Sosialist təmayüllü bir erməni təşkilatı ölkəni kommunist dağıntısından qurtarmaq adı ilə hərbi diktatura rejimi yaratdı. Amma camaat pıçılдаşırdı ki, bu təşkilatın başçıları bolşeviklərdir.

Onlar hər kim olsalar da, hakimiyyətləri dövründə müdafiə imkanı olmayan müsəlmanları qırmağa başladılar. Burada da xalq, bir ingilis yazıçısının sözü ilə desək, “milli rəqabət həvəsi”nin qurbanı oldu. Yüksək təbəqənin nümayəndələri, istər erməni olsun, istər azərbaycanlı, mənafeləri eyni olduğuna görə milli qırğınlar vaxtı bir-birini qoruyurlar. Qırğını isə müəyyən bir vaxtda, tərəflərin hansı daha güclü, daha səfərbərdirsə, o başlayırdı.

Beləliklə, əgər Türkiyədə qırğın birtərəfli idisə, türklər erməniləri qırırdısa, Azərbaycanda ermənilər azərbaycanlıları qırırdı (xristianlar müsəlmanları).

Bir gecə saat ikidə dayəm freyleyn Anna gəlib məni yerimdən qaldırdı. Yuxudan ayılıb qaranlıq, kədərli aləmə qovuşdum.

İşıqlar kəsilmiş, ev və şəhər dərin qaranlığa cümüşdü, bu qaranlıq isə haradan atıldığı məlum olmayan güllələr dəlib keçir, vıyılдаşırdı. Uzaqdan pulemyot atəşləri də eşidilirdi. Biz hər dəqiqə “daşnakların” (millətçi erməni partiyasının üzvlərinin adı belə idi) evə dolacağını, evi dağıdıb bizi də qıracaqlarını gözləyirdik. Telefon da kəsilmişdi, evimiz ətrafı təhlükə ilə dolu tənha bir adaya bənzəyirdi.

Əminənin qaranlıq yataq otağına yığışib gözləməkdən başqa çarəmiz qalmamışdı. Şəhər saat dördə yaxın giriş qapısı elə bərkdən döyülməyə başladı ki, elə bil, indicə ev də dağılacaqdı, bizim son ümidlərimiz də. Elə bildirdik ki, daşnaklar bizi qırmağa gəliblər. Atam

revolverini götürüb otaqdan çıxdı, arvadı Əminə də onun arxasınca. Zahirən zərif görünən bir qadın üçün bu hərəkət gözlənilməz cəsarət və sadıqlıq nümunəsi idi. Biz ölümə hazırlaşırıq, amma deyəsən, tələsmişdik: bir az sonra atamla Əminə arxayın addımlarla qayıtdılar. Onların arxasınca gələnlər isə silahlı daşnaklar deyil, üzbəüz binada yaşayan erməni qonşularımız idi. Onlar bizə mühafizə və evlərində sığınacaq təklif etməyə gəlmişdilər. Təklif minnətdarlıq hissi ilə qəbul olundu, buna heç söz ola bilərdi?

Elə həmin dəqiqə hərəməz kiçik bir çamadan hazırlayıb pilləkənləri endik. Biz ancaq küçənin o üzünə keçməli idik, amma küçədə güllələr elə viyıldıırdı ki, bu dar küçəni keçmək belə çox qorxulu idi. Bizə dedilər ki, bu gülləbaran meydanını qaça-qaça keçsək, təhlükə azalar. Küçənin o başında döyüş gedirdi, güllələr seyrək olsa da, ardıcıl atılır, əvvəl partlayır, sonra isə viyıldayırdı.

Nə qədər tənbel olsaq da, küçənin o üzündəki evə cəld qaçmalı idik. Gecənin qaranlığında həm küçənin çala-çuxuruna görə, həm də qorxudan büdrəyə-büdrəyə qaçırdıq. Tək atam qaçmırdı, çünki balaca qardaşımı qucağına götürmüşdü və uşaqla birlikdə yığıla bilərdi. Amma Allah onu qoruyurdu.

Qapıdan içəridə ev sahibləri bizi xeyirxahlıqla qarşıladılar. Belə bir vaxtda bu, təsirli bir hal idi. Sonra yatmağa hazırlaşanda gördük ki, rahatlıq yoxdur. Adamın sayı çarpayının sayından çox idi. Bəzilərimiz xalça üstünə salınmış döşəklərin üstündə yatmalı olduq. Mən də balaca bir otaqda yerə salınmış döşək üstündə yatdım. Otaq qonşum isə divanda kiçik qardaşım ilə birgə yatmış freyleyn Anna idi. Həm uşağın səmindən, həm də ki çöldəki güllə səslərindən səhərə qədər gözümlü yuma bilmədim.

Ertəsi gün səhər isə belə bir mənzərənin şahidi olduq: evimizin qarşısına yük maşınları düzülmüşdü və bu maşınlar bədəninə patron-daşlar sarımış adamların bizim pəncərələrdən atdıqları cürbəcür əşyalarla dolurdu. Cürbəcür çirkli hərbi paltar geymiş bu adamların görkəmi adamı qorxuya salırdı və biz bu səhnəyə qıraqdan baxdığımızı sevinirdik. Əgər biz o üzdə olsaydıq, yaqın ki, əşyalar kimi pəncərədən çölə atılacaqdıq. Evin içi pəncərələrdən çölə atılırdı; qaşıq-çəngəllərin arxasınca qadın korsajları uçurdu, “Lui XIV”

üslublu bir şamdan havada uçan kəşmiri şala ilişib şalı da özü ilə aşağı dartırdı.

“Bu da mənim yaşıl məxmər donum”, – Əminə ürəkağrısı ilə inildəyir, freyleyn Anna isə bir ildən çox əlləşib toxuduğu başaltının havada uçmasına qəmgin-qəmgin tamaşa edirdi.

“Bu da mənim təzə alınmış yaraşıqlı gecəköynəyim”, – deyə Züleyxa köksünü ötürdü. Mən isə həmişə hər əşyanı canlı təsəvvür etdiyimə görə astaca pıçıldadım: “Zavallı paltocuğum, sənə əzab verirlər, əlvida. Əlvida, mənim boynu xəzli, istəkli paltom, pəncərədən yük maşınına uçan paltom”.

Elə həmin günün axşamı atamla Əminə bizdən ayrılmalı oldular: erməni terroristləri tərəfindən axtarılan bir adam üçün bu ev arxayın sığınacaq deyildi. Erməni dostlarından biri atamı daha arxayın yerə apardı. Vəziyyət isə getdikcə pisləşirdi; belə hallarda olduğu kimi, indi də başçılar öz adamları üzərində nəzarəti itirmişdilər, bu adamlar isə qərətlə, vurub-dağıtmaqla, insan qırmaqla məşğul olurdular.

Atam gedən günün gecəsi saat üçə yaxın bizi yuxudan oyatdılar. Bir dəstə silahlı adam evi axtarırdı. Onlar dama dırmanır, şkafları, yeşikləri açıb baxır, süngülərlə çarpayılardan altını, adam gizlənə biləcək hər yeri süngüləyirdilər. Axtardıqlarını tapa bilməyib onlar evdəki şərəbin hamısını içdilər və söyüş söyə-söyə acıqla çıxıb getdilər.

Səhər açılanda isə haradansa bir dəstə hərbiçi gəlib damın üstünə pulemyot qoydu və qarşıdakı bizim evi gülləyə tutdular; bu intiqam güllələri boş yerə atılmırdı, boş iş idi; amma əsgərlər öz güclərini göstərmək imkanı tapmışdılar”.

Bir neçə gündən sonra Baninin ailəsi İrana qaçmalı olur. Mil-yonçu ailə başçısı Bakıda əmin-amanlıq yaranana qədər İranda gözləməyi qərara alır və özü gəmiyə minə bilmək üçün gəmi kömürxanasının fəhləsi olur: “Xoşbəxtlikdən, hər şey yaxşı keçdi, kapitanın qonaq etdiyi araqın sayəsində daşnaklar gəmini yoxlayarkən alicənablıq etdilər. Onlar heç maşın zalına da düşmədilər, atam isə orada əlinə bel alıb, papağını gözünün üstünə basıb özünü əvvəllər istismar elədiyi fəhlələrə oxşatmağa çalışmış”.

Ailənin İran həyatı da qalmaqal, sıxıntı və həyəcan içində keçib. Onların İrana gəlişi burada baş vermiş milli-azadlıq hərəkatı ilə eyni

vaxta düşüb. Baninin təsvir etdiyinə görə, həmin günlər İran vətənpərvərləri ingilis işğalçılarına qarşı vuruşurlarmış: “Elə özümüizə təzəcə yer eləmişdik ki, mənəcə, Kiçikxan adlı bir nəfərin rəhbərliyi ilə vətənpərvərlər və qalib sifətiylə İranda məskən salmış ingilislər arasında müharibə başladı. Vətənpərvərlər saqqal saxlayırdılar və and içmişdilər ki, işğalçılar ölkədən qovulana qədər saqqallarını qırmaıacaqlar”.

Milyonçu Əsədullayevin ailəsi İranda altı ay qalıb və vətəndən əmin-amanlıq sorağı gözləyib. “Türklər Bakıda əmin-amanlığı bərpa etdikdən” sonra Baninin ailəsi Bakıya qayıdıb. Rusiyada ilişib qalmış başqa ailə üzvləri də yenidən Bakıya qayıdıb və əvvəlki milyonçu həyatı bərpa olunub. Bakını tərk edən türklərin əvəzinə ingilislərin gəlməsi və nəhayət, ingilislər də gedəndən sonra yaranmış müstəqil Azərbaycan Respublikasının fəaliyyətini Banin belə təsvir edir:

“Müstəqil Azərbaycan Respublikası geniş fəaliyyətdə idi. Ölkənin nümayəndə heyəti Cenevrəyə gəldi. Respublikanın özü və hüquqları rəsmən tanındı. Bakı millətçi, hələ bir də şovinst şəhər idi, təzəcə istiqlaliyyət tapmış bir ölkənin paytaxtı, elə əslində, belə olmalıdır. Bəzi partiyalar sət ənənəçilik edir, başqaları isə “hamı üçün tərəqqi və emansipasiya” arzulayırdı. Belələri qadınların savadlanmağını tələb edir və onların ictimai həyatdan kənarda qalmalarını pisləyirdilər. Qadınların bu cür kənarda qalması bəzən qəribə vəziyyət doğururdu. Məsələn, tez-tez Azərbaycan dilində tamaşalar verən Bakı Milli Teatrında üzünün tükərləri duyulan, pırpız qaşlı, qolu əzələli Dezdemonanın ehtiraslı sözlərlə ona müraciət edən Otelloya qalın kişi səsi ilə necə cavab verdiyinə baxanda adam təəccüblənirdi. Yalnız artistin çiyinə tökülən saçları və süni döşləri onu az da olsa, qadına bənzədirdi.

Çox gənc olan paytaxt şəhər şən və qaynar idi. Bu qaynarlığı yaradan vasitələrdən biri inqilab içində olan Rusiyadan qaçıb gələnlərin çoxluğu idi. Qafqaza bağlılığı olanlar, lap bağlılığı olmayanlar da gəlib burada sığınacaq tapır və inqilabın qurtarmasını gözləyirdilər. Onlar arxayın idilər ki, bu əhvalat bir neçə aya həll olunacaq. Bu uzaqgörənlərin dilində “bolşeviklər gedəndən sonra” ifadəsi əzbər olmuşdu və hər dəfə hər biri bu əhvalatdan sonra nə edəcəkləri haqda danışırdı. Elə bu yaxın və mütləq gələcəyi gözləy-gözləyə onlar öz

kreditlərinin imkanı sayəsində pul borc edir, elə eyni imkan dairəsində də əylənib vaxt keçirirdilər.

Həmişə qonaq-qaralı olmuş evimiz indi lap rəsmi qəbullar mərkəzinə çevrilmişdi. Burada qəbul olunan adamlar içərisindən biz bacılar kütləvi məhəbbətə layiq şəxsiyyətlər seçirdik...”

Milyonçu Əsədullayevin qızlarının, qızların ən kiçiyi olan Baninin özünün də eşq macəraları haqda yazılar “Qafqaz günləri” kitabının mühüm hissəsini təşkil edir. Bacılardan biri bir rus oğlana qoşulub qaçır, sonra onu tapıb geri qaytarır və atanın milyonlarına xidmət edən bir qohuma ərə verirlər. Başqa bir bacı isə əslən iranlı olan bir zabitə ərə gedir. Baninin özü isə hələ yaşca kiçik olduğuna görə ancaq daxili sentimental sevgi hissləri ilə yaşayırmış.

Əgər əsrin əvvəlindəki bir müsəlman milyonçusu ailəsinin və müxtəlif ailə üzvlərinin həyatı, əxlaqi və mənəvi cəhətləri Baninin deyil, bizim dövrün başqa yazıçısı tərəfindən təsvir olunsaydı, çoxları bu əsəri siyasi qərəzi olan əsər adlandırırdı.

Baninin öz milyonçu babası Musa Nağıyev haqda xatirələri də maraqla oxunur. O, babasının xəsisliyinə misal çəkməklə yanaşı, onun Bakıda çoxlu bina tikdirdiyini də söyləyir. Baninin yazdığına görə, Musa Nağıyev ölümünə qədər Bakıda altmış bina tikdirib. Milyonçu babanın ev tikdirmək həvəsini isə o, bizim “ev tikdirənə əcəl aman verir” məsəli ilə əlaqələndirir və söyləyir ki, xəstə olduğuna görə babası çoxlu ev tikdirdi ki, ömrü uzansın. Kitabdakı çoxlu şəkil arasında Musa Nağıyevin gənc yaşında ölmüş oğlu İsmayılın xatirəsinə tikdirdiyi binanın (indiki Elmlər Akademiyasının binası) da şəkli verilib.

Milyonçu babanın ölümü və onun qoyduğu vəərəsədən məhrum olmasını Banin bir neçə sətirə və ürəkyangısı çəkmədən yazır: “Bir ay sonra babam Musa öldü. O, bizə – özünün dörd qız nəvəsinə böyük sərvət qoymuşdu. Bu sərvət onlarca milyonçusu olan Bakı kimi bir şəhərdə böyük dövlət sayılırdı. Bu vəərəsə sayəsində mən on üç yaşında ikən multimilyonçu oldum. Amma milyonçuluğum çox çəkmədi, bir neçə gün sonra bir səhər tezdən küçədə çalınan beynəlmiləl himninin səsinə oyandım. Yerimdən qalxıb gördüm ki, küçədəki əsgərlər nə görkəmcə, nə də geyimcə Azərbaycan əsgərlərinə oxşamırlar. Bunlar rus əsgərləri idi.

Gecəyarısı bir zirehli qatar müstəqil Azərbaycan Respublikasının sərhədini keçib, Qızıl Ordu əsgərlərini yuxulu Bakı vağzalına gətirmişdi. Beləliklə, heç bir atəş açılmamış Azərbaycan ordusu yoxa çıxmışdı; respublika məhv olmuş, qalib Rusiya öz əvvəlki varını özünə qaytarmışdı.

Mən öz gözlərimlə bir dünyanın sonunu gördüm”.

Bu dövrü Banin öz uşaqlıq dövrünün sonu adlandırır. Həmin günlər onun atası həbs olunub. Evlərinin əsas hissəsinin müsadirə olunmasına isə Banin, “adam sayına görə otağın çox olduğu üçün” bir növ haqq qazandırır. Daha sonra onların bağ evlərinin də mühüm hissəsinin müsadirə olunub istirahət evinə çevrilməsi başqalarının, ələktüsus, qoca nənənin ah-vayına səbəb olsa da, Baninin və onun bibisi qızı Gülnarın üreyindən olur:

“Bir həftə sonra bizə on-on iki nəfər köhnə inqilabçı gəldi, hər biri öz fədakar işləri sayəsində az-çox yorulmuş adamlar idi. Onların arasında Sibir sürgünlərinə adət etmiş köhnə ideoloqlar, gözlərindən kommunist inamı yağan müəllimələr, şeir deyib sonra öskürməyə başlayan ukraynalı şair, deyəsən, ərinin əziyyətlərindən istirahətə gəlmiş bir komissar arvadı, sifəti və kimliyi yadımdan çıxmış başqa adamlar da vardı. Az vaxtda Gülnarla mən onların hamısı ilə tanış olduq. Bir-iki gün sonra ikimiz də qoca bir ideoloqa vurulduq. Mən “qoca” deyəndə, on dörd yaşlı bir qızın dili ilə deyirəm: Qriqori Tarasovun qırx yaşı olsa da, cavanlıq əlamətləri çox idi. İşdə peşəsi tarix fənni olsa da, gündəlik həyatda lirik kommunizm təbliğ edirdi. Gülnarın məlahəti sayəsində o, bizim keçmiş istismarçılar sinfinə mənsub olma günahımızı bağışladı. Elə əslində, biz, doğrudan da, həmin sinfin qahqları idik. O, bu cəhətə əhəmiyyət verməyib bizi kommunist ideyaları ilə varlandıрмаğa çalışırdı. Bizi inandırmaq çətin deyildi – buna imkan çox idi. Gülnar onun sözlərini naz-qəmzə ilə təsdiqləyir, əslində isə ona yaxşı qulaq asmır, məzə verə-verə Qriqorinin gözəl ağzına, səliqəli, təmiz dişlərinə tamaşa edirdi. Mən isə daha diqqətli idim və onun bizə söylədiyi fikirləri maraqla dinləyirdim.

“Siz hiss etmirsiniz ki, bu böyük var-dövlət ancaq təsadüfən neft tapılması sayəsində yaranıb?”

Biz bunu hiss edirdik.

“İnanmırsınız ki, milyon-milyon pullar uduzulan qumarxanalarla zavallı fəhlələrin aclıqdan və soyuqdan əzab çəkə-çəkə məhv olduqları daxmalar arasında böyük bir haqsızlıq var?”

Səmimi deyirəm, buna biz inanırdıq.

“Bəs yeganə qayğısı gəzib-dolanmaq olan qadınlar, ancaq at yarışına, qumara, eşqbazlığa maraq göstərən kişilər haqda siz nə fikirləşirsiniz?”

Sözün düzü, bizim bu adamlar haqda heç bir yaxşı fikrimiz yox idi.

Beləliklə, o, bizə marksist təlimi verməyə başladı. Öz məqsədinə elə yaxşı nail oldu ki, bir ay sonra bizim damarlarımızda təzə bir qan qaynamağa başlamışdı”.

Rəssam, yaxud heykəltəraş, Baninin təsvir etdiyi Qriqori Tarasov onlarla bir müddət görüşəndən sonra növbəti görüşlərdən birinə Andrey adlı bir dostunu, “qara hərbi geyimli” cavan bir kişi gətirib. Qriqori dostunu gətirməzdən əvvəl onu çox tərifləyib və deyibmiş ki, Andrey Massarin bir inqilabi komitənin əməkdaşdır və Bakıya həmin komitənin göndərişi ilə gəlib. Banin isə özünün ürəkyağısı ilə təsvir etdiyinə görə, Andreyi görən kimi bir könüldən min könülə ona vurulub. Banin onu Tolstoyun Andrey Bolkonskisinə bənzədib və utana-utana da olsa, ona üstüörtülü eşq elan edib.

Daha sonra Baninlə Gülnar, az qala, lap inqilabi fəaliyyətə qoşulublar. Onlar öz bağ evlərində və qonşu varlıların evlərindəki əmlakın inqilabi komissiya tərəfindən siyahıya alınmasında iştirak etməli olublar.

Şəhərə qayıtdıqdan sonra böyük milyonçu nəslinin ailələri onlara ayrılmış kiçik mənzillərdə daha rəzil güzəranə başlayıblar. Banin həbsdə olan atasına tez-tez yemək aparmalı olurmuş. Atasının görkəmi onu kövrəldirmiş də. Gülnar tələm-tələsik ərə gedir. Baninin özü isə günlərin birində “Müsəlman qadınlarının milli konservatoriyası”nda dərs deməyə dəvət olunur. Onu bu vəzifəyə həmin musiqi məktəbinin direktoru Zeynəb xanım dəvət eləmişdi: “Bu Zeynəb xanım qəribə adamdı, onun haqqında çox söz-söhbət eşitmişdim və onunla tanış olmaq istəyirdim. Savadlı, musiqiyə vurğun olan bu qadının davranışı bütün müsəlman Bakısını həmişə dəhşətə gətirmiş, özünə “fahişə”, ərinə isə “baştutan” adı vermişdilər”.

Banin özünün etiraf elədiyi kimi, Azərbaycan dilini yaxşı bilməsə də, Zeynəb xanımın məktəbində dərs deməyə başlayıb.

Yeni şəraitdə ailə üzvlərinin düşdüyi vəziyyət, onların bu vəziyyətdə də didişmələri haqqında söhbətlə yanaşı, Banin öz intim hissləri, Andreyə məhəbbəti və onunla yeni görüşləri haqda da təfəsilatlı məlumat verir. Onun təsvirincə, Zeynəb xanımın məktəbinə baş çəkməyə gəlmiş maarif komissarı ilə birgə Andrey də gəlmiş. Burada görüşdükdən sonra Baninin sevgilisi onu öz mənzilinə, daha doğrusu, Baninin boya-boya başa çatdığı keçmiş ata mənzilinə dəvət edir. Banin Səlim adlı bir qohumuna ərə getmiş Gülnarla birlikdə Andreyə qonaq getməyə başlayır, Andrey onları Biryukov familiarlı bir həmkarı ilə birgə qarşılayır. Həmin görüşlərdən birinin təfəsilatı belədir:

“Gülnarla ikimiz Andreygildə nahar edirdik. Səlimə də demişdik ki, Zeynəb xanım bizi qonaq çağırır. Zeynəb xanım vəziyyətdən xəbərdar idi və məmnuniyyətlə bizə himayədarlıq edirdi. Kilkəbaş bir xidmətçi bizə cürbəcür xörəklər bişirib gətirirdi. Xörəklər dadsız olsa da, karımıza yetirdi. Mən elə vəziyyətdə idim ki, burada hər şey xoşuma gəlirdi, xörəklər də, qalan başqa şeylər də. İki həftədən bəri, demək olar ki, hər gün Andreylə görüşürdüm. Mən “onu sevirdim” deməyim kifayət etməz; mən ona vurulmuşdum, əgər gülünc çıxmasa, deyərdim ki, mən ona valeh olmuşdum. Bəli, mən ona valeh idim. Bilmirəm onu sevirdim, yoxsa onun sifətində Andrey Bolkonskini? Bolkonskinin Nataşa Rostovaya olan münasibəti Andreyin mənə münasibətinə bənzəyirdi: rəğbətli və himayədar bir münasibət idi. Hər cür fiziki ehtirasdan kənar idi. Hər halda, mən belə güman edirdim. Lap yanılmış olsam da, nə fərqi, axı insan hər şeyə öz istədiyi gözle baxır! Andreyin heç bir hərəkəti məni çəkəndirmirdi; onun sözləri də, hərəkətləri də qədərində idi və hiss olunurdu ki, o, özünü həmişə ələ ala bilən bir adamdır. Andrey bir gün mənə demişdi:

– İnsan ölüm qorxusunu kənar edəndən sonra həyatda nail olunmalı az şeyi qalır. Mən ölümle elə tez-tez üzləşmişəm ki, həyat nəyin bahasına olur-olsun, qorunması bir şey deyil, xoşbəxt bir təsadüf sanıram. Elə ona görə də çoxlarının can atdıqları şeylərə mən nifrət edirəm. Fikrimi başa düşürsünüzmü?

Az qala, onun cümlələrinin çoxu “fikrimi başa düşürsünüzmü?” sualı ilə bitirdi. Andrey bilirdi ki, mən onun fikirlərini başa düşürəm və buna həmişə təəccüblənirdi:

– Siz hələ körpə uşaqsınız, mən isə sizinlə qadınla danışan kimi danışırım.

– Yox, səhv edirsiniz. Mənim on beş yaşı var: bu yaşda bizim qadınların uşaqları olur. Məni sizdəki rus bacılarla qarışıq salmayın.

– Hə, deyəsən, bu fərqlə öyrəşməli olacağam.

Gülнар getdikcə daha çox keflənirdi. Zarafatcıl Biryukov həmişəki kimi zarafat edir, hey danışdı. O, bizə özü haqda ağlasığmaz əhvalatlar danışdı, bəlkə də, heç yalan demirdi. Andrey deyirdi ki, onun danışdıqlarının yarıdan çoxu həqiqətə uyğundur və elə bu fikrin özü Biryukovu qeyri-adi adam saymağa imkan verirdi.

O, dəqiqəbaşı Gülnarın qaraşın əllərini öpür, sonra isə özündən ixtiyarsız öpüşlər yuxarı qalxırdı. Öpüş qola çatanda Biryukovun hissələrinin yolu açıqca hiss olunurdu.

Andrey pıçıldadı:

– Öpüşlər boyuna çatanda o, haldan düşəcək, bəlkə də, elə haldan düşən sizin bibiqızı olacaq.

Gülnarın davranışı məni qorxudurdu. Əgər o, beləcə – hər on dəqiqədən bir, bir stəkan araq içsə, evə qayıda bilməzdi. Mən ona elə beləcə də dedim.

– Hə, daha da yaxşı, – Biryukov qışqırdı, – burada yatarsınız. Ərinizə deyərsiniz ki, gecə qadağan saatına düşdüyünüzdə görə Zeynəb xanımgildə gecələməli oldunuz. Biz də Zeynəb xanıma zəng vurub xəbərdar edirik.

Bir yerdə qalmaq elə hamımızın ürəyindən olduğuna razılaşıdıq. Gülnar arxayınlaşıb daha da çox içməyə başladı. Biryukov isə əvvəlkilərdən də maraqlı yeni bir macərə söyləməyə başladı. Sonra o, pencəyinin cibindən bir dəst kart çıxarıb bizə qərribə nömrələr göstərdi. O, qərribə nömrələri göstərdikcə ağzımızı açıb tamaşa edir, hərdən lap həyəcədən qışqırırdıq da. Nəhayət, Biryukov oyununu qurtarıb dedi:

– İndi isə mən bildiyim nömrələrin ən gözəlini göstərəcəyəm. Bircə saniyədən sonra Gülnar mənim dizlərim üstündə oturacaq.

O, ayağa qalxıb Gülnarın əlindən tutdu və xüsusi üsulla onu qaldırıb dizləri üstündə oturtdu.

Gülnar şən-şən gülürdü və deyəsən, Biryukovun dizləri üstündən düşmək fikri yox idi.

– Gözəl səhnədir, xalq komissarlarının rəqib qızları ilə şəhvət mənzərəsi. Gedək mənim kabinetimə, – Andrey ayağa qalxıb məni özü ilə apardı.

Onunla təklildə olacağıma sevinə-sevinə Andreyin arxasınca getdim.

Tək bir lampa ilə işıqlandırılmış sakit otaqdakı təzə meşinli divanın üstündə oturdum və bircə an sonra Andreyin qolları arasında idim.

– Mən də Biryukov kimi nömrə göstərə bilərəm.

Andreyin sinəsinə sıxılıb, ilk dəfə kişi sinəsinə sıxılıb yatdığım bu anda xoşbəxtlik dərsi alırdım. Ömrümdə ilk dəfə səadət, tam harmoniyanın nə olduğunu bütün hisslərimlə duyurdum. Lap körpəlikdən yatdığım, yaşadığım bu otaq indi məni hələ uşaq olsam da, qadın səadəti ilə yaşayan görürdü”.

Elə həmin vaxtda Cəmil adlı işgüzar bir adam Baninin adaxlısı sayılırdı. Baninin isə yazdığına görə, ondan zəhləsi gedirmiş. Həmin adam bütün əlaqələrini işə salıb Baninin atasını həbsxanadan çıxarmağa çalışmış və Banin özünü ona borclu sanırmış. Elə buna görə də bir müddət sonra Andrey Moskvaya qayıdarkən Baninə onunla getməyi təklif etdikdə, Banin atasının xatirinə razılıq vermir. Banin Gülnarı Andreyin yanına göndərir ki, onunla gedə bilməyəcəyini söyləsin. Gülnar isə bu fürsətdən istifadə edib Andreyə qoşulub qaçır, bir neçə ay gəzib-dolandıqdan, əldən-ələ keçdikdən sonra evə – ərinin yanına qayıdır və Baninlə də barışır. Bütün bu əhvalatlar avtobioqrafik xarakter daşısa da, təsirli bir bədii əsər kimi oxunur.

Atası həbsxanadan çıxdıqdan sonra Banin Cəmilə ərə gedir. İndi isə kürəkən qayınatasının Bakıdan çıxıb Fransaya, orada qalmış ailəsinin yanına getməsi üçün pasport almalı idi. Müflis olmuş, lakin gələcəyə ümidi qalmış milyonçu ailəsinə qovuşmuş Cəmil bu pasportu da əldə edir və Baninin atası Fransaya yola düşür.

Baninlə Cəmilin ailə həyatının təsviri də çox qəribədir. Banin onu sevmədiyini dönə-dönə söyləyir. Bir müddət sonra isə Cəmil özləri

üçün də pasport alır və onlar Fransaya getmək üçün gəmi ilə Batumdan Türkiyəyə yola düşürlər.

İstanbuldan Fransaya getmək üçün viza gözlədikləri müddətdə Baninlə Cəmilin günləri rus mühacirlərinin toplaşdığı kafe və restoranlarda keçir. Cəmil öz pullarını qumarda udurur. Nəhayət, atasının göndərdiyi az məbləğli pulla bilet alıb Banini Fransaya yola salan Cəmilin özü İstanbulun küçələrində qalır.

Banin Fransaya gəldiyi anda onun “Qafqaz günləri” başlıqlı xatirələr kitabı sona çatır.

Kitab həm maraqlı xatirələr bolluğu, həm tarixi hadisələrin və böyük bir milyonçu ailəsinin qəribə taleyinin təsviri, həm də müəllifin özünün gözəl bədii ifadə imkanları sayəsində maraqlı bir əsər təsiri bağışlayır.

ANRİ TRUAYA

(1911–2007)

SÜNİ MƏRMƏR

Moris Oqe-Düpenin qəribə istedadı hələ onun beş yaşı tamam olanda özünü büruzə vermişdi. Ata-anası anadan olduğu gün münasibətilə Morisə bir qutu akvarel rəng bağışladı, amma o, yaşıdları kimi cürbəcür şəkillər cızma-qaralamaq əvəzinə, öz otağına çəkilib mərmər buxarının qabağında oturdu və balaca fırça ilə kağızda mərmərin əksini canlandırdı. Mərmərin şəkli o qədər mahiranə çəkilmişdi ki, böyükklər heyrətdən ayaq üstə donub-qaldı. Sonra anası oğlunu təriflədi, xalaları onu öpdü, uzaqgörən adam olan atası isə karıxıb qaldı.

Bir neçə il ərzində uşaq əlinə keçən kağız-kuğuzu rəngləməklə əyləndi və ondan soruşanda ki, böyüyəndə kim olacaqsan, nə edəcəksən, o saat iri mavi gözləri parıldayırdı: “Ev rəngləyəcəyəm”.

Belə bir həvəs uşağı dərstdən elədiyinə görə cənab Oqe-Dyüpen buna son qoymaq qərarına gəldi. O, corab, alt paltarları istehsal edən “Trapp” şirkətinin prezidenti və baş sədri idi, buna görə imkan verə bilməzdi ki, yeganə oğlu – ad-sanının və bütün əmlakının varisi artistlik karyerası seçsin, rəngsaz olsun, kübar cəmiyyətdən də ayrılınsın. Buna görə də cənab Oqe-Düpenin şəxsi sərəncamı ilə evdəki bütün akvarel rənglər yığışdırıldı və uşağı gələcəkdə trikotaj sənayesi sahəsində görəcəyi mühüm işlərə bir növ indidən hazırlayan faydalı oyuncaqlar alındı, amma hələ lap rüşeym halında məhv edilmiş istedad uşağın qəlbində bir məyusluq, ümitsizlik izi buraxdı. Qaraqabaq olmuşdu yaman. Məktəbdə müvəffəqiyyətləri artdıqca, kədər və kimsəsizlik ona hakim kəsilirdi. Həddi-büluğa çatandan sonra isə heç bir ruh yüksəkliyi hiss etmədən atasının şirkətində işə başladı. Çox

keçmədi ki, o, Adel Marsye adlı həmişə süst, ölgün bir qızla evləndi: Adelin atası rəqib şirkətin baş səhmdarı idi və bu nikahdan sonra müəssisələr birləşdi, amma cavan ər-arvad bundan heç feyzyab olmadı.

Altı ildən sonra Morisin atası vəfat etdi və Moris Oqe-Düpen indi daha yeddi zavodu və dörd min fəhləsi olan “Trapp” şirkətinin başçısı elan edildi. Onun işdəki müvəffəqiyyətləri yalnız sevgi aləmindəki bədbəxtliyi ilə müqayisə oluna bilərdi. Adellə bir yerdə yaşamaq çox cansıxıcı, çox darıxdırıcı idi. Moris öz aləminə qapılmışdı, ətiaci, deyingən bir adam olmuşdu və ağzını da tək-cə arvadını tənbeh eləməkdən ötrü açırdı. Arvada bir də ona görə acığı tuturdu ki, bu qadını heç işdə təqsirləndirmək mümkün deyildi. Bir dəfə axşamçağı əsəblərini sakitləşdirmək üçün qonaq otağında, arvadının qabağında var-gəl edirdi. Döşəmə həddən artıq silindiylə üçün birdən sürüşüb yıxıldı və başı mərmər buxarıya dəydi. Zərbə elə ağır idi ki, az qaldı huşunu itirsin. Adel əvvəlcə qorxusundan qışqırdı, sonra ərinə kömək eləyib ayağa qaldırdı. Moris ayağa qalxan kimi, arvadı geri itələdi. Ağrıdan az qalırdı başı çatlasın və gözlərinin qabağında da qılgıncılar oynayırdı. Fikirləşdi ki, başı şişəcək əməlli-başlı və təqsirin də hamısı arvadındadır. Elə hazırlayırdı ki, döşəməni həddən artıq sildirdiyinə görə Adeli ittiham etsin, birdən gözləri buxarının mərmərinə sataşdı və o saat da bütün hirs yox olub getdi. Sonra malikanəsindəki o biri buxarlara da bir-bir baş çəkdi. Buxarlarının mərməri köhnəlib, qaralıb solmuşdu, amma bu mərmər daşlara baxanda bütün daxilində nə işə şadyanalıq əmələ gəldi. Bu əhvali-ruhiyyə onun uşaqlıq xatirələrinin lap dərinliklərindən baş qaldırdı, bütün varlığını sarsıtdı. Qəflətən özündə elə ruh yüksəkliyi hiss etdi ki, barmaqları əsməyə başladı. Əlinə keçən hər şeyi mərmər kimi rəngləmək həvəsi yenə də uşaqlıq vaxtlarındakı kimi onun qəlbine hakim kəsildi.

Səhəri gün lazım olan bütün ləvazimatı alıb, başı dəyən buxarının solmuş daşlarını mərmər kimi rəngləməyə başladı. Otuzillik fasiləyə baxmayaraq, öz sənətinə yadırgamamışdı. Qonaq otağındakı buxarı onun fırçası altında limon kimi sarı mərmərə çevrildi. Bu, o qədər gözəl idi ki, Adel sevincindən az qaldı ağlasın və ərinə o qədər ruhlan-

dırdı ki, Moris Oqe-Düpen malikanəsindəki bütün buxarları rənglədi. On səkkiz otaqlı, üçmərtəbəli binada yaşadığından bu iş onun yarımillik vaxtını aldı. Sonra pilləkənləri rəngləməyə başladı.

Ərinin əsəblərini sakitləşdirən belə bir məşğuliyyət tapması Adeli əvvəlcə sevindirdi. Morisin ətiacılığı, sərtliyi indi atəşin yaradıcılıq tələbatına çevrilmişdi. Hətta hərdənbir Adela “əzizim” deyə müraciət edirdi. Bu qadın daha nə arzu edə bilərdi? Lakin sonradan onu nə isə bir narahatlıq bürüməyə başladı. Moris pilləkənləri marmər kimi rəngləyib qurtarandan sonra yeni bir yer axtarırdı. O, vaxt itirmədən öz iş otağı ilə məşğul olmağa başladı. Divarlar İtaliya firuzəsinin nəcib rəngini aldı; “XV Lüdivik” üslubunda qırmızı ağacdən düzəldilmiş yazı mizi qırmızı marmərə çevrildi; parketi isə qara Pireney marməri kimi rənglədi. Nökərlər yalandan deyirdilər ki, sahibin bu əsərlərinə valeh olublar, hərdənbir qəbul etdiyi tək-tək dostları isə (onların hamısı trikotaj sənayesi ilə bağlı adamlar idi) yaltaqlanıb tərifnamələr söyləyirdilər. Yalnız Adel həqiqətə sadıq idi və bir dəfə dedi:

– Mənə elə gəlir ki, bütün bunlar çox gözəldir... amma bir az soyuqdur, cansızdır...

– Sizin belə şeylərdən başınız çıxmır! – Moris qışqırdı. – Bir də ki gözləyin, işimi tamam qurtarım, sonra fikir deyin. Bütün ansamblı görmək lazımdır!

Onun sifətində elə bir çılğın ruh yüksəkliyi vardı ki, Adeli vahimə bürüdü. Bundan sonra baş verənlər isə Adelin bütün bədbin gümanlarını da ötür-keçdi. Hər şeyi süni marmərə çevirmək dalğası iş otağından yemək otağına, yemək otağından yataq otağına, yataq otağından qonaq otağına keçdi, bütün malikanəni lərzəyə gətirdi. Adelin bahalı ağacdən düzəldilmiş çox sevdiyi mebellər bir-bir marmər ev əşyalarına çevrildi. İndi bu ər-arvad süni marmər üstündə otururdu, süni marmər qab-qacaqdan yeyirdi, süni marmər yataqda yatırdı. Hər şeyi süni marmərə çevirmək həvəsi, bu dəli ehtiras Moris Oqe-Düpeni bir parça dəmirə, gipsə, taxtaya belə etinasız baxmağa qoymurdu – həmin dəqiqə bu taxta, ya dəmir parçasını dünyanın ən nəcib xammalına çevirmək istəyi baş qaldırırdı. Hətta bəzən o, elə qərribə rənglər fikirləşib tapırdı ki, təbiətdə belə şeylər yox idi. Moris Oqe-Düpen qaramtl naxışları, cürbəcür həndəsi şəkilli zərrəcikləri, ağırmtl incə

qatları necə də cəld, mahiranə yaradırdı. O, fırçanı əlinə alan kimi, elə bil, sıldırım qayaları ilahi bir sərvətə çevirən xaliq olurdu. Onun əsərlərinə baxan ən mahir daşyonon belə əsl mərmərlə süni mərməri bir-birindən seçə bilməzdi. Bir dəfə qonaq otağındakı əşyaların yerini dəyişmək üçün fəhlə çağırılmışdı və bu fəhlələrdən iki nəfər pəhləvan cüssəli oğlan mərmər kimi rənglənmiş mizə yaxınlaşdı, bu mizin həqiqi mərmərdən olduğunu düşünüb onu güclə qaldırdı və bunu gören Moris Oqe-Düpen xoş bir təəccüb hissi keçirdi. Fəhlələr daha altı kürsünü götürüb otağın bir küncündən o biri küncünə apardı, sonra da ağırlıqdan ayaqları titrədiyi üçün oturub ağadan çaxır istədilər. Həmin kürsülər əvvəl qızıl suyuna çəkilmış taxtadan idi, indi isə yaşıl mərmərə çevrilmişdilər. Fəhlələr elə bilirdilər ki, qaldırdıqları kürsülər, doğrudan da, mərmərdəndir. Moris Oqe-Düpen belə səhvə görə onları bağrına basıb öpməyə hazır idi. Artıq o, yaratdığı bu əsərlərin, həqiqətən, ağır çəkiyə malik olduğunu bilirdi.

Təəssüf ki, cəmiyyətdə tutduğu mövqe özünü bütünlüklə incəsənətə həsr etməyə imkan vermirdi. O, az qalırdı hirsindən dəli olsun. Axı Allah-taala onu tamam başqa bir iş üçün xəلق etdiyi halda, nəyə görə cürbəcür inzibati iclaslarda sədr olmalıydı; qadın alt paltarı, kişi corabları sata-sata elə hey pul qazanmalıydı; hər gün durub kontora getməliydidi?! Əgər o, tək olsaydı, bu işlərin hamısının arxasınca birdə-fəlik dəyərdi və əsl sənət adamı kimi həyat sürərdi, lakin Adələ görə bu həyat tərzini dəyişmək mümkün deyildi; yenə bu böyük mülkdə yaşamaı idi, yenə altı nöker saxlamalı idi, iki maşında gəzməli idi... İncəsənətlə məşğul olduğu müddət ərzində o, elə bil ki, arvadıyla barışmışdı, amma yavaş-yavaş yenə də Adeli görməyə gözü yox idi, çünki bu qadın onunla sənət arasında bir maneəyə çevrilmişdi. Adə də bir vaxt elə bilirdi ki, bu süni mərmər dəsgahı onların ailə həyatını xilas edib, amma indi başa düşürdü ki, yox, yanılib. Moris yenə də quru, yad, kiçik bir işdən ötrü arvadının qəlbini sındırmağa hazır adam idi. Heç olmasa, o, bu axmaq ehtirasından əl çəksəydi. Yox, bu ehtiras daha da güclənirdi. Hətta Moris Oqe-Düpen gecələr belə proyektor işığında işləyirdi. Gücdən düşmüş yazıq qadın daha sel kimi hər tərəfdən onun üstünə tökülən süni mərmərlərlə mübarizə etmək iqtidarında deyildi. Hər şeyin süni olduğu evin bu soyuqluğu

Adeli daim üşüdürdü. O, qorxa-qorxa hər gün öz-özünə sual verirdi ki, xirtdəyinə keçmiş ideyaların əsiri olan əri, görəsən, indi hansı dəliliklə məşğuldur? Bir dəfə nahar zamanı qabığı mərmər kimi rənglənmiş yumurta gətirdi. O dəqiqə də Adelin iştahı qaçdı və qadın özünü saxlaya bilməyib hönkürdü. Moris Oqe-Düpen yeməkdən əvvəl boynuna taxdığı dəsmalı çıxarıb mizin üstünə çırpdı və qışqırdı:

– Əcəb başa düşürlər məni bu evdə! – Sonra yalnız dahi sənətkarların keçirdikləri tənhalıq hissi ilə mizin arxasından qalxıb öz iş otağına getdi və qapını bağlayıb Yur dağlarında çıxarılan bənövşəyi mərmər kimi rənglənmiş bir siqar yandırdı. Elə ilk qullabdan başı gicəlləndi və birdən-birə o başa düşdü ki, bütün daxilində hələ indiyə qədər bu dərəcədə duymadığı sonsuz təb püskürməkdədir. Rəngləmək! Rəngləmək! Mütləq! Özü də tez! Lap tez! Lakin nəyi! O, ətrafa baxdı, amma rənglənməmiş bir şey görmədi. Onun qabağında bədennüma güzgü var idi və bu güzgü indi onu təpədən-dırnağa qədər əks edirdi. O başa düşdü ki, nə etmək lazımdır, ahəstə hərəkətlərlə öz dərisini rəngləməyə başladı. Hər dəfə fırça bədənində toxunanda, elə bil, onu oxşayırdılar. O, bir az lovğalıqla da olsa, bədəni üçün yaşıl yunan mərmərinin rəngini seçdi və bu rəng altında öz məlul sifətinin, yumşaq qarnının, eybəcər ayaqlarının necə də nəcibləşdiyini görüncə vəcdə gəldi. Bədəninin hər tərəfindəki solğun çəhraylıq yaşıl-mavilik qarşısında təslim olurdu. Bir azdan yalnız burnunun ucunda və qaşlarının üstündəki cüzi ağ yer bu bədənə insan məxluqatına mənsub olduğunu yada salırdı. Moris Oqe-Düpen bədennüma güzgüdən ona baxan bu əsərin şah əsər olduğunu dərk edərkən həyəcədən boğazı qurudu. O, göbəyinin ətrafına daha bir neçə sarımtıl qat əlavə etdi, baldırlarında iki-üç incə cizgilər çəkdi, buduna əyri-üyrü xətlər qoydu və əlbəttə, yenə də ən mühüm yer olan sifətinə diqqət yetirdi.

Moris Oqe-Düpen gicgahlarını yaşıl rənglə örtükdən sonra hiss etdi ki, damarlarındakı qan donur. Əlləri qupquru qurumağa başladı və o, dəhşət içində başa düşdü ki, əsl mərmər ondan intiqam alır. Bəli, bəli, indiyə qədər əlinə keçən hər şeyi süni mərmərə çevirdiyinə görə indi əsl mərmər ondan intiqam alırdı. Sonuncu canfəşanlıqla üstündəki rəngləri skipidarla təmizləmək istədi, amma barmaqları daha tərpenmirdi. O, son dərəcə karıxmış halda canlı mərmərdən daşlar

dünyasına keçəcəyi anın xoflu intizarından donub-qaldı və ona elə gəldi ki, bütün fikri, düşüncələri də donur. Sonra onun beyni daşa döndü. Daha sonra ürəyi daşa döndü və dayandı.

Arvadı yatmaq üçün onu çağırmağa gələndə Morisin yerində yaşıl mərmər heykəl görüb cuşa gəldi. O, heç vaxt ərini bu qədər gözəl görməmişdi. Adel bu əsəri bəxşeyiş olaraq “Trapp” şirkətinə bağışladı. Heykəl inzibati şuranın iclas keçirdiyi zalda, pyedestalin üstündə qoyuldu. Dul qadının xahişi ilə bir nəfər peşəkar heykəltəraş sənət yolunda həlak olmuş sabiq prezidentin və baş sədrin tamam lütlüyünü örtməkdən ötrü əncir yarpağı yondu.

MARİ LUİZA VER

PERETİN NAĞILLARI

BALACA TOXUM

Yaz idi. Bir səhər Günəş öz-özünə dedi:

– Süzon bağında, torpağın altında balaca bir toxum var, cücərə bilmir, yatıb qalıb, gərək onu oyadam.

Günəş parladı, torpağı isitməyə başladı. İllıq şüalar Toxumcuğa toxundu, onu oxşadı, astadan səslədi:

– Toxumcuq, ay Toxumcuq, cücərsənə!..

– Cücərə bilmirəm, qabığımdan çıxıb bilmirəm, – balaca Toxumcuq şikayətləndi.

– Güc ver, başınla qabığı sındır. Bilirsənmi, cücə yumurtadan necə çıxır, sən də elə. Çıx torpağın üstünə, bağçada çiçək açarsan.

– Yox, bacarmıram! Gücüm çatmır! Qabığım yaman bərkdir!

Günəş pərt oldu.

– Mən bilirəm, sənə kim kömək eləyə bilər: gərək Yağış yağsın; amma mən Yağışı tapıb gətirə bilmərəm. Biz onunla dost deyilik. Mən görünəndə Yağış qaçıb gizlənir. Yağış gələndə isə mən buludların arxasında qalıram. Yaxşı, onda mən gedim, bəlkə, Yağış özü gəldi... Sabah qayıdaram...

Elə bu vaxt Yağış da fikirləşirdi:

– Süzon bağında, torpağın altında balaca, lap balaca bir toxum var, yatıb qalıb, cücərə bilmir, gərək onu oyadam.

Yağış yağmağa başladı, lap bərk yağdı, damcılar torpağın altına süzülürdü:

– Tap-tap, Toxumcuq, ay Toxumcuq, cücərsənə!

Toxumcuq cavab verdi:

– Yox, cücərə bilmirəm, qabığın içindəyəm.

– Qorxma, cücərərsən, başınla qabığa güc ver, qabıq islanıb yumşalacaq. Daha sən cücə kimi yumurtanı sındırıb çıxmalı olmayacaqsan, mən sənə kömək edəmə.

Toxumcuq gördü ki, doğrudan da, qabıq nəm çəkib tamam yumşaldı, az qala, özü açıldı. Toxumcuq qabıqdan çıxdı.

Torpağın altı yaman qaranlıq idi. Günəş yenə gəldi, Toxumcuğa ürək-dirək verdi, onu isitdi, qulağına pıçıldadı:

– Toxumcuq, indi sən cücərmisən, amma rəngin hələ ağdır, lap ağ soxulcana oxşayırsan. Sənə mənim işığım, gözəl şüam lazımdır. Gərək sənə rəng verəm, yarpaq verəm, çiçək verəm. Çıx torpağın üstünə, görərsən, bağça nə gözəldir.

Balaca toxum cücərdi, uzandı, özünə qida yığmaq üçün kök atdı, yavaş-yavaş torpağın üstünə çıxdı.

Yağış yağdı, o, Yağışa dedi:

– Çox sağ ol, gözəl Yağış! Sən də Günəş kimi mənə kömək elədin; torpağı yumşaltdın. Açıq havaya çıxdığıma elə sevinirəm ki!

Ertəsi gün Günəş ona baş çəkdi. Balaca ağac gözəlləşdi. O, Günəşi sevirdi, Yağış da çox istəyirdi. Amma onları bir yerdə görə bilmədiyinə heyifsilənirdi.

Yay girəndə o, gül açdı. Nə yaxşı, indi Günəşlə Yağış onu görmək üçün eyni vaxtda gəlirdilər. Balaca ağac onları bir yerdə görəndə təəcüblənirdi, həm də sevinirdi!.. Onlara yalvarırdı ki, yenə bir yerdə gəlsinlər.

O vaxtdan bəri Yağışla Günəş balaca ağacı çox istədiklərinə görə hərdən eyni vaxtda gəlirlər. Onlar öz aralarında rəngarəng bir körpü salırlar. Hamı başını qaldırıb bu gözəl göy qurşağına tamaşa eləyir. Göy qurşağı Günəşlə Yağışın dostluq körpüsüdür.

QIZÇİÇƏYİ

Eyvanımda Qızçıçəyi gül açıb, elə qəşəngdir ki! Yan-yörədə uçuşan quşlar ona qızcığaz deyirlər. Qızçıçəyi öz yerindən razıdır. O, böyük bir dibçəkdə, bir topa sıx yarpağın arasından boylanır. Saplağına güc gəlib uzanır, lap çox uzanır ki, ətrafı yaxşı görə bilsin. Bəs o, nə görür? Lap yaxınlıqda ətirşah dibçəkləri düzülib, balkonun qarşısında ağaclar, onların küləkdən titrəyən budaqları, lap uzaqda isə səma görünür.

Küçənin qırağına düzülmüş ağacların budaqları arasında qəribə aləm var! Burada sərcələr qovdu-qaçdı oynayır, alabaxtalar qığıldayır, birəbitdənlər özlərinə yuva tikir, milçəklər bütün günü günəş şüaları ilə oynayrlar.

Bizim Qızçıçəyi öz taleyindən razıdır. Bu dəfə balaca, qara, arıq bir Milçək Qızçıçəyinin üstünə qondu, ona belə dedi:

– Sən Parisdə niyə olursan? Qızçıçəklərin hamısı çöldə, çəməndə bitir.

– Çöldə? – Qızçıçəyi təəccüblə soruşdu.

– Əlbəttə, mən çox gəzmişəm! Çəmənliklərdə çoxlu qızçıçəkləri görmüşəm. Onlar sərin yerlərə yığışıb, baş-başa verib söhbət edirlər. Əl-əl verib rəqs edirlər, oxuyurlar. Onların yeri sənin balkonundan çox yaxşıdır.

– Yəqin, elədir, – Qızçıçəyi qəmli-qəmli cavab verdi. O bilmirdi nə desin, qanı qaralmışdı.

Sən neylədin, mürdar Milçək! Çirkli əllərinlə Qızçıçəyinin sevinc dolu qırmızı sinəsinə toxundun! Bu balaca çiçəyin dərdə dözüümü yoxdur, fikirləşəndə rəngi solur:

– Yəqin, çöldə həyat gözəldir! Yumşaq otlar, çiçəklər, sıxyarpaqlı ağaclar, sır-sır axan şəffaf bulaqlar var! Mən niyə eyvanda doğulmuşam?

Qızçıçəyi dərdə-qəmə batdı. Daha böyümək istəmədi, fikirləşdi ki, böyüməyə dəyməz. Daha dostlarına, budaqlarında quşlar oynayan ağaclarla, mehriban-mehriban ona əl edən başqa çiçəklərə də baxmaq istəmədi. Tala-tala sürünüb cürbəcür şəkillərə düşən buludlara, geniş ekrana oxşayan mavi səmaya da baxmırdı.

O, qarşıdakı evin barısından başqa heç nə görmürdü, bu səfeh barı uzaqları görməyə qoymurdu.

Qızçıçəyi qaşqabağını sallamışdı, xısın-xısın ağlayırdı. Başı elə qarışmışdı ki, heç yanında balaca bir Otun bitdiyini də görməmişdi. Ot, sap kimi nazik və zərif idi, toxumunun qaba haradan düşdüyü də məlum deyildi. O, bizim dostumuz Qızçıçəyi əkilmiş qabda bitmişdi. “Mən bu qəşəng Qızçıçəyi ilə söhbət etmək istəyirəm”, – balaca Ot fikirləşirdi. Qoy bir yoxlayım.

– Balkon nə yaxşıdır!

Qızçıçəyi qaşqabaqlı cavab verdi:

– Çöl daha yaxşıdır!

Söhbət baş tutmadı, amma Otcuğaz davam edirdi:

– Ağacdakı bu yuvanı görmürsənmi? Bəs yuxarıda, göydə uçuşan qaranquşları necə?

– Yox, bunların heç biri məni maraqlandırmır. Mən çöldə yaşamaq istəyirəm! Orada günüm yaxşı keçər!

– Bunu sənə kim deyib?

– Balaca bir Milçək dedi, özü uçub çölə getdi. Heç çölü görmüsən?

– Hə, görmüşəm. Mənim toxumum oradan gəlib. Mənim atam meşədə gölməçə kənarında bitmiş uzun bir Ot idi. Doğrudur, çöl çox yaxşıdır, amma orada sənin bacıların qızçıçəklərinin güzəranı pis keçir. Onların başlarının üstünü dəlisov alaqqlar alıb, heç yanı görmürlər, yerə yatıblar, heç ağacları da görə bilmirlər. Əgər yağış yağmasa, susuzluqdan quruyurlar... Burada sənin yerin genişdir. Əkil-diyn dibçək böyük, torpağı yumşaqdır. Sənə hər səhər su verirlər, Günəş ağacların arasından sənə baxıb gülümsəyir.

– Doğrudur, – deyib Qızçıçəyi bir az şənləndi, – sən danışmağa başlayandan əhvalım yaxşılaşıb.

– Yaxşı, onda biz tez-tez söhbət edərik. Qara, murdar milçəklərə qulaq asma. Həmin balaca Milçəyi daha görməzsən, çünki onu Birə-bitdən quşu tutub apardı balalarına, amma xoşbəxt çiçəklərin yan-yörəsində hərlənən paxıl milçəklər çoxdur. Onlara fikir vermə.

– Ah, bircə ona bax, – Qızçıçəyi qışqırdı. – Balkonun üstündə təyyarə kimi süzən sarışın Arıya bir bax, o da uçub bura gəlib, heç çöl üçün darıxmır.

– Yox, darıxmıram, – Arı ona cavab verdi. – Mən haradan desən, bal toplaya bilirəm, balkonda da.

Sonra Arı uçub uzaqlaşdı... Qızçıqəyi yenidən şənlandı, başını lap yuxarı qaldırıb boylanmağa başladı. Onun başındakı gözəl çiçəyi al-qırmızı rəngə boyandı.

QƏŞƏNG LALƏ

Qurumuş çəmənliklərdəki otların arasında bir Lalə vardı. İstidən yanırdı, boynu bükülmüşdü, başını aşağı sallamışdı. Elə hey deyiniirdi:

– Uf, yaman istidir!.. Ah, istidən yandım!..

Otlar isə ona deyirdilər:

– Bəsdir deyindin! Sən danışanda bizim yangımız daha da artır!

Lalə susa bilmir, mızıldanırdı:

– Orada çayırılığı sulayan şırşırın suyundan, heç olmasa, bir-iki damcı mənim üstümə səpiləydi.

Doğrudan da, bir az aralıda – bağçanın ortasında suçiləyən ətrafa su çiləyirdi.

Xırdaca damcılar lap hündürə qalxır, şən-şən qovdu-qaçdı oynayır, sonra bir-birinin ardınca qayıdıb yerə düşürdülər.

Lalə özünün al ləçəklərini susuzluqdan yanan qırmızı dodaqlar kimi tərpedir, qonşusu otlara pıçıldayırdı:

– O damcılardan bir az mənim də üstümə düşəydi.

– Səbir elə, özün deyirsən ki, hər axşam bizi sulayırlar. Yuxula, axşama kimi gözlə.

– Elə bilirsiniz, yatmaq olur. Qarışqalar zoğuma dırmaşır, milçəklər ləçəklərimin üstündə qaçışır, məni qıdıqlayırlar!

– Yox, bu gün sən qanın qaralıb. Dünən deyirdin ki, qarışqalar da, milçəklər də sən dostlarındır. Özün şən-şən başımız üzərində yellənir, bütün çəmənləyi şirin sözlərlə əyləndirirdin.

Qəşəng Lalə sözləndən dönmürdü:

– Mən o damcılardan istəyirəm!

Damcılar istiqaməti dəyişdilər, bəlkə, qəşəng Lalənin səsinə eşitdilər?

Amma, mənəcə, damcıların istiqamətini rəhmdil bir uşaq dəyişmişdi.

Lalənin ləçəkləri üzərinə gur yağış yağmağa başladı. Qəşəng Lalə sevincindən dil açıb danışa bilmirdi. İri otlardan biri zarafatla soruşdu:

– Hə, necədir? Çox su istəyirdin, indi razısanmı?

Lalə tövşüyə-tövşüyə cavab verdi:

– Mən... daha... nəfəs... ala bilmirəm...

– Sən həmişə narazılıq edirsən!

– Yox... mən... çox razıyam... Amma daha əldən düşmüşəm!..

Lalənin başı damcıların ağırlığından əyilib, az qala, yerə dəyirdi.

Axır ki, suçiləyən istiqamətini dəyişdi. Amma gec idi! Qəşəng Lalə istədi başını qaldırsın. Ləçəklərinin biri düşdü, sonra biri də düşdü... Az sonra ləçəklərin hamısı töküldü.

Bir az kənarda su damcıları Günəş şüaları altında oynasır, oxuyurdular: “Qəşəng Lalə soyuldu! Qəşəng Lalə yox oldu!” Görəsən, onlar Lalənin həlak olmasına sevinirdilər?

Yox, onlar paxıl deyildilər, bilirdilər ki, Lalə ölməyib. Su damcıları oynasanda onun paltarını soyundurublar, qırmızı xalatı düşüb yerə, amma Lalə başını qaldırır. Onun başındakı yaşıl qutucuğun içində toxumlar var, toxumlar yetişirlər.

Heç Lalənin özü də ləçəklərinin töküldüyünə peşman olmadı:

– Yaxsıca payımı aldım, susuzluqdan şikayət etməkdən dostlarımı cana gətirmişdim. Nə oldusa, yaraşıqlı qırmızı donuma oldu. Eybi yoxdur, mənim toxumlarımdan çəmənləkdə çoxlu qırmızı, qəşəng lalələr bitəcək.

Doğrudan da, sonrakı yay lalələr çölə, tarlaya səpələnib gizlənqaç oynayırdılar. Onları əvvəlcə heç kəs görmürdü. Çünki zoğları da, yarpaqları da, düymələri də yamyaşıl idi, başqa bitkilərdən seçilmirdilər.

Az keçməmiş lalələr ətrafa baxmaq istədilər. Düymələri şişdi, sonra ortasından çatladı və qabıq yerə düşdü. Qıpqırmızı, zərif, bir-birini qucaqlamış ləçəklər göründü, sonra onlar açıldılar, al-qırmızı Laləyə döndülər.

– Ku-ku! Biz buradayıq!

İndi çiçək toplayan adamlardan gizlənmək lazım idi!

Mən bir Lalə tanıyıram – yaman kələkbazdır! Qaçıb taxıl zəmi-

sində gizləniib. O bilir ki, heç kəs Lalə dərmək üçün tarlaya girib gözəl sünbülləri əzməz. Amma Lalə ətrafa tamaşa etmək istəyirdi, başını zəminin üzərinə qaldırmışdı. Hərdən külək zəmini əsdirir, Lalə gah görünür, gah da gizlənirdi. Hər dəfə görünəndə öz-özünə deyirdi:

– Mən buradayam! – Sonra ətrafa tələsik nəzər salırdı.

Sünbüllər onu yenidən araya alırdılar.

– Yaxşı, mən gizlənirəm, – Lalə arxayınlaşırdı.

Amma zəminin içi ilə kəndə gedən cığırda onu görürdülər.

– Ay Lalə, sən nə ehtiyatsızsan! Taxılın içində yaxşıca gizlənə bilmirsənmi?

– Yox, onda heç nə görmürəm.

– Axı gəlib səni dərərlər!

– Narahat olmayın, mən özümü qoruyaram.

– Zavallı Lalə, sən ki belə zərifsən, nə edə bilərsən axı?

– İndi görürsünüz...

– Yaman cəsarətlisən! Məncə, sənin axırın çatıb. Bax, balaca Silvi anasının əlini buraxıb cığırla sənə tərəf gəlir.

– Gör nə gözəl Lalədir, – deyə qızcığaz qışqırdı. Mən onu dərəcəyəm!

– Gizlən, Lalə, yoxsa məhv olarsan!

– Yox, heç nə olmaz, – o cavab verdi.

Mən sizə demişdim ki, bu Lalə yamanca kələkbazdı. Qızcığaz əlini uzadan kimi Lalə öz qırmızı ləçəklərini tökdü. Bəli, gözəl ləçəklərin dördü də qopub uça-uça yerə düşdü, elə bil, dörd qırmızı kəpənək nəfəsini dərmək üçün yerə enirdi.

Balaca Silvi məəttəl qalmışdı, əlini ləçəkləri tökülmüş Laləyə uzadıb durmuşdu, gözləri yaşla dolmuşdu.

İndi bizim Laləmiz arxayın idi; daha heç kəsi özünə cəlb eləmirdi. Başını lap hündürə qaldırıb baxa bilərdi, daha qırmızı gözəl ləçəkləri yoxdu, başı balaca və yamyaşıl idi, üzərində yanları dəlikli bir qutucuq da vardı. Qutucuq get-gedə qurudu və içərisindəki toxumlar yetişdi. Külək dostumuz Laləni sünbüllərlə bərabər yırğalamağa başladı. Əntiqə idi; Lalə gah bu yana, gah o yana yırğalanır, gah düzənliyə tərəf, gah da dağa tərəf əylirdi. Hər dəfə əyləndə qutucuğun içindəki toz kimi xırdaca, qara toxumlar deşiklərdən sağa, sola, hər tərəfə səpələnirdi!

Bu toxumlardan çəmənliklərdə, tarlalarda çoxlu lalələr cücərəcək,
hər tərəfdən onların nəğməsi eşidiləcək:

Ku-ku, ku-ku! Bizə baxın!

Qəşəng lalələrək, qızlar,

Bizi yaxınıza taxın!

YARPAQLARIN MÜBAHİSƏSİ

Vv... Vvviy...y...y! Vv...y...y eləyə-eləyə külək cığırın qırağındakı
gözəl tozağacını əsdirirdi.

Bircə qulaq asın: küləyin vıyıtısından başqa bir səs eşidilmir.
Yarpaqların necə çırpındığını, necə əsdiyini, özlərini budağa necə
vurduqlarını görürsünüzmü? Yarpaqlar hirsələniblər. Küləyə acıqları
tutmayıb, yox! Şiltaq uşaqlar kimi özləri savaşırlar.

– Biz heç nə görmürük, – aşağı budağın yarpaqları deyindir.
– Heç nə görmürük, heç göyü də görmürük. Yuxarıdakı yarpaqlar
sıxlaşıb durublar ki, biz heç nə görməyək. Ey, aralanın! Çəkilin
kənara! Biz göydə sürünən buludları görmək istəyirik, onlar axşamlar
qırmızımtıl olurlar. (Bunu bizə dələ deyib.) Biz gecələr Ayı da görmək
istəyirik. Ay yaman qəşəngdir, bəzən yupyumru olur, bəzən də parası
yeyilmiş qoğala oxşayır... (Bunu bizə bayquş deyib.) Tez olun, bir az
aralanın!

Yuxarıdakı yarpaqlar da şikayətlənirdilər:

– Biz heç nə görmürük. Aşağıdakı yarpaqların hamısı sıxlaşıblar
ki, biz aşağını görməyək! Aralanın! Kənara çəkilin! Biz yeri görmək
istəyirik, yerdə rəngbərəng çiçəklər kimi bəzəkli cücülər var. (Bunu
bizə alacəhrə deyib.) Biz gecələr Ay işığında mayallaq aşan dovşan-
lara, kiçik lampalar kimi işıq saçan işıldaquşlara (bunu bizə bülül
deyib) da baxmaq istəyirik. Tez olun, kənara durun! Aralanın!

Yarpaqların hamısı birdən danışdı, şikayətli səslərdən başqa heç
nə eşidilmirdi. Hər gün mübahisə edirdilər.

Mülayim Günəş yarpaqlara sığal çəkir, onları sakitləşdirmək istə-
yirdi. Amma yarpaqlar gözəl fəslin səfali günlərində şənlənməkdənsə,
elə hey soruşurdular:

– Bəs payız nə vaxt gələcək? Payız gəlsəydi, yarpağın çoxu tökülərdi, biz də hər yanı görərdik! Bizə mane olan yarpaqların hamısı töküləcək!

Xışxış adlı yarpağın narazılığı daha çox idi. Bu yarpağa ona görə Xışxış deyirdilər ki, bütün günü tərpənir, xışıldayırdı. Onun yeri lap pis idi, ağacın ortasında qalmışdı: nə yuxarını götürdü, nə də aşağını.

– Hə, doğrudan, – deyə Xışxış soruşurdu, bəs bu payız nə vaxt gələcək? Payız gələndə ağacı toyuq yolan kimi yolacaq, ağacın gövdəsi və budaqlardan başqa heç nə qalmayacaq, – Xışxış qanmırdı, elə bilirdi ki, başqa yarpaqlar töküləcək, tək o qalacaq, ətrafa kefi istəyən qədər tamaşa edəcək.

Payız hər il tez gəlir. O fikirləşir ki, ağaclara yaşıl rəng yaxşı yaraşmır. Payız təzə rənglər gətirir; qovaqlar saralır, palıdlar çəhrayı, qırmızı rənglərə boyanır, albalı yarpaqları qızarır. Meşə başdan-başa gözəlləşir: elə bil, od tutub yanır, amma bu rəngarəng alov budaqlara istilik vermir. Soyuq düşür və yarpaqlar məhv olur.

Bizim tozağacı qızılı-sarı rəngə boyanıb yolun kənarını bəzəyirdi. Onun yarpaqları gözəlləşmişdi, amma sakitləşməmişdi. Elə hey mübahisə edirdilər, seyrəkləşəcəklərini gözləyirdilər. Hər biri öz qonşusunun budaqdan daha tez qopub düşəcəyini güman edirdi. Yuxarıdakı yarpaqlar deyirdilər:

– Aşağını, yeri görəcəyik.

Aşağıdakı yarpaqlar da ara vermədən təkrar edirdilər:

– Yuxarını, səmanı görəcəyik.

Onların yan-yörəsində şığıyan bir Qaranquş dedi:

– Siz dəli olmusunuz, niyə mübahisə edirsiniz, görməyə imkanınız olan şeylərə baxın, elə onlardan da ləzzət ala bilərsiniz.

Səfeh yarpaqlar isə gözlərini töküləcək yarpaqların boş qalacaq yerlərinə dikmişdilər; yarpaqlar tökülməyə başlamışdılar... Onlar budaqdan qopub, havada quş kimi süzür, yola səpələnirdilər.

Xışxış ağacın ortasında idi, külək ona toxunmurdu, hələ möhkəm idi, sevinirdi:

– Axır ki, ətrafı görməyə başlayıram. İndi göyün bir parçasını görürəm, yolun da bir hissəsini görə bilərəm. Nə yaxşı oldu!..

Budaqdan qopub yerə düşən bir qonşusu ona dedi:

– Yaman insafsızsan, biz məhv oluruq, sən isə sevinirsən!

Xıxıx cavab verdi:

– İndi də mən ətrafa tamaşa edəcəyəm, daha heç kəs mane olmayacaq.

Ertəsi gün o, Küləkdən kömək istədi:

– Kömək elə, mənə mane olan Yarpaq çoxdur, yuxarıda, aşağıda da yarpaqlar qalıb, qopar onları, hamısını yox, mane olanları qopar!

Amma ilin bu vaxtında Külək həmişə qəzəbli olur, o, yarımçıq iş görmür.

– Yaxşı, – Külək cavab verdi.

O, var gücü ilə əsdi, qəzəbləndi, havanı soyutdu, tozağacını tir-tir əsdirdi: “Hu-u-u-u-u!” Ağacın yarpağı birçə anda tökülüb qurtardı. Xıxıx öz budağında tək qaldı.

– Hə, indi sevinə bilərsən! – Külək qışqırdı. –Bir yuxarı bax görüm, göyü görürsənmi?

– Görürəm, amma yaman üşüyürəm!

– Aşağını, torpağı necə, görürsənmi?

– Görürəm, amma soyuqdan əsirəm! Bəs mənə soyuqdan qoruyan yarpaqlar, mənim bacılarım hara uçdular? Bu fəsil nə qəmgin fəsildir! Yayda ağacda o qədər maraqlı şeylər vardı ki! Xallı Böcək saplağıma qonub günün altında isinirdi, Qarışqa dırmanıb yanımıza qalxırdı, Ağacdələni iri budaqların ağ qabığını dimdikləyib təbil kimi çalırdı, hələ səs-səsə vermiş quşları demirəm...

– Deməli, sən hələ narazısan?! – deyib Külək daha da qəzəblə əsməyə başladı və Xıxıxı budaqdan qoparıb atdı.

Görəsən, gələn il yarpaqlar ağıllı olacaqlar? Heç inanmıram, onlar həmişə görə bilmədikləri şeyləri arzulayırlar! Yenə dava-dalaş salacaqlar:

– Kənara çəkilin, imkan verin göydəki buludlara baxım!..

– Kənara çəkilin, imkan verin aşağıya baxım, görüm nə var, nə yox!..

Amma onların hər biri görə bildikləri şeylərə baxıb, maraqlı hər nə varsa, yoldaşlarına danışsaydılar, daha yaxşı olardı.

ÜÇ GÖBƏLƏYİN SƏRGÜZƏŞTİ

Palıd ağacının dibində üç göbələk bitdi.

Onlar əvvəlcə meşə ilə salamlaşdılar.

Göbələklərin hər üçü qəşəng idi. Şəhdə islanmışdılar, qabıqları zərif və sıgallı idi. Ətir saçırdılar. Meşənin hər cür ətrini özlərinə çəkmişdilər. Onlardan ağac iyi, nəm yarpaq iyi, ot və yosun iyi gəlirdi. Özləri də başı papaqlı balaca cırtıdanlara oxşayırdılar.

Biri Pato idi – qısaboy, gonbul. O biri Faro idi; boyu çox uzundu, özü zərif idi. Başında yüngül papağı vardı. O, dostlarından yaraşıqlı olduğuna lovğalanırdı, deyəsən, bir az özündən deyən idi. Üçüncü isə Fino idi: nə çox uzun idi, nə çox qısa, nə çox gonbul, nə çox zərifdi, əsl yeməli göbələklərdən idi. O, üç göbələyin ən hiyləgəri idi, yamanca kələkbazdı.

Bir gün Faro dedi:

– Meşə yaman gözəldir! İstəyirəm meşəni gəzim. Görəsən, biz həmişə burada qalacağıq?

Palıd ağacı cavab verdi:

– Hə, burada qalacaqsınız. Göbələklər gəzməzlər, harada bitsələr, orada da qalarlar. Mən özüm heç yerə getmirəm.

– Eh, sənə nə var ki! Sən ucasan, hər tərəfi görürsən, yarpaqların küləyə qoşulub oynadır. Torpağa yapışub qalmaq bir iş deyil.

– Yox, bir yerdə qalmaq yaxşı deyil, – göbələklərin üçü də səs-səsə verdi.

Şamağacının yarpaqları arasında gizlənmiş bir Cırtıdan bizim dostlarımızın söhbətini eşitdi. Onun göbələklərə yazığı gəldi:

– Bura baxın, – o pıçıldadı, – bu axşam gəlib sizi meşədə gəzməyə apararam. Gərək heç kəs sizi görməsin. Göbələyin meşədə gəzməsi görünməmiş bir işdir, elə bilirlər ki, siz tilsimlisiniz. Amma gecə heç kəsin xəbəri olmaz. Gecələr meşə heyvanların, bitkilərin, meşədə gizlənmiş qərribə həşəratların ixtiyarında olur. Yox, heç kəs sizi görməz. Axşam görüşərik!

Axşam oldu. Ay meşəni gülmüşü rəngə boyadı. Balaca Cırtıdan yaşıl paltar geyinmişdi. O, dələ boyda idi. Göbələklərin üçü də heyran-heyran onun arxasınca gedirdi...

Onlar asta-asta yaşıl otların üstü ilə addımlayırdılar. Heç on addım getməmiş gonbul Pato dığırlandı bir Qarışqa yuvasına düşdü; qarışqaların bir-iki yumurtasını əzdi. Qarışqalar yamanca hirsələndilər! Balaca, qara şeytanlar kimi hər tərəfdən axışib gəldilər, göbələklərin üstünə dırmaşdılar, onları dişlədilər, cırmaqladılar, papaqlarının üstündə gəzinməyə başladılar. Göbələklər bilmirdilər canlarını qarışqalardan necə qurtarsınlar.

– Özünüzi quru yarpaqlara sürün, – deyə Fino qışqırdı. Onun özü yarpaqların arasında itdi, qarışqaları üstündən təmizləyə bildi. O biri göbələklər də qarışqaları quru yarpaqların üstünə töküb qaçdılar.

Bir az getmiş qara bir İblis Faronu saxladı:

– Sən nə gözlənsən, – dedi, – gəlsənə, məni də özünlə aparasan.

Faro gördü ki, İblis qəşəng deyil. Amma İblisin sözləri xoşuna gəlmişdi. O lovğalandı:

– Yaxşı, apararam.

İblis Faronun belinə mindi, lap yuxarı qalxıb, onun başını dişləməyə və qazımağa başladı. Faro qışqırırdı:

– Vay, ağrıyır! Ay aman, ölüürəm!

Faro onu gətirib alçaq bir budağın altından keçirdi... İblis budağa ilişib yerə düşdü. Amma Faronun başında iri bir çapıq qaldı; indi başa düşər ki, lovğalanmaq yaxşı iş deyil.

Onlar lap yavaş-yavaş gedirdilər. Birdən Pato əmisi oğlu ağ göbələyi gördü. Bu, yaxşı göbələkdir, amma qarnı yaman iridir, ağır, çəhrayı papağı da gözünün üstünə düşür. Onun yanına tez çatmaq üçün Pato qaçdı, ayağı sürüşüb gölməçəyə yıxıldı, üst-başı palçığa bulaşdı.

– Gedək o yana...

Balaca cırtıdan qabağa düşüb atıla-atıla gedirdi. O, göbələklərə başqa göbələkləri – onların qohum-qardaşlarını göstərirdi. Bura cürbəcür, rəngbərəng göbələklərlə dolu idi.

Bu gözəllər sarı göbələklərdir. Mamırın üstündə açmış sarı çiçəklərə oxşayırlar, balaca başlarını irəli uzadıb şəh damcılarını udurlar. Bu göbələk isə Moril xanımdır. Doğrudur, donunun bozumtul rəngi onu bir az tutqunlaşdırır, amma yamanca ətirlənib!

Bəs cığırın kənarındakı bu ucaboy cənab kimdir? Başında qırmızı

işildayan papağı var, papağın üstünə ağ pulcuqlar düzülüb. Elə yaxşı görünür ki!

– Yaxın getməyin! – cırtan xəbərdar elədi. Zəhərli göbələkdir. Onu dərənələr zəhərlənib ölürlər.

Göbələk dostlarımızın üçü də utandı; belə zalım qohumları olduğuna görə xəcalət çəkib geri döndülər. Onlar gəlib bir talaya çıxdılar. Burada qum elə narın idi ki, Ay işığında qızıl tozuna oxşayırdı. Meşədəki dovşanlar gəlib burada mayallaq aşır, qovduqacdı oynayır, atılıb-düşürdülər. Yaman məzəli dovşanlardır! Yuxarı qatlanmış xırdaca quyruqları arxalarına yapışmış ağ ləkəyə oxşayır; uzun, dik qulaqları qumun üstünə qəribə kölgələr salır.

Göbələklər dovşanların oyunlarına tamaşa edir, əylənirdilər. Amma onlar ağacın kölgəsindən çıxmırdılar, çünki işıqda olmaq istəmirdilər, lap Ay işığı da onların xoşuna gəlmir.

Onlar dedilər:

– Gedək, o tərəfləri də gəzəyin.

Meşə cırtanı onları meşədə çoxlu gəzdirdi. O yorulmaq bilmirdi, meşədə nə varsa göbələklərə göstərir, izah edirdi. Axırda Cırtan dedi:

– İndi palıd ağacının dibinə qayıtmaq lazımdır. Bir azdan səhər açılacaq. Gərək sizi görən olmasın. Gedək!

Yağış yağmağa başladı, göbələklər sevindilər. (Hamı bilir ki, göbələklər yağışı xoşlayırlar.) Gecə göbələklərin papaqları öz görkəmini xeyli dəyişmişdi. Papaqlar genişlənmiş, neçə-neçə qırmızımtıl dillərin üzərinə çəkilmiş əntiqə çətirə dönmüşdülər.

Cırtan geri qayıtmaq üçün yol göstərirdi. Amma Faro getmək istəmirdi. O qaçıb bir ağacın arxasında gizləndi. Yoldaşları çığırdılar:

– Faro!.. Faro!..

Cavab gəlmədi. Faro yoxa çıxmışdı. O istəyirdi, meşədəki talada qalsın, hamı onu görüb heyran olsun. Zavallı Faro! Onun başına nə gəldiyindən yoldaşlarının xəbəri olmadı.

Fino qorxa-qorxa mızıldadı:

– Deyirlər ki, göbələkləri bişirib yeyirlər.

Fino ilə Pato qəmli-qəmli geri qayıtdılar, gəlib öz doğma yerlərinə, palıd ağacının dibinə çıxdılar. Onlar indi bütün meşəni yaxşı tanı-

yırdılar, amma öz guşələrini hər yerdən çox istəyirdilər. Qıjılar onları gizlədir, qırmızı çiçəklər açmış üskükotu başını onlara tərəf əyir, yumşaq mamırlar onları öz yumşaq telləri ilə oxşayır. Yuxarıda palıd ağacının budağına qonmuş qəşəng bir quş isə onlar üçün mahnılar oxuyur. Daha bundan yaxşı güzəran olar!

Amma günlərin birində Pato ehtiyatsızlıq elədi, balaca bir oğlan onu görüb dərdi, evə aparıb bişirdi.

Fino isə qonşuluqdakı yaraşıqlı, iri bir Göbələk xanımla evləndi. Az keçməmiş yan-yörədə çoxlu xırdaca göbələklər göründü. Hamısı da dəcəl, kələkbaz idi: atalarına oxşayırdılar.

XIRDACA ALMA

Yayın axırı idi. Bir topa yarpağın arasında gizlənmiş Yumrucuq adlı xırdaca bir alma öz-özünə deyiniirdi:

– Heç mən qəşəng deyiləm. Günəş bir dəfə də olsa, yarpaqların arasından mənə baxmayıb, heç kəs məni görmür.

Xırdaca alma budaqlarda yan-yana düzülmüş, özlərini gündə isidən bacılarına qibtə edirdi. Onlar gözəl idilər, yanaqları qıpıqırmızı lalə kimi yanırdı.

– Qəm eləmə, Yumrucuq, – yarpaqlar ona ürək-dirək verdilər, – görərsən, bu gözəl almaların başına nə oyun gəlir!

– Onlara nə olur ki?

– Onları yeyirlər!

– Yeyirlər? Bəs yemək necə olur?

Yumrucuq “yemək” sözünün mənasını sonra başa düşəcək. Sıx əkilmiş alma ağaclarının kölgəsindəki çəmənlilikdə oynayan balaca oğlan hərdən belə bir mahnı oxuyurdu: “Ay alma, gözəl alma, nə qırmızısan, ay alma, gözəl alma, sən nə şirinsən”.

Bir səhər həmin oğlan Yumrucuq gizləndiyi budaqdakı ən qırmızı almanı dərdi. O, almanı köynəyinin qoluna sürüb daha da parıltadı. Sonra “xarr, xarr!” Onun dişləri şirin şirəli almanı parçaladı. Dəymiş almaların hamısını bax beləcə yeyirlər.

Yumrucuq qorxuya düşüb yarpaqların arasında gizləndi; indi

onu heç kəs görməzdi, dərməzdi. Yumrucuq onu gizlədən yarpaqlara minnətdar oldu, sevindi ki, yetişməyib, göz qabağında deyil.

Beləliklə, Yumrucuq öz budağında qaldı. Payız gəldi... Yarpaqlar saraldı, qızardı, rəngbərəng oldu, amma hələlik tökülmədi. Yumrucuq böyümüşdü, hələ yarpaqların arasında idi. Hərdən bir balaca oğlan ağacın dibinə gəlir, öz mahnısını oxuyurdu: “Ay alma, gözəl alma, nə qırmızısan, ay alma, gözəl alma, sən nə şirinsən...” Hər dəfə o gələndən sonra almaların bir neçəsi yoxa çıxırdı.

Yarpaqlar töküldü, amma Yumrucuq qırmızı olmadığı üçün heç kəsin gözüne sataşmadı, qaldı ağacda. Bilirsiniz, onun nə qərribə taleyi oldu?

Qış gəlirdi. Bir dəfə bərk külək əsdi, Yumrucuq yerə düşdü. O yetişmişdi. Yağış yağdı, yer yumşaldı, Yumrucuğun bir böyrü yerə batdı. Kim isə bağda gəzəndə Yumrucuğu tapdaladı. Yumrucuq tamam batdı torpağa. O, elə bilirdi ki, həmişəlik yatıb qalacaq torpağın altında. O, yuxuya getdi, bütün qışı yatdı... Sonra torpaq yavaş-yavaş isindi; Bahar qonaq gəldi, Yumrucuğu yuxudan oyatdı... Yumrucuq hələ də torpağın altında idi. Yamanca dəyişmişdi, daha onu tanımaq olmurdu... Bəlkə, Yumrucuq korlanıb? Yox korlanmayıb! Yumrucuq hiss etdi ki, içərisində nə isə tərpənir...

– Bu tərpənən nədir? – Yumrucuq Bahardan soruşdu.

– Tərpənən sənin toxumlarındır, cücərilər. Onların hər biri böyüyüb iri alma ağacı olacaq.

Nə yaxşı! Yumrucuq sevindi. Deməli, o, ana olacaq, onun balaları xırda toxumcuqlar da böyüyüb iri ağac olacaqlar. Yumrucuq sevincindən bilmirdi neyləsin. Yuxarıdan – torpağın üstündən bir səs eşidilirdi: “Ay alma, gözəl alma, sən nə şirinsən...” Bu, həmin balaca oğlanın səsi idi. O, bağda çiçək açmış almalara baxıb sevincindən oxuyur və fikirləşirdi:

– Payızda çoxlu, lap çoxlu alma yeyəcəyəm!

Çiçək açmış otların altından Yumrucuğun səsi eşidildi. O, xeyirxahlıqla pıçıldayırdı.

– Oxu, balaca oğlan, oxu! Sən məni yemədin, çox sağ ol! İndi mənim toxumlarım cücərilər... İllər keçəcək, mənim toxumlarımdan cücərmiş alma ağaclarının kölgəsində sənə kimi neçə-neçə balaca

oğlanlar oynayacaq, alma dərib yeyəcəklər. Onlar da sənin sevdiiyin mahnını oxuyacaqlar:

– Ay alma, gözəl alma, nə qırmızısan, ay alma, gözəl alma, sən nə şirinsən!

YOLDA

Çəmənlikdəki kəpənlərin ən cavanı olan Çoxuçu yolun qırağında bir çiçəyin üstünə qonub yavaş-yavaş yellənirdi. Külək çiçəyin zoğunu əsdirir, Çoxuçu da çiçəyin üstündə gah o yana, gah da bu yana gedir, ləzzət alır!

Birdən kəpənək aşağıda iri, qara böcək gördü. O, yerdəki bir topa mal peyini eşirdi.

– Bura bax ey, Zibilgəzən, sən orada nə edirsən, zirzibilin içində eşələnmək xoşuna gəlir? – Çoxuçu soruşdu.

– Mən yolu təmizləyirəm. Yoltəmizləyəne kömək edirəm. Yoldakı zirzibili təmizləyirəm...

– Bəs peyini niyə yeyirsən?

– Nə edir, arabam olsaydı, daşıyıb kənara aparardım. Bilirsənmi, mən yumurtalarımı da peyinin içinə töküürəm ki, balalarım yumurtadan çıxanda yeməkləri bol olsun.

– Üff! Nə pis iy gəlir, – deyib Çoxuçu qanadlarını tərpətdi ki, iyi özündən kənar eləsin.

– Hə, deməli, sən cənab iyrənirsən! Sən təkçə çiçəklərin üstünə qonursan, ancaq çiçək şirəsi içirsən! Mən isə işləyirəm, bütün günü işləyirəm, iştaham da lap yaxşıdır. Bu yolları bir təmizləyən lazımdır, ya yox! Biz olmasaq, yollar zirzibil içində batar. Uç qızılgüllərin yanına, fərsiz!

– Mən fərsizəm? – Çoxuçu etiraz elədi. – Mən artistəm, fərsiz deyiləm. Səncə, yolların üzəri ilə kəpənlər uçuşmasa, yollar yaxşı görünər? Biz otların üzərinə qonanda baxanlar elə bilirlər ki, otlar çiçək açıblar. Görürsən, mənim qanadlarım nə bəzəkli, nə gözəldir. Mənim paltarım rəqqasələrin yüngül ipək donuna oxşayır...

– Mən öz paltarımdan çox razıyam. O möhkəmdir, davamlıdır, əsl iş paltarıdır. Heç mənim iş alətlərimi görmüsən? Bircə pəncələrimə

bax, gör necə güclüdür. Hələ iskanələrım də var, nəyi desən qaziya bilərəm. Yaxşı, bəs nə bacarırsan, ay Çoxuçan? Sənin ki pəncələrin sap kimi nazıkdir, paltarın isə parıldayan zərif ipəkdəndir.

Çoxuçanla Zibilgəzən hələ çox mübahisə edəcəkdilər. Yolun qırağında torpaq komasının arxasında balaca bir yersicanı gizlənmişdi. O, adi siçanlar boyda idi, yumşaq şabalıdı tükləri vardı, adına Yereşən deyirdilər. Yereşən nazik, xırdaca burnunu Çoxuçanla Zibilgəzənə tərəf çevirib dedi:

– Bura baxın, ayıb deyil, savaşırsınız?

– Bu, mənə murdar deyir!

– Bu, mənə fərsiz deyir!

– Zibilgəzən zibillikdən əl çəkmir!

– Çoxuçan işləmir, deyir ki, yolun üstü ilə uçub yolu gözəlləşdirir! Görürsən, Yereşən? İndi təqsir bizim hansımızdadır?

– Sizin hər ikiniz yaxşısınız, – deyə yersicanı onları sakitləşdirdi.

– Mənim bir siçan dostum var, adamların evində yaşayır, çox şey öyrənib, bir gün o, mənə dedi: “Adamlar evlərini süpürtürlər, tozu, zirzibili evdən çıxarıb atırlar. Ev təmiz olandan sonra onu gözəl qablar, yaraşıqlı fiqurlar, şəkillərlə bəzəyirlər...” Zibilgəzən, sən süpürge kimisən, harada zibil görsən, təmizləyirsən. Çoxuçan, öz qardaş-bacılarınla birgə uçanda siz canlı, gözəl bir şəkilə oxşayırsınız, çəmənliyə yaraşıq verirsiniz. Sizə baxanlar heyran qalırlar.

Çoxuçan şən-şən dilləndi:

– Doğrudur, cıgır təmiz olanda onun üzəri ilə uçmaq da xoş olur.

– Doğrudur, – Zibilgəzən də razılaşdı, – mən zirzibilin içində işləyib yorulanda yuxarı baxıram, bəzəkli kəpənəklərin uçuşmasına tamaşa elədikcə yorğunluğum çıxır.

– Yaşasın təmizlik!

– Yaşasın gözəllik!

Salamat qal, Yereşən! Kəpənək uçub başqa bir çiçəyin yanına getdi, Zibilgəzən isə yolu yaraşıqdan salan mal peyini eşib kənara daşımağa başladı.

BÜLBÜL OXUYANDA

İncigtülünün düymələri uzun, yaşıl yarpaqları arasından başlarını azacıq qaldırıb ətrafa baxıb fikirləşirdilər:

– Bülbül oxuyanda biz dümağ çiçəklər olacağıq, – yavaş-yavaş silkələnib ətrafa ətir saçacağıq.

Gül kolları deyirdilər:

– Biz qol-budaq atıb evin bu eybəcər barısını ətirli güllərlə örtərik, qoymarıq gözə görünsün.

Bağ onun sözüne qüvvət verdi:

– Mənim gözəl lalələrimin iri ləçəkləri açılacaq, zanbaqlarım həyəti bəzəyəcək, nərgizgülü açacaq, iri şabalıd ağacı qıpqırmızı çiçəyə бүtүнəcək, Bülbülün yuvası şabalıd çiçəklərinin arasında gözə görünməyəcək.

Kəndin qurtaracağındakı evin böyük bağında bu sözlər tez-tez eşidilirdi:

– Bülbül oxuyanda... Bülbül oxumağa başlayanda...

Lakin Bülbül oxumurdu. Bütün təbiət onun nəğməsini gözləyirdi...

İncigtülü yarpaqların arasında бүkүlүb qalmışdı, qızılgtülün düymələri sıxılır, ləçəkləri açılmağa qoymurdu; lalənin düyməsi tüksüz, sıgallı başını qaldırıb təəccüblə ətrafa baxırdı. Zanbaqlar yuxuda idilər, bənövşələr solurdu. Şabalıd ağacının qırmızı çiçəkləri də açmırdı.

Hamı Bülbülün şirin nəğməsini gözləyirdi... Doğrudur, bu yaz hava bir az soyuq keçirdi. Yox, ağaclar, güllər soyuğa görə yatıb qalmamışdılar, onlar Bülbülün nəğməsini gözləyirdilər. Bəs Bülbül haradadır? Niyə oxumur?

Meşədəki ala-bəzək bənövşələr başlarını qaldırıb ipək ləçəklərini o üz-bu üzə çevirib hər yana baxdılar: sağsağanla şanapipik Bülbülü haylayıb aləmə səs saldılar:

– Qa-qa! Ku-ku!

Nəğməkar quşu tapa bilmədilər. Amma Bülbül bağda idi. Ağacın budaqları arasında gizlənmişdi; o, hələ özünə yoldaş tapa bilməmişdi. Axı Bülbül tək olsa, özünə yuva tikməz. Dişi Bülbül yuvada xırdaca

yumurtalarının üstündə kürt yatanda, yumurtaların içində xırdaca quşcuğazlar əmələ gəldiyi vaxt Bülbül oxuyur.

Bu il Bülbül şiltaqlıq edirdi. Qonşu budaqda durub mehriban-mehriban ona baxan dişi Bülbülü bəyənmirdi. Başqa bir quşla ailə qurmaq istəyirdi. Çox səfeh fikirdir! Axı quş da quşluğuyla öz tayını tapır: erkək qarğa dişi qarğa ilə, erkək göyərçin dişi göyərçinlə, xoruz toyuqla...

Bunu Bülbül də bilirdi, amma yenə yoxlamaq istəyirdi...

Bağda hamı Bülbülün nəğməsini gözlədiyinə görə əl-ayağa düşüb ona bir yoldaş axtarmağa başladılar. Kim Bülbülün yoldaşı olmaq istəyir?

Dişi Alacəhrə budaqdan-budağa atıla-atıla onun yanına gəldi:

– Əgər razısansa, mən Bülbül xanım olaram.

– Yox, sən çox fırlanırsan, mən isə bir yerdə durub fikirləşməyi xoşlayıram. Sənin kimi dincdurmazın yanında şirin nəğmələr qoşa bilmərəm.

Lələkləri bərbəzəkli Şanapipik gəldi.

– Yox, sən bir az irisən, – deyə Bülbül etiraz elədi. – Götürsənmi, mən necə zərifəm, biz bir-birimizə yaraşmırıq.

– Bəs mən necə, – xırdaca bir Torağay soruşdu, – mən ki zərifəm?

– Ay zavallı Torağay xanım, sən elə balacasan ki, göyə qalxanda daha gözə görünmürsən, xırdaca ulduza oxşayırsan, ancaq səsin eşidilir. Yox, mən sənin arxanca göyə qalxa bilmərəm. Mən həmişə bir budaqda oturub nəğmə oxuyuram.

Axırda ala-bula Sağsağan gəldi, başladı cığıldamağa. O qədər danışıdı ki, gəl görəsən... Sinəsi dolu imiş!

Sağsağan lap tez-tez danışırdı, qorxurdu ki, söhbəti axıra çatdırı bilməyə.

– Sən məni yordun... Məni əldən saldın, – Bülbül halsız-halsız mızıldadı. – Kəs səsini, çıx get buradan!

Quşların hamısı Bülbülə dedi:

– Sən nə yaman şiltaqsanmış!

Bülbül axtardı, çox axtardı, amma quşların heç biri susub durmuş nəğməkar quşun xoşuna gəlmədi.

“Kaş, Bülbül oxuyaydı...”

Bağçanın hər tərəfindən bu sözlər eşidilirdi, hamı gözləyirdi.

Bir gün səhər arılar təhnədən çıxıb bağçaya uçdular. Onlar orabura vurnuxur, təəccüblənirdilər: bağçada çiçək yox idi. Arılar çiçəklərə dedilər:

– Siz gecikmisiniz, yaz gəlib, bunu bizə yemişan kolu xəbər verib. Bəs siz nəyi gözləyirsiniz?

– Doğrudan da, biz nəyi gözləyirik, – deyə ağaclar acıqlandılar. – İndi ki Bülbül oxumur, biz onsuz çiçək açarıq, özü peşman olar!

Bütün çiçəklər açmağa başladılar. Günəş par-par parıldadı. İncigü-lü və qızılgülün ətri Bülbülün gizləndiyi şabalıd ağacını бүrtüdü.

– Bu nədir? – Bülbül təəccübləndi, yoxsa bu, Baharın ətridir?

O, budaqların arasından aşağıya boylandı. Bağçada bütün güllər açmışdı.

– Bahar gəlib... Mən isə hələ öz nəğməmi oxumamışam! Tez, tez bir yuva tikmək lazımdır. Gərək yuvada yumurtalar olsun. Özümə bir yoldaş tapmalıyam, tez!

– Mən buradayam, – qonşu budaqda xəyala dalmış diş Bülbül onu səslədi.

Bülbül çevrilib ona baxdı, fikirləşdi ki, doğrudan da, ən yaxşı yoldaş elə budur; nə çox iridir, nə də çox xırda, nə çox gəzmir, nə də çox yatmır. O da bu ağacın budaqları arasında qalması sevir. Bəli, əlbəttə, bu, elə onun axtardığı quşdur. Çox gözəl! Yaxşı ki, diş Bülbül uçub getməyib!

– Tez, tez gəl, yuva tikək!

Bülbül indi bütün gecəni gözəl nəğmələr qoşur. Sonra gündüzlər həmin mahnıları yenidən oxuyur. Bütün günü oxuyur ki, gecikdiyinə görə onu bağışlasınlar.

Daha heç vaxt Bülbül Baharın gəlişini xəbər verməyə gecikməz, adamlara da, bitkilərə də gül-çiçək fəslinin gəldiyini xoş nəğməsi ilə xəbər verər.

O, mehriban diş Bülbülü də öz şirin nəğməsi ilə oxşamağı unutmaz.

ALBER KAMÜ

(1913–1960)

SİZİF HAQQINDA MİF

Heç nə yox, təpəyə, ucaya qalxmaq uğrunda mübarizə insan qəlbini doldurmaq üçün kifayətdir. Odur ki Sizifi gərək bəxtiyar sanasan.

Allahlar Sizifə cəza kəsdilər ki, o, azman bir daşı dağın kəlləsinə qaldırsın, daşsa ora çatar-çatmaz, təzədən üzüaşağı yuvarlanmış olsun. Allahlar ona da əmin idilər ki, yer üzündə xeyirsiz və hədər zəhmət qədərincə ağır cəza yoxdur.

Homerə inanmış olsaq, Sizif bəndələrin ən ağıllısı, ən tədbirli-siymiş. Ancaq başqa bir mənbəyə görə, onun əlindən qarət də gəlirmiş. Burada bir ziddiyyət görmürəm. Sizifin cəhənnəmin əbədi zəhmətkeşi olması barədə hərə bir söz deyir. Hər şeydən əvvəl, onu allahları sayə almadığına görə qınayıblar. Sizif onların sirlərini aləmə bəyan eləyirmiş. Asopun qızı Eginanı Yupiter qaçırmış. Atası qızın birdən-birə yoxa çıxdığına mat qalıb öz dərini Sizifə danışır. Sizif də qızın başına gələnə bilirmiş, şərt qoyur ki, əgər Asop Korinf qalaçasına su versə, onun işinə yarımağa hazırdır. Sizif göylərin qəzəbli ildırımından yer üzündəki suyun bərəkətini üstün saydı. Bunun cəzası cəhənnəm əzabı oldu. Homer orasını da deyir ki, Sizif, sən demə, Ölümün özünü qandallayıbmış. Pluton öz səltənətinə çökən kimsəsizliyə və sükuta göz qaldıraraq baxmağa dözmürmüş. Onda müharibə allahını göndərir ki, Ölümü onun qəniminin cəngindən xilas eləsin.

Onu da deyirlər ki, son nəfəsində Sizif arvadını sınağa çəkibmiş və hökmü də bu olubmuş ki, öləndə onu torpağa tapşırırlar, cəsədini meydanın ortasına tullayırlar. Sizifin cəhənnəmə düşməyi də elə

buradandı. İnsan şəfqətinə yad olan belə bir itaətdən qeyzə gəlmiş Sizif arvadının dərslərini vermək üçün Plutondan möhlət istəyir. Elə ki qayıdıb yer üzünü görür, sülardan içir, günəşin, dənizin-daşın nəfəsini özləyir, bir daha kölgələr dünyasına qayıtmağa həvəsi qalmır. Allahların xəbərdarlığı, hədə-qorxusu kara gəlmir. Ləpələri şirin ləhcəli, torpağı gözoşşayan bir körfəzin sahilində uzun müddət beləcə ömür sürür. Axır ki, allahların səbri tükənir. Merkuri peyda olub Sizifin peysərindən yapışır, zorla aparıb cəhənnəmə salır, Sizifin qismət daşı isə artıq burada onu gözləyirdi.

Elə buradan bəllidir ki, Sizif absurd qəhrəmandır. Öz ehtirasları, çəkdiyi iztirablar da belədir. Allahlara etinasızlığı, ölümə meydan oxuması və yaşamaq eşqi ona çox baha oturdu – əbəz yerə glicənməyə məhkum oldu. Fani ehtirasların qisməti bu imiş. Düzdür, Sizifin cəhənnəmdə başına gələn qovğalardan yerli-yataqlı xəbərimiz yoxdur. Miflərsə zəhnimizi oyatmaqdan ötrü yaranıb. Sizif deyəndə azman bir daşı yerindən qoparıb yamaca qaldırmaq istəyən gərilmış bir bədən ağılımıza gəlir; qıc olmuş, bir üzü nahamvar daşa söykək çöhrə, çamırlı yükə dirənmiş çiyin, büdrək ayaq və hər dəfə yenidən daşı yerindən tərpanməyə cəhd göstərən, ovucları torpağa bulaşmış əllər gözümüz önündə canlanır. Nəhayət, uzun-uzadı, həm də ahəngdar cəhd-çabalar nəticəsiz qalmır, əvvəli-axırı bilinməz zaman, səmasız bir məkan içərisində məqsədə çatır. Bir neçə an içində həmin daş dağın ətəyinəcən yumbalanıb dayanır, gərək təzədən üzüyuxarı qaldırasan. Sizif aşağı enməkdədir. Sizif mənim üçün məhz həmin o sükut anında maraqlıdır. Onun, az qala, daşdan seçilməyən əzabkeş sifətini, özünün bitib-tükənməyən iztirablarına qənşər gedibən ağır, həm də qəti addımlarla aşağı enən həmin adamın özünü görməkdəyəm. Belə vaxtda onun qaçılmaz qismətinə bənzəyən düşüncəsi də yenidən qüvvət kimi üstünə qaydır. Yüksəklikdən allahların yuvasına enən çağında o, öz təleyindən daha yüksəkdədir. Sizif öz daşından kənəkdir.

Qəhrəmanımız şüür yiyəsi olduğundan bu mif faciəvidir. Sizifin hər addımına ümid dəstəkdirsə, belədə söhbət hansı cəzadan gedə bilər ki?! Bugünkü fəhlə də ömrü boyu beləcə yaşamaqdadır və onun müsibəti bundan heç də şükürlü deyil. Amma ara-sıra şüuru özünə

qayıdan çox nadir anlarda o, faciəvi olur. Allahların proletarı, gücsüz və üsyankar Sizif özünün sonu görünməyən bədbəxt taleyindən halidir. Bütün bunlar yalnız dağın ətəyinə enəndə ağılından gəlib keçir. Əslində, onun sitəminə çevriləsi xəyalın aydınlığı Sizin qələbəsinə döndür. Elə tale tapa bilməzsən ki, onu nifrət üstələməsin.

Həmin eniş bəzən iztirablıdır, ancaq bu, nikbinlik içində də ötüşə bilər. Bu ifadə yerindədir. Dağın ətəyindəki öz daşına sarı enməkdə olan Sizi fi yenidən təsəvvürə gətirirəm. İztirab əzəlidir. Yaddaş fani dünyanın görüntüləri ilə dolub-daşırsa və bəxtəverlik duyğusu beləcə dözülməzdirsə, onda bir də gördün insanın qəlbinə kədər çökdü: bu, daşın qələbəsidir, həmin daşın özüdür. Nəhayətsiz kədər yükünü daşımaq çox ağırdır. Həfsiman bağındakı gecələrimiz də belə keçir. Ancaq bizləri ələm-yesir etmiş həqiqətlər biz onları dərk edib anlayan kimi geri çəkiləcək. Öz taleyindən bixəbər Edip də qismətinə beləcə boyun əymişdi. Faciə idrakla birgə başlayır. Kor-peşman olan Edip elə o andaca dərk eləyir ki, onun dünya ilə yeganə bağlantısı zərif qız əlidir. Məhz onda Edip təkəbbürlə bu sözləri deyir: “Bütün bu müsibətlərə baxmayaraq, ahıllığım və qəlbimin böyüklüyü məni “hər şey yaxşıdır” söyləməyə məcbur edir”.

Dostoyevskinin Kirillovu necədirsə, Sofoklun Edipi də bizə absurd qələbənin düsturunu anladır. Antik hikmət müasir şücaətə qaynayıb-qarışmış olur.

Absurdu özü üçün açan kəsin həmişə nəfəsi çəkir ki, səadət dərsliyinə bənzər nəsə bir şey qaralasın. “Bu dar yolla gedərsək, necə?” Amma fani dünyada olan-olmaz birdir, səadət və absurd elə həmin bir olan yer üzünün yetirməsidir. Onların biri digərindən ayrı düşə bilməz. Orası yanlış olar ki, səadətin təvəllüdü mütləq absurdun kəşfiylə bağlana. Ola bilər ki, absurd duyğusu səadətdən törəmiş olsun. “Məncə, hər şey yaxşıdır” – söyləyən Edipin sözləri müqəddəsdir. Bu kəlmələr insanın sərt və son kainatında səslənir. Onlar deyir ki, hələ bu, axır deyil, hələ hər şey bitib-tükənməyib. O sözlər bu dünyaya qəbahət və mənasız iztirablarla birgə varid olmuş Allahu dünyadan qovmaq niyyətindədir. Onlar taleyi insanın öz əlinə tapşırır, qismət deyilən şeyi insanların özlərinin öz aralarında görəcəyi əmələ döndərir.

Sizifin sezilməz sevinci burasındaymış. Onun qisməti ona məxsusdur. Daş onun əmlakıdır. Absurd insan da öz çəkdiyi əzablara beləcə nəzər yetiribən bütələri susdura bilir. Gözlənilmədən səssizliyə gömülmüş kainatda min-min məftun, zərif nidaların pıçılması yer üzündən göylərə ucalmaqdadır. Bu, dünyadakı bütün simaların sirli, qeyri-ixtiyari çağırışıdır – qələbənin astar üzü və əsl dəyəri budur. Kölgəsiz günəş yoxdur və gecəni də dərk etmək labüddür. Absurd insan “hə” deyir və bundan sonra onun cidd-cəhdlərinin sonu görünür. Əgər hər kəsin öz taleyi varsa, bu heç də qeybdən yazılmayıb, uzaqbaşı, insanın öz qisməti haqqında əvvəlcədən düşündüyüdür: o, alın yazısıdır və nifrətə layiqdir. Qalan nə varsa, insan özünü ötür-keçənlərin ağası sayır. İnsan bir anlığa çevrilib yaşanmış ömrünə boylananda Sizif daşın yanına qayıdıb artıq onun taleyinə dönmüş əməllərin rabitəsiz düzümünü seyr etməkdədir. O, öz taleyini özü yaradıb, yaddaşı onu tam hala gətirib və ölümə sübuta yetirib. Cümlə bəşərin kökündə bəni-insanı soraqlayan, görmək niyyətində bulunan və gecənin sonsuzluğundan xəbərdar olan bir kəs – kor öz yolunu getməyindədir. Daş da yenə üzünə sağ yuvarlanmaqdadır...

Mən Sizifi öz dağının ətəyində boşladım! Daşımağa yük hər vaxt tapılar. Ancaq Sizif allahları inkar edən və azman daşları yerindən oynadan inamın ən uca həddini öyrədir. O da belə hesab edir ki, hər şey yaxşıdır. İndən belə öz hökmdarından məhrum kainat ona barsız və miskin görünəsi deyil. Daşın hər cıncısı, külçənin gecəgözü, dağda hər parıltısı onunçün ayrıca bir aləmdir. Heç nə yox, təpəyə, ucaya qalxmaq uğrunda mübarizə insan qəlbini doldurmaq üçün kifayətdir. Odur ki Sizifi gərək bəxtiyar sanasan.

PYER QAMARRA

(1919–2009)

ONEZİMİN İXTİRASİ

Şimal qütbünə yola düşməzdən əvvəl Onezimə baş çəkdim. Düz iki il el-obadan uzaqda olacaqdım. Onezimlə, əziz dostum Onezimlə görüşməmiş gedə bilməzdim. Onu hamı tanıyır. Həmin vaxtdan bəri şəkli dünyanın bütün qəzetlərində dərc olunub. Üzdən klassik alimlərə oxşayır, baxanda fikridəğniq, yaxud diqqətli olduğunu ayırd etmək olmur. Başı iri və tüksüzdür. Xırdaca gözləri bir cüt qara çəkmə düyməsinə oxşayır. Müsahibinə tərəf əyləndə sifətində həm mehribanlıq, həm də kinayə duyulur. Görəsən, kinayə edir? Baş çıxarmaq olmur. Amma mən deyə bilərəm ki, o ən yaxşı oğlanlardan biridir.

Bəli, onlara gəldim. O, məni özünün iş otağına apardı. Mən səfərə necə hazırlaşmağımdan, zooloji tədqiqat planlarımdan danışdım. Nəzakətlə qulaq asdı, lakin elə laqeyd idi ki, elə bil, ona qonşu Sanua kəndindən xalamın bizə qonaq gəlməsini xəbər verirdim. Bir az sonra o yana çevrildi, aşağı əyilib masanın arxasından qara bir qutu çıxardı və onu mənim qarşıma, kağızların üstünə qoydu.

– Görürsənmi, – o, təntənəli səsle qutunu mənə göstərdi. – Daha hazırdır. İşləyir.

Mən təəccüblə soruşdum:

– Nədən danışırısan? Bu nə qutudur?

Bu yerdə onun səbri bir az tükəndi.

– Yaxşı, mənim yazıçı-maşın düzəltmək üçün hazırladığım layihə yadımdadır?

– Yazıçı-maşın?

– Bəli, elədir ki var, yazıçı-maşın!

Birdən hər şey yadıma düşdü. Bu Onezimin o qədər layihəsi, o qədər ixtirası var ki...

– Vay səni! Onezim, yoxsa demək istəyirsən ki, həmin maşını...

Onun sifətinə xoş bir təbəssüm qondu.

– Bəli, bəli! Mən həmin maşını ixtira etdim. Bu, şah əsərləri yaradan bir maşındır. Özü də yaxşı işləyir.

– İşləyir?

– Çox gözəl işləyir. Göstəriş verirsən, o əməl edir. Fəxr edirəm ki, çox cəld işləyir.

– Cəld işləyir?

– Bəli. 35 dəqiqəyə Saqanın romanlarına bənzər bir roman yazır. Ronsar üslubunda bir sonet on saniyəyə hazır olur. Daha iri əsərlər üçünə vaxt müxtəlifdir: bir saat, bir saat yarım... Dünən axşam Korneyin nəşr olunmamış bir faciəsini qırx beş dəqiqəyə, Rembonun uzun bir poemasını isə iyirmi səkkiz saniyəyə hazır etdim... Təsəvvür edirsənmi?

Yox, təsəvvür edə bilmirdim.

– İnanmaq olmur, Onezim! Axı o, necə işləyir?

– Elektronikanın əlində bu, sadə bir işdir. Burada, görürsənmi, sağ tərəfdə hər ədəbi janr üçün bir düymə var: nağıl, roman, poema, dram, fəlsəfi əsər və s. Solda isə balaca bir mikrofon var. Seçdiyin janrın düyməsini basırsan, mikrofona tərəf əyilib deyirsən: Rable, Viktor Hüqo. Xülasə, xoşun gələn müəllifin adını deyirsən... Sonra isə ortadakı qırmızı düyməni basıb gözləyirsən. Əsərin əlyazması maşının arxasından iki nüsxədə çıxır. Sən ağ kağız ver, vəssalam...

Mən təəcclə əllərimi yuxarı qaldırdım:

– Onezim, əgər sənin ciddi adam olduğunu bilməsəydim...

– Mən səninlə ciddi danışiram. Maşın işləyir! Özün də istəsən, baxa bilərsən... Əlyazmalar oradadır...

O, səlhiqə ilə yazı maşınında yazılmış bir yığın kağız göstərdi. Mən irəli cumub kağızları vərəqlədim. Onezim yalan demirmiş. Burada ondan çox şah əsər vardı! Balzakın görünməmiş bir əsəri. Jirodunun xırda bir yazısı, Moris Drüonun iri bir tarixi romanı, Viktor Hüqonun yarım düjün poeması, hamısı gözəldir...

Onezim barmağını kağızların üstünə qoydu:

– Bir saat iyirmi dəqiqə Drüona sərf edilib, gözəl əsərdir. Otuz yeddi dəqiqə isə Jiroduya... Elə bunların gəliri mənə bəsdir.

Mən həyəcədən çaşıb qalmışdım.

– İndi sən nə edəcəksən, Onezim? Bu əlyazmalarının müəllifi olacaqsan, eləmi? Axı onlar sənindir. Onlar nə Viktor Hüqonun, nə də Jirodunun əsərləridir... Sən məşhur adam olacaqsan, bütün ədəbiyyat mükafatlarını alacaqsan. Nə naşirlər, nə də tənqidçilər bir şey anlamazlar. Yaxşı, bəs bu maşın necə işləyir? Elektronikadır – çox yaxşı, amma, hər halda...

O, tamam ciddi bir görkəm aldı.

– Çox mürəkkəb işdir. İnanmıram ki, səni başa sala biləm. Riyaziyyatı yaxşı bilmirsən. Sənə ancaq onu deyə bilərəm ki, maşın işləyir.

– İndi isə həm sənin, həm də mənim nailiyyətlərimiz şərəfinə içəcəyik. Bir az viski ilə aran necədir?

O, öz mətbəxinə tərəf getdi. Soyuducunun içindən nə isə götürdü. Mən lap mat qalmışdım. O, sualıma cavab vermədi. Görəsən, bu şah əsərləri neyləyəcəkdi? Nəşriyyatlara və müsabiqələrə göndərəcək. Amma nə hay-küiy düşəcək! Ay səni Onezim, axı o, liseydə yazı işindən həmişə aşağı qiymət alırdı... Riyaziyyat və fizika üzrə isə, şübhəsiz, hamudan yüksək idi. İndi bütün ədəbiyyatçıları geridə qoyacaq! Ədəbiyyatın gözü olacaq. Onun işi öz sehrli qutusunda tərəf əyilib sadalamaqdır: Anatol Frans, Heminqvey... Şah əsərləri yazan bu maşın 35 dəqiqə 47 saniyə ərzində tayı-bərabəri olmayan bir roman, misli görünməmiş bir dastan yazacaq... Vay səni Onezim! O, doğrudan da, bir şey icad eləmişdi, amma nə idi bu icad olunan?

Fikirləşdim ki, səfərimi təxirə salım. İstəyirdim, əzizim Onezimin uğurunun şahidi olum. Amma qala bilməzdim. Bütün hazırlıq görülmüşdü...

O, mənə bir qədəh verdi:

– Şimal qütbündə qazanacağın müvəffəqiyyətin şərəfinə!

– Sənin alacağın Nobel mükafatının şərəfinə, Onezim!

* * *

Mən gəmi ilə yola düşdüm. Sağ-salamat gedib mənzilə çatdım. Elmi işə başım elə qarışmışdı ki, Onezimin əfsanəvi ixtirası, az qala,

tamam yadımdan çıxmışdı. Radioya qulaq asmağa vaxtım yox idi, həm də ki radio heç Onezim haqda danışmır. Qəzetləri isə gec alırdım.

Səfərim sona yaxınlaşanda mətbuatda Onezim haqda hay-küy qalxdı. Onun şəklini və tərcümeyi-halını dərc etdilər. Bir axşam kayutmda oturub yenidən aldığım qəzetləri vərəqləyirdim. Qəfildən beş sütunluq bir məqalənin başlığını görüb diksindim:

“Onezimin qeyri-adi ixtirası”.

Mən başımı silkələdim. Deməli, o, öz ixtirasını bəyan edib. İndi bütün dünya biləcək ki, o, silsilə ilə şah əsərlər yaratmağa qadirdir... Yəqin, özü bir nəşriyyat açacaq... Hər halda, bu, böyük qələbədir. Onezimin qələbəsidir.

Bəli, bu, Onezimin qələbəsi idi.

Lakin məqalədə söhbət ədəbiyyatdan getmirdi. Onezim qeyri-adi elektron tava ixtira edibmiş. Görünür, gözəl maşındır, onda həm toyuq, həm bifşteks, həm də quzu ətindən kotlet qızartmaq olur. Onezimin məşhur tavası bütün dünyanı dolanırdı! Bu gün bizim hamımız belə bir reklamı əzbər bilirik: “Əti daş dövründəki kimi qızartdığınız kifayətdir, Onezim tavasından istifadə edin!”

Bəs ədəbiyyat? Onezimin yazıçı-maşını xarab çıxdı yəni?

Parisə qayıdan kimi Onezimin yanına tələsdim. O dəyişməmişdi. Həmişəki kimi irəli əyilmiş iri gövdə, həmişəki qara gözlər, həmişəki mehriban təbəssüm. Lakin onun təbəssümündə azacıq gözəçarpan bir dalğınlıq duyurdum.

– Necəsən, Onezim?

– Yaxşıyam, lap yaxşıyam. Səhhətim əladır. Puldan da korluq çəkmirəm.

O, mənzilini rənglətmişdi, təzə mebel almışdı, təzə kostyum geymişdi...

– Bunlar tavanın qazanclarıdır?

– Bəli, – o, təvazökar səslə cavab verdi. – Tava yaxşı satılır. Çoxlu müqavilə bağlamışam. Mən milyonərəm. Özün necəsən? Şimal qütbündə nə var, nə yox?

– Çox maraqlı yerdir, – dedim. – Pinqvinlər haqda bir kitab çap etdirmək istəyirəm...

– Hə! – o, fikirli-fikirli dilləndi. – Naşir tapmısanmı?

– Hələ yox. Kitab hazır deyil. Yaxşı, Onezim, de görək, o maşın necə oldu?

– Maşın?

– Hə, sənin məşhur maşının, şah əsərlər yazan... O xarab oldu? İşlədəsi olmadın?

– Hə! Əlbəttə, işlətdim, – dedi. – Maşın çox işlədi.

O, əlini qaldırıb yorğun bir hərəkətlə öz kitabxanasını göstərdi.

– Maşın mənim üçün onlarca şah əsər hazırladı... Əsərlər sənin ixtiyarındadır. Əgər Şimal qütbünə qayıtsan, onları özünlə apara bilərsən...

– Sən onları nəşirlərə təklif etmədin?

O, çiyinlərini çəkdi.

Mən əsəbiləşdim.

– Nə demək istəyirsən? Yoxsa, onları bəyənmədilər? Doğrudanmı, Onezim, nəşirlər sənin şah əsərlərini qəbul etmədilər? Ola bilməz. Bəlkə, bir anlaşılmazlıq olub, elektronika işləməyib? Bu maşın...

O, quru bir tərzlə sözümü kəsdi:

– Maşına söz ola bilməz. Amma nəşirlər onun yazılarını qəbul etmirlər. Eh! Sənə bir qovluq məktub göstərəm. “Kallimar”, “Jülyar”, “Plon” kimi nəşriyyatlardan məktublar almışam. Hamısı eyni cavab yazır: “Lütfkarlıqla bizə təqdim etdiyiniz əlyazmasını məmnuniyyətlə oxuduq. Təəssüf ki, onun nəşri bizim nəşriyyatın imkanlarından kənardır...”

– Axı nə üçün?

– Bu yerdə, demək olar ki, həmişə eyni bəhanə: “Hiss olunur ki, Balzakın təsiri altındasınız...” “Şübhə yox ki, siz Moris Drüonun əsərlərini çox oxumusunuz...” “Təəssüf ki, siz Erve Bazenin əsərlərinə baş barmağınıza bələd olan kimi bələdsiniz...” Hər dəfə də “təəssüf ki!”

– Deməli, hamısına etiraz edirlər?

– Hamısına!

– Dəhşətdir! Amma ağıma bir şey gəlib. Götür maşını, əyl mikrofona tərəf. Korney, Zolya, yaxud Saqan demək əvəzinə, sadəcə, öz adını de, de: “Onezim”. Onda alınan əsər sənin özünün olacaq.

O, dodaqucu gülümsündü:

– Yəqin, özün fikirləşirsən ki, mən bunu etməmiş olmaram. Mən “fəlsəfi əsər” düyməsini basdım, sonra mikrofona öz adımlı dedim: Onezim.

– Sonra?

– Qırx üç saniyəyə yüz səhifəlik bir əlyazması hazır oldu.

– Əsərin adı nə idi?

– “Toyuğun, bifşteksin və quzu ətindən kotletin yeni elektron üsulla bişirilməsinə dair bəzi mülahizələr”.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	5
JAN BATİST MOLYER	
Skapenin kələyi (<i>tərcümə edəni Elçin</i>)	14
ŞARL PERRO	
Büllur başmaq (<i>tərcümə edəni Xəlidə Həsilova</i>)	63
Çəkməli pişik (<i>tərcümə edəni Şəfiqə Ağayeva</i>)	69
FRANSUA MARI VOLTER	
Kandid, yaxud optimizm (<i>tərcümə edəni Nəzakət Ağazadə</i>)	74
PYER ÖGÜSTEN KARON DE BOMARŞE	
Fiqaronun toyu (<i>tərcümə edəni Cəfər Cabbarlı</i>)	95
ANRI DE SEN-SİMON	
Təşkilatçı (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	189
KLOD JOZEF RUJE DE LİL	
Marselyeza	191
PYER JAN DE BERANJE	
(<i>tərcümə edəni B.Behbudov</i>)	
Azad insan	194
Qocalıq	196
ANRI MARI STENDAL	
Vanina Vanini (<i>tərcümə edəni Vidadi Paşayev</i>)	198
ALEKSANDR DÜMA	
Aleksandr Düma Azərbaycanda	225
Qafqaz səfəri (<i>tərcümə edənlər Qəzənfər Paşayev, Həmid Abbasov</i>) ...	226

VİKTOR HÜQO

Uşaqlıq (<i>tərcümə edəni Şamil Zaman</i>)	259
Əkinçi (<i>tərcümə edəni Şamil Zaman</i>)	259
Barrikada üzərində (<i>tərcümə edəni Şamil Zaman</i>)	260

JERAR DE NERVAL

Dayanacaq (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	262
Lüksemburq xiyabanı (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	262
Sonet (<i>tərcümə edəni Hamlet İ saxanlı</i>)	263

ALFONS DODE

Balaca Madu (<i>tərcümə edəni Hacı Hacıyev</i>)	264

POL VERLEN

Hamıdan gözəl dəniz (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	300
Şirin yuxu (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	301
Qadın və pişik (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	301
Qəlbimə göz yaşım axır (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	302
Sənin üçün, məhəbbətim (<i>tərcümə edəni Rafiq Musayev</i>)	303
Ömrüm üstə yuxu çökdir... (<i>tərcümə edəni Telman Nəzərli</i>)	303
Qaspar Ozenin mahnısı (<i>tərcümə edəni Telman Nəzərli</i>)	304
Şəhərə yağış yağır (<i>tərcümə edəni A.Kəmalə</i>)	304

Gİ DE MOPASSAN

Dilənçi (<i>tərcümə edəni Afaq Məsud</i>)	306

ARTUR REMBO

Heyranlıq (<i>tərcümə edəni Rəsul Rza</i>)	310
Duyum (<i>tərcümə edəni Rəsul Rza</i>)	311

JÜL RENAR

Gündəlik (<i>tərcümə edəni Rafail Nağıyev</i>)	312

GİYOM APOLLİNER

Mirabo körpüsü (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	329

ANDRE MORUA

Necə oldu ki, Pyer Duş məşhurlaşdı? (<i>tərcümə edəni Elçin</i>)	331

POL ELÜAR

Qüssə (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	336
Haqq-ədalət (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	336
Azadlıq (<i>tərcümə edəni A.Kəmalə</i>)	337
Söndürülmüş işıqlar (<i>tərcümə edəni Rəsul Rza</i>)	337
Gözəllik (<i>tərcümə edəni Rəsul Rza</i>)	338
Fəhlə (<i>tərcümə edəni Rəsul Rza</i>)	338
Poeziya tənqidi (<i>tərcümə edəni Rəsul Rza</i>)	339
Məskunlar (<i>tərcümə edəni Rəsul Rza</i>)	339

MARSEL EME

Cırdan (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	340

JAN-POL SARTRE

Lizzi (<i>tərcümə edəni Süleyman Rüstəm</i>)	347

ÜMMÜL BANU

Qafqaz günləri (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	380

ANRİ TRUAYA

Süni mərmər (<i>tərcümə edəni Elçin</i>)	400

MARİ LUİZA VER

Peretin nağılları (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	406

ALBER KAMÜ

Sizif haqqında mif (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	426

PYER QAMARRA

Onezimin ixtirası (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	430

FRANSIZ ƏDƏBİYYATI ANTOLOGİYASI

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evinin məhsuludur.

**www.eastwest.az
www.fb.com/eastwest.az**

**Buraxılışa məsul Sevil İsmayılova
Dizaynerlər Nərgiz Əliyeva
Elşən Qurbanov
Texniki redaktor Gültəkin Cəfərova
Texniki direktor Allahverdi Kərimov
Nəşriyyat direktoru Rəsim Müzəffərli**

**Çapa imzalanmışdır: 22.11.2013. Format 60x88 1/16. Ofset çapı.
Fiziki çap vərəqi 27,5. Sifariş 13340. Tiraj 7000**

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evinin mətbəəsində çap olunmuşdur.

**AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+99412) 374 83 43, Faks: (+99412) 370 18 49**

**Nəşriyyat Evinin bütün kitablarının toplusu:
<http://www.eastwest.az/az/books/> ünvanda**